

स्वताचा अन्तर्भाव मासिकांत करता यावा म्हणून महाराष्ट्रीय-सारस्वत व महाराष्ट्र कावे अशा दुहेरी नावाने मासिक सुरू केले मासिकांत ग्रंथ संपादण्याचे काम वे शा सं रा पाठक शास्त्री, रा रसाळ, रा देव, रा चांदोर कर व थी सृज्मदार यांनी केले आहे यापुढील मंडळ त्यांचे वणी आहे मासिक वक्रीर निघाले हे आत्माराम छापसाम्याच्या मालकाच्या लोभाचे फळ होय मासि कास वर्गणीदार अति अल्प मिळाले आहेत मंडळास पदर सचन मासिक चालू ठेवावयाचे आहे रा वि ल भावे यांस पुरसावयाचा १५०० पृष्ठांचा मजकूर रा देव यांनी सयार केला आहे तो ताद्व्यात घेऊन सत्वर प्रसिद्ध करण्यापुढील रा भावे यांस विनंति केली आहे (३) मंडळातर्फे सशोधन करण्याचे कार्या रा आचार्य कालगावकर, रा पोतदार व रा पटवधन या त्रिवर्गास विनंति करावयाची परंतु प्रत्ये कास ग्रंथण्यास एक हजार रुपये संपूर्ण असल्याशिवाय या सदृशस्थाने विनंति करणे निरुपयोगी होते तेव्हा तो येत सोडून या त्रिवर्गाकडून सवडीमुद्रप जे सशोधन होईल त्या कार्या ग्रंथ करण्यासाठी वगणाने जमलेल्या वेशाचा विनियोग करण्याचे ठरविले आहे. (४) भारतीय इतिहास-अर्थशास्त्र-समाजशास्त्र-राजधर्मशास्त्र वगैरे शास्त्रांच्या अल्प यन अभ्यासनाची व्यवस्था करण्यापुढीलची विनंतिपत्रे येथील विश्वविद्यालयादि संस्थांम पाठविण्याचे ठरले होते या व गोष्टीपुढील विचार सभां विश्वविद्यालयादि संस्थांत चाले आहे त्यांच्या विचारें काय निणय ठरतो तो पाहून मग आपल्यास ज्या सूचना करावयाच्या त्या करणे रास्त होईल

मंडळाच्या कामापुढीलचे अनुकूल अभिप्राय, विविधज्ञानविस्तार, लोकशिक्षण, मासिक-महोरजम केसरी, ज्ञानप्रकाश, मराठा, यांचे क्रानिकल, टाइम्स वगैरे दत्तमानपत्रांनी व मासिकार्थी प्रकट केले आहेत त्यापुढील मंडळ त्यांचे आभारी आहे क्वचित् मतभेद आहेत परंतु ती माय गोंज आहे केसरी व ज्ञानप्रकाश पात्रिक समर्पित पुस्त सवडीप्रमाणे प्रसिद्ध करून मंडळाच्या कामापुढील देशांत माहिती प्राप्त करून देऊन या कामाची आवड वाढून देऊन मंडळास आपले वणी वगीत आहेत

मंडळास मालीय गहम्याकडून पुस्तक नगर मिळाली आहेत त्यांचा सामार स्वीकार केला आहे —

रा व का ना माते, रा रा द वा पोतदार, भावसाहेब गुमे, या म मोहक यांचे पिरंजीव, रा गो का चांदोरकर, रा ज वा पव, रा वा दा मुंडले

मंडळातर्फे केलेल्या विनंतीस मान देऊन मालील सस्थांनी व सदृशस्थाने पुस्तक मंडळास मोषदण्यादागल पाठविनी आहूत व पुढे प्रसिद्ध होणारी पुस्त पाठविण्याचे कपूर केले आहे त्यापुढील मंडळ त्यांचे आभारी आहे

श्री रा विनायक नीलकण्ठ मातु इनामदार	पुणे
रा रा अर्जुन विनायक पटवर्धन श्री ए	पुणे
*श्री सरदार गोविंद यशवंत पटवर्धन शास्त्री,	साबली
*रा य सीताराम विष्णुनाथ पटवर्धन श्री ए	पुणे
*रा रा अर्जुन ससाराम फडके	मुसाबळ
*रा रा सदाशिव रामचंद्र यशले श्री ए एल्, एल्, श्री ह्यायकोर् वकील मुंबई	
*रा रा नारायण मन्हार बेदरकर श्री ए एल् एल् श्री वकील उमरावती	
रा रा मास्कर वामन मन् वकील	पुणे
रा रा विनायक ह्दमण भावे श्री एस् सी	ठाणे
*रा य विष्णु मोरेश्वर माझगाडे एम् ए	भकोडे
श्री सरदार गंगाधरराव नारायण मुजूमदार,	पुणे
रा रा सहोदाय चिंतामण महुंदले श्री ए सरदार (चिटणीस)	पुणे
रा रा विष्णुनाथ काशीनाथ राजवाडे श्री, ए, इतिहास-संशोधक	पुणे
*गं भा श्री • रमाबाई राजडे	पुणे
रा य चिंतामण विनायक बेव एम् ए एल् एल् श्री	कल्याण
*भा रा य गणेश लुण्ण साठे वकील	सोलापूर
रा य काशीनाथ नारायण साने श्री ए, (अभ्युक्त)	पुणे
(ई) साधारण सभासदां	
*रा रा यशवंत रामचंद्र अनगळ जेठमोके	उमरावती
*रा रा जयराम केराव असनारे श्री ए श्री एल्	उमरावती
*रा रा गोपाळराव नारायण उकिडे	सांगली
श्री मोरेश्वर चिंतामण ओंकार, सरदार	पुणे
*रा य रावजी बाळाजी फरदीकर श्री ए १	धारवाड
रा रा गणेश ससाराम सरे एमिनिघर	पुणे
*रा रा ह्दमण जनार्दन सरे एम्, ए एल्, एल् श्री	उमरावती
रा रा हरि गणेश गोडबोले श्री ए	पुणे
*रा रा नरहर रामचंद्र पुढे	कारंज
*रा रा नारायण गोविंद पाटेकर श्री ए, एल् एल्, श्री	रोह
*रा रा रामरुप्य रावजी जयवंत श्री ए, एल् एल्, श्री	उमरावती
*रा रा विष्णुनाथ गणेश जावडेकर श्री ए, एल् एल्, श्री	पुणे
*रा रा अर्जुन विश्वनाथ मिश्रक, श्री, ए, एल् एल्, श्री	पुणे
*रा रा रामचंद्र उमाकांत डमोडे	गडा

*रा. रा. यशवत स्वामीराव तिळगुळकर बी. ए, एल्, एल्, बी.	विजापूर
*रा. रा. हरि विठ्ठल नुळपुळे बी. ए, एल् एल्, बी.	पुणे
*रा. रा. सदाशिव महादेव दिवेकर	मुंबई
*रा. रा. यशवंत गोविंद देशपांडे बी. ए, एल् एल्, बी.	उमरावती
*रा. रा.पी. व्ही. रुग्णस्वामी नाईक	तंजावर
*रा. रा. गजानन घनःश्याम नाडकर्णी अॅडव्होकेट	मुंबई
*श्री. रा. विनायकराव मोरेश्वर नातू उनामदार	पुणे
रा. रा. शिवराम महादेव परांजपे एम्, ए.	पुणे
*रा. रा. केशव आप्पा पाध्ये बी, ए एल् एल्, बी.	ठाणे
रा. रा. लक्ष्मण रामचंद्र पांगारकर बी. ए.	पुणे
*रा. रा. विनायक चिंतामण पांडे बी. ए, एल् एल्, बी.	उमरावती
*रा. रा. श्रीरुग्ण व्यक्तेश पुणतावेकर बी. ए, एम् अॅड, लॉ.	पुणे
*रा. रा. दत्तात्रय शिवराम पुसाळकर पकील	एरंडोल
*रा. रा. केशव वामन वम्ह बी. ए. एल्, एल् बी.	उमरावती
*रा. रा. विष्णु कार्शनाथ भागवत बी. ए, एल् एल्, बी.	अमळनेर
*रा. रा. राजाराम रगनाथ भालेराव	पुणे
*रा. रा. नारायण बळवंत भिडे बी. ए, एल् एल्, बी.	पुणे
*रा. रा. घळवत सत्ताराम भुसारी	पुणे
रा. रा. वासुदेव दामोदर मुंडले	इसलामपूर
*रा. रा. रुग्णाजी घळवंत मोघे, कारभारी	जमसडी
*रा. रा. महादेव विष्णु मोडक बी, ए, एल् एल्, बी	नदुरवार
रा. रा. शंकर रामचंद्र राजे	पुणे
*रा. रा. वासुदेव विष्णु शिंदोरे बी. ए, एल्, एल् बी.	धुळे
रा. रा. अच्युत सीताराम साठे एम्, ए, बी. एल्	उमरावती

(उ) सहायुभक्तिक सभासदां

*रा. रा. द. वि. आपटे बी. ए. पोंडा	गोवा
रा. रा. नारायण बापूजी उडगीकर एम्, ए.	पुणे
*रा. रा. पांडुरंग वामन काणे एम्, ए, एल्, एल्, एम्.	मुंबई
*रा. रा. केशव बाजीराव कुळकर्णी	इदापूर
*रा. रा. वासुदेव वामन सरे	मिरज
रा. रा. गोपाळ रावजी गोगटे बी, ए. एल्, एल्, बी.	मुसावळ

रा रा दत्तात्रेय श्रीराम जोशी इमामदार	तळेगांव-दाभाडे
*रा रा वामन दामोदर गच्छलकर वकील	पुणे
*रा रा महादेव गगाधर दामले बी ए एल् एल्, बी	अमरावती
*रा रा रामचंद्र विनायक पन्थवर्धन बी ए, एल् एल्, बी	पुणे
*रा रा विठ्ठलराव नारायण पाठक बी ए	सातारा
रा रा महादेव मोरेवर कडणीस इमामदार	पुणे
रा रा हरि रघुनाथ भागवत बी ए	पुणे
रा रा धितामण गगाधर मानु बी ए	पुणे
रा रा हरि गोविंद लिमये एम्, ए	पुणे
*रा रा विष्णु नारायण बर्तक एम् ए एल्, सी इ	माळशिरस
*रा रा विनायक रामचंद्र सरग्योतिदी	पांडा-गोवा
(ऊ) चहाते समासद †	
*रा रा रुष्णाजी विष्णु आचार्य कालगर्वकर	पुणे
रा रा हरि नारायण आपटे	पुणे
रा रा रघुनाथ पांडुरंग करंदीकर, वकील	सातारा
*रा रा व्यंकट गुप्ताभ काळे	पुणे
*रा रा माधव विष्णु सारे, वकील	एरंडोल
*रा रा विष्णु दत्तात्रेय गोतले, एम् ए	पुणे
*रा रा मल्हारराय राधोभा जाधव	नेवासे
रा रा पांडुरंग नगसिंह पन्थवर्धन	पुणे
*नामदार रघुनाथ पुष्पोत्तम पगंज्य एम् ए बी एम् सी	पुणे
रा रा रामलाल दत्तात्रेय पराडकर	पुणे
रा रा दत्तो वामन पोतदार बी ए	पुणे
*रा रा अर्जुन वामुदेव कण्णीन	पुणे
*रा रा नारायण विठ्ठल मावळणकर	पुणे
*रा रा विष्णु गोविंद पिजापुरकर एम् ए	तळेगांव-दाभाडे
*रा रा रुष्णाजी व्यंकट हसनमिस	पुणे
रा रा दत्तात्रेय वरवंत वाग्सनीस मेडटावे समासद आहेन परतु कोणात्या	
वर्गात गांव पाटावपाचे ते त्यांना अद्याप कळविले नाही	
एकूण साठ अमेरीता समासद १०१ पैकी एक वयस	

† पाटी अक्राविने

शके १८३५ साली मंडळाची जमाखर्च पुढे दिल्याप्रमाणे झाला आहे:—

१५०६-१२-० वर्गणी	३५६-०-० शके १८३४ चे दुसऱ्या
३९५-०-० देणगी	सहामाहीचे वृत्ताची छपाई,
१०१-६-० पुस्तकविक्री	बाधणी.
६२-८-० मासिकाची वर्गणी	१४८-१४-० प्रथम संमेलनवृत्त छपाई,
२०६५-१०-०	बाधणी
११०१-८-६	२९-६-० किरकोळ छपाई
	२०८-९-९ मासिकास खर्च चार अकाचा
	४६-७-३ टपाल खर्च
	२५-०-० संशोधन खर्च
	२५-०-० विक्रेत वूड
	११-०-० किरकोळ खर्च
	३९-३-० दफ्तर खर्च
	७४-९-६ कर्जाची फेड
	<hr/> १६४-१-६

देणगीदाखल रा० भा. के. वेलणकर यांनी रक्कम रु० १०० व रा० वा दा. हसबनीस यांनी रु. ५० स्वयस्फूर्तीने दिले आहेत हे त्यास विशेष भूषणावह आहे.

शके १८३५ सालातली सभासदांची सख्या, व जमेच्या व खर्चाच्या रकमांची मागील तीन सालांच्या सख्याशी तुलना करून पाहिली असता मंडळाची हरएकप्रकारे प्रगति झाल्याचे दिसून येईल: म्हणून आपलें आपण च अभिनंदन करावेसे वाटणे अगदी साहाजिक आहे. परंतु इतक्या सभासदांनी अटोकाट प्रयत्न चालविले असताना हि आपली प्रगति इतक्या मदगतीने व्हावी याचे मला सखेदाश्चर्य वाटत आहे आज सरासरीने वार्षिक उत्पन्न १५०० रुपयांचे धरण्यास हरकत नाही खर्चाच्या रकमा टोकळपणे (१) वार्षिकवृत्त छपाई खर्च रु. ६०० (२) सारस्वताच्या मासिकाचा छपाईखर्च रु. ६०० आहे. इतिहासाच्या मासिकास सुरवात करण्याबद्दल फार निकडीची पत्रे सभासदांकडून येत आहेत. व ते मासिक लवकर सुरू केले पाहिजे. त्यास सुमार २५००-३००० रु खर्च यावा. शिवाय किरकोळ छपाई व टपाल खर्च आहेत च. हे व इतर वाढते खर्च भागवावे कसे याची कार्यकारी सभासदांस सारखी विवचना लागून राहिली आहे. तसें च या कामी अवश्य लागणारा (१) प्राच्य-पश्चात्य सदर्भग्रंथसंग्रह केला पाहिजे च. कारण पुरेशी माहिती न मिळून, आधार तपासा-

રવાસ ના મહત્વન્યામિલે કેસલે મતપ્રકાશન નીતમીત ન કરાવે લાગેલ નિર
 નિરાઝ્યા સમાસદાંબ્યા ખચલ ધાલેલા સંપદ સુરક્ષિત રહાવા મુજૂન (૨) અમિ-
 ત્યાધિરક્ષીત અસે સંપદાલય ઉમારણ્યાના ન તે પાલવિણ્યાના વિચાર મ્હાવા ન
 (૩) પ્રાંતોપ્રાંતી પાંગલેલી સાધનસામુખી ગોઝા કરૂન આણવ્યાસારી મંદબાસ
 ઠિકઠિકાર્પી પ્રતિનિધિ પાઠવિતા ચેતીલ રતકે મનુષ્યચલ આપણ ખમવિણ્યાના
 નિશ્ચય કેલા પાહિએ

પા ન અસત્યા રૂતર પ્રમ્તીના સમાધાનપૂર્વક નિકાલ લાવૂન મંદબાની કાર્યપર-
 પરા અસંદ કાપમ ઠેવૂન મંદલ જાસત જાસત કાર્યક્ષમ હોત જાઈલ અથી ઉપાય
 પોજના કરણ્યાવદ્ધલ ન આદે અસા ન લોમ કાપમ ઠેવૂન શુદ્ધિગત કરણ્યાવદ્ધલ
 સર્વાસ વિનંતિ કરૂન મી આપલી રજા વેતો

વૈશાક વ ૧૧૧ શકે ૧૮૩૬
 મારત-હિતિદાસ-સંશોનક-મંદબાને
 કાર્યાલય

જંહેરાવ ચિંતામણ મેહેંદલે
 (ચિટગીત)

अनुक्रमणिका

अध्यायसंख्या	नाम	लेखक	पृष्ठांक
१	श्रीनारायणीमाता-नारायण	रा. श. श्री. देश	१
२	श्रीनारायणा नारायण मोरणां एक लघु काव्य	" " "	३९
३	पद्मावति मित्र नागनाथ	" " "	४०
४	श्रीगिरिकान्ति देव पत्रे	" " "	४१
५	पेशवार्जुनील पत्रा भक्त्याची स्मरणार्थी	" " "	४३
६	ज्योतिषन महाभागवत	रा. गो. का. चांदोरकर	४६
७	पिनोचा रोचकाचा गुरु फोण !	" " "	५१
८	श्रीक्षेत्र आठवी थेंबाल एक गितानालेख	" " "	५३
९	शक्र १५९८ मधील शिवगाथाची एक ननद	" " "	५४
१०	भक्ति-(क)-राज यथ फोणाचा !	" " "	५५
११	मानभावी लिपि अशुद्ध	रा. वि. का. राजवाडे	५८
१२	लीळानंवाद	" " "	५९
१३	अकरा	" " "	६७
१४	चोधरी	" " "	७२
१५	जुने वैद्यक-मराठी पोथी	" " "	७२
१६	हातगा ऊर्फ भोडले	" " "	८१
१७	मध्व	" " "	९३
१८	अनुभवामृतांतील कांही अप्रसिद्ध ओर्वी	रा. गो. का. चांदोरकर	९३
१९	श्रीतुकाराममहाराज यांचे सदेहप्रयाण	" " "	९७
२०	चौभाकवि व सत	रा. शं. श्री. देश	१००
२१	गोपीनाथ दीक्षित ओक यांचे एक पत्र	" " "	१०२
२२	पेशव्याच्या ग्रामदेवता व कुलदेवता	रा. गं. ना. मुजूमदार	१०४
२३	देवानांपिच	रा. वि. का. राजवाडे	१०६
२४	व्याडि- संग्रह	" " "	१११

अनुक्रमांक	नाव	छेत्ताक	पृष्ठांक
२५	मुकुंदराजाचा एक संस्कृत ग्रंथ	" " "	१११
२६	(मारुत) प्रास्ताविक पद्यानि	" " "	११५
२७	पूर्णनिवृ	रा गो का चांदोरकर	१२८
२८	सदानंद	" " "	१३२
२९	सहजानंद	" " "	१३६
३०	महालिंगदासाची सिंहासन ३२ शी	" " "	१४२
३१	मीसुपेणस्त आपुर्वेदमहोदधि	" " "	१४७
३२	मानमवोत्पत्तिकथा	" " "	१५०
३३	मीनानेश्वरमहाराजांचे मूळ नांव कोणते ?	" " "	१५७
३४	सरपुडी येथील रामेश्वराचे देवालयवरील शिलालेख	{ रा ग ना मुजूमदार	१६०
३५	अनंतसुत संतपुरोहित मुकदेष	रा पा न पटवर्धन	१६१
३६	आंप्यांच्यासंबंधी काही टांचणे	रा शं श्री देव	१६४
३७	अच्युताश्रमाचा बैरागर ग्रंथ	" " "	१६५
३८	श्रीरामचतुष्कारामसंवाद	" " "	१६८
३९	शक १११५ तीळ चांदीपडे येथील एक मराठी शिलालेख	{ रा बि का राजवाडे } { रा द बि आपटे }	१६९
४०	कोडीत येथील एक सनद	रा गो का चांदोरकर	१७५
४१	छत्रपति संभाजीच्या कारकीर्दीतील अभ्यवस्था	{ रा बि का राजवाडे }	१७७
४२	तळेगांव इमदरे येथील श्रीसंभूताय्याचा	रा पा न पटवर्धन	१७८
४३	इरिदासाचा सोळा हजारोचा योग शासिष्ठ ग्रंथ	{ रा शं श्री देव }	१८०
४४	महामृत देवराव द्विगणे	रा पा न पटवर्धन	१८६
४५	आमंदीबाई पेशवीण ह्या पुराणिक	रा बि का राजवाडे	१९०
४६	मीशक १०३ मधील मराठी माघपट	रा गो का चांदोरकर	१९२
४७	बाळाजी विश्वनाथ पंधारे यांचा उल्लेख करणारी दीन पत्रे	{ रा बि का राजवाडे }	२००
४८	देवदत्त येथील शक १५७५ मधील शिलालेख	{ रा राजवाडे } { रा द बि आपटे }	२०९
४९	कर्जेश्वराचे देवळातील शिलालेख	{ रा बि का राजवाडे } { रा द बि आपटे }	२१०
५०	इहकोटस येथील शंभुछत्रपतीचा शक १६१० मधील मराठी शिलालेख	{ रा द बि आपटे }	२११

अनुक्रमांक	नांव	लेखक	पृष्ठांक
५१	शिंयाचा गृहकलह	रा. गो. का चांदोरकर	२१३
५२	कशेळी येथील शक १११३ तील शिलाहराचा ताम्रपट	रा. वि. का. राजवाडे	२२०
५३	तुकारामसमकालीन व्यक्ती	रा. गं. ना मुजूमदार	२२७
५४	गाणपत्याची एक यादी	" " "	२२९
५५	शिवाजीमहाराजाचा वाढा	रा. पां. न. पटवर्धन	२३०
५६	क्षेत्र माहुलीसंबंधानें दोन सनदा	" " "	२३२
५७	गुजराथ	रा. वि. का. राजवाडे	२३५
५८	मयु	" " "	२३७
५९	तुषार	" " "	२३९
६०	भाडारी	" " "	२३९
६१	मौजे चिंचोली येथील गहिनीनाथाचे देवालयावरील शिलालेख	रा. गं. ना मुजूमदार	२४०
६२	कचेश्वरकृत आत्मचरित्र	रा. पा. न. पटवर्धन	२४७
६३	कचेश्वरानें पाडलेला पाऊस	" " "	२४७
६४	कचेश्वराच्या तुकारामावर आरत्या	" " "	२५५
६५	रावबाजी व फुलशहर	" " "	२५६
६६	जेजुरी येथील शिलालेख	रा. द. वा. पोतदार	२६५
६७	जयाद्रि महात्म्य	" " "	२७१
६८	तीन देवदास	" " "	२७२
६९	अठरा टोपकर	" " "	२७२
७०	'ड'कार व 'छ'कार	रा. गो. का चांदोरकर	२७३
७१	शक १५५२ तील एका कुणब्याचें स्ताक्षर	रा. वि. का. राजवाडे	२७४
७२	हरिराज शेडेकृत मुद्रलार्यांचें श्लोकबद्ध भाषान्तरद्वय	" " "	२७६
७३	गोत्र ऊर्फ कुलनाम ऊर्फ आडनांव	" " "	२७८
७४	दासीची नांवे संस्क्रुनातून मराठी	" " "	२७९
७५	विमाने व त्यांचा प्राचीन संस्क्रुत ग्रथात उल्लेख	" " "	२७९
७६	अजे, अजी	" " "	२८१
७७	विवेकसिंधु व गुरुचरित्र	रा. गं. ना. मुजूमदार	२८२
७८	कपिलानिर्णय	" " "	२८५

अनुक्रममांक	माख	छेसक	पृष्ठांक
७९	कपिलानिर्णयकार सिद्ध गुणाकर पंडित कोण ।	पां म पटवर्धन	२८६
८०	आमच्या माचीन येथांची लिपी कशी ।	रा गो का चांदोरकर	२८७
८१	शिबकालीन शास्त्री व पंडित	रो पां म पटवर्धन	२९३
८२	वाकेनास (दोसर)	रा गं ना मुजुमदार	३०५
८३	पेशव्यांचा गोसाना	" " "	३१५
८४	नासिक येथील श्रीसुंदरनारायणाचे देवालय	" " "	३१६
८५	अंजनवेल तालुक्याची वडिवा	रा द वा पोतदार	३१९
८६	आंगरे यांचे मइजर व इतर कागदपत्र	रा पां न पटवर्धन	३१२
८७	घडकळे यादी	" " "	३७५
८८	श्री दादासाहेब पेशवे यांचे एक पद	रा गं ना मुजुमदार	३९९
८९	नुकारामाचे आढनीव	रा पां म पटवर्धन	४००
९०	एक ऐतिहासिक भुपद	" " "	४०२
९१	शनवार वाड्यावरील शिलालेख	" " "	४०२
९२	मोंगलाची तळेगावाकडील धामधूम	" " "	४०४
९३	महाराष्ट्रातील जुनी गीत	रा वा वा मुंडले	४०९
९४	याजीगवसाहेब पेशवे यांच्या कुटुंबाची शेफळी इकींगत	रा वि का राजवाडे रा पां न पटवर्धन	४१९
९५	कूपननम लक्षण मराठी गद्य	रा द वा पोतदार	४२१
९६	मल्हारीमुख	" " "	४२९
९७	चिकाडी येथील शक ११० मील एक तालपत्र	रा वि का राजवाडे रा गो का चांदोरकर	४३१
९८	कन्याराम व भारतीय पद	रा वि का राजवाडे	४३५
९९	निबर्गाव येथील श्रीगणेशा	रा गं ना मुजुमदार	४४८
१००	शिर्डी यांम समग्र	रा म मो कडणीस	४६५
१०१	कांही शब्दांची व्युत्पत्ति सूची:—	रा वि का राजवाडे	४६८

१ श्रीसरस्वतीमहाल-तंजावर

श्रीसमर्थांचे तिथे शिष्य भीमस्वामी, अनंतमौनी व राघवस्वामी यांचे व यांच्या शिष्यप्रशिष्यांचे मठ तंजावर प्रांती आहेत त्यांच्या दर्शनासाठी व श्रीसांप्रदायाचे ग्रंथ पाहण्यासाठी गेल्या वैशाखात तिकडे गेलो असता, कोणत्या हि एका मठांत आजपर्यंत मिळाली नाही इतकी ग्रंथाची भिक्षा तंजावरास मिळाली ! ती विपुल आणि बहुमोल ग्रंथसंपत्ति महाराष्ट्रवाधवाच्या घोघरी देऊन टाकण्याचा योग यावयाचा असेल तेव्हा येवो ! पण या निमित्ताने तिकडे गेलो असता, तंजावरच्या राजवाड्यांत “सरस्वतीमहाल” म्हणून जे जगप्रसिद्ध ग्रंथसंग्रहालय आहे त्याचे दर्शन होऊन जी काही माहिती मिळाली, ती आज मंडळास सादर [१० करावयाचा हेतु आहे.

या ग्रंथसंग्रहाविषयी थोड्या दिवसापूर्वी वर्तमानपत्रात अशी बातमी होती की या संग्रहास आता कोणी मालक न उरल्यामुळे तो संग्रह दुसरीकडे कोठे जाण्यापूर्वी आपल्याकडील एखाद्या संस्थानिकाने तो दहा अकरा लाख रुपयास विकत घ्यावा. याविषयी तेथे तपास करता असे समजते की, हा सारा संग्रह तंजावरच्या राजाच्या खाजगी मालकीचा असून राजाच्या ह्या व इतर खाजगी मिळकतीचा वारस कोण याविषयी सरकार दरबारी वाद चालू आहे. या वादात सातारचे महाराज, कोल्हापुरचे महाराज वगैरे लहान मोठे महाराज पक्षकार असून वादाती जो योग्य वारस ठरेल तो या ग्रंथसंग्रहालयाचा मालक होईल यावरून असे वाटते, हा संग्रह दुसरीकडे कोठे न जाता, आपणच त्याचे मालक होऊ. [२०

या महालाचे तोंड पश्चिमेस असून त्याला पाच मोठाल्या कमानी आहेत. मधल्या कमानीत आत जाण्याचा दरवाजा आहे या महालाची लांबी पावलाला पाऊल लावून ७६ पावले व रुंदी २५ पावले आहे आंत प्रवेश करतांच समोर श्रीसमर्थांची मज्य तसवीर आहे, तिचे दर्शन घडते शिवाय तंजावरराजघराण्यातील पुरुषांच्या नसबिरी आहेत. भिंतीतील व बाहेरची मिळून तेवीस मोठाली कपडे आहेत.

या संप्रदायाचे महत्त्व त्यांत असलेल्या संस्कृत इस्तलिखित व ताठपत्रांचा ग्रन्थामुळे विशेष आहे असे संस्कृत ग्रन्थ एकंदर १२,३७६ आहेत, व त्या मिरनिराळे ग्रन्थकार ८२५ आहेत वेद, उपनिषदे, न्याय, व्याकरण, कोश अलंकार, शिल्प वैद्यक, ज्योतिष, मीमांसा, रास्य, योग, धर्म, काव्य, पुराण, तंत्र तर्क, नाटक, मंत्र, संगीत इत्यादि अनेक शाखांवर हे ग्रन्थ आहेत याशिवाय इतर इस्तलिखित ग्रन्थ सुमारे ६,०० आहेत इंग्रजी सन १७६५ पासून तो सन १८५० पर्यंत प्रकाशित झालेल्या सुमारे २,००० इंग्रजी ग्रन्थांचा हि संपद या संप्रदायांत आहे

असा हा संपद करण्याची सुरवात मराठ्यांच्या पूर्वी जे भाईक राजे होते त्यांनी व १०] केली होती व पुढे मराठी राजांनी हि हे स्तुत्य कृत्य तसे व पुढे चालविले. मराठी राजांपैकी सरफोजी राजे यांचे लक्ष या संपदाकडे विशेष होते असे दिसते. मला यातून, प्राक्तन ग्रंथांचा बहुतेक सर्व संपद मराठी राजांनी व त्यांत विशेषतः सरफोजी राजांनी केला असावा रामायण भारत, भागवत, पुराण, कथा, नाटक व वेदांत या सात सदरांसाठी प्राक्तन ग्रंथांचा संपद आहे. झानेवरी व दासवोध अशीं आणसी दोन स्वतंत्र सदरे व आहेत

हा सर्व सदरांसाठी प्राक्तन ग्रन्थ पाहिले व त्यापैकी कफ वेदांत ग्रंथांचे संपूर्ण टांचण केले वेदांत ग्रन्थांची एकंदर ३७ दुसरे आहेत त्यांत असलेल्या ग्रंथांचे टांचण येणेप्रमाणे :—

दुसरे १ ल (१) योगवाशिष्ठ [माधवस्त], बोध्या १२३३९, सर्ग १२६, २०] पाने ४१०, राघवस्वामीचि शिष्य माधव

दुसरे २ रे (१) भीमोपदेश [मेरुस्त], या ग्रन्थाचे चार सूर्य असून ग्रन्थसंख्या ६९०४ आहे

मन्यारगुदीसी मेरुशिष्यतरणि । अनंत बोधकीर्णी फांकला ॥ २६

असें श्रीसमभ्रतापांत म्हळें आहे, हाचा अभ आतां घोषरलगतो मेरुस्वामी हे अनंतमोनिचि शिष्य होत

दुसरे ३ रे (१) दधमकानुवाद [मुकुंदस्त], पाने १६७, बोली २०६२, भीमस्वामीचि शिष्य गोविंदपाड, त्या गोविंदपाडाच हे मुकुंद पुतणे होत

दुसरे ४ थ (१) आगमभाषाव्याख्यान [मेरुस्त], ओवी २२७, समास ६, पाने १५ (१) गुरुबोध [गुंदास्तस्त] चार गोड ग्रंथ आहे पांच पांच ३०] समासाचे एक एक पंचक, अशी पांच पंचक आहेत आशी सुमारे ११

(१) भीमोपदेश दुसरी प्रत

दत्तर ५ वें (१) विवेकनिधू शके १७४४ तील प्रत. (१) पंचीकरण [मुकुंदराजरुत] गुल्परपरा.— श्रीआदिनाथ—श्रीहरिनाथ—श्रीरघुनाथ—श्रीमुकुंदराज.

गेष्टः—

माक्षी आता मंड वाणी । पावित्र केली इहीं वचनीं ।
प्रीति पावो पिनाकपाणी । म्हणें मुकुंदराजु ॥

(१) परमामृत, शके १७४१ तील प्रत.

दत्तर ६ वे (१) हन्तामलक [एफनायंरुत, प्रत आलिकडील] (१) शुकाटक [एकनाथरुत, प्रत आलिकडील] (१) चिरजीव पद [एकनाथरुत, प्रत आलिकडील] (१) वेदांतसूर्य, [श्रीधररुत] बोवी २४२२, पाने [१० २१० प्रकरणें १२

दत्तर ७ वें या दत्तरात सुमारें शभय वर्षांमार्गें केलेल्या चालील ग्रन्थाच्या प्रती आहेतः— (१) अनुभवामृत (१) स्वात्मानुभव [ज्ञानेश्वररुत] (१) परमप्रकाश (१) लिखित पामट्टी (१) ग्रन्थलेखणी (१) पंचीकरण. [ज्ञानेश्वररुत] (१) गलामृततरंग, [माधवकुमाररुत] तरंग १५, बोवी १६६४ (१) आत्माराम, [श्रीसमर्थरुत] (१) अतर्भाव, [श्रीसमर्थरुत] (१) सगुणध्यान [श्रीसमर्थरुत] (१) निर्गुणध्यान [श्रीसमर्थरुत] (१) पंचनमामी [श्रीसमर्थरुत] (१) पूर्वार्ंभ [श्रीसमर्थरुत] (१) आपरोक्षानुभव

दत्तर ८ वें (१) सिद्धनंकेत, [मृत्युंजयरुत] (१) प्रकाशदीप, [ब्रह्मणिमुत्तोर्जा रुत] [२०

दत्तर ९ वें (१) श्रीमत् भगवद्गतिवेर टीका (चिदानंदानु रुत), ओवी ५४४४

आदिः—

प्रणम्य शमं पुरुष पुराणं । तथा चिदानंदगुरुं यतिं च ।

कुर्वे महाराष्ट्रपदैस्तु गीता-। व्याख्यायनं व्याकरणाय पुसे ॥१॥

नमस्कार करूनियां श्रीरामा । आणि गुरु चिदानंदाश्रमा ।

सहाराष्ट्रपदी परमात्मा । वर्णीन गीतार्थें ॥ १ ॥

अंतः—

प्रीति पावल्या श्रीराम । मोक्ष पैं होय सुगम ।
हरे संसारीया भ्रम । तत्प्रसादें ॥ ३५ ॥
सर्वेन्द्रियप्रवर्तकें । येणें श्रीरघुमायकें ।
बाधा बोलिलें निकें । भीतायातें ॥ ३६ ॥
हृद्धि प्रवर्तली तेणें । संकल्प करविला मनें ।
मृणोनि भीताटीका करणें । बळलें मज ॥ ३७ ॥
मृणोनि सर्वेन्द्रियप्रवर्तक । स्वामी तो कृष्णमायक ।
येन्हुवी हा सब लोक । अचेतम ॥ ३८ ॥

पास्तव तेणें प्रवर्तविलें । मृणोनि ग्रंथ निर्माण जाले ।
आतां श्रीगुरुतें स्तविलें । पाहिजे ॥ ४३ ॥
येणें श्रीगुरु चिदानंदें । स्वधरणाचेनि प्रसादें ।
कविशक्ति दिवली विनोदें । अश्रुनासी ॥ ४४ ॥
चिदानंद मृणे अश्रुता । तुज संसार माहीं तत्वता ।
मनीं परिली मगवष्टीता । तेणें हें सुकु ॥ ४८ ॥

यादि शाके १६१४ श्रीमत् नाम सवस्तरे आपाड गुरू चतुर्वर्षां गुरो
॥ १ ॥ श्रीमत् भगवद्गीतेश्वर टीका [मेरुस्त] फक्त पहिले तीन
अध्याय (२) किंता फक्त पहिला अध्याय (१) अवधूत गीता [मेरुस्त]
(१) राजयोग [बामनस्त], (१) अपराक्षाजुमूर्ति, [बामनस्त] (१)
२०] निगमसार, (बामनस्त) शेषाध्या जोर्वात शक १५९५ या उल्लेख आहे

वस्तर १० पै (१) स्वामदलहरी [मेरुस्त], ओषी २०८ पानें २४
आदिः—

श्रीराम परामर गुरुमूर्ती । आराधिली श्रीसमर्थ निजप्रपिती ।
ते समर्थस्वामी आगदाप्रती । पूर्ण पावमपत्तें ॥ १ ॥

अंतः—

परात्पर गुरु श्रीराम । परम गुरु गमय भीम ।
भगुरु अर्पित आभिराम । प्रार्थतीमी आला ॥ ४९ ॥

इति श्री स्वानंदलहरी । अनुभवमेरुची उजरी ।

निष्ठा अनंत साक्षात्कारी । सभवली मोक्षरमा ॥ ४५ ॥

(१) रामामृतरंग [माधवसुतरुत], फक्त पाचवा तरंग (१) विवेकसिंधु
(१) प्रकाशदीप

अहिर्निशी ध्याता । ज्ञान होय त्वरिता ।

ब्राह्मणमेतोजि विनवी आतां । प्रकाशदीप ॥ ३९९ ॥

(१) प्रवृत्तिनिवृत्तीचा संवाद अथवा मनचरित्र

शके १८०८ त हा ग्रन्थ फार अशुद्ध रीतीने छापलेला आहे. महालांतील प्रत
शुद्ध आहे. ग्रन्थ महत्त्वाचा आहे. शुद्ध छापविला पाहिजे (१) चित्रदीप, (राघव-
रुत), ओवी २११ श्रीसमर्थशिष्य राघव तेहे नव्हत सदुरुस्तवन करीत असता [१०
राघव म्हणतात:—

ऐसे स्तवितां सदुरु । प्रसन्न जाला अकल्पकर ।

अनाथनाथ श्रीशंकर । माझा दातारु जो ॥ १५ ॥

(१) परनामृत. (१) वरदनागेश ग्रन्थ ओवी सुमारे १०००

मी तव टाईचें अज्ञान । तूं नागनाथु सदा सर्वज्ञ ।

म्हणउनी केले निरापण । गुरुदेवें ॥ ३४० ॥

सकळ शिष्यामाजी रंक हीन । सर्व सेवकांमाजी दीन ।

ते निनवीतसे अज्ञान । नागेद्र सुभान देखोनियां ॥ ३४१ ॥

ऐसे गुरु नागेशाचें वचन । फिटे अज्ञान शिष्याचें ज्ञानें ।

करी स्थिति विज्ञान ॥ अखंडित ॥ ३४२ ॥

[२७८

दुसर ११ वें (१) अनुभवामृताची टीका [वीरेश्वररुत].

दुसर १२ वें (१) मानसपूजा [मेरुत] ओवी ३५

मानसपूजेच्या वोव्या पंचतीस । पाठ करी त्यास राम भेटे ॥ १ ॥

इतक्या महत्त्वाच्या ओव्या आहेत. (१) सुद्राविलास [एकनाथरुत],
(१) श्रीनारायणलक्ष्मीहृदय ओवी १२८.

આદિ:—

શ્રીમન્નારાયણ ચિ પરંજ્યોતી । નારાયણ ચિ પરમાત્મા જગતી ।
નારાયણ ચિ પરબ્રહ્મ મુર્તિ । મનન તુજગતી નારાયણા ॥ ૧ ॥

અંત:—

યાપરી છક્મીદ્વય । ધ્યાનપૂર્વક પઢે જો સ્વયં ।
તો છામે વેશ્વર્ય અક્ષય । વિધીર્ન નિશ્ચય હા કેલા ॥ ૧૨૮ ॥

(૧) મનીપાપંચક [શિવરામસ્ત] શ્લોક ૧૦

આદિ:—

મિલેસ જાતાં શંકરે નીટ પયે । તેયે વેકયા વેશ્વર્યે અંત્યજાતે ॥ વગેરે

૧૦] અંત:—

મેટે તયાલા શિવરામ સાંપ્રતી ॥ ૧૦ ॥

(૧) માનસપૂજા [શ્રીસમથસ્ત] (૧) કુટયોગ [શ્રીસમથસ્ત]

અંત:—

રામ તો કોણ તો જાણે । દાસ તો કાણ તા કસા ॥ વગેરે

(૧) તારક ક્ષોધ [ગુરુદાસસ્ત] મથસંખ્યા ૨૫૦ (૧) નમન, શેષદો
"જ્ઞાનદેવવિરચિત" શ્લોકે આજે (૧) ઉત્તરપંચવિંશી ક્રિંદા ઉત્તરપત્રિકા
(૧) અનુમવસાર [મહુષા મહસ્ત] સમાસ ૫ ઓવી ૧૬

અંત:—

શબ્દ અનર્તી ઉઢાલા । પરંતુ માક્ષા અંત આલા ।

૨૦] વિશ્વામતી ધોલા । ઠાવ પુસે ॥ ૧૧ ॥

વિશ્વાસે માનલે સદ્ગુણધન । તેણે નિરસલ જન્મમરણ ।

અનંતકૃપેયે મહિમામ । કોણ જાણે ॥ ૧૧ ॥

(૧) તારકમાત્ર મથસંખ્યા ૩૧૨

આદિ:—

ૐ મમો સિદ્ધ શૂન્ય મહત્ત્વ । યા દૃષ્ટા શુદ્ધ સ્કન્ધિક નિર્મલા ।

સદાનંદા સદોદિતા । આત્મજ્ઞાનપ્રચીના ॥ ૧ ॥

आतां नमूं श्रीगुरुनाथु । जो तुकेशाचा शिष्यसुतु ।

आनंदचैतन्य अवधूतु । परमहंस ॥४॥

आत्मा अनुभवा प्रचिती । जे बोलिले गोरक्ष जती ।

ते सांग पा स्थिती । आत्म्याची ॥९॥

ऐसी आज्ञा श्रीगुरुची जाहली । वगैरे

अतः—

तो हा तुकेशाचा नातु । आनंदचैतन्याचा शिष्यसुतु ।

परमानंद अवधूतु । आत्मा अनुभवा ॥३००॥

हें तारकब्रह्म संपूर्ण । आत्मा अनुभव परात्पर जाण ।

देहशुद्धी संपूर्ण । म्हणे परमानंदचैतन्य अवधूतु ॥ ३१२ ॥ [१०]

दत्तर १३ वे (१) चतुःसमासी, [श्रीसमर्थकृत] (१) राजधर्म क्षेत्रधर्म
बुद्धिवाद [श्रीगमर्थकृत]

आरभः—

अखड सावधान असावें । वगैरे

(१) मेरुबोध (मेरुस्वामीकृत) श्लोक ६.

॥ श्रीरामकर्ता ॥

प्रेमे पाझर लोचनीं हरिकथे देऊनि काना मना ।

ऐके सादर लोचनीं पाहतसे श्रीरामरूपे जना ।

सर्वस्वे विनटे स्वरूपमननें स्वानंदसिंधु भरे ।

हेलावे सहजें रघोत्तमकथा कल्लोल तो नावरे ॥ १ ॥ [२०]

स्मरे नाम वाचे भरे प्रेम आंगीं । सुखें नाचतो कीर्तनाचे प्रसंगीं ।

स्मरेना त्या देह ना गेह कांही । विदेही सदा उन्मनीमाजि पाहीं ॥ २ ॥

नसे त्यासि लौकीक सभ्रांत पीसे । पिता उन्मनानंद छंदें चि हासे ।

विदेही महा सौख्य उन्माद आंगीं । लिला योग ऐश्वर्य त्या अंतरंगीं ॥ ३ ॥

महामस्तिचा हस्ति तैसा चि योगी । विभांहुनियां दृश्य प्रौढी विरागी ।

भरे उन्मदे ब्रह्मआरण्य जेथें । नसे प्रांत उच्छ्रंखल जाय तेथे ॥ ४ ॥

तयाचा निजध्यास ज्या भाविकासी । हरीकीर्तनीं प्रेम अद्भुत त्यासी ।
सुखें गर्जती नाम घाचे सुखे । पवे गाति ते नाशती पै धिनोदे ॥ ५ ॥
पिसा धह्यमायोज्य सिंधु सुखाचा । छरुदास्य कर्तव्य प्रेमें चि साचा ।
जिवें वीकळा जाय देवेंसि बोले । सुखें बोधला मेरु काहीं न बोले ॥ ६ ॥

(१) परमप्रकाश, [निवृत्तिअवधुतस्त] (१) पंचयोग, [श्रीसमर्थस्त]

शेषः—

पिपीलिकामार्ग ठाकेना । सोपा माग विहगसु ।

अनन्य भास्त्रिया योगें । धन्य धन्य चि होइजे ॥

(१) पंचममासी, [श्रीसमर्थस्त] (१) गोपणमिद्धनिरूपण, [आसमर्थ
१०] स्त] (१) पंचीकण [श्रीसमर्थस्त] (१) आत्मराम [श्रीसमर्थस्त]
(१) पद्मिपु [श्रीसमर्थस्त] (१) राजधर्म [श्रीसमर्थस्त] (१) क्षेत्रधर्म
[श्रीसमर्थस्त] (१) जुनाट पुरुष, [श्रीसमर्थस्त] (१) पुष्करिण, [श्रीसमर्थ
स्त] (१) भीमरूपी स्तोत्र, [श्रीसमर्थस्त] (१) मानपंचक, [श्रीसमर्थस्त]
(१) पंचीकरणयोग, [श्रीसमर्थस्त] (१) अतर्भाव, [श्रीसमर्थस्त] (१)
मीपणाचा समास, [श्रीसमर्थस्त] ह्या मीपणाच्या समासाच्या ५९ ओव्या
आहेत ह्या समास आजपर्यंत इतरत्र कोठे पाहण्यांत नव्हता

द्वस्र १४ वें (१) विवेकसिंधु प्रतीवर लेखनशक नाई पण प्रत परीष
जुनी दिसते (१) अष्टावक्रटीका [शिवरामस्त]

अंतः—

२०] हा धन्य तीशायरि जाण दोनी । स्त्रोकाप्रती स्त्राक चि वृदावाणी ।

भ्रीनायदेवो ब्रह्मी सुराचा । दयाळ राजा शिवरामजीचा ॥ १७ ॥

“ इति श्री पूर्णानंदस्त्रीनागपणानुषंगविता : वगेर (१) पंचीकरण,
[ज्ञानेश्वरस्त] (१) अष्ट सिद्धी नव निर्धा, हिंदुस्थानी भाषा, पान २३ (१)
वाक्यसुधा पुढें १०

अंतः—

गणान मुग्धा मनाचा कणा । बाप गो वाग्ना वाग्रे ।

परि पहा आपुढे आपण घतल । हें चि सरें ॥ वगेर

(१) पंचीकरण (१) स्वात्मानुभव, शक नाही पण बरीच जुनी प्रत.

(१) मूलस्तंभ

अतः—

संपूर्ण मूलस्तंभ जाला । शिवें गौरीस उपदेश केला ।

त्या प्रमेयाचा सेवितां गळाळा । जीवन्मुक्ती सोहळा पावती ॥

द्वस्तर १५ वें (१) सिद्धनागार्जुन वैद्यशास्त्रावर गयात्मक ग्रन्थ (१) दीप रत्नाकर, अध्याय १४, ओव्या ३१८०, पानें २२८ हा ग्रन्थ इतरत्र छापलेला आहे त्याचे पंधरा अध्याय आहेत. या प्रतीचे फक्त चवदा अध्याय असून चवदा अध्यायांचे अंती ग्रन्थाचा शेवट केला आहे. तो शेवट छापिलेला ग्रन्थाशी जुळवा नाही तसें च या ग्रन्थाचे कर्ते रत्नाकर होत, असे आपण मानीत आलो, [१] पण या प्रतीच्या मुखपृष्ठावर च “ श्री रामानंदरुत दीपरत्नाकर ” असे लिहिलेले आहे. हा ग्रन्थ म्हणजे गुरु रामानंद व शिष्य रत्नाकर याचा संवाद दिसतो उदाहरणार्थ छापिलेला ग्रन्थाच्या हि सातव्या अध्यायाच्या शेवटच्या ओव्या पाहिल्या म्हणजे खात्री पटेल.

द्वस्तर १६ वें (१) आत्मबोधावर टीका, (जगन्नाथरुत).

अतः—

इति विश्वामित्रगोत्रसंभवे । जगन्नाथे जगदबाकृपावैभवे ।

आत्मबोधाचें विवरण स्वभावे । केले संपूर्ण ॥ १०५ ॥

(१) योगवाशिष्ठ [माधवरुत], पहिल्या द्वस्तारात एक प्रत असून संपूर्ण ग्रन्थाची ही दुसरी प्रत होय. प्रस्तुत प्रतीत “निर्वाण” प्रकरणाच्या दोन प्रती [२] आहेत, म्हणजे एका च प्रतीच्या दोन प्रती नव्हत, तर माधवानीं दोन निरनिराळे “निर्वाण” प्रकरणे लिहिलेली आहेत.

द्वस्तर १७ वें (१) उपनिषत्तान्पर्य ग्रन्थसंख्या ८२५. पहिला अध्याय कम आहे. सहाव्याचा शेवट असाः—

उपाधीवेगळा आपण । हे आत्मत्वाचें लक्षण ।

वस्तुचें निरूपण । या अध्याई ॥

इति भीमशिवमसारे । उपनिषत्तात्पर्यानुसारे ।

निगम भूछोंक भाषावसारे । पष्ठोध्याय ॥

(१) उसरपचविसी भयसंख्या २५ धन्याच्या मुक्तपृष्ठावर “ राम
पादास्त्रामीकडील उसरपचविसी ” अस लिहिलेले आहे.

॥ श्रीगुरुभ्यो नम ॥

प्रथम नमन गजानना । जो वंश अठरा पुराणा ।

तो साह्य कविजना । अठावीस घेऊ ॥ १ ॥

चीतिसाच मिळणी । येऊण पन्नास आले ठाकुनी ।

येकोण साठी हुसावणी । जाळी तेथे ॥ २ ॥

१०] चवेताळिसाचा सयाग । येकोण तीस घेतला विभाग ।

बरवा बोटवला रंग । चौदा जणांचा ॥ ३ ॥

अष्ट भोगाची स्थिती । तेविसीं मांडिली बिस्पती ।

चाळिसांसी करुनि विनती । आणिले तेथे ॥ ४ ॥

पंचावसाचे सवटी । येऊनि बिसले येकपट्टी ।

संताळीस करिती गोष्टी । येकमेकातें ॥ ५ ॥

छपसाचा हेरु । बासष्टीम गेला पाचारुं ।

पंचेताळिसीं आदरु । केला म्यांचा ॥ ६ ॥

येकोण चाळीस घर बाळल । चौविसीं त्यासी वारिले ।

सात जगां अगिकारिले । माग्य तेथे ॥ ७ ॥

२०] एक उठावला तराछागी । हुसरा पांच न प्रमंणी ।

त्रेताळीस लगवणा । अनिवार बालिला ॥ ८ ॥

मदनाचे पांच शर । बायसावरी लक्षुनी निधार ।

वेताळीस छडाणी सुदर । भेदुनि गेला ॥ ९ ॥

अठाविमाचा मळा । त्रिपरींनी उठावला ।

त्रिपट्टी धांबयिला । यमां मागीं ॥ १० ॥

अठेताळीस जणी । पापसामी घेतल मळउनी ।

येऊनि चौसष्टी पाणिनी । भंडारिले दंग्य ॥ ११ ॥

सतेताळीस आणि मततीस । दोहींच्या जाला सौरस ।
येकतीसीं येकतीस । केले तेथे ॥ १२ ॥

सोळावरी सा गेले । मार्ग न चले राहिले ।
येकतीसी बळ दिधले । तिये वेळी ॥ १३ ॥

छतिसाचे खडूनि मन । यकावन्ना बोलती आपण ।
कुंठित हाऊनि सत्तावन्न । राहिले तेथे ॥ १४ ॥
तेथें उत्थारिले वेताळीस । मंतांष पावलं पचेताळीस ।
दशावतार निर्दोष । जगत्रय जाले ॥ १५ ॥

चहुं वेदीचे सार । येंकोणसावे साचार ।
नव दुर्गेने बाधिले असुर । शुंभादिक्ष ॥ १६ ॥

[१०]

त्रिलोचनाचें ध्यान । वीस भूतीं केलें निर्वाण ।
तेविसां वेळीं प्रमन्न । जाला तया ॥ १७ ॥

येकेताळिसाचा अंतरी । अटावन्ना क्रीडती मंदिरी ।
बावन्न इच्छा करी । भेटावयाची ॥ १८ ॥

वेताळीस आरुढले विमानी । तेतीस कोटी बंदमोचनीं ।
सत्तावीस सुमुक्ष होऊनी । सकळां सुखीं प्रकाशले ॥ १९ ॥

मेरुवेष्टित फेरा । करिती आदित्य बारा ।
तीस येकतीस धांवती मछरा । साटिचिया ॥ ३० ॥

सतरा म्हणती अठरा । मिळोनि तुम्ही विचार करा ।
अनुभवे पाहा वटेश्वरा । परतोनि घरा सुखी जावे ॥ २१ ॥ [२०]

अकरा रुद्र जाले । भविष्य वर्तमान ना कळे ।
अनंतवरदे पुरले । मनामाजी ॥ २२ ॥

निवृत्तिप्रसादें । अनंदाचेनि विनोदें ।
अनुभवे आलें बोधें । सहज स्थिति पारियसा ॥ २३ ॥

या नोविया मार वस्तु । याचा संती ध्यावा परमार्थ ।
हा चि बोध अमे सिद्धांत । विचारावे हृदयामाजी ॥ २४ ॥

विचारूनि मार ध्यावे । आणि मौन्यें राहावे ।
दयावंत असावे ! सर्व भूती ॥ २५ ॥

॥ इति उत्तरपंचविशी पत्रिका समाप्ता ॥

(१) कूटस्थदीप, प्रकरण तिसरें [राघवस्त]

आदिः—

पसा जा कां अमायमाथ । श्रीशंकर माझा ममर्थ ।
तयासी साक्षांगयुक्त । अभेद नमित तट्टपें ॥ ८ ॥

अंतः—

अनाथनाथ दयाधन । श्रीशंकर पतितपावन ।
साधक करी संपूर्ण । ज्ञानजीवन वरुषे ॥ १५० ॥
इति श्री कूटस्थदीप परम । जें आनंठवैमवाचें धाम ।
पुक्तां हर भ्रम । राघव म्हण भवाचा ॥ १५१ ॥

१०] (१) तत्त्वविवेक, प्रकरण साधारें [राघवस्त] (१) पंचमूलविवेक,
प्रकरण सानवें [राघवस्त] (१) द्वैताविवेक प्रकरण नवें [राघवस्त] यांचें व
चित्रदीप प्रकरण मागें दहाव्या दमरांत आलें आहे (१) प्रकाशदीप, [भास्व
मेताजीस्त] या चंधाच्या या दमरांत तीन प्रति आहेत (१) स्वात्मसुख
[एकनाथस्त] या प्रकरणाच्या या दमरांत सात प्रति आहेत, पैकीं एका प्रतीचा
शेवट असा आहेः— ' तारण नाम संपत्तये माध वदी ११ गुरुवारे ते दिनी
यथ समाप्त । चंदावरीं यथ लिहिला हस्ताक्षर नारो तानानी ॥ '

वृत्तर १८ वें (१) स्वाग्मानुभव किंवा स्वात्मबोध [श्रीज्ञानेश्वरस्त] या
प्रकरणाच्या या दमरांत नऊ प्रति आहेत, पैकीं एका प्रतीच्या शेवटीं शकाचा उल्लेख
आहे तो असाः—

२०] शके बाराशें भाग । ते ग्रंथाचा केला उमारा ।
परिमादया संत बहुरा । म्हणे निपुंसिदास ॥ २३० ॥
इति श्री स्वाग्मानुभवकथन । ग्रंथ पुण अनुभवेंकरून ।
पार्या भवजें तोय ज्ञान । म्हणे निपुंसिदास ॥ २३१ ॥

(१) आत्मबोधावर टीका [जगन्नाथस्त] या प्रकरणाच्या या दमरांत
तीन प्रति आहेत मागें १६ व्या दमरांत एक मत आहे व

(१) आत्मबोधावर टीका गद्यात्मक कोण कृत मकटे (१) आग्मानुभव
ग्रंथसंग्रहा १८१

आदिः—

आतां नमूं श्रीगुरुनाथु । जो सदाशिवाचा शिष्यसुतु ।
अनंतचैतन्य अवधूतु । तो प्रेमहंस ॥ ३ ॥

अतः—

इति श्रीमद्भक्तार्था आत्मबोध । अवधूत निरंतर जन शुद्ध बुद्ध ।
कथन केलें अनादिसिद्ध । निर्द्वैतत्वे ॥

(१) आत्मबोधावर टीका [पूर्णानंदानुचराशिवरामरुत] (१) गोरखबोध
चा लहानशा प्रकरणात मच्छेद्र आणि गोरख या गुरुशिष्यांचा सवाद आहे. प्रकरण
महत्वाचे आहे याच्या तीन प्रति या दप्तरात आहेत, पैकी एक अत्यन्त जुनी
असून बाकीच्या दोन प्रति तिच्या वरून केलेल्या दिसतात. [१०

(१) आत्मबोधावर टीका अपूर्ण, पाने ५२, कोण रुत न कळे. (१)
मनीषापंचक, [शिवरामरुत] तीन प्रति आहेत (१) कालज्ञान, [अज्ञान-
सिद्धनागेशरुत] ग्रन्थसंख्या ५१३.

आदिः—

ग्रंथ कालज्ञान तत्त्वता । श्रीगुरुनाथ सांगता ।
तें परिभावे संत महंता । एकाग्र वृत्ती ॥ १ ॥
ॐ नमो गुरु शिवशिवा । परम शिवा महानुभावा ।
नमस्कार अंगिकारावा । वाळकाचा ॥ २ ॥

अंतः—

सर्व सिद्धीचा दाता । तो तूं कृपाळु नागनाथा । [२०
अज्ञानाचा ज्ञान पिता । सर्वेश्वरु ॥ ४८४ ॥
सर्वदा सिद्ध तूं नागेशा । सर्वदा सिद्ध तूं पूर्णेशा ।
तृप्त केली अज्ञान मनोआशा । निजमहेशा निजगुरु ॥ ४८६ ॥
विजय श्रीगुरु नागनाथा । विजय पूर्ण कथा ।
विजय ज्ञान सिद्ध नागनाथा । ओते वक्ते होती विजई ॥ ५१२ ॥ इत्यादि

(१) ज्ञानाज्ञानविवरण अपूर्ण, पृष्ठे ३८ ते ५३ (१) सिद्धानुभव, [दासानु-
दासरुत]

आदिः—

जय जय जया विनायका । येकखें विना हो येका ।
मिधा स्वसीध दायका । सीध विनायका मुज नगो ॥

अंतः—

हा छरुभक्ता सुलभ । करतलामल सप्रभ ।
प्रगट कडकडीत सुभ । सिधानुभव ॥ २१० ॥
याचा दाता मरुत । केगीराज निर्धात ।
वदवी दाचा साचार । माझे सुखें ॥ २२० ॥
न्यून्य पूण अर्थ । मी मणे यथार्थ ।

१०] दासदीनमुखें समर्थ । वदवीतो ॥ २२१ ॥

दाम अनाथ जाणोमी । फलप्राप्ती केशीराजचरणी ।
छापली मफलपणी । सब काळ ॥ २२६ ॥ वगैर

॥ इति श्रीसीधानुभव दासानुदाराविरचित ग्रंथ समाप्त ॥

अशी समाप्ति करून पुढें मजकूर आहे तो —

कावेरीतीरीं निजरंग शाई । त्या वटणापासुनी प्यारी पाही ।
त्या योजनी हा होरपुरग्रामी । नदीतीरीं या सुप्रवस्ती नेमी ॥ १ ॥
आमंतपुत्रें रामयानें । या गीतमुमोप्रप्लोद्भवानें ।
सीधानुभव केशवराजयामी । दीनामुखें हा वदवी नेमी ॥ २ ॥
मोछा क्षणें तेवीम या शकामी । जालें समामी निज पुशमासी ।

१०] संवत्सर हा धीशु जाणतो ना । दीनामुखें हा वदवीन पाहा ॥ ३ ॥

(१) ज्ञानसंन्यासटीका, [दासानुदासस्त] बोधीपा १३१०, श्रीधररा
धार्यस्त ज्ञानसंन्यास सभापर ही टीका आहे

आदिः—

जय जया जी लघोदरा । ज्ञान कानी ज्ञातों उदरा ।
माजी ना परायरा । मांटाबा ॥ १ ॥

अतः--

ऐसे शंकर अभय । आणि केंसीराज पाय ।
फळती हे निश्चय । संदेह नाही ॥ १३०९ ॥ वगेरे

इति श्री दासानुदासविरचित ज्ञानसंन्यास-टीका संपूर्ण ॥

नंतर पुढे मजकूर आहे तो:-

श्रिरंगरंगा मिजवास्त पाही । कावेरितीरीं सहवासता ही ।

तेशूनिया योजन पंचकासी । होसपुरनामें सहग्रामवासी ॥ १ ॥

वेणुनदीतीर वसोनि तेथे । या ज्ञानसंन्यासटिकेसि पै ते ।

हा तारणु वत्सर पुस्य मासी । वदी त्रिती सोम हि वासरासी ॥ २ ॥

अनंतपुत्रे निजनाम रामे । या गीतमुगोत्रकुलोद्भवामे । [१०

या केसिराजे निज दास रंका । मुखप्रवाहीं वदवी तदा कां ॥ ३ ॥

शके १६२६ हे सोळा शत मविसामी । कंले समाप्ती निज ग्रन्थ यासी ।

दासानुदासी सह केसिराजा । कृपाकटाक्षे अवलोकने ज्या ॥ ४ ॥

(१) मोक्षवर्म [केशवरुत] श्लोकबद्ध, अपूर्ण. हें प्रकरण अपूर्ण आहे
याचे वाईट वाटतें. एकदूर प्रकरण फार प्रेमळ असावें असे वाटते

आदि:-

अति गतीप्रति हे मन त्यागिते । तरि निकें वरिते हरिलागि ते ।

हरिपदीं विरते हरि सेउनी । मग सुखे असतें हरि होउनी ॥ १ ॥

मध्य:-

गुरु दयानिधिच्या वचने बरे । वळखिले अवघे निज हे खरें । [२०

म्हणउनी अति मी गति पावलो । निजसुखे वरवा बळकावलो ॥ ७३ ॥

अति दयाकर तारक नामा । भवतमांतक देशिक रामा ।

मज सदा स्वपदी स्थिर ठेवा । निजसुखे करवा निजसेवा ॥ १४७ ॥

संसारचक्रांतक देवराजा । दयाळ हा केवल स्वामि माझा ।

क्षमापति चिन्मय चक्रवर्ती । सेवा सदा अक्षय चक्रसूतीं ॥ १४८ ॥

संसारपाश हरुनी परिपक्व जाले । संसारभंग करुना बरवें निवाले ।

स्वानंद पूर्ण फळला भजतां तयांमी । हें मोक्षवर्म कळलें कवि केशवासी ॥ १४९ ॥

इति श्री द्वितीय सहस्र प्रथम शतक १५० श्लोक संपूर्ण ॥

पुढे द्वितीय शतकाचे थोडे श्लोक असून हे प्रकरण चटका लावण्यासाठी अपूर्ण
राहिलें आहे

(१) छरुशिष्यसवाद् [वरदनागेशस्त] ओवी ५१७ (१) शुक्रज्ञानबोपटीका
[दासानुदास्तस्त] ओवी २२९ या यथाख्या शेवटी सालील श्लोक आस्तः—

कावेरितीरिं निजरंग पाहीं । निघ्रा करीतो निज शेषशाह ।

तेधूमियां योजन च्यारी ते ही । त्या वेव पट्टणा (१) पर सर्वदा ही ॥ १ ॥

निवासवासी घसर्ता चि तेथें । या ज्ञानबोधा करिता ठिकेतें ।

त्या मोतसु मोत्र ऋग्वेदियातें । अनंतपुत्रं निज राम यातें ॥ २ ॥

घोळे झणे तो निज केसिराजा । दीनामुखें तो वदवीत घोजा ।

शके हे सोळा शत येकतिसासी । १६३१ । वदी त्रितीयाश्विनमास देसी ॥ ३ ॥

विरोधिया वछर ज्ञानबोधा । टीका समाप्ती करवीत सीधा ।

१०] दासासि ज्ञानामृत प्राशकानि । ससुक्त भावें करवी समौनी ॥ ४ ॥

(१) चिदानंदसिंधोदशकस्तोत्रटीका [भगवतस्त] ओवी ६१०

अतः—

ऐसा अक्षयत्वं परिपूर्ण । चिदानंदसिंधु जाण ।

भगवतीं निमग्न । सार्वकाल ॥ ६१० ॥

इति श्रीमत् शंकराचार्यविरचितं चिदानंदसिंधोदशक संपूर्ण । शके १६२३ तः
नाम संवत्सर आषीक भाद्रपद वदी पंचमी गुरुवार मुक्ततीर्था घामे संपूर्णम् ॥

(१) सच्चिदानंदविलास [भगवतस्त] आवी १३८

आदिः—

जय जया जी लंबादरा । विश्वात्मया पराचरा ।

२०] अखिलात्मका परापरा । परेतीता गणराजा ॥ १ ॥

अतः—

हा प्रथ सच्चिदानंदविलास । भगवतीं कावला सावकाश ।

जाहला निजमुखें विलास । परिपूर्णत्वे ॥ ३३६ ॥

पूर्णा पूजण । सच्चिदानंदविलास आपण ।

या अर्थी जे मग्न । ते स्वामंदपन पें होती ॥ ३३७ ॥

इति श्री सच्चिदानंदविलास । ग्रंथ समाप्ती प्रकरणास ।

जाहला अम असहतेस । यथाव्ययं ॥ ३३८ ॥

श्रीरंगपट्टणीहानि योजनासी । मुक्ततीती ग्राम हि त्या निवासी ।
 वाशिष्ट हा आश्रम पूर्णतेसी । कावेरितीरीं निज वास यासी ॥ १ ॥
 रथीत हे गोत्रकुलोद्भवांसी । भगवंत हें नाम असे तयासी ।
 सोळा शते वत्तिस हे शकासी । विकृती तो वछर नाम त्यासी ॥ २ ॥
 फाल्गुन हा शुध ते पौर्णिमेसी । सच्चिदानंदविलास यासी ।
 गुरुवासरु हा वसता तयासी । समाप्त केले निजग्रंथ यासी ॥ ३ ॥

दप्तर १९ वे (१) हस्तामलक, [एकनाथरुत] (१) उपनिषत्सार ग्रन्थ-
 सख्या ५१७. जुनी प्रत आहे. कोण रुत न कळे. “ त्रिमळ्ळ अद्वईं ठाव । ”
 असा एक चरण मध्यंतरी आला आहे. प्रत “ भाद्राजगोत्रोद्भव उद्धवेन
 लिखितं ” आहे. [१०

आदि:—

न दिसोनियां जगदाकारु । सेखीं नामरुपीं संव्हारु ।
 तूं जगद्गुरु । या हेतु ॥ १ ॥

या च ग्रन्थाची आणखी एक प्रत या दप्तरांत आहे. (१) अद्वैतप्रकाश
 [ब्रह्मणिमतोजीरुत] बोव्या ५८० (१) परमप्रकाश ओवी ८४ ग्रन्थाच्या मुख-
 पृष्ठावर “ परमहंस ग्रन्थ ” असें नांव दिलें आहे.

आदि:—

देवादिदेव परमहंस ।

अत:—

मग सद्गुरूनें शिष्य आलिंगिला । शिष्य आनंदें बोलला । [२०
 तें ज्ञान अनुवादला । निवृत्ति अबधूत ॥
 श्रीगुरु आनंदचैतन्यप्रसादें । वाचा प्रकाशली स्वानंदे ।
 म्हणोनि आत्मसुख आनंदें । पराप्तर अनुपम्य जे ॥ ८४ ॥

इति श्री परमप्रकाश

बाराव्या दप्तरात नमूद केलेल्या “तारकब्रह्म” ग्रन्थाचे कर्ते व या ग्रन्थाचे
 कर्ते एक च दिसतात. (१) तत्त्वबोध ओवी १९२. तीन प्रती. एक जुनी व
 एक अलिकडची व वाईट अक्षराची.

आदि:—

नमन प्रथम गुरुनाथा । जे नागेशा कृपावता ।
जेणें मस्तकी ठेउनी हाता । कृपा केली ॥ १८ ॥

अंत:—

ग्रंथ जाहला समाम । घोषिया पुर्व समर्पित ।
तुमि जाहली अवधूत । नागेश म्हणे ॥

एका प्रतीच्या शेवटी ' साबरी संवत्सर भाद्रपद सुळढ पक्ष षष्ठी याज सोम
वार ' असा मजकूर आहे

(१) निर्विकल्प [श्रीसमर्थरत्न]

१०] आदि —

जळ स्तंभ काष्ठ पादाण । तेथें घालुनि अंतःकरण ।
प्रमाण बेखोनि विवरण । केलें पाहिजे ॥ १ ॥

अंत:—

पाहिलें चि पाहावें । केलें चि करावें ।
शोधिलें चि शोधावें । राजकारण ॥ २२ ॥

(१) अद्वैतसार [श्रीसमर्थरत्न]

आदि:—

जय जया जी गणनाथा । तूं वियाविभवे समथा ।
अप्यारमवियेच्या परमार्था । मज धोळवावें ॥

२०] अंत —

या ग्रंथवियेच्या छपणी । बगैरे

(१) पंचसुखा, [शानदेवरत्न] बोरी, ६६ शृं ८, दोन प्रती

आदि:—

आर्षी नमस्कार श्रीगुरु ।

(१) स्वानदंडहरी, [मेरुहत्त] दोन प्रती माग दहाव्या दप्तरान एक प्रत
आली प आहे (१) बहुधा माताजी [श्रीसमर्थरत्न] दान प्रती (१)
विष्णूनंद, [शपथरत्न]

अंतः--

अनाथनाथ श्रीशंकर । वंगैरे

(१) विवेकउत्पत्ति [मृत्युजयकृत] ग्रन्थसंख्या ९७. (१) शिवबोध,
[दत्तात्रयअवधूतकृत] जुनी प्रत (१-१) परमप्रकाश किंवा परमहंस (१)
अद्वैतमकरंद, ग्रन्थसंख्या ६६० प्रकरणे १३ ० ।

आदिः—

सद्गुरु प्रज्ञानंद मूर्ति । पादुकासेवनीं निज शांति ।

तत्काल उपरमे चित्तवृत्ति । नवल शक्तीच्या चरणा ॥ १ ॥

(१) हस्तामलक [एकनाथकृत] (१) आनंदलहरी, [एकनाथकृत]
दत्तर २० वें (१) प्रणवविवरण [१०

अतः--

ब्रह्मानंद म्हणे जाण । गुरुगम्याची खूण ।

सहजाचे कृपे कडोंनि । केलें प्रणवाचें विवरण ।

जाणतियानीं गुरुपुत्री घ्यावें मेळवून ।

न कळे त्यानी विचारगेति जावें सहजांसी शरण ॥

(१) मूळस्तंभ, ओवी ५२५, दोन प्रती एक पूर्ण व दुसरी अपूर्ण.

अतः—

जीवन्मुक्तिमोहळा । पावती वंगैरे

(१) पवनविजय, [मोळहरदासकृत] ओवी २३५, पाच प्रती पैकी एका
प्रतीच्या मुखपृष्ठावर “पवनविजय योगशास्त्र पुस्तक महाराज तुलजाराजस्य” [२०
असा मजकूर आहे, व दुसऱ्या एका प्रतीच्या “तुर्कोजीमहाराजस्य ” असा
मजकूर आहे (१) तत्वपट, [मेरुत] सात पृष्ठे (१) हस्तामलक,
[एकनाथकृत] चार प्रती पैकी एका प्रतीवर “ लिखित शिवाजी शामराउ
मार्गेश्वर शु. १ मंगळवार ॥ विभूव सवर्णर तंजाउरी असता ” अशा तऱ्हेचा
मजकूर आहे.

(१) पंचीकरण, [श्रीसमर्थकृत] दोन प्रती आत्मनिवेदनी क्रिया । (१)
भाक्तिराज ओवी ३०१

अंत —

गीता ज्ञानदेखादिकां । सौकृत्याची आई का ।
 कृष्णें अर्जुनासी प्रसिद्ध देखा । हें वि निरोपिलें ॥ ३०० ॥
 ग्रन्थानाम मकराज । मन्हाष्ट्र जाहला सहज ।
 भक्तिभावें विरतम गुज । असह ददर्श असावें ॥ ३०१ ॥

दूतर २१ वें (१) जुनाट पुरुष [भीममर्धस्त] तीन प्रती (१)
 आत्माराम [भीममर्धस्त] पांच प्रती (१) अंतर्भाव, [भीममर्धस्त]
 सात प्रती (१) काया जीवाचें छत्र, काळ ऐक्य, तिनीशीं ऐक्यभाव
 [दासानुदासस्त] ओवी ५५० दोन प्रती शके १६२२ विक्रम वत्सर वेशाव शु. ८ स
 १०] गोतम गोत्र ऋग्वेदी अर्जतपुत्र रामपा पार्नी कावेरी अतरगापासून तीन
 योजनें कुलुपाणनाम धामी विराचितम् । (१) अपरोक्षानुसृते, [वामनस्त]
 समश्लोकी (१) अपरोक्षानुसृति अपूर्ण पृष्ठें २०

आदि—

ॐ नमो सहस्र स्वराज्य पंती । धाति सिंहासनीं दृष्टासृति ।
 वंय हारिहरा सहजस्थिति । सिम्ह संविती स्वानंदा ॥ २ ॥
 (१) ज्ञानामृत ओवी छनारें १०००

अंत —

गुणोनि सिद्ध असतां ब्रह्म होणें । वगैरे । इति श्रीदत्तात्रयविरचित । वगैरे
 (१) ज्ञानामृत, [दासानुदासविरचित] ओवी ५२६, शक १६२२ विजय
 २०] नाम सवत्सर ज्येष्ठ वदी द्वादशीती गातमुगोत्र ऋग्वेदी अर्जतपुत्र राम पार्नी
 कावेरीतीर्था निजपट्टणापासून तीन योजनें कुलुपाण धामी विराचितम् ।
 (१) ज्ञानसार ओवी ११८

अंत —

इति श्रीज्ञानसार । केसीराजाचा दास निर्धार ।
 पंढरा रामास प्रकार । दास गृहण ॥ ३१८ ॥
 भिरंगधामी निजपट्टणी हो । समीपता प्यारि हि पाजनें हा ।
 हायपूर हें ग्राम मदीतिरि हा । सुवास्तिवासी राखिल कथ हा ॥ १ ॥
 त्या गीतमुगोत्र अर्जतपुत्र । सीवराम नामें सुर ग्रन्थ तत्र ।
 हे पाटवी कशावरण तो करी । हे ज्ञानसार कथवी तका करी ॥ २ ॥

शके हे सोळा शत तेविसांसी । जाले समाप्ती निज श्रावणासी ।
संवच्छरु हो वीशु जाणता हा । रंकासुखें हा वदवीत पाहा ॥ ३ ॥

(१) निजसुख ओवी ८०

अंतः—

इति श्री निजसुख ग्रन्थ । सद्गुरु श्रीरामकृपें भगवंते ।
निजीं निजसुख ते । संपूर्णमस्तु ॥

सके १६ विरुतीनाम ज्येष्ठ शु १ श्रीरगपटणी देवरायेपेटेमध्ये दीगांबरपताचे
घरी

दत्तर २२ वें (१) पडिपु [श्रीसमर्थकृत] पाच प्रती (१) पूर्वारंभ,
[श्रीसमर्थकृत] पाच प्रती. (१) निवेकासिंधु, आत्मसाक्षात्कार, [१०
[मेरुकृत] तीन प्रती. (१) पूर्णामृतकरपोडशकळा, [मेरुकृत] ओवी
३०० पत्रें ४२ (१) ब्रह्मांडाचे विवरण ओवी १७

अतः—

सहजानंदाचा बाळ । ब्रह्मानंद वेल्हाळ ।
तरी या ब्रह्मांडाचा खेळ । खेळत असे ॥

(१) आत्मविद्याविलास ग्रन्थसख्या १६३ पत्रे ३२

दत्तर २३ वें (१) योगवाशिष्ट [माधवकृत] दोन्ही निर्वाणप्रकरणांसह, नकल
करण्यास ही प्रत सुरेख आहे.

दत्तर २४ वें (१) योगवाशिष्ट [माधवकृत] दोन्ही निर्वाण प्रकरणांसह
मागील दत्तर १६ वें पहा. [२०

दत्तर २५ वें (१) अन्वयव्यतिरेक, स्वात्मसुख व लिखित पासष्टी
अशी तीन प्रकरणें आत असलेले एक बाड. (१) योगवाशिष्ट, [माधवदास
नारायणांकितकृत] अपूर्ण. (१) उपदेशरत्नाकर ओवी ३४२

अतः—हे शब्दरत्नाची माला । बगैरे.

(१) योगराज, [अमृतनदकृत] अतः—

गुरुशिष्याचा येकांतु । जो अनुवादला श्रीदत्तु ।
तो अमृतनद सांगतु । योगराज दिळकु ॥ ३२४ ॥

(१) घालकांड [एकनाथस्त] " आर्जुनाय चैत्र शु १ आदित्यार मङ्ग
दशपट्टणी गोविंद पंतोजी मामोसोद्देशास" वगैरे (१) चतुष्टयाम, [श्रीसमर्थस्त]
अपूर्ण (१) पंचमान, [श्रीसमर्थस्त] अरुण (१) छत्रयोगवाशिष्ठ,
(नारायणाचा माधवदासस्त) पाने ३३ टीका २७१

अंतः—

इति श्री योग माधवदास नारायणः ॥ १ श्री मुळीचेनि कृष्ण नामे माया ।
महये हे सत्य त्रिवाचा । सद्गुरुपसादे करुनि ॥ २७१ ॥

(१) छत्रयोगवाशिष्ठ, [नारायणाचा माधवदासस्त]

अंतः—

११३. पार्थिव नाम आरवण वय ७ सीम्यवामर्गे । रामोजी मिकाजी
हवाळदार सरकार बहिळी महाल । यानी तालीक कली । वगैरे

(१) सिद्धसंकेत, [मृत्युंजयस्त] दोन प्रती पुनी, नवी (१) हरि-
भजन, [गोविंदस्त] श्लोक ५० (१) कामशाखाचा एक धर्म, पन्थ
संख्या २०० कोणाची तरी दृष्टि भुक्कून या भधाने वेदांतर्भात आपला प्रवेश
करून घेतलेला दिसतो

वृत्तर २६ घं (१) रामसोहळा, [मेरुस्त] ओशी १३१० स पन्थ
कार मङ्गळाचा आहे या पन्थाचे अकरा रुद्र असून प्रत्येक रुद्राचे अकरा उक्तास
आहेत पद्धत्या रुद्रांत आनभचारित्र पार्श्वे आहे या प्रतीच्या मुरपृष्ठापर श्रीसमर्थ
व मेरुस्वामी पार्थी विघ्ने काडलेली आहेत

२० वृत्तर २७ घं (१) राममोहळा, [मेरुस्त] ही एक आणगी प्रत आहे
वृत्तर २८ घं (१) भीमोपदेश, [मेरुस्त] दोन प्रती मागील दनर
२९ पद्म

१ वृत्तर २९ घं (१) अनुभवामृत

वृत्तर ३० घं (१) विचक्रसिंधु, या द्धरांत व पन्था व प्रती जाहेन वेकी
१५ पूर्ण असून बाकी अपूर्ण आहेत

वृत्तर ३१ घं (१) विचक्रसिंधु, या द्धरांत आणगी ३१४ प्रती आह

वृत्तर ३२ घं (१) अनुभवामृत, दोन प्रती वेकी एक सवित संव
तसरे मापमास रुद्र द्वितीया भोमशासरे शुभकर्ण मयागुणि राजयोगात्मान निमि
तम् " आहे व दुसरी " शके १६०० कालपुन संवत्तर कान्यून ३ १ गुरवात

महादेव निजेनें भ्रमला । बिस्व घेरुनि तळमळू लागला ।
 मग म्यां खबरदार केला । तो पावला दो अक्षरीं ॥ ११ ॥
 स्वामी कार्तिक निजेनें भ्रमला । बळें चि परबिया भोरूं लागला ।
 मात्राममन घढावें त्याला । तो म्यां केला खबरदार ॥ १२ ॥
 महाबिष्णु निजेनें भ्रमला । परबी मोहम जोमी जाला ।
 तो म्यां खबरदार केला । मोह दवडिला शक्तीचा ॥ १३ ॥
 ब्रह्मा निजेनें भ्रमला । चोरानीं समूळ नागविला ।
 सकळ धर्म हुडाला । दुकालु पाहिला मोठा जी ॥ १४ ॥
 तो म्यां खबरदार केला । मग बापातें स्मरला ।

- १०] केनें घेरुनि चोर मारिला । लंकेचें बिस्व विघळें जी ॥ १५ ॥
 मारव् अभिमानें निजेला । बायको होरुनि साठीं छेक घ्याला ।
 तो म्यां खबरदार केला । तो पावला पाहिला वेश ॥ १६ ॥
 चंद्रिं मानिलें नाहीं मजला । अभिमानें चि निजेला ।
 तो क्षयरोमी जाला । नाडला आपले करणीन ॥ १७ ॥
 ईंद्रिं मानिलें नाहीं मजला । हजार भोके पडलीं त्याला ।
 हुकें डोळा फोडुनि घेतला । न माभी मजला ह्मणउनियां ॥ १८ ॥
 इक्ष निजेनें भ्रमला । मानिलें नाहीं मजला ।
 पूर्व शिरासीं सुकला । जाला पें तो बोकडसुखी ॥ १९ ॥
 गुरूनें मानिलें नाहीं मजला । बाईल गमाळुनि बैसला ।

- २०] यम निजेनें घ्यापला । जाला केवळ वासीपुत्र ॥ २० ॥
 रावण निजेनें भ्रमला । छळक्षयी करुनि शोकीं पडला ।
 मग म्यां खबरदार केला । तो जाला रामरूप ॥ २१ ॥
 ऐसें ऐकोनि दृष्टांत । सावध होरुनि कराळ स्वहित ।
 तरी आपुळे फळ भोगाळ समस्त । मो हुशार करितों जी ॥ २२ ॥
 मी सांगोन उत्तराई । कोणास कीर्तीं मायत नाहीं ।
 परोपकारास्तव पाहीं । मी सांगतों जी ॥ २३ ॥
 ऐसें दिवटा बोलोमी । पाडे पाडे हांक देऊनी ।
 वास ह्मणे विषट्पास मानी । तो चि तरेल मोहराती ॥ २४ ॥
 ऐसा हा दिवटा । समयाचा जाणावा सुमटा ।
 जे अनुभावितो सासारपोहटा । न येता समया ॥ २५ ॥

- ११] केवढें आपल माग्य । भीसमर्ष आपणांस जाग करिताहत ।

(१) मणुणभ्यान, [श्रीसमर्थकृत] दोन प्रती (१) सुद्राविलास,
[एकनाथकृत] (१) अष्टावक्रीसूक्तटीका सिद्धांत चिदंबर, [वेचनाथकृत]
ग्रन्थसंख्या ३८५०

ऐसा साचिदानंद चिदंबर । निर्गुण निरामय निर्विकार ।
जो कृपंचा जळधर । तो ब्रह्मगिरीवरी वोळला ॥ ६३ ॥
महावाक्याची घटना । अर्थाभ्र दाटले गगन ।
गर्जयुक्ती गडगर्जना । लवती विजा प्रमाणी ॥ ६४ ॥
स्वानुभवाचिया धारा । वर्षती ब्रह्मगिरीवरी मैरा ।
ते जीवन जनमाक्षात्कारा । आले गंगाद्वारा शस्वरूप ॥ ६५ ॥
मग ते बोधगंगोदक । पावन करावया हे लोक । [१०
ब्रह्मगिरीपास्तानि सम्यक् । येते जाले ॥ ६५ ॥
पुढे जगाचिया हाता । आले वेचनाथ कुशावर्ता ।
तेथुनि श्रोतयाची कर्णपंथा । आष्टवक्त्रे चालिलीं ॥ ६६ ॥
ऐसें हें उपदेशत्रिक । तुज निरोपिले सम्यक् ।
आतां पुढील प्रकरण आर्द्रक । वेचनाथ म्हणे ॥ ६७ ॥
श्रीमत् सिद्धांत चिदंबर । टीका सहाराद्रूभाषा माजिरी ।
अष्टावक्री असे विश्वेश्वरी । निचा विजयार्थ हा ॥ ६८ ॥

(१) आत्मबोध, [जगन्नाथकृत] मार्गाल दप्तर १६ व १८ पहा. ग्रन्थ-
संख्या १०५

आदिः—

[२०

बंदुनियां आचार्यशकरचरण । विविधा पूर्वोक्त टीका अवलोकन ।
आत्मबोधाचे मक्षेपे विवरण । करिजे यथामती ॥ १ ॥

(१) रामनामतरंग, [माधवतनून] पंचदश तरंग (१) चारुतिथिसाम-
नामादि वर्णन. [रत्नाकरकृत] ओवा १७ (१) करुणामृतरस, [देवदासकृत]

अतः—

क्षये नवलतर आपाह माती । नामवार त्रितयेचे दिवसी ।
पूर्णता आली ग्रन्थासी । भोतीं नावकाशी परितेजे ॥ १४४ ॥

स्वप्नि श्रीनृपशालिवाहन शंके १६८८

॥ श्री देवदेव उवाच ॥ ग्रन्थ करुणामृतरस ॥

॥ पाने संख्या ॥ ११ ॥ पोद्यासंख्या ॥ १४४ ॥ श्रीगुप्ताथ ॥ [३०

इतका सर्व मजकूर ग पोथाण्या शेवर्गी आहे या कवीविषयी अनुमानाने जे सिद्धान्त काढण्यात आलेले आहेत, त्यांना ह्या मजकुरात प्रत्यक्ष आधार सापडत आहे (१) नमन जोशी १०८ मार्गिल दत्तर ११ वं पहा

आदि—

ममो काल कौतुहला । नमो चक्रचाल गोपाळा ।

ममो विश्वप्रतिपाळा । प्रमजना ॥ १ ॥

अंतः—

ऐसें ज्ञान उद्बोध योळे । ज्ञानाज्ञान निरविलें ।

विज्ञान हि हरविलें । दृश्यघट्टेनसीं ॥ १०७१ ॥

१०] बाप रसुमा दूधी करु । समाधि वळनिया स्तिरु ।

वरी ठेकानि अमय करु । वर देकानि राहिला ॥ १०८ ॥

(१) श्रीकृष्णदर्शनविलास, [गुरुदासस्त] जोशी १०२, अमंग ११

आदिः—

मंगळाचरणीय तव चरण । वंदितां होय मंगळाचरण ।

आदिमध्यांत निरूपण । तू चि नारायण निरंतर ॥ १ ॥

अंतः—

जाळें तरी निरूपणानुसंधान । न सर चि साधकाचें ध्येय ध्याम ।

हा दर्शनविलास अभिधान । गुरुदास निधान ग्रन्थ सेवी ॥ १५ ॥

(१) मानसपूजा, [भासमधस्त] दोन प्रती

२०] दत्तर ३४ ध (१) ज्ञानाभूत यम्भसस्या १३१, पाने ७७, दिसण्यात प्रत जुनी, एकमाधकालीन मार्गिल दत्तर २१ वें पहा यथार्थी एकंदर पांच मकरने आहेत

आदिः—

ॐ नमो श्रीगुरुवर्या । सत्स्वरूपस्वामिया ।

शिष्यस्वभावे कस्यनिषां । अभेद शुद्धि नमितसे ॥ १ ॥

अंत पदित्या प्रकृणाया —

भातां दमाग्रयाचोनि दातारें । पति अश्वपुन माहावीरें ।

केटिलें मंगारभांडारें । क्षणमाघें ॥ ६४ ॥ १०१

अंत.—

महर्षानि सिल्ल अभतां ब्रह्म होणें । परी अनुनेवीण न ये सुण ।
आपण आपणानें बोलवणे । स्वरूपामाजी ॥ ६५० ॥

इति श्रीदत्तात्रयावधिते । वगैरे

(१) नंतमिद्ध, ओरी भुमार्गे ३००, पुंछ २० प्रत जुनी पण अगुद्ध.

आदि:--

आर्षा नमस्कार श्रीगुरु । कस्तन आगंभिला विचार ।
हेर्दिल दैमा नाशान्कार । जगदीशान्चा ॥ १ ॥

अंत:--

तवं मीना म्हणे प्राणनाथा । धगेरे. [१०

(१) अनुभवमार, [केगीगजदाम रिया दासानुदासकृत] ग्रन्थसंख्या
१५६०

आदि:--

गणाधिपति जां कां श्रेष्ठ । नकला आदि जो पट ।
जो बुद्धिदाता निष्ट । कविकृत्यासी ॥ १ ॥

अत:--

केशिराजाचा दाम । म्हणे मी टीन निशेप ।

बंदुनिया पदाम । स्थिर राहे ॥ १३७६ ॥

ऐसें हे अनुभवमार । ग्रन्थ संपला निधार ।

प्रीति पावो साचार । केशिराज ॥ १३७७ ॥

[२०

इति श्री अनुभवसार । ग्रन्थममाप्ती प्रकार ।

जाहाला हो साचार । दाम म्हणे ॥ १३७८ ॥

कावेरीतटकी निवाम वसतां श्रीरंग नामें बरा ।

श्रीरंगे आभिधान पटण वरें तत्संनिधी सत्त्वरा ।

जे की योजन ती वरी वसत ते नामें कुलघाणमे ।

ते ग्रामीं रचिले कथे वदाविलें श्रीकेशवे ग्रन्थमे ॥ १ ॥

(१) अनुभवमार [मेरुत] ग्रन्थसंख्या ११२ मागील ११ वें दूसर पहा
तेथें ग्रन्थसंख्या ९६ दिली आहे (१) अनुभवसार [मृत्युज्ययकृत] ओवी ४२,
(१) कथासारामृत [रुष्णदास पंडितकृत] पत्रें १० अपूर्ण.

આદિ:—

પેસા જો જામે તો પિ પપ । તેયે સસાર જિંકિલા જાણ ।
ત્યાસી સાંપહે મિખાન । આનદધન પરમાત્મા ॥ ૧ ॥

અંત —

હે કથાસારામૃત । સાધકાસી હોય પરમાહિત ।
કૃષ્ણાચા દાસ પંચિત । અસે વિમલીત શ્રોતયા ॥ ૧૨૦ ॥

(૧) મહાજ્ઞાન, [ચલોરામ કાવચ શ્રીવાસાવપરાકૃત] ઓવી ૧૦૧ પ્રમ્ય
દ્વિસ્થાની માર્પેત આહે (૧) અચ્યુતાશ્રમવોધિયા શ્રિવા બ્રહ્મકથા પ્રમ્ય
૧૪૬, દોન પ્રતી -

૧૦] આદિ:—

શ્રીરામ સગુરુ । નમસ્કાર માહા । આત્મારામ રાજા । વર્ણાવયા ॥ ૧ ॥
વર્ણાવયા શક્તિ । શ્રીરામ દેહલ । સિદ્ધિ પાઘવીલ । બ્રહ્મકથા ॥ ૨ ॥

અંત:—

નાહીં નાહીં મયે । અચ્યુતા આશ્રમા ।
નવત્ર આહે માં । શ્રીરામ પિ ॥ ૧૪૩ ॥

(૧) પ્રવૃત્તિનિવૃત્તિપ્રમ્ય અથવા મનચરિત્ર સદા પ્રતિ માર્ગલ દ્વર ૧૦ જે
પદ્ય (૧) અદ્વિતપ્રકાશ, [મૃત્યુંજયકૃત] (૧) લિલિત પાસદી (૧)
જ્ઞાનદેવકૃત પત્ર (૧) ગાનમોહાસ ૪ પત્રે અપૂર્ણ (૧) મહાવાક્યવિવરણ
શ્રીરામકૃપાર્પકૃત પ્રમ્યાપા વદપદાર્થ ૮ પાને કોણ કૃત ન કઢ (૧) શ્લોક
૨૦] શ્લોકસાર તત્ત્વમાસિવિવરણ ગદ્યાત્મક ૧ પત્રે (૧) મહાવાક્યવિવેક
[રાપવકૃત] ઓવી ૨૨ માર્ગલ ૧૦ શ્વા દ્વરતીલ પિત્રવીષ ૧ ૧૭ શ્વા દ્વર
તીલ વંચદર્શાવેકી કાંઈ પ્રકરણાંયે કર્ને જે રાપવ ત હે ચ (૧) પૂજાવિવરણ
ઓવી ૧૧ શ્વા અકરા ઓમ્યા યોગાવર આદેન (૧) શ્રીનાથ દ્વાદશમહાવાક્ય
વિવરણ, [ગુરુદાસકૃત] ઓવી ૨૧૦

અંત:—

કુર્ષ્વ મટ પરપરેમાહારી । ગુણાનદાનેમિ અમયકરી ।
મહાવાક્યાચી ટીકા મન્હાટી કરી । શ્રીગુરુદાન ॥ ૨૫૪ ॥
ચતુદાન્ય પરાપર । શાકાનિ મમજરવીં કરી ઉપાર ।
ગુણાનદાચા પાઝર । પ્રંધાયમાન ॥ ૨૫૬ ॥

असौ युक्तीचा प्रकाश । संतांचा मी पूर्ण दास ।

विनवी श्रीगुरुदाम । श्रोते जनासी ॥ २६० ॥

इति श्री शंकराचार्यविरचित महावाक्याविवरण संपूर्ण ।

पुस्तक लिहिले शामगोपाळे । माघमासी समाप्त जाले ।

शुद्ध पक्ष अष्टमी वाहिल । ग्रन्थ समाप्त जाहाला ॥ ६९ ॥

दसर ३५ वें सुमारे दहा वर्ष जाली हें दसर गहाळ झाले (। ।) असें महालातील नोकर कळवितो

दसर ३६ वें (१) श्रीसमर्थावर अष्टक, [मेरुत]

परंधाम चिद्रूप व्यक्तीसि आलें । इत्यादि

हें सहा श्लोकाचे अष्टक प्रसिद्ध आहे. (१) श्रीसमर्थावर अष्टक, [१०
[शंकरकृत] ८ श्लोक फार अशुद्ध लिहिलेले आहेत. पैकी पहिला श्लोक असा:-
विख्यात जो कलयुगीं निज निर्विकारी । जाला सगुण रूप मानववेशधारी ।
नामांभुते करित गर्जन पुण्यखाणी । श्रीरामदास महाराज वदा स्ववाणीं ॥ १ ॥

(१) विश्वरूपनमन [रत्नाकरविरचित], ओवी ७०

आदि:--

सहजी नमन उद्भवले । आणि सहजीं च स्थिरावले ।

सामावोनि सामावले । सहजीं सहज ॥ ८ ॥

आतां सहजी सहज नमन । सहजीं सहजालागोन ।

सहजी सहज सामावोन । सहज असे ॥ ९ ॥

आतां सहज जैसे पूर्ण । तैसे सहज चि नमन ।

[२०

सहजीं सहज सामावोन । सहज बोलें ॥

ॐ नमो सहजीं सहजा । नित्यानंदा पूर्णबीजा ।

वगेरे.

अंत:--

नमनें नमन नमितां । न मनें चि जाली मौन्यता ।

आतां अनुभव कोण चित्ता । अनुभविजे ॥ ६६ ॥

अनुभवितेपण । हारपलें जाण । मनाचें अमन । जालें असे ॥ ६७ ॥

सहजाचें नमन । केलें सहजालागोन ।

प्रीति पावो जनार्दन । सहजी सहज ॥ ६८ ॥

शब्दरत्नाची माळा । सहज गुंफिली अवलीळा ।

सहज चि घातली गळां । सद्गुरूच्या ॥ ६९ ॥

[३०

आतां मौन्ये चि नमन कीजे । सहर्जी सहज मोनी असिजे ।
रत्नाकरा सहर्जी सहज । नमन घडे ॥ ७० ॥

इति श्रीविश्वरूपनमन रत्नाकरविरचित संपूर्ण ॥

(१) भीमरूपी स्तोत्र, [श्रीसमधरुत] सह्य प्रती भीमरूपी महारुद्रा ।

(१) भीष्मसुवराज, [माधवस्म]

आदि:—

धर्मराज्य जातुलें सकळ । अन्याय नाहीं प्रमाण तीळ ।

येके दिवर्षी कौतिय पुण्यसीळ । धोलिला मंजुळ कुण्जजीसी ॥ १ ॥

अंत —

१०] नैमिषधामी सुमि जन । धृत त्यामी करी निरूपण ।

कोठें अमित्यां अधिक न्यून । क्षमा करा पूर्ण माधव म्हणे ॥ ११ ॥

(१) दक्षिणामूर्तिस्तोत्रटीका, [माधवतनयसूत] पंचसंग्या ३६२

अंत:—

अविद्यानिवृत्ती च मोक्ष । हा वार्तिककारांचा पक्ष ।

यास्तव मुक्त्यर्थ दक्ष । देवाध्यक्ष प्रणमिळा ॥ ३६० ॥

प्रतापसिंहेंद्र प्रेरणान्वयें । तातदेशिकेंद्रद्वयोदयें ।

यथामति रचिली टीका स्वयें । माधवतनय विनवीतसे ॥ ३६१ ॥

तेजावरच्या गादीवर प्रतापसिंहमहाराज शक १६६३ पासून १६८६ पर्यंत होते त्यांच्या प्रेरणें व बडील आणि सद्गुरु योगवाधिशेकार जे माधव त्यांच्या २०] द्येनें माधवतनयांनीं ही टीका केली तेजावरच्या राजघराण्याचा बिघेला कार मोठा आशय असे, असें अनेक प्रमाणाविद्धन उपद होत आहे (१) अक्षपूणा स्तोत्र, श्लोकचंद्र आचार्यरुतन स्तोत्रार्थ भाषांतर [कोण रुत न कळे] (१) सोमसुंदरस्तोत्र [कोण रुत न कळे] ओबी १५ (१) भीलस्मीशुनिह कल्पलता, [रामरुत]

अंत —

मेमारहित ज्यालागि गढे भवणपाठ ही ।

बसि राम म्हणे आह फमें भय मयाम ही ॥ २७२ ॥

(१) तीर्थावली [बह्मणा विष्णुदासनामावत] पान ४६ अष्टम (१) बिहापनाशनक [नाग] विहित रुत] पंचसंग्या ७२ पृ १० (१) नाग

रत्नमाळा, [पाठकनामारुत] ग्रन्थ १११, पत्र १०. "गिरिधर नरसिंह हरकारा वेळांगुडि कोळटात्तिर उत्तर काचेंरी" यांनी ही पोथी लिहिलेली आहे. (१) श्रीभक्तमालिका, [वाळरुत] श्रीसमर्थांचे शिष्य भीमस्वामी याचा मठ तजावरास आहे जोरारामबाबा, गोविंदबाळ व अण्णाजी बाबा असे भीमस्वामीचे तीन शिष्य होते व या निघाचे हि मठ तजावरास आहेत. गोविंदबाळ म्हणजे बाळाजीपतांचे चिरर्जाव गोविंद भीमस्वामीचें कुटुंब व बाळाजीपतांचे कुटुंब या सख्ख्या बहिणी होत्या त्या बाळाजीपतांनी ही भक्तमालिका रचली दिसते. ही प्रत गोविंदबाळांच्या कोणी शिष्याने लिहिलेली असावी असे पाहिल्या श्लोकावरून वाटते.

॥ श्रीरामममर्थ ॥

श्रीरामदामरचिताद्वयदामबोध- । सारज्ञभीमपदकजरत वरेण्यं । [१०
संसारनिधुगनदेहभृतां शरण्य । गोविंदबाळगुरुवर्यमहं नमामि ॥ १ ॥

॥ श्रीरामकर्ता ॥

नृसिंहभक्त प्रल्हाद । गर्भी अमर्ता जाला बांध ।
भगवद्भजनी अगाध । विख्यात जाला ॥ १ ॥
त्याचा गुरु नारद प्राप्तिद्व । ज्याला कीर्तनीं परमानंद ।
जयाचे शिष्य अगाध । भूमंडळी ॥ २ ॥
वाल्मिकादि धृव जाण । ज्याच्या बोधे पूर्ण समाधान ।
जेणें रामकथा अति गहन । प्रगट केली ॥ ३ ॥
ऋषी पराशर बहु थोर । त्यापासून वेदव्यासाचा अवतार ।
ज्यांनी भारत सविस्तर । करोनि जगदोद्धार पै केला ॥ ४ ॥ [२०
पुंडलीक परम भक्त । पितृसेवेसी जाला रत ।
महिमा पहावया कृष्णनाथ । धांवोनि आला ॥ ५ ॥
तयास दिधली भेटी । आपण राहिला त्या निकटी ।
वर, देऊनि कृपादृष्टी । भक्त कोटी रक्षितसे ॥ ६ ॥
अंबरीष राजा बहु थोर । द्वादशीव्रताचे ठाई तत्पर ।
तेंथे येवोनि दुर्वास रुषेश्वर । तयाप्रती शापिता जाला ॥ ७ ॥
तुला होतील दहा जन्म । ऐसे बोलोन निघे ब्राह्मणोत्तम ।
येरु स्मरोनि राम राम । उदक कृष्णार्पण सोडिलें ॥ ८ ॥
उदक सोडितां चि जाण । देव्हारा होते सुदर्शन ।
तें निघालें दारुण । जाज्वल्यमान अति वेगे ॥ ९ ॥

[३०

सत्य केलास धेकुंठी । परी तें न सोडी पाठी ।
 रुपी हिंदातां जाला हिंदुटी । नीलकंठी स्मरतसे ॥ १० ॥
 मम तो आला शिवापासी । तणें गुह्य सांगितलें त्यासी ।
 वेगीं जाय अनरुपीपासी । तो सुदर्शनासी मिथारीछ ॥ ११ ॥
 ऐकूनि शिवाची मात । दुर्वास जाला हययुक्त ।
 परतोनि आला वरित । अंबरूपीपासी ॥ १२ ॥
 राजा करिताहे स्मरण । हरे कृष्ण विष्णु मधुसूदन ।
 प्रसन्न हाकनि रामायण । जम आपणें अभिकारिलें ॥ १३ ॥
 चक्रमयापासुनि सोडविलें । दुर्वास स्वस्थळा गमन केलें ।

- १०] अक्षरीप राजा हर्षनेलें । स्वानंदयुक्त जाला ॥ १४ ॥
 व्यासपुत्र हाक योगींद्र जाण । भगवत्कथनीं परम निपुण ।
 भागवत संपूर्ण केलें भवण । परिक्षितीसी ॥ १५ ॥
 शौनक रुपी परम पवित्र । भीष्म क्षेत्रीं भगवद्भक्त ।
 कृष्णाहारीं निज दास । जेण भरविछ ॥ १६ ॥
 अर्जुनामी रक्षावया वारणें । भीष्माच मय केले वचन ।
 पेसा कृपाळु जगजीवन । रक्षिछा पण मत्काचा ॥ १७ ॥
 धकदाळभ्य महा मुनी । पुलस्ती संवाद परम गुणी ।
 त्याच्या स्मरणें त्रिविध पाप जाकनि । प्राणी सुखी होती ॥ १८ ॥
 रुक्मांगद राजा प्रसिद्ध जनीं । सूर्यवर्मा विष्णुपात त्रिभुवनीं ।

- २०] येकादशविधें करोनी । नगरी नली धंफुंठा ॥ १९ ॥
 अर्जुन परम सख्य भक्त । त्यालागीं वृष्णें कळ मारय्य ।
 राज्य दिधल ममस्त । तस्तनापुरीचें ॥ २० ॥
 वशिष्ठ आपि भीरुह । ज्याचे मव दाशरथीमग मत्यह ।
 योगवाशिष्ठभोष विस्तार । वरुनि धर्मस्थापना पें केली ॥ २१ ॥
 भोष अतरीं असावा । बाहरीं जड भाव दावावा ।
 अंतरीं त्याग असावा । संग मिरवावा बाहेरी ॥ २२ ॥
 काम असावा ईश्वरभजनीं । पाप मसावा अंत करनीं ।
 मोह भरावा संतभरणीं । दया मध जनीं असावी ॥ २३ ॥

अंतरी येणे परी राघवा । दृढ विश्वास धरावा ।
 लोक आपुला परावा । रक्षित जावा राजधर्म ॥ २४ ॥
 वळी चक्रवती प्रल्हादाचा नातु । तयासी छळावया आना भगवंतु ।
 त्रिपाद मिदानाची मातु । सांगता जाला वळीसी ॥ २५ ॥
 तयासी देऊनियां दान । तोपविले पितृगण ।
 शेखी केले आत्मानिवेदन । सर्वस्व वळीराजे ॥ २६ ॥
 ऐसा भक्तांचा आखिला । आपण द्वारपाळ जाला ।
 भक्तासी वर दिधला । रक्षिला भक्तराज ॥ २७ ॥
 विभीषण परम भक्त । राघवाचा शरणागत ।
 लंकेचे राज्य देऊनि समस्त । रक्षिले तयासी ॥ २८ ॥ [१०
 श्रीरामदास हनुमत । भीमरूपी अति विख्यात ।
 ज्याच्या स्मरणे समस्त । मनोरथ पूर्ण होती ॥ २९ ॥
 ऐसे महिमान भक्तांचे । वाळानें वर्णिले साचे ।
 न्यून ते पूर्ण वचनाचे । क्षमा केली पाहिजे ॥ ३० ॥

॥ इति श्री भक्तरत्नमालिका ॥

(१) भक्तमालिका [उद्भवचिह्नरुत] ओवी ६७

अंतः—

यालागीं मतिहीन दीन । आठवले तें केले स्मरण ।
 वाचे वदविता श्रीचिह्न । जाहला निमग्न उद्भव ॥ ६७ ॥

(१) श्रीवेंकटेशसहस्रनामस्तोत्र

[२०

अंतः—

प्रभवनाम संवत्सर । वैशाख मास भृगुवासर ।
 शुक्ल पक्ष दशमी निर्धार । ग्रन्थ संपूर्ण पें जाला ॥ १०० ॥

(१) श्रीकृष्णपंचरत्न, [माधवनदनरुत] श्लोक ५ (१) श्रीरामपंचरत्न
 [माधवसुतरुत] श्लोक ५

अतः—

बोलें जनीं वर कवी सुत माधवाचा । मीतूपणादि अंरिमित्र हिराम साचा ।
 केले असे गुरु दयार्णव रामदासें । दृष्टी सबाह्य भरले रघुराजपीसें ॥ ५ ॥

(१) श्रीरामपञ्चरन्त [मेल्लत]

॥ श्रीराम कर्ता ॥

कूपोसोगिरा आजि कां आटलासी । भवा घोपिसी काय निभूर होसी ।
जनीं कीर्तिचा घोष ऐकोमि आलों । म्हणोनी तुला राघवा शर्ण आलों ॥ १ ॥
उदासीन ते पातकें अंतराळी । तया अंतरां आस नाहीं झळाळी ।
तया अंतरां प्यास लावोनि ठेलों । म्हणोमी तुला राघवा शर्ण आलों ॥ २ ॥
घळेना कूपेचा मनीं मेघ जेव्हां । पहा पक्षिया मांडला अंत तेव्हां ।
बुजा तारफू पाहतां हीन जालों । म्हणोनि तुला राघवा शर्ण आलों ॥ ३ ॥
सुखीं ऐकू शर्हीं कियेसी चळेना । मनें शोषिलें पांविळें आवरेना ।
१०] मिठी बैसतां काय सांगो निवालो । म्हणोनि तुला राघवा शर्ण आलों ४
पहा मांडलें आजि निर्वाण आम्हां । अरे कोंवसा पांवि ३ पांवि रामा ।
म्हणे मेरु मी जन्मलें व्यर्थ जालों । म्हणोमी तुला राघवा शर्ण आलों ॥ ५ ॥

(१) हेमकल्प पत्रे २० वैद्यकाचा ग्रंथ

(१) गजेंद्रमोक्ष [देवदासस्त]

॥ श्रीरामसमर्थ ॥

गणेश ईश, सर्वदा । मनीससे तया पदा ।
धणी विछासतो सदा । तया मजामना वदा ॥ १ ॥
शारदे विछासनी । सदा वसे कविमनीं ।
कल्पनि तोप मायनीं । आनंदवी जनीं बनीं ॥ २ ॥
२०] प्रबंध बांधितों बरा । तुम्ही मला दया करा ।
म्हणोनि प्रार्थितों घुरा । मदापरा सदा स्मरा ॥ ३ ॥
गजेंद्रमोक्ष हे कथा । भवणे मोक्ष सर्वथा ।
दोष सब तत्त्वता । मस पि वेळ नासता ॥ ४ ॥
हिमंत पर्वतावरी । गजद्र तो फिडा करी ।
समस्त सुहृदें करी । फिडा करी परोपरीं ॥ ५ ॥
मदामें मस्त झुडती । फिडा कल्पने बोलती ।
फरार शब्द बोलती । विचित्र मांडली मंती ॥ ६ ॥
गजेंद्र स्या घनांतरां । तृपार्त फार अंतरां ।
सरोवरासि देरिछ । मन बहू आनंदले ॥ ७ ॥

गजेंद्र त्या सरोवरीं । विहार निर्भयें करी ।
 जळासि दाकितो शिरीं । पुढें चि चालिला त्वरीं ॥ ८ ॥
 बलाढ्ये नक्र त्या जळीं । सर्वे चि पातला बळी ।
 गजापदीं धरी मिठी । जळांत पुढ आपटी ॥ ९ ॥
 गजेंद्र पांपरे हाणे । अतां कसें करूं म्हणे ।
 नकर वोढितो बळें । शरीर त्राण या बळे ॥ १० ॥
 जळांत त्राण वेचिलें । परंतु येक सूचलें ।
 नमीन त्या गदाधरा । निदानीचा च सोयरा ॥ ११ ॥
 नसे च बंधु सोयरा । हरीविना न दुसरा ।
 म्हणोनि नेत्र लाविले । मनांत त्यासी भाविलें ॥ १२ ॥ [१०
 दया करा प्रभाकरा । परात्परा तुं श्रीधरा ।
 निदान मांडिलें खरें । म्हणोनियां तुला स्मरे ॥ १३ ॥
 अनाथ दास पाळिसी । समस्त दुःख जाळिसी ।
 नमावयांसि कोण मी । बहुत काष्टि जाण मी ॥ १४ ॥
 म्हणोनि हांक मारिली । त्वरीत सांग पावली ।
 निद्रिस्त शाम सावळा । उठोनि शीघ्र बैसला ॥ १५ ॥
 गजेंद्र फार गांजिला । तडाग तेथ चालिला ।
 गजेद्र पाहे तंवरी । समोर देखिला हरी ॥ १६ ॥
 मनाहुनी जया गती । गरुड धांवतां क्षिती ।
 विशेष धांवतां पडे । हरी तया न सांपडे ॥ १७ ॥ [२०
 श्रीहरि शीघ्र पावला । गजेंद्र नेत्रीं देखिला ।
 हरिपदीं च राहिला । स्वरूप तें चि पावला ॥ १८ ॥
 कमळपत्र वोढिलें । अरक्त पुष्प तोढिलें ।
 शृंग करुनि उचलिलें । मुरारिला समर्पिलें ॥ १९ ॥
 विमानिं घालुनि गंजा । त्वरित लाविल्या ध्वजा ।
 तेव्हां तो नक्र हांसला । विपरीत भाव भासला ॥ २० ॥
 नाम घेतल्या वरे । स्तुती वदा चि गजरें ।
 प्रत्यक्ष तूज देखिलें । म्या पापवळें जितिल ॥ २१ ॥

ગર્જેન્દ્ર મઠક મેઢલે । સંમંબ ઘેર મુટલે ।

હરિપદીં ચ રાહિલે । સ્વરૂપ તેં ચિ પાવલે ॥ ૨૨ ॥

અસા કુપાહ્લ શ્રીહરિ । સમસ્ત મઠક ઉચ્છરી ।

નિરંતરીં તયા મજા । ઉપાય મ કરા હુઆ ॥ ૨૩ ॥

દેવદાસ વિમલ્લી । અસેલ જો અતુમલ્લી ।

મુળોનિ પ્રાર્થિતોં ધુરા । સદા ખીરામ તો સ્મરા ॥ ૨૪ ॥

ધ્વંકટેશસ્તોત્ર આણિ કઠળામતરસસ્તોત્ર યાંચે કર્તે જે ચૈતન્યાકિત દેવદાસ તે હે મસૂન હે સમર્થશિષ્ય દાદેગાંવ મઠપતી દેવદાસ હોત (૧) ગર્જેન્દ્રમોક્ષ [એકનાથરૂત] ઓળી ૫૩ (૧) ગર્જેન્દ્રમોક્ષ [વામનરૂત] ઓળી ૧૦ (૧) ૧૦] અજપાગાયત્રી પર્વે ૮ (૧) રામસ્તોત્ર [કોળ રૂત ન કહે] પર્વે ૧૧ પૈર્કી ૧ ગદાક (૧) શ્લોક ૧૦ (૧) સ્ફુટ [કોળ રૂત ન કહે] ઓળી ૧૪ ૬ શ્લોક ૭ (૧) સ્ફુટ શ્લોક ૫ (૧) ધ્વંકટેશસ્તોત્ર “ પ્રમલ નામ સર્વ સ્તર દેવાસ શુ ૫ મુગુવાસર ” (૧) નારાયણહૃદય ઓળી ૨૨૫ દોન મતી એક પૂર્ણ ૬ હુસરી અપૂર્ણ (૧) શુક્રશતક [નારોજી પંદિતરૂત] શ્લોક ૩૨ (૧) મહામારતે હરિવંશે શાણાસુરયુદ્ધે સત્તનવતિશતતમોધ્યાય [માધવનંદનરૂત] ઓળી ૪૧ (૧) મહામારતે, હરિવંશે શાણાસુરયુદ્ધે પળવતિશતતમોધ્યાય [માધવનંદનરૂત] ઓળી ૪૧ (૧) પ્રાતઃસ્મરામિ નામાઘઠી [ત્રિપલ પંચરૂત] ઓળી ૭૫

અંતઃ—

૨૦] ત્રિંબક શૌંઢાજી વિનવીત । પરિસાધી માફી માત ।

સકલ જમાસી પ્રાર્થિત । પ્રાતઃસ્મરામિ સ્મરિજે ॥ ૭૩ ॥

(૧) સ્વામુમલ

અંત —

હિતિ શ્રી ઉત્તરપત્રિકા । શાંગા વિનવીત જ્ઞાનદેવા યેવા ।

પેળોનિ ચેચીલ સૂળ અસેલા । સ્વામુમલેં ચિ જામતી ॥ ૭૬ ॥

(૧) અષ્ટાવશ્ટીકા સિદ્ધાંત ચિદમ્બરી પ્રાથમીકા ૩૮૫૦ પાન ૨૪૬ પ્રત જુમી. પ્રકરણ ૨૧ પૃષ્ઠ ૨૬ પર્વે સપત્તપાવર પુર્વે તોન પર્વે આદેન સ્વાવર શેરડી શાલીલ મનહૂર આદેઃ—

૨૬]

आदिः—

धौ ममो ओविपुरुषा उत्तमा । अम्बिका मिर्गेणा निरोपमा ।

श्रीकृष्णमाथा मेघःशामा । जगद्गुरु ॥ १ ॥

अत —

मार्गेद्रक्षिष्य घुरारी जवळिका । दैवयोमें परम मार्ग जोडला मज निका ।

तेजे धरै मतीप्रबंघु ग्रंथिका । हाणें घुनी दिवाकरु ॥

- (१) घुत्रलेक्षण—बारा प्रकार पुत्राचे—पार्ने ३ (१) भीमोपदेश कुटक्क पार्ने ८
(१) घर्मापर्मलेक्षण, [कोण रत्न म कळे] ओवी ५३ पार्ने ८

आदिः—

१०] पुण्य पाप समान जालिया । प्राणी लाभे मनुष्यकाया ।

अथवा काहीं दोष असलिया । तो भोग्निया मर होये ॥ १ ॥

महालांत असलेल्या इतर प्राळत ग्रन्थार्थ कामापुरते टांचण केले आहे ते वाटल्यास पुढे केव्हा तरी सादर करीन मझलाचा “ कोणे ” घेतला तो सोपव जोडला आहे तसेच २६ व्या दसरांत जो “ रामसोडळा ” ग्रंथ आहे त्याच्या मुखपृष्ठाचा “ कोटो ” घेतला तो हि येथे देत आहे *

श्रीहानेश्वर, मुकुंदराज, एकनाथ, श्रीसमर्थ, उद्भवचिदन, वामन, शिवराम, शिवकल्याण, विष्णुवासनामा, देवदास, मेरु, मुकुंद, राघव, विद्वानंदानुचर, वैद्यनाथ, जगन्नाथ, माधव, माधवमंदन रत्नाकर, गुरुदास, परमानंदचैतन्य अवधूत, दासानु दास, मर्मजय, रुष्णदास पंडित, वीरेश्वर, अनंतमोनी, बाळ, अज्ञान सिद्ध नागेश, २०] वरदनागेश, भगवंत, त्रिमूर्ति, निवृत्ति अवधूत, नागेश, महानंद, जीवन्मुक्त, दत्तात्रय, नारायणांकित माधवदास, अमृतमंद गोविंद, शंकर, त्रिषक चैत्रि, जयराम, दिवाकर, इत्यादि पूर्णपरिचित, अल्पपरिचित व अपरिचित अशा सत्पुरुषांचा उल्लेख या टांचणांत आहे अग्रकाशित अशा निदान शंभर ग्रंथांचा परिषय या टांचणावरून मध्याने होत आहे काव्यसंशोधकांना आणि प्रकाशकांना या टांचणाचा थोडासा तरी उपयोग होईल अशा मर्यादने ते आज मंडळान्यासादर करीत आहे

पुढे ज्येष्ठ व ११ शके १८३५

शंकर श्रीकृष्ण देव

* कोणी फाटो मंडळाच्या संदर्भात आहेत

२ श्रीसमर्थांच्या नांवावर मोडणारें एक लघु काव्य

किष्किधाकाड श्रीसमर्थांचें नसून त्यांच्या नांवावर आजपर्यंत खुशाल मोडत होतें याचें विवेचन श्रीरामदासी मालेंतील तिसऱ्या भागात आले आहे. तसें च श्रीसमर्थरुत मनाचे श्लोक वस्तुतः २०५ असता आजपर्यंत २१० श्लोक त्यांच्या नावावर बेलाशक प्रसिद्ध करण्यात येत होते. ही चुकी मालेंतील पांचव्या भागांत, दुरुस्त करण्यात आली आहे अशी च आणखी एक चूक आज दाखवून दुरुस्त करावयाची आहे.

ज्यांनी ज्यांनी म्हणून श्रीसमर्थांचे समग्र ग्रंथ आजपर्यंत प्रकाशित केलेले आहेत त्यांनी त्यांनी श्रीसमर्थांच्या नावावर “अन्वयव्यतिरेक” म्हणून एक प्रकरण छापलेले आहे. प्रकरण फार गोड आहे यात लवमात्र शका नाही व तें प्रत्यक्ष [१०] श्रीसमर्थांचे नसलें तरी त्यांच्या कर्त्यावर श्रीसमर्थांची रूपा साचित झालेली आहे असे अंतःप्रमाणावरून कोणास हि कळणार आहे. पण हें प्रकरण श्रीसमर्थांचें नसावें असें वारंवार वाटे; तथापि तसें म्हणण्यास व त्याचें नाहीं तर कोणाचें आहे हें सांगण्यास आजपर्यंत आधार नव्हता, तो आता मिळाला आहे.

श्रीदासविश्रामधामकर्ते येद्देहाळीमठपति श्रीआत्माराममहाराज याच्या मठांत या प्रकरणाच्या दोन प्रती मिळाल्या (अनुक्रमांक २७). त्याच्या मुखपृष्ठावर मजकूर आहे तो असाः—

अन्वयव्यतिरेक ग्रंथ ॥ समर्थांचा
सिष्य सीतारामबावाकृत ॥ बोवीसंख्या ॥ ३५८ ॥

आणि आतां प्रकरणांची शेवटची ओवी हि बरोबर लागते. ती ओवी [२०] अशी आहेः—

स्वामिकृपा समर्थ सार । सीताराम हें अक्षर ।
वंदौनिया अत्यादरें । नमस्कार घाली ॥

या ठिकाणी सीताराम म्हणजे प्रभु रामचंद्र नसून काव्याचा कर्ता सीतारामबावा होय. अशा प्रकारें, कल्पना होती ती खरी ठरली व शंकेचे समाधान झालें.

शंकर श्रीकृष्ण देव

३ बडवाळ सिद्ध नागनाथ

धीक्षानेश्वरमहाराजापासून सों श्रीएकनाथमहाराजापर्यंतच्या तीनशें वर्षांच्या अवधीत महाराष्ट्राच्यात जो सद्गुरू पडलेला दिसतो तो महान योग्यार्थी यिनें दिसत आहोत

बडवाळ सिद्ध नागनाथ यांचे काहीं अमंग व पदें आतांपर्यंत उपलब्ध होती संकटहरणीशिवग्रन्थ नामक त्यांचा एक लहानसा ओवीषद् ग्रन्थ नवीन उपलब्ध झाला आहे. ग्रन्थार्थी सात प्रकरणें असून ओवीसंस्था अवधी १४१ आहे. पण ग्रन्थ कार महत्त्वाचा आहे या ग्रन्थावरून नागनाथांचा काळ मळीं ठरतो

मिती मार्गेश्वर वय बीज । गुरुवारीं ठिठिला सहज ।

१०] ठिठितां स्वात्मकार्य माझें । करी अज्ञाना ज्ञानसिद्धी ॥ २६ ॥

हाके तेरास तेरा १३१३ ।

वगैरे आपर्बदमठांत या ग्रन्थाची मला अलीकडे केलेली मळल मिळाली अस्तस किंवा तत्काळीन प्रत मिळविली पाहिजे

सोलापूर जिल्ह्यांत मानूर, मोडोळगांव व बडवाळ या तीन ठिकाणी शोध केला पाहिजे गुलपम्यांपासून उचरेस आपर्बद पांच कास आहे व आपर्बदपासून कोस बीड कोस महागांव आहे या महागांवीं नागनाथांच्या एका शिष्याचा मठ आहे. मठांत ग्रन्थसंपद हि मळी आहे, पण आमच्या दुर्दैवानें आम्हांस त्याचें दृशन पडलं नाहीं संकटहरणीशिवग्रन्थाची प्रत मला आपर्बदमठांत मिळाली सरी पण ती हि "महाप्राने लिखित" आहे दुसऱ्या कोणाच्या वांग्याला हें काम जावें म्हणून २०] संशोधकमंडळाच्या अहवालांत ही नोंद करून देणें

हाकर धीकृष्ण देव

४ श्रीशिवकालीन दोन पत्रें

लेखाक १

श्री कार्तिक वद्य १२ शके १६००

स्वेस्ति श्री राज्याभिषेक शक ५ कालयुक्त सवत्सरे कार्तिक बहुल द्वादसी भृगुवासरे क्षत्रीयकुलावतंस श्री राजा शिवछत्रपति याणी राजश्री कोनेरी रुद्र देशाधिकारी ताा मावळ यासी आज्ञा केली ऐसी जे मुठाची पाटिलकी माहली येस पाटील व भिउजी पाटील व मालोजी पाटील करिताती यासी वाघोजी मराठा यास निसबती नसता खलेलास उभे राहिले [१० आहेती कीं पाटीलकी आपली तरी आजी नवा कथला कोण्ही करू देत नाही पेसजी-पासून पाटिलकी माहाल खात आले असेती दादाजी कोंडदेव याचे वेळेस चालिले असेल तेणे प्रमाणे चालवणे पाटिलकी महालाची

महालाचे हाते घेणे मन्हाटे नवा कथला घेऊन उठले आहेती त्याला ताकीद करून हालबुद ठेवणें करकर सर्वथा होवो नेदणें लेखनालंकार

सुरु सुद

पौ ७ २५ सौवाल मार्गशीर्ष बहुल द्वादसी मंदवासर

लेखाक २

[२०

श्री मार्गशीर्ष व. १३ शके १६००

राजमान्य राजश्री बहिराजी बाबाजी परभु हवालदार व कारकून तो मुठे खोरे यासी कोनेर रुद्र सुभेदार व कारकून सुभा माहालहाय ताा मावळ आसिर्वाद सुा

तिसा सवेन अलक राजची छत्रपतिस्वामीचें पत्र कार्तिक बहुल द्वादसी भृगुवासर्याचें सादर जालें तेंचें आज्ञा कीं मुठाची पाटिलकी माझली घेस पागील व मित्रजी पागील व मलोजी पागील करिताती पांसी बाघोजी मराठा यासी निसपती नसता सल्लेस उमे राडिले असती कीं पाटिलकी आपली नरी अजी नवा कथला फोन्ही करू देत माहीं पेसजीपासून पाटिलकी माझल सात आले असती दादाजी कोडदेव याचे बेलस चालले असेल तेणें प्रमाणें चालवणें पाटिलकी माझलाची माझलाचे हातें घेणें मन्हाटे नवा च कथला घेऊन उठले असेती त्याला ताकीद करून हालसुद ठेवणें करकर सवधा झेऊ ने दणें म्हणऊन आज्ञा आशेप्रमाणें माझलांची पाटिलकी माझ लांचे दुमाला करून पाठविले आदेती तरी जेसे जेसे पडिलेपासून याचे हातें मोकदमीचें १०] काम घेता तेंचें च घेणें मन्हाटे हरकती करिताती त्यासी घन देऊन हालसुद ठेवणें माझलासी एकदर हरकती कथला करू ने दणें त्यासी पाटिलकीसी काही निसपती माहीं राजची स्वामीतें मनास आणून पत्र दिले आदे तेणेंप्रमाणें धर्तशुक कारणें सदराहु पत्राची तालिक लिहून घेऊन असल किराऊन देणें छ २६ सोवाल मोर्तय सुद

अर्धी दोर्न असल पत्रें पुणें नित्हातील एका देशपांड्याच्या जपळ पडावपास मित्राती तीं उतरून घेतलीं दोन्ही पत्रें महाराधी आहेत, भीषिवउप्रतीचीं शिंत, २०] निःपक्षपतीरणा व राख्यकारमारांत दादाजी कोडदेवांना प्रमाण मानण्याची त्यांची तत्परता ही या पत्रावरून ध्यक होत आहेत

दाप्तर धीरुप्पा बेब

५ पेशवाईतील एका भटजींची स्मरणवही

मिकंभट मनोहर नावाचे एक भटजी चउलास होऊन गेले त्याची एक अफरा पानाची बाळबोध लिपीत लिहिलेली स्मरणवही त्याच्या पणतवाकडून मिळाली आहे. शके १७११ पासून तो शके १७३२ पर्यंतच्या काळातील काही नोदी या वहीत आहेत. होम, व्रत, वायने, देवाच्या मूर्तीची स्थापना, अनुष्ठानाला असलेल्या ब्राह्मणाची नावे, दक्षिणा व उपाध्येपणा वगैरे बाबतीत झालेले कज्जे व त्याचे निवाडे इत्यादि विषयक नोदी बहुतेक असून काही ऐतिहासिक महत्त्वाची हि टिपणे आहेत. माझी समजूत अशी आहे की, शोध केल्यास असल्या स्मरणवह्या कोंकणात बहुतेक ठिकाणी मिळतील. त्या त्या वेळी ही टिपणे केलेली असल्यामुळे इतिहासाला त्याचें महत्त्व फार आहे टापटीप, शोधकपणा, शुद्ध का हक्क असेना पण त्याविषयी हि पूर्ण [१० जागरूकता, इत्यादि जे कोंकणांतील माणसांचे सहज गुण, ते या लहानशा वही-वरून हि व्यक्त होत आहेत. अशा ह्या वहीतील काही उतारे जसेच्या तसे येथे देत

(१) शके १७१४ परिधावी नाम संवत्सरे भाद्रपद वद्य १४ चतुर्दशीस सरकार जंजिरे कुलाबा येथून वृत्ती अनामत सरकारात ठेविल्या तपे ब्राह्मण तप्याचे सात गाव व उमटे तपा माहाली सनदा लिहिल्या कीं तीन वृत्याशी याची नकल झाली आहे येविशी मनास आणावयाचे आहे म्हणू अनामत सरकारात ठेउन कुलाबकर बाबू जोशी यास जालवावयाकरिता आज्ञा केली असे या अन्वये सनदा पाठउन वृत्ती ठेविल्या त्या काळी कारभारी धोडभट्ट शैव भास्करपत फडणीस बाबाजी चिटणी

(२) तदनंतर शके १७१५ प्रमादी संवत् चैत्र शुद्ध पौर्णिमेस राघोजी बाबा यास देवज्ञा झाली पूर्वी दाहा पाच वेळा जाउ विनती केली तेव्हा उत्तर होये की [२० भट्टजीजवळ जातो भट्टजी मनस्वी बोलत वृत्ती सोडल्या नाही नंतर जैशींग बाबा कारभार करू लागले तेव्हा सर्व उपाध्ये मिळोन जाउन पूर्वील वृत्त निवेदन केले त्याजवरून रुपाळ होउन वृत्तीची मोकळिकेची माहाली पत्रे दिल्ली मिति शके १७१५ प्रमादी संवत् वैशाख वद्य ६ षष्ठी त्या काळी कारभारी बाळरुणपंत पेटचे सदाशिव नारायण गोपाळ शेट

(३) शके १७१५ प्रमादि संवत् कार्तिक शुद्ध ६ मदवारी दोन प्रहरी श्रीमंत रा॥ माधवराव आत्या याही किल्ले रेवदडा येथे येउन मुकाम केला नंतर परस्पर वकीलातीचे बोलणे करू लागले तो ठरेना ऐसे ध्यानात आणून सरकारचे भात व गुरे वगैरे वस्तभाव लुटू लागले जमीचा चौक्या बसउन कुलाबे व दुसरे किल्ल्यात काही एक जाउ न देत ऐसे वेळे व रैतीस लुटून रैत परागदा जाली ऐसे वर्तमान

आजपर्यंत झाले मीती शके १७१५ माघ व्हा ८ रविवार सदमंतर त्या च वेव्हारीने होते नंतर पुणेयास तहाचा ठराव होऊन आला मग भेरी परस्पर सोनाराचे बागे छाली छाल्या मिती शके १७१६ आपाढ शुद्ध ५ पंचमीस छाल्या घेउन प्रद्वरी

(४) शके १७१६ आनद सवत्सरे श्रावण वद्य दशमीस माघवराव आत्या कडके रेवदडेपाहून समजी सरबेलची होउन गेले

(५) यमाजी शिंपी याणे विठलरसुमाई याच्या मूर्ती आणित्या होत्या त्यास बहुत दिवस त्याची कोठे स्थापना करावी म्हणून द्रम्याचा प्रयत्न करीत होता परंतु कोठें साध्य झाल नाई त्यास श्रीमंत राा माघवराव आत्या कडके आगन्याच्या मसलतीस आले होते तेव्हां शिंपी याणे अर्ज केला कीं मी मूर्ती आणित्या आहें त्याची १०] स्थापना करावयास आपणास सामर्थ्य नाहीं त्यास आपण रुपा करून स्थापना होय तें करावें त्यावरून त्याही लष्मीनारायणाचे पूर्वी देवालय श्रीरामेश्वरसन्निध होते त्यामध्ये स्थापना केली शके १७१६ आनद नाम सवत्सरे ज्येष्ठ वद्य द्वितीयेस केली तेथें यजमान बामुमट प्रथम अग्निहोत्रा याचा ज्येष्ठ पुत्र करून प्रतिष्ठा केली उपाध्ये रगमट घमाधिकारी होते

(६) शके १७१७ राहस नाम सवत्सर माई चैत्र वद्य १२ प्रात काळी श्रीमंत मानाजी आगरे यांही जैशिंग आगरे यांस अर्क केले ते श्रावण वद्य चतुदशीचे रात्रीस सोकेला दोर बाधून निघाले ते किलें हिरेयास गेले नंतर अर्धाक माद्रपद शुद्ध दशमीस किल्यागून निघोन दोनशे माणसासहपत्तमान रेवदडेपास दाहो तिहि घटका रात्रास आले ते काहिक दिवस रेवदडेयात होते येथे साहित्य सरमजाम करून २०] पुणे यास गेज तेथे ही साहित्य करून छाली आले ते मागोजेपास काहिक दिवस होते ते शके १७१८ श्रावण शुद्ध ९ नवमी भगुवारी प्रद्वरा रात्रीस श्रीएकवीरचे देवालयीआला ते माद्रपद शुद्ध ३ अलीपागेस जाउन मुकाम केला

(७) शके १७२३ ज्येष्ठ व १२ ते दिवशी मागावचे घदरी साताताडचे पन्निमेस मामा बाइवत लागला तो लोपी शुमार तीस एकतीस हात हाता व जाडी भुडयागून पुत्रपमर उंची एसा लागला त्यास पाहाकरिता प्रभु आदिकरून संपूर्ण जन पाहारा गेल हाते

(८) शके १७२३ अपाक ज्येष्ठ शुद्धांत माहालाय जमीवर राा बाजी मार काण्या माहाल घडल यथे आला याणा काहिका दिवशी सय उपाध्यास पलाउठा सांगितलें कीं मुमये दन्न काय काय न लिहून या अस सांगितल रवा १०] मार यांही दिवस विचारव्यामार्ती व गेले ना राा बागुदेव याजी वृते पुना हाता करून आल रयोजवदम ता अर्थ रासा व राहिला त्यामंतर म च मार्ती वद्य

चर्तुर्थास दोन प्रहरानंतर हुजुरून वरात उपाध्ये व जोशी यांचे नावे सदर बार-गिराची एकूण नवद रुपयाची आली त्यात अर्थ नदरेचे ठरावापैकी रुपये एकूण नवद देणे त्याजवरून उपाध्यातील एक दोघे जजीकुलावचे मुकामी जाउन श्रीमत राा बाबूराव आगरे बाबासाहेबाजवळ अर्च करून वरातदारास निवारण आणिले नंतर सर्व उपाध्ये व जोशी साहेबाजवळ गेले नंतर आज्ञा की कारभारी बाळाबा बाबा घाडगे याजवळ जावें त्याजवरून बाबाजवळ गेले नंतर विनती केली की वरात काय म्हणून केली त्याणी उत्तर केले तुम्ही सरकारात नदर पाचशे रुपये द्यावें त्याजवरून बोलणे परस्पर होता आम्ही नजर देत नाही असे बोलिले त्यानंतर सरकारातून उपाध्यास बोलू लागले की तुम्ही प्राचीन उपाध्ये किती व हाली किती आहा व तुमची वतने काय काय ती लिहून द्यावी व तुम्ही चेवलास अकरा [१० उपाध्ये त्यातील नकला कोणकोणाचा व त्याची वतने काय जाच्या नकला झाल्या असतील त्याचे वतन सरकारात ठेऊ व तुम्ही उपभोग करीत आलेत त्याचे उत्पन्नाचा पैका घेऊ याप्रमाणे बोलू लागलें तेव्हा उपाध्ये बोलिले की आम्हास ही माहितगरी बहुत वर्षाची नाही पूर्वी किती होते व ते कोण कोण यामुळे लिहून ही देता न ये व आम्ही येविशी कोणास शिवराई आदिकरून पैका दिला नाही जे आहो ते वतनाचा उपभोग करितो याजवर परस्पर बोलणे बहुत झाले त्या काळी राा बाबूराव श्रीधर याही आज्ञा घेउन उपाध्यास घरी जावयाचा निरोप दिला नंतर पुनः बोलाउन नेउन पूर्ववत् उपसर्ग लाविला ते कितेक दिवस अलीबागेस होते त्यावर पुनः वराता झाल्यावर सर्व निघोन धन्याजवळ जाउन आपले वृत्त निवेदन केले त्याजवरून धनी रुपाळ होउन आज्ञा केली की तुम्हास उपसर्ग येविशि [२० होणार नाही स्वस्थ चित्ते घरी जावे मिती शके १७२३ भाद्रपद शुद्ध ११ मंदवार

(९) शके १७२६ भाद्रपद वा १० ते दिवशी रेवदंडा येथील श्रीहनुमत याचे आगावरील कवच चुना व शेंदुर याचे होते ते सुटोन पडलें

(१०) शके १७२६ रक्ताक्षा सवत्सरे माहे आश्वीन वद्य ८ ते दिवशी बाबाजी पाटेल वा वरडे याचा भाऊ केशव मृत्यु पावला त्याची बायको काशी नाम्नी सती निघाली ती वरडे येथे च कसनहीवर गेली

(११) शके १७२७ चैत्र माशी रामाजी पत लिमये याचा गणेशपत भाऊ म्हणून कोणी येक पुरुष आला तो कोणी म्हणत गणेशपत च कोणी म्हणतो नव्हे ऐशा सशयामुळे निश्चय होण्यास मध्ये चार पाच मास झाले नंतर आश्वीन वद्या-मध्ये रेवदंडे येथे सरकारात सभा केली तेथे सर्वमुखे हा गणेशपत नव्हे ऐसे ठरलें [३० नंतर कोठे कोणास संसर्ग झाला असेल त्या सशय धरून सर्वाही श्रीहेश्वरी पचगव्य घेतलें व चेउलकराही श्रीरामेश्वरी घेतले कार्तीक वद्य चतुर्दशीस उभय ग्रामस्था

एक दिनीं घेतलें मंतर रामाजीपंत व वासुदेवपंत धये यांस कार्तिक वा १२ एक पटका उपरांत अमावास्या ते दिवशीं प्रायश्रित झाले मावजह्या पंटरफो केला

बरील अफरा नोंदीत राबोजी आंगरे, जयसिंग आंगरे, मानाजी आंगरे, बाधुराव आंगरे, पेशव्यांचे वकील, इत्यादिकांविषयी जी मिसीवार माहिती दिली आहे ती इतिहासाला उपयुक्त आहे त्या प्रचंड माराच्या वर्ष नावळून मज्जीचा चबकसपणा व्यक्त होत आहे सनी जाण्याचा प्रयात सर्व वर्णांत व सब जातींत सगसकत होत असं दिसतं त्या काळीं तोतयाचीं बंडेकार होत असावीत असें वाटतं सुन्याप्रमाणें तोतयांचीं व्यवहार कित्येक महिने धावा, ई जरा चमत्कारिक दिसतं असो

१०] अशीं त्रिपणें कांकरणपट्टीला घरींच मिळालीत असा माझा अद्वाज आहे तत्रस्थ समासदांनीं तीं मिळवून मंडळाकडे पाठवावी, अशी माझी विनंति आहे

शंकर श्रीकृष्ण देव

६ ज्योतिपंत महामागवत

(१६००-१७१०)

(उपनांव-माळवणें गोत्र-उपमन्यु)

सातारा जिन्साल, सातान्यापासून सुमारे ६ मैलांवर श्रीहज्जेचे दोन्ही कांगार चिबणर या नांवाचीं दान मेडी आहेत उजवे कांगारालि सेड पंतअमात्य यांस इनाम असून डावीकडील पंडितराव यांचे आहे या पंडितरावाच्या चिबणेरांत ज्योतिपंतपापाचा मठ आहे त्यांची थोडीशी माहिती सालीं दता —

२०] सातारा जिन्सालील रागाव गांवीं काणी गंगाधरपंत म्हणून म्हासण असं त्यांनीं मुसलमानांचे बदली मोठ्ठी करून काहीं सेड्यांचें बतन भिजविलं त्यास दान मुलं पेशीं बरील मुलाम मलयाही तातुका माण येथील दशरूपिण व धाकरणास रागाव व चार्यास गांविं दिली हा ज्योतिपंताचा ७ वा पुत्रज ज्योतिपंताचा फाल सुमार १६०० म्हणजे या गंगुपंताचा फाल सुमार शक १७५० हा पंता व विनाररवराकडे हा मोठर असावा असें दिसतं याहून जास्त हकीकत उपलब्ध इत माई

या गंगाधराचा ६ वा पुत्रज गोपाळ हा हाता हा च ज्योतिपंताचा बाप गागायांनीं

आपला मुलगा ज्योति हा निरुद्ध म्हणून त्यास घरा बाहेर काढून दिले. ज्योतिपतानी श्रीगजाननाची आराधना करून विद्या संपादन केली व पुण्यास महिपति या नावाचे आपले मामा होते त्याचेकडे आले. ज्योतिपताचें अक्षर अगदी उत्तम असल्याने त्यास पेशव्याचे पदवी तरदरगडी नोंकरी—फटणीस म्हणून (१)—मिळाली काही काळ नोंकरी केल्यानंतर त्यास उपराति जाली व सर्वसंग परित्याग करून ते काशीस गेले. तेथे मणिकर्णिकेचे नाटावर गावत्रापुरश्वरण केल्याने त्यास श्रीव्यासाचे दर्शन झाले. श्रीव्यासानां त्यास 'श्रीमद्भागवत' स्वतः आणून देऊन त्याचें पठन करण्यास आज्ञा केली.

हे भागवत हल्ली त्यांच्या वंशजाजवळ आहे व ते मला पाहण्यास मिळाले. आख्यायिका अशी आहे की, श्रीव्यासांनी काशीतून निरनिराळ्या पोथ्यातून [१० निरनिराळे स्कंद काढून ही एक १२ स्कंदांची पोथी तयार केली व ती ज्योतिपतास दिली. हल्लीची पोथी त्याप्रमाणे आहे म्हणजे भिन्न स्कंद भिन्न आकाराचे, भिन्न अक्षराचे व भिन्न कालाचे असे आहेत.

पहिला, दुसरा, तिसरा, हे एक आकाराचे, एक अक्षराचे व एका सवतात—शके १६६८—लिहिलेले असे आहेत नवमस्कंद निराळे अक्षराचा परंतु त्या च शकात लिहिलेला असा आहे द्वादश स्कंद शके १६६९ मध्ये लिहिलेला निराळे वळणाचा आहे इतर स्कंदांवर शक नाही परंतु वळणें भिन्न आहेत श्रीव्यासांनी भागवत देऊन उपदेश केला यावरून प्रत्यक्ष आधार—ज्योतिपतानी भागवतावर ओवीबद्ध प्रारुत टीका केली तीत किंचित् उल्लेख—सांपडतो.

पेसे अवसरी । कोण्या भाग्योदये त्वरी । [२०
भागवत नीका जगदोद्धारि । कृष्णद्वैपायन मज देती ॥

२×२×१२

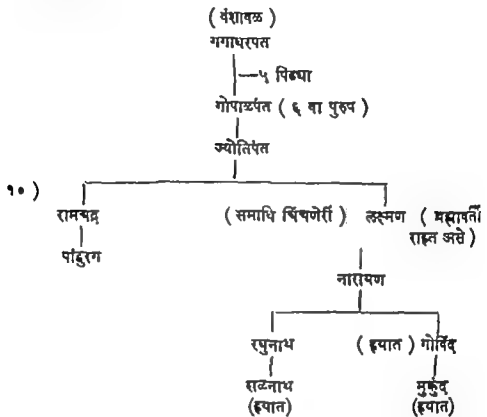
हें पहातां अवदित । मज प्राप्त व्हावें श्रीमद्भागवत ।
परि व्यासद्वयें अलभ्य हि लाभत । म्हणोनि वंदित तत्पाया

२×७×१८७९

या सद्भिन्ध अवतरणावाचून व परंपरागत आख्यायिकेवाचून श्रीमद्भागवताची पोथी श्रीव्यासांनी ज्योतिपतास दिली या गोष्टीस इतर पुरावा मला मिळाला नाही. कदाचित् ह्या आख्यायिकेचा अर्थ हि निराळा असेल, असो.

काशीस च 'महभागवत' ही पदवी ज्योतिपतास मिळाली तेथून ते श्रीपदवीस आले व श्री विठ्ठलासमोर त्यांनी १४०० देवालये—श्रीपादुरगाची— [३० बाधण्याचा सकल्प केला. ह्याप्रमाणे त्यांनी सुमार ७५० देवालये बाधली म्हणतात.

पुण्यास लकडीपुलाजवळील शिवरात्र्यारोहणोत्सवास्तव प्रख्यात झालेले विद्वत्
मंदिर ज्योतिपतांनी बांधलेले आहे. आपल्या रघुनाथ नावाच्या नातवाचे लमा
करिता म्हणून चिंचणे गावी आले असता तथेच त्यांनी देह ठेविला असे १७१०
कीलक सवस्तर मार्गशीर्ष कृष्ण १३, प्रदोषकाल

लक्ष्मणपंतांनी आपले वयाचे ८० वे वर्षी व रघुनाथांनी ६९ वे वर्षी आपले
देह ठेविले

गुरुवरपराः—

[भौनारायण-विधि-नारद-व्यास (यादवरायणि)-ज्योतिपंत]

- २०] वदस्यास आमुचे गुरु । ज कां मघाभ्यांचें तारू ॥ १ ॥
जाणा छुह्म भागवत । आमुच्या सांप्रदाय होत ॥ २ ॥
कृष्ण उपास्य देवता । वासुदेव एक सना ॥ ३ ॥
सर्वरूपीं नारायण । हे पि मनोमह प्यान ॥ ४ ॥
हरिश्चूनीणें आसन । तदापार मुद्रा पूण ॥ ५ ॥
पयादशी घत । पांडुरंग पुढेदघत ॥ ६ ॥
आत्मा अभेद पणानें । भुनदया आपरणें ॥ ७ ॥

द्वादश तिलक । कंठीं तुलसी माळा देख ॥ ८ ॥

श्रमिद्भागवत कानी । मनीं वाणी सदा ध्यानीं ॥ ९ ॥

नवविध भजन । मुखी नारायणकीर्तन ॥ १० ॥

कलियुगी ज्योति म्हणे । या चि मार्गी सर्वो येणे ॥ ११ ॥

येथपर्यंत जे वर चरित्र दिले आहे ते काही परंपरागत आख्यायिका व काही सत्साराम नावाच्या परंपरेतील गृहस्थाने लिहिलेले चरित्र याच्या आधाराने दिले आहे. आता बुद्ध ज्योतिपताच्या प्रथावरून काय निष्पन्न होते ते पाहू :—

ज्योतिपतानी श्रीमद्भागवतावर ओवीचढू प्राप्त टीका केली आहे. त्या टीके, पेकी प्रथम स्कंद संपूर्ण व द्वितीय त्रुटित असा मला उपलब्ध झाला आहे.

त्यात आपले मातापित्यासत्रधी ज्योतिपत म्हणतात:—

[१०

पिता गोपाळ नामे ।

माता गोदावरी प्रेम । ज्योति नाम ठेविले मंत्रमे ।

१×२×३१२

यावरून गोपाळगोदावरी याचे पोटी ज्योतिपत जन्मले, हें उघड होत आहे.

‘भागवतपठण’ यावांचून दुसरे साधन ज्योतिपतानी केले नाही असे त्याच्या परंपरेच्या अभंगावरून व खाली दिलेल्या अवतरणावरून दिसते.

करी नित्य भागवतगायन ।

१×४×९३३

कांही दुजे साधन नाही । एक भागवतगान पाही ॥ २×२×११३०

तेव्हा श्रीगणपतीचे अनुग्रहाबद्दल परंपरागतकथेवाचून दुसरा आधार दिसत नाही. असो.

त्या आपल्या प्रिय भागवताचा सार्वत्रिक प्रसार व्हावा ही इच्छा ज्योतिपतास [२०
होणे साहजिक होतें; परंतु:—

कलींत प्राणी मंदमाति । संस्कृत भाषा स्वप्नीं नेणती । (१×१३×४)

संस्कृतभाषा पेटी । भागवतयशरत्न तिचे पोटी ॥ (१×१९×२१३)

तेव्हा सकळा नये बोधा ॥ १×१×२१

म्हणून ज्योति ह्मणे हरिकथा केली । प्राकृतभाषे कळावया ॥ (१×३×४४७)

परंतु हे प्राकृत करताना

श्रीधराचार्यवाणी । भावार्थदीपिका आश्रयुनि ।

गुरुप्रमाद गुह्य जनी । प्रगट करी सर्वथा (१×१×२८)

या आपल्या प्राकृत टीकेस ज्योतिपतानी “सुभाषिणी” असें नाव दिलें असावे असें वाटतें

[३०

संताज्ञा शिरीं वजुनी । नीकारभी सुमापिणी ॥ (१×१×२७)

हे टीका सुमापिणी । स्वयज्योती रूपिणी । (१×१९×२२२)

सदरहू टीका विस्तृत असून सुलभ आहे. ओवी शक १६०० साल जरा लांपलचक अशी आहे हा एकंदर ग्रंथ फार मोठा असला पाहिजे हे उघड आहे सदरहू ग्रंथास ज्योतिषत "भ्रीकुण्णालीलामृत" म्हणत असत असें दिसते (१×१८×२३३) असो

वर जो मी ज्योतिषताचा काल दिलेला आहे त्या संघर्षार्थे थोडासा सुलासा करण फार आहे

माझ्या जवळ ज्योतिषतांनी केलेले दान स्कंद, एक वेदस्तुतीवरील गीतेची पोथी व एक अमगापे बाड इतके ग्रंथ आहेत, पैकीं प्रथम स्कंदाच्या १९ वे १०] अध्यायाचे शेवर्ग असे आहे

" हे टीका श्री क्षेत्र वरपूर येथे मी व्यासायमी वसुनी केली हे एक गंगाधर सदाशीव शके १७०४ पुर्वग फाल्गुन कृष्ण ९ मानुबासर माघान्व कार्ती "

येथे पुर्वग शके १७०९ मध्ये येतो १७०४ मध्ये येत नाही तेव्हा माघ अगर शकाक बुकला असावा फाल्गुन कृष्ण ९ मानुवारी १७०९ मध्ये येते तेव्हा शकाक बुकला हे उघड झेत आहे

द्वितीय स्कंदाच्या दुसरे अध्यायाचे शेवर्ग एक ओवी आहे ती अशी —

शकं सत्रामे मव चालती । पुर्वग नाम सवस्तराची प्रवृत्ति ॥

मागशीर्ष एकादशी

खंडोबा नामे शिष्य असत । तर्ग ग्रंथ लेखन कला जंसा उक्त ॥

२०] या बरून १७०९ पुर्वग मागशीर्ष ११ (!) रोजी जसा 'उक्त' नसा ग्रंथ खंडोबान लिहिला

तेव्हा शक १७०९ मध्ये ज्योतिषत इयान झाले हे उघड आहे

मुळाविमाथे अभंगाबद्दल व परंपराबद्दल ज्योतिषताचा प्रमाणसंवत्सर काढत हा आहे शक १७०९ मंतर कीलक संवत्सर शक १७१० मध्ये येतो तेव्हा १० वर्षांपेक्षा पोर्ती ज्योतिषताचा समाभिषक शक १७१० हा धरिला आहे तो च ग्रंथार्थ व निमित्त होय *

आता जमशकाबद्दल विचार करू

ज्योतिषतार्थ अभंगापे ये एक बाड मजजवळ आहे त्यान 'ग्रंथाधर्षमादया' व पर्यावर एक गव्यामक प्रकरण आहे त्याचे असर मुद्देबार्ने रचनाशक दिला आहे १०] ता असा —

* वहा शक १८१४ मद्रास, पान ७९

‘प्रवृत्ति निवृत्ति ऐक्यता रत्नावली समाप्त शके १६१३ खरनाम संवत्सर वैशाख शुभा १३ हे लिखित सवत्सर शके १७४८ चैत्र विवाहनाम संवत्सर वैशाख शुभा २ भौमवासरे ।

या लेखात दोन चुका आहेत खर सवत्सर शके १६३३ ला येतो व शके १६१३ ला प्रजापति येतो. तसेच शके १७४८ ला व्यय सवत्सर येतो. त्याचा अपभ्रंश कदाचित्, विवाह, केला असेल. ते कसे हि असो त्याशी आपणास सध्या काही कर्तव्य नाही लेखनशकाची आपणांस सध्या जरूर नाही. रचनाशक १६१३ अगर १६३३ या पैकी कोणता तरी एक शक असावा हे निश्चित आहे. यातून माझे मताने शक १६३३ हाच योग्य आहे व तोच गृहीत धरण्यास हरकत नाही; कारण ज्योतिषत हे काही जन्मसिद्ध अनुत्पन्न नव्हते. त्यानी पूर्णगृहस्थाश्रम [१०] केलेला आहे पुरंदरास किल्लेदारी करून नंतर अनुत्पाप झाल्याने ते काशीस गेले होते. तेव्हा त्याचे काशीस प्रयाण पूर्ववचानंतर झाले असें गृहीत धरण्यास हरकत नाही. त्या वेळी त्याचे वय निदान २५ चे पुढे असले पाहिजे हे उघड आहे. काशीस गेल्यानंतर त्यास श्रीव्यासाचा अनुग्रह झाला व नंतर त्यानी ग्रंथरचनेस आरंभ केला किंवा दुसरी हि एक कल्पना शक्य आहे, कदाचित् प्रथम पुरंदरी जाण्यापूर्वीच ही रचना झाली असावी, परंतु आतील प्रगल्भ विचारावरून तसे कल्पणे बरे वाटत नाही. कसे हि असले तरी ही रचना करताना ज्योतिषताचे वय २५ वर्षांचे असावे असे गृहीत धरण्यास हरकत नाही. तेव्हा त्याचा शक १६०८—१७१० हा येतो व यावरून १०२ वर्षे आयुर्मान त्याचे होते असे दिसते.

येवले, पुणे, मुंबई, बेळगाव, नागपूर, सातारा, माहुली, कऱ्हाड, उंजज, सावत-[२०] वाडी, रत्नागिरी, राजापूर, उरुण वगैरे ठिकाणी श्रीविठ्ठलार्ची ७५० देवळे यानी बांधली व आपल्या नातवाचे दुसरे लग्नास चिचणेर ग्रामी ते गेले होते या गोष्टी ध्यानांत घेतल्या म्हणजे येवढे आयुर्मान असणे संभवनीय दिसते.

राजाराम प्रसादीकृत ‘भक्तमजिरी’ मध्ये याचे चारित्र्य आहे, पण ते इतके विस्तृत नाही व तो ग्रंथ उपलब्ध आहे तरी अप्रकाशित आहे.

सातारा वैशाख शुभा. ११

गो. का. चांदोरकर

७ विसोबा खेचरांचा गुरु कोण ?

सत गोगा कुभार यानी पदरीस राउळात आपल्या थापटण्याने कच्चा पक्क्याची पारख केल्यात नामदेव हे कच्चे मडकें दिसून आले. गोरोकुभाराच्या या ठरावावर

नामदेवांनीं श्रीपंढरीनाथाकडे वाढ मागितली त्यांत 'तूं अद्याप गुरूवांचन असल्यानें माझे सत्यस्वरूप तुला कळलेलें नाहीं व म्हणून गोरोबाचा त्याच योग्य आहे, असा निकाल देऊन श्रीपादुरंगांनीं नामदेवाची सफार काढून टाकली सगुळ कोण करावा असा देवांसच प्रश्न केल्यावर नामदेवास 'विसोबा सेचरास गुळ फर' असें देवांनीं आपलें मत दिलें

अनाथांचा नाथ तुझी श्रीदासळी । मज कां रे जाळी भवत्पथा ॥

देव ह्मणे नाम्य सुरू बांचुनिया । मुक्ति पासावया आन नाहीं ॥

×

×

×

देव ह्मणे नाम्या विसोबा सेचरासी । क्षरण तयासी जावें वेगीं ॥

१०] हे नामदेवाचे गुळ जे विसोबा सेचर त्याचे गुळ कोण ! चापदल धोडासा संशय आजपावेतो होता श्रीएकनाथानीं आपल्या एका अभंगांत असें दिलें आहे—

ज्ञानदेवें उपदेश करुनिया पाहि । सोपान मुक्ताई बोधियेली ॥

मुक्ताईनें बोध सेचरासी केला । तेणें नामयाला बोधियेलें ॥ २ ॥

या वरून नामदेवांची गुरुपरंपरा अशी दिसते

श्रीज्ञानेश्वर—मुक्ताई—विसोबा सेचर—नामदेव

परंतु श्रीज्ञानेश्वर परित्रांत कांहीं ठिकाणीं असा उल्लेख आहे कीं विसोबा चाप्यानें श्रीज्ञानेश्वरापुढील ताट ओडून घेऊन त्यातील उच्छिष्टाचा एक पास पेतला त्या बेळीं महाराजांनीं " सेचरा । सेचरा । सर परमा " असा निवेष्ट केला २०] तो च उपदेश जाणून विसोबाची समाधि लागली व त्या दिवसापासून सेचरी मुद्देया त्यांचा अभ्यास होऊन त्यांचे 'चाप्याचे 'सेचर' हें नांव झालें या आप्याधिकेवरून श्रीज्ञानेश्वर हे च विसोबाचे गुरु ह्यांत अक्षे दिसतें

परंतु 'नामयाची जमी' आपले अभंगांत कांहीं निरुद्धे च सांगते वर्य सं पद्म —

नामयाचा गुरु । तो हा मोपान सहूर ॥

या वरून नामदेवाचे (परम) गुरु मोपान ह् हातें म्हणजे विसोबाचे गुरु सोपान होतें असें स्पष्ट होतें सेव्हा विसोबाचे गुरु श्री ज्ञानेश्वर, अथवा मुक्ताई अथवा सोपानदेव यां पैकीं कोण होतें हा प्रश्न उपर ह उत्तर होतो नामदेवांनीं आपली गुरुपरंपरा दिलेली मागे वाचण्यांत नाहीं या मुद्दे नामदेवांनीं या प्रभाषा १०] निघाळ दिलेल्या नाहीं

या सर्व प्रोवाच्याचा निरास करण्याचे साधन मला जुद्ध सासवड मुक्कामी उपलब्ध झाले सासवडास श्री सोपानदेवाची समाधि आहे हे सर्वश्रुत च आहे. तेथील मठातील कागदपत्र चाळीत अमतां जुद्ध विसोवा सेचराचा एक अभंग सापडला. त्या अभंगावरून या प्रश्नाचा अखेर निकाल होतो. असा महत्त्वाचा तो अभंग असल्याने तो साग्र येथे देतां:—

श्री

*माझी मुळ पीठिका सोपानसद्वर । तेणे माथा करू ठेवियेला ॥ १ ॥
त्याचे कृपे करून मीपणा ठकलो । देहभावा गेलो विसरूनिया ॥ २ ॥
चांगयाचा अंगिकार मुक्ताईने केला । सोपान वळला मखवरी ॥ ३ ॥
जन्ममरणाचे भय नाही आतां । खेचरी तत्वता मुद्रा दिली ॥ ४ ॥ [१०
जिकडे पाहे तिकडे आनंद भरला । खेचर सामावला त्या माजी ॥ ५ ॥

यावरून खेचरी मुद्रा कोणी दिली व सद्वर कोण या प्रश्नाचा स्पष्ट खुलासा होत आहे जुद्ध मठात हि जी आख्यायिका आहे ती अशी:—

श्रीज्ञानेश्वराचे

श्रीसोपानदेवाचे

व

मुक्ताईचे

|

|

|

सचिदानंद

विसोवा

चांगदेव

धुळे ता ८।६।१३

गो का चांदोरकर

८ श्रीक्षेत्र आळंदी येथील एक शिलालेख

श्रीआळंदी येथील श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांच्या समाधीच्या महाद्वारासमोर एक दीपमाळ आहे. पूर्वी ही महाद्वाराच्या अगदी समोर होती हल्ली तिच्यात व महाद्वारात मध्ये एक इमारत गरुडपार म्हणून बांधलेली आहे ही दीपमाळ सहाफूट [२० उंचीच्या चवुतऱ्यावर बांधलेली आहे इच्यात वर शिखरावर जाण्यास आतून चक्राकार जिना आहे इची उंची सुमारे ३५।२० फूट असावी. तळाशी इचा घेर सुमारे २४ फूट असावा इचे एकदर पाच मजले आहेत वर दिलेली गरुडपाराची इमारत मध्ये आल्याने सदरची दीपमाळ आता रस्त्यावरून दिसत नाही. तसेंच तिला जाण्याचा मार्ग हि या इमारती मुळे परक्याचे आवारांतून काढावा लागतो ज्या दगडांनी ही दीपमाळ बांधली आहे तो दगड साधारण असल्याने त्याचे पोष.

* 'महाविष्णूचा अवतार । श्रीगुरु माझा ज्ञानेश्वर । X X X X विश्व तारावया आले । खेचर वंदितो पाउले ॥' असा महाराष्ट्र महोदयाच्या पूर्वरंगात (पृष्ठ १०) विसोवाचा अभंग दिला आहे तेव्हा या दोन्ही अभंगांचा मेळ कसा घालावयाचा ? चिटणीस

हरी निपु लागले आहेत या वीपमात्रेवर एक चार ओळींचा शिलालेख आहे. हा व पाणी यांचे योगाने तो बरेच निकाली अंगदी पुर्वोध झालेला आहे तो जितका लागला तेवढा साली देतो:—

ओळ

१ श्रीगणेशायनम ॥ कोन्होजी सरसेल पद्व छलना लक्ष्मी

२ सती श्रीमती (६) चके ज्ञानगुरो तु मास × ×

मव × × शा

३ के बाणरसतुचंभ रुधिराद्वारी × × द्वादश्याम्

४ × × × भीरस्तु

—१०] हा शिलालेख जरी अंगदी थोडा लागला तरी जितका लागला तेवढा व बहुधा मज्जाचा भाग आहे व त्यावरून असें दिसतें कीं शक १६६५ रुधिराद्वारी संपत्तरी—महिन्याच्या द्वादशीस सरसेल कान्होजी आणि यांची पट्टमहिणी जी सती सखीयाई तिनें श्रीसद्गुरु सानेश्वरमहाराजांच्या (प्रसादार्थ) ही वीपमात्र पाधिली शक १६६५ ला रुधिराद्वारी येता

श्री का चांदोरकर

— ९ शक १५९३ तील शिवरायाची एक सनद

श्री क्षेत्र आळंदी येथील श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांचे समाधीसंपर्धी शाही दिलेली सनद आहे सदाहू सनद नफुल आहे; भरसल नाही; परंतु तैय्यापद्धा शंका येण्याचे मुळीच कारण नाही, कारण तिचा दयाला पुढं घेणेदेखी या च पापतीत २०] ज्या सनदा दिल्या गेल्या आहेत त्या सर्व मनदात दिलेल्या आहे म्हणून ही सनद माझ्या भर्त अत्यन्त विस्वसनीय आहे

अत्यन्त जीण घाल्याने काही अर्भक दुर्भाव शाही आहेत " पाहमुळ मला नाही लागली मर्दान्त; तथापि इतरच ही सुषोष अग्या मज्ज नाही तसेच जिनी मोठी आहे हे सांगण मको च

आज रखरवाने राजेश्री सीवाजी राजे साहेब दाम दौलत हु × × × कारकुन
× × × × × देशमुखानी व देसपाडेयानी व मोकदमानी व रयानी प्रात चाकण
सुदुर सन इसने सवेन अलफश्री—याचे इनाम मोजे आलदी प्रगणे मारी सालावाद
जि॥ जर्मान मुजुरी सेत नवा दीडसे काखे खंडी १। २॥ येक सडी अडीच मण देवाचे
देवास दिवले असे कुलवाच कुलकानु दुमाले केले असे दुमाला करणे चासी
काडीचा तोसास न लावणे तल करी अगरकोण्टी इस्फील न करणेसदरहू खल बाद
× × (घेणे १) देवाचे देवास चालवणे साल दरसाल चालवीत जाणे ताजा खुर्द
सतमचा उजूर न कण्णे हिट्टु होऊन इस्कील करील त्यास गाईची आण असे [१०
मुसलमान होऊन इस्कील करील त्यास सोराची आण असे लिहिले प्रो चालवणे
तालीक घेऊन असल किरावून राजेश्री रामानंद गोसावी तपस्वी यापाशी देणे

या सद्नेसवधी व ज्या इतर सनदांत इचा हवाला आलेला आहे त्या सबधी
लवकरच एक सविस्तर लेख पुढे देण्याची मी इच्छा करतो

गो का चांदोरकर

१० भक्ति(क्त)राज हा ग्रंथ कोणाचा ?

कोणाचा ? म्हणजे ज्ञानदेवाचा, असें शब्ददिशी उत्तर येईल. परंतु दुसरा प्रश्न
तितका च शब्ददिनी येतो की हे 'ज्ञानदेव' कोणते ? या दुसऱ्या प्रश्नाचे उत्तर मात्र
जरा कठीण आहे, त्याचा थोडासा प्रयत्न करतो.

(१) 'वामनानी,' आपल्या यथार्थदीपिकेत प्रारंभी सगुण सोडून निर्गुणाकडे [२०
वळणारे म्हणजे, पर्याये उपासना टाकून ज्ञानाची कास धरणारे याच्या सबधी
अत्यन्त अनुदार असे उद्गार काढले आहेत व ते उद्गार जगद्गुरु अशा श्रीज्ञानेश्वर
महाराजास अनुलक्षून आहेत अशी समजूत आहे.

(२) अलीकडील वारकरी—माझे, म्हणजे फक्त आधुनिक वारकऱ्यांबद्दलचें
आहे या औदासिन्याचे काळात, सर्वच पथ आपापल्या, पूर्वं उज्वल
रूपापासून भ्रष्ट झाले आहेत तेव्हा वारकरी च तेवढे, मी निवडून काढतो

असें समजू नये, फक्त वस्तुस्थितचिं निदर्शन करणे जरूर असल्याने तस लिहिले आहे—'श्रीज्ञानेश्वर तुकाराम' म्हणतात परंतु श्रीज्ञानदेवीचा पाठ फक्त ९ व १२ वे अध्यायापुरताच करतात ते दोन्ही अध्याय 'उपासना व भक्ति' (उपासनाच) यांचे विवरण करणारे आहेत (वारकऱ्यांच्या संपूर्ण पक्के दोन व अध्याय सांपडतील) यावरून श्रीज्ञानेश्वरी ही ज्ञानप्राधान्य आहे हे स्पष्ट आहे

(३) श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांच्या 'हरिपाठ' जो कोणी मननपूर्वक वाचिले त्यास 'सवमूर्ती' अमित्र जे भेतम्य' तो व 'हरि' व त्या हरिचे स्मरण ज्यात तो 'हरिपाठ' असें स्पष्ट दिसून येईल ह म प बिष्णुधुवा जोग यांचे मनरेत हे येऊन व की काय त्यांनी 'सगुण हरि अगर चित्त' यांच्या वर्णनामक श्री १०] तुकाराममहाराजांचा एक अभंग शेवर्ती या हरिपाठांत उगीच व पुसडून दिला आहे. श्री ज्ञानेश्वरमहाराजांचा 'हरिपाठ' हा निर्गुण हरिच स्तुत्यात्मक स्तोत्र आहे यांत शंका नाही

(४) एकनाथमहाराज श्रीज्ञानेश्वरगंधूल म्हणतात
॥ ज्ञानदेव ज्ञानदेव म्हणतां ज्ञान देतो ॥

व सगुणोपासकांत श्रेष्ठ जनापार्थ म्हणतात

ज्ञानियांचा राजा । ज्ञानदेव सत्ता माझा ॥

यावरून व अन्य हि आणखी कित्येक अनुक्त उदाहरणावरून श्रीज्ञानेश्वर हे निगुणोपासक होते, असें दिसते

अमित्रदृष्टीनें सवमूर्ती जे पूजन ती व तरी भक्ति या अभ्यास श्रीज्ञानेश्वरीत २०] मकीचें लक्षण आहे.

तेव्हा निर्गुणपर भक्तिराज (भक्तराज !) हा ग्रंथ श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांचा व असावा असें दृढतेनें एक वेळ वाचत

हा ग्रंथ वर वर वाचणारास हि असें दिसून येईल कीं यापे जरी 'भक्तिराज' असें आहे तरी त्या ग्रंथांत सर्वत्र धर्माचे व व्रतन असून गरीं सरें 'भक्त्य' न व आहे

येऊ जळ अमंत घटी । येऊ रावि मतिबिंब कोटि ।

तेस एक ब्रह्म सकळ घटी । राखिली अग ॥ २०७ ॥

येवी माया अनंत शक्ती । येवी देव अनंत भक्ती ।

येवी शुद्धि अमंत घृती । उठति देही ॥ २१० ॥

आविद्या च अन्यथा ज्ञाने । नाथिले दिसे द्वैतपणे ।

हे येके भक्तिज्ञाने । वांचुनी न ळळे ॥ २५३ ॥

अशा या व्रक्षाची उपासना करणेबद्दल भक्तिराजात उपदेश आहे. अत्यन्त मार्मिक असे दृष्टान्त व त्याची सर्वत्र रेलचेल ही श्रीज्ञानेश्वराची पद्धत च भक्ति-राजात आहे. इतकेच नाही तर काही काही दृष्टान्त तर अगदी ते च--श्रीज्ञानेश्वरी-तील अथवा अमृतानुभवातील--आहेत

पहा.--

दो नेत्रीं येक देखणे । दो करीं येक करणे ।

दो कानीं ऐकणे । दो नाटु ॥ २४२ ॥

दोन पाई येक चालणे । दो हांटी येक बोलणे ।

[१०

तेने द्वैतभावो पाहणे । येकपण न घडे ॥ २४३ ॥

त्याचप्रमाणे नरदेहाचे वर्णन हे हि श्रीज्ञानेश्वरीतील वर्णनावरहुकुम आहे.

यावरून श्रीज्ञानेश्वरमहाराजाचा च हा ग्रंथ निःसंशय असावा असे प्रथम वाटते परंतु एका ओवीवरून शका येते, ती ओवी अशीः--

हा डोलियांचा डोळा । हा चि सुखाचा मोहळा ।

याचिये तुकें तोळा । हा चि येकु ॥ २९९ ॥

गीता ज्ञानदेवादिका । संकृतांची एका ।

श्रीकृष्णे अर्जुनीसा देखा । हे चि निरोपिले ॥ ३०१ ॥

या ३०१ वे ओवीवरून फार मोठी शंका येते की हा ग्रंथ श्रीज्ञानेश्वरमहाराजाचा नसावा येरव्ही ओपले स्वतः बद्दल असा उल्लेख महाराज करते ना । ओवीचा अर्थ उघड आहेच तो स्पष्ट व्हावा म्हणून मागील एक ओवी मुद्दाम जास्त [२० दिली आहे तेव्हा ' ज्ञानदेवादिका ' असा प्रयोग महाराजांनी स्वताबद्दल करणे हे कधी हि शक्य नाही.

दुसरे एक चाहून बलवत्तर कारण शका येण्यास आहे ते हे की, महाराजांनी आरंभी अगर शेवटी कोठे हि आपल्या परमप्रिय व परमपूज्य गुरूंचे- श्री-निवृत्तिनाथाचे-नामनिर्देशन केलेले नाही कित्येकांस हे कारण विपेश महत्वाचे वाटणार नाही परंतु माझ्या मते हे अत्यन्त महत्वाचे कारण आहे श्रीज्ञानेश्वरीच्या १३ वे अध्यायातील ' आचार्योपासनम् ' या पदावरील व्याख्यान जो सहृदय भक्त वाचील त्यास श्रीज्ञानेश्वरमहाराजाकडून श्रीगुरूचा नामनिर्देश होणार नाही ही अशक्यातील एक अशक्य गोष्ट आहे हे कबूल करावे लागेल आपल्या गुरूचा नामनिर्देश नाही असा एक हि ग्रंथ महाराजाचा--याव्यतिरिक्त [३०

—नाहीं तेव्हा या च ग्रंथांत नमन नाहीं केले किंवा स्मरण नाहीं केले असे कसे
म्हणता येईल ! मग ह्या ' भक्तिराज ' ग्रंथ कोणाचा ! दुसरे ज्ञानदेवाचा !
घुळें आपाठ झाला ११३५ गो का चांदोरकर

११ मानभावी लिपि अशुद्ध

ही मानभावी पोथी श्रीमंत मुजुमदार बांजकडून आली शक १८१२ च्या
अहवालांत जो मानभावा सकेत दिला आहे, तो च ह्या पोथीत आहे इतकें च की
अबूनमबून सव्या उच्चारार्ची देवनागरी अक्षरे लखक वाटेले तेव्हा पालतो पोथीचा
लेखक अगदी अज्ञानी असून, लिहिण्याच्या कामांत नवाशिका आहे त्याची भाषा
च उच्चार अगदी गांढाट आहेत १८१२ च्या अहवालांत सकेताची संपद किल्ली
१०] निली नमूती ती येथे देतो *

क=य	ख=प	ट=त
ख=०	छ=फ	ठ=थ
ग=छ	ज=ब	ड=द
घ=व	झ=भ	ढ=प
ङ	झ=म	ण=न
त=ट	द=ब	य=फ
थ=ठ	फ=उ	र=ल
द=ह	ब=म	ल=ना
प=इ	भ=झ	व=घ
२०] म=ण	म=त	झ=प
		झ=र
स=अ	सा=आ	ऊ=ऊ
प=शी	इ=इ	प=प
ह=उ	इ=ई	पे=प
ळ=ळ	उ=उ	ओ=ओ
		ओ=आ

दि का रागवाट

* पहिले अक्षर साफविरुद्ध व दुसरे मध्यम अक्षर मध्यम

१२ लीळासंवाद

मानभावी सांकेतिक लिपि (दुसरा प्रकार)

१ शके १८३२ च्या अहवालात एका मानभावी सांकेतिक लिपीची फोड दिली होती त्याहून निराळी दुसरी एक सांकेतिक लिपि नुकतीच मला उपलब्ध झाली. पुणे येथील आनंदाश्रमात एक मानभावी ग्रंथ सांकेतिक लिपीत लिहिलेला होना. तो तेथे “ अनिर्वचनीय ,’ चा सदराखाली पडला होता ग्रंथाच्या पहिल्या पानाच्या पाठीवर “ न ४३५१, किंवा ४३, किंवा ५१ ” असा ग्रंथाचा अंक पेशिलेला लिहिला असून, शाईने “ अनिर्वचनीय पुस्तक ” असा ग्रंथाचा नामनिर्देश केला आहे. आश्रमात आलेल्या ग्रंथाची विल्हे करणाऱ्या कोण्या तरी शाख्याची ही मत्तलाशी असावी सांकेतिक लिपीत लिहिला गेल्यामुळे कोणत्या विषयावरील ग्रंथ [१० आहे याचा उलगडा करता आला नाही, सचच, विद्याच्या शाख्याने प्रस्तुत ग्रंथाची गणना महामायेच्या नावाने केली आहे जे समजत नाहीत अनिर्वचनीय होय, अर्थात् महामाया होय, अशी समजूत आज हजारो वर्षे अनेक लोक या देशात करीत आले आहेत. त्यातलाच हा शाखी दिसतो. असो शाख्याच्या नावाने खडे फोडण्यात वेळ घालविण्यापेक्षा मूळ ग्रंथाकडे वळणे हितकर आहे.

२ ग्रंथाच्या पानांची लांबी मध्यम प्रमाणाच्या विती एवढी आहे. रुंदी सात साडेसात अंगुळे आहे एकदर पानसंख्या २४४ आहे. दर पृष्ठास ओळी १६ पासून १८ आहेत, अक्षराच्या व विरामाच्या खुणा सरासरीने दर ओळीत चाळीस बेचाळीस आहेत सर्व खुणा देवनागरीत असून अक्षरांना मथळ्याच्या रेघा नाहीत, गुजरातीतल्या प्रमाणे अक्षरे विनरेघाची आहेत. अक्षराची ठेवण तीनशे वर्षांपूर्वीची आहे. [२०

३ एकशे सत्ताहत्तराव्या पानाच्या शेवटी खालील ओळ लिहून खोडिली आहे:—

॥ तनं १६११ क्यवोग तंमस्तये अथाढांसे सीद्ध अवामात्रे

तन्य गीत्रे सुसीर क्यणये चित्रसं तवाहं ॥ छ ॥ छ ॥

म्हणजे:—

सर्के १६११ प्रमोद संवत्सरे

अखाडाते तीथ्य अमावास्ये

सुक्र दीने तृतीय प्रहरे

लिखतं समाप्तं ॥ छ ॥ छ ॥

अथात् हा वंथ शक १६११ त मकलला आहे मकलून आज वरापर २२५
वर्षे झाली मूळ रचला कधी ते सांगण्यास सध्या यमक मला उपलब्ध नाही

॥ हा यथांतील अक्षरसंकेताची फोड एणेप्रमाणे —

फ = प	य = र
ख = ०	ल = प
ग = व	व = म
घ = फ	श = ब
ङ = बद्	ध = ण
च = ल	स = त
१०] छ = थ	ह = थ
ज = ग	ळ = ब
झ = ख	क्ष = क्ष, म
ञ = न	ज्ञ = क्ष
ट = ठ	ई = श
ठ = ट	इ = त
ड = ढ	विसम = अक्षराभ्यां पुढें दिव
ढ = ड	अ = अ
ण = ह	आ = आ
त = म	इ = उ
२०] थ = ख	ई = ऊ
द = दा	अी, उ = इ
ध = म	ऊ = इ
न = क	ल = झ
प = ज	प = ओ
फ = क्ष	पे = अ
ब = छ	ओ = प
भ = थ	आ = ए
म = घ	

पारासर्वातीन् व्यंजनागतीन् उक्ता गुणेभ्यो राली अमं त्रिषं कृतं वेत्या
३०] आदि न ह्या वाय्वाची अभिरात्रा ह्या साम्प्रति दिमत गाहा आदि
रोजच्या प्रमाण आहून

अवतार जो चक्रधर त्याच्या एकंदर १०६ लीळा वर्णिल्या आहेत. १०७ वी लीळा अर्धी चलिहावयाची राहून शेवटल्या पानाचे पोट समाप्त झालें आहे अर्थात् ग्रंथ अपूर्ण आहे पुढे आणीकृ फिती लीळा वर्णीवयाच्या राहिल्या आहेत, तें ह्या ग्रंथाची दुसरी एखादी पूर्ण प्रत हस्तगत होईल तेव्हा कळेल. ग्रंथाचा प्रारंभ एणेप्रमाणे.---

॥ वीजल्लुळीच्छिसकंदिसनेदमगेमकूर्मार्गर्भचीझतंमागः ॥

म्हणजे:—

॥ छीनस्थळीस्थितप्रंडितकेशवदेवपूर्वार्द्धलीळासंवादः ॥

लीळाचा आख ३११ पर्यंत बराबर लिहून ३१२ वा आख १३२ असा लिहिला [१० आहे व पुढे २२६ पर्यंत अशी च गणना केली आहे म्हणजे एकंदर लीळा १०७ आहेत, २२७ नाहींत.

६ लीळांत ऋद्धपुर, पैठण, देगाव, देवगिरी, वोरगळ, एकापुर, मातापुर, आंध्रदेश, गुजराथ, द्रविडदेश, वडनेर, अळजपुर, वगैरे अनेक गावांची व देशाची नांवे आली आहेत चक्रधराच्या लीळा म्हणजे चक्रधराने केलेले चमत्कार या १०७ लीळां-
रातून एक चमत्कार मासल्याकरिता येथे देतो.

(पान १९१ पोट) (लीळा ३३९) (चुकीने १३९)

॥ : ध : उंग्यधठनठनाक्यरुथ : ॥

नठनीं वणागेमयारासे द्याग्भ : तौ : नयपथेदिझे : ब्र : गात्राति जिजाचे :
से उंग्यधठी आउनिचे : ऽ : से पामों यिजाचे : वणागेमयामो नठनीं [२०
द्याग्भ नयीस णोसा : अँता तबउं उंग्यधठ जौयाउतासें हेइञ्जि नठना जोगा
त्राति गात्र हेमो जिजाचे . ऋग्नि : धो : उंग्यधठांसे : ॠ : सा : उंग्यरा
नठना पा वणागेमयारासें द्याग्भ : समं उंग्यधठी : उं : पी : पास अते नीं :
धो : ॠ : मा सवणी णी पा : धी : उं : पी : वी दठ वीं सेछ पाद्धानी नाउ
नयं पी : वी त्रतभा दठ गेसो नाणीं : त्र : जेजे : ॠ वा पें क्षिरांति पेसनें

उ = उत्तर केलें, प्रश्न केल्या, उत्तर	सा = स्व घटल चुकून
दिळें	गा = मागा
भी = मदीं	ल = लक्ष्मी
ध्री = चक्रधरी	वा = वर्शना

शक ११८२ पासून शक ११९३ पर्यंत देवगिरीस राज्य करणाऱ्या महादेवराय पादवाच्या काळाला अनुलक्षून ही लीळा आहे. चक्रधर महादेव पादवाच्या देखी होता त्याचे शिष्य इंदुमत्त व नागदेवमत्त ते कटकस म्हणजे देवगिरीच्या खालील नगरास महादेवरायाच्या येथे धाड्यास गळे. देवगिरीच्या खालील नगरास त्या काली कटक अशी संज्ञा होती असें दिसतें ह्या कटक शब्दाचे १०] सडक, सडकी हे मुमुक्षुमानकाटचे आपभेद आहेत कटक-सडक-सडकी म्हणजे सैन्याचा तळ पडून घनलेलं शहर होय. स्वभावार या शब्दापासून उठार हा नगरचा चक्र शब्द जसा निघाला आहे तसा च कटक या शब्दापासून सडक-सडकी हा नगरबांधक शब्द निघाला आहे. सुंदार हें नगर निरामशाहीत सभ्यां आहे. नडकी हें नांव दोलदामावेला हि आहे व ओरंगावादेला हि आहे. देवगिरी हें किछुपार्व नांव आणि कटक हें किछुपारान्नी सैन्याचा कायमचा तळ पडून घनलेल्या शहराचें नांव.

महादेवरायानें इंदुमत्तास धाड्यासमयीं मुख्य पितर केलें व त्याला साठ आसू व सीस आगुदाना दक्षिणा दिली आसू व आगुदाना हीं दोन नाणीं सोप्याचीं व हव्याचीं अशीं दोनी धानूचीं असावीं पैकीं असू हा शब्द पाण्ण येथील भाषेक २०] पापाच्या नातवाच्या घिल्ले-उरवा मराठी भाशांत येता आगु-गता हा नाव्याचा पाचक शब्द या लीळेंत नवीन च भेटला आहे. त्यावेळचं गद्यान हें ताणं प्रसिद्ध आहे. परंतु आगुदाना हें नाव मी प्रथम च ह्या लीळेंत पावले.

७ महादेवराय पादवाचे उठेग ह्या घंटांत पांच पद्येसह रचलीं आले आहेत कारण, चक्रधर आपल्या लीळा या राजाच्या कारकीर्दींत कळ लागला महादेवाचे ‘राजिके, राजें राऊत, पादक, मानधरी’ इत्यादि राजमयेचे सध त्या चक्रधराच्या नादीं लागल्याचा उल्लेख १२८१२९१३०१३१ ह्या लीळांत विस्तारानें आला आहे. पद्येक महादेवराय व त्याचा प्रधान हे दोघे मात्र पर धराच्या विरुद्ध होते ह्या विरोधार्थवान् लिहिलाना लीळावणार म्हणतो -- ‘महादेवरायो राजधर्म जाने, काळहृदयो आश्रितु, पुनं रागदेवराजा होइल १०] जो नि-परबडा म्हणजे लज्जदेव, महादेव, महादेव व राजधर्मदा या तीन पादवांचा उठेस लीळावणार करितो त्यांत रामचंद्राला सा निभर पश्य म्हणजे अत्यंत

परावलंबी म्हणजे दुसऱ्याच्या बुद्धीने चालणारा किंवा शत्रूंच्या अंकित यां विशेष-
पणाने सवोधितो. ज्ञानेश्वर रामदेवाला न्यायाचें पोषण करणारा ठरावितो. परंतु,
हा लीळाकार त्याला परतत्र ऊर्फ कमकुवत म्हणतो. हें गुणवर्णन चित्य आहे.
रुष्णदेव, महादेव, व रामचंद्र याच्या काराकीर्दीत हा एकवर्णी मानभावपथे फार
वाढला. त्यामुळे, प्रजेत दुफळी होऊन दुर्बलता आली असण्याचा सभव आहे.
पण, मानभावांचे इतर जुने ग्रंथ पाहावयास व मनन करावयास मिळाल्यावांचून,
ह्या महत्वाच्या बाबीसवधानें स्पष्ट मत प्रदर्शवत नाही.

८ चक्रधरानें नाशिक, त्रिवक, पंचवटी वगैरेंची यात्रा केली तिचे वर्णन करताना,
लीळाकार नाशिक, पंचवटी व त्रिवक येथील सुंदरनारायण, पाचायतन, राम,
रितो. त्यावरून नाशिकची तीनशें वर्षांपलीकडील, [१०
गेल, देवस्थानें कोणती होती ती कळण्याला अवकाश
वर्णनान आलेल्या देवालयनामाचा व तीर्थांचा निर्देश
ही.

गेश्वरी ३ तेथीनि नासिकासि ४ तेथ महालक्ष्मीचे
६ दोन गुफा, एक पूर्वमुख, एक उत्तरमुख ७
लक्ष्मीचे देऊळ ९ गणेशाचें देऊळ १० एकवारेचें
१२ कपाळेश्वर १३ कपाळेश्वराच्या उत्तरेस गुफा,
वरुणासगम १५ शाळा १६ हाट १७ हा १ देऊळ
२१ घाट २२ पाचायतनः—एकवीरा, विनायक,
इराचें देऊळ २४ नासिकीहूनि गोवर्धनासि २५ [२०
२७ घाट २८ गंगा २९ अजनेरी ३० तेथ बौद्धाची

३२ त्र्यंबकाचें देऊळ ३३ माधानीचे उदक ३४ लिगत्रय
३५ जगती बाहेर मठ ३६ गौतमाळ ३७ त्र्यंबका पश्चिमे जगती आतु विहीर बाहीर
गुंफा ३८ गंगाद्वार ३९ कुशावर्त्त ४० गंगालें ४१ रामतीर्थ, लक्ष्मणतीर्थ ४२ राम-
विहिरा, लक्ष्मणविहिरा ४३ कोळाइचा घाट ४४ गंगाद्वार ४५ कोळाइच्या उत्तरेस
नरसिंहीं ४६ मठाची पट्टिशाळा ४७ धाकुटे कुंड ४८ कोळाइच्या बोबीतून पाणी
निघत असे ४९ सीतेचे कोथळे मोथळे ५० तेथीनि कोकण व समुद्र

कोकणाचा उल्लेख करताना लीळाकाराने परशुरामाचा हि उल्लेख केला आहे व
तेथील कांही लोकांना यज्ञोपवीत घालून परशुरामानें बाह्मण बनाविलें असें म्हटलें
आहे.

९. मानमाबांच्या व्याप अफगानिस्तान, काफरिस्तान, पंजाब, माळवा, मागपूर, सानदेश, बन्दाड, गोदावीर, अहमदनगर, पुणे, सातारा, विजापूर सोलापूर, पोरंगठ, ह्या प्रांतांत फार आहे. कोंकणांत मुर्छीच माहीं अफगानिस्तानांतून व सेवरसिंदीतून येणाऱ्या अविघाशीं या लोकांच्या काहीं तरी संभव असावा, असा संशय येतो. देवगिरीच्या पादवांच्या विरुद्ध हे लोक झुते त्या काळीं माळव्यांत, पंजाबांत व अफगानिस्तानांत यांचा रिगव होता कीं मळसा, बगैरे अनेक बाबी कळयास, या लोकांचे अत्यन्न जमान ऐक्य उपलब्ध झाले पाहिजेत, हुतकें च मध्ये, तर सध्या ज्या ज्या प्रांतांत हे लोक हिंसात त्या त्या प्रांतांत शोध कांतीं जाऊन, यांच्या पूर्वनिष्ठासाचा व झाल्यालीया व पंधप्रसागाचा सामुमूर्तीनें १०] स्वतंत्रपणें अभ्यास व चिंतन केलें पाहिजे वसुधाच्या लिंगायतपधार्ते कल्याणीच्या कलचुरीच्या राज्यांत बसेडा केला मुमुलमान अवगंठेयाच्या राज्यांत मानकाच्या शीकपंधार्ते घालमेळ केला तथा च काहीं घालमेळ चक्रवर्त्याच्या मान मावपंधार्ते रामदेवराज्याच्या कारकादीत कळी असल्याचा संभव फार दिसतो ह्या लीळासंवादांत मझदेवरायाचे सर्व लोक चक्रवर्त्याच्या मादीं लागून, राजाला अपमानिते झाले, असें वणन आहे ह्याचा अध काय ! नीर उत्तर देण्यास मान मावांचे अत्यन्न पुने लेख सांपडले पाहिजेत यादवांच्या अक्षरेच्या इतिहासावर मानमावपंधार्थाच्या साझ्यानें जास्त प्रकार पाहिता येईल असें अनुमान करणें अमुक माहीं

१०. मानमाबांचा हा लीळासंवाद पंध त्यांच्या च लीळापरिधि संघातून १०] निराळा आहे लीळापरिधांत मझदेवराय यादव, रामदेवराय यादव, बगैरेच्या संघधार्ते काहीं उल्लेख आहेत, म्हणून कित्येक मानमाव सांगतात यादवांच्या पदरच्या दोन चार मराठी कवींची हि हकीकत एका मानमावानें मला काणच्याशा मानमावां संघांतून बांधून दाखविली तो संघ बापावपाळ जला या, असें त्या वेळीं त्या मानमावास मी म्हणें परंतु, तो संघ मानमावतारामा पाषण्यास देता येत माहीं, असें त्यानें मला उत्तर दिलें शिवाय असें हि बजाविलें कीं संघ साकेतिक लिपिंत लिहिलेला आहे, नेमून मला तो बाधता येणार माहीं तें हि सरे च होतें हा प्रसंग झालून तीन चार वर्षे लोटल्यावर, गेल्या मद्रिण्यांत श्रीमंत सरदार संदेराव भईदळे याजकडे उक्तण्याकरितां लीळासंवाद नामक प्रस्तुत साकेतिकलिपिविनिवृत्त संघ आनंदापमाचे व्यवस्थापक रा रा इति मातापण आपटे याजकडून आला तो १०] येतांना स्पाष्टपणें माह्या स्वाधीन केला इतिहासदर्शनें लोककथादर्शनें, यमकार दर्शन, धर्मदर्शनें, भाषादर्शनें बगैरे अनेक दर्शनां धंध घसिद्ध करण्या लायक आहे पंधाची भाषा एकपाधकात्रीन आहे कदापिच मूळ संघ एकपाधकात्रीच्या बरा

पूर्वी रचिला असण्याचा संभव फार आहे. भाषाशास्त्रोपयोगास व इतिहासोपयोगास मानभावग्रथांच्या अत्यन्त जुन्या अशा हस्तलिखित प्रती मिळाल्या पाहिजेत. मग त्या वाटेल त्या संज्ञेतांत लिहिलेल्या असोत एका मनुष्यानें घनावलेला संकेत प्रायः दुसऱ्या मनुष्याला प्रयत्नांती उलगडतां येतो, ही अनुभवाची व प्रत्यक्षाची गोष्ट आहे.

मानभावांच्या सुमारे १२१५ सांकेतिक लिपी आहेत. पैकी दोन सध्या आपल्याला सुटल्या आहेत. उत्तरोत्तर ग्रंथ जसजसे मिळतात, तसतशा वाकाच्या हि सुटतात. परंतु या लोकांचे ग्रंथ मिळतां मिळतां तपेची तपें लोढनात व प्रगति फार मद्गतांत होते. एका वर्षाचे काम शंभर वर्षांनीं होणे. ह्यांचा आत्मा अमर असल्यामुळे कोणतें हि काम धारे धारे करण्याचां तर सवय ह्यांना लागली [१० नसेल ना !

वि० का० राजवाडे

१३ अकरा

एक = एक, येक

प्रायः प्रारुतांत द्विवचन नाही. तेव्हा द्विचें अनेकवचन, द्वीनि नपुसक-लिंग करून ।

द्वीनि = दोण्णि = दोनि = दोन

त्रीणि = तिण्णि = तीनि = तीन

चत्वारि = चत्तारि = चआरि = च्यारि = चार

पंच = पांच

[२०

षष् = छा = सा = साहा

सप्तन् = सत्त = सात

अष्टन् = अट्ट = आठ

नव = नौ, नऊ

दशन् = दह = दहा

येथपर्यंत संस्कृतानुन महाराष्ट्रीद्वारा व अपभ्रंशद्वारा एकपासून दहापर्यंत मरा-
ठीत आसारी मर्वे नियमाप्रमाणे निष्पन्न होतात. ह्यांच्या निष्पत्तीसंदर्धाने काही
एक अडचण नाही पण, संस्कृत एकादश पासून मराठी अकरा कसा निघतो, हा
प्रश्न आहे. एकादश या संस्कृत शब्दाचे नियमाप्रमाणे एआअइ असे रूप झाले
परंतु, ते तसे होत नाही, एआइ असे होते. अपभ्रंशात एगारइ असे रूप आढळते
आणि वर्तमान मराठीत अकरा असे रूप आढळते. अथाम् महाराष्ट्री एआइ संस्कृत
एकादश पासून मिघालेला नाही मध्ये र काढून आला ! अपभ्रंश एगारइ महाराष्ट्री
एआइ पासून आला नाही कारण महाराष्ट्री एआइ चे अपभ्रंशात एआा, आरा,
एरा अशीं रूपे झालीं तसा काही एक प्रकार न होता, एगारइ असे अपभ्रंशात रूप
१०] आढळते. तेव्हा, अपभ्रंश एगारइ महाराष्ट्री एआइ व संस्कृत एकादश यांपासून
निघालेले नाही मराठी अकरा अपभ्रंश एगारइ पासून निघू शकल. एगारइ = एकरा
= अकरा = अकरा. पण अपभ्रंश एगारइ तरी काढून आला ! मध्ये र काढून
आला ! खुद्द संस्कृत एकादश शब्द कसा निष्पन्न झाला ! एक + दशम् = एक-
दशम् झाले, पण वस्तुतः एकादशम् इतें क वा का काय म्हणून झाला ! पाणिनि
एवढे च सांगल की एक व दशम् यांचा समास होताना क ताल अ वा भा होतो
कशाचे काय होते एवढे च पाणिनि सांगल पण का इतें, हे पाणिनि सांगत नाही
एक + अ + दशम् = एकादशम् अशी वास्तविक स्थिति आहे. येथे जास्त अ
का आला व काढून आला ! माझ्या मते एकादश हे रूप पूर्ववैदिक म्हणजे वेदा
च्या हि पूर्विका मापेनून अपभ्रंश होऊन आलले आहे अधिक वा अर्धी पूर्ववैदिक
२०] मापेन काही तरी शब्द असावा एक + (अधिक वा अर्धी पूर्ववैदिक शब्द) +
दशम् = एकादश अशा पारंपरेने पूर्ववैदिक शब्दाचा अपभ्रंश वैदिक मापेन एकादश
झालेला आहे वैदिक व संस्कृत भाषांचे जसे पाली महाराष्ट्री हे अपभ्रंश आहेत,
तशी वैदिक भाषा ही पूर्ववैदिक भाषेचा अपभ्रंश आहे. एकाधिकदशम् असा टापी
समास उच्चारण्याला कंटाळून, एकादशम् असा संक्षिप्त उच्चार वैदिक हाक कडे
लागले नापर्य, एकादशम् हा वैदिक शब्द एकाधिकदशम् वा किंवा याच्यासारख्या
हाच पूर्ववैदिक शब्दाचे संक्षिप्त रूप आहे यांत सशय नाही हा पूर्ववैदिक शब्द
बहुश एकावरदशम् असा असावा. संस्कृताचे महाराष्ट्रीत विपरिणमन होताना जे
नियम लागू होतात, ते किंवा त्यांच्या सारसे च नियम पूर्ववैदिकाचे वैदिकमापेन
विपरिणमन रुक अपभ्रंश होताना लागू होत होते असे गृहीत घडून,

१०] एकापरदशम् = एकाअदशम् = एकादशम्

असे वैदिक व संस्कृत रूप निघते. अधिक Additional या अर्धी अपर शब्द
आहे पूर्ववैदिकानुन वैदिकांत पतना एकापरदशम् वा एकादशम् अपभ्रंश झाला.

असे जरी म्हणजे केले, तथापि वैदिक व संस्कृत एकादशान् पासून महाराष्ट्री एआरह शब्द कसा निघावा? मध्ये च र कोटून आला? तेव्हा एआरह हा एकादक या वैदिक व संस्कृत शब्दाचा अपभ्रंश नाही हा एआरह महाराष्ट्री शब्द पूर्ववैदिक एकापरदशान् शब्दाचा अपभ्रंश मानला तर च र ची उपात्ती लागते

$$\text{एकापरदशान्} = \text{एआअरदशान्} = \text{एआअरअह} = \text{एआरह}$$

म्हणजे महाराष्ट्री हा संस्कृताचा साक्षात् अपभ्रंश नसून, वैदिक व संस्कृत भाषांच्या बरोबर पूर्ववैदिक भाषेपासून निघालेल्या अपभ्रंशाचा अपभ्रंश आहे, असे म्हणण्याशिवाय गत्यन्तर नाही. वैदिक व संस्कृत भाषा प्रचलित असतांना, पूर्ववैदिकापासून निघालेला एक किंवा अनेक अपभ्रंश किंवा प्राकृत भाषा चालू हात्या व त्या प्राकृत भाषांचा अपभ्रंश महाराष्ट्री आहे आणि हे उघड आहे. देगांत [१०] शिष्ट भाषा व अपभ्रष्ट प्राकृत भाषा एकाच काली असतात, हे आपण प्रत्यक्ष पहातो. पुष्पार्च शिष्ट मराठी भाषा चालू असतांना, इतर प्राक्तिक मराठी भाषा व जातिपरत्वे कृष्णवाऊ, परभटी, वगैरे अपभ्रष्ट मराठी भाषा हि चालू असतात. तद्वत् च पूर्ववैदिक, वैदिक, व संस्कृत शिष्ट भाषा चालू असता, इतर प्राक्तिक व जातिक प्राकृत भाषा उर्फ अपभ्रंश चालू असले च पाहिजेत.

महाराष्ट्री एआरह पासून अपभ्रंशातील एंगारह शब्द निष्पन्न होत नाही. आ चा मगा कसा व्हावा? तेव्हा अपभ्रंशात जो एंगारह शब्द सापडतो तो इतरथा व्युत्पादिला पाहिजे.

$$\text{एकापरदशान्} = \text{एगाअरअह} = \text{एंगारह}$$

अशी परंपरा दिसते महाराष्ट्रीत संस्कृत क चा अ होतो. परंतु अपभ्रंशज्या [२०] प्राकृतापासून निघाला त्यात संस्कृत क चा गग होत होता अर्थात् हेमचंद्राने दिलेला अपभ्रंश, महाराष्ट्रीचा अपभ्रंशानव्हे, दुसऱ्या च कोणत्या तरी प्राकृताचा अपभ्रंश आहे.

अपभ्रंशातील एंगारह शब्दापासून मराठी अकरा शब्द निघू शकतो.

$$\text{एंगारह} = \text{एकारा} = \text{अकरा}$$

येथे ग चा क होत आहे. तात्पर्य मराठी अकरा हा शब्द पूर्ववैदिक एकापरदशान् शब्दापासून प्राकृतद्वारा निघालेला आहे, एकादश या संस्कृतशब्दद्वारा निघालेला नाही.

द्वपरदशन् = विअअरअह = चारह = चारा

त्र्यपरदशन् = तिअअरअह = तेरह = तेरा

पञ्चापरदशन् = पञ्चाअरअह = पञ्जाराह = पण्णरा = पन्हरा = पधरा

षडपरदशन् = सळअळअह = सोळह = सोळा

सप्तापरदशन् = सप्ताअरअह = सप्तरह = सप्तरा

अष्टापरदशन् = अष्टाअरअह = अष्टारह = अठारा = अठरा

येनेममाणे अक्षांशां, रागां, तारां, पंचगां सोद्यां सतरा अठरा ह्या शब्दांतील र चा उगम पूर्ववैदिक मारित व त्या पूर्ववैदिक मायेच्या अपभ्रंशात आहे

दान शब्दाचा समास होताना कोठे कोठे प्रथम शब्दाच्या अन्त्यस्वराला वैदिक १] मारित दीर्घत्व येते, मित्र + वरुणः = मित्रावरुणौ येथे पाणिनि एवढे व सांगेल कीं समास होताना कित्येक सामासिक शब्दांत असा दीर्घत्वाचा चमत्कार होतो हा चमत्कार कां होतो, ते पाणिनि सांगणार नाही व ते सांगण्याचे त्याचे काम हि नव्हते तो कांहीं व्याकरणाचा इतिहास लिहीत नव्हता

मित्र + अ + वरुण = मित्रावरुणी

या समासांतील अ चा अर्थ काय ! माझ्या मते ह्या द्वंद्व-समासांतील अ चा अर्थ आधिक्य Addition असा आहे. अ हे अक्षर पूर्ववैदिक अपर ह्या शब्दाचा अपभ्रंश किंवा संक्षेप आहे द्वंद्व-समास म्हणजे दोन अथवा अधिक शब्दांची मिळवणी

मित्रेण अपरं नाम अधिकं वरुणं = मित्रावरुणी =

वरुण Together with मित्र = वरुण and मित्र

२०]

(२) विंशति

द्विदशति = विअशति = विंशति

पूर्ववैदिक मारित दशन् ममाणे दशति हा शब्द १० दहा या अर्थी होता द्विदशति म्हणजे दान दहा द्विदशति या पूर्ववैदिक शब्दाचा अपभ्रंश विंशति हि मला प्रथम द काडून टाकला आहे व दशति यांतील प्रथम द च्या बदला अनुस्वार उच्चारला आहे कित्येक भाषाशास्त्रज्ञ शनि, शन या शब्दाचा अर्थ पूर्ववैदिक काळी दहा होता, असे प्रतिपादन करतात परंतु ते असामंजसप्रायच मला दपत नाही

७०]

त्रिदशति = त्रिअशति = त्रिंशति = त्रिंशत्

चत्वारिदशति = चत्वारिअशति = चत्वारिंशत्

पंचदशति = पंचअशति = पंचाशत्

पच या शब्दान् अन्त्य अ असल्यामुळे द चा लोप होऊन तत्त्वानों अनुस्वार झाला नाही.

पण्दशति = पण्पटि = पटि

दोन प क्षाल्यामुळे एकाचा लोप पटि म्हणजे सहा दहा

सप्तदशति = सप्तअशति = सप्तति

अष्टदशति = अष्टअशति = अशीति = अशीति

मधल्या अ चहल ई व प यहल श

[१०]

पूर्ववैदिक अष्टदशति चा वैदिक अपभ्रश अशीति.

किंवा

अष्ट, अश असा हि आठ ह्या अर्थी पूर्ववैदिक शब्द असावा.

नवदशति = नवअशति = नवति

संस्कृत = मराठी

विंशति = बीस

त्रिंशत् = तीस

चत्वारिंशत् = चाळीस

पंचाशत् = पंनास

पटि = साटि = साठ

[२०]

पण

सप्तति = सत्तर

सप्तति चे सत्तर कसें व्होंवें ? र कोटून आला ! प्राकृतवैयाकरण सप्तति चें सत्तरि असे रूप निपाततात इतके च कारण देत नाहीत. सचा स रहातो स चा त्त होतो. पण ति ची रि कशी व्हावी. ति ची इ हाईल, रि क्रांणत्या हि समजस नियमानें होणार नाही. सप्तति चा अपभ्रश होताना ति ची रि होते, असे म्हणणे म्हणजे काहीं नियम सागणें नव्हे, व कारण हि देणें नव्हे. अनेक वस्तूच्या ठाई जो येक सामान्य धर्म

रहणो त्याचें कथन करणें म्हणजे नियम सांगणें तसा प्रकार समति वा अपघंश सत्तरि होतो हें सांगतांना झालेला दिसत नाहीं. तेव्हां, मराठी सत्तर ह्याचा उगम संस्कृत समति शब्दांत नाहीं मला वाटतें, पूर्ववैदिक भाषेत सात ह्या अर्थी सप्त असा शब्द असावा

सप्तदशति = सत्तरअग्रह = सत्तरि = सत्तर

असा दृष्टीने पाहिले असतां, आपल्या पूर्ववैदिक कोशांत सप्त हा शब्द गणावा लागतो अन्यथा मराठी सत्तर शब्दाची व्याख्या श्रुत्यसि झेत नाहीं

वि का राजवाडे

१४ चौधरी

१०] हा शब्द चक्रधारी या संस्कृत शब्दापासून मिशालेला आहे चक्र म्हणजे पांच चार गांवांचा समूह त्याचें काम पझणारा जो तो चक्रधारी

चक्रधारी = चक्ररधारी = चअरधारी = चवधारी = चौधारी = चौधरी

चक्र म्हणजे व्यापार्यांचा बगैरे संप त्यांचा जो मुख्य तो हि चौधरी या शब्दानें म्हणजे चक्रधारी या शब्दानें ओळखता जात असे व जातो

चौधरी हा शब्द हिंदी, बंगाली, गुजराती बगैरे गोंड भाषेत आहे

चतुर्धर असें एक विशेषनाम एका ग्रंथकाराचे (उदा नीलकंठ चतुर्धर) सापेक्षतः बऱ्याच अर्वाचीन ग्रंथकारांचें आहे हा चतुर्धर शब्द संस्कृत नाहीं चौधरी या मारुत शब्दाचें संस्कृतीकरण करून हा चतुर्धर शब्द बनविलेला आहे तेव्हां ह्या चतुर्धर शब्दाकडे विशेष लक्ष देणें नलगे चौधरी हा उगार अशिष्टांत अद्याप ऐकूं येतो

२०]

वि का राजवाडे

१५ जुनें वैद्यक—मराठी पोथी

१ हा पोथी वेवल्यास मिशाली पार्थीपानी पानें ११३ वर असानी पैकीं फक्त ९ पानें उपलब्ध आहेत अभ्यासचें वरून शालिवाहमाच्या चौदाव्या शतकांमीठ आहे सापडलेलीं पानें ५९ पासून ६६ पर्यंत आठ व १२३ हें पान मिळून फक्त वर

५२]

पृष्ठास ओळी ११, दर पानास ओळी २२, मिळून एकंदर ओळी १९८ आहेत. एका ठिकाणी पृष्ठमात्रा आलेली आहे (पान ५९ पाठ, ओळ १').

२ संस्कृत श्लोक व त्याचें मराठी भाषान्तर, असा क्रम आहे. हारीत, सुश्रुत, गलंड, वृंद, भेड, हरिमेखल, इतक्या ६ पुरातन सहिताकाराची नावे ह्या नऊ पानांत आलेली आहेत. संस्कृत फार अशुद्ध लिहिलें आहे. सहितातील पाठ ताडून पहाण्यास हे श्लोक अशुद्ध असले तरी उपयोगी पडतील. हरिमेखल वगैरेच्या सहिना तर सध्या केवळ नाममात्रानें हि श्रुत असतील नसतील त्यातील एखादा हि श्लोक किंवा वचन मिळल्यास तज्ज्ञास आनंद होणार आहे. हा ह्या पोथीतील पहिला विशेष.

३ ह्या पोथीतील मराठी ज्ञानेश्वरकालीन भाषेतलें आहे. हा या पोथीचा दुसरा विशेष. [१०]

पृष्ठ ५९ पोट

- (१) ॥ ८२ ॥ गुळवे : पापडा : मोथा : काराईते : सुंठि : वातपित
 (२) ज्वरि : काढा दिजे : समे ॥ पंचरुद्र ॥ ७ ॥ मूस्ता मारग्वयोशीरः
 (३) हरिद्रा दारुसाह्वय : पटोळं पिचूमद च : यष्टिमधूकमेव च
 (४) ॥ ८३ ॥ यककषाय सिद्ध स्या : द्वातपितज्वरोद्भवं ॥ ७ ॥ मो
 (५) था बाहावा : वाळा : दारुहळदि : पटोळि : कडूनिंबु : जेष्टिम
 (६) धुं : काढो वातपितज्वरु समे ॥ मूस्तादि ॥ निळोत्पळमूशीरा
 (७) णि : बळा पद्मकमेव च : काश्मीरि मधूक द्राक्षा : मधूका
 (८) नि परुषक ॥ ८४ ॥ पेय शीतकषायोय : वातपितज्वरापहः
 (९) सप्रलाप समोहं च शमयेत्पैतिकं ज्वर ॥ ८५ ॥ निळोत्पळें : [२०
 (१०) वाळा चिकणां : पद्मकु : सिवनिं : जेष्टिमधू : द्राक्षा मधुवें :
 (११) फणंस : काढा शितळु दिजे : वातपितज्वरु शमे ॥ ७ ॥ के

पृष्ठ ५९ पाठ

- (१) वळ पितज्वरु हि समे ॥ ७ ॥ प्रसृतो द्वौ मसूराणां । मूर्वामधूक
 (२) चदन : शारिवोशीगमृद्धीका : परुषकफळोत्पळं ॥ ८६ ॥ पटोळ
 (३) पिचूमदं च : शीतपाकि तथाशन : पक्वांतर्करा क्षौद्रयुक्तं पी
 (४) तानिळाज्वरे ॥ ८७ ॥ पटोळि कडूनिंबु : गाडे चिकणा : काढा मधु

- (५) सापरोक्षं दिने : वातपित्तज्वर समे ॥ ७ ॥ पर्जुरोशीरमृद्धिका :
 (६) पप्रकं पप्रकेशर : पात्रि परुषक व्याघ्रि यळा मधूकचन्दन ॥
 (७) ८८ ॥ मधूकपुष्पकार्मायः शीतपाकिफलं तथा पक्षपयुषि
 (८) तं रात्रौ स्थितं मृद्राजने नवे ॥ ८९ ॥ लाजापूर्णं मतिवार्य : श
 (९) केरामधूसंपुतं जातिपुष्पाधिवासतुं विवेतुर्द्धिर्मूर्छितं ॥ ९० ॥
 (१०) दाहप्रममदाशेषातपीतज्वर पीत्वा निवृत्तिमाप्नोति दिव
 (११) गृहमिषायुषि ॥ ९१ ॥ उत्ततिषा बाळा : द्राक्षा : पप्रकु निद्रोत्स

शृष्ट ६० पोट

- (१) छं : आवळकण्या : परुषक : रिंगणि : बीकणा : जेदीमधू : पंद
 १०] (२) म : महुयें : शीवनि : गाडे घामणि : र्शी कळें सममाणें कडुनु : नषि
 (३) ये मांहा रात्रि निषो दिजे ताकुळा चिया लाळा : आणि सापरमधू :
 (४) जाई चिया फुलां चा बामु देठनु पाजिजे : तहान उंकारे : मछा दा
 (५) हो : घमू : मदू वातपित्तज्वर : कणि : आतुर यां शांति करिं : जेंसें ज
 (६) बतेया घरां उदक ॥ हरिताम् ॥ ७ ॥ मुद्रामळकपूर्णानि : प्रयु
 (७) कानि पृनेन तु अंधकाजिफयुक्तानि : प्रदादा गहनासना ॥ ९२ ॥
 (८) मूगां आवळियां च चूण : तुर्ष कालविज असा पिदू होण : ता कां
 (९) मिर्य पाणिर्ष कालउनु दिजे : दाहो शम ॥ ७ ॥ बाधिछं दाडिं
 (१०) पं रोधे : विदारिमिजपुलकं : शिरमदेश ओधे मृष्णादाहनिबा
 (११) रण ॥ ९३ ॥ नपित् दार्ढ्य गेज भूदोह्ले : मातृगि : पा

२०]

शृष्ट ६० पाठ

- (१) जीवें वाटुनु : माथा लेपु दिजे : ताहान दाहो समे ॥ भेडात् ॥ इति वा
 (२) तपितज्वर ॥ ७ ॥ स्तमित्यसर्वाणविमर्दन : शितोष्मथा हीमभे
 (३) दगुरुष्वकामत्यकसनं निद्रास्यो : मनितापज्वरा कफानिद्रा रयां
 (४) मिति : शासमावितं ॥ ९४ ॥ सर्वणी व्यथा जडत्व : शिरम्यथा : हिं
 (५) व पायू : कायू : निद्रा : पत्रिषां : सापुमंदु मैदु : प्कासु : आटसु ईहिं
 (६) लक्षणि वातपित्तज्वर जाणाया ॥ ७ ॥ मुस्यो नागरभुर्निषा गु
 (७) दुपिमृगतकेशतं : कषायं यध्यमे अरे उवाविमाशनं ॥ ९५ ॥ मु
 (८) डि चिगाह्न गुर्ज्यै : मोधा समगार्ग नदुं दिने : पात लज

- (९) कु ज्वरु पचे ॥ ७ ॥ किरातातक्तक मूस्नं : गुट्टचिविन्धभेषजं : पाटा
 (१०) मूशीरसोद्दिच्य पीचेद्वातज्वरशातये ॥ ९६ ॥ चीराईते : कडई :
 (११) मोथा : गुळवे सुठी : पाहाडवाळा : काळा वाळा : कडूनु दिजे :

पृष्ठ ६१ पाट

- (१) पाचन होऐ ॥ ७ ॥ पर्परभृष्ट पटुछित : काजिकसिको हि वाळुका
 (२) स्वदृश स्वदस : मयति : वातकफामया मस्तकशृङ्गांगभंगा
 (३) दि च ॥ ९७ ॥ पापरि वाळु ताविजे : ते वाळु येक वख आधुरुनु त्या
 (४) वरि थेरडपाने घालुनुं : वरि रिचविजे : काजिये सीपौनु पोटाळि
 (५) या किजति : तेणें सेकिजे तेणे मस्तकसुळ : मुष्य : सर्वांगीचें दु
 (६) पणे सामि : वतश्लेष्मिकु दोपु शमे ॥ वाळुकास्वेदु ॥ श्रोतसां [१०
 (७) मर्दनं नुत्वा नित्वा पचक्रमाशय : हत्वा वातकफघ्न तं : स्वेदो ज्व
 (८) रमपोहति ॥ ९८ ॥ थेरडेलें मापुनुं : सगडिया अथवा ईटा सर्वा
 (९) ग सेपीजे : जव घामु ये : तेणे हि वातश्लेष्मिकु ज्वरु समे ॥ ७ ॥ मा
 (१०) तुळगफळ केशरोधृत : सिधूजन्ममरिचानी तो मुखे हति
 (११) वातक्रफरोगमष्टागशोषमाशू जडतामरोचकं ॥ ९९ ॥ मातुळि

पृष्ठ ६१ पाठ

- (१) गाचि चूडिः सैधवमिरियें मुषि धरिता निग्रीवनें : वातक्रफरोग
 (२) अरोचक शमे ॥ ७ ॥ पीपलि पीपलिमूळ : चव्यचीत्रकनागरैः
 (३) दिपनिय स्मृतो वर्ग : कफनिळागदापह ॥ १०० ॥ पीपळिया पी
 (४) पळमूळ : चविचीत्रकु सुठि : काढा दिजे : कफवातज्वरु शमे ॥ [२०
 (५) हा पंचकोलु ॥ आरग्वधग्रथिकमूस्ततिकाहरीतकीभि कथि
 (६) त कषाय समे शशूळे कफवातयुक्ते : ज्वरे हिते दिपन पाचन श्र्य :
 (७) ॥ १ ॥ बाहावेया चे सेंगे चा मो टाक २ पीपळिमूळ टांक २ मूस्ता टांक
 (८) २ केदारकुडि टाक २ काढा अष्टाविशेषु क्रिजे दिजे :
 (९) सामू ज्वरु शुळु : कफवातरोग समति ॥ बाहावापचकु ॥ पीप
 (१०) लिभि शृतं तोय मनभिष्यदि दीपनं वातश्लेष्म विकाराग्रं : प्लिहग्रं
 (११) ज्वरनाशन ॥ २ ॥ टांक १० पीपळिया पाणिं सेर २ आतु कडिजे पाई ,

पृष्ठ ६२ पोट

- (१) सह १ दिजे : वातस्त्रेष्मविकार धामू झिहा ज्वर शमे ॥ ७ ॥ मूला
 (२) पपटदुस्पर्शगुह्यविविम्बजं जलं कफवातरुचिर्छिद्विवाहो
 (३) पञ्चरापहं ॥ ३ ॥ मोथा : पापडा दुराग्रभा : गुदवे : छुठि काका क
 (४) क अरुचि : छर्दि : दाहो शमि ॥ ७ ॥ मूलापचक्र ॥ दशमूक्तिर्जं वे
 (५) ये : कणापुक्तकफानिके : अभिपाकेतिनिद्राया : पाप्वरुम्भास
 (६) कासके ॥ ४ ॥ दशमूला या काका पीपळि मतिपाकेर्सी दिजे : क
 (७) क्वातज्वर : अपक्व अतिनिद्रा : पाप्वरुम्भु स्वास कासु शमे ॥ ७ ॥
 (८) निदिग्धीकामूताभूति : पुष्कराद्दे श्च पचेत् । काथकासरुचि
 १०] (९) भासकफवातज्वरापहं ॥ ५ ॥ रिगिणि : गुदवे : छुठि : कोट : का
 (१०) वा लुद्धादि दिजे : वातकफु शमे ॥ ७ ॥ दाहपट्टकं मूर्त : मम
 (११) (या) विश्वमेवर्ज : भुनिषकटूळ मार्गी कृत्स्नदुस्समाश्रु ॥ ६

पृष्ठ ६२ पाठ

- (१) ॥ क काथ पिचे हि नं मधुपुक्त ज्वरापहं : वातस्त्रेष्मणि कासे य :
 (२) कंटारो गळपहे ॥ ७ ॥ देवदारु : पापडा मोथा : हिरडा छुठि : भूर्निपु :
 (३) कटूकळ : मार्गी : कोर्धुपुरि : सममार्गे काका मर्पसि दिजे : वातस्त्रे
 (४) प्मज्वर काशु कंठावरोधू : गळपहो हे शमति ॥ ७ ॥ इरितानू ॥
 (५) कंठावरोधा चिकिछा ॥ कटूकळ इद्रजव : काकडासिंगी : क
 (६) टूकि पीपळि : गजपिपळि मारांगी भरता : सुत्रि : वेवड : पीपळी
 २०] (७) मूळ : हिरडा : विरार्ति : कवेरा : पाहाड सेउगा धामासा ॥
 (८) पगोटि : जिरै : गुदवे : रईशार्थ कळ : साधू ज्वर धाप : पोक्क
 (९) लावा समे ॥ ७ ॥ कटूकळादिप्राधु ॥ १ ॥ कटूकळा पुष्करा अ
 (१०) कटूकळा : पापवपाकट्टे : पश्चा-धा-य-मुद्रजेपकाणा
 (११) रोगीसर्गतिनिके : मार्गीजीरककटूणं । शनिगळप्राप

पृष्ठ ६३ पोट

- (१) अतोर्ध होयू : कासं वायुक्कज्वरो श्रुतिशिरोजाह्वं महिषार्दक
 (२) ॥ १ ॥ कटूकळ कोट मोथा कदावहई : पाहाड वेवड पापडा : को

- (३) धूचुरि : देवदारु : ईद्रजव सुठि : पीपळी काकडसिंगी : कचोरा :
 (४) कीराईतें : भारागी जीरें : रोईसाचें फळ : अष्टाविशेष पचिजे : प्रति
 (५) पाकु हिगु : आळेरसु ॥ बहिरत्व शीरव्यथा : हिंव कंठावरोधू : हे
 (६) रोग शमति ॥ कटूफळादि ॥ ७ ॥ इति वातश्लेष्म : द्वदज ॥ ७ ॥ मृत्का
 (७) शमोहास्यविलेपतिक्ता क्षयो विदाहो रुचिशैत्यतद्रा : नेत्रद्वये
 (८) तप्तमश्रुव्यसकुळा : स्वेदोपि गात्रे कफपितजे ज्वरे ॥ ८ ॥ तृषा
 (९) काशू : दुचितपण : तोड तिळितिळित : मूष कडू होऐ : क्षणी चट
 (१०) चटि : अरुचि स्वाशू : सैत्य तद्रि : डोळे धडधडिता गळति : आ
 (११) +++++ मैजे : ईहि लक्षणि : पीतश्लेष्मीकु ज्वरु जाणीजे ॥ ७ ॥

पृष्ठ ६३ पाठ

[१०

- (१) + + + + + + + + + पर्पटकाधमधुयुतं पिबेत् ॥ द्राक्षापटोळभू
 (२) निब : काथ पाचन उच्यते ॥ ९ ॥ सर्वद्वारेषु सम्यत यथादोष वपु
 (३) ति ॥ ७ ॥ दुराळभा : पापडा : काढा मधू प्रतिपाके दिजे ॥ तथा द्राक्षा
 (४) पटोळा : भूनिबु : काढा मधें दिजे पाचन सर्व ज्वरि होऐ ॥ ७ ॥ सुश्रू
 (५) तात् ॥ कटकार्यामृताभेगी : नागरेद्रजवासक : भूनिषचंदन श
 (६) स्त : पटोळ कटुरोहिणि ॥ १० ॥ कषायं पयये देयं : पितश्लेष्मज्व
 (७) रापह : दाहत्तृणा रुचिछर्दिकासहृत्पार्वशूळजित् ॥ ११ ॥ रिं
 (८) गणि गुळवे : भारागि : सुठि : ईद्रजव दुराळभा : भूनिबु चदन :
 (९) पटोळि कटुरोहिणि : काढा दांजे : दाहो : तन्ह : अरुचि अकारि :
 (१०) सहित पितश्लेष्म ज्वरु समे ॥ ७ ॥ गुडूचिनिबधान्यक : चद [२०
 (११) न पद्मकारिणा : येष सर्वज्वरान् हति : गुडूच्यादिशू दिपनं ॥ १२

पृष्ठ ६४ पाठ

- (१) गुळवे : भूनिबु : धणे : पद्मकु : चदन काढा दिजे : सर्व ज्वर सम
 (२) ति ॥ ७ ॥ गुडूच्यादि ॥ पटोळ चदन मुर्वा : पाटा तिक्तामृतांगणा : पी
 (३) तश्लेष्मज्वरछर्दि : दाहकपविषापह ॥ १३ ॥ पटोळि चदन : महु
 (४) सि : पाहाड : कडूई : गुळवे : काढा दिजे : पीतश्लेष्मीकु ज्वरु अका
 (५) रे दाहो कपु विष हें शमे ॥ ७ ॥ सपत्रपुष्पवासाया : रक्षाक्षौद्रासि

- (६) तायुतः कफपित्तज्वर ईप्सी : साम्यपित्ता सकामळ ॥ १४ ॥ आहृष्टिसे
 (७) पाषेया पांनां फुलां चा रसू : मधूसाशोसिं दिजे : कफपित्तज्वर र
 (८) कपित कामळ हे रोग शमति ॥ ७ ॥ सशकरामात्रकटुकामूष्ण
 (९) बारिणा पीत्वा ज्वर जये जंतु : कफपित्तसमुद्भवं ॥ १४ ॥ केदारकु
 (१०) डी : उन्मूलनिये वाटूनु : त्यांतु सापर ठाक ५ घालुनु दिजे : क
 (११) कपित्तज्वर समे ॥ ७ ॥ पटोळ पीचूमंद च : त्रिफळा मधूकं बळा

शृष्ट ६४ पाठ

- (१) सपित्तोयं कपाय स्या पित्तश्लेष्मोद्भवे ज्वरे ॥ १५ ॥ पत्रोळि निंशु
 (२) त्रिफळा : जेष्ठिमध : चीकणां काढा दिजे : पित्तश्लेष्मज्वर समे
 १० (३) ॥ ७ ॥ शम्याकशंघरीराण्यां त्रिफळा आटकपकै : पेरकपाय
 (४) सिध स्या : पित्तश्लेष्मोद्भवे ज्वरे ॥ १६ ॥ बाह्यावा सर्पिरि राण्या प्रक
 (५) छा : आहृष्टिः काढा दिजे : पित्तश्लेष्मज्वर समे ॥ ७ ॥ श्रापति
 (६) कटुका मूस्ता चंदनोशरिसारिषां पत्रोळपत्रामधूकपास्यस
 (७) मीति ॥ १७ ॥ तप्तक मधना येय : कफपित्तोद्भवे ज्वरे ॥ ७ ॥ श्रापमां
 (८) णं : केदार कडूई मोधा चंदन वाळा : काठळि : पत्राळि पत्रकु :
 (९) जेष्ठिमध मधुर्बे : सममार्गे काढा मधू प्रतिपाकेसिं दिजे : कफ
 (१०) पित्तज्वर समे ॥ ७ ॥ कामर्यकळमुद्गिका : शीतपाकिपरुषकं :
 (११) मधूकं त्रिफळा मूस्ता चंदनोशरिपत्रकं ॥ १८ ॥ श्रापतिकटुका

शृष्ट ६५ पाठ

- २० (१) ++ वटपाह्वा अपि तत्समं : पीवेत् पयुपीतं रात्रौ मधूना श्लेष्म
 (२) पीतानुत् ॥ १९ ॥ क्षीवर्निर्कळं : द्राक्षा : गाढेचिकणां : कणस : महु
 (३) वे : त्रिफळा : मूस्ता चंदन : वाळा : पत्रकु : श्रापमाणं : केदारकुटि :
 (४) जेष्ठिमधू सममार्गे पाणिषे वाटूनि : रात्रि नीवळत ठेविजे : उ
 (५) द्वेक निवळि मों सिदिगे : श्लेष्मपित्तज्वर शमे ॥ ७ ॥ भेदान ॥
 (६) पत्रोळारिष्टपत्राण सामयं कटुगोहिनिं : हस्ति द्वे समभूकं मूशी
 (७) र चानुर्गुळं ॥ २० ॥ पीपेत्कपायं मधूना श्लेष्मपित्तज्वर मु पे ॥ २१ ॥ इ
 (८) रितान् ॥ पत्रोळि निंवापि पानें हीराः कटुगोहिनिं इत्यदि : दान
 (९) इत्यदि : जेष्ठिमधू : वाट्या बाह्यावा काढा मधूसिं दिजे श्लेष्मपित्तज्वर

- (१०) समे ॥ श्लेष्मपित्तज्वरा चिकित्सा ॥ ७७ ॥ मथ्रावं कलुष विलाचनचुर्ग
(११) निलुस्त रक्तप्रभं तंद्रामोहविदाहसैत्यैः कशनः स्वासप्रळापं भ्रमं

पृष्ठ ६५ पाठ

- (१) अस्तिसधीन् मूर्धिरुक्कहृदय निद्राक्षयः स्वेदनः किसकठविकृजने ५८
(२) तिभव पिता शृजे टीकन ॥ १ ॥ मृकत्व मृपनाशिकोपरसना पाक्त्र
(३) जित्वा स्वराः स्पर्शामूत्रविशाचिराः द्वीगलिताः स्यात्सन्निपाताज्वरपुर्णे
(४) सर्वगुणैः भवेदगुणिताः नष्टनराणां . मृति किंचित् हृक्षण सयुतै प्रति
(५) जीवति कष्टे न च ॥ २ ॥ डोळे कश्मळ गळति . लांहिवे होंतिः छायाही
(६) ण दिसे : तद्रि डुचितेपण : दाहो व्यासु : सैत्य : कासु प्रळापुः भमू हाडां
(७) चिया सादि : कपाळिं उरि व्यथाः नाद्रान ये : स्वेदु आंग तुटे : गळा घृ[१०
(८) रुधुरि : कानि ध्वनि उठिति : रक्तपित्त वमि : मृकेपण : तोंडउठ का
(९) न जिभ येथे फोड उठिति . जिभ परवड : कटी मळमूत्र होंति : ईहि
(१०) लक्षणि संनिपातु सपुर्णु : वरि आगी चेतना नाहिं : तो रोगाया अ
(११) साध्यु ॥ थोडि लक्षणे असति : तेया प्रतिकारु बहुतकरि वाचे का

पृष्ठ ६६ पाठ

- (१) + + + ॥ गलंडात् ॥ लघनं बालुकास्वेदाः नस्यनिष्टिवनं तथा : अ
(२) अवलेहोजन काथः प्रकुप्रायोजन त्रिभेज्जे ॥ ३ ॥ लंघनः बालुकास्वेदुः
(३) नस्य निष्टिवनः अवलेहोः अजनः काढा परिपाठि चि त्रिदोषी कीजेती
(४) ॥ ७७ ॥ त्रिरात्र पचरात्रे वाः सप्तरात्रमथार्पा धा . लघनं शनिपातंशुः कुर्या
(५) दारोग्यदर्शनात् ॥ ४ ॥ तिनि रात्रे कां पचरात्रेः कां सप्तरात्रेः कां सन्निपा[२०
(६) ती जव आरोग्यता होऐ ॥ तव वरि लघन ची करावावें ॥ ७७ ॥ दोषाणां
(७) मेहसा शक्तिः लंघन यो सहिष्णुता : न तु दोषक्षया काश्चिः त्सहते लंघन
(८) दिक् ॥ ५ ॥ दोषासि बळ तवं चि : जव लघन न घडे : दोषार्चं नवेपण
(९) वायु चा पडिभरु : लघनें शमे ॥ ७७ ॥ कफपित्तोद्वेधातुः सहते लंघ
(१०) नं महत् : मक्षयादूर्ध्वमपि वायु नं सहते क्षणात् ॥ ६ ॥ सर्परभृष्ट ई
(११) ती ॥ वृदात् ॥ सैधवं मरिच क्षूद्र शर्कराकुष्ठमेव च : बत्समू

पृष्ठ ६६ पाठ

- (१) त्रेण सापिष्टो : नस्य तद्रिनिवारणं ॥ ७७ ॥ सैधव मीरिचै रिगणैयां चा बिलुः

- (२) राईकोष्ट : वेपंड : थोकडमुथे : बादनु : नस्यु विजे : तंदि निबारे प्रध॥ मे
 (३) डात् ॥ सैदिनस्याजन ॥ थोपे थ कोशांतकिदेवदाळि सिपेयगंधा :
 (४) वृहतिद्वये थ : हीयावळिमूलसनागवळि सळां प्रथोपाय वदीदती
 (५) नश्यं ॥ ८ ॥ थिकदुक : रानवोडाकि कळरज द्यडांगि : कळरज :
 (६) सेउगा वेपंड गिंगि डारलि फळ : हिंयावळि : मिगुंदि : नागवेळि
 (७) पर्य समभागे पूर्ण कळनि सेवे मरिज : यथामात्रा नाकिं नस्यु
 (८) दिजे : भमू किजे : सन्निध लोटे ॥ ७ ॥ हरिवेपळात् ॥ मयूकासा
 (९) रसिधूळं थपोपणं कणां समं सळां प्रथोपनं नस्यु : सन्निपातं
 (१०) कळात्मकं ॥ ९ ॥ टोळवे-मज्जा संधव : वेपंड : मीरिबे पंपळि : सम
 १०] (११) मार्गे नस्यु विजे सळां करि कळोतर संनिपातु हरे ॥ ७ ॥ श्रीकडू

पृष्ठ १२३ पोट

- (१) टीका ॥ सेल्या पळे ४ अंबर पळे ४ तुप पळे दो २ चदन टांक १ २ पेरी टांक न ९
 (२) मधु टांक ६ नाभाद टांक ९ शिंशारसु टांक ६ लवण टांक ६ नव टांक मि
 (३) ३ कोट टांक ४ लोवाण टांक थो ३॥ मेण टांक दीड १॥ एकत्रे पीट कस्तु
 (४) भीजठनु सात दीन ७ मग थर्षी मरीजे पाताळ थर्षी तेळ काडीजे : पानाव
 (५) कामिनी मनोहर गंधराजु ॥ ७ ॥ वसुदेव पळं चाम्य पळे-बूदध थंदन ॥ ते
 (६) ल्यं दशपळं थोग्यं बाळा दशपळं सिता ॥ १ ॥ मुजालवंगलोवाणगु
 (७) गुळं तगरं मधु ॥ हिमचदननळिका पृथगपळं भवेत् ॥ २ ॥ अंपरं वे
 (८) रीतादाठनाजीकोष्टं मधु पृथक् ॥ एकैकपळसंधानं राजदूजापळ ग
 २०] (९) वि ॥ ३ ॥ पतसंधानमांथ च पक्षभूपर्यग्रकं ॥ ४ ॥ टीका ॥ सैत्य टांक
 (१०) चैवि २४ अंबर टांक थो २४ लोवाण टांक थो २४ चदन पळ ये १ तगर
 (११) पळ १ देवदाठ पळ ये १ कोट पळ ये १ नव पळ ये १ राळ पळ १

पृष्ठ १२३ पाठ

- (१) + + + + + पक्ष येक भीजां वेईजे : मग थर्षी पालांजे : गंधराजु
 (२) ॥ ७ ॥ तेळ बाटपळ शरीरमुपळं थर्षदुन द्विपळं लोवाणं गरई।
 (३) टपूरीतजकं वेरीलवर्गं पृतं ॥ पृथगकसळं सवेदनिकर्जं पक्ष
 (४) माडे मुने ॥ माडे थंथ विधाय ममि मीवसे सत्यं थिरेत् केतकी ॥ १ ॥ मया
 (५) नां जनवल्लभं रमेणिकं कंदूपकोटाहं ॥ १ ॥ टीका ॥ मया पट ८ मीगन

- (६) काष्ट पळें ८ चदन पळें २ पीत म्हणतां अगरु पळे २ अबर पळें मधू
 (७) पळें २ लोबाण पळ १ घृत पळ १ तिळज म्हणता तेल पळ पांच ५ येकत्र फ
 (८) ढवीजे : दीसां साता ७ यत्री भरीजे : पाताळयत्रे तेल घेईजे : केतकीप
 (९) त्राचा वासु देईजे : या गधराजा नाव कंदर्पकौतूहल ॥ ७१ ॥ पळं चत्वारि तै
 (१०) लानां द्विपळ स्नेहमुच्यते ॥ मधुलोबाणबेरी च क्षौद्रजांबरपंकजं ॥
 (११) ॥ १ ॥ ७१ ॥ ७१ ॥ ७१ ॥ ७१ ॥ गोसावीयाचेया सीस ०८१७८९१०११ गंधराजुः

वि. का राजवाडे

१६ हातगा ऊर्फ भोडले*

१ महाराष्ट्रांत हातग्याची ऊर्फ भोडल्याचीं गाणी घरोघर मुलीच्या सर्वतोमुखीं आहेत हस्तनक्षत्राच्या प्रारंभापासून शेवटल्या दिवसापर्यंत दर रोज एकेक गाणे [१० वाढवीत सोळाव्या दिवशी सोळा गाणी म्हणतात शेजारच्या पाजारच्या दहापांच मुली तिसऱ्या प्रदरा एकत्र होतात, वेचून आणून चार खडे मांडतात व हातगा म्हणून त्यांची फुलानां व पानानी पूजा करतात आणि नंतर फेर धरून ही गाणी म्हणतात. हातगा म्हणजे हस्तग्रह भोडले किंवा भोडला म्हणजे काय ते समजत नाही ह्या शब्दाचा अर्थ च माझ्या ध्यानात येत नाही व्युत्पत्ति हि माहीत नाही हातग्याला च दुसरे नाव भोडले असावे. परंतु निश्चयाने काही च सांगता येत नाही

२ गाण्यात प्रारंभ एका विषयाचा असतो व शेवट त्या विषयाला सोडून निराळा च काही असतो उदाहरणार्थ पहिले गाणे. ह्या गाण्यांत प्रथम गणपतीचे नाव घेतलें आहे. ते रास्त च आहे अयलमा म्हणजे अथम व पयलमा म्हणजे प्रथम.

अथ + ल + स = अहलस = अअलस = अयलस = अयलमा (सप्तमी) [२०
 प्रथ + ल + स = पहलस = पअलस = पयलस = पयलमा (सप्तमी)

नंतर, गणेशाला मुलगी प्रार्थिते की, माझा खेळ मांडण्यास अनुज्ञा दे. खेळ गांवच्या वेशीच्या दारी माडिला तो वेशीच्या बुरजावर पारवा घुमत होता त्याकडे लक्ष्य गेले, तो फकिरासारखा एकटा च होता त्याचे डोळे गुजेप्रमाणे लाल होते. त्याच्या दुष्ट डोळ्याच्या टीका गांवच्या भुलोजी नांवाच्या नाइकार्ने ऊर्फ पाटिलांने

* या गाण्यांत पाठभेद फार आहेत व ही गाणी म्हणण्याच्या वेळा प्रांतोप्रांती निरनिराळ्या आहेत. शिवाय गाण्यांची सख्या हि क्वचित् जास्त आहे

काहून टाकिल्या मत्तर मुली वशीच्या दारी पुनः सेळ सेळू लागल्या तळ काहून
 त्यांचे त्यांनी पांढरे तांदूळ काढिले त्या तांदुळांचे सान्या मुलींच्या आयाकरिता
 दुपटवे केले ते दुपटवे साता साता मुलींच्या आयांचे टाळे घसले तेथून जवळ व
 माळी होता त्याजवळ मुलींनी ओपध मागितले ओपध आणावयास माळा, शेतास
 गेला तो पाऊस आला थेंबोथेंबी पडू लागला धान्याला आंब्या आल्या त्या
 आपल्या व वजनाने लोंबू लागल्या एकेका आंकणाला सात सात कणसें बरलीं
 असे हस्ताच्या भरपूर पावसाचे एक ना दोन सोळा वर्षांचे होते बरे हा शब्द वर्षांचे
 या अर्थी येथे योजिला आहे असा हा पहिल्या गाण्याचा मथितार्थ आहे गाणे
 मोठे मामी आहे कल्पना उठवावर उठवा वेत आहेत एकेका कल्पनेचे शब्दचित्र
 १०] एकेका ओळीत मोठ्या चातुयाने व ओत्कट्याने रेंगाटले आहे हा शब्दचित्रांत
 इतिहास वचून भरलेला आहे. हा शब्दचित्र जेव्हा रचिले गेले त्या काली कोणते हि
 कल्प आरंभण्याच्या पूर्वी प्रथम गणपतिपूजन करीत त्या काली गांवांतल्या मुली
 गांवच्या वेशीवर घेऊन काही वळ सेळत गांव मधल्या म्हणजे त्याला कुसू घुळून व
 वेत हा तान वस्तू त्या काली इकून असावयाच्या व गांववशावर पारचे घुमते,
 हतक्या त्या जुन्यापुराण्या सालच्या झाल्या मुसुलमाना अमळ घालेला होता व
 गावागाव फकार व दग मातलळ हात फकार निशा करून असत व त्यांचे डाव
 लालगुज घालल असत त्यांचा दृष्ट गांवच्या लोकांवर जाह तेव्हा पाटिल त्यांचे
 डावे काहून टाकी म्हणजे एम मुसुलमाना अमळ ठिला पडत घालला हाता गान
 रचनाकाला तिळाच उठ इ मिय पकान्न हात माळा लाकाना सामान्य रागावर
 २०] सामान्य वनस्याने माझीत असत अमरकायांत वनस्यातेसेच आहे हा उगा व माझी
 सामान्य लोकांत हे वनस्याचे ज्ञान त्या काला कामापुरते वर असे हस्ताचे पाऊस
 पडून, धान्य मुयलक पड अशा त्या काला समाजास्थिती होती तिचे हे सूचक
 शब्दचित्र आहे एकेका वाक्याने इजारा इतर कल्पनांचे आप डाव्यापुढे उभे
 रझतात म्हणजे हा गाण्यांत काव्य आहे. तात्विक, हे गाणे बहुतपे घटुत गाव
 आहे, व लहान मुलींच्या डोक्यांत गाना तरंग उठाविणार आहे गांव, कुसू घुळून,
 पाऊस, देवळ, शेतकरा, फकार, चित्रविचित्र शेत व पाऊस, वेत मानव व मृष्ट
 चमत्कारांचे हे मार्मा चित्र आहे

३. दुसरे गाणे : थावणांत व माझपदांत लिंघाटा अति धर येता तेव्हा तीं लिंघे
 मुख्य सेलतात मग पांच लिंघांची माळ हणमंताचे गज्यांत घालतात हणमंताचे दंडक
 ३०] पाणवटघाला असे हणमंताची निधी पाही जातां पती कमळे तोडा वमन्या
 आहे एक चिमकुली अथवा हाती तिला मुली विचारतात की वाणी कुठे आहे ती
 उत्तर देते, हा वमनाजमना आहे, मुसत रोजचे पाणी माझी चमुनेच्या घाीर
 वाडवर पादबकुळटिक जो पाडरुण ता राहता त्याला भूक लागली तेव्हा

सोन्याच्या शिंपीनें दूध पाजिलें आणि मग त्याला झोपी लावलें नंतर मुली माळा-
वर खडे वेचावयाला गेल्या, त्या खड्यात एक मोठा खडा असेल त्याला गवरा
म्हणतात. गवरीचा नवरा गवरा. गवऱ्याला मुली विचारतात, बा, कधी येशील.
चैत्रात येईन, म्हणून तो सागतो तेव्हा मुली चैत्राला म्हणतात, चैत्रा चैत्रा, लवकर
ये, म्हणजे हातग्याला हात घालू व देव्हान्यात देव बसवू. नंतर देव बसविल्यानंतर
देव्हान्याच्या चवकटीपुढें मुली नाचतात व म्हणतातः—देव्हान्याच्या चवकटी,
उठता बसतां लाथबुद्धी.

ह्या गाण्यात लिंबे, हणमत, निळी घोडी, कमळें, अचरा व गवरा ह्याचा उल्लेख
आला आहे सर्व च कल्पना अतींद्रिय आहेत. मारुती अप्सरा व गवरे, एतत्संबंधी
भूतसृष्टीतील ज्या काल्पनिक गोष्टी समाजात त्या काली प्रचलित होत्या त्यांचें [१०
वर्णन ह्या गाण्यात आलें आहे. एकदरीत गाण्याचा अर्थ सोपा नाही, गूढ आहे

४ तिसरे गाणें : गावात एक स्त्रान्या पाण्याचा आड आहे. तो च कल्पनासृष्टीला
व शब्दचित्राला पाया म्हणून घेऊन, त्याच्यावर कल्पना चालविल्या आहेत स्त्रान्या
आडाच्या स्त्रान्या पाण्यात वडील बाया मुलाच्या आग्या टोप्या धूत आहेत.
इतक्यात आडात साप निघाला व आग्या टोप्या हरवल्या आळ सापावर आला.
साप म्हणतो मी एकुलता एकटा आहे, दारच्या पिकल्या आंब्याला विचारा तो
खरें च. आंब्याची कोय दारी पडली होती लुच्चा आंबा आग्या टोप्या घेऊन पळाला,
पण आपली कोय न्यायला विसरला, त्यामुळें उमगला. आंब्याची झडती घेणे जरूर
झाले आंब्यावर मोर नाचूं लागले. बायानी दिवट्या घेऊन आग्या टोप्याचा शोध
चालविला इकडे मुली आपला खेळ खेळू लागल्या व खेळताना म्हणतातः—आम्ही [२०
सुंदर मुली डोळ्यात सुंदर काजळ घालू व सासरमाहेर करू, आमचें सासरमाहेर
इतर घराप्रमाणें साधे नाही, गबर आहे, तेथें मातीच्या चुली नाहीत, तांब्याच्या
चुली आहेत मुली मलकापूरच्या होत्या मलकापूर ह्या शब्दाचा खरा उच्चार
मलकान्पूर मलिक याचें फारशी अनेकवचन मलकान् मलकाचें जे शहर तें
मलकानपूर त्याचा मुलीनी अपभ्रंश मकलामपूर असा केला मलकापूर हें गाव
कोल्हापूर इलाख्यात आहे व ते तेथील प्रतिनिधीची सध्या राजधानी आहे गाणें
फार जुनाट आहे. इतकें च की ज्या प्रदेशात ज्या कालांत हें गाणें म्हटलें जातें त्या
देशातील व कालातील शहराचें नाव त्यात सहज च येते मकलामपूर हें नाव
मुसुलमानी अमलानंतर गाण्यात शिरलेलें आहे, हें उघड आहे.

५ गाणे चौथें: हें गाणें फार सुंदर आहे, अप्रतिम आहे धाकुटी चंद्रावळ घराच्या [३०
आंगणांत खेळत होती तिचा पदर धाकुट्या कृष्णानें धरिला त्याचा चंद्रावळीला तिटकारा
आला व तिनें पैताग घेतला. ती सुतार झाली. तिने एक बाभळ तोडिली. चौरंग घडविला

ब त्या चौरगावहून पारिजातकाची मृषासिक्क व दिसाळ वृक्षाचीं फुलें तोडिलीं व त्यांचा हार गुंफून हातग्याला बाडिला पांच चार मापांतलीं मी पुष्कळ भुवर गाणीं वाचिलीं आहेत परंतु ह्या सोबीत गाणें मला कोठें धाडळें नाहीं वेताग हा शब्द वित्याग शब्दाचा अपभ्रंश आहे विशेषेण त्याग वित्यागः

६ गाणें पांचवें : हें गाणें देवगिरीच्या यादवांच्या वेळचें किंवा त्यांच्या हि पूर्वीचें आहे कारण, पंढरपूर एवढेंस गांव होतें, असें यांत म्हणलें आहे हात पंढरपूरच्या माळणीचें आपल्या नवऱ्यावरील प्रेम व कंगण्या देणाऱ्या राजाचा तिर कारा कधीनें दाखविला आहे

७ गाणें साड्यावें : हात मामावरील प्रेम, मामाचा कजुपण्या व विराची भटा १०]केलेल्ली आहे

८ गाणें सातवें : हात सोनचाण्याच्या कुलाचे हार हातग्याकरितां गुंफिले आहेत

९ गाणें आठवें : हात आईचें आपल्या लहान मुलावरील वात्सल्य वर्णिलें आहे

१० गाणें नववें : हात मामाच्या घराचें वर्णन आहे व धाक्या विरावरील प्रेम दाखविलें आहे कोल्हापुराजवळील रत्नागिरीचा उल्लेख आहे तेलंगपूर कोटलें कोण जाणें ! पण ते त्या कालीं लुगड्यायद्वल प्रसिद्ध पेठ असोवें

११ गाणें दहावें : यांत कोथिंबिरीला उल्लेखून कवन केलें आहे नामी आहे

१२ गाणें अकरावें : यांत मुज्या माऊ व त्याची वझण यांचें वर्णन आहे

१३ गाणें बारावें : यांत नव्या नवरीचें सासरें जाणें वर्णिलें आहे

२०]१४ गाणें तेरावें : यांत वडील जावेंची भटा केली आहे

१५ गाणें चौदावें : यांत नव्या नवरीचें सासरें जाणें वर्णिलें आहे फडेगावचा उल्लेख आहे

१६ गाणें पंधरावें :

१७ गाणें सोळावें : कोळशासारख्या काऱ्या चुलोआचें वर्णन आहे

१८ गाणें सतरावें : हें एक उगाणें-यजा गाणें आहे

१९ गाणें अठरावें : यांत सासरच्या माणसांचा विनाद आहे

सागली-देशस्थ ब्राह्मण मुलगी (द) हातग्याचीं गाणी हस्तनक्षत्री सुरू.
दर दिवशी एक एक गाणे वाढवीत जावयाचे सोळाव्या दिवशी सोळा गाणीं.

(१) हातगा

- १ अयलमा पयलमा गणेश देवा । २ माझा खेळ माडू दे करू तुझी शेवा ॥
- ३ माझा खेळ माडिला वेशीच्या दारी । ४ पाखळ घुमते बुरजा वरी ॥
- ५ पाखळ फकिराचे गुजाणे डोळे । ६ गुंजाणे डोळ्याच्या सारविल्या टीका ॥
- ७ आमच्या गावच्या भुलोजी नायका । ८ ऐवी निघा तेवी निघा ॥
- ९ कांडा तीळ चाई ताडूळ ध्या । १० आमच्या आया तुमच्या आया ॥
- ११ खातील काय दूध-उडे । १२ उंड्याशी लागली टाळी ॥
- १३ औषध दे रे बा माळी । १४ माळी गेला शेता भाता ॥ [१०]
- १५ पाऊस लागला चेता जाता । १६ पड पड पाउसा थेंबा थेंबी ॥
- १७ थेबा थेबी आळ्या लोंबी । १८ आळ्या लोंबती आखण (आंकण) ॥
- १९ (क) आखणा तुझी सात कणसें । २० हातग्या तुसी सोळा वर्षे ॥

(१) हातगा

- १ भोडले भावे भावे ।
  - २ तुम्ही निघा पेवे पेवे ।
  - (१०) ३ आमच्या आया तुमच्या आया
- } हा प्रारंभ कोठें कोठें करतात

- २१ आतूला मातूला ।
  - २२ चरणी घातूला ।
  - २३ चरणीचे सोंडे ।
  - २४ हातपाय खणखणीत गोंडे ।
  - २५ एक एक गोडा विसाचा ।
  - २६ नेसा ग नेसा भावल्या नों ।
  - २७ वरीस वरीस पावल्यानों ।
- } हे चरण आणीक कोठें कोठें म्हणतात [२०]

(२) हातगा (द)

- १ एक लिंबू झेलू चाई दोन लिंबू झेलू । २ तीन लिंबू झेलू चाई चार लिंबू झेलू ॥
- ३ तीन लिंबू झेलू चाई चार लिंबू झेलू । ४ चार लिंबू झेलू चाई पाच लिंबू झेलू ॥

- ૫ પાંચ લિંબ પાળવઠા । ૬ માઠ પાલી ફળમંતા ॥
 ૭ ફળમંતાપી મીઠી ધોઢી । ૮ ચેતા જાતા કમઢે સોઢી ॥
 ૯ કમઢા પાઠી માર્ને ફોસી રાણી । ૧૦ અગ અગ રાજે કુઠ કુઠ પાણી ॥
 ૧૧ પાણી મધે ચમપા જમના । ૧૨ ચમના-જમપાપી પાઉક વાઢૂ ॥
 ૧૩ તિથ સેઠ તિઠાર-માઢૂ । ૧૪ તિઠાર-માઢૂના મૂક લાગલી ॥
 ૧૫ સોમ્પાપ્પા ધિપીને વૂષ પાગિલે । ૧૬ પીજ પીજ થાઠા ચેન્ઢાઢા ॥
 ૧૭ આમ્ફી જાતો ચરખ્યા માઢા । ૧૮ ચરખ્યા માઢા જાઠંગા ॥
 ૧૯ પાપ સઢે જાણુગા । ૨૦ એક સઢા મોઠા ॥
 ૨૧ ગવરે આલે પોગ । ૨૨ ગવર્યા તુઢે ઠાળગ ॥
 ૨૩ આતાં કર્ધી ચેળે ગ । ૨૪ આતાં ચેળે પેન્નમાસી ॥
 ૨૫ ચેન્ના ચેન્ના લચકર ચે । ૨૬ ફસ્ત પાલીન ફસ્તારા ॥
 ૨૭ દેવ ઘસચીન દેખારા । ૨૮ દેખાન્યાપ્પા ઘવકર્ની ॥
 ૨૯ ઠઠાં ઘસતાં લાધમુઢી ॥

(૩) હાત્તમા

- ૧ આઢ વાઢ આઢવણી । ૨ આઢાર્થે પાણી સારવણી ॥
 ૩ આઢાત ફોત્પા ધાયકા । ૪ આંગી ટોપી ત્પાણકા ॥
 ૫ આંગી ટોપી હરપલી । ૬ હરપા પાર્પી વઢવઢી ॥
 ૭ સરપ મ્હોળે મી ફક્લા । ૮ દારી અંવા પિક્લા ॥
 ૯ દારી અંધ્યાપી કોય ગ । ૧૦ આંધા નાપતી મોર ગ ॥
 ૧૧ રંમા પાઢી વિવપ્પા । ૧૨ આમ્ફી લેકી ગોમપ્પા ॥
 ૧૩ ગોમપ્ કાજઢ લેઢગા । ૧૪ સાસરીં માઢેરીં જાઢગા ॥
 ૧૫ સાસરીં માઢેરી તાંધ્યાપ્પા થુલી । ૧૬ મેઢવ પાતલા મકલામપુરી ॥

(૪) હાત્તમા (૫)

- ૧ ધાકુની ચંદ્રાવઢ વાઢ સેઠસી આંગળી । ૨ સેઠમા મેઢતાં વાઢ રુપ્પાગી દેમિતી ॥
 ૩ રુપ્પાગી દેમિતી વાઢ પાલપા પલિતી । ૪ સાઢ સાઢ પાલપા મી નિકઢે જાઢન ॥
 ૫ નિકઢે જાઢન મી ચેતાક પેઢન । ૬ ચેતાક પેઢન મી વાવઢ બે તારીન ॥

- ७ बावळ जे तोडीन मी सुतार जे होईन । ८ सुतार जे होईन मी चौरंग जे घडवीन ॥
 ९ चौरंग जे घडवीन मी कळ्या जे तोडीन । १० कळ्या ज्या तोडीन मी हार जे गुंफीन ॥
 ११ हार जे गुंफीन मी हातग्याला वाहीन ॥

(५) हातगा

- १ एवडस होत पंढरपुर । २ एवडस होत पढरपूर ॥
 ३ विठोचारायाच-नगर । ४ रस्तमावाईच सासर ॥
 ५ विठोबा राया दारोदारी । ६ शंभो मोट मोट धारी ॥
 ७ अगग मुलाई माळणी । ८ तुला राजा बोलावितो ॥
 ९ तुला कगण्या घडवितो । १० जळो मेल्याच्या कगण्या ॥
 ११ विक्रीन सोनीयाची भाजी १२ घेईन मोतीयाचा तेजी ॥ [१०]
 १३ माक्षा माळी जो बरवा । १४ दडी रुमाल हिरवा ॥
 १५ दंडी रुमाल काय काय परी । १६ हिरा झळकतो तून्या वरी ॥

(६) हातगा

- १ बाईच्या परसांत भेंडीच रोप । २ भेंडीच रोप सारवल ॥
 ३ मामाचं घर थोरवल । ४ मामाच्या घरी येऊं-जाऊ ॥
 ५ तूपरोटी खाऊ-जाऊ । ६ घाल ग मामो तुपाची धार ॥
 ७ तुपाची धार गेली वान्यान । ८ आई आली चूड्यान ॥
 ९ बाप आले घोड्यान । १० बहिणी आल्या पालखीन ॥
 ११ भावजी आले कुत्रीन । १२ काहो भावजी लूसला ॥
 १३ काळा विंचू डसला । १४ काळा विंचू पापी ॥
 १५ रांजणाच्या काठी । १६ रांजण गेला गडगडत ॥ [२०]
 १७ भावजी बसले चरफडत ॥

(७) हातगा

- १ सखूवाई तुमच्या आंगणी । २ सुंदर चाफा लावणी ॥
 ३ ऐसा चाफा फुलला । ४ चला बाई कळ्या तोडाला ॥

- ५ आम्ही पाई कळ्या तोडील्या । ६ आम्ही पाई हार गुंफोले ॥
 ७ हारा हारा मेमाळी । ८ तिःडनं काले वनमाळी ॥
 ९ सोडा सोडा काचोळी । १० रात्र झाली गोकुळी ॥

(८) हातगा

- १ एवढं एवढसं पासदं । २ लाल लाल की त्याची पोष ॥
 ३ गुंजाबाणी ग त्याचे डोळे । ४ सात पाताळी बाळ सेळे ॥
 ५ कीं पासदं मासं । ६ कोण्या बाजारार्शी गेलं ॥
 ७ कोण्या नारीनं खुणाविलं । ८ कीं पासदं मासं ॥
 ९ दहा दुधानीं भरल्या बाट्या । १० बरि सात्तर रायपूरी ॥
 ] ११ मासा जेवणारा माना परी । १२ कीं पासदं मासं ॥
 १३ कोण्या बाजारार्शी गेलं । १४ कोण्या नारीनं खुणाविलं ॥
 १५ दहा दुधानीं भरल्या । १६ बाट्या बरि सात्तर रायपिठी ॥
 १७ उठे गोविंद जेपायाला । १८ कीं पासदं मासं ॥
 १९ इस्तीव्तीची आणा फणी । २० जावळ बिचरुनी पाला बेणा ॥
 २१ कीं पासदं मासं । २२ काण्या नारान खुणाविलें ॥
 २३ कीं पासदं मासं । २४ काण्या माझ्यानं केला मळा ॥
 २५ तर्भ पासदं नूझा मळा ॥

(९) हातगा

- १ पानपुडा कीं शेकरचडा कीं शेकरचूडा ।
 २०] २ मासा मामा गलेकूरवाळा कीं लकूरवाळा ॥
 ३ मामाच्या परीं दुमतेच काहीं कीं दुमतेच काहीं ।
 ४ सोळा म्हाती कीं दान च गाई दान च गाई ॥
 ५ मामा पाहुणा आला पाई ग आला पाई ।
 ६ साकरउठ कीं दोन च मांड कीं दोन च मांड ॥
 ७ मामासंगट मामी भांड कीं मामी भांड ।
 ८ मामा गेल्या ग सेरंगपुरा कीं तलगपुरा ॥

- ९ तेलगपुरासनी आणली साडी ग आणली साडी ।
- १० नेसून गेले मी बरव्या पाण्या की बरव्या पाण्या ॥
- ११ तेथे होता ग धाकटा दीर की धाकटा दीर ।
- १२ उतरून घेतला मी कडेवरी की कडेवरी ॥
- १३ चार चाबूक चमकावीले की चमकावीले ।
- १४ माझ आजोळ रत्नागिरी ग रत्नागिरी ॥
- १५ रत्नागिरीच्या टाक्यावरी ग टाक्यावरी ।
- १६ शेला वाळत चाफ्यावरी ग चाफ्यावरी ॥

(१०) हातगा

- १ कोथिंबिरी बाई ग । २ आता कधी येतील ग ॥ [१०]
- ३ आता येईन श्रावणमासी । ४ श्रावणा श्रावणा लवकर ये ॥
- ५ तुला घालीन हौसरी । ६ हौसरीचा चोळा मोळा ॥
- ७ देव बैसले देव्हारा । ८ देव्हान्याच्या चौकट्या ॥
- ९ उठतां बसतां लाधाबुक्क्या ॥

(११) हातगा

- १ आला चेडू गे चेडू राय चेडू दुधा । २ आलगाची गया बाई पलगीची गया ॥
- ३ आपण चाले हत्ती घोडे रांम चाले पायी ।
- ४ रामा ग वेचिति कळ्या, सीताग गुफिति जाळ्या ॥
- ५ आल्याग लग्न वेळा, दस्तुरि घातिले बहुल ।
- ६ आकाशी घातिला माडव, दर्शन दर्शी बसल्या पक्ति ॥ [२०]
- ७ भुलोजी राया मुजा बाळा । ८ मुंजा बाळाची मुजक दोरी ॥
- ९ ती च दोरी सावध करी । १० सावता सावता लागला दोर ॥
- ११ तो च दोर सावध करी । १२ आणा दोर बाधा चोर ॥
- १३ बाधला चोर शाडाशी । १४ शाड शबका फूल टपका ॥
- १५ ते म्यां फूल तोडिले । १६ बाहिणी माथा सोविले ॥

१७ बहिणी मूखी येणी ग । १८ केतकाची कणी ग ॥

१९ बाहिणा मूखा मांग ग । २० मातीपाचा बाई, ग ॥

(१२) हातगा

- १ मणदा भावजया सेवत होता । २ सेवता सेवता सगडा हाता ॥
३ भावजाई बरी बाप आला । ४ मणद गेली समजावपाळा ॥
५ उठा उठा बहिणी चला पराळा । ६ सगळा सेव देतो मुजला ॥
७ मी माई पापची तुमच्या पराळा । ८ सासुराची सुन रसून बेसली केशी ॥
९ पादवराया राणी रसून बेसली केशी । १० माऊजी गेले समजावपाळा ॥
११ पाटी पेणसील देतो मुजला । १२ सासुराची सुन रसून बेसली केशी ॥
१३]१४ पादवराया राणी रसून बेसली केशी । १५ जाऊ गेली समजावपाळा ॥
१६ उठा उठा बाई चला पराळा । १७ मी माई पापची तुमच्या पराळा ॥
१८ सासुराची सुन रसून बेसली केशी । १९ पादवराया राणी रसून बेसली केशी ॥
२० साव गेली समजावपाळा । २१ उठ उठ मूखी चल पराळा ॥
२२ ताकाचा डेरा देतो मुजला । २३ मी माई पापची तुमच्या पराळा ॥
२४ सासुराची सुन रसून बेसली केशी । २५ पादवराया राणी रसून बेसली केशी ॥
२६ सासरा गेला समजावपाळा । २७ उठ उठ मुली चल पराळा ॥
२८ दौत लेखण देतो मुजला । २९ मी माई पापची तुमच्या पराळा ॥
३० सासुराची सुन रसून बेसली केशी । ३१ पादवराया राणी रसून बेसली केशी ॥
३२ पति गेले समजावपाळा । ३३ उठ उठ राणी चल पराळा ॥
३४]३५ छाल पापुक देतो मुजला । ३६ उठली ग उटली गमपजोनी ॥
३७ जोचा घेतला साषोनी । ३८ पदर घेतला जावळनी ॥
३९ उठ उठ राणी चल पराळा । ४० मी येतो तुमच्या पराळा ॥
४१ सासुराची राणी परासी आली केशी । ४२ पादवराया राणी परासी आली केशी ॥

(१३) हातगा

- १ अपट बाई कबट ग । २ कबडासन आणित्य कागड ग ॥
३ तो पडला गीत ग । ४ अपकूल मिथकुल माऊ ग ॥

५ पडोले मागी जाऊ ग । ६ तडावा घरा कायती ॥
 ७ घनत घनत दाखिती । ८ दाखितानी देवाली ॥
 ९ भाऊजीनी ओढोली ॥

(१४) हातगा

१ आरटी वाई परडी ग । २ परटी येई फुल ग ॥
 ३ दागी मूळ कोण ग । ४ दागी मूळ नातग ॥
 ५ सातत्यानं आणोन्या पाव्या । ६ येन नाही चगेवर ॥
 ७ घनत नाही घोट्यावर । ८ आरटी वाई परटी ग, परडी येई फुल ग ॥
 १० दागी मूळ नात । ११ सातन आणोन्या सातत्या ॥
 १३ येन नाही चगेवर, घनत नाही घोट्यावर । [१०]
 १५ आरडी वाई परडी ग, परटी येई फुल ग ॥
 १६ दागी मूळ कोण । १७ दागीन काय आणिल ॥
 १८ दिगन आणिले वाटे । २० येन नाही चगेवर, घनत नाही घोट्यावर ॥
 २२ आरटी वाई परडी ग, परटी येई फुल ग । २३ दागी मूळ नणंद ग ॥
 २४ नणदेन काय आणिल ग वाट । २५ नणदेन आणिले गोड ग ॥
 २७ येन नाही चगेवर, घनत नाही घोट्यावर ।
 २९ आरटी वाई परडी ग, परडी येई फुल ग ॥
 ३१ दागी मूळ कोण ग, दागी मूळ पति । ३२ पतिन काय आणले ग वाई ॥
 ३३ पतिन आणिली नथ । ३५ येते तुमच्या वरोवर, वसते तुमच्या घोट्यावर ॥
 ३६ आरडी वाई परटी ग ॥ [२०]

(१५) हातगा

१ एवडासा तांदुळजा । २ नखांनी खुडीला ।
 ३ वाग जिऊ बाधिला । ४ वेशी वाहेर टाकून दिला ।
 ५ गाय आली हुगून गेली । ६ म्हैस आली साऊन गेली ।
 ७ म्हशीला जाहाला रेडा । ८ गाईला क्षाला पाडा ।
 ९ तो च रेडा पाडा माझ्या बापाजीचा वाडा ॥

- ૧૦ ચાપાજીનં દીલા ખામલા ધોઢા । ૧૧ખામચ્યા ધોઢપાચીનીટકી ચાલા ॥
 ૧૨ જેચે પાઠલ પઢે તેથે કેઢગાવ શહર । ૧૩ કેઢગાવચે ઠંદ ઠંદ ઠરો ॥
 ૧૪ ઠરો ઠરો અંધર ધુરો ।

(૧૬) હાતગા

- ૧ કાઠા કોઠસા ઠિફ ઠિફ રાળા । ૨ પાઠસીત ચસલા પુલોજી રાળા ॥
 ૩ પુલોજીચી પોઢી કિતચ્યાચી । ૪ નારંગ ફામ્મા મોત્યાચી ॥
 ૫ મોતી સરહૂન શખ્કૂલ । ૬ શખ્કૂલાચ્યા ટિકા ગ ॥
 ૭ ટિકા ટિકા મ્હૂનની નગરાશા ખાતા । ૮ નગરાસી ખાતા મોજન કરિતા ॥
 ૯ મોજન કરિતાં લાગલી કાઢી । ૧૦ કાઢી મોહૂન ચાંધલી માઢી ॥
 ૧૧] ૧૧ માઢી મોહૂન ચાંધલં સલે । ૧૨ સ્યા ચાફ તઝ્યાંત પરિટ કોળ ધુતો ॥
 ૧૩ વિઠોચાચ્યા ટોપીલા નિકા રંગ વેસો । ૧૪ રસમાફચ્યા ચોઢીલા શાફારગ દેતો ॥

(૧૭) હાતગા

- ૧ મોપલીષં ફૂલ ચાફ ફૂલ રંજના । ૨ મઝપાચ્યા કાર્ગી મઠ રંજના ॥
 ૩ માઝપાનં સાંઢલી મીકચાઢી । ૪ હુઢકુન દે ચા મૂવળા ॥
 ૫ હુઢકલી પળ ગચસે મા ॥

(૧૮) હાતગા

- ૧ કાઠી ચદ્રકઠા મેસુ કરી । ૨ ગર્યાંત ફાર, ચાફું કરી ! ॥
 ૩ વાપાંત વેંજળ, ચાટું કરી ! । ૪ ચાફેર મામંજી, ધોટું કરી ! ॥
 ૫ દમઢીષં તેલ આળું કરી ! । ૬ દમઢીષં તેલ આળીલ ॥
 ૨૦] ૭ સાસુવાઈષં મ્હાળ ખાહાલં । ૮ ચન્સવાઈષી વેળી ખાહાટી ॥
 ૯ માઠુજીચી શેઠી ખાહાલો । ૧૦ મામંજીચી દાઢી ખાહાટી ॥
 ૧૧ ડરલં તેલ ફાફૂન ઢેચિલં । ૧૨ લાંઢારીપા વાવ સાળતા ॥
 ૧૩ વેશી ચાફેર ઓપજ મેલા । ૧૪ સ્યાંત રેઢા ચાફૂન મેલા ॥

१५ सास्त्राई सास्त्राई अन्याय जाहाला । १६ एवढा अन्याय पोटांत घाला ॥

१७ दूध-भात जेवायला घाला ॥

वि० का० राजवाडे

१७ मध्व

मध्वाचार्य हा समास मधु + आचार्य किंवा मध्व + आचार्य असा दोन प्रका-
र्षांनी सोडवितां येतो. म्हणजे द्वैतसंस्थापकांचें नांव मधु व मध्व असें दोन प्रकारचें
असावें, असा निष्पाद होतो. मधु या शब्दाचा अर्थ गोड (विशेषण) व मध
(नाम) असा आहे. (मध्व) मध्वक या शब्दाचा अर्थ भुगा असा आहे मधु
हें संस्कृतात देवदैत्य व मानव याचे नाव आढळतें. मध्वहें नांव संस्कृतात मनुष्याचें
मध्वाचार्य ह्या समासाखेरीज इतरत्र कोठे आलेले मला माहीत नाही तेव्हा, प्रश्न[१०
असा उद्भवतो की, ह्या द्वैताचार्याचें मूळ नांव मध्व का मधु ? दोन्ही नांवें एका च
व्यक्तीची असूं शकणार नाहीत. एक मधु तरी मूळ नाव असेल किंवा मध्व तरी
असेल मधु हें जर मूळ नाव असते, तर त्यापासून तद्धित शब्द माधव असा होता
पण माधवमत असें कोणी म्हणत नाही माधवमत असा बोलण्याचा व लिहि-
ण्याचा प्रचार आहे सबब, द्वैताचार्यांचे मूळ नांव मध्व होते, हा पक्ष खरा मानावा
लागतो मध्वक म्हणजे षट्पद, भुगा, मध गोळा करणारा परंतु मध्वक म्हणजे कांही
मध्व नव्हे मधु + अक = मध्वक, असा जर विग्रह असेल, तर मध्वक हा मूळ
शब्द होईल, मध्व होणार नाही. मध्व हा शब्द अपभ्रंश म्हणावा लागेल. मध्व असा
स्वतंत्र शब्द संस्कृतांत मध्वाचार्यांच्या पूर्वी नाही तेव्हा एक च तोड रहाते. मध्व
हा मध्वक शब्दाचा अपभ्रंश आहे. तात्पर्य, मध्व हा एका प्रकारचा प्राकृत शब्द[२०
आहे, असें म्हणावें लागतें मध्वाचार्य फार विख्यात पुरुष झाला, त्यामुळे मध्व हा
प्राकृत शब्द स्वतंत्र संस्कृत विशेषनाम म्हणून योजिला जाऊ लागला इतकें च.

वि का. राजवाडे

१८ अनुभवामृतांतील कांही अप्रसिद्ध ओवी

सर्व साधुसतांचे भंथ, होतील तितके मूळ प्रतीवर्द्धन छापण्याचा, प्रयत्न होणें
अत्यन्त अवश्यक आहे हें मत आतां सर्वत्र ग्राह्य झाले आहे. तेव्हां

त्याच्या पुकापुढतेबद्दल विवेचन करण्याची आतां जव्हरी माई मूळ प्रतीवचन येथे छापविणे हे इतर साधुसंतांच्या बाबतीत जितकें अवश्यक आहे, त्याहून—अनेक दृष्टीनें—धीक्षानेश्वरमहाराजाचे येथें बाबतीत तें अधिक हट व आवश्यक आहे परंतु पुर्वेपानें त्या दिशेनें अद्याप मोठया प्रमाणावर प्रयत्न होऊं लागला नाहीं परमेश्वररूपेनें तथा प्रयत्नांची स्फूर्ति आधुनिक विद्वानांच्या चिंतांत लवकर व उद्भवो, निदान होणाऱ्या प्रयत्नांत ते अडथळा आणण्याची भावना न घरोत

माझ्या संपर्की एक बरीच जुनी 'अनुभवामृता'ची पोथी आहे. ती बहुधा मोग लाईत मला उपलब्ध झाली असावी (निश्चिततेनें सांगतां येणें शक्य नाहीं) १०] तिच्यातील पाठ जुने आहेत, व इत्थीं प्रसिद्ध असलेल्या सर्व पोथ्यांतील पाठाहून ते अत्यन्त भिन्न आहेत याहून हि विशेष ध्यानांत ठेवण्यासारखें हे आहे की, आज प्रसिद्ध असलेल्या सर्व पुस्तकांत अगदीं शेवटली म्हणून जी ओवी प्रसिद्ध आहे त्या ओवीनंतर इच्यांत आणखी २५ ओवी जास्त आहेत त्या धीक्षानेश्वर महाराजांच्या ओवीसारख्या व आहेत हे त्या प्रत्यक्ष वाचल्यावरून तेथें व ध्यानीं येईल

आज ज्या छापीव प्रती आहेत, त्याच्यांत ओवीच्या संख्येत एकवाक्यता, मुर्की व नाहीं इ व विष्णुपुत्रा जोग यांच्या प्रतीत एकंदर १० प्रकरणां मिळून ८०६ ओवी आहेत रा आण्णासाहेब कुंटे यांच्या प्रतीत ९ वे प्रकरणां एक ओवी वरच्याहून कमी आहे ती हीः—

२०] पाहे या अवघेया । कसा कसेचि पया ।
परि दुसरा नाहीं तथा । विस्तार जेवी ॥ ४२ ॥

प्रकरण ६ यांत हि एक आहे आहे ती —
सूय सूयासी विबळे । कळ आपण्या कळे ।
कीं परिमळु परिमळे । वेपतसे ॥ ७८ ॥

या बरील दोन्ही ओवींवर शिषकल्याणांची टीका नाहीं
रा धत्ते यांनीं शक १८०४ त व रा सावंत यांनीं शक १८१९ त ज्या प्रती छापवित्या आहेत त्यांत ९ वे प्रकरणांत एक ओवी इ व विष्णुबापांच्या संघांतील ओवीहून अधिक आहे ती —
पूतांकर जाग्य कोकिळ । अगवटे मत्पानिळ ।
रस जाला रसाळ । रसपार्वत ॥

३०] (यांत हि परस्परांत पारभेद आहेत)

इतका जेथें प्रत्यक्ष ओवीच्या सख्येंत घोटाळा आहे तेथें या निरनिराळ्या पुस्तकांतून असलेल्या भिन्न भिन्न पाठांपैकी मूळपाठ कोणते व अपपाठ कोणते हे बाह्य साधनावाचून निर्णित करणें अत्यन्त दुष्कर, नव्हे अशक्य होय. आणि अशा स्थितीत अशा ग्रंथाच्या श्रवण, मनन व पठणावरून कोणतीहि अनुमानें काढणें एक प्रकारें धाष्ट्याचें होईल असो

पर दर्शविलेल्या माझ्या जवळील पार्थिव्या ओवी आहेत त्या खाली देतो.

जे ग्रंथाचा आदि सेवटी । आणि मध्यभागाचा पोटी ।

ना ना अधिकार स्फुटी । अनुभवा चि जे ॥

ते ईतुके ग्रंथ विस्तारी । निरूपण केले परोपरी ।

पदापद कुसरी । अक्षरांचेनि ॥

[१०

तया अक्षरांचा गाभा । अवघे स्वरूप चि शोभा ।

जे आदि अतु दिग् नभा । माजी परतें जे ॥

तें क्षराक्षर मात्राकाक्षरी । ल्हस्व दीर्घ ना भुत उच्चारि ।

काना मात्र बिंदुले या परि । विस्तारलें ॥

थेंसैं काना मात्र बिंदुलेना । अक्षराचिये उभवणी ।

बोविमागे बोविमुनि । असडते ते ॥

तेया तंतु चि महिमा । सुत्रें मणिगणा येसी सिमा ।

जेवि ततु पटु अतर्वहिमा । पटरूप ॥

तेवि सुवस्त्राचि परी । अक्षरांचिये कुसरी ।

शब्दरत्नाचे नि परोपरी । श्रृंगारीली ॥

[२०

जेवि अमृताचिये खोटी । ना तरी घृत थीजे घटी ।

ते कणीकाकार दिसे दीठी । परी घृत चि सगळे ॥

तेवि अनुभवामृत सागरी । अक्षरें उमळलि परोपरी ।

ते दिसति तरंगाकारी । सगळेन ब्रह्म ॥

तेंसैं अमृतानुभव घृत । अक्षरें कणीकाकारें थीजत ।

शब्दरत्नाचे गरे होत । बोवियां सहित ॥

तेंचि प्रमेय यके जळ । सुख स्वानुभवासि होति कळोळ ।

आनदा आनदी सुकाळ । सकळपणाचा ॥

- તેં વિવેકાચેન જાતેં । અનુભવાષિ જીન તેધેં ।
 સત્તાપ્રકાશાચેનિ દર્શિં । સુધિજે અમૃતાસરે ॥
 મન ટેઠનિ અતારિં । રૂંદિયેં પાલુનિ માહેરિ ।
 શુદ્ધિ ચિત્ત ઘાંહેં સારી । નિપટુનિયાં ॥
 એવે શુદ્ધ હોઠાનિ સ્વપ્રકાશા । આઘ્ઘાગીજે તેં પરિમેસા ।
 એવિ ઘાઘારિં અવકાશા । સાદામ્ય માવો ॥
 તેસા આત્મમાયેં ભરલા । મહાગોઠ કોંવાટલા ।
 માહેરિ ખીતરી ઝરલા । પુરાનિયાં ॥
 તેં ચિ પુરોનિ ઝરલેં । તયા તાવ અનુભવામૃત ચોઢિલેં ।
 ૧૦] જેવિ પદ્મેં ઝમઝવિલેં । ચકોરાસી ॥
 તેવિ 'ત્વં સદસિ' કથન । કેલેં મહાનિરૂપણ ।
 જેવિ વેદાંતાર્થ મધન । ઉપનિષદ્ધાર્થેં ॥
 તેં સકલ જ્ઞાણાર્થેં સાર । વેદાંતાર્થેં ગદિંચર ।
 પુરાણીયા વિચાર । વિચારિજો ॥
 જેં સકલાર્થેં નિજધન । સકલ જાણીવેથેં નિજ જ્ઞાન ।
 જોપાર્તાંત આનંદધન । સત્તામાત્ર જેં ॥
 જેં સકલ વ્યેપાર્થેં વ્યેય । સકલ લપાર્થેં લપ ।
 સકલ થો × ચેં ચે (1) વ્ય । સ્વયંવોવ્ય જેં ॥
 જેં સકલ વ્યાનાર્થેં વ્યાન । સકલ જ્ઞાનાર્થેં જ્ઞાન ।
 ૨૦] સકલ ઝંજમાર્થેં ઝંજન । નિરંજન જેં ॥
 જેં સકલ દુશાર્થેં દુશ । સકલ રહસ્યાર્થેં રહસ્ય ।
 સકલ પ્રકાશાર્થેં પ્રકાશ્ય । સ્વપ્રકાશ જેં ॥
 જેં સકલ ગુણાર્થેં ગુણોત્તમ । સકલ નિરુપમાર્થેં નિરુપમ ।
 ગુરુશિરપાર્થેં ગુણાત્મ । અનુપમ્ય જેં ॥
 તેં ચિ ચે ધર્મી પ્રમુત્ત । જે ચોલિલેં હોતી શ્રીનિવૃત્તિનાય ।
 તો ચિ અનુભવામૃતાર્થ । જ્ઞાનદેવો મૃણે ॥
 ૐ તત્સદિતિ શ્રીમધ પરિપુણ । પુર્ણપર્ણેં વંધ ધમાણ ।
 વોલિયાર્થેં અનુસંધાન । સંપુણ જાતે ॥

૧૦] યા ઓશીયહલ વિશેષ પચા કરણ્યાષી માતી રૂપ્ટા મારી, તથાવિ અનુકૂળ
 પ્રતિકૂલ એક દોન ગોટી વેધ જમ્પ્ કદમ ટેવળેં રૂપ જાતેં ૧ શિવકૃત્યાત્મ

आपल्या टीकेत अनुभवामृताच्या ८०० आठशें च ओवी आहेत म्हणून स्पष्ट नमूद केलें आहे माझ्या या पोथीत ओवी ८०२ असून शिवाय या वर दिलेल्या अधिक आहेत इतर सर्वत्र ८०६ अगर ८०८ इतक्या आहेत म्हणजे मी वर नमूद केलेल्या अप्रसिद्ध ओवी सोडल्या तर माझे पोथीत ८०२, कुट्याचे प्रतीत ८०४, विष्णुबोवाचे प्रतीत ८०६, व इतरत्र ८०७।८०८ इतक्या ओवी आहेत

शिवकल्याणाचा काल त्याचे च कथनावरून १५५७ चा शक सुमार आहे. (अमृतानुभवावरील टीका सपली श्रीपठरपुरे येथें शक १५५७ युवा सवत्सर). एकनाथमहाराजांनी श्रीज्ञानेश्वरी शक १५०६ तारण सवत्सरी शुद्ध केली, व तीत फेरफार केला तजावर येथील शक १५१६ तील श्रीज्ञानेश्वरीत, ' ज्ञानेश्वरीपाठी । ओवी करील जो मन्हाठी । इत्यादि ही ओवी उपलब्ध होत नाही यावरून) [१० असा च फेरफार जर श्रीज्ञानेश्वराच्या इतर ग्रंथात हि त्यांनी केला असेल तर शिवकल्याणांनी शक १५५७ मध्ये

यावरी भाषा ओवीबद्ध । अष्टशत मूळ प्रबध ।

तो दहा प्रकरणी विविध । विवरिला ग्रंथ ॥ ८ ॥

असें विधान करणें अशक्य नाही.

धुळें, आषाढ शु॥ ३६ }

गो० का० चांदोरकर

१९ श्रीतुकाराममहाराज यांचें सदेहप्रयाण

चमत्काराची परंपरा आमचे कडे उपनिषद् कालापासून आहे निदान त्या काळच्या उल्लेखाचा अर्थ चमत्कारदर्शक आहे अशी आज समजूत आहे जड भिंती चालविणें, पशू कडून वेद बोलविणे, व सदेहप्रयाण करणें, हे अर्वाचीन काळचे [२० चमत्कार आहेत. या चमत्कारांची वर्णनें अनेक सतानीं परोपरीनें दिली आहेत तथापि त्यांच्याबद्दल निश्चय कधी होईल की नाही हें अनिश्चित आहे. या साधु-सतांच्या पुराव्याच्या ग्राह्याग्राह्यतेत व्यक्तीव्यक्तीच्या मनोरचनेचा पुष्कळसा भाग असल्यानें मला वाटते असले चमत्काराचे प्रश्न नेहमीं सदिग्ध च राहणार.

तुकाराममहाराजांच्या सदेह प्रयाणाचे बाबतीत साधकबाधक अनेक पुरावे मागे घेऊन गेले व हल्लीं येत आहेत.

प्रथम तो पाप घातला पाण्यात । " तुका म्हणे " मात । राहिली ते ॥

यावरून श्रीतुकाराममहाराजांनी घरीच प्रयाण केले व त्यास तत्काळीन सार्धूच्या पद्धतीस अनुसरून, कात्रिम विमानात पारून जलसमाध दिला, असे एक मत आहे त्यांनी आपण झेकन, धीनाथ बगैरे संतांनी जो मार्ग आफमिला त्यास अनुसरून देहूचे डोहांस जलसमाध घेतली असें दुसरे प्रतिपादन करतात. महाराज " तीर्थयात्रेस निघून गेले " याचा छद्म अर्थ घेऊन, शरोत्तर च ते तीर्थयात्रेस गेले असा कियेकाचा तर्क आहे तर दुसरे म्हणतात की, महाराज गुप्त झाले, व हे सब मिश्रमतवादी आपापल्यापरीनें सापक बाधक प्रमाणें घेऊन या चमत्काराचा ऊद्घोष करतात मला वाटते शक ११०० पासून शक १४२० १०] पावेतो आज उपलब्ध झालेले ग्रंथ (संतांच्या कृतीचे बाधर्तात) अनुपलब्ध अशा ग्रंथांच्या मानाने अत्यन्त थोडे आहेत, व त्या च मानाने ज्ञानाचा परिप हि संकुचित आहे तेव्हा या काळांतील आपले कर्तव्य अशा सद्गुरु भद्रा न घसण्याचा गोष्टीच्या बाधर्तात अथवा इतर बाधर्तात होईल तितका साधकबाधक पुरावा ममूद कछन ठेवण्यापलीकडे कांहीं नसावे कारण ह्या पुरावा जसा जसा चमत्काराच्या काळाचे जबरजबर जाऊन पोहोचिल तसे तसे आपले तत्संबंधीचे ज्ञान निश्चय होऊन तद्रुत प्रमेये हि विनयूक होतील कोणत्या पुराणगोष्टीवर आज च शोरा मारण्याची पाई का म्हावी । आतां कोणते हि ज्ञान साम्त माहीं हे जरी सरे आहे तरी पण ही त्याची अंतिम सीमा ध्यानांत घेऊन अपक ज्ञानावर हि इमारत उभारणे हि अयुक्त आहे तथात वर ममूद केलेल्या ६०० वर्षांच्या काळासंबंधी २०] निराश झण्याचे हि आतां कारण माहीं, अर्थां चिन्हे स्पष्ट दगोवर होताहेत संशोधनाचे काम करण्याची सुरासितास स्फूर्ति होऊ लागली आहे व ज्या काळास संशोधन करणे आहे तो राष्ट्राच्या दृष्टीने अत्यंत महत्त्वाचा आहे व तसेच तो काळ हि पण अत्यंत पुणतन माहीं तेव्हा कोणत्या हि दृष्टीने निराश झण्याचे कारण माहीं व तसेच अशीर झण्याची हि अवरवकता माहीं असो म्हणून महाराजांच्या प्रयाणासंबंधी अगदी तात्काळीन असा एक पुरावा मी आज ममूद कछन ठेवीत आहे आजपर्यंत उपलब्ध व मसिद्द झालेला जसा सापकबाधक पुरावा जरी कोणी एकच संकलित करील तरी मुद्दां स्थाने सारखताची एक मोठी कामगिरी घजावली असें होईल आन मी जे काय आपले पुढे ठेवणार आहे ते एक पद आहे

३०] हे पद विद्वत्नाथांचे आहे विद्वत्नाथांचा शककाळ मत्पक्ष जसा कोण्टे हि दिलेला मागे पहाण्यांत माहीं पण तो आपल्याला शोधून काढण्यास साधन माघ उपलब्ध होतात विद्वत्नाथांची इति मसिद्द कारण थोडी, म्हणजे सारी १०

पदे आहेत. उपलब्ध मात्र त्या मानाने वरीष जास्त आहे. त्यापैकी 'अश्वमेध' नांवाच्या ग्रंथात त्यांनी असे म्हटले आहे:—

सद्गुरू माक्षा गणेशनाथ सारशात राहतो ।

एका रसाळ अश्वमेध विठ्ठलनाथ गातो ॥ २६ ॥

यावरून या विठ्ठलनाथाचे गुरु सारशात राहणारे गणेशनाथ कोणी होते हे उघड आहे. या सारशातील गणेशनाथाचा उल्लेख महिपतिबावा व भक्तमंजरीकार राजारामप्रासादी यांनी दोघानी हि आपले ग्रंथात स्पष्ट केलेला आहे. पैकी महिपतिबावाचा ग्रंथ प्रसिद्ध आहे. व भक्तमंजरी ही फक्त उपलब्ध आहे. महिपतिबावा आपल्या भक्तिविजयाच्या ५५ वे अध्यायात गणेशनाथासंबंधी उल्लेख करतात की:—

[१०

“ गणेशनाथ हे सारसी उज्जन चालेघाटीचे नाथपथी. शिवाजीराजे पंढरीस असता वृक्षांस उपदेश करताना गणेशनाथ त्यांस आढळले ”

या उतान्यावरून गणेश नाथांची वर ओळख पटलीच परंतु त्यांचा काळ हि कळला हे समर्थकालीन होते याबद्दलचा पुरावा भक्तमंजरीकार हि देतात.

राजारामप्रासादी यांनी केशवस्वामी भागानगरकर यांचे चरित्र वर्णन केले आहे त्यांत त्यांनी असा उल्लेख केला आहे:—

पंढरीस होणाऱ्या स्वामींच्या कीर्तनास रामदास (श्रीसमर्थ), रगनाथ, निरंजन, गणेशनाथ हे येत असत.

यावरून महिपतिबावा व भक्तमंजरीकार यांची दोन गोष्टीत एकवाक्यता आहे

[२०

पहिली गोष्ट अशी की ' नाथगणेश ' हे श्रीशिव अथवा श्रीसमर्थकालीन होते व दुसरी गोष्ट ही की त्यांचा वास कांही काल पंढरीत होता.

इतका भक्त पुरावा मिळाल्यानंतर आता गणेशनाथांचे समर्थकालीनत्व आणि विठ्ठलनाथांचे व त्यांचे गुरुशिष्यत्व निःसंदेह शाचीत झाले असे म्हणण्यास कांही प्रत्यवाय नाही असे माझे मत आहे.

तेव्हा विठ्ठलनाथांनी श्रीतुकाराममहाराजांच्या प्रयाणासंबंधी जे काय लिहिले आहे ते विचार करण्यासारखे आहे हे उघड आहे. आजपर्यंत एक च गणेशनाथ व एक च विठ्ठलनाथ उपलब्ध आहेत, व वरील पुराव्यावरून विठ्ठलनाथास तुकाराम-महाराजांचे समकालीन म्हणण्यास कांही हरकत नाही.

विह्वलनाथांच पद

जड देह कसा घेउनि गेला तुकाराम वाणी ॥ ध्रु० ॥
 मजन पूजन भावघळें । जिकियलें कळि फाळ ।
 गजताति तिन्ही ताळ । ऐकताति कानी ॥ १ ॥
 पंढरिचा देव गडि । पावपील पेल थडि ।
 विह्वलनाथ गरिब गडि । त्यासि कोण मानी ॥ २ ॥

'जडदेह गकून' आम्ही सवन्न जाऊ व आजर्घ्यत सव गेले 'जड देह घेऊन' गेला हे सांगण्यात काही विशेष असल्याबाबत त्याचें मुद्दाम कोणी बघून करणार नाही जलसमाधि घेणें हें आम्हांस आज जरी चमत्कार वाटणारें आहे तरी पत्तास १०] जाऊन जो शोध करील त्यास असें दिसून येईल कीं माथाच्या वेळीं जलसमाध घेणें हें काही आश्चर्याचें नव्हतें तेव्हां तुकाराम महाराजांनीं जलसमाध घेतली हें विह्वलनाथांस काही इतकें अमुतपूव नसलें पाहिजे कीं, ज्यायोगें त्यांनीं इतर साधु संतांच्या जाण्यांत व तुकाराम महाराजांच्या प्रयाणांत एवढा विशेष पडावा कीं ते प्रयाण त्यांनीं मोठ्या प्रेमानें गावें व मेें हि 'जड देह घेऊनि गेला' या शब्दांनीं गावें

पण मीं जें हें पद वर दिलें आहे तें एका समकालीन संताचा पुढावा म्हणून दिलें आहे या प्रभाचें समर्थन अथवा खंडण करण्याचा मासो हेतु नाही

धुळें,
 ज्येष्ठ व ११३५ }

गो का चौदारकर

२०]

२० चौंभाकवि व सत

महाराजांच्या शक १८३३ च्या अहवालांत या कवीच्या उपासकाना काव्याची काही सुनिष्ठ पत्रे छापलीं गेलीं तेव्हां या कवीं व नांव आधुनिक महाराष्ट्रांत प्रथम हेक्टर श्रीममर्थाच्या बळेपर्यंत हा कवि महाराष्ट्राला पुण गऊव हाता वग १२ आग नास त्याचा विसर कसा पडला कोण जाणें । शक १६०८ ॥ दगदाम हाऊ गेले त्यांना चौंभा कवीची चांगली ओळख होती याभा हें पुसतें वनि मद्रून ग/ सत हि होते त्यांचा निर्देश रंगनाथस्वामींनी आपल्या सतमाजिईंग कऱ्या भाई ही गोष्ट रा पोतदार यांनी आपल्या गजरेस आगनी च भाई रा रातवा

१००]

यानी देवदामरुत सतमालिका काही वर्षामागे ग्रथमाला मासिकांत प्रथम छापली व रा पोतदार यानी निगळ्या प्रतीवरून सदरहु मालिका स्वतंत्र पुस्तकरूपानें गेल्या चेंत्रात छापली या सतमालिकेच्या हस्तलिखित प्रती बहुतेक रामदासी मठातून आढळतात देवदासांच्या पंथ्यात या प्रती काही फार वर्षांनी झाल्या नाहींत, असे असता प्रती कणाराच्या हातून पुढील त्रक फशी झाली याचे नवल वाटते.

सदरहु सतमालिकेच्या ७३ व्या ओवांचे प्रथम चरण रा राजवाडे व रा. पोतदार याना मिळालेल्या प्रतीत खालीलप्रमाणे आहे

राजवाडेप्रत.— चाव भाव काम उघेश ।

पोतदारप्रत.— चाऊ भाउ कामेदेश ।

आणखी एक प्रत उदाहरणार्थ घेऊ डोंमगाव मठातील चाड अनुक्रमांक १८[१० यात वरील चरण असा आहे:—

डोंमगावप्रत:— चावभावकामधेश ।

वरील सर्व प्रतींनी थोट्यांड्या चुक्या करून आज आपणास कसे घोंटाळ्यात पाडले आहे आपण आता रा राजवाडे याचा पाठ उदाहरणार्थ घेऊ.

चाव भाव काम उघेश ।

यात “ व ” च्या ठिकाणी पोतदार प्रतीतील “ उ ” व “ घे ” च्या ठिकाणी डोंमगाव प्रतीतील “धे” घालून जरा निराळ्या रीतीने पदें पाडली म्हणजे

चाउभा उका मउघेश ।

असा पाठ मिळतो आणि हा पाठ आता

चाभा येका मुधेश ।

[२०

असा वाचावयास काही हरकत आहे काय ? आणि तसा च तो तजावर— भीमस्वामीच्या मठातील चाड अनुक्रमांक ६ यांत आहे

अशुद्ध पाठामुळे अर्थाचा अनर्थ कसा होतो, याचे हें एक गमतीदार उदाहरण आहे

शेवटी मला इतके च म्हणावयाचें आहे की, श्रीएकनाथाच्या हि पूर्वी होऊन गेलेल्या या सतकवीविषयी पूर्ण शोध करण्याची ईर्षा सशोधकाना वाटली पाहिजे व हे चोभा कोण होते, कोठें व केव्हा होऊन गेले, त्यांनी कोणकोणते ग्रंथ केले इत्यादि माहिती सशोधकाच्या मडळानें महाराष्ट्रास करून दिली पाहिजे.

श्री श्री. देव

२१ गोपीनाथ वीक्षित ओक यांचें एक पत्र

॥

श्रीः

श्रीमद्वापोजिनामास्तारिपुद्गलनोगारकोपामिधानो
राक्षा वृत्ता तु यस्मै सरसिलपद्वी शोभते तत्पदम्या ।
शौर्योदार्पयमेकैर्विधगुणगणे शोभमानः प्रमुपः
तं त्वां पायादनसं तुहिनगिरिसुतानन्दनः सिद्धिमता ॥ १ ॥

१०]

स्वस्ति श्रीमद्गोमारमणमजमपराय
णासीमानुपमसद्गुणगणमंडित सत
तविषिद्वंद्वदमतिपालक धमस्थापक सर
सेलामिधपद्वीविराजमान अंगारकोपा
मिधानक रघुमाधामिध प्रभुवर्धपु

रूपेष्टु गणवयरुपापीपूरसास्वावेष्टुक्रोकोपारय गोपीनाथ दीप्तिस्तानेक
आशीराशितलयः समुल्लसंतु विशेषस्तु पोप शुक्ल प्रतिपद्वधि यथातथमवर्गतस्य
उदंतस्तु नापया पत्रलेखन कारण ऐसं जे आमचा पितामह्ये ई कीं श्रीवक्रतुंडदशन
प्यार्थ पानिमित्त आपल्या प्रांतांत पावपाविषई चित्त उद्युक्त आहे पास प्रस्तुत पाई
तर अमिहोत्र स्वीकार करून संवत्सर संपूर्ण जाहाला नाई येथे शुद्ध अग्रमीत
संवत्सर होतो संवत्सर संपूर्ण जाहान्याबाजून आपसिबिना सीमातिक्रम करून जातो
म पे यास्तव प्रस्तुत येतां न ये प्रस्तुत आपसि ही नाई कळावे अनासि विशेष वे।
२०] वाक्यम् अमिहोत्री हे पुण्यामह्ये आले यांची ही भेज जाहाली कार धोर शिष्ट सदा
पारादिस्तपन्न ज्या विषयामिमित्त ते पुण्यास आले सो विषय प्यानास आला
शेणम्याचे येथे आह्वादिविषई काशीमह्ये सकल शिगंयी प्रवृत्ति आहे
तम्हां अमिहोत्र्यानी ती प्रवृत्ति पाडून तुमचे प्रांती ही अशी प प्रवृत्ति ही आहे असे
आवणामह्ये आहे असें असतां दोषाभेगाया संयंघ नाई मृपनाथ लिहिजे असे गूत
प्रभुंयनि बहुत काय लिहिजे निरंतर रुपाभिवृद्धि करीत असार्हे अनेक आशीर्वाद

X

X

X

असें एक वाक्योप अरसल पत्र चढलास एका सदृशरथाकडे मिशाल गौरीनाथ
वीक्षितसिधे वैदिक ग्राम्णायवर अनंत उपकार आहेत, तेव्हा त्यांचे ई पत्र वाचण्यांत
हि एक प्रकारचा आनंद आहे

पत्रावरून शकाचा निर्णय होत नाही तें रघोजीराव आंगरे यांस लिहिलेलें आहे. रघोजीरावांची कारकीर्द शके १६८० पासून १७१५ पर्यंत होती व दीक्षितानी हि आपला सर्वमान्य ग्रन्थ शके १६८७ त संपविलेला आहे. या पत्रावरून पुढील बोध होतो:—

- (१) रघोजीराव आंगरे यांची योग्यता त्यांना दिलेल्या विशेषणांवरून कळते.
  - (२) गणपति हें दीक्षिताचें इष्ट दैवत च होतें. तेव्हां वक्रतुंडदर्शनाविषयी त्यांना आतुरता वाटणें साहजिक आहे.
  - (३) चैत्र शुद्ध अष्टमीस दीक्षितांनी अमिहोत्राचा स्वीकार केला होता.
  - (४) अमिहोत्र घेतल्यानंतर एक संवत्सर आपत्तीविना सीमातिक्रम करू नये.
  - (५) दीक्षित नेहमी काशीस असत, पण त्यांनी पुण्यास येऊन अमिहोत्र घेतलें [१०
  - (६) थोर शिष्ट सदाचारादिसंपन्न ब्राह्मणाना रघोजीरावांचा आश्रय असे व अशा ब्राह्मणांपैकीं च वे. शा स. बाळभट्ट अमिहोत्री हे एक होते.
  - (७) शेषव्याच्या येथें श्राद्धादि विधि करावा कां न करावा असा चडलास वाद पडला होता.
  - (८) अशा धार्मिक वादांचा हि निर्णय त्या काळीं पेशव्यांच्या राजधानीस होत असे.
  - (९) शेषव्यांचे येथे श्राद्धादिविषयी काशीमध्ये सकल शिष्टांची प्रवृत्ति होती
  - (१०) कुलाबा प्रांतांत हि तशी प्रवृत्ति होती.
  - (११) प्रस्तुतचा वाद अकारण आहे असें दीक्षितानी ' सूचनार्थ लिहिले असें.
- या पत्राचा रा. राजवाडे यांना हि धोडासा उपयोग होणार आहे. मडळाच्या [२०
- गेल्या वार्षिक संमेलनप्रसंगी रा. राजवाडे यांनी "भारतीय आर्यवंश" म्हणून एक अत्यंत उपयुक्त निबंध वाचला होता गोत्रनामांवरून आडनावें कशी पडली असावी याचे सदरहु लेखांत त्यांनी केलेलें विवेचन अगदीं नवीन आहे त्या निबंधांत " आंगरे " हें आडनाव " आंगिरसाः " या गोत्रनामावरून निघाले अशी उपपत्ति त्यांनीं गोत्र १७४ वें व १२२ वें या दोन ठिकाणीं दिलेली आहे. परंतु परील

पत्रांत दीक्षितांनी "आंगरे" वर्षी "अंगारक" असें उपाभिधान दोन ठिकाणी दिले आहे, ते रा राजवाडे यांना विचारांत घ्यावे लागेल, असें वाचते *

शं भी देव

२२ पेशव्यांच्या ग्रामदेवता व कुलदेवता

श्रीमंत दादासाहेब ओंकार यांचे वसरांत बाकेनीस (गेसर) यांचे काही कागदपत्र सापडले त्यांत लेखांक १ चा कागद मिळाला व लेखांक २ चा कागद रा पांडुरंग नरसिंह पन्वघन यांनी कर्ण्याच्या दसरांतील दिला. पेशव्यांच्या कुलदेवता व ग्राम देवता मिळून एकंदर १५ आहेत.

लेखांक १ मध्ये अक्षर बेरीज २५ दिली आहे ती चुकीची आहे. देवता फक्त १०]१५ आहेत व ह्या देवतांना नवरात्रादि प्रसंगां किती वेळां नैवेद्य दाखवावयाचे त्याचे आंकडे त्या त्या प्रसंगाचे नांवावर दिलेले आहेत. भावणीचे दिवशीं फक्त एक नारळ फोडीत असत व गुळाचा नैवेद्य असे.

लेखांक २ मध्ये उल्लेखिलेले बाजीराव हे कोणते असलेत याबद्दल त्यावर निती शक वगैरे काहीच नसल्यामुळे समजत नाही. लेखांक १ मध्ये असलेल्या देवतांचा यांत उल्लेख असून शिवाय समस्तकुलदेवता म्हणून एक सद्दर जाणत आहे.

लेखांक १

श्री

यादी ग्रामदेवता वगैरे देवतास नैवेद्य घालावयाच न

१५ नवरात्रांत व कार्यप्रयोजनी घालावयाचे तपसीत्पार

२०]

१ उत्तरेश्वर कुलदेवता

१ जोगेश्वरी कुलदेवता

१ महादेव कुलदेवता

१ हरीश्वर देवता

* दीक्षितांनी आंगरे यांचे संस्थांनीरूपाने अंगारक ग्राम देवता वगैरे देवता आंगिरसाः इत्येवमस्मिन् आंगारक ग्राम देवता इति

- १ कालभैरव वस्ती हरेश्वर
- १ गणपती हरेश्वराचा
- १ भैरव वस्ती श्रीवर्धन
- १ जिवनेश्वर वा श्रीवर्धन
- १ लक्ष्मीनारायण वा श्रीवर्धन
- १ स्थानपुरुष वा श्रीवर्धन
- १ सोमजाई वा श्रीवर्धन
- १ कुसुम देव वस्ती श्रीवर्धन
- १ बाब देव दिव्याचा
- १ कालेश्वरी पुजान्याची
- १ काळकाई मघन्याची

१०

१५

२ नवरात्रात दसऱ्यापावेतो

१ दिपवालीचे पाडव्यास

१ वर्षप्रतीपदेस

१ सिमगी पौर्णिमेस

१ व्रतबंधास

१ विवाहास

१ आन्यत्र पुण्याहवाचन दिवसी श्रावणीचे व शास्त्रादक मात्र
खेरीजकरून [२०

१ मखादिक कर्माचे दिवसी

१ श्रावणीचे दिवसीचे दिवसी स्थानपुरुषाचे नावे नारळ एक फोडावा
व गूळपावशेर वजनाचें प्रमाण नाही

२५

लेखांक २

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥*

॥ अद्येत्यादि० प्राप्त्यर्थं गार्ग्यगोत्रोत्पन्नेन बाजीरावशर्मणा मम यजमानेन अनु
ज्ञातोह तत्पुत्रस्य भाषितव्रतवधकर्मणः निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं प्रथमं तद्ग्रामदेवताभ्यः
कुलदेवतादिभ्यश्च तावृलसमर्पणं अक्षतसमर्पणं च करिष्ये ॥

१६

[१०५]

- १ श्रीलक्ष्मीनारायणाय सांगाय उपरिवाराय तांबूल सं०
- १ श्रीस्थानपुरुषाय नमः तांबूलं समर्पयामि
- १ श्रीकालमैरवाय नमः तांबूलं समर्पयामि
- १ श्रीकुसुमादेव्यै नमः तांबूलं समर्पयामि
- १ श्रीमहालक्ष्म्यै नमः तांबूलं समर्पयामि
- १ श्रीवत्सरस्वराय नमः तांबूलं समर्पयामि
- १ श्रीमैरवाय नमः तांबूलं समर्पयामि
- १ श्रीकालधिये नमः तांबूलं समर्पयामि
- १ श्रीगणपतये नमः तांबूलं समर्पयामि
- १ श्रीकालिकायै नमः तांबूलं०
- १ श्रीजीवनेश्वराय नमः तांबूलं०
- १ श्रीसोमजाह्नव्यै नमः तांबूलं०
- १ श्रीयोगेश्वर्यै नमः तांबूलं०
- १ श्रीहरिहरस्वराय नमः तांबूलं०
- १ श्रीबाणदेवाय नमः तांबूलं०
- १ श्रीसमन्तकुलदेवताभ्यो नमः तांबूलं०

मं ना मुमुक्षार

२३ देवानपिय

१ देवानपिय व पियदसि हे दोम प्राप्त शब्द अशोकप्या शिलाशासनांत २० ज्येतात पेकी, देवानपिय हा वाच अक्षरासंपर्धान विवेचन करतो हा वाच अर्थ जुद्धन लिहिली तर हा वाच अक्षरांचा एक सामासिक शब्द होता हा वाच अक्षरांनून पहिली तीन अक्षर जुद्धन निराक्षी लिहिली म्हणून देवान व पिय असे दोन व्यस्त शब्द होतात आता अशोकप्या शिलाशासनांत वाच द्वि अर्थ मिटून एक व सामासिक शब्द मूल ऐमकार्ण मानिलेला होता किंवा देवान व पिय अस दोन शब्द मानिले होते, मं शिलालेखावरून स्पष्ट झाले नाही शिलालेखात वाच एकापुढे एक सारखी अक्षर लिहिली असल्यामुळे, समास आहे की व्यास आहे हे प्रथम दोन्ही सांगणे अवघड जात तसे, आपल्याला पण व साह राहने समान मानून अर्थ काढा होतो व सदमाता नितपत जुद्धाई वहायवाच, किंवा व्यास मानून

अथ काय होतो व सदर्भाळा कितपत जुळतो हें पहावयाचे. पैकी समास मानून अर्थकाय होतो, ते प्रथम पाहू. देवानप्रिय या प्राकृत सामासिक शब्दाचे संस्कृत रूप देवानांप्रिय. देवानांप्रिय ह्या संस्कृत सामासिक शब्दाचे दोन अर्थ आहेत. एक, मूर्ख हा अर्थ, व दुसरा देवप्रिय हा अर्थ दिव् धातूचे दोन अर्थ होतात, (१) खेळण व (२) प्रकाशणें पैकी, खेळनार्थक दिव् पासून निघालेल्या देव शब्दाचा अर्थ जुगारी असा होतो, व प्रकाशनार्थक दिव् पासून निघालेल्या देव शब्दाचा अर्थ निर्जर असा होतो पहिल्या पक्षी देवानांप्रिय या सामासिक शब्दाचा अर्थ जुगान्याचा लाडका, अतएव निंद्य, मूर्ख असा निदार्थक होतो, व दुसऱ्या पक्षी अमराचा लाडका, अतएव पूज्य असा स्तुत्यर्थक होतो दोन्ही अर्थ अशोकाच्या काली प्रचलित होते, हें उघड आहे स्तुत्यर्थाने यद्यपि कोणी देवानांप्रिय हा सामासिक शब्द आपल्याला [१० लावून घेतला, तत्रापि ऐकणान्याच्या मनात त्या समासाचा मूर्ख हा निदार्थ उठण्यासारखा आहे तेव्हा, हा द्व्यर्थक सामासिक शब्द अशोकानें आपल्याला लावून घेतला असेल, असे मानण्याकडे प्रवृत्ति होत नाही कित्येकांचें असें म्हणणे आहे की, देवानांप्रिय ह्या शब्दाचा लाक्षणिक अर्थ मूर्ख असा अशोकाच्या नंतर झाला, अशोकाच्या काली त्याचा देवप्रिय हा एक च वाच्यार्थ होता. पतजलि, शंकराचार्य व बाण यांनी देवानांप्रिय हा सामासिक शब्द स्तुत्यर्थक योजिलेला आहे, तेव्हा अशोकाने हि तो स्तुत्यर्थक च योजिलेला आहे, असें हि कित्येकांचें म्हणणे आहे ह्या म्हणण्याने देवानांप्रिय ह्या शब्दान्या मी दाखविलेल्या द्व्यर्थत्वाला कोणत्याही प्रकारचा बाध येतो असे दिसत नाही अशोक, पतजलि, बाण यांनी प्रकाशनार्थक दिव् धातूपासून निघालेला स्तुत्यर्थक देवानांप्रिय समास योजिला [२० असेल व प्रकरणानुरोधानें ऐकणान्याच्या किंवा वाचणान्याच्या मनात स्तुत्यर्थ सदर्थाने उद्भवू हि शकेल परंतु, निदार्थ अगदी उद्भवू शकणार नाही, असें नाही. पतजलि, शंकराचार्य व बाण, ह्यांनी हा शब्द सदर्थानुरोधाने स्तुत्यर्थक योजिला असल्यामुळे, त्याची गोष्ट सोडून देऊ. अशोकाने प्रौढीने व सद्भावानें हे विशेषण आपल्याला लावून घेतलेलें आहे, तेव्हा वाचणान्याच्या किंवा ऐकणान्याच्या मनात देवप्रियतेच्या बरोबर मूर्खत्वाचा हि अर्थ उठण्यासारखा आहे. विशेषतः वाचक किंवा श्रोता जर विरोधिपक्षाचा किंवा थट्टेखोर स्वभावाचा असेल, तर दे न्ही अर्थ त्याच्या मनात उद्भवून, त्याच्या मुखावर हास्याची छटा तेव्हां च उमटेल प्रत्यन्तरार्थ एक उदाहरण घेऊ समजा की, भगवान् बुद्धानें आपल्याला सिद्धार्थ हें नाव घेतलें व तें सद्भावानें घेतलें निरनिराळ्या श्रोत्यांच्या मनावर ह्या शब्दाच्या श्रवणाने काय [३० भावना उमटतील तें पहा श्रोता जर बुद्धानुयायी असेल, तर सिद्धार्थ शब्दानें चारी अर्थ ज्याचे सिद्ध झाले आहेत अशा थोर पुरुषाची कल्याणा त्याच्या मनात

उभी राहिल परंतु, श्रोता जर बुद्धिविरोधी असेल, तर सिद्धाथ म्हणजे फोडणी देण्याची मोहरी असा अर्थ करून, तो पार धट्टेसोर लोकांत बराच ईशा विकवील असा ईशा उत्पन्न होऊ नये म्हणूनच की काय, अमरसिंहाने बुद्धाच्या नाममात्रिकेत सिद्धार्थ हा शब्द न घालता, त्याचा पर्याय शब्द जो सर्वार्थसिद्ध तो घातला आहे. सिद्धार्थो मत्स्यं वत्साद, हे वाक्य ऐकून, (१) बुद्धाने मात्सा साह्या हा अर्थ जसा भाषिकाच्या मनांत उद्भवेल, तसाच (२) मोहरीने मात्सा साह्या, हा अर्थ विरोधी धट्टेसोराच्या मनांत उद्भवेल अर्थातून सिद्धाथ शब्द घेतो, परंतु व्यर्थ त्याने तो धट्टेस पात्र होईल, हे त्या ग्रंथकाराच्या ध्यानांत पद्यपि आले नाही, तथापि ते अमरसिंहाच्या ध्यानांत आले व त्याने तो शब्द मुद्दाम गाढला, असे १] मला वाटते तोच प्रकार अशोकाना की न घड्या ! घाय झाला असावा, व त्याने देवानामिय हा शब्द सामासिकभाषनेने योजिलेला वसावा, व्यस्तभाषनेने योजिलेला असावा.

२ वरील पृथक्करणाने एवढे निश्चित झाले की द्वापानमिय असा समास घडून अर्थ नीट पडत नाही, संशयाला जागा रडते तेव्हा व्यस्त पदे घडून काय अर्थ निष्पन्न होतो ते पाहू. दे वा न वि य हा एकापुढे एक येणाऱ्या पांच अक्षरांचे असे दोन भाग पाडले असता, दोन अर्थ निष्पन्न झालात. देवानां मियः हा एक अर्थ व देवेभ्य मिय हा दुसरा अर्थ. प्राकृतांत चतुर्थार्थ काम पाही करते. देवानामिय म्हणजे देवांना लाडका व देवेभ्य मिय म्हणजे देवांना लाडका दासी विमर्दी घेतल्या तरी मतलब एकच. द्वापानां मिय म्हणजे *liked of the gods* व देवेभ्यः २०] मिय म्हणजे *dear to the gods* हा दोन्ही अर्थांतून हिन्सन् रिमधूपा Sacred हा अर्थ बाहेर सितकी ओढताण केली तथापि निघत नाही. आपल्या *Early History of India, 2nd Ed P 166 Note* मध्ये रिमधूपा वनप्रमाणे लिहिता — " His Sacred and Gracious Majesty ' is a fair equivalent of देवानामिय विमर्दसि which words formed an official title and cannot be rendered faithfully by etymological analysis.

रिमधूर्त Sacred हा अर्थ कित्येक युरोपीयन राजांच्या बिम्बावरच्या उभानावरून काढिलेला आहे इंग्लंडचे राजे आपणाम धर्माचे व संधाभाष मुसलमानां व ख्रिस्त स Sacred, High, Gracious वगैरे बिम्ब लावतात. ३०] ताच प्रकार अशोकाने कला असावा अर्थ रिमधूपा वाटते इतकेंच परंतु रिमधूर्त एकच गौड ध्यानांत घ्यावयाची होती, ती ही की इंग्लंडच्या राजां भातेपर्वाने घमाथ आदिस्थान राजांच्या गर्वा कीर्ती हि व कार्या हि मानिते.

नाही. धर्माचे आदिस्थान भारतवर्षात फार पुरातन कालापासून वेदादिग्रथाच्या व त्याचा आशय सांगणाऱ्या धर्मग्रंथांच्या ठायी अधिष्ठापिलेले आहे. इंग्लंडांतल्या प्रमाणें भारतवर्षात धर्म हा राजाचा अंकित नाही, राजा धर्माचा अंकित आहे. भारतवर्षात वस्तुतः राज्य कोणाचे ? तर धर्माचे. मोठमोठ्या राजाच्या व महान् महान् महत्वाच्या अशा उक्ती आहेत की, भारतवर्षात धर्मराज्य आहे. या धर्मराज्याची, पुरोहित, राजा, अमात्य, दुर्ग, बल, कोश वगैरे अर्गे आहेत म्हणजे भारतवर्षात राजा हा धर्मराज्याचे एक अंग आहे. इंग्लंडांतल्याप्रमाणें धर्माच्या वरती अधिकार कणारा नाही. तेव्हा, मिथ्यू म्हणतो त्या अर्थाने Sacred हें विशेषण अशोक आपणा स्वतःला सुव्यासारखा लावील, हें बिलकुल संभवत नाही. आपण देवाचे किंवा देवाना लाडके आहोंत, असें अशोक स्पष्ट म्हणतो. ह्या [१०] म्हणण्याचा आशय काय ? इतर माणसे काय देवाची लाडकी नाहीत की अशोकांनं च तेवढी आपल्या लाटकेपणाची फुशारकी मिरवावी ? तर तसें नाही. अशी फुशारकी अशोक मिरवीत नाही. अशोक एका वैदिक संप्रदायाला अनुसरून हे शब्द वापरीत आहे. भारतीय आर्यकुळांत फार पुरातन कालापासून असा एक संप्रदाय आहे की, आपलें पाळण्यातील खरें नांव कोण्या हि आर्यानं प्रकट करूं नये, एखाद्या टोपण नावाने आपली प्रथा करावी किंवा निदान मूळ नावात थोडा तरी फेरबदल करून मग ते प्रकट करावे. ह्याविषयी सूत्रातून स्पष्ट उल्लेख आहेत व हिंदुस्थानात हा संप्रदाय अद्याप हि विद्यमान आहे. ऐतरेयोपनिषदाच्या तृतीय खंडाच्या शेवटी ह्या पुरातन संप्रदायाचे एक नामांकित उदाहरण दिलें आहे. त्याला ब्रह्म दिसले तेव्हा इदं अदर्शम् असे उद्गार त्याने काढिलें. ह्या उद्गारा-[२०] वरून त्याचे नांव इन्द्र असें पडलें. त्या इन्द्राला परोक्षत्वानें सर्व देव इन्द्र असें म्हणूं लागले. का की, देव परोक्षप्रिय आहेत. प्रत्यक्ष जें इन्द्र हें अक्षरत्रयात्मक नांव तें परोक्षप्रिय देवाना आवडले नाही, एतदर्थ त्यांनी इन्द्र हें अक्षरद्वयात्मक परोक्ष नांव पसंत केले. “ तं इदं द्रं सन्तं इंद्र इति आचक्षते परोक्षेण, परोक्षप्रिया इव हि देवा । ” हात, देव हे परोक्षप्रिय आहेत, ही गोष्ट प्रामुख्याने लक्षास ठेवावयाची आहे. पशू जे आहेत तें प्रत्यक्षप्रिय असतात. म्हणजे इद्रियाना जें सहज गोचर होईल तें पशूना किंवा पशुतुल्य द्विपादाना पसंत किंवा प्रिय होतें. परंतु जे देव आहेत, जे ज्ञानी आहेत, त्यांना परोक्ष जें अनुमानादिप्रमाणजन्य ज्ञान तें प्रिय असतें. असे जे परोक्षप्रिय देव त्यांनी इन्द्र हें जें प्रत्यक्ष नांव त्यात फेरबदल करून इन्द्र असें परोक्ष नामाभिधान पसंत केलें. आता [३०] अशोकाच्या शिलाशासनातील देवान प्रिय प्रियदसि राजा या शब्दात हा पुरातन संप्रदाय कसा प्रतीत होतो ते पहा. अशोकाचे मूळ पाळण्यातील नांव अशोक. हें प्रत्यक्ष नांव स्वतः उच्चारणें किंवा योजणें पुरातन संप्रदायाच्या विरुद्ध. सबब,

पियदसि ह्या परोक्ष नांवाचा अशोकानें उपयोग केला आहे उपयोग करतांना असा परोक्ष नांवाचा उपयोग कां केला तें हि अशोक देवानपिय ह्या शब्दांनीं व्यंजीत आहे देवानां म्हणजे परोक्षप्रियाणां प्रियः आहे, असें अशोक व्यंजीत आहे परोक्षप्रिय जे देव त्यांचा प्रिय जो परोक्ष नांवानें प्रथित पियदसि राजा तो असा हुकूम करतो इ इ इ शिलाशासनांत अशोक असें नांव अशोकानें कोठें हि कोरवलेलें नाहीं, पियदसि हें परोक्ष नांव च तो स्वताः सदां योजीत असे कारण, तसा संप्रदाय मारतवर्षांत फार प्राचीन काळापासून होता तात्पर्य, प्रिय दर्शिन्, पियदसि, हें अशोकाचें परोक्ष नांव आहे स्मिध म्हणतो त्याप्रमाणें पिय दसि ह्या शब्दाचा अर्थ gracious असा नाहीं मूर्खी हें विशेषण नाहीं हें १०] विशेषनाम आहे वीपवंशांत अशोकाला पियदसि ह्या च नांवानें उल्लेखितलं आहे. वीपवंशांत असा प्रयोग व प्रकार झालेला आहे, हें हि स्मिध विसरला आहे व अज्ञानानें gracious असें भाषान्तर करता झाला आहे

३ स्मिध ज्याप्रमाणें पियदसि या शब्दाचा अर्थ गाकिल्लपणानें Gracious असा करतो, त्याप्रमाणें च इतर कित्येक लोक या शब्दाचा अर्थ Seeing bliss आनंद पाहणारा असा नितक्या च गाकिल्लपणें करतात सरा अर्थ असाः- परोक्षप्रियाः देवाः । परोक्ष प्रियं येयां ते परोक्षप्रियाः । देवानां परोक्ष हें प्रिय आहे तें परोक्ष अशोक पहातो तेव्हां तो देवानां जें प्रिय तें पहातो अर्थात अशोक देवानां प्रिय असणार च तेव्हां प्रियदर्शिन् याचा अर्थ Seeing inferentially असा आहे अशोक ॥ साध्या प्रत्यक्ष तेवढ्या गोष्टी पाहून राज्य हांकणाग २०] मद्धता तर परोक्ष अनुमानानें विचक्षणा व अन्याक्षण करून राज्यकारभार शिता फांनें चालविणारा धुरंधर मुत्सद्दी होता ही गोष्ट प्रियदर्शिन् या शब्दानं व्यक्त होते यद्यपि प्रियदर्शिन् या शब्दानं असा खोल अर्थ आहे, तथापि अशोकानं हा शब्द आपलें विशेषनाम केलें आहे व प्राचीन संप्रदायाचा योज राहिला आहे चाणक्यानं आन्वाक्षिकी विद्येचे मागे गोडये गाविले आहेत ते कॅन्टिलीय ग्रंथ शास्त्र या नांवाच्या नुस्कर्या च प्रसिद्ध झालेल्या ग्रंथांत पहावे

४ आतां देवानं प्रिय पियदसि राजा या शब्दांचं भाषान्तर कडे दशां लाडका जो पियदसि नांवाचा राजाः King पियदसि beloved of the Gods स्मिध Sacred and Gracious Majesty हें भाषान्तर ह्याउरें त्यान्य व दुष्ट मानावें हें उचित आहे

वि या राजघाटे

१०]

२४ व्याडि-संग्रह

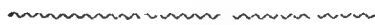
पाणिनीयावर संग्रहनामक ग्रंथ करणारा जो व्याडि त्याचा हा संग्रह-ग्रंथ पतजलिकृत महाभाष्याच्या अगोदर लुप्त झाला व ती उणीव भरून काढण्याच्या हेतूने पतजलाने महाभाष्य रचिले, वगैरे दनकथा विद्यमान वैयाकरणात प्रचलित आहे परंतु, ही दंतकथा खालील उल्लेखावरून अविश्वास्य असावी असे ह्मणण्यास वाव होतो बाणभट्ट हर्षचरिताच्या तृतीय उल्लासात व्याडिकृत संग्रहाचा येणेंप्रमाणे उल्लेख करितोः—

“तच्छ्रुत्वा बाणस्य चत्वारः + + + + + आतरः प्रसन्नवृत्तयः गृहीतवाक्या, कृतगुरुपदन्यासाः न्यायवेदिनः सुकृतसंग्रहाभ्यासगुरवो लब्धसाधुशब्दा लोक इव व्याकरणेपि”

[१०]

येथे सुकृतसंग्रहाभ्यासगुरवः या पदात व्याडीच्या संग्रहनामक ग्रंथाचा अभ्यास बाणाच्या चार भावानी केला होता, असें ह्मटले आहे संग्रह ह्मणजे व्याडिकृतग्रंथ असें विवरण शंकर टांकाकाराने केले आहे सुकृतः चासो संग्रहश्च सुकृतसंग्रहः । तस्य अभ्यासेन गुरवः महान्तः । उत्तमोत्तम रचलेल्या व्याडिकृत संग्रहग्रंथाच्या अभ्यासाने जे उपाध्याय या महान् पदाला पोहोचलेले आहेत, असा सुकृतसंग्रहाभ्यासगुरवः या पदाचा अर्थ होतो Cowell and Thomas ह्यांनी ह्या समस्त-पदाचे भाषांतर “deep in the study of able works” असे केलें आहे व ते त्याच्या गाढअज्ञानाचे पूर्ण दर्शक आहे असो, “Cowell आणि Thomas यांशा सध्या काही कर्तव्य नाही बाणाने संग्रहग्रंथ, व्याडीचा संग्रहग्रंथ आपले चार भाऊ पढले होते असे ज्याअर्थी स्पष्ट ह्मटलेले आहे, त्याअर्थी बाणाच्या काली [२० ह्मणजे शक ६०० त व्याडीचा संग्रह ह्यात होता, हें उघड आहे

वि का राजवाडे

२५ मुकुंदराजाचा एक संस्कृत ग्रंथ

१ वऱ्हाडात विर्वाचे कारजे नावाचे एक मध्यम शहर आहे तेथे प्रस्तुत पोथी सापडली. कारजे इतिहासदृष्ट्या पुण्यतीर्थ आहे. कारण, शिवार्जामहाराजांनी हें

एकदा लुप्तं होतं हुयली, भुव, वासिलोर इत्यादि सुवर्णशिलाप्रमाणं च कार्जं हि उद्धारार्थं शिवपादरक्षाची वाट च पहात होतं फार पुरातन कालापासून हे शहर व्यापाराची उत्तारपेठ आहे येथे अगणित सेपति त्या कार्ज साठवली होती आणि स्वार्तभ्याय प्रयत्न करणाऱ्या वीराच्या गळ्यात माळ घालण्यास उत्कंठित झाली होती

२ हा पोथीथे नांव परमार्थतत्त्वप्रबोध असें पूर्वाध्याया समाधीन दिलें आहे व महाभाष्य असें उत्तराध्याया समाधीन दिलें आहे पोथीची एकंदर पाने १९ आहेत पूर्वाध्यायी समाधि अशी —

“इति श्रीसकलयोगीश्वराचार्यश्रीहरिनाथचरणारविंदानवताशि(१)श्रूपाप्रसादस्य १०] ज्ञानतरणिकिरणयेणीनिरस्तसमस्तविद्याधकारभीरामनाममुनीन्द्रचरणारविंदमकरं वास्वाद्मधुमतेन निरस्ताखिलसंसारविकारेण श्रीमुक्तिनाथमुर्कदमुनिना विरचितो नाखिलाज्ञानवमदहमपदुः परमार्थतत्त्वप्रबोधः संपूर्णमस्तु ॥७॥ श्रीसंग ॥ १ १ १” उत्तराध्यायी समाधि अशीः—

वेदान्तसारसर्वसं पापंहा नेव मापते ॥

किं जानीयुरिमे पावा हताः स्वीयासदुक्तिभि ॥ १ ॥

पापांढानाममकामां नृणामुत्पधगामिनाम् ॥

एतद्विज्ञानसर्वसं मत्पिमान्न प्रकाशयेत् ॥ २ ॥

शुद्धानां गुरुमकानां श्रद्धालूनां दयावसाम् ॥

सुशालानां सुशिष्याणां शास्त्रमेतत्प्रकाशयेत् ॥ ३ ॥

२०] आत्मज्ञानैकमूले भवसलिलनिधौ व्लिश्य(१५)मानान्मनुष्यान् ।

दृष्ट्वा ज्ञानोपदेशात्सकृदणुदयाकांततत्तारणेपुन(१६) ।

विष्णुर्मनो पुनस्मिन्मरिगिति गादतः प्राप्तमाप्यदिनीय ।

स्वाध्यायप्रोक्तसर्ववितरणजनित(!)मप्यातिरपवनीण ॥ ४ ॥

जानानेन सताप्य(प्यने!)न तपसा त्वाराधितः शोभतः ।

पूणादुत्पवसानहोमसमय मादुपभय क्षणान् ॥

अमरं विरिबापरः प्रकृतिमा शमैकमतिगमदा ।

मत्तः किं स्वधर्मापत्तीत्यभिदूषे मग्नापारत्नाट(गि)पत ॥ ५ ॥

तत्तत्प्रयोपदिदेश सांगमगितं यातेन गिज्ञागितं ।

मोक्षं मेदुषानुपास च पुरा ज्ञाते च ताम्बाः शरणं ॥

पार्वत्या सहितः शिवः शिववपुस्तास्मिन्पुरस्तात्स्थिते ।
 पश्यत्येव सविस्मये सकुतुके क्षिप्रं किलातर्दधे ॥ ६ ॥
 वेदातप्रतिपाद्यतत्त्वमहसो ज्ञात्वादिनाथाद्गरिः ।
 सच्छिष्यानधिकारिणो बहुतरान्सबोध्य तत्त्वं परं ॥
 तन्मध्ये गुणवत्तर वितमस श्रीरामनाथो मुनिः ।
 साम्राज्येभिषिषेच योगविधिना पादान्वित योगिनां ॥ ७ ॥
 ज्ञाने कस्याधिकारो भवति बहुतरः स्वेषु शिष्येषु मध्ये ।
 ध्यात्वैवं स्वेन चित्ते सकलगुणानिधि श्रीमुकुद मुनीशं ॥
 निश्चित्यार्थान्वगृह्णन्(?) निखिलमपि तदाज्ञानसर्वस्वमस्मै ।
 सच्छिष्यायोपदिष्ट प्रसरति बहुशः किं च सचीयते च ॥ ८ ॥ [१०
 तच्छिष्यत्वमवाप्य सम्यगखिलान् मायोक्ततत्त्वार्थं विभू- ।
 त्वमंरुतवादम(?) महिमा श्रीमान्मुकुदो मुनिः ॥
 शिष्येष्वन्येषु सर्वेष्वहमधिकरूपावानस्यास्मि(?) जातो ।
 ग्रंथं मद्बोधसिद्धयै कुरु बहुसुगम ज्ञानसर्वस्वसारं ॥
 एव विज्ञापितः सन् अवनतशिरसा जित्यपालेन धीमान् ।
 सद्यो(द्यः)रुत्वा हि तस्मै सकरुणहृदयः श्रीमुकुदो मुनीन्द्रः ॥ ९ ॥
 ॐ तत्सत् श्रीमत्सकलवेदान्तार्थब्रह्मावबोधज्ञानसागरश्री-
 मुकुदराजमुनिनिर्मितमहाभाष्य समाप्त ॥ ९३ ॥ श्री—

३ ह्या समाप्तीत आदिनाथ—हरिनाथ—रामनाथ ऊर्फ रघुनाथ—मुकुदनाथ—
 अशा गुरुपररा दिली आहे. मुकुद हें पाळण्यांतील नांव व मुक्तिनाथ हें गुरुशिष्य [२०
 परपरेंतील नांव असावे. रा. रा. चांदोकर यांच्या सग्रही केज येथें मिळालेली एक
 विवेकसिद्धूची प्रत आहे तिच्या पूर्वार्धाच्या शेवटी ११७ व्या पृष्ठावर खालील श्लोक
 आहे:—

शिष्येष्वन्येषु सत्सु स्वयमधिकरूपापात्रमास तवांतो(?) ।
 ग्रंथं चद्बोधसिंधु कुरु शिशुमुगम वेदवेदान्तसार ॥
 एव विज्ञापितः सन् सविनतशिरसा जैतपालेन वयः ।
 सद्यः चक्रे मुकुदो मुनिरमलमहाराष्ट्रवाणीविगुह ॥

हा मराठी विवेकसिद्धूतील संस्कृत श्लोक वरील महाभाष्यांतील संस्कृत श्लोका-
 सारखा हुबेहुब आहे व गुरुशिष्यपरपरा एक आहे, तेव्हा मराठी विवेकसिद्धूचा व ह्या

संस्कृत महाभाष्याचा कर्ता एक च मुकुंदराज आहे, हे स्पष्ट च आहे जेतपालाचें नांव मराठींत च संस्कृतांत दोन्ही ठिकाणीं येतें तेथ्हां विवेकसिंधूचा जो कर्ता मुकुंदराज म्हणून प्रसिद्ध आहे तो च ह्या संस्कृत महाभाष्याचा हि कर्ता होय, ह्यांत विलकुल संशय नाहीं

४ विवेकसिंधूच्या शेवटीं यथकार आपणास बोधदा, आरूपवचन बोलणारा, अज्ञ, बरोरे विशेषणें लावतो तीं लाक्षणिक आहेत संस्कृत महाभाष्यावरून दिसत च आहे कीं यथकार मुकुंदमुनि परम विद्वान् च संस्कृतज्ञ आहे.

५ रा रा चांदोरकर याजबलील मराठी विवेकसिंधूच्या प्रतीच्या उतरार्धाच्या समाप्तींत सालील ओष्या आहेतः—

१०] बरें शके अकरा दाहोसरु । साधारण सवस्सरु ॥
राजा शारंगधरु । राज्य करी ॥ १३३ ॥

अध्याय ११, उतरार्ध

ह्यावरून असें दिसतें कीं जेतपाल वारून उतरार्ध संपादयाच्या काळीं त्याचा कोणी तरी शारंगधर नांवाचा संयधी छिंदवाड्यांत किंवा आमगडांत राज्य करीत असावा

६ बेनगणेच्या तिरिी । अंबा नाम नगरी ॥ असें चरण विवेकसिंधूत आहे ही अंबा नगरी हणजे मडान्याजबलील बेनगणेच्या तीरचे अंभारें हे तीर्थ आहे येथे हरिमाथाची समाधि आहे ह्या ठिकाणीं सध्यां वार्षिक उत्सव मोठ्या धाग्यां हेंत धरततो राममाथाची समाधि छिंदवाडांत आहे च खुद्द मुकुंदनाथाची समाधि बेतुल जवळ खेडछे या गांवीं आहे अर्थात् मुकुंदराज (च जेतपाल) हा बेतुल, छिंदवाडा, २०] अंभारें या बेनगणेच्या माथतालील प्रांतातील आहे मुकुंदराजाच्या समार्धाचा संपद जोगार्हाच्या अवयार्धी विलकुल नाहीं अंबा या नांवावरून कोणी जोगेश्वरीच अर्बे (उर्फ मोमिनाबाद) म्हणून ज एकदां प्रचलित कल तंतसंच प्रचलित झालें परंतु त्यांत कांहीं अर्थ नाहीं अर्धे हणजे अंभारें मडान्याजबलील नागपूर प्रांतातील समजावयाचें आहे ह्या प्रांतांत मुकुंदराजाची शिष्यपरंपरा अद्याप हि आहे

७ मुकुंदराज च हामेश्वर यांची परंपरा आदिनाथापासून आहे ह्या दार्पांत अंतर १० वर्षांहून जास्त मसब, असं कित्यक वर्षांपूर्वीं मीं स्पष्ट ओ तं च यथे हि पुनः नमूद करून ठेपिला

८ महाराष्ट्रांत विचारप्रदर्शन दोन भाषांत-संस्कृतांत व मराठींत-होत असे, असें गेल्या वर्षी एका निबधात मी सिद्ध केलें आहे-त्याला मुकुंदराजाच्या ह्या संस्कृत महाभाष्यानें चळकटी येते.

वि. का. राजवाडे

टीप—मागें ' करमणूक ' पत्राचे वर्ष १७ चे २७ वे अंकांत मुकुंदराजांची समाधि मध्यप्रांतांत वदनूराजवळ सेडले येथे आहे, जयत्पाल हा रजपूत राजा होता; वगैरे हकीकत प्रसिद्ध झालेली ह्या शोधाचे सवधांत खास मोकाबल्याचे दृष्टीने वाचनीय आहे. — संपादक.

२६ (प्राकृत) प्रास्ताविकपद्यानि

१ श्रीमत सरदार गंगाधरराव मुजुमदार यांच्या सग्रहास असलेल्या एका पोथीत चिमनीकाव्य वगैरे पाच काव्ये आहेत त्यांतील ७।८।९।१० या पृष्ठावर ही पद्ये आहेत सुभाषित आहेत. निरनिराळ्या प्राकृत ग्रंथांतून काढिलेली दिसतात

२ भाषा महाराष्ट्री व कचित् शौरसेनी आहे. पद्यात कोठें कोठें संस्कृत रूपें हि आहेत. [१०

३ चोविसाव्या पद्यात शकर नामक दैवताचा उल्लेख आला आहे.

४ बहुतेक सर्व पद्यात शृंगाररसार्थें व्यंजन आहे

५ पाच चार पद्याचे संस्कृत मूळात नाही, तें मी दिले आहे.

श्री

(प्राकृत)

तं णत्थि राउल तं णत्थि घर देउल वि त णत्थि ।

जत्थ अआरणकुविआ दो ति वि खला ण दीसति ॥ १ ॥

(संस्कृत)

तन्नास्ति राजकुल तन्नास्ति गृह देवकुलं अपि तन्नास्ति ।

यत्र अकारणकुपिता द्वौ त्रयो वा खला न दृश्यते ॥ १ ॥ [२०

(टीका)

सतीति भावः

(प्राकृत)

ढीसई विविधपरितं आभिञ्जइ सुजणदुज्जणा विसेसेण ।
अप्पाणं च कल्लिञ्जइ हिंइञ्जइ तेण पुइवीए ॥ २ ॥

(संस्कृत)

दृश्यते विविधपरितं हार्यते सुजनदुर्जना विरोधेण ।
आत्मानं च कल्लयते हिंयते तेन पृथिव्या ॥ २ ॥

(टीका)

पृथिवीभ्रमणे एसद्धानं भवतीत्यथा ।

(प्राकृत)

१०] भमरा जाणाहि गुणा जो पुंइ बहुपुणजादाइ ।
धुणइ किं जाणइ वपुरा सूकी लाकर साइ ॥ ३ ॥

(संस्कृत)

भमरो जानाति गुणान् यं पुंसति बहुपुणजातानि ।
धुणकं किं जानाति निरुद्धां शुक्लां लघुडिकां सादति ॥ ३ ॥

(टीका)

वपुरा निरुद्धे, लाकरि काष्ठे देशी । स्कन् अग्नय् ।

(प्राकृत)

अणत्थावे मणिअं असदसिमागे सुगाइअं गीअं ।
मा-मा-निसेहवज्जणं सुरए तिणि वा लोका न अगंपति ॥ ४ ॥

(संस्कृत)

२०] अमरत्थावे मणितं असदशमागं सुगीतं गीतं ।
मा-मा-निवेधवचनं सुरते त्रीणि वा लोका न अर्हन्ति ॥ ४ ॥

१ कस्यते बदल कन्यते असें रूप हवें

२ हा मारुन वचार्थ सम्पन्न मूढोंत दिले नाही, मं मां दिले आहे

भमरा जाणाहि बदल भमरो जाणइ असें हवें

धुपइ बदल धुंयइ हवें

वपुरा सणजे वापुडी वापुडी सणजे साहक निहण वापु (सालभर) वा
हा शब्दार्थ मूळ वपुरा परंतु हा मारत वपुर (निश्चार्थक) कोनाया म
शब्दापासून निघाता आहे मं शोणिते पाहिन सायां सभ्यात येत नाही

(टीका)

न श्लाघते ।

(प्राकृत)

मेहस्स जल चैदस्य सीअल दिणअरस्स करप्फंसं ।
सण्णुरिसाणं वित्तं जीअण सअललोअस्स्यं ॥ ५ ॥

(संस्कृत)

नेघस्य जल चद्रस्य शैत्य दिनकरस्य करस्पर्शः ।
सत्पुरुषाणां वित्त जीवने सकललोकस्य ॥ ५ ॥

(टीका)

एते परोपकारार्थमेवेति भावः ।

[१०]

(प्राकृत)

हरिणा जाणांति गुणा वणे वसिऊण गीहमाहण्य ।
ताण वि अ णत्थि धण जीअ वाहस्स अप्पति ॥ ६ ॥

(संस्कृत)

हरिणा जानति गुणान् वने वसित्वा गीतमाहात्म्य ।
तेषा अपि च नास्ति धन जीव^६ व्याधस्य अर्पयति ॥ ६ ॥

(टीका)

गीतलोभेन पशवोऽपि प्राणास्त्यजति नराणा का वार्तेति भावः ।

(प्राकृत)

वाहम्मि गीअमाणे हरिणा अग अ जीविअ दत्त ।
धणो कुरंगणाहो वल्लिकण्णा जिणिया जेण ॥ ७ ॥

[२०]

(संस्कृत)

व्याधे गीयमाने हरिणा(?) अग च जीवितं दत्त ।
धन्यः कुरगनाथो वल्लिकर्णो जितौ येन ॥ ७ ॥

३ चद्रस्य बहुल चद्रस्स हवे

४ लोअस्य बहुल लोअस्स हवे.

५ वसित्वा बहुल उपित्वा पाहिजे

६ जीव बहुल जीवितं घेतलें तर उत्तम

७ (प्रा) वलि, (स) वलि म्हणजे काय ?

(टीका)

जीवदानेन ततोऽप्ययं अधिक इति भावः ।

(प्राकृत)

जणणी जणअं मक्खं बंधुं गेहं धनं अ धण्णं अ ।
अपमानइता पुरिसा वित्तं दूरेण छुट्ठंति ॥ ८ ॥

(संस्कृत)

जननीं जनकं मत्स्यं बंधुं गेहं धनं च धाम्म्यं च ।
अपमानइताः पुरुषा वित्तं दूरेण त्यजन्ति ॥ ८ ॥

(टीका)

छुट्ठं त्यागे देशी । सत्पुरुषा अपमानं न सह्यन्ते इति भावः । [१०]

(प्राकृत)

‘णेहो कुइ वि ण किज्जइ अइ किज्जइ रत्तकंपलसरिणो ।
विणमाणधोअमाणं सदा अ रंणं ण छुट्ठेइ ॥ ९ ॥ — —

(संस्कृत)

येहः कुत्रापि न कायः अथ कायः रत्तकंपलसदृशः ।
दिनं वाच्यधीतमपि सदैव रागं न त्यजति ॥ ९ ॥

(प्राकृत)

जम्मंतरेण विरहे उत्तमपुरिसाइ जतिअं पेम्मं ।
कालिंदी किल्लविरहे अज्जवि कालं जलं वइइ ॥ १० ॥

८ छुट्ठं हा प्राकृत धातू श्वट् (संपणे) या संस्कृत धातुधातून् निपाता आह (१०)
श्वट् = छुट्ठ = मुट् श्वटथ = सोड (गिप्) हैं लम्भाति न धेता, प्राट्ठं वेपा
करण छुट्ठं हा देशी शब्द अज्ञानार्थे व हल्गर्जविणानं समजतात् व छुट्ठं धातुं
संस्कृत भाषांतरं स्पृच् या धातून् करतात् वस्तुतः भाषांतरं श्वट् या धातून्
केल्लं पाहिजे

९ प्राकृतार्थे शब्दशः संस्कृत अर्थः—

येहः कुत्रापि न त्रियेत अथ क्रियेत रत्तकंपलसदृशः ।
दीयमानधूयमानं सदा च रंणं न त्यजति ॥

(संस्कृत)

जन्मातरेण विरहे उत्तमपुरुषैः यन्त्रित प्रेम ।

कालिदी ऋणविरहे अद्यापि काल जल वहति ॥ १० ॥

(प्राकृत)

चउरासि-णिअवधेहि णिज्जिअ-चउरासि-सिद्धपुरिसाए ।

अहिणव-सुरआरभे सजओ ते दुल्लहो होइ ॥ ११ ॥

(संस्कृत)

चतुरशीतिनिजबन्धैः निर्जितचतुरशीतिसिद्धपुरुषायाः ।

अभिनवसुरतारभे स जयस्तव दुर्लभो भवति ॥ ११ ॥

(टीका)

[१०

पुराणवधास्त्वया ज्ञायतेऽधुना मया नूतनबंधः कार्यो
यस्तया विदित इति भावः ।

(प्राकृत)

अहिणवसुरआरभे जे रइकम्मणि होंनि छइल्ल ।

ते णार्गण हिअंजे जीएण सम ण जाति विस्मरण ॥ १२ ॥

(संस्कृत)

(अभिनवसुरतारभे ये) रतिकर्मणि भवति विदग्धाः ।

ते नारीणा हृदयजीविताभ्या सम विस्मरण न याति ॥ १२ ॥

(टीका)

सभोगे स्त्रीणा अतीव सुख इति भावः ।

[२०

---

१० कसांतील संस्कृत मूळ पोथीत नाही तें मी दिले आहे. दुसऱ्या ओळीचें संस्कृत असें पाहिजे:—

ते नारीणा हृदये जीवेन सम न याति विस्मरण ।

प्राकृत श्लोकात विस्मरणबद्दल विस्मरण असा पाठ हवा. छइल्ल शब्दापासून मराठीत छेल शब्द आला आहे छेलबकावालि ह्या सामासिक शब्दांत हा छेल शब्द दिसतो छइल्ल शब्द देशी समजतात, परंतु तो संस्कृतोत्पन्न असावा. नक्की मूळ मला अजून आढळले नाही.

(प्राकृत)

धरणाहे विगए सह रअणीमओ वि चतुरनारीए ।
दोहो सणो लिहिओ हे सुंदरि केण अत्थेण ॥ १३ ॥

(संस्कृत)

गृह्णाथे भैते सति रजनामध्येपि चतुरनाया ।
दीर्घः सर्पो लिखित इहे सुंदरि केन अर्थन ॥ १३ ॥

(प्राकृत)

संसमदु विरइविह्मथा विह्ठी सणमत्थ सप्पविह्ठीए ।
अपारे परसो(सो)क्खे सणो लिहिओ तदत्थेण ॥ १४ ॥

१०]

(संस्कृत)

विभ्राम्यनु विरइविहस्ता दृष्टिः क्षण अत्र सपदस्था ।
अपकारे गृहसोख्ये सर्पा लिखितस्तदर्धेन ॥ १४ ॥

(टीका)

सर्पमयेन विरहम्याकुला दृष्टिः स्थिरा भवेत्, पट्टा भवद्विभोगेन गृहं सर्पमयं
दृश्यते इति, अथवा सर्पाद्युपघातेन मर्तम्यमिति सूच्यते ।

(प्राकृत)

किं जीविअस्स चिन्हं का मग्गना कामएअस्स ।
का पुण मूपतिपरिणी परिणीआ किं कुणइ वाला ।
का विमुमरइ ण सअअं का दुल्ला तिणि-सोअस्स ॥ १५ ॥

१०]

(संस्कृत)

किं जीवितस्य चिन्हं का माया कामदेवस्य ।
का पुनमूपतिगृहिणी परिणता किं करोति वाला ।
फ। विग्नरति न सततं का दुर्लभा प्रिलोकरय ॥ १५ ॥

(टीका)

किं जीवितस्य चिन्हं । कामः । यावज्जीवनि माया-हमाभिजायो भवति ।

११ गते बदल विगते पाहिअ

का भार्या कामराजः । रतिः । का पुनर्भूषतिगृहिणी । कंदलारतिः । कंदली कलहयुक्ता
रतिर्यस्याः । परिणीता किं करोति बाला । का विस्मरति न सततं । कामकं ।
कामः शृंगारः तस्य कं सुखं न विस्मरति । का दुर्लभा त्रिलोकस्य । कामकंदला
रतिः । त इति त्रैलोक्ये दुर्लभा इति भावः ।

(प्राकृत)

विरहो वसंतमासो णवणेहो पुढमजोवणारभो ।
पचमराअस्स धुणी पचाग्गि को जणो सहइ ॥ १६ ॥

(संस्कृत)

[१०]

विरहो वसंतमासो नवस्नेहः प्रथमयौवनारंभः ।
पंचमरागस्य धुनिः पचाग्निं को जनः सहते ॥ १६ ॥

(प्राकृत)

जासि विदेशं पदिअ णाहविरहेण सामलंगीए ।
मुसमुण्णमिअ कहियो गआगअे तुज्झ कुसलमत्थीति ॥ १७ ॥

(संस्कृत)

यासि विदेशं पथिक नाथविरहेण श्यामलंग्याः ।
मुसमुन्नम्य कथनीयं गतागते तव कुशलमस्तीति ॥ १७ ॥

(प्राकृत)

११सिकुण मज्झ हिअए जीअ गहिकुण कुत्थ चलिदोसि । [२०]
पथिअ परघरमडन गमन ते कहं होइ ॥ १८ ॥

(संस्कृत)

उषित्वा मम हृदये जीव गृहीत्वा पुनः कुत्र चलितोऽसि ।
पथिक परगृहमडन गमन ते कथं भवति ॥ १८ ॥

१२ संस्कृत विपरिणाम मी दिला आहे.

भांडकुदळ हा शब्द भंडकंदल या संस्कृत शब्दापासून निघालेला आहे. कंदल म्हणजे कलहयुक्त. कंदल याचें कुदळ. भंडपासून भाड. भांडकुदळ म्हणजे भांडसोर.

१३ धुनिः बहुल ध्वनिः पाहिजे.

१४ ह्या पद्याचें संस्कृत मूळांत नाहीं तें मी दिलें आहे.

(टीका)

यत्र तिष्ठसि तस्यैव सर्वस्वं गृहात्वा गच्छसि । अतः कुत्रापि ते स्थलं नास्ति ।
अतः पथिकं भ्रमणशीलं । अन्यथा पथिकस्य कुत्रापि स्वगृहं नास्ति अतः परगृहम्
हन । इदमपि परकीयं तत्किं न तिष्ठसि । किं य यत्र तिष्ठसि तस्य धनं गृहीत्वा
चेद्विपश्यते त राजा वध्नाति अतः कथं गमनं इति भावः ।

(प्राकृत)

रससत्ता ससिबभणा हरहाराहारवाङ्मणभणा ।
जलजलरज्जिरगमणा हे मुग्धे कुत्र दीसेसि ॥ १९ ॥

(संस्कृत)

१०] रसासक्ता शशिषदना हरहाराहारवाङ्मनयना ।
जलजलरज्जिरगमना हे मुग्धे कुत्र दृश्यसे ॥ १९ ॥

(टीका)

रसासक्ता शशिषदना । इत्य हरः सर्पः । तस्य आहारः वायुः । तस्य वारनं
मृगः । तत्तुल्यनेत्रा । जलभरः मत्स्यः । तस्यापि हंसाः । तत्तुल्यगमना । हे मुग्धे
कुत्र दृश्यसे ।

(प्राकृत)

होनु तुह सवसिधि सुंदर पल्लिमोसि जत्थ कज्जेण ।
छल्लभ-भास-णिवासो त विग्गह मज्झ गामेण ॥ २० ॥

(संस्कृत)

२०] गवतु तव सवसिद्धिः सुंदर पल्लिमोसिं यत्र कापण ।
पट्टदवासनिवासाः तं(1) दीपतां मम नाम्ना ॥ २० ॥

(टीका)

तव विरहेण मया भतव्यमिति भावः ।

(प्राकृत)

जणणे जणणुणात्ति पिज्जागं जीविअं पणात्तं य ।
सद्धिऊण पद्द णापी लोका दुत्तेन मुचंनि ॥ २१ ॥

(संस्कृत)

जननीं जननोत्तमिं प्रियतमं जीविनं पणायाम् य ।
सहितां वहति गारी लोका दुःखेन मुचंनि ॥ २१ ॥

(टीका)

यावज्जीव तेन दुःखेन तापिता भवति इति भावः ।

(प्राकृत)

पाउससमयपवासो जीवणसमए वि होइ दारिद्र ।

पुढमसिणेहविभेदो तिणिण वि गरुआइ दुःखाइ ॥ २२ ॥

(संस्कृत)

प्रावृत्समयप्रवासः यौवनसमये पि भवति दारिद्र्य ।

प्रथमस्नेहविभेदः त्रीणि अपि गुरूणि दुःखानि ॥ २२ ॥

(प्राकृत)

हा हिअअ मम विहिणा घट्टिअ वज्जेण वज्जसारेण ।

[१०]

वल्लहवियोअकाले जन्नगआइं संडसंडाइं ॥ २३ ॥

(संस्कृत)

हा हृदयं मम विधिना घटित वज्जेण वज्जसारेण ।

वल्लभवियोगकाले यन्न गतानि संडसंडानि ॥ २३ ॥

(टीका)

यन्न गतानि संडसंडानि सडशः इत्यर्थः । स्पष्ट शेषं ।

(प्राकृत)

रे संकर मा सिज्जसि अह सिज्जसि मा देहि माणव जम्म ।

अह जम्म मा खु पेम्म अह पेम्म मा उण वियोअ ॥ २४ ॥

(संस्कृत)

[२०]

रे शंकर मा सृज अथ सृजसि मा देहि मानव जन्म ।

अथ जन्म मा सलु प्रेम अथ प्रेम मा पुनः वियोगं ॥ २४ ॥

(टीका)

सिज्जसि सृजसीत्यर्थः । स्पष्टमन्यत् ।

(प्राकृत)

हिअअ कदुअ पवासं सहेइ त अज्जिअं दुःखं ।

पिअमाणससारिछं सदा भमतो ण पावेसि ॥ २५ ॥

(संस्कृत)

हृदय कृत्वा प्रवास सहस्र तदुजितं दुःखं ।
प्रियमनुष्मसदृशं सदा भ्रमन् ऊँषि न प्राप्नोति ॥ २५ ॥

(टीका)

जन्मांतरोपि तादृशप्रियसदृशो दुर्लभ इत्यर्थः ।

(प्राकृत)

मा जानासि बिस्मरिअं तुह मुहकमलेत्थि परमईसो मे ।
मुण्णं ममइ सरीरं जत्थ मुअं तत्थ मे जीउ ॥ २५ ॥

(संस्कृत)

१०] मा जानासि बिस्मरितं तव मुहकमलेऽस्ति परमईसो मे ।
शून्यं भ्रमति शरीरं यत्र त्वं तत्र मे जीवः ॥ २५ ॥

(टीका)

अन्योपि ईसः कमले तिष्ठति । अत्र परमईसो जीवः । आत्मा त्वदर्चीन इत्यर्थः ।

(प्राकृत)

तुह ऊअं उरपरिअं कंठे तुह गुणमुत्तिआमाला ।
तम प्पाम संजपत्तो रुक्कण वासरे गमए ॥ २७ ॥

(संस्कृत)

तव हृदयं उरपरि धृतं कंठे तव गुणमौक्तिकमाला ।
तव नाम संजपन् रुक्मिणी वासरेऽपि गमय ॥ २७ ॥

२०]

(प्राकृत)

तुह पित्ते जअणजुअं तुह जससयणे मुक्कणो(१)मे ।
जीअ तुह नामकिए डिअअं - भावणं वहइ ॥ २८ ॥

(संस्कृत)

तव पित्ते भयनपुर्णं तव यशःश्रवणं मुक्कणो मे ।
जिह्वा तव नामकस्ते हृदयं तव प्रेमभाषणं वहति ॥ २८ ॥

१५ प्राकृत पद्यांत अपि माई

१६ उरोधृतं पाहिजे १७ वासरे पाहिजे

(प्राकृत)

सो को वि णत्थि सुजणो जस्स कहिआमि अप्पदुःखाइं ।
आअति जाति कठे पुरेव हिअअ विलग्गति ॥ २९ ॥

(संस्कृत)

स कोपि नास्ति सुजनः यस्य कथयामि आत्मदुःखानि ।
आयाति यांति कठे पुरेव हृदयं विर्लभसि ॥ २९ ॥

(टीका)

अस्मद्दुःखं अस्मानेव पीडयति । तदपहर्ता त्वदतिरिक्तः न
इत्यर्थः ।

(प्राकृत)

[१०]

विरला जाणति गुणा विरला जाणति णिद्वणसिणेह ।
विरला परकज्जपरा परदुःखदुःखिआ विरला ॥ ३० ॥

(संस्कृत)

विरला जानति गुणान् विरला जानति निर्धनस्नेह ।
विरलाः परकार्यपराः परदुःखदुःखिता विरलाः ॥ ३० ॥

(टीका)

दुर्लभा एतादृशा इत्यर्थः ।

(प्राकृत)

वक्खे सुरागरका जेहे करवीरकुसुमसारिळा ।
गम्भोण्णआ भुजगी वेश्याहिअअ तथा होइ ॥ ३१ ॥

[२०]

(संस्कृत)

वक्खे सुरागरका स्नेहे करवीरकुसुमसदृशा ।
गर्भोज्ञता भुजगी वेश्याहृदयं तथा भवति ॥ ३१ ॥

(टीका)

मुसैनैव रागं कुर्वति । अचिरस्थितस्नेहाश्च । प्राप्तोन्नतगर्भा भुजंगी चालितुमशक्ता
य पश्यति तमेव भक्षयति । तथा वेश्यापि प्राप्तं जनं भक्षयति । तस्मात्तत्सामीप्यं
त्याज्यं इति भावः ।

प्रत्याशया जीवितेन मया नाथो न प्राप्तः इति भावः ।
इति प्रास्ताविकपद्यानि ।

वि का राजवाडे

२७ पूर्णानन्द

‘ पूर्णानन्द ’ यांचें आजपर्यंत एक नांव व काय तें माहित होतें पूर्णानन्द हे शिवराम स्वामींचे गुरु व रगमाथ स्वामींचे परम गुरु यापेक्षा आपल्या माहितीची मजल जास्त पलीकडे गेली नव्हती आज जी माहिती उपलब्ध झाली आहे तिचे योगाने ‘ पूर्णानन्द ’चे अस्तित्वावर विशेष काहीं उजेड पडणार आहे असें १०] मुळी व नाहीं परंतु एसादे दुसरे पाऊल आपण पुढें घ्यामुळे गेलो आहो यांत संशय नाहीं

अवधूतगीतेवरील टाकेची पोथी श्रीमंत चंद्रचूडांचे संपादनातील आहे ही गीता आपला शिष्य जो ‘ बिदामंद ’ त्याचे करिता पूर्णानन्दाची केलेली आहे

या टीकात्मक गीतेचे एकंदर अभ्यास ७ आहेत

ओवी ३२४ + १७८ + १७८ + ७७ + ८७ + ९६ + १२३ = १०६१
एक हजार अेसष्ट आहेत मूळ श्लोक देऊन त्यावर टीका केलेली आहे
अवधूतगीता म्हणजे वृत्तगोरक्षसंवाद आहे, हें विस्तृत व आहे स्पष्ट

ससे ममः किं बहुजन्यतेन । ससे ममः सर्वमिदं च तत्त्वं ।

यासारमूत कथितं मया ते । तमेव तत्त्वं गगनोपमं हि ॥

२०] या पहिल्या अभ्यासातील श्लोकार्थ संवादार्थगाथा दोन वेळं मये म्हणून पूर्णानंद स्वामींनी आपल्या टीकेंत स्पष्ट उल्लेख केला आहे तो —

ऐसा दिगावर अवधूत । मन म्हणजे गोरक्षार्थी सांगत ।

त्या संवत्साराचा मन्दाग्रा अर्थ । श्री घोसिला ॥ २४७४ ॥

तेव्हा अवधूतगीता ही गोरक्ष अवधूत रुवावू मराठी रचनेचे मनास बसते।
‘ मनोबोध ’ आहे, व हा विशेष लक्षात ठेऊन टीकाकारांनी प्रवेश मित्रांनी
‘ मनास ’ च बोध केलेला आहे

१२८]

जेंते आकारा लागलें दिसे पर्वती । हे तत्र लटिकी च भ्रांति ।
 तेशी मना जाण गति । वध-मोक्षाची ॥
 तत्वमस्यादि वाक्येनि । सकळ प्रपच निरसुनि ।
 आत्मस्वरूपनिर्वाणी । लीन होई मना ॥
 तसेचा मना चेक विचार । जववरि नाहि स्वस्वरूपाचा निर्धार ।
 तववरि प्रपचार । सर्व निरसाया ।
 जेथे घट चि नाही । तेथे घटाकाश केच काई ।
 मना तू चि नाही । तेथे जीवित्व कैचें ॥

असो.

टीकेचद्वल इनकें च लिहिले असता पुरें होईल, की मूळ गय अद्वैतपर असून हि [१०
 -जितका सोप्या भाषेचे चागाने सुबोध व आनंददायक आहे तितकी च-जास्त होणें
 शक्य नसल्याने-सुबोध व आल्हादकारक ही स्वामीची प्रारुत टीका आहे व या काला-
 तील उपलब्ध होणारे इतर ग्रंथ यांवरून सुचणारी कित्येक प्रमेये नमूद करण्याचे हें
 रथल नसल्याने या टीकेसबधी विशेष लिहित नाही. तथापि एक गोष्ट येथें नमूद करून
 ठेवावीशी वाटते व ती ही की चोभा कवीप्रमाणें अगदी तुरळक अपवाद अपवाद
 म्हणूनच गणले तर शक ११०० ते शक १४०० अखेर सर्व श्रेष्ठ वर्णांचे ग्रंथकार
 हे अद्वैत विषयचे प्रतिपादन करणारे असून त्याच्या कृतीवरून ते अनुभवी असा-
 वेत असे स्पष्ट दिसतें. त्याची दृष्टि काव्याकडे नव्हती. लोकोपकार डे होती.
 आणि म्हणून च श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांस सर्व प्रारुत-ग्रंथकारांत आद्य मान आहे.
 कारण की अद्वैतासारखा दुर्बोध विषय आपल्या स्फूर्तिजन्य, प्रासादिक, व [२०
 प्रतिभाप्रचुर वाणीने त्यांनी अत्यन्त सुबोध व काव्यमय केला आहे. असो.

पूर्णानंदस्वामीची ही टीका शक १५३२ साधारण सवत्सर मान शुद्ध पंचमी
 सोमवार, या दिवशी

सह्याद्रीपर्वत निश्चित । नाटल नगर आत्मकुंड तीर्थ प्रसिद्ध ।

जटार आश्रमी शुद्ध ।

सपूर्ण केली.

नाटल ग्राम सह्याद्रीचे पाठारावर आहे त्याचें हल्लीचे नांव काय असावें तें मल
 समजलें नाही कदाचित् नातें पुतें असावें. पण हा तर्क आहे व त्यास आधार
 नाही.

स्वतः स्वार्थीनी च एक शंका घटली आहे

मज ज्ञानविज्ञानाचा भ्रम । भावडे येकपण लटिका भ्रम ।

तेथ हा संघ करणं अधम । मा मज बि भासे ॥

मग हा संघ कां कला । तर

कळला निजानदाचा धर्म त्यरित ।

आयला भिष्य जो चिदानंद त्यास बोध व्हावा म्हणून हा

" संघरचनेचा गदारोळ " झाला आहे हे चिदानंद

कुपस्थितीं ब्राह्मणवंशामासारी । जन्म घेऊन वत्स गोत्रातील गणेशाचा आत्मज
जो गुच्छगुळा (१) गोविंद त्याचे पोटी पळ्याळ या नांवाने आला होता त्या पक्षा
१०] ज्ञान पूर्णानंद स्वार्थीचा सेवा करून त्याचे प्रसादाने चिदानंद हे नांव मिळविलं

स्वार्थीनी जी आपली गुरुपरंपरा दिनी आहे ती स्वार्थीच्या च शब्दांनी
दिलेली बरी:-

आम्हां आदिगुरु आदिनाथ । तया पासुनि वृत्ता हा बोधु निमित्त ।

× × × ×

तयायेनि प्रसाद । सदानदा हे मुस आमळे ।

× × × ×

सदानंदापासाव । रामानंदा बोध स्वमाव ।

सदानंद अवधूत । भ्रिमंथक-धिसरी बहुत । गाहाले तप × ×

× × × ×

२०] तेथि हे मुसाचे भाते । गंभीरानंदाशी भे

× × × ×

तेथि हे मुग । गंभीरानंदापासाव देत ।

महानंदा आहक । दाण्या बोध स्वस्वरूपाचा ॥

तेथि हे गुप्त । सहजानंदा होय ।

× × × ×

तयाये उटिण रोय । पूर्णानंदा नि रोय ।

हे सब अरधून (दीना धारण करणारे) ज्ञान

ନିମ୍ନ ସଂସ୍କୃତ ଗ୍ରନ୍ଥ:-

श्री आदित्य—रा (अष्टम) —राग—राग—राग—राग—
 राग—राग—राग—राग—

मान सम्पत्तियों कापत्र व्यवस्था एम एमएस प्रैक्टिस लिमिटेड लि.

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

[illegible]

त्यांचा तुलनात्मक मांडणी करतो —

(१०००-१२५०) श्री गुरु- (१२५०-१४००) महा- (१३००-१३५०)
 रामानंद- (१३५०-१४००) गभीरानंद- (१४००-१४५०) नृसिंहानंद- (१४५०-१५००)
 महजानंद- (१५००-१५५०) पूर्णानंद.

ग. देवर्षी पणानदीचा काळ भर १५७० म्हणून दिला आहे. मी म्युलमानागे येथं उद्देग केल्या आहे कारण काळ अवसुनगीतेचा ठारिण आहे. तद्दा ७ पिड्यात रास वर्षाचा फक्त फार नव्हे. असो. [२०]

पञ्चम वर्षाची विधी एक असें गणन केले तर वर लिहिल्या प्रमाणें शत्रु, प्रत्येक अवधूताचा येतो. आणि म्हणून श्री अश्वधुत, श्री गोरक्ष, श्री ज्ञानेश्वर महाराज, व श्री मुक्तावाडे हे सर्व शक १२०० मध्ये समकालीन होते, व म्हणून 'नवनाथ-चरित्र-कावर्णा' श्रागोरक्षाचा जो समावि शक "नवनाथ भक्ति-सारा"-त दिला आहे तो चुक्रीचा आहे. श्री गोरक्षनाथ हे उत्तम संस्कृतज्ञ होते हें त्यांच्या गोरक्ष-सहितेवरून दिनत च आहे, व त्या सलून रचनेवरून आणखी असे हि प्रमेय-अश्वधुतेने-कावर्णा येईल की प्राकृतांत मथरचनेचा उपक्रम होण्याच्या कालापूर्वी ते होते. तेव्हा अश्वधुत-गीतेया हि काल श्रीगोरक्षाच्या हयातीत च म्हणजे शक १२०० चे सुमारास च असावा हे तर्क आहेत जास्त पुराव्याने विशेष उजेड यावर पडेल.

[३०]

આવાદ શુભ ૧૧૩૫ }
ધર્મે }

गो कां. चांदोरकर

२८ सदान्व

एका परंपरेंत एका च नांवाच्या एकाहून अनेक स्थळी बहुधा असतात; यामुळे एकाहून दुसरा निवडणं फार जड जातं; येंधातील भाषेवरून ही निवड करणें तर फारच धोक्याचें आहे; कारण भाषेंत फरक एका शतकाचे अवधीन उमगण्यासारखा पडतो व तो हि भाषा परिपक्व स्थितींत येण्यापूर्वी म्हणजे ती स्थित्यंतर पावण्याचे द्योत असेल तर तेव्हां येंधरबनेच्या शकावरून च वर दिलेला भेद स्पष्ट करणें शक्य आहे; परवीं तो बहुधा अधकच च समजला पाहिजे परंपरा दिली १०] असल्यास ती परंपरा हि एक प्रकारचें साधन होऊ शकेल, परंतु या साधनाचा उपयोग करतांना हि कार साक्षगिरी याळगिरी पाहिजे कारण असें पुष्कळ वेळ पहाण्यांत येतें कीं, परंपरेंतील कित्येकांचीं नांवां गाळलेलीं असतात; विशेषतः अत्यंत पुरातन परंपरा असल्यामुळे तिच्यांत नांवांचा विशेष भरणा असल्यास ही गाळण्याची पद्धत तर हळूकून अमलांत आणली असते; दुसरें आणसी असें आहे कीं, एसाया अवाचीन मुमुक्षुस उत्कृष्ट मुमुक्षा उत्पन्न होऊन तो साधकाचा सिद्ध धनण्याचे धोम्यतेस आला असता त्पार्थ उपास्य किती हि पुरातन असलें तरी त्या उपास्याची रूपा छान्यापरोपर तो आपला गुरुबंध त्या उपास्यापासून च गमतो उदाहरण देऊन याची सत्यता वामविण्याची जदरी नाहीं तेव्हां या हि कारणांनं परंपरा ही सुद्धा कालगणना करण्यास अधवा काल निश्चित राविण्यास २०] एक साधन आहे असें सवधेव धरून घालणें यिन्शूक होणार नाहीं

हा सव विचार लक्षांत ठेवा च मी 'सदान्व' संपर्धी धाई लिहूं इजितो त्यांत चुकी छान्यास ती केवळ साधनांच्या अमाशमुळे छाली असोळ इतकें च मला सुचविणं आहे

शुक्र १८३३ चे अद्यालान रा राजगाडे पार्नि 'गीतार्थद्विरा' मसिद्ध केळी आहे ती पणानंद-शिवगम यांची आहे त्या अध्याया आरंभीं रा रागाचे पार्नि शिवगम स्वामींची गुरुपरंपरा दिली आहे ता. जशी —

(१) सदानंद (२) गमानंद (३) तिमलादे (४) गभारामंद (५) मल्लानंद (६) सहजानंद (७) पूणानंद (८) सदानंद

या परंपरेस जो आधार आहे तो असा—

हर दया तथा सदानंद तथाच्या छिप्य गमा द शिमतदेव तो गंगार गुणतो ।

मल्ल आंदाळ्य सहजामंद या रागा पूणानंदचिर्मी साट्या गुह्यी सदानंद ॥२५०

रंगनाथ स्वामी निगडीकर यांची हि परपरा ही च. भक्तमंजरीकारांनी (राजा-
राम प्रासादी) या स्वामीची जी परपरा दिली आहे ती अशी:—

(१) सहजानंद—(२) रामानंद—(३) अमलानंद—(४) गभीरानंद—(५)
ब्रह्मानंद—(६) सहजानंद—(७) पूर्णानंद—(८) निजानंद—(९) रंगनाथ.

या दोन्ही परपरेत नांवात फरक असा वस्तुतः एकाच बाबतीत आहे मूळ
सदानंद असून ते सहजानंद म्हणून भक्तमंजरी कार म्हणतात.

आता खुद्द पूर्णानंदांनी जी आपली परपरा अवधूतगीतेवरील आपल्या टीकेत
दिली आहे ती अशी:—

(१) सदानंद—(२) रामानंद—(३) गभीरानंद—(४) ब्रह्मानंद—(५) सहजा-
नंद—(६) पूर्णानंद—(७) चिदान . [१०

यांत ' निर्मलानंद ' अथवा ' अमलानंद ' यांचे नांव नाही अवधूतगीतेवरील
टीकेतील परपरेच्या ओवी मी फार लक्षपूर्वक पाहिल्या परंतु ज्या कोणत्या हि पदा-
तून ' निर्मल ' अथवा ' अमल ' असा अर्थ निघेल असे क हि पद नाही. तेव्हा
हा भेद सध्या तरी दुर्ज्ञेय आहे. असो

या परपरेपैकी दोन परपरा—मालिकेत प्रथम एक सानंद आहेत व एकीत
शेवटील ८ वे पुरुष दुसरे सदानंद आहेत. पैकी प्रथमचे ' सदानंद ' ' जे रामा-
नंदा'चे गुरु होते ते शक १२०० चे सुमारास असावेत असे मी पूर्णानंदावरील
माझे लेखात लिहिले आहे कदाचित् ' विठ्ठलास ' —श्रीज्ञानेश्वर महाराजांचे
वडिलास—सन्यस्त करून फिरून गृहस्थाश्रम घेण्यास गुर्वाज्ञा करणारे जे 'रामानंद'
त्याचे गुरु हे सदानंद—प्रथमचे—असावेत. [२०

दुसरे ८ वे पुरुष जे ' सदानंद ' आहेत त्याचा गांताचट्टिकेत जो उल्लेख आहे
त्यावरून ते स्वतः शिवराम वामी असावेत असा सशय येतो. पूर्वाश्रमीचे नांव
' शिवराम ' व सन्यस्त झाल्यावर त्याचे 'सदानंद' हे नांव गुरूनी दिलेले असावे.
असो. पण प्रस्तुत विषयाचे ' सानंद ' हे दोघाहून हि भिन्न आहेत.

श्रीमंत सरदार मेहेंदळे यांनी रा. अतीतकर अभंग याचे संग्रहापैकी एक ग्रंथ मला रूपेने
दिला तो पद्मपुराणातर्गत जनकयोगिनी-संवाद यावरील सदानंदांच्या टीकेचा आहे ही
टीका सदानंदांनी कधी केली त्याबद्दलचा उल्लेख ग्रंथात कोठे हि नाही, ग्रामुळे हे
सदानंद कोण! असा प्रश्न उत्पन्न झाला व म्हणून च हे दोन शब्द लिहिण्याचा
प्रसंग आला.

हे सदानंद श्रीज्ञानेश्वर महाराजांचे मागून झाले आहेत असे ग्रंथातगत [३०
पुराव्यावरून सहज सिद्ध करता येते. पहा:—

दुसऱ्या प्रकरणाच्या धारंमीं सदानंदानीं सद्गुरुस नमन केलें आहे तें असां:—

ॐ नमो सद्गुरु सकळाया । नमो निगमागम-प्रतिपाद्या ।

नमो भवतोगवैया । आराध्यमुर्ती ॥ २ X १ ॥

श्री ज्ञानेश्वरी पदा:—

ॐ नमो आया । वेदप्रतिपाद्या ।

जय स्वसेवेया । आत्मरूपा ॥ १ X १ ॥

नमो जगदसिलपालणा । मंगलमणि निधाना ।

सज्जनवनचंदना । आराध्यलिंगा ॥ १० X १ ॥

तत्संब आणखी दुसरें उदाहरण पदा:—

१०] तेथ आत्मबोध पाऊ । पीकलें हें अमोलीक ।

तो ग्रंथ सज्जन लोक । संग्रह करीतु ॥ ८ X २३ ॥

हे सज्जनाची धरो । येणें चि फाट सरो ।

हा दुःकाळ न धारो । क्षीण हि भरि ॥ ८ X २४ ॥

आतां सुससुकाळ म्हावया । हे अप्यात्मिक कथा बोलिलि मियां ।

प्रोति पावो वृत्ताप्रया । सदानंद म्हाणे ॥ ८ X २५ ॥

हें वर दासविलेलें साम्य मत्स्यस दिसण्याऐवजीं मनास भावणारें आहे अतो परंतु या साम्यतेबद्दम च केवळ श्री ज्ञानेश्वरांचे मंतर हे सदानंद ह्याले असें ठरविणें धोषपाचें होईल; म्हणून आणखी बलवत्तर असें एक अंतःप्रमाण देतां —

सदानंदानीं जी आपली परंपरा दिली आहे त अशी:—

२०] तो चि जर्मी उद्वापवर्मी । पुव-आमूयेवा फरपुर्मी ।

मकारो ओंमाम्मी । वृत्तात्रये ॥

मग सदानंद पस्मसंक्षोभु । होमा तो पावतां रग्धीभेषु ।

महानंदु (१) विकुषु । जाला मगु ॥

तेरावावया परागु । धळनि जीविं अजुरागु ।

केमपानंदु महाभगु । पावता तेथ ॥

सर्वे स्वजाति विन्यानंदु । गुणविभागिया त-पविदु ।

तो केमपानंदु जामोदु । आत्मबोधु दिपना ॥

जाला तो वृष्टिप्रसगु । सदानंदु भूमी ॥ २२ ॥

[१३५]

गुरु जे सहजानंद त्याची केलेल्या योगवाणिष्ठसार या ग्रंथाचा रचना-शक १५१२ (पयरासर्गे आगळीं पनुर्दशें) मंदन सवरसर हा आहे तेन्हां पूर्णानंदाचा काल अत्यंत स्थूल मानांन शक १५००-१५२० हा धरण्यास बिलकुल हरकत नाहीं तसें च सहजानंदाचा काल १२८०-१५२० हा गणल्यास थूक झोंल असें हि नाहीं या मानांन सहजानंदाचे गुरु जे ब्रह्मानंद त्याचे सप्त पिढींतील जे 'सदानंद' ते वर दर्शविल्याप्रमाणें १ ले व ८ वे सदानंद पाव्याहून भिन्न असून ते बहुधा १२२०-१२८० या सुमारास झोकन गेले असावेत वर दर्शविलेल्या दोहों सदा मंदाहून यांची परंपरा भिन्न आहे व सत्ताच काल हि भिन्न आहे

ॐ आपाठ शुभा १११३५ }

गो का चांदोरकर

१०] सूचना — 'पूर्णानंद' या माझ्या लेखांत अत्यंत स्थूल दृष्ट्या मी त्याच्या परंपरेतील पुरुषांचे काल दिवे आहेत, त्यांत व आतां दिवेल्या पूर्णानंद व सहजा नंद यांच्या कालांत मेव आहे परंतु हे दोन्ही काल मी त्यांच्या आयुष्यांतील एक शक निश्चित धरून त्याचका अनुमित जसे गणलेले आहेत, तसेंच पूर्णानंदा-बरील निषेध मी जेन्हां लिहिला तेन्हां सहजानंदाचा शक निश्चिततनें मला उपलब्ध झाला नव्हता

गो का चांदोरकर

२९ सह नंद

२०]

॥ सहज पूज निजरंगि रगला ॥

या एका वयापासत परंपरेतील चार सतांचीं गांवे आलीं आहेत सहजानंद, पूर्णानंद, निजानंद व रंगनाथ हे जे रंगनाथाचे वरात्पर गुरु सहजानंद त्याचे संघासंबंधी आज धोडें लिहीत आहे

संघापद्धत लिहावयाचें म्हणजे संघसारापद्धत हि अस्तित्वा माहिती असावी, परंतु तरी माहिती 'सहजानंद' याचीपद्धत दृष्ट्यास आज साधन उपलब्ध नाहीं फक्त गुरुपरंपरा मिळाली आहे ती पूर्णानंदाचे निर्घणत मीमानें दिनी च आहे यापक्षास त्रास पडूं नये म्हणून पाहिजे तर पुढां दोंनी—

१३६]

श्रीदत्त—सदानंद—(निर्मल अथवा अमलानंद)—गंभीरानंद—ब्रह्मानंद—
सहजानंद— पूर्णानंद.

या परपरेवाचून इतर काहीएक माहिती स्वतः स्वामीबद्दल मला उपलब्ध झालेली नाही

तेव्हा आतां ग्रथाबद्दल च थोडें लिहिणें योग्य होईल. सासवड येथील श्री सोपानदेव मठातील सग्रह वरवर चाळीत असता सहजानंदाचे नावावर असलेला, एक ज्ञानप्रदीप अथवा ज्ञानदीपिका या नावाचा ग्रंथ माझे पहाण्यात आला. हा ग्रंथ त्रुटित च त्यावेळी उपलब्ध झाल्याकारणानें त्याबद्दल विशेष बोध होण्यासारखा नव्हता. फक्त एके ठिकाणी

‘ सिद्ध कपिल ऋषी संवाद ’

[१०]

असें ह्मलें आहे व इतरत्र

‘ शिव भगवान संवाद ’

असें आहे.

यावरून ही कदाचित् कपिलगीतेवर टीका असावी असा सशय येतो, परंतु वेळ नसल्याकारणानें मला विशेष चौकसपणा धरतां आला नाही. तथापि माझ्या जवळ सासवड मठाची जी टिप्पणी आहे तीत या ज्ञानप्रदीपाचे नांवासमोर एक शेरा आहे तो विशेष महत्वाचा आहे, तो शेरा असाः—

भाषा जुनी

म्हणजे या पोथीतील रूपें जुनी आहेत व इतकी ओळखता येण्यासारखीं जुनी रूपें ज्या पोथीत आहेत ती बहुधा नाथाचे वेळी लिहिली गेली असावी असा तर्क [२०] आहे. सशोधकानी जरूर या ग्रथाबद्दल शोध करून तो हस्तगत होईल असें करावें.

दुसरा ग्रंथ सहजानंदाचा मला श्री. सरदार मेहेंदळे यांनी दिला. या ग्रंथात सहजानंदाचें नाव प्रत्यक्ष कोठें हि नाही व ग्रंथ हि अत्यन्त त्रुटित आहे. परंतु त्यांत सद्गुरु ब्रह्मानंदास नमन आहे व भाषा जुनी आहे. यावरून हा ग्रंथ सहजानंदाचा च आहे असें निश्चिततेनें सांगता येतें

ग्रंथ ‘ योगवशीष्ठसार ’ नावाचा असून त्याचें फक्त १० वें प्रकरण च उपलब्ध झालेले आहे व तें हि अपूर्ण च आहे आरंभी मात्र

जय जय सद्गुरु ब्रह्मानंदा । जय जय सद्गुरु परम सुखदा ।

जय जय सद्गुरु चिदाचिद्देदा- । तीत सदा ज्ञानमूर्ति ॥ १ ॥

प्रेमार्थी सद्गुरु या पदानें सपोधून ज्या अर्थी महानंदास नमन आहे त्याअर्थी ते प्रत्यक्ष सद्गुरुच असले पाहिजेत ह्याजणे त्यांच्या प्रत्यक्ष शिष्याचीच ही रचना असावी असे अनुमान सहजच निघते व ते चुकीचे नाही हे पुढे दिलेल्या प्रेरणाशक्तावरून हि स्पष्ट होईल असो

श्रीमद्भगवद्गीतात जरी नाही तरी 'योगवाशिष्ठ' हा ग्रंथ अत्यंत सतमिष होता हे त्यांच्या प्रास्तावित झालेल्या अनेक प्रतिकर्तृवरून स्पष्ट होईल हरिदास, शिवराम, स्वयंकर, रंगनाथ माधव यांनी योगवाशिष्ठाचे प्रास्तावित रूपांतर केले आहे व ही रूपांतरे उपलब्ध हि आहेत परंतु आजपर्यंत उपलब्ध नसलेले असे श्रीज्ञानेश्वर महाराजांचे 'योगवाशिष्ठ' हि मला नुकतेच उपलब्ध झाले आहे श्रीमद्भगवद्गीते १०] वरील सर्व टीकांत जसे श्रीज्ञानेश्वरीस अग्रस्थान, तसेच या वर दिलेल्या सर्व योगवाशिष्ठात श्रीज्ञानेश्वर महाराजांच्या टीकेस अग्रस्थान मिळेल असा तो अमतीम ग्रंथ आहे

त्याचप्रमाणे— म्हणजे श्री ज्ञानेश्वर महाराजांचा जसा 'योगवाशिष्ठ' मुक्ताच उपलब्ध झाला तसा—सहजानंदांचा हि नवीनच उपलब्ध झाला आहे सरदार मेहेंदळे यांनी १ ग्रंथ माझे स्वाधीन केले त्यापैकी दोघांसर्वांची पूर्वी लिहिले आहे व राहिलेला १ रा ग्रंथ हा सहजानंदांचा 'योगवाशिष्ठ' नावाचा आहे

ह्याकिया वरि टीकाकर्ता । कर जोडुनि प्रार्थी सता ।

श्रीराम वाशिष्ठसेवाडु निरता । येधुनि जाला संपूर्ण ॥

या ग्रंथाची एकंदर १० प्रकरणे आहेत असे स्पष्टच दिसते व सहजानंद स्वामी २०] हि म्हणतात

म्यां यथामनि कळनि सांघे । केळ भ्याग्यान दशप्रकरणाच ।

ना ना सुमर्थ मुर्झीच योलविले वार्थ । म्यां केळें हे हि म्हजो मये ॥

श्री ज्ञानेश्वर महाराजांनी हि आरवत्या योगवाशिष्ठाची १० दहाच प्रकरणे केली आहेत व ते साम असल्याने त्यांची निरनिराळी गावे हि ५३३ येतीच असे सहजा मेहेंदळेच्या योगवाशिष्ठाचे नाही एकच प्रकरण उपलब्ध झाले व त्याचे दिशेवरचे पान उपलब्ध नसल्याने ही पुष्टि असो आहे त्यामुळे इतर गुरु प्रकरणांची गावेसम जणवस इत्यादी मी माग नाहीच नाही वरतु दहाप्रकारे गावे समाने शक्य नाही तसेच एकंदर ग्रंथ सारुपा किती आहे त्याची हि अचूक बांधवण नाही कारण प्रत्येक प्रकरणाची ओवी—संख्या सारखीच असत असे नाही कारण ती थोडा थोडका १०] असतो असे हि नाही श्री ज्ञानेश्वर महाराजांच्या योगवाशिष्ठात प्रकरणांची

ओवी सख्या पाहिली म्हणजे त्रुटित ग्रथावरून एकदर ग्रथाच्या परिमाणाची अटकळ बाधणें किती धोक्याचे असते असें सहज दिसून येईल. श्री हानेश्वर महाराजाच्या योगवाशिष्ठाचे प्रकरणातील ओवी-सख्या अशीः—

प्रकरण	१	लें	—	३६३
"	२	रें	—	८३
"	३	रें	—	५६
"	४	थें	—	६३
"	५	वें	—	४२
"	६	"	—	१४४
"	७	"	—	९२
"	८	"	—	४०
"	९	"	—	१०३
"	१०	"	—	१५७

[१०]

या दहा प्रकरणांपैकी एखादें प्रकरण उपलब्ध झाले व त्यावरून इतर प्रकरणांच्या विस्ताराबद्दल अनुमान काढू लागलों तर अत्यंत मोठा प्रमाद होईल हें लक्षांत घेऊन सहजानंदस्वामीच्या या दहाव्या प्रकरणाची ओवी सख्या सुमार २७० असेल असें जरी गृहीत धरणें साधारणतः बिनचूक होईल तरी तेवढ्यानें इतर नऊ प्रकरणांचा विस्तार अमुक असावा असें अनुमान काढता येणे शक्य नाही

आतां विस्ताराबद्दल जरी साशक असणें दुस्त्याज्य आहे तरी या एकाच प्रकरणावरून एकदर ग्रथाच्या स्वरूपाबद्दल अनुमान काढणें कांही धाष्ट्य [२०] होणार नाही.

एकदरीत रचना पंडितपद्धतीची आहे. नाथ, मुक्तेश्वर, वामनपंडित व मोरोपत यांचा कोणता हि ग्रंथ हाती घेतल्याबरोबर ग्रंथकागच्या पाडित्याचा जो ठसा मनावर उठतो तो च सहजानंदस्वामीच्या या योगवाशिष्ठानें हि परिणाम होतो

नाथांची अलोट भक्ति व भक्तिप्रेम, मुक्तेश्वरांची प्रसाद, व मोरोपताचे ठिकाणी असलेले या दोहोंचे हि मिश्रण याचे योगाने त्याच्या ग्रंथावर रचनेची छाप न बसता उलट रसाचा परिपोष च होत गेलेला आहे. एरवी सस्फुटशब्दाची ज्या मराठी रचनेंत बरीच भेसळ असेल ती साधारणतः दुर्बोध च व्हावयाची व ही दुर्बोधता रसभगास विशेष कारणीभूत असते. उलट अत्यंत परिचयातील निव्वळ मराठी शब्दांच्या योजनेनें कदाचित् ग्राम्यतेचा दोष येण्याची भीति असते, व म्हणून च [३०]

શ્રીજ્ઞાનેશ્વર મહારાજાએ યંધરચનેએ પાત્રીય ગિતકે વર્ણવે તેવે ધોરે જ જાણાર
 આદે કવિની અલોપ પ્રતિમા, ચિત્રકારની કલ્પના, સાક્ષાત્કાર ગાસ છાલા આદે
 અશાની અધિકારપુત્ર વાળી, વાદીયાની મેદફતા, સરુસી કલ્લકલ, સદાકાને
 પ્રેમ જ માપાશાસ્ત્રજ્ઞાને શબ્દનેપુણ્ય જ હોઈ સર્વે એકવદૂન ત્યાંત ચિત્રકામ્યાની દિ
 મર પદલ્યાવર જો મધ્ય નિર્માણ હોઈલ, ત્યાની યોગ્યતા કાચ વર્ણવી. શ્રીજ્ઞાને
 શ્વરમહારાજાના કલ્પનામહોદધી રૂપકા વિસ્તર આદે કીં ત્યાં રહંપન અવાપ
 કોણત્યા દિ પ્રાકૃત કવિને કેલે નહીં માત્ર સ્વાંશ્યા માગૂન આલેન્યા સવ સંત-કવી-
 નીં ત્યાના મનસોફ રૂપયોગ માત્ર આપલે યંધાંત કેલેલા આદે. ધ્યાસોચ્છિષ્ટ જગ-
 ત્રયમ્ અશી મૂળણ્યાની પદ્મ આદે તસેં જ 'જ્ઞાનોચ્છિષ્ટ પ્રાકૃતકવિ કૃતિ' ।
 ૧૦] મ્હલેં તરી દિ શોમળ્યાસારસેં આદે અસો

સહજાનંદ સ્વામીની રચના નાર્થાંચ્યા રચનેપમાર્થે પળિટી આદે પરંતુ યંધ
 વિષય જ યંધવિસ્તાર મિત્ર જ મિત્ર પ્રમાણાના અસત્ત્વનેં રૂતર ગુણાના વિકાસ
 દૃગ્ગોચર હોત નહીં ઓની સાહેતીન ચરણી જ આદે પરંતુ તીં આટપશીર મસન્યાનેં
 તિષ્ઠાંત શ્રીજ્ઞાનેશ્વરીતીલ ઓનીસારસી સગર્મતા નહીં તથાપિ લાંબલચક શબ્દાંતીં
 કાં હોઈના પળ વિષય વિશદ્ કરણ્યાની જ્ઞાતોની થરી આદે એક વોન ઉદા-
 હરણેં વેલે:—

દૃષ્યદર્શનસંબંધાન્નમયેત્ પરમં સુસ્રમ્ ।

દૃષ્યસંવલિતો યજ્જ* તન્મુક્ત્યા મુક્તિરુચ્યતે ॥

યા શ્લોકાવરીલ ટીકા પદ્મા:—

૨૦] જાલિયા દ્વિયાંતિ પદાચદર્શન । દૃષ્ય હ પદાર્થાંતિ તોપે અમિધાન ।

આણિ દ્વિયાંતિ ટાઈ જાળ દરનસંજ્ઞા ચોલાની ॥

જ દૃષ્યદર્શનસંબંધુ આત્મવાસી । લાવણિ આણિલે જે દ્રષ્ટુભાસી ।

તેં પિ મન ચોલિજે નિર્ધારેસિ । મુસદુ:સાંતિ કારણ જે ॥

એવં દૃષ્યદરનસંબંધ પ્રાપ્તિ । દ્રષ્ટુન આણુનિ આમવાપતિ ।

આવુટિયા સંકલ્પ ચાલુમિતિ । મુગદુ સાતેં ઉપનવી મન ॥

બેધ મુગદુ સાસી અધિવાસુ । તેધ કેવા પરમ મુમાપા રૂપનેયુ ।

મુગદુ:સ વિલમ્બ જો ઉલ્લાસુ । તેં પિ ચાત્રિજે પરમ મુમ ॥

વાવરિ સદુરુ તુળા । જરિ આમ્હાં મધ્દ દૃષ્ય દેગતા ।

તરી ટાવ કેવા ડોલ મના । મનામાઈ મુગદુ મ મસ ॥

૩૦] બેધ મુગદુ માની ચાત્રિરૂતા । તર્થ પિ પરમ મુમાની ચાત્રિરૂતા ।

૧૪૦]

तस्मात् करणात् आतां । इदं मिथ्यं हे चिं रघुपाति ॥
 आत्मा दृश्यं योगे करून । पावे द्रष्टृत्वाचे बधन ।
 तें निबधाचे लक्षण । आता मुक्ति ते ऐसी ॥
 सोडी आत्मया ते दृश्यभ्रांति । द्रष्टृत्वाची होये उपशान्ति ।
 द्रष्टोपशमनी मोक्षप्राप्ती । ते चिं मुक्ति बोलिजे ॥

उत्तारा लाबलचकं झाला तरी पण येकदर ग्रंथरचनेची कल्पना होण्यास एवढा
 अवश्य च आहे

या एका प्रकरणावरून विषयाच्या मांडणीची जी कल्पना होते ती अशी की
 अद्वैत प्रतिपादनाचा हा विषय असून हिं श्लोकांत पूर्वापर संगति नाही. प्रत्येक
 श्लोक स्वतंत्र आहे; म्हणजे असें की एक श्लोक त्याचे पूर्वीचे जागी न ठेवता [१०
 इतरत्र ठेवला तरी हिं अर्थभेद होणार नाही, उघड च आहे जेथे मागचे श्लोकांतून
 पुढचे श्लोकाची उत्पत्ति नाही म्हणजे जेथे विचारसतति नाही तेथे श्लोकाची रचना
 सूत्रप्रथित मण्यांसारखी परस्पर भिन्न च असावयाची

यातील सर्व च भाग उत्कृष्ट आहे, त्यात हिं माझे दृष्टीनें अधिक चांगला जो
 भाग आहे तो देऊन हा लेख पूर्ण करतो.

श्री ज्ञानेश्वरमहाराजांनी ३ रे आध्यायात खरें नैष्कर्म्य कोणतें याबद्दल उपदेश
 केलेला आहे च ' कर्मत्याग ' म्हणजे ' अकर्मी ' राहणे नव्हे.

म्हणौनि संगु जवं प्रकृतचा । तवं त्यागु न घडे कर्माचा ।
 एथ करुं म्हणति तेयांचा । आग्रहो चि उरे ॥

असे जे आग्रही आहेत त्यांस ' नैष्क्रियत्व ' बाणलेले नाही तो खरा ' नैष्क्रिय '
 जो इंद्रियां आज्ञा करी । विषयांचं भयं न धरी । [२०
 प्राप्ति-कर्म नव्हेरी । उचित जें जें ॥
 म्हणौनि जे जे उचित । आणि अवसरें करूनि प्राप्त ।
 तें कर्महेतुरहित । आचरें तुं ॥

याबद्दल सहजानदानी केलेली टीका देतो:—

आणि दृष्टि देऊनि श्रेयावरि । विहित-कर्म कदा न करी ।
 का जे अद्वितीय स्थिति च स्वरि । बाणलेसे निरपेक्षत्व ॥
 एव दोष न देखोनि जरि । निषिद्ध कर्माचा त्यागु करि ।

आणि विहित कर्मांतें आगिहारि । भेयमाय न देसोनि ॥
 करू नये तें न करी । करू ये तेणे चि वर्तें व्यवहारी ।
 परतु करणे न करणे कुसरी । स्वार्ची ठाई थोलों चि नये ॥
 स्वाची सहजी बुढाली हेतु । म्हणोनि सहजप्रवाहे वर्ततु ।
 ये अर्थी येकु असे दृष्टांतु । तो अवधारी रघुसमा ॥
 जेंसि थालक निहेतुकपर्णे । कर्म कार्य कर्तव्य नेणे ।
 कोण्ढि येकु आपुला प्रवाह तेणें । इन्द्रियद्वारा वततसे ॥
 तेंसि सहज समाधि बाणे जया । जो उमजोनि जाला मुमजण्या ठाया ।
 तो स्वप्रवाहे वर्तें परि तया । कार्य कर्तव्य न स्फुरे ॥

१०] एवंविध प्रवाह तरि मुमजाचा । परि सत्कर्नचि रूपमाय त्याचा ।
 ये अर्थी दृष्टांतु गंगेचा । थोलिजेल ते आकर्णी ॥

नेष्कण्यापद्धत श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांचं व सहजानंदस्वामींचें अशीं दोन्ही निरूपणं वाचकांपुढें ठेविलीं आहेत तीं लक्षांत घेऊन मी जें वर स्वामींच्या रचनेबद्दल विधान केलें आहे त्याच्या सत्यासत्यतेबद्दल वाचकांनीं च आपल्या ममार्थी निगण करवा

पंथसमाप्ति काल—

पंधरा शतें आगळें चतुर्थी । इतकीं शालिवाहनशकाची वर्षे ।
 मंदनसबत्तर असे । येणे समर्पी ॥

२०] X X मास तरी पुण्यरूप अभिन ।
 पक्षु तरि रुष्णामिधान । तिथि तरि अग्रमीसह गवमी ॥
 वासर सोममुताचा निश्चित ।

शक १५२४ नन्दन सबत्तर अभिन रुष्ण ८१९ बुधवार
 आपाठ ह्या १११३५ } गो का चांदोरकर
 पुढें

३० महालिंगदासाची सिंहासन ३२ शी

हा ग्रंथ प्रस्ताविक । राजनीती अग्र्यतम ।
 दोळस होय छोष । ओईकीलीया ॥ ३२ X ४५ ॥

वेताळपंचविशी व सिंहासनवत्तिशी हे ग्रंथ गद्यांत बरेच प्रसिद्ध व प्रिय आहेत. ते घरेच प्राचीन हि असावेत असें वाटते. कारण महालिंगांनी आपल्या घर दिलेल्या ग्रंथांत त्या दोहोंचा हि उल्लेख स्पष्ट केलेला आहे:-

रिद्धि सिद्धि प्रसन्न करणे । म्हणे राया तु वेताळ आणणे ।

हे कथा पूर्वी च तुज जाणे । साधीतली असे ॥ ३१ X ५ ॥

मागे दीगावगनिया बोला । राजा वेताळ आणो गेला ।

पंचवीस वेळा आला गेला । तेव्हा आणिला तो वेताळ ॥ ६ ॥

मग ते वेळी वेताळे । पचवीस कथेचे उच्चारण केले ।

याकारणे जगां बोलिले । वेताळपंचवीसी ती ॥ ७ ॥

यावरून वेताळपंचवीसी या ग्रंथाच्या पूर्वी च झालेली होती हें उघड आहे. [१०] आता ती गद्यात होती अथवा पद्यात होती हें निश्चित सांगतां येत नाही तथापि बरील ओवीवरून असें अनुमान निघते की, महालिंगदासानी जशीं सिंहासनवत्तिशी गद्यात असलेली ओवीबद्ध केली तद्वत् च वेताळपंचविशीचा हि इतिहास असावा सिंहासनवत्तिशी ही पूर्वी गद्यात होती यास प्रमाण खुद्द महालिंग च या ग्रंथात म्हणतात:-

X आधार मन्हाटी । केली म्या बरवी प्रपाठी ।

जें गायनकळा गोमटी । चाग दीशे ॥ ३२ X ३७ ॥

यावरून उघड आहे की या ग्रंथास प्रथम आधार 'मन्हाटी' असून 'चाग दीशे, म्हणून 'गायन कळेंत' महालिंगदासानी त्याचें रूपांतर केले.

महालिंगदासाचें हें 'गायन कळे' तील रूपांतर [२०]

शालीवाहन शकी । चौदा सत्यशाहासी देखी ।

रक्ताक्ष संवत्सरी ऐकी ।

पुढेचें शेवटचे पान दुर्दैवानें उपलब्ध झाले नाही, तरी शक १४८७ रक्ताक्षीत झालेलें आहे हें उघड आहे. तेव्हा या कालापूर्वी वेताळपंचविशी व सिंहासन वत्तिशी आपापल्या गद्य (!) रूपांत प्रचलित होत्या यांत संशय नाही आता हा पद्य ग्रंथ कोणते योग्यतेचा आहे याबद्दल विचार करण्यापूर्वी ग्रंथकाराबद्दल थोडेंसे विवेचन करणें शिष्टाचारास अधिक धरून होईल म्हणून त्याचा थोडा विचार करतो,

महालिंगवास

पूर्व स्नानदेशांतलि चाळीसगाव तालुक्यांत गिरिजाउफ गिरणा नदीचे कांठी वाई म्हणून एक सेई आहे जसें हें हल्ली अगदीं लहान आहे तसें च १५ वे शतकांत हि लहान च असावे अशी कल्पना करण्यास एक कारण आहे, तें हें कीं, त्याचा उल्लेख महालिंगदास हे स्वतंत्र रीतीनें न करतां असा करतातः—

आचर्य देश म्ळेळ रागरी। बहाळ समीप मीजा तीरी ।

वाडे ग्राम पवित्र जोरी । तेथ ह्या पंथ केला असे ॥

या बद्दल स्वतःच्या पावित्र्याबद्दल कदाचित् माय, परंतु विस्तारानें अगदीं लहान असें च हें वाई तेव्हां असावे असा या उल्लेखानें बोध होतो वाई व बहाळ हीं दोन गांवि, गिरिजेच्या दोन कांठास जवळ जवळ आहेत या वाई गांवीं ह्या १०] पंध छाला याबद्दल महालिंगदास हे १८८७ चे वेळीं वाई येथें स्नानदेशांत होते या पेक्षां यांची अधिक प्रत्यक्ष अशी माहिती कांहीं आजपर्यंत उपलब्ध झालेली नाहीं तेव्हां त्यांच्या ग्रंथाबद्दल अप्रत्यक्षतेनं जी माहिती मिळेल ती घरीचशी तर्कावर अवलंबून असावयाची हें उघड आहे तरी प्रत्यक्षाच्या अभागीं अप्रत्यक्ष हि बोधमद व सूचक झोईल म्हणून तथा थोडक्यांत देण्याचा प्रयत्न करतोः—

याचे गुरु कदाचित् महालिंग हे असतील व म्हणून च हे स्वतास महालिंग दास म्हणवितात असें वाटतें ह्या तर्फे खरा असल्यास हे महालिंग नांवाबद्दल बहुधा लिंगात असावेत व म्हणून ग्रंथकार हि बहुधा लिंगात च असावेत लिंगात्ताचा शिष्य लिंगात च असतो च असा कांहीं नियम नाही शांतलिंम हे लिंगात होते पण त्यांचे शिष्य कृष्णादः—जयराम स्वामींचे गुरु—हे लिंगात २०] होते असा कोणें उल्लेख सांपडत नाही

महालिंगदास हे संस्कृतज्ञ तर होते च परंतु ते बहुभुत हि होते विष्णुशर्मा पंडितामार्जे गोरीचे रूपानें ज्ञानपोष करणें हें सामान्यतः बहुधतता अर्गी आज्ञा वाचून शक्य नाही मधन मधन दिलेल्या संस्कृत श्लोकांच्या अवतरणाबद्दल त्यांचं वाचन विरलत होतें हें तर दिसतें च, परंतु त्याबद्दल त्यांची योजना हि स्पष्ट होते हे वेदांतमतानुयायी होते असें थोडे च सांगत देवर्ण परं श्रीविक्रमाच्या सर्भत भिन्नमतानुयायी पण्डितांची सभा भारती असतां तेथे वदाना मताचा विजय झाला असें महालिंगदासांनीं वणम केलें आहे याबद्दल त्यांचा कल कोणीतरे होता नें स्पष्ट दिसत त्यांच्या अवलोकनांत वाणवोगत पंथ होते हें जरी निश्चिततनें सांगतां येणें शक्य नाही तरी पण मनुहरीरत शतकप्रप, सुभाषित, वंशसंघ, श्रीमद्भगवद्गीता, श्रीहामभरी, श्रीमद्भागवत ह पंथ त्यांनीं वाचये

होते च परंतु स्वतः संस्कृतज्ञ असल्यानें कदाचित् वेदान्तपर इतर संस्कृत ग्रंथ हि त्याच्या अवलोकनात असावेत अशी दृढ शका येते. पण असला सकुचित निर्देश करणे अयुक्त आहे. पूर्वील ग्रंथकाराच्या अग्नी कोणते दर्जाची विद्वत्ता हवी असते अशाचद्वल काही ठिकाणी उल्लेख दिलेले आढळतात, त्यावरून असें दिसतें की ग्रंथकारांस संस्कृताचें ज्ञान उत्तम हवे असतें व तत्पूर्वीचे प्राकृत ग्रंथकार हि त्यानें वाचले असले पाहिजेत, शिवाय गुरुरुपा व प्राक्तन ही निराळी च. त्या दृष्टीनें महालिङ्गदासाची तयारी इतपत तरी असली पाहिजे असें गृहीत धरण्यास हरकत नाही; आणि पुढील विवेचनावरून हें अधिक स्पष्ट होण्यासारखे हि आहे.

‘सिंहासनवृत्तिशी’ हा ग्रंथ कल्पित आहे हें सरुद्धर्शनीं च उघड होते; व सर्व ग्रंथाचा एकदम विचार केला म्हणजे असे दिसून येते की, प्रासंगिक विचार[१० बाजूस सारले तर—ग्रंथकाराचे मते— या जगांत सर्व दुःखांस कारण, व बुद्धीस भ्रश पाडण्यांत अग्रणी अशी जीं कनककातेची जोडी, तिचा पाश तोडणें—हें प्रत्येक विचारी माणसाचे आय कर्तव्य आहे, व या ‘कनक व काता’ दुकलीचे वैयर्थ्य जितके अधिक मनावर ठसेल तेवढे इष्टतर आहे अशा दृष्टीनें सर्व ग्रंथाची रचना झालेली आहे. विक्रमाचा जो मोठेपणा व जें ‘उदार्य’ ही ३२ पैकी बहुतेक पुतळ्यांनी भोजजारापुढे गायिली ती त्यानें अमोल वस्तु, अनर्घ्यरत्नें व अप्रतिम सुंदर स्त्रिया याचा मोह कसा वेळोवेळी सोडला याप्रद्वलची च होती. हा एक च विचार सर्व कथांतून गोंवला गेला असल्याने सहज च ग्रंथ कटाळवाणा व्हावयाचा परंतु प्रसंगोपात्त जे अन्य विचार महालिङ्गदासानी प्रत्येक कथेंत वाचकापुढें मांडले आहेत, जो एक प्रकारचा व्यावहारिक सामान्य बोध केलेला[२० आहे, व त्यात जे व्यावहारिक चातुर्य गोविले आहे, आणि स्वतःच्या प्रमेयांच्या समर्थनार्थ जी प्राचीन संस्कृत, सयुक्तिक व अर्थपूर्ण अशी अवतरणें दिली आहेत, त्यामुळे सबंध ग्रंथास वैचित्र्य उत्पन्न होऊन, तो मनोरंजक झाला आहे व त्यावर सामान्यतः विद्वत्तेची शाक पसरली गेली आहे. असो,

त्या ५१ ग्रंथाचे आज पर्यालोचन साग्रतेने न करता, त्यातील ऐतिहासिक दृष्ट्या, जो एक महत्त्वाचा भाग आहे तेवढा च देतो, वस्तुतः भाषाशास्त्राच्या दृष्टीनें व इतर दृष्ट्याने या १५ वे शतकातील ग्रंथाचे बरेंच महत्त्व आहे कारण श्रीज्ञानेश्वरीनंतर नाथाच्या काली माप्त कसाकसा फरक होत गेला आहे हें दाखविण्यास जसा चोभा कवीचा एक ग्रंथ अत्यन्त उपयुक्त झाला आहे, त्या च योग्यतेचा हा महालिङ्ग दासाचा हि ग्रंथ आहे; व या ग्रंथावरून नाथाचें भागवत—एकादश स्कंध—खरोखर[३० कोणत्या स्वरूपात पाहिजे आहे त्याची आपणास खरी अटकळ होईल. सदरचा विषय एका निराळ्या स्वतंत्र निबधात गोवण्याचा माझा विचार आहे, आज वर दर्शविल्या प्रमाणे एक ऐतिहासिक भाग मात्र येथे देतो:—

एके पेछी विक्रमानें ' छत्तीस कुळीचे ' थोर थोर । उपकुळीचे साठी ॥

३६ कुळीचे व ६० उपकुळीचे राजे मेळविले हे ३६ व ६० मिळून ९६ कुळीचे रणपूत राजे एकत्र मिळाले ते कोण कोण त्यांचीं नांवां महालिंगदास देतातः—

“ सूर्यवंशी , सोमवंशी, पादव, विदर्भ, प्रमार, इस्वाकु, चम्पूण, पाळके, घोळी, सिराळे, सैयब, लाडकि, अतिहार, सित्थके, माणकमाण, चापोत्कट, शंख, शब्द कुट, करपाळ, हरतिट, धंदेले, सुडील, सुडीलपुत्र, राग्यपाळ, पौतिक, धनपाळ, मासकाळे, तुरमोडीनि, हुम, अनग, विक्रम, दाहि, माझपरी, धूपक, हांडोड, चोड, ”

१०] ही ३६ कुळी सांगून महालिंगदास म्हणतातः—

आतां उपकुळी सांगेन । त्यासी यावे जी अवधान ।

छत्तिसामाजि अडनावे जाण । परोपरींचीं ॥ ९१ ॥

जेसे स्थायी वसले । ते चि अडनाव पावले ।

अथवा करणीस्तव जाले । नाना कुळाचे ॥ ९२ ॥

तीं साठ अडनांचीं हींः—

बाप, वेडाईत, पवार, देउरे, वफाळेकर, हे कुळीचे प्रमार ॥

अझीरराय, सोनवणी, सोळवकी, देवरे, सदानसी, सुरवाड, कादरदेशी, मांडे बीसे, हे चाळोके गृणीजति ॥

तावडे, चम्पूण, चागुळ, रासोडे, मकोडे, नाहुले, ते जायब घोलीजति ॥

२०] कुठार, मालिंगे, पात व तहळ मिसळतात, कळप व कंदूष हे एक व ॥

पुन्हां अडनांचीं सांगतातः—

बापेल (त ।) मकमाण, माडिचे, जेडिचे, साडे, चावडे, गिरनार, महाले, कासेले, गोईल, गोन्दाईत, पडिपार, चांदेलेक, भुवर, देवडे, रामाद, सेगार, सोदने,

गोन्दारीचे अडनाचे चि ते ।

वेडारार्थी अडनांचींः— मागेरे, हांसडे गदाष्टिये, बेस, दोरीफ, डाड, वेडीचे, पावड, पुडासमा, पाम, गंधे, गाजी, जागीने, वगेर, शिपिने, पाडल, शीपादये, पाडे, कडाडिये, भन्मल, सराडिये, येगडीचे, सासकुमार, कमळिये, उसांरे बडिमये, सांगिये, सेलोरे, सेगार हांवर, घारीचे करबंदकार, सर्गींग, लग्नका, गनगाव

(जगताप नव्हे,) खणकार, जोधा, बावीसव्हार, गड्डे, कसबे, पादरडे, भदाळिज, बडे, सताळीच, गंगोडे, दाडिंग, चेहिलीच वासमोरे, बरडांये वाघ, चवरे, चके, भोरे, (सामाळीये) मोहारक, थोरहात (थोरात), सुखे (साळीचे), मढवे, नागबंधारे, गाइकवाड, झालके, वडले, विगळे, लेले, कोलीते, सौर, साहस, वाणेरे, वाणखंड, काळभवर, मोहिते, पगार, चिदार, (अणीजवरीते).

या होवोनि अगणित । परोपरीची बहुत ।

ते सांगता विस्तार होईल कथेस । तेणे श्रोते कोपती ॥

यावरून वर दिलेली नावे संपूर्ण नाहीत हें उघड आहे आणि म्हणून राहिलेली " अगणित । परोपरीची बहुत । " यांत त्याचा समावेश होतो

श्रीशिवछत्रपतीच्या जन्मापूर्वी केवळ ६२ वे वर्षी वंशहाजी महाराजांच्या भर[१० अमदानीच्या पूर्वी सुमारे ५० वे वर्षी हा ग्रंथ लिहिला गेला. त्या वेळी याच ' राजपुत्र ' (महालिंगदास रजपुतास राजपुत्र म्हणतात हें विचार करण्यासारखें आहे) वंशांतील एक अद्वितीय पुरुष स्वपराक्रमाने आपल्या अखिल कुलास व कुलभूमीस केवढ्या योग्यतेस चढवील याची महालिंगदासास कल्पना हि नव्हती ! कोटून असणार ! भावी गोष्टींचें अज्ञान असल्यानें बरीच सुसदुःखे या जगांतील हलकी शाली आहेत *

गो. का. चांदोरकर

३१ श्रीसुषेणकृत आयुर्वेद महोदधि

मोगलाईत कन्नड येथें एका वैद्याकडे ग्रंथ पहात असता हा ग्रंथ-अपूर्णच-मिळाला. एकदर पाने १०२ आहेत. प्रत्येक पान चार बोटें रुद असून १२ बोटें[२० लाब आहे. नक्की माप द्यावयाचें म्हणजे ३ इंच रुद व ९ इंच लांब आहे. पान नेहमीचे पद्धतीप्रमाणें दोहों बाजूनी लिहिलेले आहे. पूर्वीचे पद्धतीस अनुसरून कागद दुहेरी आहे प्रत्येक पानाचे एकेका बाजूवर ६ पासून ७ पावेतो ओळी आहेत. परंतु मध्यभागी जागा सोडली असल्यानें ती बाजू दुहेरी लिहिल्यासारखी भासते.

अक्षर अत्यन्त वळणदार व शाई काळीभोर-पूर्वीची असावी. हल्लीं कित्येक

* सदरहु निबंध वाचला त्या वेळी भोजापासून भोसले नांव व्युत्पादितां येते असें रा. राजवाडे यांनी प्रतिपादिलें.

ठिकारणी शाह पुसटू लागली आहे पोथी कागदावर लिहिली असून तिचा विशेष
 असा आहे की तिला बरोबर मध्यमार्गी एक वाटोळें छिद्र आरपार आहे ताडपत्रावर
 पाथी लिहून नंतर ती पत्रें सभ्रांत ओवण्यास मुलम जावी अथवा कागदीलिक
 तिच्यांत बसविता यावी म्हणून त्या ताडपत्रास मध्यमार्गी छिद्र पाडण्याची पूर्वाची
 पहिवात होती प हल्ली हि श्रीरामेश्वराकडे यात्रेकरूंची नाव ताडपत्रावर लिहून
 देण्याची दक्षिणेंत पद्धत आहे परंतु कागदाचे पोथीस असें छिद्र मी आज ई प्रथम
 च पहात आहे हे एक वा पोथीचा लेसन काल त्रविण्यास साधन च होईल अशी
 माही समजूत आहे

पोथी उत्तम रक्षण केली असून हि कागद इतका जीण झाला आहे की,
 १०)जेव्हा पोथी बाहेर काढावी तेव्हा तेव्हा पानांचे थोडेस तुकडे पडतात च

या पोथीवर शक कोठें दिलेला माही तथापि एकंदर स्वरूपावरून च अंतःप्रमा
 नावरून ह्या संभवनीय काल माझ्या मते शक ११०० ते १३०० मधील
 असावा असें माझे त्पार्थी कारणे थोडीशी देतां

१ प्राचीन ' अ ' कार जो आज आपणांस माहीत आहे तो ५ असा आहे

त्याचें शक १३०० चे सुमारच रूप फक्त इतकें च राहिल आहे त्यास

' उ ' जोडून त्याचा ' ओ ' या स्वरूपाचा त्या च वेळचा उपलब्ध

होतो अ हा असें त्यावेळी काढला आहे या पोथीत हा काहीसा

या च स्वरूपाचा आहे ' ओ ' हा अलीकडील ' उ ' असा न काढता अ + उ

= ओ म्हणजे ' असा काढला आहे यावरून ही लिपि जुनी आहे

२) च म्हणून सा शक १३०० चे पूर्वी अगर सुमारास लिहिली गेली आहे

३ शक ११०० मधाल पाण्य वेधील शिलालेखांत माघा मागे दिवेली
 दिवने उदाहरणाथ ' मेयजम् ' लिहिलें गाल तर तें ' मयजाम ' अर्सा लिहिलें
 सांपडतें ही माग माघा दण्याची पद्धत शक १५ चे मीगर एमाद्या पार्थीग अम

१४८]

लेली माझे पहाण्यांत नाही. या पोथीत अशी मात्रा मागे देण्याची सरासि पद्धति ठेविलेली आहे.

३ ताम्रपत्रांत व शिलालेखांत सरेफ अक्षरें द्वित्व लिहिण्याची चाल आपण पहातो उदाहरणार्थ ' वर्गः ' वर्गः ' वर्ज ' वर्ज्जम् ' असें लिहिलेले आढळतें. हा पद्धत पुरातन आहे आधुनिक पोथीत असली पद्धत उचललेली आढळत नाही. अशी सरेफ अक्षरें या पोथीत सर्वत्र द्वित्व आहेत.

४ ' भ ' हें अक्षर प्राचीन एका विशिष्ट पद्धतीनें होतें हल्ली हे अक्षर ' भ ' अगर ' भ ' असें काढतात. पूर्वी हे ' त ' असे काढीत असत. हा भकार शक १४०० नंतर कोठें हि दृष्टीस पडणार नाही अशी माझी पूर्ण समजूत आहे. १३०० मध्ये ' त ' व ' भ ' असा मिश्र सांपडेल या पोथीत हा आधुनिक भकार नाही [१०

५ ' झ ' या अक्षराची रूपांतरे होत गेली आहेत ' ज ' पासून ' झ ' निघाला असला पाहिजे हें उघड आहे. ' ज ' हा अत्यन्त पुरातन ' झ ' असा आहे.

त्याचे रूप पुढें ' झ ' असे झालें. पुढें ' अ ' दर्शक व पूर्ण उच्चारार्थ साधन

म्हणून जेव्हा एक काना बहुतेक-सर्व-अक्षराचे मागे लागला तेव्हा ' ज ' चें रूप ' झ ' असें होऊन नंतर ' झ ' असे झालें. ' झ ' हा या च

' झ ' ला वर उभी रेघ जोडून काढू लागले म्हणजे ' झ ' असें ' झ '

चे रूप बनले व पुराण्या पोथीं तून ' झ ' चे असेंच रूप सापडते हल्लीचे पोथीत वर दिलेले ' झ ' हें रूप बनण्याचे पूर्वीचे रूप दिलेले आहे म्हणजे तें ' झ '

असे आहे. थोडा सूक्ष्म विचार केला तर पूर्वीच्या ज पासून च हें रूप निघालें असून वर दिलेल्या ' झ ' चे रूपापेक्षा हें पुरातन आहे असें तेव्हा च नजरेस येईल. [२० शक १४०० शेत हें रूप मिळावयाचे नाही

६ पोथी सस्कृतात आहे परंतु काही काही ठिकाणी प्राकृत (मराठी) शब्द दिले आहेत तेथें ' ल ' कार इष्ट असत ' ल ' कार च लिहिलेला आहे उदाहरणार्थः— तांडुलाचें पांढ केले

७ सर्वांत श्रेष्ठ प्रमाण या पोधीचे शेवटीं एक पात्र आहे (त्यावर ८५ भक्ता आंकडा आहे) त्यावर कुसळीचा मंत्र लिहिलेला आहे तो देतो —

ॐ नमः कावळक कामपीठ कामाक्षा त्र्यागिणी । लाँव कुंसळी
 त्व लाँपीं आपुलेया गुसळपीं आपी । आरे दद्यां आर बुध्म बळति
 चळसि तरि तिया बुर्गेची आक्षा । धमउलेया शबळहमा ॐ लेया
 मसपीं सेछ । मस धमवंत मसपी करी पीठा । आर दद्यां आर बुध्म
 बळसि चळसि तरि शोसटी त्र्यागिणीची आक्षा त्वां गुसळी सिद्धि ।
 ॐ नमो चार्हुंठ प्रबंध गुजदांड कर्म नाटकिनी । अंधकासुरमर्दनीं
 जीव रक्ष रक्ष नासांभी बालांभी अपद्रष्टि य X व परद्रष्टि बांधे
 १०] लाँव बांधे लुत बांधे पिंसें बांधे वूत बांधे तीनिसें कूसळीं बांधे पांच
 सें लावां बांधे सातसें साजटिमां बांधे बांध १२ बांध । शोजाकाला
 त्र्यागिणी बांध । बांध X X X X य हनुमंताची आक्षा त्वां गुसळी
 सिद्धि ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

मार्गे अनुस्वार देण्याची पद्धति आधुनिक माई

गो का चांदोरकर

३२ मानभवोत्पत्ति कथा

शरीर शास्त्रावर ग्रंथ लिहिण्यांत ज्याप्रमाणें अश्लीलतेचा दोषात्तेव करणें अन्या
 य्य आहे त्या च प्रमाणें पूर्वेतिहास प्रसिद्ध करण्यांत मित्रा करण्याचा हेतु गृहित
 धरतां येत माई इतकी च सूचना देऊन माझे संपर्क असलेली एक जुनी पोधी
 २०] ऐतिहासिक दृष्ट्या व मानशास्त्राच्या दृष्टीनं आपले पुढें ठेवीत आहे आतील
 मजकुराची सत्यासत्यता संशोधनीय आहे

पहिले पान (१ छी बाजू)

हे पुस्तक आत्मात्मा स्वामीचा शिष्य सदानंद गोसा
 विचे असे

मार्तण्डगज उत्पत्तिमार्ग कथन ॥

माझल्या मार्गे उरतिः पत्राणि ॥ ७ ॥

१ मार्गे अनुस्वार देण्याची पद्धत या पोधीच्या लेखाखाली होती हे समजोव आहे

हे पुस्तक धराणधर छेत्र निवासी मधुसूदन धर्माधिकारी तत्पुत्र चिंतामणि
धरमाधिकारी तत्सुत सदाशिव धर्माधिकारीचे असे ॥

ऐसा हा मातांग पासड्या मार्ग जाणावा

२ री बाजू

आनंदायनमः ॥ शालिवाहन शके १२५५ वै म
न्मथ नाम संवत्सरे माघ मास वदी तीज शुक्र वा
सरे ते द्वावसी भटमार्गु जाला । ते समयी देवगीरी
स । रामदेवो राज्य करी त्याचा दायज देवपाराजा
तो पैठणी राज्य करी । रामदेव रावो आणि देवपा
ल राज हे दोघे गोत्रज होति । हे जाधव वशिचे राजे । [१०
ते समयी गोदावरी तिरी समीप मुगी पैठन नाम न
गरी तेथे तो देवपाल राजा राज्य करी त्याचा पुरोहि
त रुण्ण भट तो देवपाल याचा पुरोहित रुण्ण भट्टा ×
नगर बाहिरी असे । तेथे कुरग नाम माता ×

२ पान

तो रायाची सेवा करी । त्या कुरंग मातांगाची कन्या देवकी ।
सुंदरी ते गणीका कर्म करे । तीसी तो रुण्णभट्ट पुरोहित
लुब्ध जाला । तो सकलीक लोकांसी व ब्राह्मणासी ठाड
का जाला । जे देवकी मातांगी गणिका वेश्यासी संबधु घ
डला । अनामिकिसी व ब्राह्मणा रुण्ण भट्टासी सबधु घ [२०
डला पाप लोपेना । जगप्रसिद्ध जाला ठाऊका । मग सक
ळा ब्राम्हणामध्ये श्रेष्ठ नागभट्ट तो पैठणीचा आय्य उपाध्या मु
ण्या (ख्या) । तेनें देवपाल रायासी जाउन ते मातु सागता जाला ।
जो तुमचा पुरोहित रुण्णभट्ट तो देवकी गणीका वेश्यासी
संबधु जाला । हा ब्राम्हण आणि मातांगीनीसी संबधु घ

२ री बाजू

डला हें सत्य ऐसें देवपाल रायासी सांगितले नागभट्टानें ।
तव रायानें साक्षी पाहिली मग अत्यजाला रायानें रुण्ण

महासी बोलाविलें । देवकी गणीकेचा समाचार पुसी
ला सब रुष्णमहाचा मुसबंद उतरला । मग रुष्णम
टुपी खी बाळके सहित जातिवेगला पातला । हांडी मां
डी माहारा मेऽस्याचे झती बाहीर काढाडविली । मग
तो रुष्णमट पुढें कुरंगमातांग बाडिसी राहिला । तेथे ये
श्या असे । ऐसी एकी ठाई अस्तु लागली । मग त्यानें रुष्ण म
ट्टे देवकी गणीका प्रघोषिली । किं तुसेंनि या सगति मि
मित्य मज जाति वेगळें घातलें । अमामांकपना पावलों ।

३ पान

- १०] तरी आतां तु मज अंतर नदि । तुखी आपन पुरुष ऐसे
दोषे बत्ता । तु मज अंतर नैदि । मी तुज अंतर नैदी । हें सत्य
माहि माक असे दोषा माक सुफात जाळ साक्षि गाहीरा
चद्र सूर्य ठेविले जे पतिव्रता धर्म बत्तों ऐसा दोषाचे स
त्य झुकीत बचन नेमु जाला ऐसी दोष हि बर्तु लागले ।
मग रुष्णमणें दोषी घोडिलिः काळे नेसलाः
मग ते देवकीस माह्यनी बेपु केला मग वासांड बेपु दीप
ला तिचे नाम भटोपायी ठेविलें मग ते भटोपायी आमी
रुष्णमट दोषे गोदावरी तिरी पैगनाहुनी सात गप्पे पन्निम देखि
गाव एक असे तेथें ते रुष्णमट आनी भगेशाई दार्षवर्ग (१)
११] तेथें मठ बांधला । त्यासी होमग्राम म्हणति । त्या होम होम,
तीर्थ स्थापिलें । तें होमग्रामी भटोपायीस पाष पुत्र जाळे

२ रीपाजू

दत्ता दत्तात्रेयांचा म्हणति । आ ॥ तो पागदेवचा म्हणति ।
त्याचा पहिला पुत्र रुष्ण १ दुसरा पुत्र दत्ता २ तिसरा
पुत्र पागा ३ चवथा पुत्र गुंडा ४ पाचवा पुत्र परसा ५
ऐसे पंचपुत्र भगवाणीस जाळे । रुष्णा तो रुष्ण द्वा
रकेचा म्हणति । गुंडो तो गुंडो म्हणति रीद्रुपीचा । ५

रसा तो प्रतिष्ठानीचा त्यासी श्रीप्रभुचक्रधर म्हणाति ।
 ऐसे हे पाच हि बाधव विप्रीत शाख पढिबीले त्या रु
 णभट्टें । मग त्यासी पच पुत्रासी माहात्मी वेषु केला । डो
 यी बोडीली उफराटे नेसला त्यासी चुडा म्हणाति ।
 रुण तो द्वारकेचा म्हणाति ।
 दत्तो तो दत्तात्रयाचा म्हणाति । चागा तो चागदेवाचा
 म्हणाति । गुडो तो रीद्वपुरीचा म्हणाति । परसा तो म्हणाति

४ पान

प्रतिष्ठानिचा म्हणाति । डोर्यास पदरु घातला । चुरु पाघु
 रति । एकें थीगळें लाउन वखे पाघुरति । त्यासी फाल्हु
 कें नाव ठेविति । फाल्हुके म्हणीजे डोयीकडे वोहडीती । [१०
 पायाकडे न पुरे । त्या पायाकडे वोहडली पा(या!) डोईकडे न पु
 रे । तें फाल्हुकें म्हणाति ऐसी वखे पाघुरति । येर हे अवघे
 ब्राम्हणासी नीदिति । मग रुणभट्टें भट्टमार्ग थापिला हा भ
 ट्टमार्ग तेथुन म्हणाति । वासुदेव वासना माया केली ।
 वासना गोत्र । वासना शाख प्रवीण केलें क्रियाधर्माचें
 नाव व्याजन ऐसें नाव ठेविलें । भोक्षा सकळ वर्णा मा
 गा आदरललीनी ये झोळीचें नाव फुलरी ठेविले । येकाक्षरा
 चि लीप उफराटी केली लतोग म्हणाति (१) बातो म्हणाति (१)

२ री बाजू

ऐसी लिप केली । अक्षराचि शिरीं आडवी रेघ पुसिली ऐ [२०
 सी लिपी शाखें केली । पाच हि पुत्र विपरीत शाख पढवि
 लें । भटोबायीस शिष्यवर्ग आईसा बाईसा असे म्हणाति । पुढें त्या रुण
 भट्टें वेवादस्थल माडिलें त्या नागभट्टास वेवादु माडिला
 होये तें न होतें होयें ऐसें म्हणों दड करी कवनां न मानी वेद
 शाख लटकें म्हणों ब्राम्हणाची चेष्टा करी षडदर्शनाचि
 चेष्टा करी आपण थोर जे मागवाडा देवपूजा थोर म्हण
 ऐसें रुणभट्टाचे बोलनें आयेकुन मग सकळीक

વિદ્વાંસ વ શાસ્ત્રણ વ સમ્યાસી વ જોગી જંગમ સફલ વ
શનં વૈસોની વિવાદ માઢીલા રુખ્યામટાંસી સઢીલેં જે વે
વપુરુપુ તો આદિપુરુષ મ્હળજીને તો કેવિ લ

૫ પાન

ટિકા ફોપે જો દેવ પુરાણી શાસ્ત્રી જલ્લી સ્છલી કાર્ણી
પાપાળી જગમ સ્છાવર્ણી તો સફલીક લોકે દટ દટ
મુઝ મરુતિરૂપેં બસે સર્વધી તો પરમેશ્વરઃ તપાતેં ના
હિં મ્હળાતિ તે મુર્સેં એસા તો રુખ્યામટ કજાતિ કોલા । પુ
કે તે મટોચાચી મવસ્યા સીચી X મઠી વાંધલી ત્યાવેં ના
૧૦] વ હોચેતીચી ઠોવિલેં તેથેં શુદ્ધ અનામીક સીચ્પ કેલેં પા
વેં પીઢિલેં પાસંઢમાર્ગું જે મજતિ આનીક શાચ્ય જે ફોતિ
તવ કર્મપોતી ન ચુકે શિષ્યાચિ કુલદેવતા કુલધર્મ
સાંઢવિતિ પિતૃઆદ્ ન કઠ્ઠ વેતિ । આપના મજરિતિ પં
ચ પુત્ર તે પંચ રુખ્યાનામ ઢચારિતિ । મોશુ ઉપોં ચોલિ
(તિ) એસેં શિષ્યાસ રપદોશિતિ । વા શિષ્યાસ મોવાઢ એ

૨ રી પાઠ

સે નામ ઠેવિતિ । રુખ્યા આણિ દસા ફે દોપે માતાપુરી રાહિલે ।
તિહિં કીતિક શિષ્ય કેલે શુદ્ધ અનામીક આણિ સળદે
ધિં તિસરા પાગા પુત્ર રમાસટક સંગમી તેથ તો આપ
૨૦] નાં પાગદેવ મ્હળજી તેથેં ત્યાનેં શિષ્ય શુદ્ધ અનામીક
કેલે શિષ્ય તેથેં । પરસા તો પ્રતિષ્ઠાની વંચાનેશ્વરી રાહીલા
પરસા તો પ્રમુચકધર આગળાનેં મ્હળવિ ત્યાને શિષ્ય જ
નામિક શુદ્ધ શીષ્ય કેલે । ગુઢા હસરાઢ આપના મ્હળવિ
તો વરાઢ દેધિ દિપ્તિપુરી રાહિલા મઝ વાંધલાવા ત્યાનેં ગું
ઢમે અખ્યાસિલેં કુઢેં કપટ માંઢન રચ્ચાગમ વેશ્વકરણ
મંત્ર કુમંત્ર વિધા મેસઠો માવરાળી કાન્ઢાર્ણી મંત્ર થઈ ।
માપાલીમંત્ર કુબિયા અખ્યાસિલી । માનાંગ વાઢા (પિ)

६ पान

पुजा वट्कथा (१) ब्रम्हणा अधिकार नाहि । ऐसैं शिष्या (× १)
 उपदेशाति । अडरा पगडे यातिसें भीक्षासी उपदे(शिती)
 अठरा हि जातिचि भीक्षा मागति । हीन पद्धति पच × ×
 च रुष्णनाम उच्चारिति ते चि पच मंत्र जगजह × × ×
 शिति । देवता साधन आपन करनि । शिष्यास बोलो
 नेदेति । जे देवता साधन मानानि आपन देवताची अनु
 क्रम करीति ये । तितुर्कें कुडयत म्हणति । नामनिति पच
 रुष्ण स्थापिति भक्तिभावो आचरति सपादिति शिष्या
 चे स्त्रीयेसी प्रबोधिति पतिधर्म साडाविति कनिष्ठाकागनी
 मार्गु उपदेशाति । आपन तयार्सि भग दुरुशन घेति । जे तुम
 च्या उदरा पंच रुष्ण येति । म्हणउणी वासना वासुदेव पो

[१०]

२ री

षिति । षट्मोक्ष उधारे बोलिति । हा मातागवाडा देवचा
 गाव म्हणउणी बोलिति । षट्कर्मी ब्राह्मण अधिकार
 नाहि ऐसैं बोलति । षट्दर्शनाचि निंदा करिति । सकळ
 सकाम निःकाम स्थापिति कर्म उपाय स्थापि (ति) सधर्म अना
 दिसी धरुणीया न मानिति । अनादि धरुणीचि चेष्टा क
 रीति । मातागवासी का मातागआत्माया यासी मानति । शुद्ध
 मुद्रासी न मानिति । ऐसा हा मातांग पाखांड भट्टमार्गु ऐ
 सें हें जानौनी जे शिष्य होति त्यासी कर्मयोनि न चुके ×
 या शिष्यासी कर्म (यो) नी बोली असे । हे वेद श्रुति नाग × ×
 वा × ब्राह्मण रुष्णभट्ट । देवकी मातागी तिचे सदरी पाच
 जाले । ते मातागात्मा म्हणउणी माहात्मा ऐसैं आपणा (ना)

[२०]

७ पान

ष ठेविलें । रुष्णभट्टे मार्ग स्थापिला । म्हणउ(णी भट्टमा)
 गुं हा म्हणति हा पाखांड मार्गु जाला ते क (× × × था १ लाबौ)
 द्वै मार्गु । दूसरां कायापराषि । तीसरा डफगा × ×

धेरकरी ५ पाथवे रनमळ । ऐसे पाथ पासाई (मार्ग)
 णाले । हें मागमट्ट पेटनीं घोलिले । ऐसे हें सत्य वचन हें
 जो लगीके बोले त्याचे नाथेवर गभव एसें जो हें लटिक ली
 झळ त्याचे माथेवर गभव असे । इति मटमार्ग जन्मपत्र
 लिखितं मागमट्टेण पेटमकर तेने लिहिलें संपूण जात ॥
 सत्यमेव अत्र अन्यथा न भवति तर्हि किं सत्यमेव श्रीः ॥

२ री वाज्जु

- श्री दत्तोबा गोसाविष्याच्या श्रीचरणाशरणा ॥ १ ॥
 श्रीरुष्णोबा गोसाविष्या श्रीचरणाशरणा ॥ २
 १०] श्री गुड्डुष रावुळ गोसाविष्याच्या श्रीचरणाशरणा ॥ ३
 श्री चागाबा गोसाविष्या श्रीचरणाशरणा ॥ ४
 श्री परसाबाबा गोसाविष्याच्या श्रीचरणाशरणा ॥ ५
 हे पंच मंत्र उपदेशित । पंचरुष्ण पाते ह्मणति ॥
 पच स्थाने ह्मणति । दत्त माहुरीचा ह्मणति १ ॥ × ×
 रुष्ण द्वारकेचा घोलति २ ॥ × ×
 गुड्डुष रावुळ रीदपुरीचा वासानिति ॥ ३ ॥ × ×
 चागा चागदेवीचा रछापिति ॥ ४ ॥ × × ×
 परिसा पेटनिचा आधिष्ठिति ॥ ५ ॥ × ×

या पोधीपद्धत धोडेसें लिहिणें जदर आहे असें:—

२०] लिहिणारानें स्वतास शपथ घातली आहे म्हणून जर आतील मजकूर सारा
 असेल तर तो सत्कार्त्तान 'महामा पंध्यास अनुलभून असेल' इत्याद्या ज्ञानमत्ताराच्या
 कार्त्ती त्या पंध्याची सवय तसें पुढपरंपरागत रिदली असतील असें वास्त माहीं त्या
 मुखें या पोधीत दिलेल्या विवेचनावरून संध्याच्या 'महामा' पंध्याचे स्वद्वयाधी अत्र
 कळ बांधणें यद्वा योग्य हेणार माहीं

दुसरे असें कीं भिन्न पंध्यापद्धत लिहण्यांत किती हि सावधानी ठेविली तरी
 हेसणी धोडी पसरतेच हें विशेषतः परस्पर भिन्न मनाचे अस्यन्त अभिमाना असल्यास
 जास्त संभवते अभिमान-आरण दुरभिमान म्हणू पडिजे गर-कोणास निय बाटो
 पण त्याचे योगानें अंगां एक प्रचारप मेज असत ४ इत्याद्या सिधिल मनाविचा

रांच्या काळात जसा दुरभिमान व यथाभिमान यांच्यातील सूक्ष्म भेदाची चर्चा करता येते तसे पूर्वी कदाचित् शक्य नसल्या कारणाने हि या पोथीत जरा ढोबळ चित्र रेखाटले गेले असेल

वर दिलेलं विवेचन ध्यानात धरून व ऐतिहासिक आणि विशेषतः भाषाशास्त्राची दृष्टी ठेऊन या पोथीचा विचार करावा. दोन विशिष्ट पंथांची तुलना व्हावी म्हणून हा लेख मुळीच लिहिलेला नाही

धरणीधर ग्राम ह्मणजे कदाचित् नागपूर वाठण्याचा सभव आहे. परंतु एका गृहस्थाच्या माहितीवरून ते खानदेशातील धरणगाव आहे आनंद साप्रदायी मठ तेथे आहे, व सदानंद हे आपले पूर्वज ह्मणून ह्मणणारे तेथील धर्माधिकारी हि आहेत [१०]

सदानंद शक १६२१ चे सुमारास झाले याचे बरेच ग्रंथ मला उपलब्ध झाले आहेत पण त्यासबधी पुढे एखादे वेळी लिहू

या पोथीत 'ज्ञ' पुरातन आहे ह्मणजे 'ज' चे किंचित् रूपांतर आहे कसे ते लिपिशालज्ञास स्पष्ट करून सांगणे नको. पोथी चोपडे गावी रा. राजवाडे यांस उपलब्ध झाला.

आषाढ वा ६ । ३५ }
धुळे

गो का. चांदोरकर

३३ श्रीज्ञानेश्वर महाराजांचे मूळ नांव कोणते?

हा प्रश्न उद्भवण्यापूर्वी मूळ नाव होतें कां ? असा प्रश्न सहजच कोणी विचारील त्यास माझे उत्तर असे की शक ११ शें पासून जो कोणी संताची चरित्रे—हल्ली ज्या स्वरूपात उपलब्ध आहेत तशीच पाहिल—त्यास या प्रश्नाचे उत्तर स्वतःसच [२०] देता येईल. साप्रदायिक नावे व मूळ नावे ही बहुधा भिन्न असतात असे अनेक संतांच्या चरित्रावरून सिद्ध होत आहे.

“गुप्तनाथ” हे पूर्वीचे गंगावाई नाव धारण करणारे होते, उद्बोधनाथ हे पूर्वीचे उद्धव, सेनाथ हे केशव, शिवदिन छांदसि, ब्रह्मानंद हे गणेश अथवा श्रीधर, व निजानंद हे बाणाजी, अर्शी एक का दोन

आणसी कित्येक उवाहरण देता येतील तेव्हा सांप्रदायिक नांव असू शकते हे उपर आहे, मग ते श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांस हि असू शकेल कारण श्रीनिवृत्ती श्रीज्ञानेश्वर श्रीसोपान किंवा श्रीमुक्ताब्जाई ही नावे साधारणतः माझ्यांत सार्वत्रिक नाईत तथात आणीक परंपरेचे एक अनुष्ठान आहे, त्यावरून तर ही नावे सांप्रदायिक आहेत हे उपर होते

ते अनुष्ठान हे:—

आदिनाथ च मस्स्यं गोरक्ष गहिनी तथा ।

निवृत्ति ज्ञाननाथ च सूर्यो भूयो नमाम्यहम् ॥

तेव्हा ज्ञाननाथ अथवा श्रीज्ञानेश्वर हे सांप्रदायिक नांव आहे अशी घटवसर १०] शंका येते व तिन्ही भावांच्या नावांतील गर्भितार्थ पाहिला, म्हणजे मनाचा निश्चय होतो की, ही नावे काही " पाश्चात्यांतील नावे " नाईत

श्रीज्ञानेश्वरीत हि सद्य महाराजांनी स्वतःस 'ज्ञानदेवो । निवृत्तीचा ॥ असे झाले आहे यावरून हि हे च दिसते की सगुंडांनी दिलेल्या नावांचे स्वताचा उल्लेख त्यांनी केलेला असावा

वस्तुतः श्रीगुरुदेव अथवा मुक्तिनाथ आणि श्रीज्ञाननाथ या आय संत-कर्षाची चरित्रे आज मुक्ती च उपलब्ध नाईत व ह्या दिशेने अद्याप प्रयत्न हि झालेला नाई पण यांचीचर्चा काय, इतर कोणते असे संत आहेत, की ज्यांचे जीवनचरित्र निःसंशयतने महाराजांस अवगत झालेले आहे ! असो तेव्हा संतांसंबंधी जे काय लिहावे, ते बाबुषा तक म्हणून च लिहिजे पाहिजे या दोन २०] संतश्रेष्ठांचे चरित्रांतील एक दोन गोष्टी मागे मजरेस आल्या आहेत त्यांचा परस्पर संबंध आज जरी दाखविता आला नाई, तरी त्या गोष्टी संशोधकांनुळे असलेल्या घन्या, म्हणजे कदाचित् मध्ये कमी अमलेने दुवे उपलब्ध होतील, या दृष्टीने हा उपक्रम करित आहे

हा विश्वनाथ काशीनाथ राजवाडे यांस उपलब्ध झालेला व आमच्या येथील सत्कार्योत्तेजक-सभेत प्रसिद्ध केलेल्या श्रीज्ञानेश्वरीत शेवटी एक श्लोक आहे, तो असा:—

श्रीगुरुदेव वृत्ता ज्ञानेश्वरी शुभा ।

विद्याधराय शिष्याय स्वीय स्वर्ग्यं न शोभते ॥ १ ॥ ७ ॥

या श्लोकाचा सार अर्थ असा हात — " श्रीगुरु गुरु नी शिष्य विद्या

धर यास शुभा अशी ही ज्ञानेश्वरी दिली, जें आपलें आहे तें आपलें ह्मणण्यांत शोभा नाही. ”

यावरून या श्लोकांत जो भेद दाखविला आहे, तो दत्ता, स्वत्वं व स्वीये या तीन शब्दांत दाखविला आहे हें उघड आहे. दिली म्हणून ती स्वतःची झाली, असा अर्थ येथे दृष्ट नाही, कारण मग स्वतःच्या वस्तूत स्वत्व शोभत नाही हें ह्मणण्यांत स्वारस्य काय ! मला वाटतें याचा अर्थ असाः— “ स्वतःच्या वस्तूत स्वत्व दाखविणें शोभत नाही, (म्हणून) श्रीसद्गुरुमुकुंदानें च ही ज्ञानेश्वरी मां जो विद्याधर नांवाचा शिष्य त्यास दिली ” व हें ह्मणणे अधिक योग्य आहे.

हा अर्थ जर योग्य असेल, तर त्यावरून अनेक विचार सुचतात. श्रीसद्गुरु मुकुंदाने आपल्या शिष्यास काय दिलें ? ग्रंथ दिला हें म्हणणे सयुक्तिक होणार[१० नाही, कारण तो पूर्वी च स्वीय होता. तेव्हा एक च अनुमान सयुक्तिक दिसतें ते हें कीं, शिष्यानें एखादा ग्रंथ स्वतः च रचून, तो मला श्रीगुरूनी दिला हें ज्या अर्थानें त्या सत्शिष्याने म्हणारें, त्या अर्थानें च दत्ता हें पद या श्लोकांत योजिलें *दिसते, एरवी त्याचा अर्थ सयुक्तिक लागत नाही

तेव्हां श्रीज्ञानेश्वरीचे कर्ते विद्याधर म्हणून होते व हे च विद्याधर, श्रीज्ञानेश्वरमहाराज होत, असें अनुमान निघतें, व श्रीज्ञानेश्वरांचे श्रीमुकुंद हे विद्यागुरु व श्रीनिवृत्तिनाथ हे मोक्षगुरु असे दोन भिन्न गुरु असावेत असें वाटतें. एकाहून अधिक गुरु असणें काही अश्रुतपूर्व नाही.

श्रीमुकुंदांचा व श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांचा काल एक च होता, व त्याचे गुरु शिष्याचें नातें होते हें दाखविणारें प्रमाण नुकतें च उपलब्ध झाले आहे, त्यावरून[२० तर वर दिलेल्या अनुमानास अधिक पुष्टि येते. तें प्रमाण असेंः—

रा. ख. चि. मेहेदळे याजकडून मला “ डेक्कन कॉलेजातील ” संस्कृत विवेकसिधुची प्रत पाहण्यास मिळाली. ती प्रत व र^१ राजवाडे यास नुकती च उपलब्ध झालेली प्रत ह्या एक च स्वरूपाच्या आहेत. परंतु पहिल्या प्रतीच्या शेवटीं एक श्लोक दिला आहे तो हाः—

शिष्येष्वन्येषु सत्स्वप्यहमधिककृपापात्रमस्यास्मि जातो ।

ग्रंथ मद्बोधासिध्यै कुरु शिशुसुगमं ज्ञानसर्वस्वसारम् ।

* श्रीज्ञानेश्वरानंतर परंतु ज्या वेळीं त्याची स्मृति ताजी होती अशा वेळीं, हा श्लोक कोणी केलेला आहे असें ‘ ज्ञानेश्वरी ’ या शब्दावरून दिसतें ‘ ज्ञानदेवी ’ हें अभिधान पुरातन असावेसे माझे मत आहे.

[३०

पर्व विज्ञापित* सन् अवमतशिरसा ज्ञानधेवेन धीमान् ।
सद्यः कृत्वा हि तस्मै सकृण्वद्दय भीमूर्नीद्रो मुकुन्दः ॥ १० ॥

रा॥ राजवाडे यांच्या प्रतीत—

जिरघपालेन धीमान्

असा पाठ आहे इतर दुसऱ्या प्रतीत हे श्लोक च माहित तेव्हा बर दिलेला
पाठभेदयुक्त श्लोकावरून काही अनुमान काढून दोघांचा मेळ घसविणे आज पर
घपाचें माहीत हें मला हि दिसतें परंतु या दोन संतभोळांच्या। चरित्रातील दुसऱ्या
कितीक आत्म्याविका लक्षांत घेतल्या म्हणजे यांचा परस्पर परिचय असणें आ
भवनीय नाहीं असें दिसतें, तथात मी बर स्वरूपणें नमूद करून ठेविलें च आहे
१०] हा केवळ माझा तर्क म्हणून मी विद्वानांपुढें मांडित आहे

गा का चांदोरक

३४ खरपुढी येथील रामेश्वराच्या देवालयवरील शिलालेख

खरपुढी गा, ता सेड जि० पुणें हा गांव सेडाचे पुर्वेस दोन कासांवर भीमानदीचे
काठी आहे तेथील श्रीरामेश्वराचें देवालयवर सालील मोठें शिलालेख आहेत—

१ देवालयच्या बाहेरील दरसाजावरील लेख

भीमीमा उत्तरे तीरे । सर्वुणीग्राम संजीधी ॥
प्रासादनीर्मोतं शुद्ध । हरिसुनेन भीमता ॥ १ ॥
वासुदेवस्य प्राहिणी । सर्ती च कमळाभीषा ॥
तयारब्ध भीमोवाट । रामेश्वर प्रसादता १० ॥

२०] फासिपासी वासुदेवो ज्योतिषिदुपनामकाः सख्य दत्ता तु गगरी
नानास्य प्रभुणा खयं ॥३॥ शेक १६७८ धानानामतदुदरे माप
शुभ प्रतीपदा त दिने पायाउ घारंम शाताबाइन शेके कार्यतु रामपद

२ गाभाऱ्याचे दरवाजावरील लेख

श्री

भांमा उत्त

रेतीरे खर्पुटी ग्रामसंज्ञीधो ॥

प्रासादि नीर्मिति शुद्ध वासुदेवेन श्रीमता ॥ १॥

वासुदेवस्य गृहीणी सती च कमलाभीधा तयारब्धं

श्री शैवाल रमेश्वर प्रमादता ॥ २ ॥

सदरील लेखावरून वासुदेव हरि जोशी यास श्रीमत नानासाहेब पेशवे यांनी सरपुडी गांव इनाम करून दिल्याचें स्पष्ट होते. वासुदेव हरि हे काशीस असतांना, त्यांची पत्नी कमला हिने ह्या देवालयास आरंभ केला, असा लेखात उल्लेख आहे. [१० सरपुडी येथील देवालयाप्रमाणें च या चाईनं सरपुडी खुर्द, वाकळवाडी, रेटवडी वगैरे ठिकाणी मिळून महादेवाची आणीक आठ देवालये बांधिलेली आहेत. सदरहु रामेश्वराचे सचार्करिता एक खडी इनाम आहे सदरहु जोशी कल्याणनजीक कुळगांवचे रहाणारे. तेथें त्याचे वंशज अद्याप आहेत, वरील लेखात उल्लेखिल्याप्रमाणें सरपुटी गाव जोशांकडे इनाम होता पुढें रावबाजीचे कारकीर्दीत तो देवधर ढमढेरे यांकडे जाऊन, अव्वल इगजीत खालसा झाला, अशी ह्या गावासंबधानें येथील कुळकर्ण्यांकडून माहिती मिळते. श्री. नानासाहेब पेशवे ह्याच्या विश्वासातील वासुदेव जोशी व वरील लेखातील वासुदेव हरि जोशी हे एक च काय !

गं. ना. मुजुमदार

३५ अनंतसुत संत पुरोहित तुकदेव

[२०

१ ह्या कवीचे नाव आजवर ऐकून हि माहीत नव्हतें. पाचळ येथें रा० रगनाथ वामन बारसोडे यांचे सग्रही तुकदेवरुत स्वात्मानुभवतरागिणी नामक सप्तरगात्मक प्रारुत ग्रंथाची कवीनें स्वहस्तानें लिहिलेली अशी संपूर्ण पोथी आहे. ग्रंथसरव्या ८६१ असून ग्रंथ वेदांतपर आहे. श्रीशंकराचार्यरुत 'अपरोक्षानुभूती' चे आधारें कवीनें हा ग्रंथ रचिलेला आहे. "तयाची अपरोक्षानुभूती । ग्रंथ सांपडला सताप्रती ते बोलिले प्रारुती । स्पष्ट कराया ॥ " ३१ असे कवी ह्याविषयी म्हणतो.

२ कर्वाणें अपली गुरुपरंपरा देतांना, आपणासमर्थान, किंवा हुना आपल्या कुळा
समर्थानें खालील माहिती दिली आहे:—

तरंग १ पुरुषोत्तम जो पसात्यरु । विनायक तयाचा कुमरु ॥

तयापासून माझा गुरु । प्रकाशला ॥

अथर्ववेदी कमनिष्ठ । कंसिक गोत्र धरिष्ठ ।

श्रीअनंत नामे स्पष्ट । ब्यवहारला ॥

तो माझा वैसिक । सकल दाऊनी कौतुक ॥

विलया नेळें सम्यक । रज्जु सर्पवत् ॥

कवीच्या ह्या उद्गारावरून पुरुषोत्तम—विनायक—अनंत—तुकदेव अशी परंपरा
१०] निघते, १ कवीचें गोत्र वगैरे गोष्टीचा हि बोध होतो

३ सदरहू मध्य कोणी कराविला सावित्री हि कर्वाणें उल्लेख केला आहे सदरहू
उल्लेख ऐतिहासिक दृष्ट्या महत्वाचा आहे, कवी म्हणतो:—

सपद्धनाच्या कुळाकाशी । कामराज उदेलालाशी ॥

कलियुग पूर्णमेसी । पूर्ण जो कां ॥

तयाचा उदंड विस्तार । घाटिंगे पैमा आहे ब्यवहार ॥

तयांमाजि संत सुंदर । नामासाररेला ॥

तेणें हा ग्रंथ करविला । तेथिच्या सारत्या भुकेला ।

म्हणउनी म्या हि केला । परमानंद ॥

४ मधकाराणें श्रीशंकराचार्याची स्तुति खालील ओष्पांत केली आहे

२०] तो सकल सिद्धांच्या तिरोमगी । अज्ञानमविद्येची सार्णी ।

अगाध जवार्ची । वाणी नसे ॥

जो ब्रह्ममदाचा वीतला । मोठोनी स्वानुभव पूतला ।

जाळा तो हा जनी फलला । कृपापद्मगुरु ॥

तीर्थें तें पमानिपमें । कृष्ण पोदायणादि बद्धभमें ।

भ्रमळे वैराग्यसभमें । जे येथ आले विभ्रांति ॥

देवगुरुनी वाक्शक्ति । भागवार्थी पाव्यपुनर्नी ।

व्यामोदिकाचिया मुक्ति । देहस्थिती आलीया ॥

कीं शुकादिकांचा अनुभव हा । प्रत्यक्ष धरुनया देहा ।
प्रवर्तविला मार्ग हा । सद्विद्येचा ॥

५ ग्रंथ कोठें रचिला ।

उभय कावेरी मध्यदेशी । श्रीरंग जेथ रहिवासी ।
श्रीरंगपट्टणी नंतोपी । आरंभ केला ॥
तंव मनी उद्भवले उत्पंठी । शिवाचिये जावे भेटी ।
तया पहावें अमृते दृष्टी । भरुनिया ॥
तो साझा परम मित्र । मदाचार संपन्न पवित्र ।
जो पहा थोर पात्र । द्विजाभीर्वचना ॥
तयाचि होतां भेटी । उपजालिया मंतोष कौटी ।
तेणे ग्रंथप्रवाह नेटी । सेवटवरी चालीला ॥
श्रीरंग आणि चंद्रशेखर । उभयतां राहती एकत्र ।
ते पहा भास्कर क्षेत्र । इरापुरनाम ॥
तेथें ग्रंथ समाप्त जाला । श्रीसद्गुरुचरणीं निवेदिला ।
हे ही तयाची च कला । अघटित घडवी ॥

[१०]

६ ग्रंथ केव्हां रचिला । शके १६४०.

स्वास्ती श्रीशालिवाहनास । शके जाहाली विशेष ।
आकाशनिगमरस । भू मांडितां ॥ ५८८ ॥
अंकानां वामतोगति । ऐसे ज्योनिःशास्त्री वदती ।
अंक मांडिजे त्याची युक्ति । गणना ते चि ॥ १८९ ॥
विलंबी संवत्सर दक्षिणायनी । आश्विन मासी शोभनी ।
बहुल पक्ष प्रतिपादिनी । इंदुवासरीं ॥ १९० ॥
समाप्ति पावला ग्रंथ । प्रीति श्रीगुरु अनंत ।
तयाते पहा विनवीत । तुकदेव हा ॥ १९१ ॥

[२०]

इति स्वात्मानुभवतरंगिणी श्रीमदनतस्तुन सत पुरोहित तुकदेवरुत सप्तमस्तरंगः ॥
स्वस्ति श्री शक १६४८ वर्षे पराभव संवत्सरे चैत्र शुद्ध ५ इंदुवासरे अथर्वणवेदिना
तुकदेवेन लिखितमिदं पुस्तकं शुभभवतु ॥

निर्गगाव, मि० कार्तिक शु. ३१ }
रविवार

पां. न. पटवर्धन

३६ आंग्र्यांच्यासंबंधी कांहीं टांचणें

थरल येथील रा लक्ष्मण गोर्विंद मनोहर यांच्या द्धरांत पुढील टांचणांचा एक जुमा कागद होता, तो एका इतिहासमकरनें मजकडे पाठविला

स्वराज्यस्थापनेनंतर मराठ्यांच्या इतिहासांत जी अत्यंत महत्त्वाची व परीक्षेची वेळ आली होती, ती राजाराम महाराजांच्या कारकीर्दीतील स्वराज्यस्थापनेची होय अशा त्या मनोरम काळातील जी जी गांथ नवीन कळेल, ती ती मावी इतिहासकारांसाठी अवश्य समूह करून ठेविली पाहिजे पुढें समूह केलेल्या टांचणांपैकी पहिली बाब ह्या काळातील आहे त्या काळीं महाराष्ट्रराज्यस्थापनेच्या जाणीं परिश्रम केले अशा कांहीं नवीन पुरावांचीं नविं पहिल्या कलमांत आलीं आहेत दुसऱ्या १०] कलमावरून सेखोजी आंगरे यांची उत्कृष्ट धर्मभद्रा दिसून येत आहे व तिसऱ्या कलमांत त्यांची नियमनिधि दिली असून त्यांच्या पश्चात् कोणी कारमार पाहिला त्यांचीं नविं आलीं आहेत मिळालेल्या कागदावरील पुढील तिन्ही बाबी जशाच्या तशा सादर करितो

(१)

मामले मूर्तजापाद ऊर्फ थरल सरकार तळकोकण

इक्रिफत

मुद्दा समान निसेन व अल्प

शके १९१९ ईश्वरनाम संवत्सरे

श्रीमंत राजभा कागडोजी आंगरे सरसेल जंभिरा कुलापा यांही तळकोकणांत पुढावे होऊन प्रांत वयरान पडला महाराष्ट्रधर्म रहावा असें नव्हतें त्या २] वेळेस किंरी व इयशी यांही प्रांतांत धमठच्छेद्द करावयास प्राप्त जाणाले होते तेव्हां सरसेल साहेबाचे पुण्यप्रतापें व स्वरक्षणार्थ थोर थोर मातबर सरदार जमाव होऊन शामलायी क्षिती केली सफोजी मोहिते व राणोजी गाळे व खंडोजी माळकर व रुमाजीराव सराडे व कुण्याजी मोड व हासनखान जमातदार यांही सरसेल साहेबाचे समागमे युध्दप्रसंग करून शामलायी क्षिती केली आणि धम पाऊन फोफणांत धर्म राहिला ई सरसेल साहेब यांही दिलान आणन श्रीमंत महाराज छेत्रपती व राजभी याशजीराव पंतप्रधान याजकडे सरकारानी पार जाणाली सरदार यांही राजकारणामुक्त कार उपयोगी पडले हे सरसेल साहेब यांही सरदार यांस धमदार होवे असे करून दिल्याचा प्रकार तो

१ सेफोजी मोहिते सरदार यास पातंगी व येष्ट गांव

३०] १ राणोजी गाळे सरदार यांस येष्ट गांव व पातंगी दिजी

१ लष्णाजी मोड सरदार यास तीन गांव व पालती ही दिल्ली

१ हासनराव जमादार यान येऊ गांव व पालती दिल्ली

(अपूर्ण)

येणे प्रमाणे मातसर सरदार याही राज्यरक्षण केलें म्हणोन आपल्या घरावर बेंतनें देऊन राज्यांत रागिले नगरोल साहेब याही धर्मव्यापना केली ही कीर्त त्या लोकीं पालोकीं भळून उरली आहे

(२)

मु॥ इतने सल्लागांन मया व अल्फा शके १६५३ विरोधीस्त नाम संपत्तरे माहे आपाट भू॥ ३ श्रीमन सफोजी आंगरे नगरोल याही श्रीरामेश्वर येथें कुंड उपहिले पर्जन्यपुत्रो जाहाली अने [१०

(३)

मु॥ सलास सलात्तांन शके १६५४ परिधारी नाम संपत्तरे माहे पोंप वा १ रोज रविवार ने दिवनी सफोजी आंगरे सगरोल यास देवाज्ञा जाहाली पुढें अमल संभाजी व चेत्ताजी शके १६५६ पावेतो केला

~~~~~  
अशी ही तीन कलमें आहेत शके १६५४ च्या पोंप वा १ ला रविवार नवृता, गुरुवार होता. या १ आहे तेथे वा ४ किवा ११ असती तर जुळले असते हस्तदोषानें ४ च्या ऐवजी १ पटणें जरा कठीण च, पण ११ च्या ठिकाणी चुकून १ लिहिणे शक्य आहे तेव्हा शके १६५४ पोंप वा ११ ही सकोजी आंगरे चांची निधनतिथि ठरते [२०

शंकर श्रीकृष्ण देव

### ३७ अच्युताश्रमांचा वैरागर ग्रन्थ

—•••—  
(१) सदगुरु ग्रंथ अप्रकाशित असून त्याची एक हस्तलिखित अपूर्ण प्रत आपचंद मठांत मिळाली (अनुक्रमांक २०). मिळालेल्या प्रतीत दहा प्रकरणे पूर्ण असून अकरावें च अपूर्ण राहिलें आहे. नवव्या प्रकरणाचा आरंभ



संपूर्ण शरीरापे पूर्वे आतां सांगार्वे उत्तरापे अपूर्वे ॥

असा आहे, त्यावरून मध्याची एकत्र सोळा प्रकरणे असावीत, असे अनुमान आहे

(२) मिथालेच्या प्रकरणांतील विषय व ओवीसंख्या येथे देतो, त्यावरून मध्याच्या स्वरूपाचा बोध होईल

|     |        |                      |           |     |
|-----|--------|----------------------|-----------|-----|
|     | प्रकरण | १ ले—प्रास्ताविक—    | ओवीसंख्या | १७६ |
|     | "      | २ रे—गुरुलक्षणें—    | "         | ६७  |
|     | "      | ३ रे—शिष्यलक्षणें—   | "         | ८३  |
|     | "      | ४ थे—स्थूल देह—      | "         | ११२ |
| १०] | "      | ५ वे—लिंग देह—       | "         | १४१ |
|     | "      | ६ वे—कारण देह—       | "         | १४१ |
|     | "      | ७ वे—महाकारण देह—    | "         | १२२ |
|     | "      | ८ वे—महाभाषी उभारणी— | "         | १४५ |
|     | "      | ९ वे—गुणरूप—         | "         | ११८ |
|     | "      | १० वे—गुरुस्वरूप—    | "         | ९८  |
|     | "      | ११ वे—सत्स्वरूप—     | "         | १२१ |

( ३ ) अष्टपुतामनांचे गुरु सहजानंद होत मधीत त्रिकुटिकाणी सहजानंदाना नमन केले आहे मधाला आरंभ व असा केला आहे —

भी शिष सहजानंद सहस्र ब्रह्म विस्तारले अगोचर ।

२०] सुवनत्रयाचा जाल्य विस्तार । केसा साकार आकारला ॥ १ ॥

सहजानंदाचा काल धके १४६० आहे सहजानंद हे पूर्णानंदाचे गुरु व पूर्णा नंद हे श्रीसमर्थकालीन शिष्यामधी गुरु तेव्हा अष्टपुतामनां हे श्रीकृष्णधर्मातून होत मध्यातील भाषेवरून हि असे व पाहिले मिथालेनी प्रत जुनी आहे

( ४ ) पहिल्या व प्रकरणांत मध्याची प्रयोजन देण्याची इतर काही मध्याचा अप्रति उल्लेख आला आहे, तो असा —

प्रथम जाहाले अगोचर । आमरांनी अपरांतर ।

भामवतादि करुनि अणार । सुगं सादर सांगती ॥ ११

कल्पतरु स्तल्प मुमानि । अल्प कळें लागाळी गगनि ।  
 विवेकसिंधू परमज्ञानि । मांहा मुनीन रचिला ॥ ३५ ॥  
 रजसत्वतमादि गुणागुणि । पचिकर्ण माहावाक्ये वचनि ।  
 भेदाभेद आवलंबानि । मांहां मुनि बोलिला ॥ ३६ ॥  
 भगवद्वितेचे निरोपण । स्वता करितसे नारायण ।  
 आत्मस्वार्थालागि सपूर्ण । उत्थवालागि जाण वोळला ॥ ३७ ॥  
 अर्जुनासि करुणियां मढा । उपदेशे केला धडपुडा ।  
 दाविलीया दाटा अवघडा । तां निधडा देखणा ॥ ३८ ॥

याहून जास्त स्पष्ट उल्लेख कोणाचा च नाही.

(५) सहजानंदाचे गुरु ब्रह्मानंद होते, याविषयी वाद नाही. परंतु सहजानंदांना [१० ब्रह्मानंद नावाचे पुत्र असून ते त्याचे शिष्य होते की काय, व ब्रह्मानंद म्हणून त्यांना एकादे बंधु हि हेतु की काय याविषयी निश्चय होत नाही. प्रस्तुतच्या ग्रंथात तिसऱ्या, चवथ्या व साहाय्या प्रकरणात पुढील ओव्या आहेत.

सहजानंदाचा साक्षात बंधु । ब्रह्मानंद स्वानंद अवधु ।  
 तयान केला लिळाविनांदु । सांगितला भेद सुगमार्थ ॥ ८३ ॥  
 ब्रह्म भुवनाचा ब्रह्मानंदु । सहजानंदाचा जीवन कडु ।  
 नाहिं बोधासि भेदाभेदु । परत्वे बंधु जाहाले ॥ ८४ ॥  
 गुरुसिष्यासि अंतर नाहि । गुरु तो चि शिष्ये पाहि ।  
 हे लटिक सांगत नाहि । अवतार पाहि युगायुगिं ॥ ८५ ॥  
 प्रथम गुरु ब्रह्मानंद हाता । सहजानंद शिष्ये तत्वता । [२०  
 सहजानंद होऊनि पिता । शिष्ये तत्वता ब्रह्मानंदु ॥ ८६ ॥

सहजानदाचे गुरु, बंधु आणि पुत्र असे तिथे ब्रह्मानंद होते की काय याचा निर्णय केव्हा तरी झाला पाहिजे वरील चार ओव्यांवरून दुसऱ्या ठिकाणच्या सालील ओव्याकडे हि दृष्टी असावी.

तजावर सरस्वतीमहालातील २० व्या दप्तरात “ प्रणवाविवरण ” प्रकरण आहे त्याचा शेवट असा आहे:—

ब्रह्मानंद ह्मणे जाण । गुरुगम्याची खूण ।  
 सहजाचे कृपेकडोनि । केलें प्रणवाचें विवरण ॥  
 जाणतियांनी गुरुपुत्री ध्यावे मेळवून ।  
 न कळे त्यानी विचारोनि जावे सहजासी शरण ॥

[३०

तसें च २२ वें द्द्वारांत “ ब्रह्मांडार्थे विवरण ” आहे त्याचा अंत असा आहे:-  
सहजानदाया भाळ । ब्रह्मानंद वेल्हाळ ॥

इत्यादि

( ६ ) प्रस्तुतचा ग्रंथ नवीन आहे त्याची संपन्न प्रत सशोधकांनी मिळवावी व सहजानंद आणि ब्रह्मानंद यांच्या परस्पर संबंधाचे कोई केव्ही तरी उकलाव म्हणून हें टांचण आज सादर करित आहे

पुणे, कार्तिक शु ११  
१८३५

} शंकर श्रीकृष्ण देव

## ३८ श्रीरामदासतुकारामसंवाद

श्रीसमर्थ आणि तुकाराममहाराज यांचा परस्परार्थी कितपत संपन्न होता, असा १० ऐक प्रश्न आहे त्याचा निकट संपन्न होता असें उत्तर दण्यास विशेष प्रत्युपाय आहे, असें मला वास्त नाहीं यासंबंधाचे व भेरीचे प्रसंग उभयतांच्या हि परिप्रांत वर्णिलेले आहेत तथापि आपल्या चिकित्सक बुद्धीस पत्तील अशा प्रमाणांची विद्वान् लोक अलीकडे अवेष्टा करित असतात, नुसत्या परिप्रांतीत कथावर विश्वास ठाकण्यास त्यांची तयारी नसते

तेव्हां असें आणसी एक प्रमाण आज येथे ममद कडून ठरांत आहे आपणंद मठांतील वाड १८ यांत पुढील दोन पदे एकासारखी एक अर्थां लिहिलेली आहेत ती येथे उतारून घेतां कल्याणस्थानीचे शिष्य शिब्रामस्थानी यांचे हें वाड आहे शके १६४८ त शिब्रामस्थानी समाधिस्थ झाले तेव्हां प्रस्तुतचे वाड बरेंच जुर्म आहे पदाबद्दल अनुमानें काढण्याचें काम आपणांवर सोपवितां

२०]

( १ ) पद

कधिं मा रिकामा होसी । कधिं संतापार्थीं जागी ॥ १ ॥  
कधिं माम वाचे स्मरसी । कधिं सत्कृते घदिमी ॥ २ ॥  
पेसैं म्हणती जन्म मेला । माझे माझे ह्मणतां मेला ॥ ३ ॥  
रामीं भजावें भजावें । रामदासी राग चि प्ढावें ॥ ४ ॥

## ( २ ) पद

जधिं मी निवारी कामा । तधिं होइन बा रिकामा ॥ ध्रु० ॥

जाऊं म्हणतो संतापासीं । पोरें आगिती संतापासी ॥ १ ॥

कथा ऐकूं जरि भवतःणी । जाऊ नेदी बाइल तरणी ॥ २ ॥

जालो शास्त्री वय्याकरणी । बोलासारिखी नाहीं करणी ॥ ३ ॥

विठ्ठलभजन न ये कदापी । करितां खळ जन येक दापी ॥ ४ ॥

तुका ह्मणे ऐशा नरा । न चुकती येरझारा ॥ ५ ॥

अशी ही दोन पदे आहेत ती प्रश्नोत्तररूपाची आहेत, हें स्पष्ट दिसत आहे. दुसरें पद केवळ चटुच्छेने रचलेले दिसत नाही तें रचताना तुकाराममहाराजांना श्रीसमर्थाच्या पहिल्या पदाची निदान आठवण झाली होती, हें निर्विवाद आहे [१० श्रीसमर्थ तीर्थाटणे करून शके १५६६ चे सुमाराम रुष्णातटाकी आले व तुकाराममहाराज १५७० त वैकुंटाळा गेले, ह्या गोष्टी विद्वानांनी मान्य केलेल्या आहेत तेव्हा हा प्रश्नोत्तराचा प्रसंग या दोन शकांच्या दरम्यानचा असला पाहिजे, हें उघड आहे.

शिष्यसमवेत श्रीसमर्थ व तुकाराममहाराज चर्चा करीत बसले आहेत, अशा एका प्रसंगी कोणी प्रपची मनुष्य त्याच्या दर्शनास आला असता समर्थांनी “ कधि बा रिकामा होसी ” असं त्याम विचारलें, तेव्हा त्यानें उत्तर देण्याची वाट न पाहता तुकारामांनी च “जधिं मी निवारी कामा” असं आपल्या सर्वांच्या च वतीनें उत्तर दिले । असा एकादा प्रसंग या उभयता सत्पुरुषांच्या चरित्रांत आला असावा, हें अशक्य वाटत नाही [२०

तें काही असो ही दोन पदे विद्वानाचें रजन करून विचार करण्यास त्यांना प्रवृत्त करतील, यात मला शका वाटत नाही

शं श्री देव

## ३९ शक १३३५ तिल बांदीवडे येथील एक मराठी शिलालेख

—००—

( गोवें, फोंडा )

१ गोवें प्रांतात फोंडें तालुक्यांत बांदीवडें गावी श्रीनागनाथाचे देवालय आहे. तेथें तळीवर प्रस्तुत शिलालेख आहे शिळा काळ्या फत्तराची आहे. अक्षरें शालिवा, नाच्या चौदाव्या शतकातील असून भाषा मराठी आहे. दोन [३०

चार स्थलीं गोर्वे प्रांतांतील कोंकणी मराठी मायेचीं रूपे आलेलीं आहेत हाने  
 श्रीनंतर हा शिलालेख बराबर १२३ वर्षांनीं लोदला गेला अर्थात् मार्च १६  
 फरक झाला तेथे बदल तया हे रूप ह्या सवार्शे वर्षांत गोव्यासारख्या मागस  
 लेल्या प्रांतांत हि रूढ झालें म्हणजे शक १३०० च्या सुमारास तेथे हे रूप  
 मराठी मायेतून प्रचारांतून जात झाललें इतें हे उघड आहे ह्याच अथ असा र्श  
 ज्या एसाया अस्सल लेखान तया हे रूप सापडेल तो लेख जुन्यात जुना म्हणजे  
 शक १३०० च्या अलीकडील असला पाहिजे हानेश्वरी भाषा शक १३०० च्या  
 सुमारास किंचित् बदलावयाला लागली हे वरील बाबीवरून निःसंशय झगता  
 येतें व एतद्धं हा शिलालेख मायेच्या स्थित्यन्तरांत मर्यादा होतो उनु प्रत्ययान्त  
 १०] धातुसाधितें गजराभाच्या कारकीर्दीपर्यंत म्हणजे शक १६२२ पर्यंत, फ्रिन्  
 शाहूच्या कारकीर्दीतील पश्चांत हि आढळतात तेथें करुनु, घेऊनु हीं रूपे  
 शक १६६२ च्या मंतरच्या भाषास्थित्यन्तराचीं दर्शक आहेत, असें म्हणजे प्राप्त  
 होतें परंतु तया हे रूप शक १६०० च्या वेळच्या भाषाव्युत्पत्तीचे दर्शक आहे,  
 हे निश्चित होय

२ हा शिलालेख विजयनगरच्या पडिल्या दुबरापाच्या शेवटच्या वर्षातील  
 म्हणजे शक १३३५ मील आहे मिति शक १३३५ पौष शुद्ध ३० रविवार  
 म्हणजे इ स १४१३ ची २४ डिसेंबर होते त्या दिवशीं देवराय हयान होता

३ हा शिलालेख मुघांच्या रॉयल एरिआन्टिक सोसायटीच्या जनलमर्च्य तीन  
 चार वर्षांसाठीं प्रसिद्ध झाला होता परंतु त्यांत बरेच वाचनाचे व पदम्पव  
 २०] छेदाचे प्रमाद राहिले होते परंतु वाचनांत हे प्रमाद शुद्ध केलेले आढळतात

४ हा शिलालेखांत अनुस्वार व अमुनासिक ह्यांप्रदल बिंदु व अर्धचंद्र माराना  
 दिलेले आढळतात येजनि करुनि वगैरे इकारान्त धातुसाधित एक हि नाहीं,  
 सर्व साधिते उकारान्त आहेत

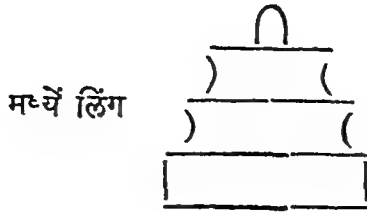
५ शिलालेखाच्या मध्यभावर मालीन आहेत—

हाथीकडे मूप



उजवीकडे चंद्र





शिलालेखाच्या सेवटी गाढवाच्या तलखेचें चित्र कोरलें आहे.

## शिलालेख

~~~~~

१ श्रीगणाधिपतये नमः । नमस्तुगशिरेभ्चुंविचंद्रचामरचारवे ॥ त्रैलोक्ये-
नगरारंभमूलस्तंभाय शंभवे ॥

२ स्वास्ति श्रीसालवाहनसैकु १३३५ वरिषं अथ मद्गाजाधिराजपरमे-
श्वरश्रीवीरप्रतापदेवरायमहाराय

३ विजयानगरीं सुखसत्क्रथाक्रीडाविनोदे स कळराज्य प्रतिपालित
असते काळीं त्यांचा प्रतिहस्तु गो-

४ वे-सिंहासनी धर्माधर्मविचारपंचु नंजणगोसांवीं राज्य करीते [१०
कालीं विजयसंवत्सर पुण्य व ३० २-

५ वी अर्धोदयपुण्यकालीं कुकळीग्रामे पुरुषसेणवैयासतुमाइसेणवै-
यासि बंदेवांडग्रामे

६ ग्रामपुरुष रामनायकु । नागणनायकु । रामप्रभु मांगेप्रभु ॥ हे मुख्य
प्रज सहित सम-

१ श व स ह्याच्या खुणा शिलालेख सोदणारा सारख्या च सोदतो ज्या-
अर्थी लि बदल ल सोदला आहे त्याअर्थी श पेक्षा स हें अक्षर येथे लिहि-
णान्याला व खादणान्याला इष्ट होतें, असें दिसतें २ सकु अशी अक्षरें इतर लेखांत
हि यतात ३ प्रतिनिधि सम्राट देवराय व गोवे येथे त्याचा प्रतिनिधि नजण
होता ४ पंचु = पट ५ प्रतिनिधीचे नाव, तृतीया ६ गांवाचें नाव सध्याचें [२०
कुकळी ७ बदवाड म्हणजे सध्याचें बांदिवडे व पार्तुगीज Bandora ८ प्रज
म्हणजे गावातील व्यक्तिः लोक. प्रजा म्हणजे लोकसमुदाय. ९ समध = समदध
सर्व.

७ व ग्रामिणेति वृत्तं धर्मसासनाच्च भासते ऐति आमच्या गावामितरि
भ्रीनागनाथद्वारा सानिधि गोपाळम-

८ टा नाचे वेदसंश्लिष्टेचे कुलाय मार्कं श्रीमांहालंक्षितदेवांसि अलं
ज्योतीसि धर्मप्रतिवर्ष

९ तेछा भारा तांमिप वेगळे करुन त्यां उपरि गोपाळमठार्थ घाये टों २॥
तथा सनु केसोमटा नाचे मंडो कु

१० छाम कटुबाण टों ६ पैकीं कैसिक २ बांदेभावा टों १ उतउमापजे
टोंके ६ ॥ समपे तथा मोंई सेणवेर्या

११ ह श्रीमामान रोकाड टों २० घेउनु तथाच्या कुळामावरि आचंद्रार्कपयंत
१०] सहिरण्योदकदानपारा-

१२ पूर्वक करुनु सर्वनमस्य-सर्वबापाविघर्जित करुनु विपळे तथा मोंई
सेणवेर्य आपुलीप भक्तिपूर्वक

१३ भ्रीनागनाथदेवांसि धर्म । प्रतिवर्ष कार्तिकपुनवे द्विपमाळा जंष्टंषपि
भासे आचंद्रार्कप-

१४ पंत तथा गोपाळमठार्थ तथा पुनवेचा विसिं दवतायेया तांविषा येका
प्रति सोळसिया १७ छेखि

१० विसर्ग निरर्थक ११ भास = भाषा १२ वेदसंश्लिष्टा हे कुळामापें
नांवा १३ कुळाय म्हणजे कुळायगर १४ प्रथम १५ नागनाथाच्या समोर पलस्मी
२०] आहे १६ मंदादीपाकरिता १७ य = त्या त्याउपरि = त्यावर आणक
१८ न = (सप्ताथा) न १९ मळई २० एक वर अह २१ कार्तिकाच्या
हव्यास २ टाक घाये २२ दुसऱ्या हव्यास नांवा त्या हव्यास १ गरु घाता
२३ तिसऱ्या हव्यास नांवा त्या हव्यास १ गरु घात २४ टाक घाप अमष्टवपन
टाके सप्ता पोर्णाम मापेंद ह्याल दान्द म्हणतान २५ सद एवज संपन
२६ सेणवेर्या = सेणवेर्यापासून दवनी २७ ॥ पर अनुमासत दिसा विं
निरर्थक २८ जंष्टंषपि भास = जाण्या काळा, कार्तिमासपास २९ दवत
= मपस = मारम ३० सोळसा हे एक मान दाद साऱ्याच्या इतरांचे नाव

- १५ तेला तांबिये तिन संध सोळासिया ५१ तिळेळ नाहिं तरि नारळेळ
अथवा तुप मेजुनु देउळिं या-
- १६ वें तथा दिपमाळोसि पणतियां ४०० वातिसि लौंग तेतुकें सुत येतुकें
गोपाळभटानें देउनु दिपमा-
- १७ ळ करावि श्रीनागनाथदेवासि रात्री महास्नानगंधधूपदीपउपाहारा
तांदुळां चौथें २ तुप सोळ-
- १८ सि १ ॥ पक्काना वडे ३ कां घोरिया ८ शाक २ विडा १ श्रीमहालक्ष्मी
देवीसि अभिसेकु गंधधूप-
- १९ दीपउपाहारासि तांदुळा चौथु ५ तुप गिदुं १ पक्कान वडे ४ शाक २
विडा १ ४ दोइ देउळि मंत्रअवस- [१०]
- २० रु करावा दिपमाळेच्या खांबापासि गिदा २ चा निवेदुं करावा हेया
येतुक्यासि तथा माइ सेणवैये
- २१ तथा गोपाळभटासि तथाच्या दो कुळाग्रिचे टांके ३ ॥ दिधळे
संधि तथा गोपाळभटाचिये जात-
- २२ प्रजातसंततिन आचंद्रार्कपर्यंत चालवावा तथा दिने नागनाथदेवा-
च्या उपाहारा वारिये माळि
- २३ रउळगिधूवाळिमरत्यान दो ४ गिं दिपमाळ जळावी तथाच्या जात-
प्रजातसंततिन दिपमाळा ज-
- २४ लावी तथा ग्रामान तथा माइ सेणवैयासि कुरुपांगुसिवाडे रवो कु-
ळाग्र १ नागेश्वरि मळो सेत १ दत्तभु- [२०]
- २५ मि दोनि देता कुंआचे माइ सेणवैया हस्ते ग्रामान टांके ५० घेउनु
सहिरंण्योदकदानधारापूर्वक सर्व-

३१ लाग = लागे. ३२ महास्नान. ३३ उपाहारास, चतुर्थी. ३४ तांदुळा
= तांदुळाच्या षष्ठी ३५ चौथें हें एक माप आहे चौथ्या दिशाचें माप. ३६
पक्कानें ३७ किंवा ३८ धारगे. ३९ भाजी ४० गिदु हें एक माप होतें, गिडी.
४१ पक्कान द्वित्त न हवा ४२ दोही ४३ मत्रावसर ४४ नैवेद्य. ४५ ह्या
हेया, एया, ही जुनी ज्ञानेश्वरी रूपें १३३५ प्रचलित होती च फक्त तथा हें रूप
प्रचारांत येत चाललें होते इतकें च ४६ सर्वांनी ४७ १ ४८ १ ४९ दोघां
जणानी. ५० वाडीचे नाव ५१ रवो हें कुळागराचें नाव ५२ नागेश्वरी हें मळईचें
नाव. ५३ ला मण्यें खोदावयाचा राहिला आहे. [३०]

इवाधाविद्यजित करुनु भ्रामाने माइ सेणवेयासि आचम्राकें
लें ॥

सेणवेयें आपुळे भक्तिपूर्वक रुवो कुळाग्र भीनागनाथदेवासि
छ आठवें-

उपाहारसि प्रतिदिशसि । ६ पां १ कों छुरे सडिक तांदुळ
छेसिं करउंचिप भासे

। कुळाग्र मोछीतिवाडे लखुम सेणवेयासुतु विठळ सेणवेयासि
गतप्रजा-

ते आचम्राकपर्यंत दिपळे नागझरि मळो सेत भीमहाळस्मि-
तातका-

बळीपण्या उपहारसि दिपळें समर्थि तथा देवतेच्या शुजा
ग क्षत्रि घेउ-

सि अभिपेळुगंपूपर्वाप छुरे सडिक तांदुळ गिदा १ छेसिं
करावा विठा

६ करावा तथा उपाहारु दर्बोरियासि । हा केळा पद्य प्रा
लवावा सिंहास-

तयोन अधिकारिया बळितियोन पाळावा हा केळा पद्य जो
ग वारीण-

वेस्वेस्वरा सानधि सुयग्रहाणि आपुळा मातापितीमाप बदि-
तासि जाप

नयोर्मध्ये दानोर्ध्वयाशुपालन । दानात्स्वर्गमयाप्नोति पालना

---

२९ आठवून जी पेज व्यापपाची तिला आठवला म्हणमान ५५ ।

म्हणजे न उकडणले तांदूळ ५८ तांदुळां ५६ही लान्हा रादा
आहे ५९ करण्याकसिता ६० वाढाये माव ६१ शेत ६२

पूजागारी = पूजारी ६३ देवशायन ६४ ऊर्ध्वकार बळ्यान
। प्रतिनिर्धान ६५ सनमी ६६ आह, पाप व गाय ६७ बधित्या

३७ पदं ॥ सौमंन्दोयं धर्मसेतुर्नृपाणा काले काले पालीनियो भवद्भिः
 ३८ सैर्वनितां न्भाविनः पौर्थिवेद्रां भूयोभुयो याचते रामचंद्र
 ३९ स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरचै वसुंधरां षष्टीवर्षसहस्राणि वि
 ४० ष्टायां जायते कौमे ॥ तथा उपहार आणितं प्रीक् देवाचे उ-
 ४१ ळिगाचे माणुसि उळिग करुनु उपाहारु न्यावा ॥ श्रीशुभं
 ४२ भवतु श्री ॥

वि. का राजवाडे
 द. वि. आपटे

श्री

४० कोडीत येथील एक सनद

[१०

सोवन 'शुक्र सन ११०१ शब्वाल'ची एक सनद पाठविली आहे फिरगी
 '१७०० अक्टोबर' हा काल येतो श्री छत्रपति राजागम महाराज हे
 शक १६२२ त परलोकवासी झाले ते मार्च महिन्यात निवर्तले असें ग्राटडफ
 ह्मणतो यावरून त्यानंतरची ही सनद आहे

या काली मोगलांची शिस्त किती बिघडली होती, मोगली सरदार नीतिदृष्ट्या
 किती भ्रष्ट झाले होते, भाषी स्थितीच्या कल्पनेनें उत्पन्न होणारे औदासिन्य व
 तद्गून आलस्य याचा त्याचेवर किती पगडा बसला होता, याचे वर्णन ग्राटडफनें
 केले आहे अशा 'वेवंद' शाहीत धाडशी माणसाचें कावतें

पुढें दिलेल्या सनदेंत मोगली राज्यव्यवस्थेचा एक लहानसा मासला आहे,
 तो अज्ञान व मनरजन करणारा असल्यानें दिला आहे विशेषतः तो 'खान-[२०
 देशी' आहे

श्री

मौजे कोडीत तो शिरपूर येथील सनद
 (वर सर्व फारशी त्याचा तर्जमा मोडी)

जीकर कवसदर पसानराय सीके करासिया मौजे कोडित मामुदाप्रगणे थालनेर
 मजमजाफ सुभे खानदेस सरकार असर अन आवाद गुजपद दर मौजे वनावल
 आमला प्रगणे मजकूर सकुनत राहणार दास्त मुदामअन हाकाम प्रगणे मजकूर

६९ मा वर बिंदू निरर्थक. ७० नी हवी ७१ ता वर बिंदू निरर्थक ७२ नू
 बदल बिंदू. ७३ च हवा. ७४ ए हवी. ७५ रु हवा ७६ नेतर.

आज हयत सकुनत मोजे कोडीत मामुल रङ्गाणार असोन तेथें राङ्ग्यास अजारी
 व वास्याचे उपद्रवामुळे सव मेल जालें राडिलेले मुले बेका मोजे वमावल येथे आले
 पादशाकडून मंग कडून मोजे कोडान यथे कांहीं लोक येऊन येऊन राडिला आणि
 आपला हुम चालउ चालला हुसेन बागे सानी उ X आसा या मावानी हुदा चालउ
 लागला आणि गावास मोजे कोडीत हा गाव बांगला आषाढ कडून त्या गावांत
 म्हासिदी वगेरे बांधून तेथे राडिला आणि आपला सर्व कबजा कडून लागला तेव्हां
 गोपजी पा बापाडीकर हा त्यास हे काम करण्याविषिं ताकीद देत असत त्यावर
 त्याणीं ऐकिले नाहीं जे बेजेस गोपजी पा मना करीत होता त्या बेजेस त्याणी
 लडाईचा इरादा कगवा आणि त्याणी आपल्या मनांत मी कोण सरदार आहे असे
 १०] समजून कोणास मान कडून आरतिन पाझराने सानी व मनसुख हा त्याचा मोठा
 सरदार सात्रीचा होता असे दोघे वआणसीन कांहीं लोक जमा कडून सर्व आपला
 हक वजाउ लागला नंतर जावजी (मावजी) पा बापाडीकर पास घडून धाडनेर
 येथें किन्यात पोहोचऊन दिले नंतर अजुबाजूचे गांव लुन लागला त्यामळे गावे
 यहुनेक उज्याड जाले व मांग दंगा कडून लागला नंतर पादशाकडील हुदेदार
 परमनाथ डांगरी व सोनगीर व पडावद् येथें आले म्हणून गोपजी
 पा यधुजी पा हे डांगरी व बेगावद् व सोनगीर येथे पादशा कडील अनेक
 सरदार पास भेटून त्यास मोजे कोडीत येथील सर्व मजकूर सांगितला नंतर धाडने
 रचे मुक्कामी सर्व बेहरानझाचा वर्तमान कळविला त्यावरून त्याणी रुपनाथवर
 देशपांडे धाडनेरकर व त्याजबरोबर कांहीं लोक लडाउ त्याजबरोबर देऊन ह्या
 २०] दिला मोजे कोडीत येथें जाऊन त्या दंगे सोगसटांग मारावे नंतर रुपनाथ दशांडे
 धाडनेर येथून निघून मोजे बापाडीस येऊन तेथें गोपजी यधु पा पास जमावविशी
 बरोबर येऊन पडाई केली त्या लडाइत कोडीत येथे काटाकाणी कडून त्याजकडील
 कोजदार सरदार मोग होता त्यास रुपनाथ व गोपजी बागीं गर मारिला आणि
 धोडे लोक जसमी जालें नंतर दुसरे दिवशीं मोजे कोडीत पाजवर पडाई कडून
 तेथे कांही लोक रुपनाथ व गावजी बाणी त्यास कडविले की नू मावजी (जावजी)
 पास आता सोडून दे त्यावरून त्याणी सोडले नाहीं मी लडाईस तयार आहे नंतर
 लडाई सुरू कडून घरेच दिवस चालली त्यान यधु पा हा मेल जाला नंतर गोपजी
 बाणी मोर्गे कतल कडून कोडीत हा गांव अपले कपज कडून धंडसोरलोक सव पटन
 गेले नंतर गोपजी बाणी सरकारला मोर्गे मयून दिति करितां हि सनद् दिन्ही आहे
 ३०] सन ११०१ सा १ माई शम्वाल

गो बा बांदोरकर

४१ छत्रपति संभाजीच्या कारकीर्दीतील अव्यवस्था

सोबत जोडलेले पत्र छ ७ सावान खमत समानीन अलफ ह्मणजे शक १६०६ श्रावण शु॥ ८ मीस मोरेश्वर पडितराव याणे लिहिलें तें बार तिसा समानीन अलफच्या ५ जिल्हेजला ह्मणजे शक १६१० आश्विन शुद्ध ७ स झाले ह्मणजे बार व्हावयास ४ वर्षे २ महिने लागले संभाजीला अवरगझेवानें शक १६१० च्या श्रावणात मारिले तदनंतर थोड्याच दिवसांनी पत्र बार झालें. याचा अर्थ असा होतो की शक १६०६ पासून शक १६१० च्या श्रावणापर्यंत ह्मणजे संभाजीच्या समाप्तीपर्यंत संभाजीचे दफ्तर अव्यवस्थित होते त्यांत व्यवहाराची दाद लागत नसे संभाजी वारल्याबरोबर लगेच व्यवस्था सुरू झाली उघडच आहे, कवजीबाबा अस्तगत झाल्याबरोबर सर्व प्रधानमंडळी आपापल्या कामावर १० रुजू झाली व व्यवस्थित व्यवहार पुनः शिवाजीच्या कारकीर्दीतल्याप्रमाणें चालू झाला संभाजी शक १६१० च्या माघात किंवा फाल्गुनात मारला गेला वगैरे गप्पा कित्येक टिपणकारानी मारिल्या आहेत, त्या अर्थांत अविश्वसनीय आहेत संभाजी शक १६१० च्या श्रावणात मारला गेला हें विश्वसनीय आहे अस्सल पत्राची नकल येणेप्रमाणें:—

श्रीशंकर

शक १६०६ अधिक श्रावण शु॥ ८

० श्री ५
चिंतामणिच
रणशरण

श्रीसकलगुणमंडितअसृडिनलक्ष्मीअलकतराजमान्य रा-
जश्री देवाजी विठ्ठल देशाधिकारी व लेखक प्रात राजा-
पूर वर्तमान व भावी गोसावीयासी [२०

पोष्य मोरेश्वर पडितराई नमस्कार राज्याभिसेक सक ११ रक्ताक्षीनामसंवच्छरे श्रावण शुद्ध अष्टमी व्रस्पतीवार वेदमूर्ति हरिभट विश्वनाथभट पटवर्धन वस्ती मौजे पावस ता मा ब्राह्मण योग्य देखोन धर्मादाय देविले तादूल कैली कोठी मापें मण ८२॥ अडीच जोवरी वेदमूर्ति क्षेम पावतील तोंवरी प्रनिवर्पी परामर्ष घेउनु प्रविष्ट करीत जाणे प्रतिवर्शी नूतन पत्राचा आक्षेप न करणें प्रती लिहून घेउनु

मुख्य पक्ष मन् गोसावी याजवल्की देणे सा छ ७ माहे शायाम सुवा समस्त समाननी

बलक पा हुजूर हे विवाहि

पार सूद छ ५ जिल्हेजु सन तिसा समानीन

पार सूद

पा छ १९ जिलकाद

साल मजकूर *

४२ तळेगांव ठमठेरे येथील श्रीमभूनाथदावा

१० तळेगांव-ठमठेरे, सा शिखर जि पुणे येथे जी कांही प्रेक्षणीय देवालय आहेत, 'पारस्यघान' शुद्धित माहिती देवालयवरील शिलालेखांच्या आधारे भा १ सं भडकापुर्वे वाचण्यांत आली आहे व :

पुस्तान उल्लेखितल्या पांच देवालयांशिवाय तेथे आणिक एक प्रसिद्ध देवालय आहे ई देवालय म्हणजे वेळ नदीचे काटी व असलेले 'नाथा' ये देवालय होय सा ठिकाणी एका व आभारांत श्रीविश्वेश्वराचे देवालय व नाथपुत्रांची समाधि अशी असून देवालय 'नाथा'च देवालय सा नावाने व संबोधिले जात ई नाथाचे देवालय, किंवा नाथपुत्रांचा फाट साविण्या अनेकांचे अनेक मठ आहेत कोणी कोणी तर हे नाथपुत्रा शानपाहन शहराच्या शेताच्या शेतफांत ठेऊन गेल्याचे वगळ प्रतिपादिनाम परंतु हा निष्पन्न तक्ता आहे ज्या वाशाच्या चवथा २०] वरून देवालय नाथांचे देवालय असे नामाभिधान प्राप्त झाले आहे, ज्या वाशास तळेगांव येथील मोकदमस समस्त द्वाहीजण यांनी शके १६९१ अथवा १८१, मंगळवार, ता २०।६।१७६९ रोजी दिले या इनामपत्रावरून हा नाथपुत्रांचा काल

* ई पत्र अणमुरे येथे पुराजिक गावगिरी या येथे सांठविले

(शके १८३४ या अहवाल, पान २७६ पहा,)

निश्चित होतो. सदराल बुवांचें उपास्य दैवत ' श्रीकाशीविश्वेश्वर ' असल्यामुळें, सांप्रत दर शिवरात्रीस तेथे मोठ्या थाटानें होत असलेला उत्सव शके १६९१ चे पूर्वोपासून च चालत आला असला पाहिजे ह्या माझ्या अनुमानास समर्थक असा पुरावा इनामपत्रातील ' शिवरात्रीचा उत्साह साल दरसाल तुमचे मठी होतो ' ह्या उल्लेखावरून मिळतो शिवरात्रीस होत असलेला हा उत्सव अर्थात् शंकराचा असून, शिवोपासक नाथबुवामुळे च, ह्या उत्सवास ' नाथाचा उत्सव ' असें म्हणण्याची पद्धत पडलेली दिसते सदरहु नाथबावा जातीनें कासार असून, त्याचें उपनांव ' धुमाळ ' असें होते, ह्याशिवाय त्याचेसंबंधानें जास्त माहिती मिळत नाही मठांत हि कांही संग्रह नाही. देवालयाचे जीर्णोद्धारार्थें काम सांप्रत चालू आहे.

श्रीशंकर

[१०

इनामपत्र शके १६९१ विरोधी नाम सवळरे जेष्ठ वद्ये १ प्रतीपदा ते दिवसी तपोनिधी श्रीसमुनाथबावा मठ कोा तळेगाव स्वामीचे सेवेसी मोकदम व समस्त दाही जण कसवे मजकूर ताा पावळ सरकार जुनर सुदुर सन सवैन व आलफ सन हजार ११७९ कारणे इनामपत्र करून दिल्ले ऐसीजे शिवरात्रीचा उछाव साल दरसाल तुमचें मठी होतो व आतीत आभ्यागत येऊन मठी राहानो ऐसा खर्च जाणोन तुम्हास गावनिसवती इनाम थेवल थळ पैकी रुके ८६ सजगाणी सिकरापूरचे सिवेस वरुडाचे वाटे खालती गोमाजी माळी भुजबळ वाहतो ते जमीन तुम्हास इनाम करून दिधली आसे ते जमिनींत तुम्ही जिराईत बागाईत करून उत्पन्न होईल तें वेत जाणे तुमचे शिष्यशाखा सदरहु इनामाचा भोगवटा घेऊन उछावाचा व मठचा खर्च चालवितील आपणहि वशपरपेने इनाम चालऊ यासी अंतर [२० करणार नाही हे इनामपत्र लेहून दिधले सही

तेरीख छ १५ माहे सफर

निशाणी नागर आमानत

बिा रुग्णाजी सदासिव जोसी

कुलकर्णी कोा मार

गोही

सुलतानजी चौगुले

सुपेकर कोा मार

सुलतानजी सेटे कोा मार

त्रिबंक गोविंद महाजन येडके कोा मजकूर
देवजी माळी भुजबळ कोा मार

पां. नं. पटवर्धन

४३ हरिदासांचा सोळा हजारांचा योगवासिष्ठ ग्रन्थ

हा प्रपञ्च ओवीषद् यथ आपञ्चम् मठात मिळाला तो छपलेला पाहण्यास सापडेल अशी मला आशा नाहीं । तेव्हा त्याची प्रत करून घेऊन तो मी सदरहु मठाकडे परत केला आहे. सत्पूर्वी त्याची माहिती साधुसत्तांप्या महाराष्ट्राला करून घ्यावी असें वाटून हैं टाचण आपणाकडे पाठवीत आहे

मूळ योगवासिष्ठाचे १२००० श्लोक आहेत हैं सर्वाना माहित न आहे त्यापैकीं ६००० श्लोक निवडून काढून त्यावर कोणा कारमीरस्थ पंडितानें संस्कृतांत भाष्य केले आहे त्या भाष्याचा आधार घेऊन आपण ही टीका करित आहोंत असें हरिदा १०] सर्वांनीं म्हणिलें आहे. हरिदासांची टीका नव्ही १६६३१ ओवी आहे, म्हणजे प्रस्तुतचा ग्रंथ सरासरी एकनाभी मागवता एवढा आहे. त्याचा तपशील येथें प्रमाणें:—

प्रकरण	आधारास घेतलेले संस्कृत श्लोक	संग	ओवीसंख्या
१ वैराग्य	३९३	१३	२३३२
२ मुमुक्षु	१४०	६	८२४
३ उतासि	१०००	१५	३४५५
४ स्थिति	५४०	६	१७२८
५ उपशम	१११०	१०	३ ६२
६ निवाण	१७४२	१७	५२३०
	<u>४९२५</u>	<u>६७</u>	<u>१६६३१</u>

१०]

२१५५६

ग्रंथ अमर्तिस अमून प्राप्तादिक आहे त्याची प्रथार्थ कल्पना एकाद्या लहानशा टाचणानें करून देणें कसें शक्य आहे । तेव्हा या टाचणानें प्रभाविर्वा सामान्य माहिती देण्यापलीकडे जास्त कांहीं करता येत नाहीं ती माहिती ग्रंथकाराच्य व शब्दांत देणें या

(१) ग्रंथकारार्थें गांव —

रामकथा सुरस गायन । ते पि हरिदासा जीवन ।

गुरुकृपा संजीव । जममपान सर्वदा ॥ १५१ ॥

१८०]

शांतानदाचे अंकित । श्रीरघुनाथ नामांकित ।

हरिदास नाम सद्गुरुदत्त । ग्रंथ समाप्त योजला ॥ ६३^{१७}ट ६ ॥

(२) ग्रन्थकाराचे गोत्रः—

उपजलों ज्याचिये वौसी । नमन तथा भारद्वाजासी ।

श्रीराम उपासना मिरासी । म्हणोनि भजनासी विनटलों ॥ १३^{११} ॥

(३) ग्रन्थ कोटे रचलाः—

गोदातटी वाल्मीकि नगर । जैराम पाडित योगेश्वर ।

त्याचिया सवादे टीका सुंदर । जाला विस्तार ग्रंथासी ॥ ६३^{१७}ट ॥

(४) ग्रन्थ केव्हां रचलाः—

वैशाख शुद्ध सप्तमी । भृगुवासर पूर्व चामी ।

[१०]

सवत्सोळा शत दशमी । ब्रह्मत्व ब्रह्मी प्रतिष्ठा ॥ ६३^{१७}ट ॥

(५) ग्रन्थाचे प्रयोजनः—

बतित सहस्र योगवासिष्ठ । बोलिले स्वामी श्रीवासिष्ठ ।

श्रीरामउपदेसी वरिष्ठ । केले अभिष्ट सर्व लोकां ॥ १५^{१३} ॥

त्यामध्ये सा सहस्र । निवडूनि काढिले नवनीत सार ।

त्यावरी आत्मसुख भाष्यकार । जाला विस्तार भूतळी ॥ ५४ ॥

परिव्राजाकाचार्य स्वात्मसुख । निरसावया कळिकाळदुख ।

तारावया जड मूढ मूर्ख । टीका सुरेख संस्कृत ॥ ५५ ॥

येथे अधिकारी पावले । संस्कृत वक्ते बुझावले ।

बाळे भोळे जन उरले । यालागी प्रेरिलें गुरुदेवें ॥ ५६ ॥

[२०]

जयासि वासिष्ठि परम प्रीति । नाही संस्कृति वित्पत्ति ।

तयासि व्हावि अपरोक्ष प्राप्ति । माहाराष्ट्रभाष्योक्ति करि ग्रंथ ॥ ५७ ॥

येसे गुरु आज्ञापित । तैसे च संताचे हि आर्त ।

वेगिं चालवि वासिष्ठ ग्रंथ । साह्य रघुनाथ तुज असे ॥ ५८ ॥

अतरि चाळक श्रीराम मूर्ति । वाचा वदे त्याचिये स्फूर्ति ।

तेणे चि ग्रंथासि अभिव्यक्ति । साशक चित्ती का होसी ॥ ५९ ॥

सर्व भूती भगवद्भावो । हा चि भजनाचा निर्वाहो ।

मीतूपणा कैचा ठावो । येदर्थी सदेहो कायसा ॥ ६० ॥

६) ग्रन्थकाराचे वृत्त —

आनंदवन वाराणसी । मानससरोवरनिवासी ।

ग्रन्थ पोतलें साकार वेर्षी । विम्बोवारासी शांत मूर्ति ॥ १५४ ॥

७) शांतानर्दाच्या उपदेशाची हातवानी —

उपदेशाची हातवटी । नार्ही लक्ष वाचणें दृष्टि ॥

म गोवि नादाचे संकटी । मुद्रेची गोपी कायसी ॥ ६ १८७ ॥

व्यान धारणा आसन । न लावी क्रिया कम साधन ॥

शुष भावार्थ देखोन । ब्रह्मज्ञान उपदेशित ॥ ३८१ ॥

शिष्य न देखे शिष्यपण । नार्ही गुरूचा अमिमान ।

१०] ग्रन्थ सम समान । ग्रन्थ परिपूज्य द्योतित ॥ ३८२ ॥

आपुले तपाची संपत्ति । शिष्यां प्रगटे ग्रन्थस्फूर्ति ॥

बंधमोक्षाची नुरऊनि घांनि । जीवमुक्ति दशा पावे ॥ ८३ ॥

(८) गुरुपरपराः—

आनंदवन वाराणसी । मानससरोवरनिवासी ॥

ग्रन्थ पोतलें साकारवेर्षी । स्वानंदरासी सदा शांत ॥ ६ १८८ ॥

संपदाचे आश्रम सूत्री । गुरुसंपदाचे विस्तारी ॥

आदि ग्रन्थांजगद्गोचारी । उपदेश करी वसिष्ठ ॥ ३८९ ॥

तेथोन शक्ति पाराशर । नारद व्यास विधातिकार ॥

पूज्य ग्रन्थ शुक्र योगीन्द्र । पुढें विस्तार तो एका ॥ ३९० ॥

२०] गोडपाद श्री गोविंद । शंकराचार्य विज्ञानमोक्ष ॥

स्वरूपाचार्य प्रमुप । तेथून मसिध व्यासाश्रम ॥ ३९१ ॥

पुरुषोत्तम अद्वैतार्णव । उर्षेद्राश्रम पूर्ण मोक्ष ॥

जगन्नाथ सुसुखार्णव । शुष मुप उत्तमाश्रम ॥ ३९२ ॥

सुरेद्राश्रम राघवेन्द्र । वामदेव पुरुषोत्तम सांद्र ॥

जगन्नाथ योगेश्वर । विज्ञानभद्र केशवाश्रम ॥ ३९३ ॥

वामनाश्रम विश्वनाथ । गोविंद पद्मनाभि मध ॥

हरिहराश्रम करुणावत । जगद्विस्तार पुरुषोत्तम ॥ ३९४ ॥

महादेव परमोदार । जनादन जगद्गोधार ॥

रामरुप्य विगंधर । अगम्य चरित्र जगद्वार ॥ ३९५ ॥

३०] परिमाण अद्वैताश्रम । चिदानंद मंगलधाम ॥

चंद्र आश्रमा विधाम । शांताश्रम दिव्य मर्नि ॥ ३९६ ॥

ब्रम्हानंद वसिष्ठ वर्य । पूर्ण ब्रम्ह दत्तात्रय ॥
 जनार्दन अपर सूर्य । परमोदार येकनाथ ॥ ३७७ ॥
 श्री रघुनाथ चिदानंद । शात मूर्ती स्वानदकद ॥
 प्रगट केला ब्रम्हबोध । स्वाराज्यपद पे देता ॥ ३७८ ॥
 शातानंद परमोदार । उपदेशून तारक मंत्र ॥
 श्रीराम द्वय अक्षर सार । साक्षात्कार ब्रम्हपदी ॥ ३७९ ॥

(९) प्राकृत कवींचा निर्देशः—

प्राकृत कवि येकनाथ । ज्ञानदेवादि सत महंत ॥
 अनन्य भावें अभिबंदित । ईप्सितार्थ पुरवावा ॥ ११७ ॥

(१०) ग्रंथाचा प्रसादः—

[१०

ॐ नमो सदुरु श्रीरामचंद्र राजा । शातानंद विश्वतो बीजा ॥
 भक्त तारिंसी आपुले पैजा । न्यून्य त्या काजा पूर्ण करिंसी ॥ ६१७ ॥
 आपुली साडूनि सत्य प्रतिज्ञा । राखिलें मीष्माचिया पणा ॥
 हारी आपूनि आपणा । भक्तमहिमाना वाढविसी ॥ २ ॥
 गर्जेद्राचें सोडवणें । गरुड साडूनि धावणें ॥
 महा सकटी रक्षून । निज पद पावन पै केलें ॥ ३ ॥
 असरें प्रव्हाद गाजिता । खावी अवतरोनि भगवता ॥
 विदारुनि दैत्यनाथा । आपुले भक्तासी राखिले ॥ ४ ॥
 अग्रकर्णाचे गर्भवास । स्वयें सोशिले सावकास ॥
 सकट माडल्या भक्तास । देवा आपणास बोडविसी ॥ ५ ॥
 दृपदि गांजिता सभेसी । लाज लाविली दुर्योधनासी ॥
 स्वयें रक्षिलें पाचाळीसी । जगी कीर्तीसी विस्तारिलें ॥ ६ ॥
 नाना आपर्दी पाडवा । केला तयांचा सावाधावा ।
 भजन प्रेमाचा गौरवा । दयार्णवा प्रगट केलें ॥ ७ ॥
 अनन भक्तांचिया रासी । सकटी पावला हृषीकेशी ॥
 त्याचिया लिहिता विस्तारासी । परि तो गणितासी कदा नये ॥ ८ ॥
 मदे मातला अह रावण । चोरिलें जानकी चिद्रत्न ॥
 बदि धातले सुरैगण । विश्व दुर्बुद्धीनें पीडिलें ॥ ९ ॥

[२०

त्याचि ये सोढवणें दयाळा । मेळऊनि वानरपाळा ॥
 सेतु बांधला अवलीळा । आले झुबेळा रामचद्र ॥ १० ॥
 सकुळ दशमुख विदाऊन । स्वपक्षां स्थापिले विमुघ जन ॥
 सोत्कन जनकनंदन । रात्र्यां विनीषण स्थापिला ॥ ११ ॥
 ऐसा धिळदांवा बहिवार । लिहितां वाढेल संथ फार ॥
 यालागीं असो विस्तार । अपार चरित्र वेवाचें ॥ १२ ॥
 परि हा मवलाच अद्रुत । मज मुक्तांचेन मुखें पासिष्ठ यव ॥
 देशमापा टीका प्रारुत । केली विस्तारित जनहिताया ॥ १३ ॥
 देशोमि प्रतापाचें बोज । आश्चर्य वाटे माझे चि मज ॥
 १०] बाप रुपाळु रघुराज । निजात्म गुज प्रगट केलें ॥ १४ ॥
 अवघा तूं चि विस्वमरा । तेथें मीवणासीं कैसा थारा ॥
 कोणें झुबाचें परिझारा । सुरुवरु दंवदेवा ॥ १५ ॥

(११) रामावताराचें कारणः—

अहमर्द क्रूर दारुण । तेजें मातला रावण ॥
 जेजें कळनि शेरामजन । बग्न सपूण लापला ॥ १६ ॥
 शक्रवरदाचे महिमान । जेजें जितिलें त्रिभुवन ॥
 त्रिगुणापासून नाहीं मरण । ऐसें विद्वान जयाध ॥ १७ ॥
 फरशराम तये समई । होला भूमव्याचें तई ॥
 आपुरुषा इत्सें मरण नाहीं । यात्रांगि तो हि स्वस्थ राहे ॥ १८ ॥

१०] यक्षा इंद्र यम वरुण । शत्रुसूयादि देवगण ॥
 रावणचर्दी सेवा करणें । भय दारुण मानिसी ॥ १९ ॥
 देवा मानवीं श्रद्धांमती । नव सह सदा पीडिती ॥
 ते हि रावणाचे पार्यां दुडती । शरफांगी सपदा ॥ २० ॥
 अग्नि आणि पवन । तयां रावणाच दण यंधन ॥
 फोणझाची न थले आंगवण । आरुद्रि रुदन करिता ॥ २१ ॥
 असो योत्तर्ण सहून येथें । त्रिभुवनांपां जे वेपर्त ॥
 ते त्या रावणाचिरे हसन । दु स भोगिगे ऐवज सुग ॥ २२ ॥
 दर म्हगसी विधातिपासा । मूं सर्वांचा रितामहो होसी ॥
 रावणचर्दी आम्हांसो । गति कायेमी सांग पां ॥ २३ ॥

ती मिळविली पाहिजे काश्मीरस्थ पंडितांची संस्कृत टीका प्रसिद्ध आसल्यापैकी ठाऊक नाही ती प्रसिद्ध नसल्यास तिच्या शोध केला पाहिजे तसेच हे वाल्मीकी मगर कोणते ते मला कळत नाही येऊ कधी काय ! येऊ म्हणजे तर त प्रत्यक्ष गोदातरी नाही हे वाल्मीकीनगर कोणते त्याची माहिती हाणें अत्यंत अगत्यापेक्षा आहे मोगलाईन टिकटिकाणी जो ग्रन्थसंग्रह मिळाला त्यांत घरेचसे ग्रंथ या वाल्मीकीनगरात लिहिलेले आहेत

कार्तिक ४ ११
१८३५

}

शंकर श्रीकृष्ण देव

४४ ब्रह्मीभूत देवराव हिंगणे

१०] १ पेशवाईतील प्रसिद्ध साडे तीन शतकांच्या नविं चरकनू प्यानांत यादी झालून एका चतुर पंडितानें 'सत्ता देवा विदुः' अर्थां सूत्र राखिल्याच इतिहासज्ञांत विदित आहे व बरील त्रियगपेकी मधील 'देवा ऊक देवराव हिंगणे ह्यांचे महत्त्व गाठ्यांच्या इतिहासांतून अपूर्व आहे मणवली येथील नानास्वा दफ्तरांतील पत्र रा व द व पारसनास यांनी इतिहास-संग्रह तू प्रसिद्ध केले आहेत, त्यावरून देवरावांच्या दिल्ली येथील राजकारगावर घराच उजेड पडता हिंगण्यांचा व होळकांचे दिवाण चंद्रचूड यांचा विशेष घरोषा होता व या उभयपक्षां मुरसद्वयांनीं रचिलेल्या दावपेक्षांचे प्रधान व वगळ चंद्रचूडांच्या अनकाशिन व इतिहासकारांनीं जस्य महत्त्वाच्या संग्रहांत उत्कृष्टत्वानें प्रतिबिंबित झाले आहे मागीं जप्या आहे की, हा बहुमोल संग्रह प्रकाशित करण्याचे श्रेय आपणा महज्जान शरण तिजगा लक्षकर २०] प्याव इतिहासनिज्ञासूत्र चरका लावून सोडाल, अशा किंम तिचा हा संग्रह ईश्वराने उपलब्ध झाला आहे अमु

२ देवराव हिंगणे व श्रीमंत पेशवे सरकार याजमार्फत यादीं काणामुळे तेव उत्पन्न होऊन, देवराव हिंगणे आपले रोडा अद्वुट यापेकडे तिजगांयकून राहिले व तेथेच व संग्रह होऊन समाधिस्त जाला 'ब्रह्मीभूत देवराव मलादा 'व ये समाधाचे पुजा नेट्या' कोरम निघगाय येथील पदार्थी साक्षां व भय दिग पितृलगा उपनाम सुद्धा मेयांशशके १७३३ चैत्र शु १ म दिनाचा संग्रहान् देवराव हिंगणे हे निघगांवी व समाधिस्त झाले, असे निर्विवाद ठरत त्यांचा हा समाधी तिज

गांव येथें गगोवा तात्या चंद्रचूड यांनी बाधिलेल्या श्रीगणपतीचे देवालयासमोर च आहे. मूर्ति दशभुजानी युक्त असून ध्यान फारच मोहक आहे देवराव हिगण्याचे जे कागद मुद्रणयंत्रातून बाहेर पडले त्यात त्याच्या मृत्यूच्या प्रकारासंबंधानें काही हकीकत दिली गेली नाही. रा च पारसनीस यांनी सुमार इ. स. १७८३ हा त्यांच्या मृत्यूचा काल धरलेला आहे, परंतु माझे मित्र श्रीमत मुजुमदार यांनी मला कृपाळुपणे दिलेल्या कागदावरून हा काल साफ चुकीचा ठरतो. देवराव हिगण्याचे वंशज चादोरी येथे नांदत आहेत, त्याचे सगळी काही महत्वाची ऐतिहासिक सामग्री आहे. ७ सो, हा कागद हलटला ह्मणजे निचगाव येथील कुळकर्ण्याचे दफ्तरात श्री० चंद्रचूड याच्या निचगाव येथील जोसपणाच्या वृत्तीसंबंधाने शके १७२९ आषाढ महिन्याचे दिशेवासंबंधीचे मिळालेले एक विश्वसनीय टाचण होय. ह्या टाचणात देवराव [१० महादेव हे संन्यास घेऊन समाधिस्थ झाल्याचद्वलचा स्पष्ट उल्लेख असून, शिवाय अकराव्या, बाराव्या व तेराव्या दिवशीच्या श्राद्धानिमित्त दक्षिणा व इतर सामान जमेकडे लिहिलेले आहे ज्या अर्थी देवरावांच्या पुण्यतिथीपासून अकरावा बारावा व तेरावा हे तीन दिवस अनुक्रमे शके १७२९ आषाढ शु० २१३१४ ह्या तिथीस पडत असल्याचें ह्या कागदांत दिले आहे, त्या अर्थी शके १७२९ ज्येष्ठ वद्य सप्तमी, शनिवार, ता. २७ जून इ. स. १८०७ ही देवराव महादेवाची समाधि तिथी निःसंशय ठरते.

सनद*

लेखांक १

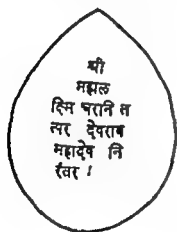
श्रीरामचंद्र

वेदमूर्ती राजश्री धोंडभट विन विठ्ठलभट उपनाम सुदामे गोत्र वासिष्ठ सूत्र [२० आश्वलायन शाखा शाकल वास्तव्य मोजे निचगाव तरफ खेड प्रांत जुनर स्वामीचे शेवेशी

(६) सेवक गोविंदराव पुर्बोत्तम व दामोदर देवराव हिगणे साष्टांग नमस्कार विनंती उपरी सुरु सन अशर मर्या तैन व अलफ शके १७३२ प्रमोदी नाम सवत्सरे तुम्ही पुण्याचे मुकामी येऊन विनंती केली की आम्ही कुटुंब वत्सळ ब्राम्हण

* सदरहू सनद व नेमणुकीची यादी असे दोन्ही कागद सुदामे यांचे विद्यमान वंशज वे. शा. स. व्यवकभट सुदामे, निचगाव याजकडून मिळाले.

आमचे योगक्षेमाची सोई नाही याजकरिता रुपा करून कुटुंबाचे स्वास्थ्यानिमित्त
 पोजना करून देविला पाहिजे आम्ही स्नानसंख्या करून ग्रामीभूत देवराव महादेव
 सन्यस्त होऊन मोजे मारी समाविस्त जाले त्याचे समाधीची पूजा नेवघ करून
 आपले आमिष्टर्षितम करू त्याजबद्दल आम्ही मनास आपिता तीर्थरूप ग्रामीभूत
 त्याचे समाधीचे पूजा व नेवघ चालविला पाहिजे ऐसे तीर्थरूप मासुची राजसपाइ
 याणी आहा केली की भग्नी थोर सप्तपात्र विद्वान स्नानसंख्या करून समाधीची
 पूजा नेवघ करतील यास्तव आम्हास इनाम देऊ मोजे चांदोरी पो मासिक हा गाव
 पातशाह आल्लमगाहा श्रीमताचे सरकारातून पेशजापासून आम्हांकडे चालत आहे
 येथील निवारसी गाव चालीची गतकुळी जिराईत अवल दुर्गम तिर्थम तीन प्रतीचा
 १०] ६पये १५० दीडशे बाचे विवे सुमार ६० आक्षरीसाठ याची चतुर्सीमा पूर्वेक जळ
 तर तृण काष्ठ पापाण मिषि निक्षेप आदीकरून सेरीज हाकदार तुम्हास इनाम
 करून दिली असे तरी तुम्ही व तुमचे पुत्र पौत्रादि वधपरपरने त्या जमिनीचा
 अनुभव घेऊन श्रीस्वामीचे समाधीची पूजा नेवघाचे नेमणुकीची यादी आलाहिदा
 करून दिली असे तरी आमचे आभिष्ट र्षितम करून सुखरूप जानुमय देत जाणे
 आपले वंत्तीचा तुम्हास आक्षेप करणार नाही आक्षेप केल्यास श्रीमहालक्ष्मी व
 श्रीस्वामीचे शरणाची शपत असे रा छ ७ रचिलावल पडुन काय लिहिण

लेखांक २

श्री

नकल

यादी नेमणूक श्रीब्रम्हाभूत देवराव माहादेव हिंगणे मौजे निंबगांव ताा खेड प्रांत जुनर भीमातीर चेर्ये सन्यस्त होऊन समाधिस्त जाले त्याचे समाधीची पूजा नैवेद्य जाला पाहिजे यास्तव मौजे चादेरा पाो नासीक हा गाव इनाम आह्लाकडे पेसर्जी-पासून चालत आहे त्या पाो सा १५० दीडशे याची जमीन आलाहिदा सनद वोा धोंडभट विन विठलभट खुदामे मौजे मार यास पूजा सागून नेमणूक करार करून दिली ग्या

७५ वेतन सालीना [१०

३६ भोजनखर्च

१७ पूजासाहित्य

१ चदन खोड

•१० बुका

•१ कापूस वातीस

१ खारका वजन ८८४

११० सुपारी

•११० कापूर

•११० उदबत्त्या

•११० वख खादीचे

[२०

४ तेल दिव्यास

१ साकर

६ गुरुवार दरमाहा •११ प्राो

१७

२२ पुण्यतीथ समंधी

१५०

सदरहृ येकूण सो दीडशे येणेप्राो करार

धुर सन आशर मर्पा तैन व अलक शके १७३२ प्रमोद नाम संवत्सरे माहे रवि
छावल शके चैत्र मास शुभा १ मुकाम पुणे

निर्वाण, मिर्ची आम्बिन वा ११।३५ }
शनिवार

पां न पटवर्धन

४५ आनदीबाई पेशवीण हचा पुराणिक

रत्नागिरी जिल्ह्यांत राजापुराजवळ विजयदुर्गाच्या रस्त्यावर अणसुरें नांवाचं
एक गांव आहे तेथें गिरीश्वर नामक देव व त्याचें देवालय होंगरावर आहे त्याचे
पुजारी व पुराणिक गाढगीळ नांवाचे व्यासण आहेत ह्या गाढगीळांचा एक पूज
मस्त्यात आनंदीबाई पेशवीण—रापोबादादाची बायको—हचा पुराणिक होता
१०] तत्संबंधी एक पत्र पुढें देत आहे ह्या गाढगीळांच्या घरांत बरेच पुरुष चांगले
भौतादिशास्त्र छाले पेशव्यांच्या आत्म्यानें त्यांनीं थोडीफार संपत्ति हि अणमुन्यास
कमाविली व तेथील गिरीश्वराच्या देवळाचा व इतर देवळांचा जीणद्वार बेटा
ह्यांच्याकडे वधोदेशांचें गरीब ग्राम्भूण सहाय्याच्या इच्छेन येत पेकीं एका ब्रविड
ग्राम्भूणाचें एक विमतिपत्र पुढें देत आहे ह्या घराण्याकडे विपन्न लोक व ग्राम्भूण
गह्मणापाळाकरितां हि चारचार येत पेकीं घनीक गह्मण ठेवण्याकरितां एका ग्राम्भू
णानें पाठविलेलें पत्र हि पुढें देत आहे पुराणिकाचें नांव बासुदेवमठ गाढगीळ
अस्सलपत्रें सोबत जोडिलीं आहेत हि पत्रे अणमुन्यास पुराणिक गाढगीळांच्या
घेथें मिळालीं

२०]

लेखांक १

शी

सीर्यस्वरूप अर्जतमठ दादा बाडिलांचे सेषधि

अपत्यपट्टासुदेवाचे शिरसाणंग ममस्कार विनंति येथील होम साणमाग शुभमति
पदा मोकाम येथर बाडिलांचे आशीर्वादे सुतरूप अर्स विशेष बाबतून बाडिलांची आज्ञा
पेकून निघाली सो आर्मसाजवळ यथापूर्व मुगदप पावला येतां व सो॥ धिमदानदी

[illegible]

लेखांक २

श्री

590

॥ विहगपुगवपुंगववाहन

मकरकुडलिकुंडलिकुडलि

वपुरुमाधवमाध (व) यो श्रिय

दिशत चद्रकिचद्रकिशोरकि

॥ श्रीमत्सकलगुणमाणिक्यमंडलमडिताना ॥ निखिलसुरासुरानिककन्यस्तमुकुटतट-
रत्नप्रभापाथोनिधेरब्जनिभनस्तरजितशिखनूपुरकिस्त्रिणीककणग्रैवेयकाद्याभरणभूषित -
नवाजापरिवृढ - काकोदर-ग्रैवेहकाब्ज - चूडामाणि - महादेवपादपद्मभरीकृतानां ॥
बधुजनसज्जन - विद्वज्जन - चकोरचक्रमधुपचद्रमित्रसहस्रपत्राणा ॥ आव्हनना
न्माप्रसिद्धाना प्रभूगा ॥ चित्रोपलदुर्गवाशिना वैकटाचार्येणकृता नतयः ॥ युष्मदीय-
रूपाचद्रचद्रिकालोलुप द्विजदृष्टामामेयथासौख्य तथा कुरु महामते ॥ युष्मदभ्युद [२०
याकाक्षीमास मासार्धमेव वा ॥ धर्मकालभया सोह वसामि तव सन्निधौ ॥ महायात्रा-
निमित्तेन युष्मदीय पुर प्रति आगतोह गुणाश्रुत्वा वसामि तव पटणे ॥ नैवार्थकामुकः
सोह प्रत्यह तव दर्शनं ॥ तदेव शुभद मन्ये पर यद्भाविनो भवेत् ॥

लेखां ३

(काही ओळी गहाळ)

साष्टांग नमस्कार विनिति विशेष ++ वडापर्यंत जावयाची तर +++ हून
निघोन जावे दाहाचाळीस आणावे सवत्सराची वेगमी करावी आणि बहुदर्शनार्थ

जावें हा हेतु यच्चि (नि) घोल जावे हा उद्योग योजिला तां प्रारब्धानुरूप पाप मोडला मास दोन मास पाप धरा होत नाहीं मक्षावयास पाहिजे पदरीं ति रुका नाहीं धान्य पांच कुडव आहे हें सरत्यावर उपाय नाहीं या करितां बाह्कोल गाठ विली आहे रुपये १०० एक शत दिन्हे पाहिजेत आषणसी व्याजसुधा रुपये देईन नाहीं पावले तरी मनी बगीक भगनगोरेसुधा तुम्हास देईन बियास न ये तरि बटीक व सांठि पाठणशें रुपयाचें नगनगोरे सुधा आणि घेऊन जावी आषण मासी रुपये देईन आणि बगीक नेईन अथवा तुम्हास पाहिजे तरि रुपये घेईन आणि बटीक देईन परंतु आणि मासे कार्य केल्यास मज सुधा कुटुब सरीव करून पाळण पोपण केलं येवडें अथ आपणास येईल पाकरितां रुपा करून कार्य केलं पाहिजे रुपये तुम्हापशी १०] नसतील तरि दुसरियाचे घेऊन यावे आणि मासे कर्ष संपादून बराविभाग घेतला पाहिजे अगतिक गति जाणोन लिहिले आहे व्याज दर माह ६ (१ सेकडा तुम्ही म्हणा) ल त्या प्रमाणें (घेईन)

वि का राजवाढे

४६ 'श्रीशक' १०३ मधील मराठी ताम्रपट

रा विनायकराव माघे पानीं मजकडे मिमधडी तालुक्यातील सोमपांचें करजे येथील रा बापूराव बळवंतराव मोकाशी गांडवलकर, पांजळे निळालेळे एक दानपत्र लिहून पाठविलें तें आज आपणापुढें सादर करीत आहे.

हे एकंदर तीन पत्रे असून, मधला पत्रा दोघों बाजूनीं लिहिलेला आहे पत्रे मत्प हत्तेनें मज समोर नसल्यानें रपांची लांबी, रुंदी, जाडी, अन्भरांच पट्टण बगेरे संबंधी मला कांहीं एक लिहितां येत नाहीं, परंतु ज्या ठिकाणीं या निम्ही पत्र्यांनून कडी ओबिलेली दिसते त्यावरून हे पत्रे आढेवे लिहिले असतात असें अनुमान २०] मिघतें पहिल्या पत्र्याचे आंतील बाजूवर, दुसऱ्याचे पारिल्या बाजूवर, ११११ ओळी असून, दुसऱ्याचे बाहेरील बाजूवर १२ आणि तिसऱ्याचे आंतील बाजूवर १२ अशा एकंदर बाबन्न ओळी आहेत

एक १, दोनी २, तीनी ३, चारी ४, असे शब्द व आंकडे प्रत्येक लिहिलेल्या त्या त्या बाजूवर कोरलेले आहेत ते उजवे बाजूवर आहेत चान्दी लिहिलेल्या बाजूवर वरचे अंगास प्रथम ओळीचा आरंभ होण्याचे पूर्वी कांहीशा रावेबाजूकडे तलवारी व मध्यमार्गी अर्धचंद्राकार बाण पांज्या आकृती कोरल्या आहेत

१ त्या पत्र्याच्या वरच्या अंगास प्रथम दोनरेपेचा 'अर्धचंद्र' काढून त्याच गांठ अर्धमा, अर्शा अक्षरे आहेत व त्याचे सार्ती

पत्र लीपीत काळभट्ट कामना
क थळ लोणी सांगले रेनु
१००००० सोनटके

हा लेख आहे. तितक्या पत्र्याच वाहेरील अगार पूर्ण शुन्याकार हित्त परिवाचा
'सूर्य' कोरून आत 'सुराचो' 'ही' अक्षरे असून त्या साली

७८० वावन ५२

अने लिहिले आहे

कडीवर मुद्रा नाही. व कडीची तेंडें सांध गेली नाहीत.

या शासनांत श्री जक १०३ असें म्हटले आहे. हा शातवाहन शक नाही हे तर
उचळ आहे तेव्हा हा शक कोणता असावा जसा प्रश्न नहज च उत्पन्न होतो. [१०
अतर्गत पुराव्यावरून याचानिश्चय करता येण्यानारसा आहे. त्याचा थोडासा प्रयत्न
करतो.

यात जी मन्दाटकुळीची नावे आली आहेत ती अशी:—

१ शीरसठ	२ जाधव	३ चौव्हाण	४ यादव,
५ सूर्यवंशी	६ रीठाडु	७ पवार	८ माना
९ पोल	१० सुलोकी		

यापैकी शीरसठ हे शिरके, रीठाडु हे राठोड व सुलोकी हे सालुंके असावेत. शीर-
सठ यास शिरके म्हणण्याचें कारण मी पुढे देन आहे

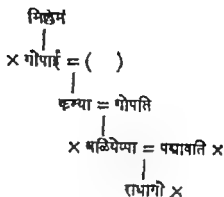
जाधव व यादव हे एक म्हणून आज पावेतो समजूत होती, परंतु या शासन-
पत्रावरून या दोन भिन्न कुळी दिसतात. [२०

आता पवार किंवा परमार, राठोड ही नावे जरी पुरातन काली हि आपणास
आढळतात तरी 'जाधव' हे नाव ११ वे शतकाचे पूर्वी मला कोठे उपलब्ध झालेले
नाही तें ज्या अर्थी या शासनपत्रात दिसते त्या अर्थी हें ११ वे शतकातील अगार
त्या नंतरचे असले पाहिजे

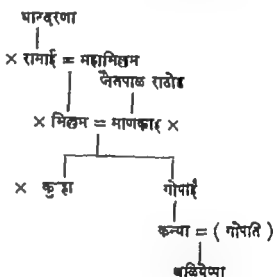
याहून आणखी एक अन्य प्रमाण आहे तें

यांत राजांची जी नावे दिली आहेत व त्याची जी नाती आहेत ती अशी:—

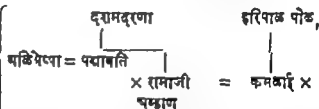
शरिरसाठ
आदि

जायब
आदि

पय्दाण
आदि

यांनील ' जैतपाळ ' ' मिलुम ' हीं नांवि आपल्या ओळखापा आलेत येनगणेये सीरीं । अंया नाम नगरीं ॥ या जायत्या ' जैतपाळ ' घेतला फाय किंवा जोगाईया अंय्यावर हुकमत थालविणारा ' जैतपाळ ' घेतला फाय ज्यांत यापें मांय आलें २०] आदि हीं शासन पत्र १२ वे शतकानंतरये च असलें पाहिजे जैतपाळा मंतरया च्या पुरुष ' बळियेपा ' याचा उल्लेख यांत असल्याने १३ व शतकानंतरये हे शासन असावें

सधांत ' बळियेपा ' चा यांत जो उल्लेख आलेला आहे तो भतकालच्या मागला सयधी जसा करावा तसा तो केलेला आहे हसकें च माहीं तर पुढें स्पष्ट केन्वायमार्ज

हा चळियापा 'धराच' या वेळी पुरातन झाला होता असें उघड दिसते. तेव्हा चळियापा नगर हि शतक दोन शतकांनी हें शासन लिहिलें असावे, असें वाटतें

पण चाहून हि एक अत्यन्त महत्वाचा पुरावा आहे तो असा:—

जाहाली, तिन्हें, तेण्हें, तिनें, तेणे, सागीजे, 'व' अर्थी वा. ही रूपें श्रीज्ञानेश्वरो-
त्तर्गन कालचीं आहेत. परंतु

पुजारा, गोरज, पापाळणे

हीं रूपें १६ वे शतकातील खास नाहीत. चाहून आणखी महत्वाचे शब्द यांत आलेले आहेत ते

'मुत्तारा' 'नफरा'

हे होत हे अर्थात 'मराठी' नाहीत ते फारशी आहेत व ते या शासनात [२०
येण्यास त्याचा काल शक १२१२ चे नंतरचा असला पाहिजे हें उघड आहे.

तेव्हा १६ वे शतकापूर्वी व १३ वे शतकानंतर केव्हा तरी या शासनाचा काल
असला पाहिजे हें उघड आहे. तो आपण ठरविण्याचा प्रयत्न करू.

दुर्मति सवत्सर:—

१२४३।४४, १३०३।०४, १३६३।६४, १४२३।२४ व १४८३।८४

या शकांत येतो या पैकी चैत्रशुद्ध पंचमीस ज्या शकी सोमवार असेल तो शक
खरा धरला पाहिजे.

शक १२४३।१२४४ मध्ये चैत्रशुद्ध ५ ला—(विवार येतो

शक १३०३।०४ मध्ये ,, —मंगळवार ,,

शक १३६३।६४ मध्ये ,, —बुधवार ,, [२०

शक १४२३।२४ मध्ये ,, —शुक्रवार ..

आणि

शक १४८३।८४ मध्ये ,, —सोमवार येतो.

या दृष्टीने या शासनांत दिलेला शक शातवाहन शकाच्या दृष्टीने १४८३।८४
हा येतो, तेव्हा 'श्रीशक' १०३ या शातवाहन शकांत येण्यास तो शक १३८०।८१
मध्ये सुरू झाला असला पाहिजे हें उघड आहे तेव्हा १३८० शकांत कोणाचा शक
सुरू झाला हें कळेल पाहिजे.

माझ्या स्वरूपावरून हे शासनपत्र मसून धडुधा इकीकृतपत्र आहे असें दिसत हा १३८० मध्ये सुरू झालेला 'शीशक' एक तर शिला हारांचा असावा अथवा शक १३७७ याच इक म्हणतो त्या प्रमाणें मलिक-उल्-नुजार याच्या ७ हजार सैन्याची जी शिरक्यानें कतल केली त्यानंतर नियम झालेल्या शिरक्याचा असावा प्रस्तुतच्या इकीकृत - नाम्यानें 'मिल्लम (कुन्दा)' 'महामिल्लम' अथवा त्याच्या कुळांतील 'बळीयेप्पा' या तीन नांवा खेरीज अथवा 'बळीयेप्पाचा 'बीला' राधागो या सेगीज इतर नांवापुढें 'दरणा' हे उपपद लाविलें आहे याच जीं नांवां आलीं आहेत तीं सव बळीयेप्पाच्या घोर पानें दिलीं आहेत त्यांचा स्वतंत्र असा उल्लेख नाहीं बळीयेप्पाचा अथवा १०] त्याच्याचा अमुक असा सोपस्कर उल्लेख असल्यानें मुख्य 'बळीयेप्पा व त्याचे अनुपगानं इतर अशी भावना सहज होते व म्हणून 'दरणा' हे उपपद कमी दर्जा दर्शविणारे आहे असें चालत

या वरून शिरके अथवा शिलाहार (शेलार) यांच्या शक १३८० मध्ये सुरू झालेल्या शीशकाच्या १०३११०४ धे वर्षी बेशाच्या शुक्र ५ स हे पत्र कोठे गेलें आहे.

आतील भाषा सोपी असल्यानें तिच्या गोपवान्यानें स्वतंत्रपणेन उद्घाटन करीत नाहीं गीत दिल्याच आहेत

जीं पारा गाविं इनाम दिलीं आहेत तीं अशीं

गुरुवात सदा	}	सकुरें शुभपुर, अ-परशोड धवळ, विगटजा मालीबग, कारपडे, मुसासन धादार्ड, कोधळें जाभुदणी व विपरी
२०] व		
इतर मिळून सदा		

ही गाविं 'पारंपार' परंपरेनें उपभोगार्थी

पत्र लिखित काळभट्ट कामना
क थळ लोणी शिवाले वेचु
१००००० सोनटके

यक १

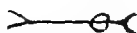
- १ श्री सकु १०३ वरुषः दुर्मती नाम छैवछरेः चैत्र मासेः सुक्ल पक्षेः सो
- २ मदीनेः पचमी तै द्दिनीः पुर्व पत्र लोहीलेः मभुवनदे३ ते थानी वे
- ३ सलैः सीरमट्ट बलीयेपुः बीन गोपतीः वां जाधव वंसी कुहा भील
- ४ सुः बीन साहा भीलसुः वां चौहाण रामाजीः बीन दसमदर्णा
- ५ वां यार्थव वंमी लषमाजीः बीन गोपाळदर्णाः वां सुंर वंभीं सुरा [१०
- ६ जीःबीन घाटदर्णाः वां रीठाडु गमलुः बीन जैतपाळदर्णाः वां
- ७ पवार धारमलुः बीन हवीरदर्णाः वां माना गोपाजीः बीन रा
- ८ जदर्णाः वां पोर्लु पद्माजीः बीन हरीपाळदर्णाः वां पुजारां बी
- ९ जभरडा. बीन सपर भरडा
- १० भुवनदे३ साक्षे करानु पूर्व मे समस्त गण भगत बैसलेः स
- आदी पहिलिः मांटी योशं जाहाली
- ११ ह्या प्रवर्तासि कीर्तीयोगी कात प्रवर्तुं. त्रीती योगी इंद्रकीळ प्रवर्तुं: द्वापा
- १२ रीं लीगसै प्रवर्तुं: कळीया अनी कोथळे प्रवर्तुं: पर सिवाले न्ह

१ दुर्मति २ सवत्सरे. ३ ते. ४ पूर्वपत्र (हकीकतनामा) ५ शभु वनदेव
६ स्थानी. ७ प्रतिष्ठा केली. ८ प्रत्येक नावाची कुळी प्रथम दिली आहे ९ व १०
वशी ११ देशमुख १२ चादव १३ सूर्यवशी. १४ राडोड १५ माने १६ फोळ [२०
१७ पुजारी. १८ येथे व पुढे प्रत्येक भोकाचे ठिकाणी अक्षरे गेली आहेत. 'ऐसं'
१९ पूर्व (त). २० साठ २१ युगे २२ कृतयुगी. २३ चैत. २४ संत्कन 'कर्याम्'
या धर्तीवर सप्तमी. २५ शिवालय

(पन्ना २ पाहिली बाजू)

दोही २

१ तें छीगच व्होते उपरी सीपर वा पाच टके वा उबरेस्वर वा साकुरें ही
२ सीवालें बळीयेचें माथळें उपरी बळीयेपाची माताह्यां भीळमाची
३ कन्या गोपाई तीने गोपेस्वरी चाले माथळें उपरी बळीयेपाची
४ राणी दममवरण्याची कन्या, वती तीहे कामेस्वरीचें सीवाले

५ माथळें उपरी बळीयेपाचा वीळो राधागां तेणें सप्तपुरीचें सीवाले माथ
६ छें हे मीरसाटोची अवी उपरी कुन्हा भिलमु बळीयेपाचा माठळा गां
७ पाईचा बटु तेणें वीचणेस्वरीचें सीवाले माथळें उपरी भीळमाची माता
८ घाटवरण्याची कन्या रामाई तीने रामस्वरीचें सीवाले माथळें उपरी
१०]९ भीळमाची राणी रिठेपा जैतपाळाची कन्या माणकाइ तीने मोणमांची
१ चें सीवालें माथळें हे जाधवांची आवी उपरी चव्हाण रामाजी व
११ वळीयेपाचा मेहुणा पद्यावतीचा बटु तेणें बेळेस्वरीचें सी
१२ चाले माथळें उदरी रामाजीची राणी पोळी हरीपाळ दरण्या
१३ ची कन्या कमळाई तीने कण्हरेस्वरीचे सीवाले माथळें

(पन्ना २ रा पुसरी बाजू)

तीनी ३

१ उपरी ह्या सीवालपाच पुजारा गीरेक बीजभरहा तणें पालवणीचें मी
वाले मॅपळें
२ ह्या सीवालपाचा कामकरी अहे सुक्ष तापीच पुतां हवीरनीकु धीत
बद्ध ना
३ कु त्या पाळी अहे यडु हजार त्यासी धज धुमारा दर गागा यडु
वेस्वीली

२०] १ व्हते (माय्य) होतें २ सांभ ३ बांधनी ४ मातामही मातामह पाच
सोलिंगी मातामहा ५ शिपालव ६ पद्यावती ७ पुत्र ८ माया येथ आज
मामा ९ बंध १० रागेड ११ जसं माना, पुजारा, तमें पाय=गोड
१२ पुजारी १३ गुरव १४ बांधलें १५ ऊं १६ मुख्य १७ तापीप पुना ई गिडे
लेले योपेर असेल तर उगाचा तमाण आईचे नांवाबद्दल आळगुला जात अस
जसं दिसतें, पण त्याचे बापाय ई नांवा पुढं दिलं च आह गोनधोपुत्र अर्थां नाई
अनायाची पूर्वी होती १८ माईक नायक=मुख्य याचे मातामाली एक हजार क
होत १९ मुधाहिरा

४ आं दोघां नफरां सोनटका पाचसे *३७डां वळियेपाचें देणें: अडीचसे
*३७

५ हां भीलमाचे देणें: दोनीसे *३७डां रामाजीचें देणें: पनासा *३७डां वीज

६ भरड्याचे देणें: येसी चौदा वरुसीं सीवाले कळसा आंली: द्रीवस

९ क्ष्या येकु लक्षु: सोनटके देणील चुना येकसे वतीस सल्ले षडी कात गुळ

८ तागुं तीनसेसाटी षांडी: लोषट येकसे तेरा षडी: चीरे पाणी लोण पणु

९ कुरें वा फळठणें: ह्या सीवाल्यास बारा गांउं ईनाम पुंजेस वीज भर-
ड्यास सकु

१० रे संभुपुरु वा ३७वरडां हो वा धवळे
वण हेसा

र: वा पंगळजा वा पाली-
[१०

११ गाउं वीजं भरड्यान पुजेस षाईजे त्रीकाळ पुजा कीजे पारेपा

१२ रुं जाण वजि भगताप येगु सागीजे कारवडें ईनाम पारेपारें:

(पत्रा ३)

चारी ४

१ वालांघी सभु बनि हीव जो सीवालें लोटार्जे नःहाणि पार्षाळिजे पुजेस

२ उदक आणीजे देवाची पालषी वाहीजे सुकासन ईनाम षाईजे पारेपा

[ईनाम षाईजे पा

३ र: वा सो र टे गो ना भा ना पाउ वाची जा कीजे थादाळे:

४ रंपारे व घडसी बेलो बीन वच्हा ण्ड उवांचे वा धावणे
कजि कोथळे ई-

* ऊट १ दरमहा चाददर्शनी (शुद्धाद्वितीया). अस्तल मुसलमानी. २ [२०
हा शब्द फारशीत उटाच्या टोळीस लावण्याचा प्रघात आहे जसे 'उट नकर नउ'=
उटांच्या नऊ टोळ्या. ३ सोन्याचें नाणे ४ पूर्ण झाली ५ द्रव्यसख्या. ६
सह, समावेश करून, 'खेराज,' याच्या उलट ७ सहस्र. ८ खडी ९ ताग १०
माती गोळे ११ चिरे, पाणी, लोण, पणदुरे व फळठण १२ पुजेस खाईजे-पूजे-
स्तव खाईजे १३ परपरेनें १४ भागताप-भगताना १५ १६ झाडावें
स्वच्छ करावी १७ इनाम. १८ पायवाट कीजे. 'पाउवाची जागा कीजे'.
१९ वाजंत्री, गुरवाहून भिन्नजात. २० १

५ नाम पाईजे पारंपार* दांभट भारा गौरा भगतां माळा देईजे बाण कुचा
६ वाहोजे जासुळणी इनाम पाईजे पारंपार* वा लोणारे भारमलु धनि
बासना

७ क सीशाल्यास जुना नर्व सारजि पीपरी इनाम पाईजे पारंपार

८ येसं बारा माळ* पहीली गुडी परडी माळ पुर्व दारवठा सीरसाठ वा

९ सुलोकी दोही बगाचा मानु दुसरी परडी गुडी पछिम मुंगुद्वारे पाचव

१० माने वा रीठे मानु जाणीजे तिसरी परडी गुडी उत्रंदारवठा जाभवां वा

११ पवार मानु जाणीजे चौथी परडी गुडी वणी दारवठा चव्थाण वा सु

१२ रेवची मानु जाणीजे पाचवी परडी नदीची पोळाचा मानु जाणीजे

१०]१२ येसं मुवपत्र छीहिलें ससुवनदेअ साक्ष करुनु हें जो चालवीळ स्पेस
तीहीं छो

१४ कीचा पड्ड जोडेल हो जो न मनी आसते करी त्याचण प्रवजासी
गठधो०

(पत्रा ३ वरची बाजू बाहेरील)

अली बावन ५२

गो का चांदोरकर

४७ बाळाजी विश्वनाथ पेशवे याचा उल्लेख करणारीं दोन पत्रे

२०] १ विपलून पेधील कुलकर्णी पासिठ गोत्री वसिष्ठ या आहनांवावे आडेन
स्वाच्या पेधील कसरान व बाळ्यानें मुगा हात असवेल्पा कागदाच्या गद्यापात
सालील दोन कागद सांपडले एक सवा तिसन अटक सालपा म्हणजे शक १६१८
या राजाराम छत्रपतीच्या राजवटीताल आहे, ५ दुसरा दुसऱ्या बाजीरावाच्या
कारकीर्दीतील आहे पडिला मङ्गल आहे त्यात बाळाजी विश्वनाथाचा दोनदा उल्लेख
आलेला आहे एकदा इतर मजालसीताल देशाच्या म्हणजे वेतामुसाच्या पार्दनि

१ मवा २ बगाचा दजाचा ३ मुळद्वार. ४ उत्तर ५ त्यास ६ धर्म
७ असत्य ८ पूर्वजासी ९ शापाति

आलेला आहे व दुसरा महजराच्या शेवटी शेवटी आलेला आहे. पाहिला उल्लेख असा:—

राजश्री बाळाजी विश्वनाथ देशमुख मामले दंडाराजपुरी व अधिकारी श्रीवर्धन

ह्यावरून उघड व आहे की शक १६१८ त बाळाजी विश्वनाथ दंडाराजपुरीचा देशमुख होता व श्रीवर्धनचा अधिकारी होता.

दुसरा उल्लेख असा:—

छ १३ माहे शौचली रविवारी नजीक जुमा मसीद कसबेमजकूर येथे (म्हणजे दाभोज येथे) राजश्री साहादजीपंत सुभेदार व राजश्री बाळाजी विश्वनाथ सभासद इ इ इ [१०

ह्या उल्लेखांत बाळाजी विश्वनाथाची सभासदात गणना केली आहे

ह्या दोन उल्लेखांवरून एवढे स्पष्ट होतें की शक १६१८ त बाळाजी विश्वनाथ दंडाराजपुरीचा देशमुख श्रीवर्धनचा अधिकारी व दाभोजचा सभासद होता. देश-मुखाचा हुद्दा सर्व प्रसिद्ध आहे. अधिकारी हा हुद्दा गावचा आहे गावचा जो मुख्य कामगार तो अधिकारी. अधिकारी हा शब्द परभू, ब्राह्मण, वगैरेचें ध्यावून किंवा धत-नावरून आडनाव झालेला आढळतो. सभासद म्हणजे कित्यावरील किंवा सुभ्याच्या टाण्यावरील कौन्सिलदार. सभासद ही राजमान्य पदवी असे त्याचे काम कोणत्या हि मुलकी लष्करी किंवा निवाड्याच्या कामी किंहेदाराला किंवा सुभेदाराला सहा देण्याचा असे कौन्सिलच्या मद्तीने मराठेशाहीत कारभार पाहण्याची पद्धति असे व ही पद्धति पुरातन कालापासून भारतवर्षात रूढ असलेली व मराठेशाहीत [२० आलेली आहे

२ बाळाजी विश्वनाथ घाटावर कधी गेला हा प्रश्न आद्यप सुटलेला नाही. शक १६१८ च्या आधी तो घाटावर गेला असावा व कांहीं कामाकरिता शक १६१८ त कोकणांत आला असावा. त्या च वेळी हा महजर व निवाडा होण्याची गाठ पडली, व ह्या महजरांत त्याच्या नावाचा उल्लेख झाला.

३ दुसऱ्या कागदात बाळाजी विश्वनाथाचा येणेप्रमाणे उल्लेख केलेला आहे:—

बाळाजीपंत नाना देशमुख शामळाचे दंग्यामुळे वरघाटी (म्हणजे चिपळूणास) आले ते समयी आम्ही (म्हणजे चिपळूण येथील गाव कऱ्यांनी) (त्यास) जागा नेमून दिली

हावहन एवढें सूरें दिसलें कीं शामच्या दग्यामुळें म्हणजे आसामुळें देवाराजपुरी व
 श्रीवर्धन सोडून बाळाजी विश्वनाथ चिपळूणास येऊन घर करून व बापूय राहिला
 चिपळूणास बाळाजी कधीं आला तें नव्ही ठरविण्यास सध्यां मजजवळ साधन नाहीं

लेखांक १

माझाजर व तारीख छ ५ माहे जिल्हाद अज मोकाम कसबे चिपुलण मामले
 इमजाषाद अमाल बंद मेमुन मुस्तफाषाद सुदुर सन सबा तिथेन अलफ दिहुजूर
 हाजीर मजालसी

बेदमूर्ति कसबे मजकूर
 अबभूतमन् सिबराम व
 १०] धर्माधिकरणी ट धर्माधिकरणी
 हर जोसी गो अनंत व
 विंदू जासी ट मंत्रमट

विश्वनाथमन्
 पटवर्धन
 राजश्री बाळाजी विश्वनाथ
 देशमुख मामले देवाराजपुरी
 व अधिकारी श्रीवर्धन
 राजश्री उभाजी भागवत

सताजी भागवत
 २०] देवजा भागवत
 जोन्पाजी चवान
 जेतोजी रणनबरे
 राणोजी बागचबरे
 पानील मौजे आलगाव
 ता तरवडे
 मलजी गाबडे गौड
 वस्ती राजोली मा
 फलण

धवाजी होममणे वधित
 ३०] तराडगा मा फलण
 ससोजी गाजरे पाटील

राजश्री गणेश माझ
 देव इवाल्हार ता मजकूर

राभाजी पंताजी मजम
 दार ता मजकूर

वेसक मामले मजकूर
 रंगेश नाइक सेडो अवा
 सरदेसाई जी जानाव
 सेडो घाला
 वसमुम

मोरो रघुनाथ
 मोकादम दिा
 सावरकर

वेसक कयाती चिपुलण
 मझमदजी व भावणसे स
 साई गिया
 तुळस माझ
 जन

हरी रुग्
 आ कर्नाम
 देशकुलकर्णी राधा विराताथ
 कोले जानाव प्र्येवक
 गदुनी

मोजे मणुर घा ता वाई
 कासोजी गाजरे पाटील
 मोजे पारनेर पा हुजर
 सुभानजी रणनवरे पाटील
 मोजे राक पा सासवड
 संताजी सिदे
 शामजी कायदेव वावरे
 पाटील कसवे कुडाल
 विष्णु अचाजी

मोकासाई

अंताजीराव	सभाजीराव पे-
पेडाचकर	डाचकर
तानाजीराव वा-	येसाजीरा-
डकर	व वाडकर
गगाजीराव	धारोजी रा-
तिवरेकर	व तिवरेकर
रादाजीराव व	सूर्याजीराव ना-
रामाजीराव अ-	दिवसेकर
डिरेकर	
भानोजीराव	सूर्याजीराव वो-
ठेरकर	वलीकर
तानाजीराव रु-	
द्राजीराव काद-	
वाडकर	
रुण्णाजी व रामजी इगवला	
वस्ती मोजे दलवठणे	

गोविंद रघुनाथ निवावन
 कसवे मजकूर
 अंतो परशराम व निळो
 नरसीह पतकी जकात
 मजकूर
 गगाधर हरि

उदमी कसवे मजकूर

तिमाजी नाइक	त्रिवक नाइक चि-
देउसकर	ले पोतदाग मी-
	ठचदर मजकूर[१०
नारोवा नाइक	नारोवा खोडगडां
वालदेव	माहाजन
गणो अचाजी	परशराम मोहिता

वकाल कसवे मजकूर

लखसेट चौधरी	गोदसेट वाटकर
वालसेट पोतदार	जैतसेट माहाकाल

ता जमाती

हसजी वणगा	अलजी देसाई
हसाजीराव व बावाजीराव पा-	
ळाडे ता कासार	[२०
भीकसेट	

ता सोनार

रुण्णसेट सेटिया	
ताफे गौली	
संभु म्हेंतर	हर गौली ठसाल

ताफे साली

संभु ताविया	विठोजी काचली
तुकसेट बेलकरी कसबा	

ताफे साठिये

आचाजी म्हेंतर	इस्रफजी म्हेंतर[३०
---------------	--------------------

ठाणगे तां मजकूर

मुक्कोजी पड माझादजी क्यू

वेर

सांगिये जकात चौधरे मजकूर

कानोजी डांगी येलोजी डांगी

मिका तेळी कसये मजकूर

कानसेर म्हेतर सिपा

निला व धाग परीत

इजाम म्हेतर

तेज माझला व राम माझला

जोग सालबा व बाजे कुंभार

पिला बावरी

पिलमा गुरव भेरदकर

लक्ष्मोजी गुरव कंदारकर

सया माझर कसये मजकूर

१०]

जाझला माझजर ऐसा जे बाकोजी धागेरा व मानाजी धागेरा वस्ती मौजे दलवठणे ताा मजकूर हाली वस्ती मौजे सिद्दी ताा मलबडी अपवादी बादजी दिन मुक्कोजी सावलकर व बाजी सावलकर वस्ती अथली ताा मलबडी पश्चमवादी या उमयतामध्य पेठ धणगराची ताा मजकूर येत्ये त्याचे बर्हीलपणाचे गाउडिकीया २०] बेम्हार लागला म्हुणम मांडत ताा मजकुरास आले गोतामध्य मनसुर्पास उभे न राझतां बाकोजी धागेरा व मानाजी धागेरा हे दोवेजण राजची गणेश माझाद व इयालन्गर ताा मजकूर यागवल् येउन उभे राझिले त्याला गात मेलवग इगु जणाच्या तकराता लिझेन येतऱ्या छ २० माडे रजव

बाकोजी धागेरा व मानाजी

धागेरा अपवादी बाणी त

करीर केली फी ताा मजकूरचे

पठेप गावयेपण पुरातन

आपलें घाल्य आलें ऐसे

पार्सी माझारान राज

१०] श्री केलासपासी

उप्रपती ६ [मीची गर्वी

बादजा सावलकर व बा

जी सावलकर पश्चमवादी

बाणी तकरार केली फी

येर मजकूरचे बर्हीलपण आपल

पिगी वर पिगी घाल्य आल

आद पिड्या

१ रापोजी

१ गोसाना

२०४]

काविजात जाहाली ते सम-
 ई केशवसेठ सेठे ता मज-
 कुर गाव टाकून कन्हाड प्रांने
 गेले ते समई आपला बाप प
 दाजी धाटोरा सेठिये बाहीर
 पडिले म्हणून घाटावरी गेला
 तेथे पदाजी घाटोरा मरोन गेला
 आपण लाहान होतों कोंकणात
 यावना फावले नाही वरकड
 धणगर पेंढेन येत च होते त्या-
 मध्ये तुकोजी सावलकर वडी-
 लपणाचे पान घेऊ लागला हे
 वर्तमान आपणास कळले त्यास
 आपण हि पोखता जाहालो म-
 ग आपण हिदलवटगे यासी
 आलो तुकोजी सावलकर याची
 पेट आली फरोखन जाहालिया-
 वरी घाटावरी जाता दलवटणें
 येथे भेटला तेथे हकिले की
 आपले वडीलपणाचे पान कां
 घेतोस ऐसे बोलिलो त्यास
 वाद सांगो लागला मग माण-
 कोजी जमादार याजवळ उभा
 राहोन तुकोजीस आणविले त्या-
 ने हरदु जणाचा कथळा आइकोन
 त्याणे सांगितले की तुकोजीस
 पान घ्यावया निसवत नाही
 आम्ही घाटोरियांनी वडील-
 कीचे पान घ्यावे ऐसे केले
 चाउपरी वादजी सावलकर याणे
 आपल्या पिढिया सांगितल्या
 त्या लटक्या चाचा आज्ञा

१ सिरसोजी
 १ वादजी
 १ तुकोजी
 १ बली वादजी

६
 येणेप्रमाणे आपले वडीलपण
 पिढी दर पिढी चालत आले
 आहे मध्ये बाकोजी धा-
 टोरियाने आपला बाप तु-
 कोजी यासवें दलवटणिचात [१०
 कथला करून माणकोजी
 जामदार मोजे मजकुरी
 होना त्याजवळ आपल्या
 बापास नऊन बोलिला की
 धाटोरे दलवटणिचांत रा-
 हातात आणि तुम्ही येऊन
 यासी न भेटता जाता येता
 वडीलकीचे पान घेता म्हणू-
 न हटकिले त्यावरी हरदु ज-
 णाचा वाद जाहाला पेट को- [२०
 ण तागायत चालते आणि द-
 लवटणिचात वस्ती कधी हे
 जातीची बोलणे जाहाले त्याव-
 रून त्याणे घाटोरीयास ल-
 टिके केले आपल्या बापास
 सांगितले की तुम्ही जैसी
 पेट घेऊन येता तैसे येत
 जात जाणें त्यावरी आपणास
 कोणी अटक केले नाही अ-
 गर दुसरा कोणी पेटेस आला [३०
 नाही पहिल्यापासून चालत
 आले आहे तैसे चालवीत
 आहो सांगति हालि बाको

बादजी सावलकर वरकड
धनगर घेतात ते जातीने ये
उ लागले त्यामागे सावलकर
रांचे कोणी घेत मनुने सामति
वडीलपणाचे पान घेतो तक्र
रीर सई

जी व मानाजी धानेरा कय
लिपास उभा राहिला पाटावरी
दोन तीन स्थली मनसुषी मां
डिली परंतु जाहाली नाही उभे
राहिला परंतु पाटोरा समजेना
हाली येथे आला आहे हे त
करार सई

वेणेप्रमाणे तक्रारा लिहोन दिल्या त्याउपरी गोलाने इतु जणासी पुसिले की
पाटावळन दोन तीन स्थलीहून मनसुषीस उभे राहोन फित आलेल पाटावरी हे
स्थलीचा मनसुषी मनात असेल तरी मात्रपत्रे लिहोन देणे त्या उरी इतूजण
१०] स्थलास मान्य होऊन राजीनामे लिहोन दिले की निपुलणचे स्थली मनसुषी
निवडील त्याप्रमाणे राजी जो मादके कथला करील तो गोताचा बादी व दिवा
णचा अभ्याषी म्हणून इतूजणानी राजीनाम लिहोन दिले दुसरे दिवसी मनसुषीस
गोत मिळाले मनसुषीस इतूजण उभे राहिले मनसुषीमुळे वृद्ध वृद्ध सास्य मनासी
आणिले

तुकसेर कडाडकर बेलकरी
कसपेमजकुर उमर वरसें
७०।७५ बोलिलाडी
बक्रोजी धानेरा व मानाजी
याचा याच पदार्जा पास
२०] तेगीने वडीलकीचे पान
दिले परंतु भोगवग का
राहिला हे कळत नाही म्हणून
बोलिला

याकुसजी जमाती व कानोजी
होगीया उमर वरसे ६०।६५
बोलिले की सावलकर पेट
पेऊन घेतात पान सावलकरास
दिवाण देते म्हणून इतूजण बोलिले

जोती उपाध्ये मासुण वतनदार
यासी पुसिले त्यास ते बोलिले
की हा दिवाणगाचा विचार आ
णास न करे पान घाला पार्ग
धनगर घेतात त्याही आपल्या
राहिलास घमादापत्र दिले
होने त मनास आणून सांगो
त्यावळन पत्रे आणिली तेथे
मकसुदपत्र पदसून तरजोती
पिन रपुनाथजोती मुग इति
अर्थेन अलक सैथ सीरजोनी
व भावजी व रापोजी व फाट
जी समस्त धनगर सेवान
अधर्दी व सीदी व घाने मुकाम
आदि पत्र मजकूर लिहान दिने
की मरगोसावी प्रानेवर्दी भिन्नास

अंतर्जात नरनी सानाई
 मोजे पेसाई व रायाजी-
 गव मोसाताई अटोरेकर
 व चाजे मोसाताई घोडिले
 की घाटोरे टावरे नाही
 नावळकर पेठ घेऊन
 येतात आम्हास टावरे
 ओह

एऊन तांय वार नक्षत्र सागतात
 म्हणून कायळियाच्या नगाम १३
 रुके चट्ट धर्मादाय पत्र दिले
 त्या पत्रावरी निशानी
 सिंगोजी गंगोजी
 भानजी फाळोजी
 कवाजी मालजी
 बाधजी नभाजी
 नाराजमगर रुडोजी
 माल गावडा त्रुफोजी
 नटोजी इळा रत्नोजी
 वाटजी पितळा म्हाकोजी
 पिठ गावडा कुमाजी
 दळवठगेकर मालजी मगर

येणेप्रमाणे गोही जाहाल्या त्यावरून नभामद गोत याही विचार केला की घा-
 कोजी घाटोरा चाणे तक्रोर केली जे वादजी सावळकरगपानून सावळकर कोकणात
 टाही धणगर येतात ते जाननि येतात ऐसीयाम नावळकराच्या वडिली कसवे
 मजकूरचे जोसांयास धर्मादायपत्र करून दिले आहे तेथे नाव निरसोजी आहे ऐसी-
 यासी पत्र जे करून दिले ते वडीलपणा वेवळ देवन नाही त्यावरून वाकोजी घाटोरा
 याची तक्रोर लट्क्या जाहाली सावळकराचा भोगवटा चालत आहे व गोही आहेत याव-
 रून सावळकर सरादिमतो घाटोर याचा भोगवटा नाही एरु तुक्सेट बैलकरी म्हणतो
 की केशवसेट सेटेया वडीलकीचे पान घाटोरियास दिले ऐसीयासी दळवठणेयामध्ये
 धणगर नादत हेने त्याची गाउडकी दिली की कसवियाचे पेठेचे दिले हा सिधात
 तुक्सेटीस न कळे जर कसवेयाचे पेठेची गाउडकी वडीलपण दिले असते तरी काही
 दिवस भोगवटा चालता तो हि नाही याउपरी माणकोजी जामदार म्हणजे लस्करचा
 याजवळ घाटोरा उभा राहिला तर कोशाचे अतरे माहाल असोन जामदाराजवळ उभे
 राहावे हा हिसाव नव्हे व देसक सेटे माहाजन माहाली होते तरी पेठेस एऊन कोणास
 हि भेटला नाही वर्तमान हि देखल केले नाही उपरी घाटोरा दळवठणेयामध्ये नादत होता
 परंतु कसवेमजकूरचे पेठेचा भोगवटा नाही यावरून घाटोरा वातील ऐसे दिसोन येते
 त्याउपरी घाटोरा बोलिला की आपणास गोही साक्षपत्र भोगवटा नाही म्हणता तरी
 आपण दिव्य काढीन पांढर हात देईल तरी पेठेची गाउडकी करीन खोटा जाहालो

तरी आपण व नाथाहीर होईन ऐसे बोलोन गेरहानार जाहाला त्या ठपरी काहीका
 दिवशी राजाजी माहादजी मलाल समासद नामजाद मुमा वामोळ व जवळ पागेरा
 उभा राहिला त्यावरून मागता सुभाहून देशक व भइस्त व लस्करी लोक पाटीळ
 मिरासदार ऐसे समस्त गोत मेळऊन थोडे वेळानजीक मनसबात बैसले
 इरदुजणाच्या तक्राराने मनास आणून गोही मोक्ष पाहोन मागती सद्दहू मनसुषा
 प्रमाणे निवाडा जाहाला व माणकोजी जामदार याणे मनसबाती केली ते वेळेचा गोही
 एमाजी सीदा मोजे दळवणेंयामध्ये आहे म्हणून बोलिला त्यावरून तो आणून
 मोक्षा मनास आणिला त्याणे तक्रार केली की इन्हू घणगा त्या जवळ उभ राहिले
 मांडत होते परंतु माणकोजी जामदार याणे एक संग व सोग केला नाही म्हणून
 तक्रार केली त्यावरून समासद याही पागेरियास सांगितले जे नू वतनास लामन
 नाही त्याबरी पागेरा बोलिला की आपण रवा काहीन घामुळें निबडेल त्याप्रमाणे
 वतणूक करीत हे वर्तमान राजाजी सुभेदारी गोतमुख पित्यास आणून विचार केला की
 इरदुजणाजवळ पत्र नाही अगर गोही झुपा नाही पागेरा न समजे रवा काहीन
 म्हणतो ऐसीयास रवा दिव्यावेपळे समजत नाही त्यावरून पागेरे याही रवा काढावा
 बादजी सावळकर याणे सावली करावी पसा तह करून छ ११ महेशीवली गिवारी
 नजीक जुमामाद कसवे मजकूर एवे राजाजी माहादजीपस सुभेदार व राजाजी
 बालाजी विन्वनाथ समासद व राजाजी गजेश माहादेऊ इबालदार व कारकून ता
 मजकूर व लोक हुजरात व लस्करी पाटील व दसक भइस्त गोम बेसोन पागेरेयास
 रवा दिव्हा बाकोजी पागेरा याणे रवा काढिला बादजी सावळकर याण सावली
 केली बाकाजी पागेरा रव्यास ला ला आणि सोग जाहाला म्हणून त्यापासून
 गुन्हेगारी व बादजी सावळकर हे सरे जाहाले म्हणून पारासून इरका एकून इरदुजण
 वादियापासून गुन्हेगारी व इरका दिवाणात पऊन सुभेमजदुरी कमावीत केली
 सद्दहूचे कोळ दिवाणचे भलाहिद असेत बादजी पिन तुकाजी सावळकर व बाजी
 पिन खडोजी सावळकर यांचे वतन याच इबाला केले पुत्रपोत्री ता ममकूरचे पठेची
 गाउडकी यहाल रंग चालवावे जाहाला मइजर सई

छत्रांक २

श्री

सेवेसी पददा कसप पियरूंग ता मजकूर तालुके अजगवत क्षेत्र धाररु
 राम झुतानेक विहापना ऐसी ज धीमंत केगसबासी बायजीपंत माता देशनुस
 मामले वंशराजपुरी हे कसवेमजदुरी आले ते समई आम्ही जाणा बेमून दिन्नी तप
 पर बापोन राहिले धामळाचे वंशवामुळे बरपायी आले ती जाणा सातगुदगा मारा

गजानी पाहून बाज बाधान्याचा विचार केला परंतु जागा लहान याजकरिता त्या जाग्या लागत चाल जागा आहे ती सुभा मिरास करून ठिन्ही यास वाडा बांधोन उपभोग करायचास्ती एईल म्हणोन आचा जाहाली त्याजवरून राजश्री ज्यनार्दनपत देशपांडे शिवापुरदार याणी वतनगत बोळाऊन चौकस्ती करून पत्राचे मस्य्याची वाद समस्त वतनदागचे नावे ठगेन चुलकर्गीयाचे हातची लेहून घेतली त्याप्रमाणे जाग्याचे पत्र व्हावे ती वाद एकीकडे ठेऊन चौका वतनदागचा के (लो ?) प करून एकदा बदरचा सेट्या आसले नावधे पत्र आपल्या हातून लिहून गेरमाहि- ताच्या व दहशतीने व भिंणे साक्षी घालून पत्र कसन देतो त्यास कसवे मजकूरची व्यवस्था तरी सोती सर्ग अधिकार गीकालचहिमदेता याचे गुमागुमाचे कारभारी सरकारची उगवर्णा करितात अगरकाचे कारकीर्दीत जमाती गुमाचा कारभारी [१० सणग्या चाणे सरसेल यान नजर देऊन गोतीचे वतनपत्र करून घेऊन वहीवाट करू लागला स्वगज्य होता च सरकारात आम्ही नवानी विनति करून सणग्यापासून सोतीचे पत्र मागरे घेतले व हाली सेट्यापा चाणे सरमुभा गेरवाका समजाऊन कारभाराचे पत्र करून घेतले हे आम्हास मनजल्यापर उलट-पत्र घेतले असे असोन सेट्यापा सर्वा वतनदाराचा उवमर्द करून आपल्ये नावाचे आपल्ये हातून पत्र लेहून देतो याचा अर्गीकार वेदमूर्ति राजश्री धोडभट तात्या भागवत सेट्याचे साधनविपई एकपक्षी मजकूर महाराजास समजावितात आमचा मजकूर साहेबाची गाठ पडोन निवेदन होत नाही त्याने महाराज रुपाळू होऊन सर्वा वतनदाराचे नावे पत्र घेऊन पुरातन जागाचा जीर्णोद्धार करावा ऐसा सर्वाचा मनोछाह आहे शेवेसी श्रुत होय हे विज्ञापना [२०

४८ देवखूख येथील शके १५७५ मधील शिलालेख

१ हा शिलालेख रामाच्या देवळातील रामापुढील मारुतीच्या देवळाच्या माथ्यावर आहे. लावी ३१ इच व रुदी ६ इच अक्षर बालबोध मराठो 'विजयाभिधे' या पदाचा उच्चार 'विजय्याभिधे' असा वृत्तसुखार्थ करावयाचा आहे शुचौ म्हणजे गुरौ सान्ना- यान्वय ह्मणजे साने याचा वश. हे साने देवखूखास उपाध्ये आहेत. रुष्ण सान्याने गोपिनाथ नावाच्या लिंगाची स्थापना मारुतीच्या देवळात केली. शिवाय त्रिपुर वृंदावन, पवळ ह्मणजे प्राकार, पापडि ह्मणजे दगडी रस्ता, तटाक ह्मणजे तळें, अश्वथचत्वर ह्मणजे पिपळाचा पार, या रुष्ण सान्याने च बाधला. खर्च १०० सुवर्ण होत लागले असावे. शिलालेख १५८१ त कोरला. गावाचे नाव ' दिवरखि ' असे

शेवर्नी लिहिलेले आहे, त्याचीच रूपांतर श्लोकांत देवरासि असें कलेल आहे. लेख व इमारत वगैरे मुसलमानी अमल जाऊन शिवाजीचा अमल कोकणांत होऊन, स्थिर स्थावर हान्यावर रचलेली आहे. मुसलमानी अमलांत रामाच्या मूर्ति तऱ्यांत पडल्या होत्या, त्या मराठी अमलांत देवळांत आणून पुन्हा बसविल्या.

१ धीमणेशायनमः शार्के बाणतुरमबाणकुमिते घर्षविजयाभिधे मासे माघवसह
२ के हरितियो धारे छुचौ हस्तमे साभायान्वयजेन कृष्णाधिवुपा देवर्षिपुर्या
छुमे श्रीरा

३ माघतने कर्पादानिकडे लिंमप्रतिष्ठादिक् त्रिपुर वृदाव । पवळ पापडे

४ तटाक अम्बथ-चस्वर

१०] ५ लिंगनाम गोपिनाथ

६ १५८१ अक्षय १००

७ दिवरबि

वि का राजयाडे

द वि आपटे

४९ कर्णेश्वराचे देवळातील शिलालेख

मुकाम सेगमेश्वर, जिल्हा रत्नागिरी, पेथील कर्णेश्वराच्या देवळांतील दगडी लेखा मंडपाच्या एका बाबावर एक तिकोनी लेख आहे तो येणेंप्रमाणें:—

शिलालेखाचें क्षेत्र त्रिकोन आहे पाया
६ इंच व रुंद ९ इंच आहे

२०] इतकी असरे शिलालेखांत आहेत गणेश व दाम शिव चंद्रांनी होनी राजत या शब्दावरून असें दिसतें की हे गणेश रथाधि अर्वा शिलालेखांत पाहून जाण

अक्षरें नाहीत. तेव्हा गव्वाण व दान वशाकरिता दिले होते या बाबीचा निश्चयाने घुलासा कातां येत नाही.

वि. का. राजवाडे

ट. वि. आपटे

५० हडकोलण येथील शंभु छत्रपतीचा शक १६१० तील मराठी शिलालेख

१ गावें प्रातांत, फोंडें महालात, हडकोलण गांवी कुडईपामून भाणस्तरीहून देवीच्या देवळाकडे जाणाऱ्या रस्त्याच्या डाव्या बाजूस दक्षिणाभिमुख एका चौथऱ्यावर हा शिलालेख सुनक कोरलेला आहे. काळा फत्तर आहे. शिळेची घैठक जमीनीत गडलेली असून नवथ शिळा शातृत आहे. नवथ शिळेची लांबी ३६ इंच व रुंदी [१० २२ इंच आहे. चारी बाजून समाप्त नोंदून मुख्य लेख सोदण्याकरिता २१ इंच × १७ इंच इतकें क्षेत्रफळ अर्धा इंच आत जोडले आहे, त्यात लेखाच्या एकदर २० ओळी आलेल्या असून राहिलेल्या शेवटच्या दोन ओळी शिळेच्या खालच्या समाप्तावर लिहिलेल्या आहेत. खालच्या समामावर या दोन ओळींच्या खाली उजव्या व डाव्या बाजूस गाईची दोन चित्रे काढली असून, मध्ये "शुभं भवतु" ही अक्षरे सोदलेली असावी, परंतु सध्या ती पुन्हा जात चाललेली आहेत. मध्यव्याकडील समाप्तात सूर्य, अष्टदल कमळ, व चंद्र कोरलेले असून सर्वांच्या वर "श्रीरामाय" ही रामदासी अक्षरे निराच्या वळणान दुमऱ्या कोण्या नोदणाऱ्याने सोदिली असावीत असा संशय येतो. तत्रापि मूळ सोदणाऱ्याने हि ती सोडिली नसतील च असे म्हणवत नाही मुसलमान अगर फिरंगी याचे कट्टन शिळेच्या त्या भागाला इजा झाली [२० असण्याचा संभव आहेत.

२ लेख शक १६१० तील आहे. तीथ, वार बरोबर आहेत भाषा मराठी आहे. मुख्याधिकारी जो धर्माजी नागनाथ त्याच्या वाड्याची वखळ सध्या फोंड्यात असून तीवर सध्या मुसलमान कार्याचे घर आहे हा धर्माजी नागनाथ देशस्थ ब्राह्मण होता म्हणून रा रा वि. रा सरज्योतिषी कवळेकर सांगतात. या मुख्याधिकाऱ्याचे कागद व मंदर सरज्योतिष्याचे सग्रही सध्या आहेत. मुसलमानी अमलात देमाई व सरदेसाई याजकडून च वसुलांचे काम घेत, परंतु मराठी अमलात वसुलांचे व अमल बजावणीचे काम सरकारी अधिकारी करीत.

मदळास थावा अशा इच्छेनें शिंपाचा गृध्रकलह अर्स पांय देऊन शकावलींतील काहीं माग निवडून पाठविला आहे

(शके १७२० फालगुन नाम सप्तमरे)

१ महादजी सिंदे याच्या तीन बायका दौलतराव पांजवळ होत्या त्या पैकीं धाकटी बायको दौलतराव सिंदे यांचे लक्षांत मिळाली त्यामुळे दोघी बायकांचे मनांत वाकडेपणा आला, त्यावरून सर्जेराव यांनी त्या बायांस मारझण करून छ २८ निलकाद बैराग वा ३० चे दिवशीं छस्मीवाड व पमुनाबाद या उमयतांस कैदेंत ठेवण्याकरितां नमरास रवाना केल्या ती संधी शेणपि मडळीनें पाहून मराठी बगेरे सारी फौज बेक जाझली बाया कोरेगांव पर्यंत गेल्या इतक्यांत सुजफरखान १०] पठाण व नारायणराव बहौ व मराठी फौज जाऊन बायांस सामील जाली रावसाहेब जुझरास जाण्याकरितां बाहेर निघाले होते त्यांचा मुक्काम तिकडे व होता सर्जेराव पळणें घेऊन बायांचे फौजेवर गेले त्यांची व बायांचे फौजेची लढाई जाझली सर्जेराव यांचा मोड होऊन माघार आले अमृतरावसाहेब लढाईस सामील नव्हते परंतु लढाई जाण्यावर बाया अमृतरावसाहेबांस मृणो लागल्या कीं, आपण आमचा बंदोबस्त करून थावा, व त्यावरून बाया व अमृत रावसाहेब कुप करून सडकीचे पुलानजीक घेऊन राहिले बाया विदुषवाडीकडे राहिल्या

१ अमृतराव साहेब बायांचे बोलणें बोलूं लागले, त्यावरून बायाचा रामेष्ट क रून सलप मोडावयाची तजवीज होत होती, त्याबिबी मोसले यास बागीरावसाहेब २०] यांनी पत्र लिहिले आहे यांत मजकूर आहे इतक्यांत सर्जेराव यांनी पळणें व सोळा ताघूत धडे करावयाचे निमित्तानें तयार करून, सडकाचे पुलानजीक जाऊन ताघूद नदींत पोहचउन, तसेंच अमृतरावसाहेब यांचे गोगवर तोळेचे गोलें मारले अमृतरावसाहेब बेसावध होते, यामुळे घुणगे व इरे दरोपस्त लुटले गेले रावसाहेब गणेशाहिंठीकडे जाऊन बडगांवास बायांचे लगतीस मुकाम करून राहिले सिंदे यांची फौज यहुतेक बायांकडे गेली सिफे करार व जरीरटका देताल बायांकडे गेला पळणें मात्र सिंदे याजवळ राहिली सारी फौज उठोन गेल्यावर, सिंदे यांनी पळणें वाडवा भोंवतीं ठेऊन बंदोबस्त करून राहिल बाया कडाल फौज दिवसास, रात्रीस, जाउन सिंयाचे लश्करांत बाय लावीत, असा शेकें लागले त्या योगानें सिंदे यांचा दाब कमी पडला

१०] अमृतरावसाहेब यांस बायांचे मसलतीला बेगळ कन्यासिपाय परोदा गोउन माहीं, असा विषयार सिंदे यांनी करून अमृतरावसाहेब यांची समजत करारी

असे बाजीरावसाहेब यास बोलणे ठरविले. त्यावरून गोविंदराव काळे व सिव-
 रासपंत थत्ते याजकडून बाजीरावसाहेब याणी अमृतरावसाहेब यांस पेगम
 लावून, सातलक्षाची जहागीर तोडून द्यावयाचा करार केला. अमृतरावसाहेब याचे
 लष्कर लुटले गेले, स्वर्चाची अडचण फार पडली, यामुळे त्यांनी समजुतीवर घेतले.
 गोविंदराव पिगळे व नारोपंत चक्रदेव व सिंदे, याजकडील कारभारी जाऊन
 समजूत जाली. रावसाहेब यांचे कुच करून पर्वतीस रमण्यानजाक घेऊन
 राहिले. याप्रकरणी सिवरासपंत थत्ते यास, रावसाहेब यांनी चिठ्या पाठविल्या
 त्या महिपतराव चिटणीस याजवळ आहेत त्यात ये विसांचा मजकूर संक्षेप आहे.
 अमृतरावसाहेब यास सात लक्षाचा मुलुक द्यावयाचा ठरला. त्याची याद राविन्-
 सन्साहेब याजवळचे कागदात सापडली, त्यात सात लक्षाचे महाल व गाव [१०
 वसुली सरजामास लावून द्यावे, येविसी सनदापत्रे लागतील ती द्यावी, म्हणोन छ
 ३० रासर सन तिसा तिसैन भाद्रपद मासची याद आहे, त्या वरून.

१ बाया फौजेसुद्धा वाई, सातारा, करवीर, प्रातातून फिरल्या व त्यातील काही
 फौजाचे जमाव पंढरपुराकडून मिरजप्रात कर्नाटक पर्यंत जाउन मुलुक लुटून
 भारी उपद्रव केला.

× × × × × ×

१ बायाचे बात (बदलात, बाबतीत), सिंदे यांची फौज गेली, त्या कितुरांत
 आहेत असे निमित्त ठेऊन सिंदे यांचे पदरचे माणसे सरजेराव याणी मारली
 चितो.

१ धुळोजी मोरे [२०
 १ येशवंतराव सिवाजी
 १ तुलसाजी सिंदे
 १ .... वयले
 ४

सदरहू पैकी काही तोफेचे तोडी दिले काही मेससु डोकींत घालून मारले. या
 प्रमाणे उन्मत्तपणाने सर्जेराव कारभार करू लागले. हे सिंदे यास हि असाह्य
 जाले. त्याजवर पलटणवाले याची व फकीरजी गाढवे याची कलागत जाहली.
 गाढवे याचा पक्ष सर्जेराव याणी धरून, जरबेने बोलो लागले, त्याजवरून सिंदे
 यांनी पलटणवाले यास इशारा करून सर्जेराव यास कैद करून पलटणांत ठेविले.

१ बायाचे बखेड्यामुळे शेणवी मंडळ हिंदुस्थानात आहेत ते बिघडतील याज-[३०
 कारिता, हिंदुस्थानात जावे असे सिंदे यांनी मनात आणिले. परंतु नानास कैदेत

ठेकून जाणें ठीक नव्हे व सर्वांस नाहीं, तेंव्हा नामास मोकळे करून त्याजपासून सचास घ्यावे असा बेत करून, श्रीमतांचा रुकार न घेतां महाडचे मुक्कामी दोन कोट रुपये घ्यावयाचा करार मानार्मी केला होता, त्यापैकीं घाकी राहिली ती घ्यावयाचा करार करून मोकळे करून लष्करांत आणोन अधिक धावण शुद्ध ६ ७ ५ सफर मुषवारी नऊ घटका दिवसास भेट होऊन वसे कमी वगेरे दिव्हे त्यांचे लष्करांत व हाते त्यांचा सरजाम जप्त केला होता तो सोडला, व जमापैकीं काहीं सामान माघारे दिव्हे नामाचे वाड्यांत सज्जेराव राहिले होत त्यांनी वाड्यांत बर्फा वगेरे मारली, सवय वाड्याची शुद्धा केशी व धावण मार्सी नाना सासणीची वृक्षणा घातीत होते ती लष्करांत व वाट्टी

१०] × × × ×

१ याया व धक्षी व पल्लण वगेरे यांनी तमाम ठाणीं जासगाव पांभारगाव, झुडा वसवून सिंध्याचा राऊत लष्करापासून बाहेर कंपूपासून दूर सांपडण्यास घराबा, लुगावा, असें करून लागले याग तोडले, मार्ग घालेनासा जाहाला, पुण्यातील लोक कितेक पडाले सावकारा यद् जाहाला सिंध्याचे घरचा कितूर जाहाल्यामुळे दीळतराव याची सत्ता राहिली भूमिंत वाड्यांत, शहराभोंवत्या फोजा फिरो लागल्या हुकुम कोणाचा नाहीं, सेते उगवलेलीं कापलीं, रयतेस उपद्रव बहुत जाह्या

१ यायाचे समजुतीस घासुराव अंगरे, व गोपाळराव चिटणीस व रामचंद्र अण्णा, यांस पाठविलें ते नीरा नदीवर गेले यायाचा मुद्दा घाळोघा तात्या फेदे नून मुक्त होऊन आल्या खेरीज रामें करावयाचा नाहीं व त्याणीं घोटण्याच्या २०] यादि दिल्या त्यांत त्याचे व हुकुमांत सिंदे याणीं चालावें असीं काहीं कलम आहेत त्या यादि राबिन्समसाहेब याजवेलच कागदांत सांपडल्या त्यातील मजकूर

१ प्रतयाव् कलमयदी प्रो दीळतराव सिंदे याणीं पहिवाट पगर्धी म्हणोन

१ दीळतराव प्रकर्णी राजकारणी मजकूर यायास कल्पून करीत जावा

१ वाड्यांत चौकीस ठाक पात्रिल्यापाचे शालीममाण असावे

१ घाटगे व गाडवे यांस दूर नेवाव तेथें जातील दऊन राहावे

१ भागिथिंचादर्या तामूक करून जाहागीर याची सवे त्यांनी

१०] असार्व

१ दीलतीत कारमाग भूमिताच व यायाचे व दोनतराव व माना यांचे पिच्यारे करणें तो करणा

२ प्रत यादि बायाचे बोलण्याची कलमे त्याजवर सिंदे यांची उत्तरे

२ किता कलमे

१ पलटणे दरोबस्त कूच करून पाचा कोसावर लोणीवर मुक्काम करावा.

१ खातर जमेचे जे गृहस्त मागू ते द्यावे.

२

सदरहू कलमाचे उत्तर दोही कंपवाल्याकडून याचे वाकडे होऊ नये व त्याजकडून हि दौलतीच्या नुकसानाची व बसेड्याची व कोणाच्या अदावतीची गोष्ट होऊ नये सरकार लक्ष ठेऊन वर्तणूक करावी म्हणोन पामर साहेब याणी दुतर्फाची [१० साहा महिन्याचे मुदतीने खातर जमा करावी.

२ किता कलमे

१ मातोंउथ्री (मातुथ्री) बायाचे जाहागिरीच कलम

१ मातुथ्री बायानी ज्यास जे वेंचन देण्याघेण्याविसि दिले असेल त्याप्रमाणे चालवावे.

२

सदरहू कलमाचे उत्तर सनदा पेशजी जाल्या आहेत त्याखेरीज जाजती थेका लाखाची जाहागीर द्यावी.

१ सावकारा कडून कर्ज घेतले असेल ते हिसेब पाहून फडतां करावा. कलम. [२०

उत्तर. सावकाराचे कर्ज व दडपुरोई व जमीमुळें व नेहलें आणिले असेल तें वगैरे कुळ जमा हिसेबी कचे समजावे त्यात वाजबी खर्च जाला असेल तो वजा करून बाकी सावकाराचे देणे निघेल त्याची तोड सरकारांतून काढली जाईल.

१ हलकी माणसे जवळ नसावी ... कलम

उत्तर सदरहू प्रमाणें

१ बक्षीकडून नगरास दस्ताओवज घेतला असेल तो माधारा द्यावा. कलम.

उत्तर बक्षीने सरकार लक्ष ठेऊन येकनिष्ठेने वर्तणूक करून पहिला वृत्तेवज आहे त्यापो वडिवान करावी नगरास वृत्तेवज घेतला आहे तो माधारा याचा

- १ छक्षण अनंत व जगन्नाथ रामचंद्र यास मोकळे करून त्याचे काम त्यास सांगवें

उत्तर. त्याणीं सरकार लक्ष ठेऊन एकनिष्ठेने वर्तणूक करावी त्याजला मोकळे करून त्याचे काम त्याजला सांगवें

- १ लोकांचा करार देण्यावेण्याचा पेशजी ठरला असेल त्याप्रमाणें रार पाढावा (!) कलम

१०]

उत्तर. घरणे बसोन ज्या लोकांस ऐवज पावला व राहिले लोकांस ऐवज यावयाचा त्या सान्याचे हिसेब इजत्या व त्या तारता पाडून पेशजीच्या चालीप्रमाणें कचज करून त्यांत आदावजा होऊन याच्या निघतील याची तोड दोलतीचे चाली प्रमाणें अवघ्याची पडली जाईल

- १ विठ्ठल मारायण याचा ऐवज उष्टरसान्याकडे मोबदला पडला त्याचा कडसा करावा कलम

उत्तर उष्टरसान्याकडे हिसेब पाडून हिसेबाचे अवघे वित्ते हातून देविले जाईल

- १ कित्ता असरीचा नेमणूकी मुद्दा याचा उत्तर कित्ता असरीचा यावयाचा कित्याचे नेमणूक मुद्दा सनद करून द्यावी

२०]

- १ जाझगीर साजगत सर्पास द्यावी, राहण्यास जागा बागपुर द्यावे कलम

उत्तर. अकरालक्षाचे जाझगिरीस महाल बागपुर मुद्दा याचाकडे लावून द्यावे

- १ दोलतीत बसोडे होऊन भीमत व घोषरीचे भाउ व नसाब व इमजीयांस वित्त पडत गेले घर्गी कारमाही निडोग दोलतीचा बंडोपस्त रासावा कलम

उत्तर. पुर्वानि सिम्सिले चालत आल्या अवघे पडेल

१ वस्तभाव जडजवाहीर कापड सोने रुपे दागिने हाती घोडे वगेरे आहेत दरोस्त यावे. कलम.

उत्तर. जामदार सान्यातील वस्तभाव बाघाची व घोडी हाती यां. वस्तभाव दग्यामुळ गाहाळ जाहाली असेल तिचे मोचदला दागिना भंगर किंमत यावी.

१ लोऊ आम्हांवगेर आले त्याचे घरचे वगेरे जप्तीस गेले त्याप्रो चोऊती म्हण यावे. कलम.

उत्तर चोजवस्त लोऊचो उभयपक्षी परस्परे यावी.

१ करवीरकर महाराज बाचा व परशरामपंतभाउसा तह करून यावा. [१०

उत्तर चेंबिती सरकारांत बोलून उभयताचे तहाचा ठराव करून यावयास येईल.

१ येशवंतराव सिवाजी याजकडील यादीप्रो जाचसाल व्हावे. कलम.

उत्तर अलाहिदा यादीवर कलमें लिहिली आहेत ती समजून याजवीचे रितीने मत्तलाशा होतील.

१७

१ प्रत बायाकडील कलमं वदी श्रीमंताच्या राज्यासी व सिंध्याच्या दौलतीची वहिवाट करावी म्हणोन कलमे

१ श्रीमंतांचा हुकुम सावंदी ठेऊन कारभार करा [२०

१ सिंध्याचे दौलतीत हुकुम बायाचा असावा व दौलतराव बाबा याणी त्याचे आज्ञेप्रमाणे करीत जावे. कलम.

१ सरकारचे वाड्यांत चौकी पठाणाची नसावी, पागे सिलेदार याची पेशजी पासून आहे त्याप्रो असावी कलम

१ घाटगे व गाढवे वगेरे लबाड आहेत त्यास बायाचे स्वाधीन करावे

१ दौलतीस कारभारी श्रीमंताचे व बायाचे विचारास येईल तो करावा

१ भागीर्थीबाई यास बायांचे स्वाधीन करावे.

१ या कलमाच्या दरम्यान पामरसाहेब यास यावे. [३०

४

सदरहू प्रमाणें चार यादी सह (प १) सील सिद्धि पांणी बायाचे कुकुमांत पातार्ने
असं जालें, त्यावरून बाबुराव आंगरे माघारे आले गोपळाराव व रामचंद्रअण्णा
पठरपुराकडे फौजमुद्दा गेले पुर्वीच शिंतो आत्माराम फौजमुद्दा बायाचे कुमा
ल्यावर होते त्याची व गोपालराव व रामचंद्र अण्णा यांची गाठ पठरपुरावर
पडली त्याणी संमळवेढें पावेंतों सडणी घेऊन गुजर चालविली

शके १७२१

१ दीलतराव सिद्धे पांणी बायांचा समेट व्हावयाकरिता बाळोबा पामनीस व
धोंटोबा व बाजी मोधी नमरांत कैवेंस होते त्यास नगराहून सोडून आणिले ते
चैत्र वद्य ३ सोमवार ७१६ जिल्हाद वानवडीस बाळोबात येऊन मेठले त्यास वसे
१०] जहादिर दिन्हे आणि कारभारांत घातले मंतर बाळोबा तात्या व बाबुराव अंगरे
व असा खिटणीस त्रिवर्ग मिळोन बायाचा समेट करविला बाया जेजुरी आली
कडे राजेवाडीवर माघपद वा ७ येऊन राहिल्या बाळोबा वगैरे वानवडीस आले
मंतर बायांनी सांगोन पाठविलें कीं आमचें जहादिराचे संदुक आहेत ते आम्हाकडे
या मुक्कामी पाठवावे म्हणजे आम्ही लस्करांत येऊ त्यावरून बाळोबा तात्यांनीं
सिद्धे यांस सांगोन बायांचे संदुक बायाकडे पाठविले ते येऊन बाया कुप करून
वानवडीस न येतां पैठण स्वाबगावचे मुमारे गेल्या तेव्हां सिद्धे यांनीं बाळोबा
तात्यांस विचारलें त्याणीं सांगितलें कीं गेल्या तरी शिंता नाहीं असें बोलून नारा
यणराव वडी यांस बायाचे लस्करांतून बोलावून आणिले, व फौज हि फौडन
आणिली बाबुराव आंगरे याची रवानगी कुलाव्यास करून सारा कारभार पाग
२०] नीस करू लागले बाया संमळेकडे गेल्या

गो का चांदोरकर

५२ कशेळी येथील शक १११३ तील शिलाहारांचा ताम्रपट

१ रत्नागिरि जिल्ह्यांत अडिवन्याजवळ कशेळी गांवाच्या गावांत कमळादित्याच्या
देवळांत दास्तानदार रा रा विष्णु रामचंद्र भागवत यांजपार्शी हा ताम्रपट आहे
हाचें वजन सुमारे पुणरी सव्या आठ शेर आहे पत्रे तीन असून, ते कडीत अड
कविलेले आहेत कडीवर मारुनीची मुद्रा आहे. प्रत्येक पत्र्याची लांबी १२४ इंच रूंदी
८३ इंच जाडी ३ इंच आहे पहिल्या पत्र्याच्या पागीवर मध्ये सदस्त गाव, तिस्या

शंगांच्या वरती चंद्र-सूर्य व तिच्या पुढे तरवार कोरिली आहे. सूर्याच्या कोटीजवळ सालील अक्षरें आहेत:--देवप्रद.

२ लेख संस्कृतात व मराठीत आहे. पहिली चार पृष्ठे संस्कृतांत आहेत व पांचवें पृष्ठ मराठीत आहे. लिपि शातवाहनाच्या चाराव्या शतकातील देनागरी आहे. पहिली चार पृष्ठे शक १११३ त कोरिली व पाचवें पृष्ठ शक १२०१ त कोरिले. पहिलें पृष्ठ पहिल्या पन्नाच्या पोटावर कोरलें आहे. दुसरें व तिसरें पृष्ठ दुसऱ्या पन्नाच्या पोटावर व पाठीवर कोरलें आहे चौथें पृष्ठ तिसऱ्या पन्नाच्या पाठीवर कोरले आहे व पाचवें पृष्ठ तिसऱ्या पन्नाच्या पोटावर कोरलें आहे.

३ संस्कृत लेखाच्या एकदर ५८ ओळी आहेत व मराठी लेखाच्या एकदर १६ ओळी आहेत. संस्कृत ५८ ओळी सचंद शाबूत आहेत. परंतु मराठी लेखाच्या [१० पहिल्या ८॥ साडेआठ ओळी घासून जाऊन बहुतेक पुसटून गेल्या आहेत पैकी जितकी अक्षरें शाबूत होती तितकी उतरून घेतली आहेत. बाकीच्या ७॥ साडे-सात ओळीतील बहुतेक सर्व अक्षरें शाबूत आहेत. काही पुसट झालेली आहेत ती मी प्रयासाने लावली आहेत.

४ सिलारांची वशावळ इतर लेखातल्या प्रमाणें च आहे.

५ कसेलिग्रामांत चारा ब्राह्मणांना दररोज जवावचाला घालण्याकरिता कसेलि-ग्रामाचे उत्पन्न गोविंदभट नांवाच्या ब्राह्मणाच्या स्वाधीन भोजराजाने युवराज गडरादित्य याच्या विज्ञापनेवरून केलेलें आहे. कसेलि म्हणजे सध्याची कशेळी. अट्टेवर म्हणजे सध्याचे अडिवरे. कसेलीच्या दक्षिणेस सावुरे म्हणजे सावरे नावाचा पर्या म्हणजे ओढा म्हणजे शुष्कस्रोतस् पश्चिमेस समुद्र उत्तरेस केसडिका म्हणजे [२० सध्या ज्याला सेकडीचा पर्या म्हणतात तो क्षुद्रस्रोतस्-के उदके सडः साडिका वा सा केसडिका, असा एका शाह्याने विग्रह केला. समुद्राच्या पाण्याला जेथें प्रति-बंध होतो, जेथपर्यंत समुद्राचें पाणी येतें तो ओढा केसडिका ऊर्फ कडी-पूर्व दिशेस कुरुल नदी-ह्या नदीचें नाव कसेळीतील लोकांस सध्यां माहीत नाही. अंबेवेरिऊर्फ अंबेवेर म्हणजे सध्याचें अंबेरुख. अंबेरुख ही कसेळाची सध्यां एक वाडी आहे.

६ अट्टेवर व अंबेवेर ह्या ग्रामनामासवधानें किंचित् टीका, करतो. रामायणात शृंगवेर नामक पुर उल्लेखिलेले सर्वश्रुत आहे. त्या नावांतील वेर शब्द अट्टेवर अंबेवेर या नांवातील जो वेर शब्द ता च आहे. पाणिनीयांत नगरवाचक नावाचे उत्तर अवयव ज्या शब्दांनी घटित होतात म्हणून सांगितलें आहे त्यांत वेर शब्द नाही अर्थात्, रामायणातील शृंगवेर हें नाव [३० पाणिनीनतरचें आहे व तन्नामक शहर हि, अर्थात्, पाणिनीनतरचें आहे.

७ पांचव्या पृष्ठात जो मराठी मजकूर आहे तो शक १२०१ साल आहे, म्हणजे झानेश्वरीच्या पूर्वी अकरा वर्षांचा आहे व कोंकणातील आहे नायकें मंडलिकेहि, मंडलिकें, उद्धार, केला, सतें, एका, मागवता, मग, हरिदेवें, कोंतापुरी चेन, सोनारें, हीं हें झानेश्वरीतल्या सारसीं हुयेहुय आहेत कोंतापुर म्हणजे सध्याचे कोंतापुर, अश्विन्याजवळ आहे

८ हा लेखांत 'मागवता माघवमटा' असा प्रयोग आला आहे मागवत म्हणजे भागवित्ति किंवा भागवित्तायन भागवित्ति हें लौकिक गोत्र आहे त्यापासून सध्यांचें मागवत हें कुलनाम ऊर्फ आडनांव आलेलें आहे माघवमट हा सध्या कनकादित्याचे जे दास्तानदार भागवत उपनामाचे गृहस्थ आहेत त्यांचा पूर्वज अर्थात् कऱ्हाडे १०] माझणांची वस्ती कसेळी गांवांत शक १२०१ पासून शक १८३५ पर्यंत असंड चालली आहे इतकेंच नव्हे, शर सस्कृत भागातील गोविंदमट हा हि आपला प पर्वज आहे, असें कसेळीकर मगवत म्हणतात त्या अर्धी, मागवत नांवाच्या कऱ्हाड्या माझणांची वस्ती कसेळी गांवांत व कोंकणांत शक १११३ पासूनची आहे म्हणजे मागवतचिं कुळ कसेळीस आज ७२२ वर्षे मंदित आहे.

९ सेणवे हा हि शब्द कोंकणांत शक १२०१ त असलेला आढळतो

१० कसेळी गांवांत शूद्रांचीं सालील आडनांविं सध्यां वियमान आहेतः— (१) मौसले, (२) बारिक, (३) दुबरे, (४) ठुकरळ, (५) माडवकर, (६) जोंवळे, (७) ठुकरळे, (८) धारळी, (९) बावकर, (१०) गोरले, (११) दुदम, (१२) तधि, (१३) परभू, (१४) पेडावे, (१५) माळी, (१६) राठिये, २०] (१७) मौवड, (१८) धरणकर, (१९) शेंवणकर, (२०) लाड, (२१) वरें, (२२) बेलिये, (२३) गोठणकर

पत्रा १ पोट

१ ॐ स्वस्तिभी जयत्याविष्कृतं विष्णोर्धाराहं क्षोभितार्णवं दक्षिणोन्नतं-
भ्रामधिर्भातभुवन वधु ॥

२ आसीद्वियाधरं पूर्वं नाम्ना जीभूतवाहन । परार्थं जीवितं येन गरुडाय
निवेदितं ॥ शिलाहाराख्य

३ वंशोय तगरेश्वरभूभृतां । तद्वशे जतिगो राजाजानि भूभृन्निजामाणि ॥
स्वस्ति भी जतिगक्षितीश

- ४ तनयो नायिभ्यनामा नृपः पुत्रस्तस्य चचंद्राद् ।^१ पृथुयशास्तस्यापि स्रुतः
किल । संजातो ज-
- ५ तिगो जगज्जनतश्रीमांश्च तन्नंदनः गांकल्लो भुवि भूमिपालतिलकस्तस्या-
प्यभृदादितः । गृव-
- ६ लेशोऽथ तद्भाता वीर्त्तिराजोनुजोऽस्य च । चद्रादित्य इति ख्यातश्चक्रे
राज्यमकटकं ॥ श्रीमद्रोंक-
- ७ लभूमिपालतनयश्रीमारसिंहो^५ ५ः । तत्सुनुर्नृपमालिलालितपदश्रीगृवला-
ख्यो नृपः । तद्भा-
- ८ ता भुवि भोजराजनृपति वरीभपंचाननश्चक्रे राजमखंडितं पृथुयशा
लंकैः गतुल्यं [१०
- ९ किल ॥ तस्यानुजातो विदितप्रतापो बल्लालदेवक्षितिपस्सदैव । श्रीका
मिनीशो
- १० विनतावनीगो टिक्प्रांतस्तुः प्रथितः प्रतापः ॥ तस्यानुजो धर्मधरो
धरित्र्यां दधारं वण्णा-
- ११ नखिलान्त्रधर्मे ॥ धैर्याग्रधुर्यां धनदा धनानां श्रीगंडरादित्य इति प्रसिद्धः ॥
दीनानाथदरिद्र-
- १२ दुःखविकलव्याकीर्णनानाविधप्राणित्राणपरायणं प्रतिदिनं गुप्ताख्यदामेन
यः यष्कृष्णा-
- १३ जिनधेनुभृम्युभयतो मुख्यादिदानप्रदः । शश्वद्वह्ममतिप्रवीणहृदयो भू-
देवकल्पद्रुमः [२०
- १४ तुलार्पुर्पदानादिषोडशक्रतुकारकः । शौचगांगेयकीर्त्येकनिलयस्वगुणे भुवि ।
तन्नंदनप्र-
- १५ बलमण्डलिकद्विपेद्रपंचाननो जनि जगत्रितयैकवीरः । प्रत्यर्थिपार्थिव-
ललाटतटस्थपादपीठ-
- स्फटौजलयशा विजयार्कदेव ॥ दानाय द्रविणार्जनं जनपरित्राणाय वीर-
व्रतं सत्याय प्रि-

१ रेव निरर्थक २ विसर्ग निरर्थक ३ दधार वण्णा या अक्षरांच्या पूर्वी दुसरी
काही अक्षरे सोंदिली होती ती सरडून ही अक्षरे पुनः सोंदिली आहेत. ४ णः पाहिजे
५ यप् बदल यः हवा ६ पुरुष हवा ७ नंदनः हवा ८ देवः हवा

पञ्चो १ पाठ

- १७ यभापण हरिपदध्यामायचेतस्विति । संपत्तिस्तुमनौ विपदिहृतये यरय
प्रकाम कवि । क-
- १८ दशक* प्रविधिष्य तस्य विजयादित्यस्य धक्तुं गुणान् ॥ येन स्थामकम
ठले तदुपिपा* भट्टा पुनस्था-
- १९ पिता । गोवायां परिनष्टमुपितय* सुस्थापिता स्तेजसा यत्सद्वयेन च
चक्रवर्तिपद्वीं प्राप्ताहु- ×
- २० लो बिज्जणस्तोभूत्त श्रीविजयादेवमुपाति वैरीभकठीरव* ॥ तर्मदन स्तक
छद्विक्तटंअसिफीसिर्दूय-
- १०]२१ ममात्रपरिसाधितवैरिवग्ग । विन्धंमराभरधुरीणमुज स्तदैव विभ्राजते
सूपवरो सुवि भोजदेव ।
- २२ सप्रामांमणभैरव* क्षितिमुजां सहारभेरीरव* । कीर्त्याकांतजमत्रय त्तु
भुतां निर्भू-
- २३ ततापत्रय । श्रीरत्नाप्रियनंदमः परिजमानंदैकसक्तदन* । प्राप्ताशेषमहीतल-
- २४ स्त जयतात् श्रीभोजरत्नाचल* ॥ स्वस्ति समधिगतपचमहाशब्द महाम
२५ डलेश्वर । तगरपुरवराधीश्वर । जयज्जनमनोमुरागसागरप्रयर्द्धम
- २६ शरब्द* । श्रीशिलाहारनरैश्च । विद्वज्जनमनोरथफलप्रदपारिजात । जीमू
तवाह
- २७ नान्वयप्रसूत । विरोधिभरार्पिशवशागहनदहनधूरुष्वज । सुवण्णमरुठ
२०] ष्वज । रिपुम-
- २८ देवविदलनोत्कंठकठीरव । मंडलिकभैरव । विंदिष्वमंडलिकपद्म । वेन-
तेपाशौच-
- २९ मामेय । सुवतिजनमनसंसंमोहनाभिनवकद्वय मरुवकासव्य । क्षत्रिय-
शिक्षामणि
- ३० श्रीविजयादि य देवनसिंग । साहसोभुग । अरिनुपालराग्यलक्ष्मी समा-
कर्षणमं
- ३१ प्रसिद्धि शनिवारसिद्धि । सफलशास्त्रपारावारपारायणास्त्रनारायणासकल-

पत्रा २ पाठ

- ३२ जगतीजनस्तुत्य ईश्वरारित्य । जयपताकापवनविधाटितारातिमेनाथ
 ३३ न । गिरिदुर्गलवन । उद्धतधराभीशकुलशिखरिकुलिङ्ग । कलिगलंकुश ।
 ३४ वीरलक्ष्मीलतालवनप्रचंडभुजदंड । मंडलिकजवटंड । मंडलिकनगरनारसिंग ।
 ३५ मंडलिस्त्रवेद्याभुजग । बलवदग्निचतुर्गसघट्ट । वेरिघरट्ट । ३ रनामवा
 ३६ रिसदनमहेश्वर । प्रतापलंकेश्वर । मंडलिकगडपेडार । एकांगवीर । शरणा-
 ३७ यातभृशनिवहरक्षणममुद्र । परचलविलयकालागिरुद्र । मुगीतकृतिचातुर्य-
 ३८ हर्षितशिवान्तरग । प्रशस्तवस्तुनविताप्रसंग । विविधधर्मनिर्माणनि-
 ३९ त्यप्रसाद । श्रीमहालक्ष्मीदेवीलङ्कारप्रसादादिसमस्तराजावलीविरा
 ४० जित श्रीमन्महामंडलेश्वर श्रीभोजदेवः पद्मनालदुर्गे सुखमकथाविनोदेन
 ४१ राज्यं कुर्वाणः । सकवर्षेषु मन्त्रयोदशशताधिकसहस्रेषु गतेषु वर्त्तमान- [१०
 ४२ विरोधिकृन्तनवत्सरे आपादशुद्धचतुर्थ्या बृहस्पतिवारे दक्षिणायन
 ४३ मंक्रमणपर्वनिमित्तं कुमारगंडरादित्यविज्ञापनेन तस्याभ्युदया-
 ४४ र्थं अट्टविंशत्यवधायनमध्यवर्त्ति-कसेलिग्रामे प्रतिदिनं द्वादशब्राह्मणभोजना-
 ४५ र्थं तद्ग्रामपिडादानद्रव्यं सर्वं तत्रत्यगोविंदभट्टहस्ते धारापूर्वकं सर्वन-

पत्रा ३ पाठ

- ४४ मस्यं सर्ववाधापरिहारं राजकीयानामनंगुलिप्रेक्षणीयमाचवार्कं प्रादात्
 ४५ तस्य ग्रामस्य सीमा । पूर्वस्यां दिशि कुरुलनाम नदी । दक्षिणस्यां
 दिशि नाबु-
 ४६ रे नाम शुष्कस्रोतः । पश्चिमस्यां दिशि सरित्पतिः । उत्तरस्यां दिशि
 केखंडिका- [२०
 ४७ ख्यक्षुद्रशुष्कस्रोतः । अंवेवेरिकस्थितपूगीवृक्षसमूहपर्यंतं सीमा॥बहुभिर्वसु-
 ४८ धा दत्ता राजभिः सगरादिभिः । यस्य यस्य यदा भूमि रतस्य तस्य तदा फलं॥
 ४९ मद्रंशजाः परमर्हापतिवंशजा वा पापादपेतमनसो भुवि भूमिपालाः ।
 ५० ये पालयन्ति मम धर्म्ममिमं समग्रं तेभ्यो मया विरचितोजलिरे-
 ५१ ष मूग्धिः ॥ स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत वसुंधरां । षष्ठिवर्षसहस्राणि
 ५२ विष्टायां जायते कृमिः ॥ षष्ठि वर्षसहस्राणि स्वर्गे तिष्ठति मिदः
 आच्छेत्ता चानुमंता च तान्येवं न

૧]

॥ ચુનાઈ દાસિ જેમી ॥ ૧ ॥ માહાદેવ ॥
 ॥ પુત્ર ધ ધિઠોવા દાધે પુત્ર તુકારામ
 ॥ કાસિ વ માગિરથી દોન્હી જાણા કન્યા
 ॥ યા ॥ આપાજી મુઝદ્યા ॥ કોસુર ॥
 ॥ આપી જૈંધાધિલે રુમ્કીળીવર તુકારામ
 ॥ રામશ્વરમઠ ॥ આનથડ ફકીર ॥ આ
 ॥ ઘલાઈ ॥ ગગાજી મલાલ સંતાજી
 ॥ તેલી ॥ રામેશ્વરમઠ ॥ સિવજી કા
 ॥ સાર ॥ સિવાજી રાજા ॥ જીજાઘાઈ રાજ્યા
 ॥ શી માતા ॥ નાથજી માલી મફરાજ ॥
 ॥ કાઢમઠ ॥ મહિપતીશાલા મફરાજ શીતા ॥
 ॥ મળી દેવ ॥ લલલાલકર ॥ માલજી માજ્યા(રન્યા)
 ॥ જાવાઈ ॥ સતાજી તલી વ ગગાજી માવ
 ॥ લા દોધ ॥ ગગાઘાઈ ફાનિઘાઈ માગી
 ॥ રથીઘાઈ ॥ નામ કન્યા તુકારામ દો
 ॥ ધુ કોઠવંચ મોકાસિસિ ॥ દાદુ પાઠ
 ॥ મેઠીલ તુકાવામિ ॥ ઘાદા કાઠવંચ ૧ નારા
 ॥ યેણરૂપ ફાલમુળ શુદ્ધ ॥ ૧૧ યેવાવસી
 ॥ નીજેધામ પાલે ॥ ઉદ્ધવ આકુર ઝાંધ
 ૧૦] ૧ સ્તુતિ ॥ સફ ૧૫૭૧ નારાયેણ ઘાઘા ઘોળવ
 ॥ મલાશેઠ ઘાળી મફરાજ ॥ ગઘા શટ
 ઘિનધિ જે આમ માગ્ય નાહી દેવા ॥ ધિરો
 ॥ ધી મામ મઘછર વર મામવાર x ઠાક
 ॥ શ્યાર વિવસ ॥ આસ તુકારામ નીજ
 ॥ ધામ મદિર મલ આમ ॥ સંતાજી ન
 ॥ છી જેમનાદ્યા શાવળવર ॥ માહાવ
 ॥ મગારામ મલાલ ॥ ગલકરી ॥

મે ના મુઝમદાર

५४ गाणपत्यांची एक यादी

माझे स्नेही श्री. दादासाहेब ओकार यांच्या एका जुन्या हस्तलिखित बाडांग गणेशयोगी, निरंजन, मोरया गोसावी, गोसावीसुत (वासुदेव), निरंजनात्मजसुत, केशव गुरु निरंजन, चिंतामणी, नारायण, व भागिरथी ह्या गाणपत्यांनी केलेले गणपतिपर अभंग, ओवी, पदे, आख्याने, कटिप्रबंध, आरत्या, भुपाळ्या, पाळणे, स्तोत्रे, श्लोक वगैरेंचा पुष्कळ भरणा आहे त्यांमधील एका कठीवधात गणपतिभक्तांची एक मालिका दिली आहे. तीपैकी कारणापुरता उतारा खाली दिला आहे या मालिकेत श्रीमंत पत प्रधान नानासाहेब पेशवे व त्यांचे पुत्र श्रीमंत माधवराव रावसाहेब यांची नावे आहेत.

सदरहू बाडाची पाने पाठपोट १६७ लिहिलेली असून ते सुमारे १२५ [१०, वर्षा पूर्वी लिहिलेले असावे.

चिंचवडी ते मोरेश्वरगोसावि ख्याते रूपे बहुते लचोदर हेमाडपत गोसाविनंदन चतूर सावा चिंचवडी मोरेश्वरदेव श्रीचिंतामणि नारायण नृप चिंतामणि धरणीधर देवादिक नारायण मयुरेश्वर गुरु अनतरूपे अवतरलासे या धरणी प्रति किती यथा-मति कथन करावे तथापि भावे बोल बोलडे हे ऐकावे हो श्रीनिरंजन सज्जनरजन भवभयभजन सुत रत्नाकर देव तनय गुरु ढुडिराजपहाराज विराजे काशीनाथ अनाथा तारक विश्वनाथ निजशात स्वरूपी भगवत्पर भगवत देव भूदेव ऋषेश्वर चरणी तत्पर अनंत मूर्ति तारक श्री बल्लाळ देव कृत पुराण गणपति प्राकृत आकृति टिका विराजे जीवन हरि रघुनाथ देव रुक्माप्पा मंगलमूर्ति चिमणा वेद्य सदाशिव गणेश भटजी भिकमठ बाळमठ नारायणभट मल्हारि हरभट केळेकेशव गोळे महा धुरधर अनेक शिष्यत्वाच्या पत्ति कथन सरेना शरणागत मयुरेश्वरचरणा [२० प्रभुवर पत प्रधान नाना त-सुत माधवराय विराजे अष्टप्रधानादिक हि सहजे तथा प्रजा हे वचन हि जाणा आत्मानात्मविचार प्रमाणा जाणुनि केशवसुत मयुरेश्वर दास मिसे करि बदन चरणा हो

गं. ना मुजुमदार

५५ शिवाजी महाराजांचा वाडा

१ श्रीशिवाजीमहाराज यांच्या पुण्यातील राजवाड्यासंबंधाची इकीट 'Gazetteer of the Bombay Presidency Volume XVIII Part III Poona' हा पुस्तकाचा ३०१ व्या पानावर खालीलप्रमाणे देण्यात आली आहे —

“ The Ambarkhana, literally the Elephant-carriage-house, in Kasaba Ward originally known as Lal Mahal or the Red Mansion was built in 1636 to the south of Poona fort by Shahaji for the use of his wife Jijabai १] (Jijabai ?) and her son Shivaji (1627-1680) then a boy of twelve It was strongly built and had many under-ground rooms, some of which remain The name Ambarkhana or Elephant-car-house was given to the palace under the Peshawas when it was turned into a store-house for elephant-cars or “ambars”

हा च महितीचा अनुवाद रा गायकवाड यांनी आपले पुणे-वर्णनांत केला आहे राब्रिफ समज हे असाच आहे की, येथील म्युनिसिपलिटिकडून जो वाड्यात आला तो शहरावर वाड्याचे पूर्वेकडील अवरसाना, हा च शिवाजीमहाराजांचा वाडा, येथे च महाराजांचे दालण गेले च हाच वाड्यात महाराजांनी पाहिलेलेलार्थाचा टाटून २] त्यास नामोहरम केले परंतु म्यासिमिअरकार च त्याचे अनुषंगी अवरसान्याला च शिवाजी महाराजांचा वाडा असं कोणत्या आधारावर म्हणताम, हे कळत नाही

२ शिवाजीचे लालमहालाचा श्रावत वेगळ्यांनी इतीच्या अपान्या टवण्या इड उर योग केला असें येथेहक लिहून छषान्या नेवण्याचा जागा ती अवरसाना अशी अवरसान्याची म्यसिमिअरकारानं दिन्नी स्पुलसी मर आच आ. वारतारिक महाराज साम्राज्यसंस्थापक श्रीशिवाजी महाराजांसंबंधाचे व त्यांच्या पश्चानगादीर आपल्या छत्रपति सभागीमहाराजांसंबंधाचे पेशव्याच्या त्रिकार्णी किती विलक्षण आदरपुदि होती हे खालील प्रमाण 'बहुम स्पष्ट होइल श्री मानासाह्य वेशव हे शह १६७४ कार्तिक च १० रोजी विलाजी जाधवराव यांस लिहिलेन्यापत्रांत 'आमं गनीम लाण शिवाजीमहाराजांचे शिष्य आह' असा अध पूण मार्भिक व रसबदार स्वागदनात

(राजवाडेकृत मराठ्यांच्या इतिहासांची साधनें, खंड ६, पृष्ठ ३५६), व श्री सवाई माधवराव साहेब कसबे सगमेश्वर येथील श्रीसभाजी महाराजाचे राजवाड्याचे चौथ्यावर सदाशिव दादाजी मावलगर यांनी हट्टांनी बांधिल्लें घर मोडून, सदरील जागा चौथ्याजवळ असलेल्या महाराजांच्या बागेमुद्दा इ. स. १७९० मध्ये "सरकारांत ठेवतात" (सवाई माधवराव पेशवे यांची रोजनिशी, भाग. १, पृष्ठ ४१।४२). आपणास अभिमानपूर्वक शिवाजीचे शिष्य म्हणविणारे व सभाजी महाराजाचे वाड्याचें काळजीपूर्वक संरक्षण करणारे पेशवे, छत्रपतींच्या वाड्यात अचान्याचे ढीग घालण्या-इतके कृतघ्न बनतील ही कल्पना चिलकुल संभवत नाही. ग्यासिटिअरकारांनीं ही माहिती कोटून आणिली ईश्वर जाणे !

३ वास्तवीक अंबरखाना, हा शब्दाचा अर्थ धान्यागार असा आहे. धान्याच्या [१० कोठाराला अंबर हा शब्द अजून हि लावितात. प्रस्तुतच्या अंबरखान्याची बखळ करिताना, खालीं एका अंगास कोठ्या दिसून होत्या व त्या धान्याच्या च असाव्या, असे चटकन लक्षांत येई. अंबरखाना म्हणजे धान्य ठेवण्याची जागा. तिच्या अचान्या किंवा राजवाडा ह्यांशीं, अर्थात् कांही एक संबंध नाही. तस्मात् शिवाजीमहाराजांचा वाडा कोठें तरी निराळ्या ठिकाणीं असला पाहिजे. यास एक विचारणीय प्रमाण आहे. ता. २८।६।११ चेकेंसरींत, महाराष्ट्रांतील शिवकालीन समाजरचना, या निबंधात रा. विश्वनाथ काशीनाथ राजवाडे ह्यांनी खालील हकीकत दिलेली आहे. "पंच धीस तीस वर्षांपाठीमागे पुण्यास सकपाळ नांवाचा वृद्ध मराठा असे; तो कोटातील पुरंदर्यांच्या वाड्याशेजारील शिवाजीमहाराजांच्या जुन्या घराच्या बखळीचें दर्शन घेतल्याशिवाय अन्नाला स्पर्श करीत नसे" ह्यावरून श्रीशिवाजी महाराजांचा वाडा [२० जुन्या कोटांत पुरंदर्यांचे वाड्याशेजारीं जी बखळ (घ. न. १३५६ कसबापेठ) सांप्रत दिसते तीवर असावा. त्या बखळीवर वाडा असावा असा अद्याप हि भास होतो. कारण बखळीच्या पायांस दोन बुल्लज असून एक दगडी जिना आहे. व म्हणून नेमनिष्ठ वृद्ध सकपाळ ह्याची माहिती हि विश्वास्य दिसते. अंबरखाना कसबा पेठेच्या बाहेरच्या टोकास आहे, परंतु शिवकालीन पुण्याचा विस्तार लक्षांत घेता, वाडा पेठेच्या या टोकास नसून पुरंदर्यांचे वाड्याचे असपास नदीलगत असावा, हें च सिद्ध होतें रा. व पारसनीस इतिहास—तयहांच्या चवथ्या वर्षाचे पहिल्या जोड अकांत पुण्याचे राजबागेची माहिती देताना शिवाजीचे वाड्यास रजमहाल अशी सज्ञा चुकीनें देतात. महाराजांच्या वाड्यासबधाची ही हकीकत झाली. पाहिस्तेखानास ज्या ठिकाणाहून आपला जीव घेऊन पळून जाणें भाग पडलें तें इतिहासप्रसिद्ध [३० ठिकाण हल्लीच्या सदाशिव पेठेच्या एका भागातलें असून, त्यावेळी तेथे एक बाग व मोठा वाडा होता, असे एका प्रसिद्ध इतिहासभकाने मला नुंकते च सांगितले.

४ पुण्यातील हा व अशा व इतर महत्वाच्या बाबी सवधानं यथास्थित माहिती
 काढें व उपलब्ध असून ये व ग्यासिंहिअरावर व त्याच्याच आधारें अनुवादण्यांत
 आलेल्या माहितीवर सवस्वी विसमून राहण्याचा प्रसंग याचा, या परती आश्रयाची व
 पुर्वेबाची गोष्ट ती कोणती ! पुणें वणनपर एक पुस्तक कोणा जोशी उपनामक गृह
 स्थाने फारा दिवसापूर्वी छापून प्रसिद्ध केलें रा गायकवाड यांनी हि पुणेंवर्णन केलें
 आहे. जोशीचें पुस्तक सांपत मिळत माझी व गायकवाडांचे पुस्तकांत ग्यासिंहिअरचा व
 अनुवाद आहे अशा स्थितीन पुणेंवणनपर एकादें नवीन पण यथातथ्य माहिती
 देणारें पुस्तक प्रसिद्ध होणें अगत्याचें आहे महाराष्ट्रातील सशोधक सासारस्या मह
 त्वाच्या गोष्टीकडे लक्ष पुरवून जुन्या पवित्र स्थळांचें लोकांस ज्ञान करविण्याचें श्रेय
 १०] घेतील, अशी आशा आहे

पांडुरंग नरसिंह पटवर्धन

७६ क्षेत्र माहुलीसवधानें दोन सनदा

धोलेम माहुली हा गांव अफळे प्रकृति ६१ माहणाकडे अपहार असून, अद्याप
 हि तो त्याजकडे व आहे तत्संबंधी मुकत्याच उपलब्ध साहेल्या सनदा राली
 देत आहेत

लेखांक १

भी

• भी •

भी ॥ राजाराम
 नरपति इयं निद्याम
 मोरेश्वर सुत मीत्रक
 न मुख्य प्रधान

शिकण्यांत अभि
 समजत माहिती

स्वतः भी राज्याभितेक शके १९ भीमुसनाम सवछरे येथारा द्युप पुंगमा
 भोमवासरे क्षत्रीय कुलावतस भी राजाराम छत्रपती पाणी राजभी देशारिका

य लेखक यत्नान्न व भागी शुभा पाा राई चासी आझा पेंली ऐसी जे वेदमूर्ति
 विनायकभट्ट दिन नागायणभट्ट अफळे व समस्त ब्राह्मण वास्तव स्थल मोजे माहुली
 सा निव रुग्णेशी लग्न याचा निशी वेदमूर्ति दरभट्ट दिन जनार्दनभट्ट व विनायक-
 कभट्ट दिन वेदनाथभट्ट आफळे या उभयेतांनी चर्चाचे मुकामी स्वामी सर्वांत
 येउन विद्वान् केलें ही विनायकभट्ट आफळे व समस्त ब्राह्मणास वेदशिक्षाचे
 पेंपेपाळन मोजे सा मजकूर हा गाव इनाम चालत होता त्यावरि हा
 देश राजकी पेंपेपाळनासी स्वामीस हस्तगत जाहत्या त्या दिवनापासून
 ब्राह्मणांचे इनाम अमानान करून ब्राह्मणांच्या गोचना व कुटुंब पाहून
 त्या त्या योग्य ब्राह्मणास धान्य देविले हेने ते हा कालपावेतो चालत आले आहे त्या
 अनेकहुन ब्राह्मणांची अमहोत्र व पुत्रवत्त्वक्षण होताचून प्रयास होऊ लागले [१०
 याच स्वामीसनिव आले आहे ऐनीयास माहाराज चर्मप्रभु स्निग्ध देवब्राह्म-
 णाचे इनाम पुरंदरफारे चालने केलें तरी आपणान इंदलशाहाचे वेळेस गाव इनाम
 चालत होता त्या आलीकडे हा काळ पावेना इनाम गाव न चालता भोगवटा तुटक
 आहे तरी पुरंदरफारे इनाम चालवायचा आज्ञा केली पाहिजे म्हणोन श्रुत केले
 त्यापद्धत मनास आणिता विनायकभट्ट अफळे व समस्त ब्राह्मण हे बहुत थोर जाले
 वियावत कुटुंब व स्थल रुष्णातीर्गी वास्त करून राहाणार ऐसे जाणोन यास पुर्वी
 धान्य यावयाची मोईन आहे ते अमानत करून हाली नूतन इनाम मोजे माहुली
 सा मजकूर हा गाव १ एक कुलवाच कुलकानु हालीपटी व पेसरपटी जल तर
 पापाण निवि निक्षेप झाड झाटोग पडले पानसहित सेरीज इमानती व हक्दार
 करून इनाम दिल्या असे तरी सदरहू वृत्ती वेदलशाहाचे वेळेस सर्वमान्य ब्राह्मणास [२०
 होता ते समई ज्या ज्या ब्राह्मणी अणभविले असेल ते मनान आणून तेनेप्रमाणे
 त्या च ब्राह्मणास चालवणे हे वृत्ति यास व याचे पुत्रपौत्रादि वंशपरंपरेनें चालवणे
 वर्ष प्रतिवर्ष नूतन पत्राची अपेक्षान करणे या पत्राची प्रती लेहून घेऊन मुख्या पत्र दिना-
 येकभट्ट आफळे याजवळी परतोन देणे जाणिजे निदेश समक्ष

स्वति आ राज्यामिश्रक शके ३४ सवजितनाम संवत्सरे पौष्प शुद्ध चतुर्दशी
 मद्रासरे क्षेत्रीये कुलावतस श्रीराजा शाहू छत्रपती स्वामी पाणी राजश्री दशा
 धिकारी लेखक वतमान व भावी मात बार्ह यासी आझा केली ऐसीजे वेदमूर्ती विना
 यकमत धिन मारायेणम आकळे व समस्त ग्राम्ण वास्तव्य स्थल मौजे माहुली
 सा निध रुष्ण सगम याचेविशी वेदमूर्ती हरम धिन जनार्दनम व विनायकम
 विन येकनाथ आकळे या उभयपतीनी कसचे निध पाी मजकूर पेथील मुकामी स्वामी
 सनिध येऊन विदीत केले की विनायकम आकळे व समस्त ग्राम्णस वेदिल
 शाहूचे वेळेपासून मौजे माहुली पा मार हा गाव इनाम चालत होते त्यापरी हा
 मात राजश्री फैलावासी स्वामीस इतगत जाला तेव्हा ग्राम्णाचा गाव अमानत
 करून कुठे व योग्यता पाहोन या योग्य धान्य देविले होते ते कितेक दिवस
 चालिले तेणेकरून कालक्षेप व चाले म्हणून आपण राजश्री राजागम याचे वार
 कीर्दीस चंदीचे मुकामी जाऊन कितेक प्रकारे विदित केले की ग्राम्यानेच वेपल
 अभिहोत्रे व कुठुवे सरक्षण होत नाहीत माहाराजे पुढ—इनाम चालिले आहे त्याच
 मार्गे चालावयास आझा केली पाहिजे त्यावरून त्याणी मौजे मजकूर ग्राम्णास
 इनाम करून देऊन दशाधिकारी यासी पत्र करून दिले आहे सांपन माहाराजाच येजे
 जाले आहे तरी ज्याचा पाहिजे इनाम चालव आहे त्याप्रमाणे करार करून देविले
 पाहिजे म्हणजे इनाम सध्यादि सत्कर्म आचरोम सदैव माहाराजास व मराठा—
 राज्यास कन्याग धिंतून सुखरूप राहू म्हणून विदित केल त्यावरून मनास आणून
 पल्ले पत्र वेदमूर्ती जवळी आहे ते हि अपलोकांन केले व ग्राम्ण समुदाय भजे
 वेदिक अग्रहोत्री याचे अर्सावाद् करून राज्याचे व स्वामीचे कल्याण आहे पाटलिता
 पेशर्जाप्रमाणे यासी मौजे माहुली सा निध पा मार हा गाव कुठ्याच कुठ्या
 हातीपर्यंत व पेशरपरी जल सह पाराण निधि निक्षेप छारसाडोरा पल्लि पानसहि
 सेरीना इनामती व इकद्वार करून देई सुमार ११ पैक रास इनाम करार पल्लि मते

तरी सदरहू वृत्ती चेदिलशहाचे वेळेस सर्वमान्य ब्राह्मणास होता ते समई ज्या ज्या ब्राह्मणां अनभविले असेल ते मनास आणून तेणे प्रा त्याच ब्राह्मणास पुत्रपौत्रादि वशापरंपरेनें चालवणे प्रतिवर्षी नवीन पत्राचा उजूर न करणे या पत्राची प्रती लेहोनु घेऊन असल पत्र विनायकभट आफळे याजपासी भोगवटीयास परतोन देणे जाणिजे

पां. न, पटवर्धन

५७ गुजराथ

—+००—

१ अमरकोशांत खालील श्लोक आहे:—

विद्याधरोऽप्सरोयक्षरक्षोगन्धर्वकिन्नराः ।

पिशाचो गुह्यकः सिद्धो भूतोऽभी देवयोनयः ॥ ११ ॥ [१०

स्वर्गवर्गः ।

ह्या श्लोकांत (१) विद्याधर, (२) अप्सरस्, (३) यक्ष, (४) रक्षस्, (५) गन्धर्व, (६) किन्नर, (७) पिशाच, (८) गुह्यक, (९) सिद्ध व (१०) भूत, हीं दहा नांवे देवयोनीची आहेत, असें म्हटले आहे देवयोनि ह्या समासाचा विग्रह, देवाः योनिः एषा ते देवयोनयः, असा भानुजी दीक्षित करतो. देवयोनयः म्हणजे देवाशक्ताः असे हि भानुजी दीक्षित सांगतो ह्या विग्रहाचा ऐतिहासिकरीत्या अर्थ करू भानुजी दीक्षित इतिहासरीत्या अर्थ करीत नाही, हे आपल्याला माहीत आहे. भानुजी दीक्षिताच्या काली इतिहासरीताचे खोबरे होऊन हजार पधराशे वर्षे लोटली होती. अमरसिंह हि इतिहासदृष्टीनें देवयोनीचा निर्देश करीत नाही त्याच्या हि काली इतिहासदृष्टिलुप्त होऊन बरोच शनिके गेली होती. देव म्हणजे अमर अति- [१० भानुष कोटीतील प्राणी, असा अर्थ अमरसिंह करतो व त्या आतिमानुष कोटीतील प्राण्याच्या योनीत अशतः जे जन्म पावले त्याची गणना विद्याधरादि कोटीत तो करतो. देव किंवा विद्याधरादि जीव मनुष्य प्राणी असावे किंवा आहेत, असा संशय

हि अमरासिंह या नाहीं, ससा सशय वर्तमानकालीन जे आपण स्थानाचेतो देव म्हणून कोणी मनुष्यप्राण्यासांगसे व लोक आहेत व विद्याधरादि लोक देवांपासून देवतर जाणिले स्त्रियांच्या ठायीं झाले Half-caste ऊर्फ देशी आहेत, असे म्हणण्या फडे इतिहासदाट घाबरे देवांच्या याजाचा अश जगाच्या हाडामासांत सेवत आहे ते देवारा किंवा देवघोनि हे विद्याधरादि देवांश तुमच्या आमच्या सारखे मनुष्य होते

२ हा दश देवघोनीपैकी (१) विद्याधर हे पुराणे व इतिहास यांत प्रसिद्ध आहेत जिमूतबाहनादि विद्याधरांपासून कोंकण व कऱ्हाड येथील शिलाहार राजे उत्पन्न झाले हे विद्याधर काश्मीराच्या पूर्वेस हिमालयांत रहात असावे विद्याधरामिधु, १०] नांवा उल्लेख सरस्वत ग्रंथांत येतो (२) घृताची मेनका, रमा उर्वशी वगैरे अप्सरा पुराणेतिहासांतून मद्भुर आहेत ह्यांना अमरासिंह स्वर्गच्या म्हणतो अप्सरासु शब्द स्त्रीलिंगी चालतो मेरुवर्ताच्या दक्षिणेस सध्या जो काश्मीर म्हणून देश आहे तो सरोवरांनीं व्याप्त आहे त्या सरोवरांत वापरणार जे लोक ते अप्सरासु हात अप्सरांची सौंदर्याद्वल स्याति असे सध्या हि काश्मीरातील स्त्रिया सौंदर्याद्वल प्रसूत आहेत तच्चा हा अप्सरांचा देश पुरातनकाली सध्याचा काश्मीर असावा, असे निश्चित अनुमान होत (३) कुबेराची राजधानी अलका व त्याचें राज्य गुप्त यम्भ रत्नसु व किन्नर या चार लोकांवर असे पैकीं किन्नर म्हणजे मयु ई दुसऱ्या एका लेखांत मी दाखविलें आहे हिमालयातील कैलासपर्वतावर अलका ई नगर होतें व त्या अलकेच्या भोंवतीं यक्ष, रत्नसु व किन्नर या लोकांचे मुल्लूच होत कुबेराचें २०] मुख्य नांव गुप्तेश्वर या गुप्तका संधधानें पुढ बरोव्याने लिहिले (४) पिशाचपुर ऊर्फ पेशावर मांतात रहाणारे जे ते पिशाच (५) गंधार देशांत रहाणारे जे ते गंधव (६) भूतनांत पुरातनकालीं रहाणारे जे ते भुत (७) सिद्ध हे हि हिमालयांत व रहाणारे लोक असावे परंतु त्याचें अमुक व स्थान असें नफ़ी सांगता येत नाहीं तात्पर्य, अमराच्या ह्या श्लोकांत उल्लेखिलेले लोक हिमालयाच्या आसपासच्या मांतांतील पुरातन रहिवाशी होत

३ पैकीं गुप्तकासंधधानें येथ विशेषतः लिहावयाचें आहे गुप्त, गुप्तक हे लोक कुबेर ज्या वंशांत झाला त्या पैकीं होते व देवांश होते गुप्तेश्वर, गुप्तगा, गुप्त पुराज् ई जशीं कुबेराचीं नांवि, तसें गुप्तराज ई नांव कालान्तरानें सर्व गुप्तकांनीं पीकारलेलें दिसत यदुनेक सब मराने क्षत्रिय स्वतः जसे राव या पदवीनं भूतवि ३०] पयांत अमिमान पाळयितात, तसडे गुप्तक आपणास गुप्तगज ह्या पदवीनं भूतवि असावे ह्या गुप्तराज शब्दाचा अरथ गुप्तराज गुप्तराज शब्दाचा अर्थ गुप्तराज शब्दाचें पुन सरकरण गुजर हे गुजर किंवा गुर्जर लोक कालान्तरानें व

सौईप्रमाणें पंजाबांत, रजपुतान्यांत व गुजराथेंत शिरले. गुह्यराष्ट्र म्हणजे गुह्यांचें राष्ट्र. गुह्यराष्ट्र या शब्दाचा अपभ्रंश गुज्जराठ किंवा गुजराथ. हा गुजराथ शब्द पंजाबातील एका प्रांताला व काठेवाडानजीकच्या दक्षिणेकडील समुद्रकिनाऱ्यावरील प्रदेशाला लावतात. कारण या दोन्ही प्रदेशात गुह्य लोकांनी वसाहत व अमलबजावणी केली.

४ हे गुह्य ऊर्फ गुह्यक लोक देवाश होते, म्हणजे मानवांना ऊर्फ आर्यांना जे प्रिय देव त्याच्या बीजापासून उत्पन्न झालेले होते. अर्थात् चातुर्वर्णिक आर्यांत सर्व तऱ्हांनी समाविष्ट होण्याला लायक होते हा गुर्जर, ऊर्फ गुज्जर, ऊर्फ गुह्यक, ऊर्फ गुह्य लोकांचे खरें मूळ व खरी व्युत्पत्ति माहीत नसल्यामुळे, त्याचें परिगणन कित्येक शोधकांनी Foreign tribes, म्हणजे Un hindoo tribes ह्या मथळ्या- [१० साली केलें आहे व चातुर्वर्णिक हिंदूत वर्णहीन म्लेंछांचा समावेश पूर्वी होत असे हा अपसिद्धान्त ठरविण्यास ह्या अप्रतिष्ठित तर्काचा आधार घेतलेला आहे. खोटे व धेडगुजरी सिद्धान्त निष्पन्न होतात, हें स्पष्ट आहे.

वि. का. राजवाडे

५८ मयु

—००—

१ “The earliest of these Indo-Parthian kings apparently was Maues or Mauas who obtained power in the Kábul valley and Panjáb about 120 B. C., and adopted the title of ‘ Great king of Kings ’.”

ह्याप्रमाणें Vincent Smith (Early History of India, [२० P. 202 First Edition), Maues हा कदाचित् Indo-Parthian वंशाचा राजा असावासा दिसतो, असे लिहितो. तात्पर्य, Maues Indo-Parthian असावा किं नसावा ह्या बद्दल इतिहासकारास सशय आहे Maues हा Indo-Parthian वंशाचा नाही, हें सिद्ध करण्यास मजबूत कांही सामग्री जुळली आहे, ती इतिहासज्ञाच्या पुढें मांडण्याची परवानगी घेतो.

२ विष्णुपुराण—चतुर्थांश—अध्याय २४—अंक १३:—

“ततश्चाष्टौ यवना. चतुर्दश तुषाराः सुंडाश्च त्रयोदश एकादश मौनाः ।”

असें वाक्य आहे हांत मोना! म्हणून मो शब्द आहे तो व Maues हा शब्द एक च आहेत, असें मी म्हणतो

३ अमरकोश— प्रथम कांड— स्वर्गवर्ग— ७२

“स्यात् किंनर किंपुरुषस्तुरंगवधमोमयुः ॥”

या श्लोकांतील मयुः हा शब्द व माण्यावरील Maues शब्द एक आहेत Maues चा अक्षरांचा उच्चार मयुस् अथवा मयुः-मयुस् हा किंनराचक शब्द आहे, म्हणून अमरसिंह सांगतो तें जर खरें असेल, तर Maues हा राजा किंनर वंशीय होता, व Indo-Parthian मन्वृता, असें म्हणावें लागत

४ विष्णुपुराणांत अकरा मौनार्मी राज्य केले, असें सांगितले आहे Vincent १०] Smith मयूची याद येणेप्रमाणें देतोः—

(1) Maues (2) Onones (3) Azes I (4) Azilises (5) Azes II (6) Gondophares or Guduphara (7) Abdagases (8) Orthagnes (9) Arsakes (10) Palores (11) Sannabares

Vincent Smith हि विष्णुपुराणांतल्या प्रमाणें च अकरा मयुनीं राज्य केले, असें हिंदू व युरोपीयन शोधकांच्या शोधावरून म्हणतो अर्थात् विष्णुपुराणांतलें मौन म्हणजे युरोपीयन शोधकांचे व अमरसिंहाचे मयु होत हांत सशय नाहीं मयु पासून मौन हा अपभ्रंश असा निष्पन्न होतो मयु तील यु या उच्चार सानुनासिक होत असावा

मयु = मळ = मठन = मौन

१०] अनुनासिकाया न असा उच्चार होतो मयुन, मठन अथा परंपरनें मौन असें अपभ्रष्ट रूप सापडेलें आहे व तें च विष्णुपुराणकृत्यानें स्वीकारलें आहे अमरसिंहानें मूळ मयु असें शुद्ध रूप दिलेलें आहे.

५ हे मयु ऊर्फ किंनर लोक अलकेस राहणाऱ्या किन्नराधिपतीचे म्हणजे कुबेराचे परिचारक होत अलका हें नगर काश्मीराच्या उत्तरेस आहे हा प्रदेशाच्या शेजारी च पश्चिम दिशेस किंपुरुषवध आहे किंपुरुषवध म्हणजे किन्नरांचा दध जंघुद्धीपाचा एक भाग आहे मोर्षाचें राज्य बुढान्यानंतर जो गांधळ उडाला व जी वज्रमयुरी माजली त्या कालांत कुबेराच्या ह्या मयु नामक परिचारकांनीं कापुल व वंजाय या दाा प्रदेशांत काहीं काल आपला सत्ता उगारली

६ तात्पर्य Mauesऊर्फ मयु वंशातील राजे किन्नरजातीय होते, Indo- १०] Parthian ऊर्फ पारदजातीय मन्वृते, असें निश्चयानें म्हणता येत

वि का राजयाड

५९ तुषार

१ विष्णुपुराणाच्या चतुर्थांशाच्या चोविसाव्या अध्यायाच्या तेराव्या कलमांत मालील वाक्य आहे:—

“तत श्वाष्टौ यवनाः , चतुर्दश तुषाराः,
मुंडा श्व त्रयोदश, एकादश मौनाः । ”

ह्या वाक्यांतील चतुर्दश तुषार कोण व कोटील हें शोधावयाचें आहे.

२ Historian's History of the World च्या सातव्या खंडाच्या ६० पानावर मालील वाक्य आहे:—

“ Strabo says that the nomadic peoples of the Asiatic, Pasiani, Tochari, and Sacariae, dwellers in the land [१० of the Sacæ, beyond the Jaxartes, opposite to the Sacæ and Sogdians, came and took Bactria from the Greeks.”

ह्या वाक्यांत Tochari, तोखारी, म्हणून शकदेशांत रहाणारे जे परके लोक वर्णिले आहेत ते च विष्णुपुराणांतील तुषार होत. चौदा तुषारांनी राज्य केलें, म्हणून विष्णुपुराणकर्ता लिहितो.

तुषार = तुखार = तोखार

हे तुषार यवनांचे व मौनांचे समकालीन असावे. B C १२० नंतर ह्या तुषार लोकांचे नांव ऐकू येतें.

वि का. राजवाडे

६० भांडारी

[२०

१ कोकणांत भांडारी नामक दुर्ध्यावर्दी लोकांची जात आहे. ह्या लोकांत मायनाक, रामनाक, वगैरे नाकप्रत्ययान्त नावें असतात. नाक हा नाग ह्या शब्दाचा अपभ्रंश आहे. उघड आहे की हे भांडारी लोक नागवंशीय आहेत. ह्याचा पिढीजात धंदा दुर्ध्यावर्दीपणाचा आहे. संस्कृतांत भाड म्हणजे गलबत. गलबतानी समुद्रावर हालचाल करणारे जे ते भाडाहार.

भांडाहार = भांडार

भांडार से च भांडारी

२ महाराष्ट्राच्या हि नांवापुढे माक, नाग हे शब्द लागतात तेव्हा महार हि नाग वंशीय होत

३ भारतांत नागांच्या वशावळी दिलेल्या आहेत त्यापैकी बहुतेक सर्व वंश सध्याच्या मराठा क्षत्रियांत आढळतात इतिहाससंग्रहाच्या दुसऱ्या वर्गाच्या चवथ्या अंकांत नागाविषयीं मी एक विस्तृत लेख लिहिलेला आहे त्यांत नागवंशीय मराठा क्षत्रियांच्या आज्ञावांचा ऊहापोह केला आहे

४ तात्पर्य, माचीन नागकोकांत सत्रिध, नाबाडी व अतिशुद्ध अशा तीन जाती २०] असल्या किंवा होत्या हे निःसंशय आहे

वि का राजवाडे

६१ मौजे चिंचोली येथील गव्हिनीनाथाचे देवालयावरील शिलालेख

श्रीगैयीपीर

वेवळ बांधले छमानराव सहानव

फतेजग बा । वृ० मोफदम

मौजे चिंचोली थकले पाटवदे

मामले बीड सके १६१९ बी

स्वर नाम सवळरे जे

२०] छ सुध ग्रंथोदनी गम ११६६

अहमदनगर जिन्हापैकीं जामसेड तालुक्यांत चिंचोली गांवचे हद्दींत पांगर सोलण्यांत श्रीगव्हिनीमाभाचे देवालय आहे येथं पूर्वी हेमाडपंती देऊळ होते ते ओरंगजेब बादशहान पाडून तेथे कबर बांधली होती त्यावर लमणराव यानें पुनः करितां नवस केलेला होता त्याप्रमाणें पुनः छान्यार हें देऊळ बांधलें

लमणराव सहानव ह्या जातीचा लमान अमून मधुग येथील रहणारा होता तो नेहमीं या देवालयाच्या रूकडावर तांडा घेऊन येत विकायपास येत असे त्यास

संतनि नसल्यामुळे त्याने श्रांगहिर्नाथास नवस केला त्याची इच्छा पूर्ण झाल्यावरून त्याने हे देऊळ बांधले असे तेथील वृद्ध लोक सांगतात.

मोजे चिंचोली येथे पूर्वी 'महारनवर' आडनावाचे मोकदम पाटील होते. त्यास फत्तेजंग बाहदूर मोकदम हा किनावा होता. हे अतिशय आडदाड असून शेजारच्या पांच पन्नास कोसाच्या टापूंत लुटारुपणा करीत असत. पुढे पेशवाईत 'सकु रद्दाजी' नावाचे सरदारांनी ह्याचें प्रस्थ मोडून यांच्या गद्दीवरून गाढवाचा नागर फिरवून समूळ नाश केला. त्याचे हळी असलेले वंशज राखेपासून झालेले आहेत. याप्रमाणे तोंडी माहिती समजते. लमानराव व फत्तेजंग बाहदूर याचा एकत्र उल्लेख बरील शिलालेखात आला आहे यामुळे परस्परभिन्न दंतकथावर कितपत विश्वास ठेवावा हे समजत नाही [१०

सदरहू देवालयाचे पुजारी "मुजावर" याजकडे जुन्या सनदा, ताम्रपट वगैरे आहेत असें खात्रीलायक समजते परंतु ते दाखवीत सुद्धा नाहीत

प्रगत शिलालेख देवालयाचे दगडावर १८"×१४" लांबीरुंदीच्या दगडावर उठाव अक्षगत आहे

या देवालयातील कवरीची पूजा हिंदु व मुसलमान करितात

या शिलालेखाचा उतारा व त्यासंबंधी इतर माहिती माझे मित्र रा. विष्णुपारामचंद्र देशपांडे यांनी लिहून मजकडे पाठविली त्याचद्वल मी त्याचा फार आभारी आहे.

गं. ना सुजुमदार

६२ कचेश्वरकृत आत्मचरित्र

[२०

१ महाराष्ट्रातील ह्या मध्यकालीन कवीसंघाने, रा गजवाडे यांनी माजी श्रीसरस्वातिमठिगच्या आठव्या वर्षाचे आठव्या अंकात 'सकीर्ण लेख' ह्या मध्यकालीन आपल्या लेखात खेड येथील राजगुरूंच्या जवळील अस्तल कागद-पत्रांवरून बरीच माहिती संकलित केल्यानंतर, रुद्र कवीसंघाने अत्यंत बुद्धि व मेरेच ठिकाणी चुकांनी व्याप्त अशी माहिती इतिहाससमयाच्या पहिले वर्षाचे पांचवे अंकात आलेली आहे शिवाय राजागमप्रासादाखून भक्तमजरीमालेच्या ७३ ये अध्यायात ह्या कवीसंघाने माहिती दिलेली असून, जकोले येथील महागुरू-

साहित्य-समेलनप्रसंगी रा व पारसनीस यांनी हि सदर कथासंबंधाने गौरवपर उद्गार काढिले आहे. चाकण येथील ह्या मध्ने कुलोत्पन्न कवीच्या पराण्याचे दुसरे धासे संवधान मरठ्यांच्या इतिहासाच्या साधनाच्या १५ व्या सदांत—शिवकालान पत्रव्यवहाराच्या पहिल्या सदांत—'चाकण-मध्ने' ह्या सदराखाली रा राजवाडे यांनी बरेच ऐतिहासिक माहितीचे कागद उजेडांत आणिले आहेत. सदर कथासंबंधाने आनतागायत प्रसिद्ध झालेल्या सामुग्रीपा ह्या मुद्रित इतिहास होय.

२ शोबाअंभी अतोत सा सातारा येथे सेधील इनामदार भी रा महादानी विश्वनाथ कक यांच्यासाठी राजगुरू बाजवळ सद्गुरू कथांचे संपूर्ण आत्मचरित्र उपलब्ध झाले. सद्गुरू आत्मचरित्राचा उत्तराध रा राजवाडे यांस तह येथे १०] मिळाला होता व त्यांनी तो 'मंदिरां तील आपल्या लेखांत दिल्या आहे. मजला कथेश्वराचे संवंध आमचरित्र मिळाल्यामुळे उत्तरार्धीपुरता पुनरुक्तीचा दाव माघी पेंकन हि, सद्गुरू आमचरित्र येथे सामग्र्यान देत आहे. इतिहाससमूहाच्या लेखकान आपल्या माहितीत कथेश्वराच्या कोणी शिष्याने 'आदि' नावाचा सद्गुरू कवी संवधाने चरित्रात्मक ग्रंथ रचिल्याचे लिहिले आहे, परंतु उपलब्ध झालेल्या ह्या चरित्राचे आधारी 'आदि' शब्दाचा उपयोग केलेला असल्यामुळे, व तो हि ग्रंथ वाचक व आहे हे उघड असल्यामुळे, कवीच्या कोणी शिष्याने 'आदि' नावाचा ग्रंथ रचिल्याच दिसून येत नाही.

३ वान दत्तपदांकित मुकुटाचे आमचरित्रावरील आपल्या लेखांत^१ रा गो फा चांदोरकर यांनी 'मिरंजन माधवाच ग्रोक्त आत्मचरित्र, प्रत्येक सप्त कवींची गुरु २०] परंपरा, व विष्णुदासमामा अगर नामदेवराच यांची साध्यावली या वाचन इतक्या आत्मचरित्र ग्रंथाचा प्रवासवर्णन उपलब्ध असलेले उदाहरण अगर ऐकण्यात नाही. असा उल्लेख केला आहे व तो एका दृष्टीने यथार्थ हि आहे. त्यांच्या ह्या आत्म चरित्राच्या व्याख्येत आजचे कथेश्वराचे आत्मचरित्र हि येत असल्यामुळे, मजमेस धरणे इष्ट व युक्त आहे.

४ ह्या कवि चाकणच्या मध्ने पराण्यातील होय. याचे 'माझे मंगनाथ विन शंकर म' बाजवडे शिवरायांच्या घाया 'माम्त्वाचा अस्त्रि' पुराण होता व त्यान मज्जल त्यास शाहजीगजे यांचे कारकीर्दीत शमर होनाचे पणसन पात्र होते, असे शाहजी राजे यांचे पेत्रच्या सनकच्या मकलेवरून म्हणता येते, कवीच्या याबाबत माहिती सिद्धच वर उल्लेखित्याप्रमाण शंकर—मंगनाथ—सिद्धच—कथेश्वर अशी १०] बांधीक परंपरा निष्पन्न होणे कथेश्वरान आमचरित्रावरून त्याचा ज वनरुतान ठोकळ मामाने अजमावता येण्यासारखा आहे. चाकणी असलेला हूडणा, पारंती वरील मंडळीचा व ह्याचा ह्याच वनरुताने टहान असलेला सत्का त्याची जमरा व

^१ पहा मा ३ से मंडळ—प्रथमांज पु ४ व, भाग २, पृ १८६.

सेड इत्यादि ठिकाणची भ्रमती, तुकारामशिष्य व त्याचे चौदा टाळक-चापैकी एक अवाजीपत लोहगावकर याजकटन त्यास मिळालेल्या तुकारामाच्या वद्या, तुकारामाचा स्वप्नांतील उपदेश व वाफगावचे रानात ह्याम झालेली महाविष्णु-मूर्तिची उपलब्धी इत्यादि गोष्टींचा त्याचे सवंचीच्या कथाभागाशीं नामी मेळ वसतो. व ह्या दृष्टीनें पहाता, रुद्र कवींच चरित्र लिहिणारास ह्या आत्मचरित्राचा बहुत उपयोग होणार आहे.

५. राजवाडे आपल्या मराठ्यांच्या इतिहासाच्या साधनाच्या ४ व्या खंडात पृ. ७८ वर जुन्नर शब्द व्युत्पादिताना, 'दक्षिणच्या इतिहासात डॉ. भाडारकर म्हणतात की जुन्नर हा शब्द जुन्नर, जुननर, जूर्णनगर व जीर्णनगर, अशा परंपरेने जीर्णनगर म्हणजे जुने नगर ह्या शब्दाचा अपभ्रंश असावा. माझ्या मते जुन्नर हा शब्द शिवनेर वगेरे [१० शब्दाप्रमाणे जुन्नर, जुन्नैर, जिवनेर, व जीवनीर अशा परंपरेने जीवनीर ह्या शब्दाचा अपभ्रंश असावा] इ. इ. लिहितात प्रस्तुत आत्मचरित्रात कवीने जुन्नर ह्या शब्दाऐवजी 'जीर्णपूर' ह्या शब्दाचा उल्लेख केला आहे (ओं. ७). माझ्या मते, 'जीर्णपूर' हे जुन्नर शब्दाचे संस्कृतीकरण होय.

आदि बावाची

परिसावे आतां । जाले वर्त्तमान । वेदावीण आन । काही नेणे ॥ १ ॥
 कथा तों कोणाची । आयिकिली नाही । निदा बहु देही । करू वाटे ॥ २ ॥
 काम कोथे लोभे । भरलेंसे पोट । विकार उद्धट । अंम चित्ती ॥ ३ ॥
 सध्या स्नान निष्ठा । काडीचीही नसे । अहता ते असे । दृढतर ॥ ४ ॥
 छळावसें वाटे । पढता द्विजासी । त्याचि या चित्तासि । क्षोभवावे ॥ ५ ॥ [२०
 ऐसा अवगुण । परिपूर्ण देही । पाप पुण्य काही । नये चित्ता ॥ ६ ॥
 प्रपन्नाच्या योगे । गेलो जीर्णपूर । होतो निदसुरा । रुग्णघरी ॥ ७ ॥
 कोणही थक काही । उपदेश केला । पूजनासि चला । देवतेच्या ॥ ८ ॥
 भ्रमास्तव त्याणी । आधि हाकारिलें । मग उदेक्षिले । नका चेऊं ॥ ९ ॥
 समागमी गेले । आदरे पूजेसी । माझिया मनासी । दुःख जाले ॥ १० ॥
 तेव्हा वाटे चित्ता । शाक्त मी असतो । तरि हो बैसतो । शाक्तामाजि ॥ ११ ॥
 रात्रि गेल्यावरी । घेईन मी मंत्र । यत्र मंत्र शास्त्र । विचारीन ॥ १२ ॥
 ऐसा चित्तामाजि । केला दृढनेम । रात्र गेली चाम । सार्द्ध त्रय ॥ १३ ॥
 तावत्काळ निद्रा । आली नाही मर्ते । केव्हां आगमार्ते । धूंडाळीन ॥ १४ ॥
 ऐसें विचारिता । काही निद्रा आली । देहबुद्धि गेली । विचाराची ॥ १५ ॥ [३०
 १०] सहस्रभोजनी । रुग्णभट आले । स्वप्नी म्यां देखिले । तयवेळीं ॥ १६ ॥

अद्भुत तं रूप । सामिगि भुवर । मद् हास्यकीर । वसिष्ठ ॥ १७ ॥
 झत भोदुनिया । मार्त विनविले । मृणे मळे मल । मधशाख ॥ १८ ॥
 झसोमिया मृणे । यांत न पडाव । सांगतो तं भाव । धरा मनी ॥ १९ ॥
 कणापार्श्व माहवा । श्रीमुख आणिले । मीज सांगितले । एकांतीये ॥ २० ॥
 नका कडं बाधा । मृणती अंधेर । निज प्रणवापर । ई धि जपे ॥ २१ ॥
 ऐसा उपदेश । पडलाधि कानी । होतं जं जे मनी । तें तं गेल ॥ २२ ॥
 चिता टूट आले । गीता धि पडावी । आनंद पाडावी । नित्य गका ॥ २३ ॥
 एक दासी घरी । पुस्तक बाधिता । काही आलं चित्ता । बडीलाप्या ॥ २४ ॥
 तीव्रस्वरानी । घालले ताडन । गीताध नमन । कडू मको ॥ २५ ॥

२०] बोदुनिया गीता । मार्त पाठ केली । अविद्या घालली । इळ इळ ॥ २६ ॥
 निगमापुरा गेली । बडीलाप्या मज । घुळा नारायण । मांडिपली ॥ २७ ॥
 पूवस्थिति आता । नाहीं कीं तुमची । स्थिति अमवाची । काय जाला ॥ २८ ॥
 नारायण मात । शरीर आशा केली । गीता म्हा गरीली । यजमान ॥ २९ ॥
 दां कीं ठावी त्याणा । काविले अचड । केली गीता शुद्ध । अष्टाद ॥ ३० ॥
 नारायण कर । मस्तकीं ठविला । मला मृणे मला । स्वप्नामाजी ॥ ३१ ॥
 तेवनि प्रकट । गीता मृणो लागे । सोडात उद्देग । काही काही ॥ ३२ ॥
 चमत्कार काही । माझा मज आला । जीवासी लागला । गीताछंद ॥ ३३ ॥
 जरि प्रमातेसी । न मृणतां गीता । पापाण सत्वता । साडू पाडे ॥ ३४ ॥
 कोणती एक मर । दिव्य दाग मर । हाणाया मत्तर । पाडे वेगी ॥ ३५ ॥

२०] कुरितसे पूजा । भावार्थे टिंगाथा । जय्या एक वाची । नित्य नम ॥ ३६ ॥
 सहस्रनामाचा । करीं नित्य जर । मनीं वाटे व्याप । न कगवा ॥ ३७ ॥
 गर्भ काही जाला । अपात निवाचा । तेण देई साचा । जाग क्षीण ॥ ३८ ॥
 निव पाडावया । मना मन केले । सिद्धि माही गेले । जाला अम ॥ ३९ ॥
 निवाच्या सवांग । लागलीसे धाप । रात्रिदिस झोंप । स्वप्नी मसे ॥ ४० ॥
 कडं काय आता । एतं मज वाटे । वडू जरि घूटे । तरी घरे ॥ ४१ ॥
 मारीया प्रसंग । सितोत्तिस गेली । मुक्त जे लायली । सांगो काय ॥ ४२ ॥
 हरिमकीं तेथ । आरिभिली कथा । भावार्थे सर्वथा । ऐकि (य) ली ॥ ४३ ॥
 मला स्वस्त वाटे । करारं कीन । सतासि नमन । करू वाटे ॥ ४४ ॥
 मृणउनि गला । सदकामासा । नारायणापारी । सव भावे ॥ ४५ ॥

१०] जया विनविले । दार्या वाच वेडे । लेदुनि आल्हाद । मन्त्रोपार्थी ॥ ४६ ॥
 घुळा रेकुनी । दिवले उभार । अंधोत्तार पर । तथे जाव ॥ ४७ ॥

१ अपाव २ महामारी ३ मका ४ सड (जि० पुणे) ५ अवार्तांत
 लोहार्तांत

सर्वही संग्रह । तुकोवाच्या वस्त्रा । जावे लवलाहे । तुम्ही तेथे ॥ ४८ ॥
 आज्ञा घेऊनिया । भावार्थ निघालो । देऊळाली आली । विठोवाच्या ॥ ४९ ॥
 देखोनिया देव । आनंदले मन । ऐकिलें कीर्तन । सनामुखें ॥ ५० ॥
 कथा जात्यावरि । देखिले कौतुक । मोठें आलोलिक । सागवेना ॥ ५१ ॥
 प्रत्यक्ष तुकोवा । करीतसे कथा । आनंदें सर्वथा । टोलसते ॥ ५२ ॥
 कर्दजी हेलावे । जेनी चड वाते । तैसें तुकोवाते । देखिले ॥ ५३ ॥
 भाम गेला ऐसा । माझिया मनासी । पडेल भूमिती । काय करू ॥ ५४ ॥
 म्हणुनीया खांदा । घेऊनि आवरी । बळ ही सावरी । आवरेना ॥ ५५ ॥
 ऐसा धीर केला । एक म्या प्रहर । जालेसे शरीर । क्षीण मात्रे ॥ ५६ ॥
 जाणिलेला भाव । आगी व्यापकें । कथा कौतुके । पूर्ण केली ॥ ५७ ॥ [१०
 टेविलेला माझ्या । माथ्यावरि हात । स्वयं जाला गुप्त । स्वप्नामाजि ॥ ५८ ॥
 तेथुनिया स्फूर्ति । तुकोवाने दिन्ही । येरेदिमी केली । कथा दीर्घी ॥ ५९ ॥
 स्वर ताळ ज्ञान । नव्हें टाळकें । कथा कौतुकें । करविली ॥ ६० ॥
 व्याजे जे होती । ने ते सर्व गेली । प्रचित घडली । माझी मज ॥ ६१ ॥
 मग म्या सोटीली । लोकीकाची लाज । ईतरासी काज । काय माझे ॥ ६२ ॥
 ब्राह्मण म्हणती । यासि काय जाले । काही सचरेले । म्हणून ॥ ६३ ॥
 बारापासी द्वैत । सांगती गाव्हणें । तुमच्या पुत्राने । बुडविले ॥ ६४ ॥
 लाज येते आम्हा । वैदीक आमचा । पुत्र हा तुमचा । म्हणुनीया ॥ ६५ ॥
 नाचवो बाजारी । यासि सीक्षा कग । येऊ नका घरा । दुरु तुम्ही ॥ ६६ ॥
 भलत्यासि कैस । करितो नमन । देतो आळीतग । लघुवर्णा ॥ ६७ ॥ [२०
 ऐसे ऐकिलें । ब्राह्मणाच्या मुखे । अत्यंत त्या दुखे । कष्टी जाले ॥ ६८ ॥
 बोलाने कष्टोनी । कोये तीर्थरूप । कैसा पापरू । पोटा आला ॥ ६९ ॥
 त्यासि पडविले । सर्ग सिक्किले ॥ वृथा वाया गेलें । काय करू ॥ ७० ॥
 कष्टार्थ सार्थक । माझ्या जालें नाही । म्हणुनि देही कष्टी जाले ॥ ७१ ॥
 साडे करुनिया । वेगळे घानेले । अन्नरुख दिरहे । थोडे बहु ॥ ७२ ॥
 सनासि करिती । गालीप्रदानाचे । अर्भक आमुचे । वेडें केले ॥ ७३ ॥
 धार्जत घालावे । कोणही बोलिलेले । मजपानी आले । कैने आतां ॥ ७४ ॥
 आवश्यक म्हणुनी । आज्ञा म्यां दिवरी । उकि तो सुटली । ब्राम्हणाची ॥ ७५ ॥
 सांभाळाया आले । हरिभक्त कोणही । देखिले दुरुनि । दिनवार्णे ॥ ७६ ॥
 चिंता नको करू । असीर्वाद् देती । धन धन्य येती । आपे आप ॥ ७७ ॥ [३०
 आसीर्वाद् त्यांचा । मानिला विश्वासे । जीव श्वासोश्वास । दाटलासे ॥ ७८ ॥
 ईश्वराची माया । कोणहाही कळेना । प्रेषिले सदना । पत्र पती ॥ ७९ ॥
 नागवर्णे दीव्हा । चन्होली मोफासा । जालासे भवसा । आहे देव ॥ ८० ॥

ईछा जाली चिती । निस्पृह असार्थ । स्थळ बलि देव । तज्यापासी ॥ ८१ ॥
 काश तोडावी ना । सकंष म्या केला । देव सिद्धि नेला । पण माझा ॥ ८२ ॥
 विहीर सणावी । एसी जाला वाछा । देव तेही इच्छा । पुरविली ॥ ८३ ॥
 पुजाविशी वाटे । महाधिष्णमान । देव अवचित । तेही दीव्ही ॥ ८४ ॥
 विस्नीय असार्थ । स्थळ कथेसाथ । देवान सेवर्त । पूण दीव्ही ॥ ८५ ॥
 अग्नि होत्र ब्यावे । स्माधामिनहिन । देवान साहित्य । पद्मबिल ॥ ८६ ॥
 करावीसी वाटे । स्वर्ग देवस्तुती । देव विल्हा स्फूर्त । कवित्वाची ॥ ८७ ॥
 जो जो हन मादपा । मनमामि यतो । तो तो पुरवितो । स्वामि माझा ॥ ८८ ॥
 कोठे ही अतर । पडा नेही काही । सधाराचा नाही । मज पिता ॥ ८९ ॥

१०] माझा अंगिकार । पूर्ण देव केला । अनुभव आला । अतराची ॥ ९० ॥
 मागे पुढे देव । मज सोनाक्षितो । बाळान पाक्षितो । माय बाप ॥ ९१ ॥
 भाता पगण । कळ काश्यामार्त । हृदयसंपूर्ण । आला देव ॥ ९२ ॥
 माझा योगक्षेम । चालवितो देव । त्यासि अईमाव । पण माझा ॥ ९३ ॥
 त्याने उर्ण काही । केल नाही मज । इठिल सडम । पावता मी ॥ ९४ ॥
 स्नानसभ्या माझी । नित्य चालवितो । कथा करवितो । गहोराची ॥ ९५ ॥
 जाऊ नेही काठे । आपल्या वेगळे । न भरी निराळ । पाळकासी ॥ ९६ ॥
 संकटाचा काही । येऊ नेही बारा । पारितो परमाण । स्वामि माझा ॥ ९७ ॥
 होणारासारिली । कणितो सूचना । साववितो दीना । होई जागा ॥ ९८ ॥
 कृति उरकार । आगळे स्वामिचे । सव सळ बाचे । आगणित ॥ ९९ ॥

२] अनंत महाई । व्यापूनि भरला । पुरोनि उरला । निगड्याची ॥ १०० ॥
 इछाविना काडी । पानही न हाले । जग चाले बोले । सत्ता त्याची ॥ १०१ ॥
 हाती मत्पु लाम । उत्पत्ति मळय । स्थिति समुदाय । कला तोची ॥ १०२ ॥
 पाषा पाव पर्णी । पेसा आइ कोण । शेवाही संतुण । वणवेन ॥ १०३ ॥
 भेद नेति नेति । रतवितां सिणले । तन्मन राहिले । अधोमुख ॥ १०४ ॥
 म्हादिक अत । पाहनां भागले । साधक शिणले । टाई गडे ॥ १०५ ॥
 ताधि रुपा करी । जरी दीनावरा । मुकि मुकि प्याही । दासी होनी ॥ १०६ ॥
 बर्भ आइ धोडे । स्वामार्थ आइका । भक्तिमार्थ एका । यश होतो ॥ १०७ ॥
 कलमुगामानि । गणायम धम । कननि सकम । आपराय ॥ १०८ ॥
 ऐसं प्रहनिषा । कशा करविता । नित्य पालवितो । महाविष्णू ॥ १०९ ॥
 १०] पुढील प्रसंग । जाणे नारायण । अवध्येचा प्रभ । ऐसा आइ ॥ ११० ॥
 वृद्धे उत्तर । पदावितो देव । चाले अनुभव । कथेश्वर ॥ १११ ॥
 ॥ हति आदिकथानुसंधानअवस्थामन्न शुभमस्तु ॥ ७ ॥ ७ ॥

पं म पदवर्धन

१ ही मूर्ति खेडास आहे

६३ कचेश्वरानें पाडलेला पाऊस

कचेश्वरानें आपल्या सामर्थ्यानें पाऊस पाडिला अशी एक दंतकथा रा. राज-
वाडे यांनी 'मदिगा'तील कचेश्वरावरील आपल्या लेखात दिली असून, सदर कवीवर
कोणा कवीने रचिलेल्या एका अष्टकात हि अनाच उल्लेख नांपडतो श्री रा. गणपत-
राव जगन्नाथ ऊर्फ आचासहेव राजगुरुडनामदार, अतीत, यांचेकडून काही ऐतिहासिक
कागद मला मिळाले त्यांत च साली दिलेले दोन्ही कागद होते. साधुसत्ताचा
पंचमहाभूतांवर हि पगडा चालू शकतो यानवर्तीचा प्रत्यक्ष पुरावा म्हणून कोणी हे
कागद शिरी धारण करतील. तर कोणी हे फक्त काकतालीयत्व होय असें आग्रह-
पूर्वक प्रतिपादितो. अशा प्रकारचे हे दोन्ही उद्देश कसे व निपत साध्य
होण्यासारखे आहेत याचा प्रस्तुत विचार न करता, पूर्वसालीन महागटाच्या [१०
सामाजिक व धार्मिक मनाचा टाव घेणाऱ्या भारी इतिहासकाराकरिता हे दोन्ही
कागद येथे सादर केले जात आहेत ज्यानें त्याने या कागदाचा आपापल्या
इच्छेनुसार तुशाल उपयोग करून घ्यावा.

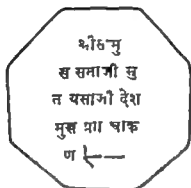
शके १६०७ माघ शु ७ बुधवार रोजचे पन्नावर चाकण परगण्यातील चौसष्ट
गावच्या च मोकदमाच्या निशाण्या आहेत, तेव्हा मभाजीमहागजांच्या राजवटीत
चाकण परगण्यात फक्त चौसष्ट च गावे होती की काय हें समजत नाही. इतिहास-
दृष्ट्या हा ही प्रश्न विचार करण्यासारखा आहे. तसें च सदरहू चौसष्ट गावांतील
तत्कालीन मोकदमाची नावे येथें एकत्र अशी दिलेली नव्यानें मांपडतील.

लेखांक १

[२०

स्वस्ति श्रीनृप शालीवाहन शके १६०७ क्रोधननाम संवत्सरे माघ शुभ ७ सप्तमी
बुधवार त दिनी वेदमूर्ती राजेश्री कचेश्वर भट विन भिवेश्वर भट ब्रम्हे उपाध्ये
कसचे चाकण यासी येसाजी बलदसताजी व विटोजी बलद बाबाजी देशमुख व
नागेजी चदस व बाळाजी बापूजी देशपाडिये व सगळी मोकदम देहाये परगणे
मजकूर दडवत अनुक्रमे नमस्कार सु॥ सन सीत सन १०९५ कारणे आत्मसतोपे
पत्र (ले) हून दिले ऐसे जे सालमजकुरी पर्जन्य मुतलक गेला या निमित्त किले-
दार व फौजदार साहेबी अम्हास फर्मावे (ले) की पाऊस गेला या कारणे कसचे
मजकूरचे व परगणे मजकूरचे समस्त ब्राह्मण मेळउन आनुष्ठान करउन प (र्ज)
न्य पडें ऐसे करणे त्यावरून समस्त ब्राह्मण मेळउन अकरा दिवस अनुष्ठान केले
परंतु पर्जन्य न पडे त्यावरी समस्ता ब्राह्मणांनी व्यगोकी केली की अमचे मुख्य महन
त्यास अम्हामध्ये आणिले पाहिजे त्यावरून स्वामीस आम्ही अनुष्ठानाच्या ब्राह्म-
णांत घेऊन अलो त्यान स्वामीनी उतर दिधले की या ब्राह्मणास अज्ञा देणे आणि
हनुमताचे देवळी अनदागिरीचे मठी हरिकथेम मडप दे (णे) कथा परमेश्वराची [३०
कळव देवाचा धावा करून म्हणिजे पर्जन्य पडेल संशये नाही ऐसी स्वामीनी प्रतिज्ञा

केली त्याचद्वन अणुण समस्त मिळोम हारकधेचे साहित्य केले स्वाभीनी कथा
 अरभीताच पर्जन्य आहोरात्र पडला पुरे पुरे केले आम्ही समस्त सुख पावलो त्यास
 स्वामीचे काही उतराई जाले पाहिजे म्हणऊन कसचे मजकुरी व परगणे मजकुरी
 दर गावात नकाशाही एक १ व धान्य मण ८१ येक यणप्रमाणे कळून दिधले असे
 पुत्रपौत्रादि वंशपरंपरेने दर हसाल पायवीन जाऊन यास अन्यथा कळून अथवा
 आमचे वंशपरंपरेचा होऊन पुढे अन्यथा करील त्यास श्री ची व कुळस्वामीची व
 आपल्या पुवजांची व गोमात्यांची आण असे हे पत्र लिहून दिधले सही तेरास ५
 माहे रुविलापल बली ३१

गावगणा भोक्कदम नायनिसी वितपसीळ

१०] कसचे चाकण भोक्कदम
 कट्ट देशमुक्त १

मोमे काळोस भोक्कदम
 १ रत्नमाजी पाा पोवळा
 १ सुकोजी पाा पोवळा
 २

मोमे भोसे भोक्कदम
 १ सापाजी बल्ल सताजी
 १ मकाजी कुंटे
 १

कसचे इदुग भोक्कदम
 १ रायानि पाा पवळ
 १ राजा जी पाा फाताद
 २

मोमे जापोडे भोक्कदम
 येमाजी पाा ताग १

मोमे आकरी भोक्कदम
 रगोजी पाा लोश १

मौजे अवळे मौकदम
भानजी अभोरा १

मौजे कोयेळी मौकदम
१ तिमाजी कासार
१ नागोजी धणगर
१ त्रिचकजी भाडला

३

मौजे सिरे मौकदम दावलजी
वलद हणमाजी मोढवा १

मौजे सिदे मौकदम
१ कोत्ताजी पानवद
१ मावजी धणवट

२

मौजे सेलगाऊ मौकदम
येसजी वलद नावजी आवटी १

मौजे सांगुरडी मौकदम [१०
माहादजी वलद दावजी भिसा १

मौजे पिपळे मौकदम
१ आपाजी बैलभर
१ राजजी जगधाप
१ बहिरजी वाा

३

मौजे सालुवरे मौकदम
रखमाजी बिरादर तुकोजी बोतरा १

मौजे गोलेगाऊ मौकदम
१ बापुजी वाा रायाजि चौधरी
१ माणकोजी चौधरी

२

मौजे सावरदरी मौकदम
१ भिवजी वाा माणकोजी कणसा
१ केरोजी राऊत

२

मौजे सोळु मौकदम येस
पाा वाा फिरगोजि पाा ठाकूर १

मौजे भाबोली मौकदम
कोताजी राऊत १

मौजे चन्होली मौकदम
मोराजी पाा थोरवा १

मौजे अवेठाण मौकदम [२०
पिलाजी पाा माडेकर १

मौजे केळगाऊ मोकदम

१ धारोजी मुगसा

१ पदाजी मुगसा

२

मौजे सेळु मोकदम

जाणोजी ठोसरा १

मौजे माहाळुगे मोकदम

१ मिबजी वा जपेतर्जा

माहाळुगेकर

१०]१ गादजी वा सूर्याजी सिबळा

२

मौजे वेळवाडी मोकदम

१ घाजी पा वा बिनाजी गाढे

१ रेतोजी पा शोतरा

२

मौजे गानवडी मोकदम

बासाजी सागीक १

मौजे विपरी घुा मोकदम

१ रामाजी पा ठाकूर

२०]१ साबजी पा ठाकूर

२

मौजे तळेगाऊ मोकदम

२ दामाडे

१ बापाजी पा वा मेवजी

१ देकोजा

२

मौजे किवळे मोकदम

सिरसोजी पा सीयळे १

मौजे कुरळी मोकदम

१ मुषोजी माळी

१ तिमार्जी वा तुळोजी सोमवणी

२

मौजे कारेगाऊ घुा मोकदम

येस पा वा सूर्याजी डावरा १

मौजे असलेडे गुर्द मोकदम

परसोजी मिभोरा १

मौजे सुदलवाडी मोकदम

बाजी पा करजद पेसाह १

मौजे काहेवाडी मोकदम

१ म्हाळोजी पवार

१ शुगोमा बाग्मेडा

२

मौजे भिकार पडगो मोकदम

परसोजी पा पागोद्या १

२ भेगडे

१ बाळोजी वा भिमजी

१ हरजी वा बाबाजी

२

४

मौजे सिरोली मोकदम

मोत्याजी आहिरराऊ

मौजे वराळे खुर्द मोकदम

नजीक इंदोरी

१ माऊजी मन्हाटा

१ चोतरा मोकदम

२

१

मौजे वांकी खुर्द मोकदम

कमळोजी वा कान्होजी कडु १

मौजे आची मोकदम

१ अनाजी मल्हार

१ कान्होजी वा रायजी दरेकर

२

मौजे रासॅ मोकदम

१ विरोजी सिदा

१ मालजी मुगसा

२

मौजे वडगाऊ घेणद मोकदम

सूर्याजी पाा घेणद १

मौजे कलेंट मोकदम

१ रायाजी आगलावा

१ पिलाजी करवद चौगुला

१ सिकुजी मोरे पाा

३

मौजे दायवडी मोकदम

१ भिवजी वा जोमाजी पाा गाडगे

१ तुकोजी वा बाबाजी पाा गाडगे

२

मौजे कांचे मोकदम

पदाजी पाा राळा १

मौजे करंदी मोकदम

१ गणोजी पाा दरेकर

१ मल्हारजी विरादर

पिलाजी ढोकळा

३

मौजे कुरकुंडी मोकदम

हरजी भोकसा १

[२०

મોંજે વાંસોલી મોકદમ

૧ સત પા ફરજદ

૧ ફરજદ મોર

૨

મોંજે મલ્લકર મોકદમ

૧ દાગોજી પા લોસેદે

૧ નાવજી પા લોલેદે

૨

મોંજે શરાકે યા/ નર્જીક માણોલી

૧૦] મોકદમ મલ્લજી યુવા ૧

મોંજે બાનોરે મોકદમ

૧ પદાજી ગાવઢા

૧ સિવજી શા માલજી ગાવઢા

૨

મોંજે ચાલીંજ મોકદમ

માઝજી પા કારલા ૧

મોંજે શીરદવઢી મોકદમ

૧ ગિરજોજી પિરાદર રાયાનિ પા

૧ માપજી પા કાલ્હોકે

૨૦] ૨

મોંજે મોયે મોકદમ પન્નાજી

ગોવારી ૧

મોંજે નિપોમે મોકદમ

૧ માલ્જી પા શા માવજી પેન્હોરા

૧ મિલ્જી પેન્હોરે

૨

મોંજે અસલેદ યા મોકદમ

પદાજી ગાઢે ૧

મોંજે વિંધળગાઠ મોકદમ

અકુસ પા શા ગમાજી પોધરી ૧

મોંજે કોરેગાઠ સુર્વ મોકદમ

શોવાજી પા કહસકર ૧

મોંજે આઠ્ઠી મોકદમ

૧ નાવગો પુઢરા

૧ પદાજી કુન્સરા

૨

મોંજે પિંપરી સુર્વ મોકદમ

ફરજલ પેસાજી કાશા ૧

મોંજે બિલ્લકી મોકદમ લસ પા જેદ ૧

મોંજે રોઢકલ મોકદમ

૧ નાવજી શા સોનજી કાતલ્લા

૧ પદાજી થોષેરા

૨

મોંજે વાંકી યા મોકદમ

શાન્દાર્ખી શા સાપાનિ ફદ્દ ૧

मोजे खरपुडी मोकदम
राणोजी वा सताजी गाडे १

कसबे खुदुवरे मोकदम दस पाा गाडा.१

सदरहू लिहिल्याप्रमाणे समस्त मान्य असो प्रतीवर्षी स्वामीचा परामर्ष करून
लेकराचे लेकरी पावीत जाऊन हे पत्र लिहून दिधले सही
बिा जाखो विटल गुं॥ मोहरीर
देसपाडिये पाा मजकूर

लेखांक २

(शके १६५२)

श्री

श्री
वर्धिष्णुर्विक्रमै
विष्णोसामूर्तिरिव
वामनी शम्भु सूनो
रसौ मुद्रा शिवरा
जस्य राजते

स्वस्ति श्री राज्याभिषेक शके ५६ साधारण नाम सवत्सरे वैशाख शुध पचमी
मदवासर क्षत्रियकुलावतस श्री राजा शाहू छत्रपती स्वामी याणी वेदमूर्ती राजश्री[१०

० श्री ०
राजा शाहू नरप
ति हर्षनिर्धान बा
जिराव बलाळ
मुख्य प्रधान

० श्री ०
श्री आई आदि पुरु-
ष श्री राजा शाहू छत्रप
ति स्वामि कृपानिधित
स्य श्रीनिवास परशु
राम प्रतिनिधि

कचेश्वर भट चिन सिधे-
श्वर भट बहो उपाध्ये कसबे
चाकण यासी दिल्ले वृत्ती-
पत्र ऐसे जें तुम्ही स्वामीस-
नीध कसबे उबरजेचे मु-
कामी विनती केली जे सके
१६०७ क्रोधन नाम संव-
त्सरी पर्जन्य मुतलक गेला
यां निमित्त किलेदार व

फौजदार याणी देशमुख व देशपाडिये व मोकदम देहाये पाा मजकूर यांसी सांगितलें[२०
कीं पाा मजकुरी पर्जन्य गेला या कारणें कसबे मजकूरचें व पाा मजकूरचे समस्त

ब्राह्मण मेळउन अनुष्ठान करून पजन्य पडे ऐसी गोष्टी करणें त्यावरून समस्त ब्राह्मण
 मेळउन आकरा दिवस अनुष्ठान केल, परंतु पजन्य पडे ऐसी गोष्टी करणे त्यावरून
 समस्त ब्राह्मण मेळून आकरा दिवस अनुष्ठान केले परंतु पर्जन्य पडिला नाहीं त्याव
 रून समस्त ब्राह्मणांनी व्यगोकी केली कीं आमचे मुख्य गृह आरेंत त्यासी आह्मा
 मध्ये आणिल पाहिजे त्यावरून त्यांनी आम्हास बोलावून मेळून सांगितलें कीं, तुम्ही
 आनुष्ठानाच्या ब्राह्मणांत मिळोन आनुष्ठान करून पजन्य पडे ते गोष्टी करणें त्यावर
 आपण त्यासी उत्तर दिले का या ब्राह्मणाने आह्मा देणे आणि श्री इनुमताच्या
 देवाला आनंदगिरीच्या मठी मंडप देणें तथे कथा परमेश्वराची कळ व देवाचा धाव
 कळ म्हणजे पजन्य पडेल सशये नाही ऐसी प्रतिज्ञा केली त्यावरून ते समस्त मिळोन
 १०] मंडप देऊन हरिकथेचे साहित्य कलें आपण कथा आरंभिताच पर्जन्य आहोरात्र
 पडिला पुरेपुरें कलें आषणें लोक सतोषी जाह्याले त्यावरून येसाजी बलद सताजी
 व विठोजी बलद बापाजी दशमुख व गारोजी चंदरस व घालाजी बापोमी
 देशपाडिये व समस्त मोकदम देहाचे पा मजकूर बोलिले जे आपले
 मनोदय पूर्ण जाह्याले स्वामीचें काही उतराई जाह्यालें पाहिजे म्हणून
 कसचे मजकुरी व पा मजकुरी दर गावास टकाशाही १ येक व धान्य उत्तम
 केली माये मण ८१ येक येणेंप्रमाणें सालिना वपासन लेकराचे लेकरी करून सके
 ११०७] फौधन नाम संवत्सरे माघ शुध सप्तमी शुधवार त दिवसी शकतपूर्वक पत्र
 करून दिले आहे ते स्वामींनी मनास अणून तेणेप्रमाणे कृतीपत्रें करून देऊन
 वंशपरंपरेने चालविले पाहिजे म्हणून विमंती केली त्यावरून तुम्ही मले सत्पात्र धोर
 २०] माझपुरुष तुमचे चालवणे स्वामीस अवश्यक जाणून तुम्हाकडील पूर्वालि पत्रे
 यजिमस मनास आणून स्वामी तुम्हावरीरुपाट् शेऊन कसचे मजकुरी व देहाचे पा
 मजकुरी प्रतिवर्षी दगावास वपासन करून दिले धा शाही टका येक १० धान्य
 उत्तम केली माये मण ८१ येकून टका येक व धान्य मण येक येणेंप्रमाणें तुम्हास व
 तुमचें पुत्रपौत्रादि वंशपरंपरेने करून दिलें असे तरी तुम्ही सदगृ ममाणे कसचे
 मजकुरी व देहाचे पा मजकूर पैका येऊन वंशपरंपरेने आनंदून सुमरूप राहणे
 जाणिजे ऐसमारुकार

हजू संमत सा। सा।
 सुमन मेथी सरका

तेरीस ३

सौवाल सु॥ सलासीन मया आलरु

बारसुद सुरुसुद बार बार बार वा

पां. न. पटवर्धन

६४ कचेश्वराच्या तुकारामावर आरत्या

—००—

कचेश्वरकवीकृत पदें, आरत्या वंगरे प्रकरणें मला नुकतीच मिळाली आहेत. आरत्यापेकी तुकारामावरील खालील दोन्ही आरत्या बऱ्याच प्रसिद्ध असल्यामुळें, व तुकारामासंबंधाने ह्यात सहज स्पष्ट उल्लेख आल्यामुळें, त्या मी येथें देत आहे.

कचेश्वरास तुकारामाचा स्वप्नात उपदेश मिळाला असल्याबद्दल सदर [१० कवीच्या आत्मचरित्रात प्रत्यंतर पुरावा मिळतो. पहिल्या आरतीत कचेश्वरानें आपल्या गुरूच्या—तुकारामाच्या—देहयष्टीचे वर्णन केलेलें आहे. तुकारामानंतर लागलीच झालेल्या पिढीतील त्याच्या एका सच्चिद्रूप्यानें केलेले वर्णन ह्या दृष्टीने तें इतिहास-संशोधकास व भाविकांस बहाराचे वाटेल. *तुकारामाने आपल्या आंगलटीचें वर्णन कोठें हि केलेले दिसून येत नाही. तें हे येथे पहिल्यानें च प्रसिद्ध होत आहे.

दुसऱ्या आरतीत ' संतात किर्ती केली ' येथपासून तो ' जना देस दाविली ' येथपर्यंत कवीनें केलेलें तुकारामवर्णन मोठें नामी आहे. तुकारामाचे सदेहप्रयाणाचे बाबतीतील साधकवाधक पुरावा ह्या दृष्टीनें तत्कालीन कवीचा हा उल्लेख हि मननाई आहे

(१)

[२०

आरती तुकोस्वामी, भक्तिभाव दे नार्मी,

ध्यापका गुरुराया, नेई सायोज्यधामी ॥ धृ० ॥

स्वप्नीचें ध्यान दात्री, तुकोस्वामी गोसावी ।

कीर्तनी जे देखिलें, त्याची सोय बा लावी ॥ १ ॥

निर्गूण गुणवता, तुकोराज समर्था ।

मागुती भेटी देई, पार्यी ठेवितों माथा ॥ २ ॥

देखिलें रूप जेसें, तेंचि दावीजे तैसें ।

सावळे रूप बापा, यांचें लागलें पीसें ॥ ३ ॥

* 'रोडके हातपाय दिसे अवकळा' वंगरे स्ववर्णन श्रीतुकाराम करितात. परंतु तें विनयानें केलेलें आहे.

चिटणीस

वतूळ दोंद पोट, नेत्र मासिका नीट, ।
 देसिल्या दैत-पंक्ती, लघु आरक्त बोट ॥ १॥
 उष ना ठेंगणें हो, ध्यान हेंचि हें राहो ।
 मानसीं कचेम्बरा, गुरु तुकोबा पाहो ॥ ५॥

(२)

आरती तुकोराया, नेई विलया माया ।
 पडिपू मरुनीया, लावि मुळिया ठाया ॥ ६० ॥
 सामर्थ्य वर्णवेना, लीळा कोलिया नाना ।
 रसिल्या वरा जळीं, आतां तारावें दीना ॥ १ ॥
 संतांत कीर्ति केली, कुडी सापोर्जी नेली ।
 आश्वर्य थोर केलं, जना देस दाविला ॥ २ ॥
 दीनाशि तारि मूपा, आतां चुकवी सेपा ।
 चोन्पायशी लक्ष केरे, कचेम्बराचे बापा ॥ ३ ॥

पांडुरंग नरसिंह पठवर्धन

६५ रावबाजी व फुलशहर

पुण्यापासून सुमार आठ कोसांवर भीमेचे काठीं फुलगांव या नांवाचं एक लहान
 मसें पण दुमदार सेडेगांव आहे दुसरे घाजीरावाचें हें विलासस्थान असून, येथें
 त्यांनीं आपल्या आयुष्यातील बरेच दिवस येनीत पालविले असल्याचें त्यांच्या राज
 वटीचें बारकाईनें निरीक्षण करणारास सहज दिसून येईल रंगेल रावबाजींनीं येथें
 २०] येथेच थांगचा एक टोलेजंग बाबा उठवून 'फुलशहर' वसविण्याचा हि उपक्रम
 केला होता एवंच श्री बाबासाहेबांच्या कारकीर्दीत ह्या गांवास एक मकारें विशेष
 महत्त्व आलें होतें ह्या गोष्टीस पोषक व समर्थक असा ऐतिहासिक पुरावा हा
 दस्तावेज पळवत कुळकर्णी, फुलगांव, यांचे दख्खी मंडा मुक्ताच मिश्राटा

श्रीमंतांनीं बाबा बांधण्याकरितां, थळ 'गाडवदरा' यापेकीं दहा विघे जमीन
 शके १७३५ आश्विन शुद्ध ५ रोजीं व १०० यांस महादजी बिन बापूजी व
 येसाजी विम आपाजी पाणील खुळे, मोजे फुलगांव, या उमयतांपासून पत्नी मिरास
 करून घेऊन, त्यावर जंगी इमारत उगविली त्यासंबंधी जे 'पत्र' उपलब्ध जाहें
 आहे, त्यावरून एक महत्त्वाची गोष्ट लक्षांत येते ती ही कीं श्री बाबासाहेब
 आपल्या या राजगी व्यवहारांत 'देशमुख मामले दंडाराजपुरी' हा आपला बाप

वननी हद्द नमूद करणवास विसरत नाहीत. श्रीमंत थोरले माववरावसाहेबांनी देशभुक्ती वतनांतील आपला हिस्सा नृत्यसमयी हरिपत फडके यांस बहाल करून दिव्याचे ग. व. का. ना. साने यांनी संपादिलेल्या 'पेशव्यांच्या बसरी'त नमूद आहे. हरिपत फडकेगजटाले ह्या दिव्याची विव्दुना पेशव्यांच्या ह्या वतनाची आज-तागावत काय काय नित्यतरे होत गेली ही गोष्ट इतिहासदृष्ट्या विचारार्ह आहे. अस्तु. फुलगाव येथे श्रीमंतानी आपल्या आश्रितास भिवड्या आपल्या कक्षेतील मटळीस घोर बावन दिव्याबद्दलची जी दाखणे मला मिळाली आहेत, त्यावरून कोणत्याहि प्रकारचा पक्षपात न करिता श्रीमंतानी कोकणस्थ. देशस्थ इत्यादि पक्षांच्या बाहणास घोर बावन दिली होती, हे स्पष्ट होतं. इतिहासविचिकित्सकांच्या दृष्टीने ही गोष्ट मननीय आहे.

[१०]

लेखांक २ यात उल्लेखिलेला वाटा, त्याचे पूर्व पश्चिम असलेल्या दुसऱ्या इमारती व बाग ही ता. ९ मार्च दिजवर सन १८२९ इ. च्या सरकारी हुकमाने 'ईस्ट इंडियन अनोशियन'चे ह्याली केल्याचे सदरील प्रमगीच्या 'इजारपट्या'वरून दिसते. ह्या 'इजारपट्या'वरून श्रीमंतांच्या वाड्याच्या विस्तृततेची साहजिक कल्पना होते. सन १८२९ नंतर ह्या वाड्याची कोणकोणती स्थित्यंतरे झाली हे समजण्यास तृते तरी मार्ग नाही. परंतु सांप्रत ह्या वाड्यावर नागर फिरत असलेला दिसत असून, ह्या वाड्याने व्यापिलेली सर्व जागा गुळे नावाच्या इसमाचे वहिवाटीस आहे. वाड्यापेकी सुमारे दीड हात उंच व चार हात रुंद अशी जिऱ्याची भिंत काय ती आज उभी आहे. वाड्यालगतची 'पुष्करणी' अद्याप कायम आहे. पुष्करणी सवधाने न्याय-दग्वारी 'कैसला' होऊन ती नरनारी ठरल्याचे कळते. १२ रुपये साऱ्याचा [२० 'सरकारी बाग' येथे च असून कागदोपची नुस्त्या 'बाग' ह्या नावाने ओळखिला जातो. श्रीमंतांच्या आश्रितापकी भिंट उपनामक ब्राह्मणाशिवाय बाकी कोणाचे हि कुटुंब सांप्रत येथे नादत नाही. हत्तीसाना, शंभर तणी, गावच्या निरनिराळ्या भागांतील आकरा मारुती, नुकतेच उजेडात आलेले पाच-पचवीस बदामी आड, सरकारवाड्याची जागा व पुष्करणीचा होद, श्रीमंतानी बाधिलेला प्रचंड घाट व श्रीमहादेवाचे प्रेक्षणीय देवालय ह्या व असल्या प्रकारच्या पेशवाईच्या पडत्या काळांतील अवशिष्ट गुणा इतिहासभक्तांच्या दृष्टीने एकवार पहाण्यालायक आहेत.

लेखांक १

श्री

श्रीमंत महाराज राजश्री बाजीगव बाबासाहेब देशमुख मामले दंडाराजपुरी [३० साहेबाचे शेषेस

आज्ञाधारक माहदजी चिन बाबूजी व येसाजी या आबाजी पाटील खुळे मोज फुलगाव तर्फे साडस प्रा पुणे

सां देवदत्त विज्ञापनी जेसा जे साईची मोजे मारी बाढा बांधावयाकरिता थळ गावबदरा येथील मासे हिंशाची जमिनी प्रो दादा विषे जमीन बसनी करून घाब पाविली आता जाली त्याजवरून साईचाम जमीन बाबबाची त्याची मोगणी वर काठी पंधरा तसूचे इताने पाच हात पाच मुठीमो काढ्या

लांबी द्वापण उत्तर काढ्या

एवो पृथ पञ्चम काढ्या

गुण काढ्या

दर बिपा काढ्या

४११

व्याप्ते प्रो जमान विषे

पासी धनु सीमा

१०] पूर्वत पाणव्रीचे बोव्या

पछमेत थळ मार पां

ची इह

१

साईची सदरहू जमीन इती

सरीदी येऊन बाकी जमीन

राहिली त्याचे पूर्वकडीळ इह

१

इम्पणेत पुणेमागाचा रस्ता

उत्तरेत मुळपूरपा मार्ग पा

पुनरुत्तम आहे त्या

ची इह

१

ची इह

१

एकूण दादा विषे जमीन धनु स'मावृक्त निहिंल्याना आम्ही आपल स्वसत्तेने ज्ञातदीर्ग साईपापासून किंमत करव । १०० एकरो बांदवड येऊन साईपास बतनी मिरास २०] करून दिली आते साईची सदरहू जमीनीचा उपयोग पुत्रपौत्रादि बंधवंपराने कराना या जमीनाबिर्ता आमचा आधाआधा समध राहिला नाहीं पाविली कोणी बाली वासादार उमा राहिल्यास त्याची पाच आम्ही करू स्वार्ण साईपापासी घोला बघाच प्रयोजन नाही सद हू द हा विषे जमिनीचा बारा सरकारचा गावचे सिखे प्रो जो येईल तो साईची (सा) सव्याचा शेनसायचा रुका अन्हाकडे नाही मिरा आविर्न घ्या ५ पंधरी थडे १७३५ आमुसनामसंयउरे छ ३ माहे सपाल सुा आया आसेर मया तेम थ आल ॥ सन १२२३

मिरा सत्तागम कासीनाथ होना देशपडि मिरा मजकूर

माझादगी मिरा पायुजी वा रुळे

एसाजी धिन आयाजी पण

मोजे मार

सुळे मोज मा

१०] देहा सपाचे मिरा सत्तागम कासीनाथ होना देशपडि मिरा मार

लेखांक २

ज्यार्ज जिर्वर्न साहेब वाशादूर इश्कोबेर

करेकर सुभा पुणे याणी.

बनाम ईस्ट इंडेन असोसियन यासी लिहून दिल्ली इजारपटा ऐसी जे सुद्ध सलासीन मया तैन व अलफ मौजे फुलगाव तर्फ साडस परगणे भिमथडी येथें सरकारी वाडा व त्याच्या पूर्व पश्चिम दुसऱ्या इमारती आहेत ते व बाग सरकारचा मौजे मजकुरी आहे त्या सुधा तुमचे हवाली करवा ल्हाणोन सरकारचा हुकूम इम-
जात तारिख ९ माहे डिजबर सन १८२९ इसवीचा आला त्याजवरून सदरहू प्रमाणे तुमचे हवाली करण्याचे त्याचा तपसालि व त्याचे वहिवाटीची वितपशील कलमे

[१०

इमारती प्रकणी तपशील

१ वाडा मौजे मारचे पश्चिमेस नजीक भीमानदी वाड्याचे उत्तरेस आहे वाडा दुमजला पूर्व पश्चिम लाची खण सुमार १७ सतरा रुदी पाच दालने उत्तरेचे दालनापुढें निमपडवी खण सुमार १७ सतरा खुले आहेत त्यावर चुनेगर्ची आहे वाड्याचे दक्षिणेस चौक एक पूर्व पश्चिम दक्षिण तीन सोपे तीन दालनी त्यापैकी पूर्वेकडील सोप्यात दक्षिणेचे बाजूस तीन खणावर कौला आहे बाकी खण पाटलेले आहेत वर मालवद् आहे उत्तरेचे बाजूस सोपा आर्हद् एक दालनी पाटल्यावर मालवद् आहे व चौकाचे दक्षिणेस सोपा दान दालनी खण सुमार १७ पाी पश्चिमेकडील नऊ खण पाटलेले आहेत बाकी पूर्वेकडील आ (ठ) खणास धासे घालून छावणी केली आहे वरते मालवद् आहे [२०
याप्रो वाडा आहे त्यात दिवानखाने व कोठड्या आहेत वितपशील

१ वाड्यापुढे निमपडवी पूर्व पश्चिम खण सुमारी १७ सतरा खुले आहेत वर चुनेगर्ची आहे

१ वाडा दुमजली रुदी पाच दालनी लाची पूर्व पश्चिम खण सुमार १७

१ पुढील दुघई त्यात कोठड्या सुमारी ३ तपशील

—
३

१ पूर्वेकडील बाजूस दुदालनी कोठडी एक ए॥ खण पूर्व पश्चिम सुमारी ५

१ मध्ये कोठडी येक दुदालनी लाची पूर्व पश्चिम खण सुमार ७

१ पश्चिमेकडे कोठडी दुदालनी १ येक लाची पूर्व पश्चिम खण सुमार ५

पांच बाजूस सेतखाणा उत्तरेस आहे

[३०

१ मन्पर एक दाळनी लांबी पध पन्म सण सुमार १७ पो खुले सुमार १५ पन्मेकडील बाजस दिवामत्तागा त्यास मुरुये सांघाचे तीन सण दक्षण उत्तर त्याचे पुढे पाच सण दक्षण उत्तर उजेडास सिडकी आहे पन्मेकडे एकूण कोठडी एक

१ मन्परचे दक्षणेस दुवाळमी लांबी पूर्व पन्म सण सुमार १७ येकूण कोठडी

१ पूर्वकडे दुवाळनी लांबी सण सुमार ५ एकूण कोठडी २ तपसील

१ मन्परचे लगत एक

१ सद्दरूचे दक्षणेकडे लगत येक त्यास पूव पन्म सणात ढाणी म्हाव पाणी सोली आजमासे इत ३ तीन बाजूने उतरावपास पायेच्या आहेत

१०]

२

१ मध्ये सात सण खुले दुपई आहेत

१ पन्मेस पाच सण दुपई आहेत पध पन्म

१ एक दाळण दक्षणेकडील खुले आहे

१ दुसरे दाळण उत्तरेकडील त्याचे बाजूस पूव पन्म दोन कोठडी आहेत मध्ये सण खुले आहे

२

३

तक्रमजला

२०]

दुसरा वर मजला

१ पठाल दिवामत्तागा तिपई सांघ मुरुये सण पूर्व पन्म सुमार १७ यासी कोठडी आहेत धिनपसील

१ उत्तरेकडील दाळणास मध्ये तेरा सण पूव पन्म खुले आहेत बाजूस कोठडी पूव पन्म दोन दोन दोन सगाव्या आहेत पन्मेकडील कोठडीत साली उतरावपास जिमा आहे पूर्वकडील कोठडीत सेतमाना आहे

१ सद्दरू दाळणाचे दक्षणेन दुसरे दाळण एक राण पुव पन्म सुमार १ मध्ये खुले आहेत बाजूस पूव पन्म कोठडी दोन आहेत

१ तिसरे दाळण सद्दरूचे दक्षणेस मध्ये खुले सण पध पन्म सुमार ३ बाजूने कोठडी दोन पूव पन्म आहेत बाजूस पर्थकडे जिमा साली

३०] उतरावपास मन्परचे मिनास आहे

३

१ पश्चिमेकडे दिवानखाणा दुघई पुढील दिवानखाणा वर लगत त्यात सुरूचे खांब्याचे तीन खण दक्षण उत्तर याचे पुढे पाच खण दक्षण उत्तर येकूण दिवानखाणा १

१ पूर्वेस दिवानखाणा दुघई पुढील दिवानखाण्याचे लगत त्यात सुरूचे खांब्याचे तीन खण दक्षण उत्तर पुढे पाच खण दक्षण उत्तर आहेत.

येकूण दिवानखाणा १

१ पुढील दिवानखाण्याचे दक्षणेस दुघई पूर्व पश्चिम लांबी खण सुमार १७

१ दक्षणेकडील दालनात मवे खुले खण सुमार ९ वाजूस कोठड्या दोन चार चार खणांच्य पूर्व पश्चिम आहेत पूर्वकडील कोठडीत सेतखाणा आहे [१०]

१ सदरहू दालनाचे उत्तरेस दालन येऊ मवे खुले खण सुमार ५ वाजूस पूर्वपश्चिम कोठड्या दोन दोन दोन खण्याच्या आहेत

१ दुसरे मजल्यावर तक्तपोती करून वर कौलार आहे

दुसरा मजला

१ वाड्याचे पिठवाडीस दक्षणेकडे कौला(रु) सोपे तीन तिघई आहेत व एक सोपा अरुद् आहे या चौक एक

१ पूर्वकडील सोपा खण सुमार ९ दक्षण उत्तर

१ दक्षणेकडील सोपा खण सुमार १७ पूर्व पश्चिम मध्य पडवी पूर्वकडील सात खणास आहे मवे तीन खणावर कौलार आहे लगत जिना मालवदावर जावयास आहे [२०]

१ पश्चिमेकडील सोपा दक्षण उत्तर खण सुमार ९

१ उत्तरेकडील सोपा एक दालनी अरुद् आहे

(पुढील मजकुराचे पान गहाळ.)

लेखांक ३

श्री

यादी सरकारातून बाह्यास एवज घरास दिव्हा याची नाधनिर्सी सुरू सधा नसर मया तेन व आलफ

કોકળાસ આપસન માનુષાની પે

૧ ઘાઠમન મિઠે રૂ ૨૦૦૦	૧ ઘાઠી મન દાપે રૂ ૨૦૦૦
૧ નિલકઠ દાક્ષિત માપન રૂ ૨૦૦૦	૧ મારોપત ગાસલે રૂ ૨૦૦૦
૧ થિલમન દાપે રૂ ૨૦૦૦	૧ કૈશવમન લિમયે રૂ ૨૦૦૦
૧ ઘાઠીમન ગોસલે રૂ ૨૦૦૦	૩ કિતા પે
૧ ગણેશપત ગોસલે રૂ ૨૦૦૦	૧ શિવરામપત અમ્મકર રૂ ૨૦૦૦
૧ ઘાપૂમન ધારપુરે રૂ ૨૦૦૦	૧ રામાઝીપત મિઠે રૂ ૨૦૦૦
૧ મેદુશાઝી ગોઢધોલે રૂ ૨૦૦૦	૧ રાજારામ મન ગોઢધોલે રૂ ૨૦૦૦
૧ લક્ષ્મણ મન દાપે રૂ ૨૦૦૦	—
૧ ગંગાધરપત ગોસલે રૂ ૨૦૦૦	૩
૧ વાહુદેવપત ગોસલે રૂ ૨૦૦૦	૧૬

ધી

યાદી સરકારાતૂન માણનાસ દેવન ધરાસસનેધ વિલા ય્યાથી નાવમિતિ મુક
સમા અસર મયા તેન વ આલક

કોકળાસ રાગેદી માનુષાની પે

૧ આપામન કાન્ક રૂ ૨૦૦૦	૧ લક્ષ્મણમન ધામજેકર રૂ ૨૦૦૦
૧ ચિતામણમન માટે રૂ ૨૦૦૦	૧ લક્ષ્મણપત કડકે રૂ ૨૦૦૦
૧ ગોપાલમન પરાજે અમ્મહોમી ૨૦૦૦	૧ ગોર્દિપન પેધ રૂ ૨૦૦૦
૧ વરશરામમન કેલકર રૂ ૨૦૦૦	૪ કિતા ધર
૧ ઘાપૂમન ગાઢગીઠ રૂ ૨૦૦૦	૧ કૈશવમન પરાજે રૂ ૨૦૦૦
૧ સત્તાપ્પમન ચિનઠે રૂ ૨૦૦૦	૧ વામુદેવશાઝા આગામે ૨૦૦૦
૧ હરજીઠી વાલગઢકર રૂ ૨૦૦૦	૧ સદા શેવર્તન પડસે રૂ ૨૦૦૦
૧ ઘાપૂમન સપ્તમે રૂ ૨૦૦૦	૧ રણનાથપત વામોરકર ૨૦૦૦
૧ અનંતમન આટલે રૂ ૨૦૦૦	—
૧ વરશરામમન જોગજેકર રૂ ૨૦૦૦	૫
૧ શિવરામશાઝી કડકે રૂ ૨૦૦૦	૧૮
	૧ શિવદમન ચિનઠે

ધી

યાદી સરકારાતૂન માણનાસ પે ઘાપાવયાસ દેવન દિન્દા ય્યાથી નાવમિતિ મુક
સમા અસર મયા તેન વ આલક

देशस्त ब्राह्मणाची घरे

- १ कृष्णभट मळकरे रु. १०००
- १ कोंडभट मळकरे रु. १०००
- १ विठलभट मळकरे रु. १०००
- १ गोपाळभट मळकरे रु. १०००
- १ नारायणभट मळकरे रु. १०००
- १ हातवळणे रु. १०००
- १ बाबाजी पदरपूरकर रु. १०००

७

२ वाज्यसनी ब्राह्मणाची घरे

- १ अनंतभट आमहोत्री रु. २०००
- १ मल्हा(र)राव काळे रु. २०००

२

- १ राघवाचार्य रामानुज रु. २५००

श्री

* यादी मांजे फुलगाव येथील ब्राह्मणाची घरे नवीन सुरु समान वसर मया तेन व आलफ शके १७३९ ईश्वरी नाम संवछरे

घरे तयार करून घरात कु
टुंबसुगा राहातात

- १ चितामणभट माटे
- १ गोपाळभट पराजपे
- १ निळकंठ दीक्षीत बापट
- १ राजागमभट गोडवोले
- १ बासुदेव शास्त्री आगाशे
- १ बाळभट भिडे
- १ आपाभट फाटक
- १ शिवरामभट अभ्यकर
- १ बाजीभट दात्ये
- १ हरजोसी पालगडकर
- १ परशुराम भट जोगळेकर
- १ आचा भट मळकरे
- १ नारायणभट मळकरे

घरे मात्र तयार केली परंतु
येथे राहात नाही

- १ बाजीभट गोसले
- १ जयवतराव गोसले
- १ राघवाचार्य

३

घरे तयार करून वास्तु-
शांत जाली नाही साा घ-
राजवळ छपरी घालून राहातात

- १ त्रिचकभट चितले
- १ अनंतभट आठवले
- १ कोंडभट मळकरे
- १ कृष्णभट मळकरे
- १ गोविंदपंत वैद्य

५

* अशीच एक अपूर्ण यादी मिळाली आहे तीवर शके १७३९ आषाढ या ८ भानुवासरे अशी तिथी आहे.

- १ रघुनाथमन पांगरेकर
- १ अनंतमन पाटक आ
- मिहोत्री कडूसकर
- १ मल्हारराव काळे सिलेदार

१६

जोती माझ तयार केली वस्ती
येथ नाही

- १ सखोपत पटवधन
- १ महीमन कायगावकर
- १ भिममन जोगळेकर
- १ विनायकमन जोगदेव
- १ बाळमन बापट
- १ शिवराममन टोकेकर
- १ माझदेवमन साठालकर

- १ नरसिंहमन उकडव
- १ गंगाधरमन डोंगरे
- १ लक्ष्मणमन भामणकर

११

घर पुगता तयार ना-
हीं परतु घराजकड छपरी
पातून कुटुंब झुग राहतात

- १ गंगाधरपंत गोसले
- १ बासुदेवपंत गोसले

२

पाया माझ भरितात वस्ती येथे
माही

- १ बाळमन जोगळेकर
- १ सदाशिवमन केळकर
- १ गदाधरमन गाडगीळ
- १ हरमन मन
- १ बाळमन भिडे

—

घर पुगती तयार माही न आपण येथ
माही

- १ मारोपत गोसल
- १ लक्ष्मणपंत कडक

२

१ बाबाजी पकरपूरकर जागा माझ
भेऊन गेले आपण येथ माही
व मुहूर्त ही माही

१

घरे माझ तयार केला परतु
येथ राहिल माही

- १ सदाशिवपंत पंडरो
- १ रामचंद्रपंत भिडे
- १ बापूभन गाडगीळ
- १ बापूभन पांगरेकर

१ बापूभट गोखले पा-
याचा मुहूर्त करून गेले
आहेत.

१

१ परशुरामभट केळकर
१ बापूभट साठये
१ केशवभट पराजपे
१ बाळंभट दात्ते
१ भाऊ हातवळणे
१ रामभट कामतकर
१ केशवभट लिमये
१ मेरुशास्त्री
१ विठलभट मळकरे

१३

[१०

पां. न. पटवर्धन

६६ जेजुरी येथील शिलालेख

जेजुरी क्षेत्री संडोबाचे देउळी पायथ्याचे वाटेपासून डाव्या उजव्या हातास दरवार्जावरून, दीपमालांवरून अनेक लहान लहान शिलालेख आहेत बरेच शके १६५० च्या पुढील आहेत कित्येक होळकरांचे आहेत. Poona Gazetteer मध्ये १३४ पृष्ठावर असा उल्लेख आहे " An inscription in the inner hall bears a date corresponding to A. D 1675 (Shake 1597) and another on the inner threshold is dated [२० (Sha-ke 1303) 1381 A. D " ह्या वाक्यातील दोन्ही शक चुकलेले आहेत. पहिला लेख (म्हणजे माझ्या यादीतील बारावा) शके १५९७ मधील नसून शके १६९७ मधील आहे व तो Inner hall मध्ये सरा, परंतु चार्दाच्या मसरावर आहे. मसर देणारे जाचकाचे वंशज अद्याप आहेत दुसरा लेख (म्हणजे खाली दिलेला अकरावा) त्याच्या प्राचीनत्वामुळे अत्यंत महत्वाचा आहे तो हि शके १३०३ मधील नसून संवत् १३०३ मधला आहे. म्हणजे शके ११६८ (सन १२४६) मधील आहे. अर्थात् ज्ञानेश्वराच्या हि पूर्वीचा आहे 'यक्षप्रतिमय* कारिता ' ही शेवटची ओळ स्पष्ट लागली बाकीची अक्षरे काही तरी दिसली तशी दिली

* येथे 'म'वरील मात्रा मार्गे कान्यासारखी जोडली आहे ही प्राचीनत्वाची खूण च आहे.

आहेत यावरून कोण्या रजपुतामे येथला गामारा प्रथम बांधल्याबद्दलची जा बोलवा आहे तिचा याशी संबंध असावा अशी शंका येत लेखाची अस्सल प्रतीमा (प्रकाशालेख्य) घेजे अगत्याच आहे सधर लेख मुख्य गामान्याच दर बाजावर उजव्या बाजूस मध्यावर एका मूर्तीचे साली आहे लेखाची लांबी ८ चोटे व रुंदी ३ चोटे मूर्ति लहान असून पांढऱ्या दगडाची आहे

Gazetteer मध्ये नमूद नसलेला परंतु प्राचीनत्वामुळे महत्त्वाचा असा एक शिलालेख जेजुरीस गावाबाहेरील प्रस्थान हेमाडपती लक्ष्मलेश्वराला उतरतांना उजव्या हाताला आहे तो माघे मजरेस आणल्याबद्दल तेथील शाळेसोल एक शिक्षक रा सेडकर यांचा मी आभारी आहे सधर लेख बराच फुटून व सिजून गेलेला आहे १०] दगडाच्या कपऱ्या निघाल्या आहेत तरी शकसंख्या व काही अक्षरे स्वच्छ लागलीं लेखाचा शक १५३० आहे अर्थात् खेस ३०० वर्षांहून प्राचीन आहे.

ज्या ठिकाणी अक्षरासाली रेष दिली आहे, तीं अक्षरे शिलालेखात मोडीत आहेत

१

(मुख्य कैशीनंतर मंदीपुढील दरबाजाचे द्यावे याजुवरील)

श्रीमार्तंड भैरव चर

णी तत्पर आपाजी सो

पु व सी सरव पु

मीरंतर संवत् १५६८ (१)

२

(बुज्याचे नवीन दीपमाळेजवळच्या ६ दीपमाळेपेकी ५ वरील)

२०]

श्री मार्तंडचरणी

तत्पर कुण्ठाजी

+ + त निरंतर

सन (१) १७८०

३

(हेगडे प्रधान यांचे देवळाजवळील वाटेवरील)

श्री कमळोजी कदम राघव(१)ज रघुजी कदम

राव पाटील कोरेगाव घडगाव त्याच दि-

वाण गोंविंद गणेश फुन सेवा दख

जा श्री मार्तंड भैरव परणारविदी गपूर्ण

३०]

मस्तू शुभ भवतु ॥ छ ॥ तरफ सांडस प्रा

त पुण साभिध्यवती भीमातीर ॥ छ ॥

॥ शके १६६४ बुद्धि मंत्रमे श्री
मार्तण्ड चरणि तत्पर गणेशसुत
गोविंद कलकणि श्रीगोदेकर

४

(या पुर्णल दरवाजापर उजवे बाजूस)
श्री मार्तण्डनाहे मनाजी प
त स्वर्णजीपत व वीरकपंत आ
पुर्णलपर शके १६८९ ई
श्वर नाम मन्त्रेरे वेशा
ख शुद्ध वीतिया गु
स्वार शुभ भवतु ॥

[१०

५

(या पुर्णल दरवाजापर उजवे बाजूला)

श्री

श्री नके १६८० बहुध
न्य नाम । छर श्रावण
सुध १ श्री मार्तण्ड चरणी त
त्पर प (१) लाजी +
+

६

[२०

(प्राकाराच्या आत शिरल्याचरोवर डाव्या हातास सांचावर)

श्री मार्तण्डचरणी तत्पर
मल्लहारजीसुत तुको
जी होळकर नरितर स
के १६९२ वीकुती नाम
सवळरे श्रवण सुधि
प्रतीपदा सोमवार का
खाना कीताव तळम
लफात शामजी ना
रायेण राजापुरक
र परगणे दीजेरि

[३०

[२६७

७

(शेजारी डाव्या कोपन्यात)

भी मार्स भैरवचा भक्क भारवज
जीमे भ क्षु क्षीपोवल्ली व दोन्ही व
छ मळप व दोनी क्षीपमाळ्या व
प्रधाजे बैजळ व दोन्ही वीहीरी

८

(होळकराच्या चौपड्याचे वारावरील)

भी हाके १६७८ घाता
नाम स्वहृद भी मा
सिद्ध भैरवचरणी
सर्वाजीसुत मळ्या
रजी होळकर जीरतर

१०]

९

(मणिमळाच्या डाव्या झतात कोटाचे एका सांघावर)

भी हाके १६८० व
सु धान्य नाम स
वसरे कार्तिक सु
ध पंचमी मातङ्गचर
णी श्रीवकराव सीवदेव

१०]

१०

मुख्य देवळाला जाताना देवडीवरील उजव्या बाजूच्या सांघावर ८ ओळींचा
पासकड गेलिला वसरला माई

११

(मुख्य नामान्याचे वरवाणावर उजव्या बाजूस यक्षमूर्तीचे पायथ्यात)

स १३०३ क्षदो भी भ माघाचे ॥
(१० धीर पांछ धीर मह सातत जा
यउ हू के म स्वाक्ष था स क पा ई
यक्ष प्रति अमय कारिता

* ' म ' ला मोडीतला र साली जोडला आहे.

२६८]

१२

(गाभान्यातील मसरावर जें चादीचे कवच आहे त्याचे मध्यावर)

श्री मार्तंडचरणी तत्पर

रखमाजि जाचक निरंतर

सके १६९७ श्रावण शुध ७ ॥

१३

(देवळांत खंडोबाच्या व म्हाळसेच्या पितळेच्या मूर्ति आहेत त्यावर व त्यांचे प्रभावळीवर असलेला हा श्लोक रा. बाबूराव बेलसरे यांचे तोंडून उतरून घेतला.)

मालोजी भोसल्याचे उदरजलनिधि शाहशीतांशु झाला

तद्गर्भिं येकराजा तनयवर तिघे त्यास दीपांबिकेला [१]

शाहक्षमापः शरीफा वनिपसुगुण तुक्कोजिभूपार्कवंशी

खंडेराया स्वदैवाशरभनृपवरे अपिलें जेजुरीसी

१४

(पंचलिंगाचे देवळांत शिरताना उजव्या बाजूस)

श्री शके १६७७ युवा ना

म सवछरे श्री

पंच लिंगचरणी वीठल

शिवादेव सासवड

कर हा (१) ना

१५

(म्हाळसेची शिळा आहे तेथें बाहेरील सांघावर)

श्री शके १६६४ बुबु

भी नाम सवत्सरे

श्री मार्तंडभैरव

चरणी खंडोजी सु

त मल्हारजी होळकर

१६

(भांडारगृहाच्या दखाज्यावरील सांघावर)

श्री मार्तंड प्रसन

सके १६७८ धाता

१ 'हा' स 'र' मोडीतल्याप्रमाणें साली जोडला आहे.

नाम सवछरे चैत्र सु
 घ प्रतिपदा भाशाग्र
 पैकी दुआजी चैवधरी
 भी गावेकर याच्य वा ?
 कर सु भवतु ॥

१७

(दोन पंढापेकी एकावर)

1711

N S DASANGUST

१०]

१८

(दुसऱ्या पटेवरील गोलाकार लिहिलेला)
 भी मार्तंड स्थान जेजुरी भकराज
 वाल्हाजी व हारीबा भीम आनजी
 माळा गा
 १ बनारोबा

१९

(उत्तरावघाच्या रस्त्यावरील मध्यावर दारवाजाचे उजव्या बाजूस)

भी सके १७०५ कोधी
 सवछरे ते दिवसी भी मार्तंड भै
 १०] रवचेरानि तत्प हायेवत
 राव सुत लखोजी अण्णा
 गीरवीकर नीरतर

२०

(भी लवघळेवराचे दारावरील शिलालेख)
 जळाशय कता मा
 बाजि धर्माजी फाट
 कार्यकर्ता हेगोजि का
 ट परो [प] कारार्थ
 धर्म पंथे काळ १

(लवधळेभ्वराला जाताना पायन्याच्या उजव्या वाजूस ७ओळांची, बरीच अक्षरें फुटलेलीं)

श्रीगणेशायन

माः श्री स्व (?) स्ती संके १५३०

सो म श्व (?) छ I श्री (?) मा॥ वाध

रावीवार (?) कामळावीळे X-|X धा+

धी क मी

ठी पा (X ० ॥ ∞

+ + का

२२

[१०

(तुकोजी होळकर यानी मल्हारराव होळकर यांचे मंदिर बांधलें आहे
त्याचे दरवाजावरील)

श्रीसंके १७१२ साधारणनाम

सवळरे आस्वीन शुध दशमी

श्री मल्हारगौतमेस्वरचरणी

मल्हारजी सुत तुकोजी होळकर

दत्तो वामन पोतदार

६७ जयाद्रिमाहात्म्य

जेजुरीचें माहात्म्य वर्णन केलेली सदर पोथी पेशव्यांचें घरी आहे संबंध
गांवात एक च प्रत आहे. पोथीच्या अंतावरून ती प्रत अर्वाचीन दिसते. आसपा [२०
सच्या स्थानांना हि संस्कृत नावें दिली असून क्षेत्राचे माहात्म्य शिवपांडवसंवादांत
वर्णिलें आहे. पोथीचा अतिमोळेस असाः—इति श्रीमत्पद्मपुराणे पाताळखंडे
जेजुरीमाहात्म्ये शिवपांडवसंवादे श्रवणफळनिरूपणो नाममष्टादशाध्यायः ॥ १८ ॥
श्री मार्तंडभैरवार्पणमस्तु ह्याळसाकांत प्रसन्नोस्तु इद पुस्तक श्री ह्याळसाकांतदास
दामोदरसुत गोवीदेन लीखीते ॥ याद्रिसि पुस्तक द्रिष्ट्वा ताद्रिशि लीखीतं मया ॥
यदिश्रुध्यमशुद्ध वा मम दोष न वीद्यते शके १७६२ अश्वान कृष्ण ५

नमुन्या करतां सालील श्लोक देतोः—“श्रीमार्तंड भैरव उवाच ॥ शृणु नारद
वक्ष्यामि श्रवणस्य फलं पुनः ॥ सप्त स्थानेषु सप्तैव माहात्म्यानि च सति च ॥९४॥
तेषां जयाद्रिमाहात्म्य प्रथम समुदीरितं ॥ द्वितीयप्रेमर प्रोक्त [पाली-पेंबर] क्षेत्रे (त्र)

माहात्म्यमुत्तम ॥ १५ ॥ अनघोरगैव्य प्रोक्ता नान्येषामत्र कारणं ॥ आवो जयाद्रि
माहात्म्य चद्रास्मानं तु मध्यत ॥ १६ ॥ प्रेमरक्षेत्रमाहात्म्यं तृतीयं तु ततः पठेत् ।
सर्वपापविशुद्धात्मा ममसानिष्पत्तां व्रजेत् ॥ १७ ॥

दसो वामन पोतवार

६८ तीन देवदास

समर्थाची कविता सं० १ पृ ४१९ वर समर्थाची निरनिराळी नविं दिली
आहेत त्यांत 'देवदास' हे हि एक नांव आढळते ह्या नांवावर असलेले दोन
अर्भक हि सदर पुस्तकांत पृ २८३ (अ २०९) व पृ ३०० (अ २८३)
वर आढळतात व्यंकटेशादि स्तोत्रनिर्माणा देवदास ह्या तर मिराळा ठरला च, आतां
१०] दादेगावकर देवदास च देवदास नामधारी समर्थ ह्या मात्र एक नवीन च भेद झोकं
पडत आहे परंतु समर्थकालीन पद्मव्यवहारादि सामुची ठरवकर च बाहेर पडेल
त्यावेळीं याची चथा करण्यास साधन उपलब्ध होईल

दसो वामन पोतवार

६९ अठरा टोपकर

अठरा टोपकर असें शब्द पुष्कळ ऐकण्यांत येतात त्याची यादी हि प्रसिद्ध
असाची असें वाटते पण मला जयाप ती कोठें न आढळल्यामुळे एका वादांत
सालील टांचण आढळले तें चर्चेकरितां मंडळास सादर करीत आहे ' पद्मदो ' ।
वगैरे शब्दांची मूळ रूपें मला सांपडलीं माझीं कंसांतील प्रतिशब्द मला घुचले
तसे दिले आहेत थोडी उतारा जशाचा तसा दिला आहे याह तत्वेमोड दाखोवें
२०] वेधील माळमग यें याचिकडे मिळालें

भी

पाश्चात् प्रभेष्ट टोपिया १८

१ किंगी (Portugal)	१ इंग्लेज (England)
१ हल्लेज (Holland)	१ फ्रांसीस (France)
१ छुवेस (Swiss)	१ कसतस्थान (Satlaidian ! Celtic !)
१ निविश्यान (Novwajan !)	१ विनेज (Venetians)

१ यप्रदोर	१ दिनमार्क (Denmerk)
१ ग्रेक (Greek)	१ उरुस (Irish) Russian
१ रसतार.	१ रुमियान (Roman)
१ लातियान (Latian)	१ तलियान (Italian)
१ यहूदीन (Jew)	१ प्रेमरयान (Pomeranians)

सख्या १८

वृत्तो वामन पोतदार

७० ' ड ' कार व ' छ ' कार

आपल्या मंडळाच्या शके १८३४ चा वृत्तांत इ. स. रा. राजवाडे[१० यानी पृष्ठ १५० वर 'वाग्भटकृत अष्टाग सग्रह संहिता'या मथळ्याचा एक लेख प्रसिद्ध केलेला आहे. सदरची संहिता त्यांचे सग्रही आहे व मी ती पाहिली आहे अक्षर-दृष्ट्या व आवयनमनदृष्ट्या रा. राजवाडे म्हणतात, त्याप्रमाणे ही संहिता खरोखर विचारणीय आहे व त्यांच्या शकेस थोडीशी पुष्टी च पाहिजे असल्यास या लेखाने थोडीशी होईल. परंतु पृष्ठ १५३ वर एक संस्कृत श्लोक दिलेला आहे तो पहाता त्याच्या शेवटच्या चरणावरून लेखकाच्या दृष्टीने तरी वाग्भट हा ' बोधिसत्त्व ' होता, असे दिसते. तो चरण हाः—

। स वाग्भटो नदतु बोधिसत्त्वः ॥

तेव्हा कदाचित् ' नमो शर्वाय ' हे लेखकाचे असावे असो.

या च संहितेच्या आरम्भी कांही चिन्हे दिली आहेत, ती चिन्हे कशाची आहेत[२० अशाबद्दल येथील कांही मित्रांनी विचारल्यावरून ही अडवणूक इतराची हि असू शकेल म्हणून त्यांचा माझ्या दृष्टीने काय अर्थ आहे तो देतोः—

ही चिन्हे एकंदर पांच आहेत. त्यांत प्रथम ' ए ' असे प्रथमचे चिन्ह, या दोन रेधा आहेत, दुसरे चिन्ह अडव्या रेषेस अडकविलेला ' ड ' कार आहे शक ६९७ मधील राष्ट्रकूटांचा जो ताम्रपट प्रभातांत छापला आहे त्यांत ह्या ' ड 'ची आकृति सापडते तिसरे चिन्ह ' शून्या'चे आहे. चौथे चिन्ह पुन्हा दोन रेधा आहेत व पांचवे चिन्ह ॐकार आहे. म्हणजे त्या सर्व चिन्हांचे सद्यःकालीन रूपांतर असे होईलः—

पापैर्की दोन ठिकाणच्या दोन दोन उभ्या रेखा वाक्यारंभ व वाक्यांत दर्शक आहेत हे सांगण्याची जरूर नाही. पूर्वकालीन बहुतेक मोठी पत्रावर 'ड' कार अथवा 'छ' कार काढण्याची पद्धत असे त्यापैकी 'ड' कार हा 'शिव' दर्शक आहे व 'छ' कार हा 'शुद्धत्व' दर्शक आहे. येथे 'ड' कार हा 'शिव' दर्शक आहे.

आतां शून्याबद्दल माझे मत असें आहे कीं तें 'छ' कार दर्शक आहे. मज जवळ श्रीहानिम्बरमहाराजांचे घरेच जुने योगवासिष्ठ आहे. त्याचे पडिले अघ्या याचे शेवटीं ॥ छ ॥ ॥ ० ॥ असें लिहिले आहे ॥ छ ॥ असें एकाहून अधिक वेळ ग्रंथातीं लिहिणेचा प्रपात आहे. परंतु ॥ ० ॥ हे शून्य लिहिलेले मला या योगवासि १०] हाचे पोथीवर च प्रथम पहाण्यास सांपडलें. तेव्हा ॥ ० ॥ हे शून्य ॥ छ ॥ छकाराबद्दल च असावे असें दिसतें.

तेव्हा 'अष्टांग संपन्न संज्ञिता' या ग्रंथांत प्रथमचीं अक्षरे अगर चिन्हे दिलीं आहेत तीं 'शिवार्थे व मांगन्यार्थे' आहेत.

गो का चांदोरकर

७१ शक १५२२ तील एका कुणभ्याचें हस्ताक्षर

१ रत्नागिरी जिल्ह्यांत राजापुर तालुक्यांत कशेळी येथील कुळकर्ण्याच्या दत्त रात हा कागद सांपडला. जंजिण्याच्या इजरतसानाची स्वारी शक १५२१ त राजापुर गांवे घाली. त्या वेळीं हा कुणभ्याचा कविला इजरतसानानें दत्त कदम नेला. तो सोडविण्यास कुणबी राजापुरास गेला व राजापुरचा भोकरदम रद्दाजी २०] हादेख शेणबी यास जमान देऊन कुणभ्यानें आपला कविला सोडून घेतला. तत्संबंधी हा कागद आहे. ह्याच्या शेवटीं कुणभ्यानें स्वहस्तानें सही फेलेली आहे. या सहीवरून एवढें सिद्ध होते कीं, शक १५२२ त कोंकणातील एका सेरपोतीत एका कुणभ्याला लिहितां वाचतां येत होते. ह्यावरून अर्ग हि अनुमान निघनें कीं, एकचित् कुणबी जर शक १५२२ त लिहू लागू शकला. तर तत्कालीन जातीनें त्यादून सर्वथा उच्च जे मराठ व मडारी हे हि बहुशः लिहिणारे वाचणारे उभावे ह्यांच्यांत हि कांहीं कनिष्ठ लोक निरक्षर असतात. परंतु कांहीं लिहितां वाचतां येत असण्याचा थराच संभव होता हे उघड आहे.

२ ह्या पत्राचा दुसरा एक उपयोग आहे त्या कालीं जजिन्याचा शिर्ही कोंकणातील बंदरकिनाऱ्यावरील गावांवर हल्ले करून माणसे दस्त करून बंदीत घालीत असे. खंडो घड्याळ चिटणीस व बाळाजी विश्वनाथ भट यांच्यासारख्या वरिष्ठ जातीच्या लोकांना हि शिऱ्याचा हा उपसर्ग होत असे. मग इतर गरीबाचा काय पाड !

३ अस्तल पत्र मडळाच्या सभासदाच्या अवलाकनार्थ मडळाचे दफ्तरी आहे त्याची नकल येणेप्रमाणे:—

दाा वीा अता पाडाव कुणची व गणा गोठणकर कुणवी मौजे कसेली ताा राजा-
पूर सुहुर सन इहिदे मया अलफ कारणे राजश्री रुद्राजी हीरदेव सेणवी मोा मज-
कुरी गोसावियासी लिहून दिला कतबा ऐसा जे हजरत खानसाहेबाची आरमाराची
स्वारी राजापूर प्रांते जाहाली ते समई आपला कबिला दस्त करून राजापूरीस [१०
आणिला माणसे २

कमली अवरत

राम मूल

खासा अता पाडाव

अता पाडाव

१

१

यास तुहांस जमान देऊन खंड करार केला रुपये

ऐन खंड २००

भाते १०

२१०

एकूण दोन से दाहा रुपये मुदत तीन महिनेयाने झाडा करून देऊन या खेराज
खर्चास घेतले रुपये १० दाहा सवाई प्रमाणे खडाचा पैके बराबरी देउन सदरहू [२०
खेराज जमानत लोक सर्ते प्रमाण देऊन मुदतीस दिले नाही तरी दर सदे

दर माहे व्याज

प्रमाणे देऊन

छ १७ रमजान हा कतबा सही

निशानी

अंता पाडावा

४ हा कागद प्रारंभा पासून निशानी ह्या शब्दा सुद्धा कोण्या तरा कारकुनाने
लिहिला, कुणब्याला लिहिता येत असेल किवा नसेल या शकेने कारकुनाने निशानी
हा शब्द लिहिला—हेतु असा की, नांगर, खुरपें, विळा, वगैरेची निशानी कुणब्याचा
जी असेल ती आपण पुढें करावी इतक्यांत असे कळलें की, कुणब्याला स्वतः लिहिता
येतें. तेव्हां अर्थात् च त्याची सही त्याच्या हाताने कागदावर करून घेतली .[३०

रापदन निष्कष असा एक निषतो कीं, प्रायः कनिष्ठ जातीचे लोक मांगर, घुरवे, अशी आपली निशानी ठरुं खूण करीत परंतु दुसरा हि एक निष्कष निषतो तो असा कीं, सद्दीला हि निशानी ही च संज्ञा आहे व असे निशानी सद्दी अशी असो असली ह्मणजे साक्षर माणसार्थी गांठ आहे असा अर्थ होत असतो प्रस्तुत कागदांत सद्दी निशानी असे शब्द आहेत तेव्हा हा लिहिणारा कुळबो होता हे कागद लिहिणाऱ्या कारकुनाला माहीत होतें, हे स्पष्ट आहे

बि का राजवाडे

७२ हरिराज शेंडे कृत मुद्रलयाचि श्लोकचन्द्र भाषान्तरद्वय

— —

१०] १ हरिराज शेंडे, मुद्रलकर, पानी मुद्रलमट्टत रामार्याची दोन निरमितीची मराठी भाषान्तरें मला सांपडली आहेत एक वऱ्हाडांत कारजे येथें मिळालें, व दुसरे कोंकणांत राजापुर तालुक्यांत देवाच्या गोठण्या नजीकच्या घालवळी गावीं राहणाऱ्या रा रा बाबुदेवराव गोसले यांच्या येथे मिळालें कारजे एथें मिळालेलें भाषान्तर कव्थे व अपरिपक्व असून कवीनें घालवणीं प्रथम च केले असोवें विसरें घालवळीस मिळालेलें भाषान्तर पक्कें व शुद्ध असून, कवीनें तें घोंड वयांत रचिलें असोवें घालवळी येथील प्रतीत रामार्यावर काकमट नांवाच्या कोण्या शास्त्रपानें संस्कृत टीका हि दिलेली आहे घालवळी प्रतीचे आयस्त असेः—

आदि

‘ श्रीगणेशाय नम ॥ सीतालतासमासक्त रामं कल्पमहीरुहं ॥ राखे १०] इतिलछायं भातविभातिर्व भजे ॥१॥ श्रीमद्मुद्रलमट्टेन रामचंद्रममो कृता ॥ आर्यावृत्तस्तुति स्तत्या व्याख्यानं क्रियते स्फुटं ॥ २ ॥

अंत

“ हरिः ॐ । इति श्रीविद्वन्मुकुटमहासुब्रह्मभट्टविरचितं रामार्याशतं अष्टाधिकं संपूर्णं ॥ ॥ छुममस्तु ॥

राघवमेघोऽमोघो विदुत्पीतांबरमवरः ॥

जीवमदाता सविता हृदयाकाशे सदा ममोत्तमत ॥ १ ॥

श्रीघनुर्बाणधरं धारं दक्षामममिर्मदमं ॥

मकुलनयनोमोमं भजे दशरथात्मजं ॥ २ ॥

पदार्थद्योतनी चैयं दीपिकार्यानुकूलिनी ॥
 काकंभट्टैः सुविधृतां स्वसुखाप्तये मुदा स्फुटं ॥ ३ ॥
 मार्गशीर्षे सितेऽष्टम्यां सौम्ये थ विकृता शुभा ॥
 सिद्धेयं दीपिकार्याणां मुदं वहतु सर्वदा ॥ ४ ॥

इति श्रीमहामुद्रलभट्टविरचितश्रीरामार्यास्तवपदार्थदीपिका संपूर्णा ॥ ६९ ॥

समुद्रवसनावर्तिविद्वन्मंडलमूर्तिना ॥
 आर्या विरचिता श्रीमन्महामुद्रलसूरिणा ॥ १ ॥

गोदातीरीं विराजे विमल बहुबरें मुद्रल श्रेष्ठ नावं ॥
 पावे सत्पुत्रसौख्या जननिकर जया सेवितां येकभावे ॥
 शेंडें तेथील जोशी विबुध बहुभले वेदविद्याविचारें [१०
 त्या वंशी कश्यपाचा मुकुटमाणि दिसे माणिकेशावतारें ॥ १ ॥

सत्पुत्र त्याचा हरिराज नामें
 करि रविध्यानविधान नेमें ॥
 करूनि आर्याश्रम अर्थ त्यानें
 समर्पिला रामपदी सुत्तानें ॥ २ ॥
 माता मृता शिशुपणीं पण वाढवीलें
 सद्बुद्धि देउनि मला मग सिद्ध केलें ॥
 तो माणिकेश्वर पिता नमिला मनानें
 भवे करूनि हरिराजकवीश्वरानें ॥ ३ ॥

इतिश्रीमन्महामुद्रलभट्टाचार्यसूरिणाविरचिता रामार्या श्रीमज्जानकी-[२०
 रमणचरणपरिचरणशीलाः सार्थाः संस्कृतप्राकृतार्थेन समाप्ता ॥ ६९ ॥ ॥

२ कारजे एथील पोथीत शेडें बदल शेडे असा पाठ आहे. परंतु शेंडें हा च पाठ सारा असावा. शेडे हें आडनांव ब्राह्मणांत आढळत नाही. शेंडें हें आडनांव ब्राह्मणांत आहे. गांवाच्या शेवटी जें मुळी रहात असत ते शेंडे. कोंकणांत शेंडे चितळे, शेंडे सोमण अशी आडनावें आहेत शेंडे चितळे म्हणजे गावाच्या शेवटास रहाणारे चितळे त्याप्रमाणें च शेंडे जोशी म्हणजे गांवाच्या शेवटास रहाणारे जोशी.

३ मुद्रलभट्ट कोण कोठील तें माहीत नाही. हा महाराष्ट्र ब्राह्मण होता, यांत संशय नाही. मुद्रलरामायण ज्या मुद्रलानें केले तो च जर हा असेल, तर हा

शिवाजी व सेमाजी यांच्या कारकीर्दीत इयात असावा काकमट्याने पद धर्योतिनी टीका विरुति संवत्सराच्या मार्गशीर्ष शुक्ल किंवा कृष्ण अष्टमी युधवारी संपत्ति सौम्ये असा पाठ घडून शक १६३२, १६९२ किंवा १७५२ ह्या तीन सालांत मार्गशीर्ष शुक्ल किंवा कृष्ण अष्टमीस युधवार पडत नाहीं—तेव्हां पाठ सोमे असा घराबा तो घरल्यास शक १६९२ च्या मार्गशीर्ष कृष्ण अष्टमीस सोमवारे पडतो तात्पर्य काकमट्याचा टीकाकर्तृत्वकाल शक १६९२ घराबा परंतु हरिराज केडा ह्याला, तें कळण्यास येतात कांहीं एक गमक नाहीं याचा अगदीं अलिङ्गीत आहे कदाचित् हरिराज हा काकमट्याचा समकालीन असेल दोन्ही भाषान्तरे मंडळाचे समर्प आहे

१०]

वि का राजवाडे

७३ गोत्र ऊर्फ कुलनाम ऊर्फ आडनांव

पूर्वी सिन्नरास मला एक बेपारी साक्षर लाडवजारी भेटला त्याच्या बोलण्यांत कुलनाम ऊर्फ आडनांव या शब्दविषयी गोत्र हा शब्द बारबार आला म्हणजे ज्याला आपण आडनांव किंवा कुलनाम म्हणतो त्याला तो गोत्र म्हणजे अपत्य प्रभृति गोत्र, ह्या पाणिनीय सूत्राला अनुसरून तो बोलल्यासारखा दिसला ह्याचा अर्थ असा नव्हे कीं त्याला पाणिनीयसूत्र माहीत होतें अर्थ इतकाच कीं त्याच्या जातींत पाणिनीनें नमूद केलेला सप्रदाय पूर्वापार प्रचलित होता हा सप्रदाय म्हणजे गोत्रनामाला कुलनाम समजण्याचा प्रघात भारतवर्षांत कार प्राचीन आहे इप चरितावर व्याख्या करणारा शंकर ह्या प्रघाताचा उपयोग करतो उदाहरणार्थः

२०] । अनार्यः पुण्यमित्रः मीर्यं बृहस्पतिपेय

(हर्षचरितं—यष्ट उच्छास)

यावर शंकर अशी व्याख्या करतोः—

। मीर्यं इति गोत्रनाम ।

तात्पर्य, गोत्रनाम म्हणजे कुलनाम ऊर्फ आडनांव

वि का राजवाडे

७४ दासींचीं नांवां संस्कृतांतून मराठी

हर्षचरिताच्या अष्टमोच्छ्वासांत घाणार्ने दासीची नावे (पृष्ठें २४६, २४७) दिलीं आहेत. त्यांवरून मराठींत खालील नावे आली आहेत.

१ कलहसि = हशे (एकशेष)	१३ नर्मदे = नर्मदे, नबु
२ सुंदरि = सुंदरे	१४ सुभद्रे = सुभद्रे
३ मंगलिके = मंगळे	१५ वसतिके = वसन्त्ये
४ शबरिके = सवरे, सवरे, शवरे	१६ मुक्तिके = मुक्तये
५ मातंगिके = मगे	१७ मंजुलिके = मंजुळे
६ वत्तिके = वच्छे	१८ कालिंदि = कालिंदे
७ नागरिके = नागरे	१९ कमलिनि = कमळे [१०
८ विराजिके = विजे	२० रोहिणि = रुई
९ भृंगारधारिणि = भुंगे	२१ अब = अबे
१० केतकि = कैके	२२ अबिके = अबिके
११ मेनके = मेनके	२३ सीमांतिनि = शेवते
१२ विजये = विजे	

ही सर्व नावे शूद्रांत महाराष्ट्रांत सध्या हरहमेष आढळतात.

वि. का. राजवाडे

७५ विमानें व त्यांचा प्राचीन संस्कृत ग्रंथांत उल्लेख

१ विमानांचा उल्लेख भारतादि इतिहास व पुराणे यांतून सडकून आढळतो. ग्रीक पुराणांतल्याप्रमाणे च भारतीय इतिहासपुराणांत विमानातून देवादि प्रवास करताना [२०] दिसतात. परंतु, हे उल्लेख पौराणिक अतएव कविकल्पित आहेत, अशी शका सहज च येते. कालिदासादींच्या काव्यांतून देवानी पुष्पवृष्टी केल्याची वर्णनें सर्वश्रुत आहेत, परंतु, ती हि काल्पनिक च होत, वास्तविक नव्हत. लक्ष्यार्थ किंवा व्यंग्यार्थ सोडून वाच्यार्थाने भौतिक पदार्थांनी बनविलेल्या विमानाचा उल्लेख इतिहासाला बहुत उपयोगाचा होतो. पचतंत्रहिнопदेशादि नीतिकथांत विमानांचा किंवा जादूच्या गरुडाचा उल्लेख येतो. तो हि काल्पनिक च दिसतो, वास्तविक म्हणवत नाही. ह्मणजे

कोणी मनुष्य गुरुबावर असून राजकन्येच्या मङ्गळांत हवेसुम गेला, ही गोष्ट वास्तविकांत काढण्यास मम कचरते उढत्या सतरंग्या, बोडे वगैरे सांगता व हा उढता मायावी गुरु झेता, असें म्हणार्हे लागते तात्पर्य वतमान काली ज्या तऱ्हेच्या पानांना विमान ह्मणून समजण्यांत येते व ज्यांत पार्श्विक गुंडाहून इतर कोणते हि माश्रिक गूढ नसते, त्या तऱ्हेच्या विमानांचा उल्लेख प्रायः इतिहासांतून, पुराणांतून व काव्यांतून आढळत नाहीं परंतु हा विधानाला मला एक अपवाद आढळला बाण आपल्या हर्षचरिताच्या सहाव्या उच्छ्वासांत सांगील बाव्य लिहितोः—

“आश्चर्यकुतूहली च चंडीपति ईकोपनतयवननिर्मितेन नमस्तच्छपायिना पञ्चयामेन अमीयत क्षापि” ।

१] चंडीपति नांवाच्या राजाला ऊर्फ संस्थानिकाळा कोण्या यवनानें आकाशांतून आपल्या यंत्रयानांनें ऊर्फ विमानांनें काठें तरी नेले, असें बाण लिहितो एथें एवढें छट्यांत ठेवावयाचें आहे कीं बाण प्रस्तुत प्रकरणांत ऐतिहासिक कालांत अनेक राजे कसकसे विपत्ति पावले तें सांगत आहे. पौराणिक किंवा काल्पनिक राजांचा उल्लेख बाण एथें करित नाहीं त्याच्या पूर्वर्षिचा इजार पाचवें वर्षांतील राजांचा निर्देश बाण करित आहे. हा उल्लिखित राजांपैकीं कित्येकांचा पत्ता लागलेला आहे व कित्येकांचा लागवयाचा आहे परंतु, एवढें निश्चित आहे कीं हा राजांपैकीं प्रत्येक व्यक्ति ऐतिहासिक आहे प्रत्येकाचा अंत कसा झाला, तें बाणाच्या काली सर्वत्र महशूर होतें म्हणजे बाणाच्या काली तत्पूर्वीचा इजार पाचवें वर्षाचा इतिहास लोकांना माहीत होता असें झालें हा ऐतिहासिक संस्थानिकांपैकीं पंडी २०] पति हा एक संस्थानिक होता झाला एका यवनानें विमानांत बसवून आकाशांतून कोणीकडे नेऊन गकिलें तें कोणाला बाणाच्या काळार्यंत माहीत नव्हतें आश्रयनि व कुतूहलानें प्रेरित होताता चंडीपति यवननिर्मित विमानांत बसला व विपत्ति पावला, ही गोष्ट मात्र सर्वतोमुखी झाली व तिची जागत स्मृति बाणाच्या काळा पर्यंत होती सांगण्याचा मुद्दा एवढा व कीं आकाशयानाचा हा वाणस्त उल्लेख पौराणिक किंवा काल्पनिक नसून, केवळ वस्तुस्थितिदर्शक, अतएव विश्वास आहे हाच्या सुरेपणाचा संशय येण्याला काहीं एक कारण िमत नाहीं

२ बाण शक ५२२ च्या सुमारास झाला तत्पूर्वी केव्हां तरी इजार पाचवें वर्षाच्या अर्जांत चंडीपति झाला असावा चंडीपतीचा मकी काल सांगता येत नाहीं तथापि अदमासानें तो शकाच्या दोमशाच्या यपाच्या अगोदर व शकपूर्व एकेचेंच्या नेतर १०] कधीं तरी झाला असावा हा तीनर्हे धर्पान पंजाबाच्या आसपास यवनांची ह्मणजे ग्रीकोद्वय लोकांची हालचाल घरीच असे तेव्हां प्रथम असा उद्भवतो कीं त्या काली किंवा केव्हां हि यवनांत ह्मणजे ग्रीक लोकांत विमानांचा शोध झाला

होता की काय व आकाशमार्गानें गमन करण्याजोगें विमानकलेचें ज्ञान त्यांच्यांत त्या काली होतें की काय ! एरुदोन मान्य एन्सायक्लोपीडिया रुफ विन्वकोश पहातां असें दिसतें कीं विमानयंत्राचा शोध ग्रीक लोकांस त्या काली लागला नव्हता. आतां बाण तर स्पष्ट म्हणतो की यवनाने राजाला विमानांतून कोणीकडे नेलें न कळे. तेव्हा ह्या परस्पर विरोधी विधानांची एकवाक्यता कशी लावावयाची ? किंवा ती लागत नसल्यास ह्या दोन विरोधां वचनातून कोणतें विश्वास्य मानाव-याचें ! एकदरीत साधकवाधक प्रमाणें पाहता, माझे असें निश्चित मत झालें आहे की बाणाचे विधान पूर्णपणें विश्वासपात्र आहे व त्यावरून अशी निष्पत्ति होते की त्या काली यवनलोकांन ह्मणजे एशिआटिक ग्रीक लोकांत विमान-कला, कोणत्या तरी प्रकारची, प्रचलित होती. जड हवेंत विमान दोन तऱ्हांनी [१० तरंगवितां येते. सामान्य हवा उष्णतेनें हलकी करून विमानाच्या फुग्यात भरून तें हवेहून हलकें करावयाचें, किंवा हवेहून एसादा हलका वायु फुग्यात भरून तें कार्य साधावयाचें. पैकी दोन्ही तऱ्हा तत्कालीन यवनाना माहीत असण्याचा संभव आहे. त्यातल्या त्यात ऊष्णतेने हवा हलकी करून फुग्यात भरण्याची तऱ्हा सहज उपलब्ध असते व फ्रान्सात सवाशे वर्षांपूर्वी मॉंड-गोल्फिए यानें या च तऱ्हेचा उपयोग केला होता. इतकें सरें की यूरोपियन शोधकाना यवनाना ही विमानकला माहीत होती की नव्हती एतत्संबंधी साधनें जशी व जितकी उपलब्ध व्हावीत तशी व तितकी झालेली नसल्यामुळे त्यांनी ग्रीकाना म्हणजे यवनाना ही कला माहीत नव्हती असा नकारात्मक निश्चय केला. परंतु, बाणाच्या ह्या निश्चीत व विश्व-सनीय विधानानें हा नकारात्मक निश्चय बदलणें प्राप्त आहे. बाणाच्या विधा- [२० नानें असें म्हणावें लागतें की बाणपूर्वकालीन यवनाना कोणत्या तरी प्रकारची विमान कला निःसंशय माहीत होती. विशिष्ट प्रकार कोणता होता, तें कळण्यास संस्कृत ग्रंथांत सध्या तरी कोणतें च साधन मला उपलब्ध नाही.

वि. का. राजवाडे

७६ अजे, अजी

मराठीत म्हटान्या, खीस संबोधितांना विशेष सलगी असल्यास अजे अशी हाका मारतात व बहुमानानें अजी अशी हाका मारतात. ही हाक मराठीने सहज च संस्कृतांतून वशापरपरेनें घेतली आहे बाण हर्षचरितांत अष्टमोच्छ्वासांत स्त्रियाना संबोधण्याचे दहा पांच प्रकार अर्था सुद्धां देतो. त्यात सालील वाक्य आहे:—

“ कर्यं इव महानुभावा एतां आमंत्रये । वस्ते इति अ
तिप्रणय । ॥ ॥ ॥ । आर्ये इति जरारोपणम् ।

जरारोपण असतां बागाच्या काळीं वृद्ध स्त्रियांस आर्ये अशी ह्याक मारीत
आर्ये या अपभ्रंश अज्ये अज्ये या मराठी अपभ्रंश अजे कुणधी व भूदपरांतल्या
म्हतारीला अद्याप अजे अशी ह्याक मारितात शिष्ट ब्राह्मण अजी अशी ह्याक मारि
तात अजे ये अजी रूप शिष्टांनीं कसे साधले तें उमगत माहीं

वस्ते=वस्त्र

पुत्रि=पौत्री

मुलिके=मुली

१०]

मघति=माई

मातर=माई

मशिनि=वह्निणि, वह्निप्ये, वह्निनी

वाळे=वाळे

पौत्रे ह्याका मराठीनें आपली अजी जी संस्कृत तिजपासून घेतल्या आहेत
ह्याला बाण साक्ष आहे (निर्णयसागर मत, पृष्ठ २२४)

वि का राजवाडे

७७ विवेकसिंधु व गुरुचरित्र

मुकुंदराजकृत विवेकसिंधु व सरस्वती गंगाधरकृत गुरुचरित्र या दोन ग्रंथांच्या
रचनाकालामध्ये सुमारे १७५।२०० वर्षांचे अंतर आहे हे सर्वांस माहात आहेच परंतु
२०] साज मुहामबादोन ग्रंथांचा एकत्र उल्लेख घेवें करण्याचें कारण असें आहे की,
विवेकसिंधूतील व गुरुचरित्रांतील काहीं ओव्या अगदीं सारल्या आहेत कांहीं केवें
फक्त एक अर्थे अक्षर बदललेले आहेत अथात् विवेकसिंधूतील दृष्टांत हि गुरु-
चरित्रांत घेतलेले आहेत विवेकसिंधु व गुरुचरित्र या ग्रंथांतील प्रतिपाद्य विषय
अगदीं भिन्न असल्यामुळे पहिल्याच प्रतिपिद्य पुस्त्यांत सर्वत्र न दिसवें हे योग्यच
आहे या शिवाय, सरस्वती-गंगाधरांनीं एसादा वेदांतविषयक ग्रंथ रचिलेला अस
ल्यास त्यांत यापेक्षा कदाचित् थोरच साम्य दिसून येईल असें मला ५२५ भाषा
हस्तत आरेले साम्य पुढें सदरवादींनीं दाखवित आहे १५।६। पु १८ अनुमान
काढता येते:—

१ सरस्वतीगंगापर यानें विवेकसिंधुचें परिगीलन विशेष केलें होतें. तें इतके कीं,

गुरुचरित्र रचनांना विवेकसिंधुतील ओवी, शब्द व दृष्टांत वगैरे जसेचे तसे आपोआप त्याचे हातून अगर तोंडून बाहेर पडत असत.

या दोन ग्रंथांतील नाम्य व त्यापरून निघणांर अनुमान चापामून कवि-काव्य-सशोधकांस कोणत्या हि दृष्टीने फायदा होईल काय !

विवेकसिंधु

धालेपणांचे देऊर ।
जेवां देती जेवणार ।
तेवां तुज्या स्वरूपाचा उद्गार ।
ते बोलती माता ॥ १ ॥
चाड चातुर्पाथें जीणे ।
ऐसे बोलती शाहणें ।
तरी नेथीचीथे परमार्थगुणे ।
माझ का न व्हावें । २ ॥
उसु कीरु दीसे काळा ।
परी घेणे रसाचा गळाळा ।
तेसे बोल आरूप परी झळाळा ।
दीसे वीवेकाचा ॥ ३ ॥
जेथ ब्रह्मरसाची गोडी ।
अनुभवीजे रोकडी ।
तया बोलाची आवडी ।
साधुजनासी ॥ ४ ॥
कल्पतरुसी उपमा द्यावी ।
तरी तो कप्रील्या आर्थातें पुरवी ।
कपूनातीत भेटवी ।
सद्गुरुनाथु ॥ ५ ॥
म्हणौनी गुरुसी उपमा ।
झेंसी कवणीं असे महिमा
प्रपचची होये परब्रह्म ।
प्रसादें जयाचेनी ॥ ६ ॥
परोपकाराचेनी संतोशें ।

गुरुचरित्र

तृप्ति झालियावरी डंकर ।
देती जेसे जेवणार ।
गुरुमहिमेचा उद्गार ।
बोलतसें अनभवानी ॥ १ ॥ [१०
तेसे माझें बोलणे ।
ज्यासी चाड गुरुस्मरणे ।
अगींकार करणार शाहणे ।
अनुभविती एकचित्त ॥ २ ॥
ग्रथ कंगाल उदास
बाकुडा रुग्ण दिसे ऊस
परि अमृत निवे त्याचा रस
दृष्टी द्यावी तयावरी ॥ ३ ॥
ब्रह्मरसाची गोडी ।
अनुभविता कळें रोकडी । [२०
या बोलाची आवडी
ज्यासी सभव अनुभव ॥ ४ ॥
कल्पतरुसी द्यावी उपमा ।
कल्पिलें लाभे त्याचा महिमा ।
न कल्पिता पुरवी कामा ।
कामधेनू श्रीगुरू ॥ ५ ॥
म्हणौनी श्रीगुरु उपमा ।
ऐसा कवण असे महिमा ।
प्रपच होय परब्रह्म ।
हस्त मस्तकी ठेवूनियां ॥ ६ ॥ [३०
तो दानार असिल मही ।

पात्र कुपात्र न दये ।
 गुरु मेघ सर्वत्र बरुये ।
 उदारपर्णे ॥ ८६ ॥
 तयापी पात्रतापीपेक्षे ।
 स्थीर होये ससोल मुमीके ।
 धेयु ही न नये उरुके ।
 जाये नीपोनीयो ॥ ८७ ॥
 जी मी ससारसमुद्री बुढाला ।
 तापत्रये बढवापी पोळला ।
 १०] कोषापी जळचरी बीसचीला ।
 जाला अताशेष्यु ॥ ८८ ॥
 ज्ञानाचा तारुकी वेसोनी ।
 रुपेचे सुबाये पेलुनी ।
 देवेंची तारका होतनी ।
 ताराचें मार्ते ॥ ८९ ॥
 असी रुपा उपजोनी ।
 बीमवी शीघ्र शीरोमणी ।
 मस्तक श्रीगुरुचरणी ।
 म्पसीता जाला ॥ ९० ॥
 २०] जैसे मागलें बोर ।
 पावे झुरवाडीक बाकाड ।
 तेधुनी उठीता धोर ।
 आंगची पाली ॥ ९१ ॥
 मुष्टीपा उपकारा ।
 उत्तीर्ण न व्हीजे दातारा ।

जैसा मेपाया गुण पाही ।
 पर्जन्य पडतो सर्वांठाई ।
 रुपासिंधु ऐसा असे ॥ ९२ ॥
 स्याताचि पात्रानुसार ।
 सगिन साक्षी एक धोर ।
 ससोल भूमी उदक स्थिर
 उन्नर्ती उदक माई जाणा ॥ ९३ ॥
 तापत्रयार्थित पोळलों ।
 मी ससारसागरीं बुढालों ।
 कोषादिजळचरीं वेदिलों ।
 अज्ञानजालें वेदूनिर्णा ॥ ९४ ॥
 ज्ञानमोर्का बेसबोनी ।
 स्नेचा वायु पालाणुनी ।
 ह्मदे तारक करुनी
 ताराचें मार्ते ॥ ९५ ॥
 एशिषा करुणावधनी ।
 विनवीतसे मामकरणी ।
 मस्तक सिद्धाविषा चरणी ।
 ठेविता साला पुनः पुन ॥ ९६ ॥
 लुपेनें पीडिर्न बोर ।
 जेसें पावे सणविहार ।
 त्यानें होय मनोहर ।
 न बघे तेथोनि परियेसा ॥ ९७ ॥
 ऐशा तयोपकारासी ।
 उत्तीर्ण ॥ म्हणें बघोवशी ।

॥ ९८ ॥

॥ ९९ ॥

मग बोलीला तो योगीदु ।
 या रे तुं पुर्णचंद्र ।
 ३०] माझा बोधसमुद्र ।
 उल्हासीला मुंबा ॥ १०० ॥
 तुवां माझासुस लाभलें ।

मग काय बोले योगीद्व ।
 या रे शिष्या मू पूर्णचंद्र ।
 माझा बोधसमुद्र ।
 केसा मुंबा उल्हासविला ॥ १०१ ॥
 मूर्ते महासुस लाभलें ।

जे गुरुदाम्ये फळलें ।
 परबल्ल आनुभवलें ।
 तुज स्वानुभवे ॥ ३६ ॥
 ऐसी सीप्याची वीनती ।
 ऐकोनी गुरु काये चोलती ।
 ते श्रोता आवधारवें चांती ।
 म्हणे मुकुंदराज योगी ॥ ३७ ॥
 अके तीप्यचुडामणी ।
 धन्य धन्य तुझी वाणी ।
 आठवे जेयीचा प्रभी ।
 परमपुरुष ॥ ३८ ॥

पतियाचे रेत ।
 मातेचे शोणीत ।
 जननीगर्भा होणें मीश्रीत ।
 रुतकाळी ॥ ३९ ॥
 .. ... ।
 ... .. ।
 पाचे आहोरात्रे होये सुढालु ।
 चुट्टुदाकार ॥ ४० ॥

गुरुदास्यत्व फळलें ।
 परबल्ल अनुभविलें ।
 आजिचेनि तुज आतां ॥ ३६ ॥
 ऐसी शिप्याची वीनती ।
 ऐकोनी सिद्ध फाय चोलती ।
 साधु साध तुझी भक्ती ।
 प्रोती पावो गुरुचरणी ॥ ३७ ॥
 एक शिप्यचुडामणी ।
 धन्य धन्य तुझी वाणी ।
 आठवतसे तुझा प्रभी ।
 आपिमध्यावसानक ॥ ३८ ॥

मातेचें शोणित पित्याचें रेत ।
 सपर्क झाला जननीगर्भात ।
 जेसें सुवर्ण असे कढत ।
 पांच दिवस चुट्टुदाकार ॥ ४० ॥

विवेकसिंधूतील वरील उतारे मजजवळच्या एका जुनाट हस्तलिखित प्रतीवरून घेतलेले आहेत व गुरुचरित्रांतील उतारे छापील प्रतीवरून घेतलेले आहेत. प्रत्येक ओवीच्या शेवटी दोन आकडे आहेत त्यापैकी रेघेवरील आकडा अध्यायाचा असून तालचा आकडा त्यातील ओवीचा आहे.

गं. ना. मुजुमदार [२०

७८ कपिलानिर्णय

ग्रंथनामः—कपिलानिर्णय । कपिलापदशक्यार्थनिर्णय ।

ग्रंथकारनामः—सिद्धगुणाकरपंडित

लायीरुंदीः—६३ इच × ३३ इच

पृष्ठेः—७ × २संपूर्ण

पंक्तिः—दरपृष्ठास १० ते १२

अक्षर — महाराष्ट्री बालबोधी अर्थांचम

विषयः—कपिला गार्हर्षे लक्षण

मेधरचनाकाल — शक १७०० सुमारे

बंधलेखनकालः— शक १७५० सुमारे

कागदः—हंमजी बंदरी

स्थळः—पुणे शहर

मापः—संस्कृत मद्य

आवाः—धीगणेशायनम ।

श्रीपरब्रह्मणे ।

१] सुश्रीमद्गुणनाथाक्षराजीरावमुदे नया ।

कपिलापदशब्दार्थनिर्णयो लिख्यतेऽधुना ॥ १ ॥

अतः — श्रीरघुनाथाक्षराभ्याऽधिपणाधीभव विचार्य धर्मशास्त्राणि ।

सिद्धगुणाकररचित कपिलकपिलोऽस्तु तत्तुष्टि ॥ २ ॥

इति कपिलानिर्णयः समाप्तोऽयं ॥ ७ ॥

पापक्षालनाथ रघुनाथ बाजीराव ऊर्फ दादासाहेब पानी सिद्धगुणाकरपंडित
पानकडून कपिलादान करण्याकरिता कपिला गार्हर्षे शास्त्रोक्त लक्षण काय कसावें
त्याचा निणय करविला आहे काणत्या पापाच्या क्षालनार्थ हा निणय करविला
ह्याचा निश्चित उल्लेख येथील माहीत येथ श्रीमंत चंद्रचंद यांचे मध्यमातील आहे

गं ना मुमुक्षुद्वार

२] ७९ कपिलानीर्णयकार सिद्धगुणाकर

पण्डित कोण ?

१ मा० इ० सं० मंडळाच्या शके १८१४ च्या अहवालात प्रथम प्रकरणी दोन
निवाडपत्रे छापिली असून त्यापैकी शके १६७१ आषाढ च ५ च पहिले निवा
डपत्रात श्रीवाराणसीक्षेत्राहून आलेल्या पांय पंडितांचीं नांवि आहेत त्या
पांय पंडितांपैकी पहिल्याचें नांव 'गुणाकर पंडित' असे दिले आहे त्या गुणाकर
पंडिताविषयी याचे विद्यमान पंजाबाहून अशी माहिती मिळते की त्याच
पाठण्यातील नांव वगळे च असून उपनाव फात्र असे हान पुढ त्याच्या नाव्या
बिंदूसेमुळे त्यास (गुणानामाकरः) 'गुणाकर' अशी बहुमानार्थ पदवी मिळाली

त्यास गुणाकर पंडित ह्या नावाने च संशोधण्यात येत असे शाहूमहाराजांची त्यांचे वर फार रुपा असे पुढे त्यांचे वंशज जि. आपले उपनाव पंडित असे च लावू लागले पंडितगुणाकराचे वंशज साग्रत फत्तापूर, जि० सतारा येथे नादत असून, गुणाकरपंडिताने संपादिले जाहंगीरीचा उपगोग येत आहेत

२ मास स्नेहा श्री० मुजुमदार यांनी सिद्धगुणाकरपंडित यांनी श्री० रघुनाथराव दादासाहेब पेशवे यांचे आज्ञेवरून राखलेल्या 'कपिलानिर्णय' नामक संस्कृत ग्रंथ ग्रंथासंबंधाने एक टाचण मडळास सादर केले आहे सिद्धगुणाकर-पंडिताचा हा ग्रंथ श्री. दादासाहेब पेशवे यांचे आज्ञेवरून रचिला गेल्यामुळे, त्याचा रचनाकाल ठोक्क मानाने वसविता येतो. शाहूमहाराजांच्या रुपतील गुणाकर पंडित हा ह्या वेळी हयात होता तेव्हा त्याने च कपिलानिर्णय रचिला असल्याचा संभव आहे [१० दुसरे भाषेत सांगावयाचे म्हणजे फत्तापूरकर पंडित राण्याचा मूळ संपादक जो गुणाकर-पंडित त्यास च सिद्धगुणाकर म्हणत असून, त्याने च हा ग्रंथ रचिला असे असण्याचा वराच संभव आहे. अर्थात् माझे हे अनुमान आहे, माझ्या ह्या अनुमानास सिद्धांताचे स्वरूप घेण्यास ह्याहून पुष्कळ च माहिती पाहिजे आहे संशोधकांनी ती पुढे आणण्याचे श्रेय ध्यावे, एवढ्याकृतिता मी आपली शका मीत मीत च त्याजपुढे ठेवीत आहे.

पांडुरंग नरसिंह पटवर्धन

८० आमच्या प्राचीन ग्रंथांची लिपि कशी ?

मोडीचे अथवा मौरीचे विवेचन 'आर्यलिपीत' करीत असता ब्राह्मी अथवा 'देव लिपि' इथे उपलब्ध असे स्वरूप मौरी अथवा मोडी हे आहे असे मी प्रति- [२० पादन केले आहे. आर्य संस्कृतासून प्रत्यक्ष निघालेली जी प्राकृत तिचे आविष्कृत रूप ही 'मौरी' व महर्षि पाणिनि यांनी जिला संस्कार दिला आहे अशा संस्कृताचे मूर्तरूप ही 'देवनागरी' (अथवा बालबोधी). या वरून एक गोष्ट लक्षात घेईल की देवनागरी व मौरी ह्या मूळात एक च परत साफसूफ केलेली मौरी ती देवनागरी इतका च क य तो भेद

या च विषयासंबंधी गेल्या संमेलनाचे मी वेळी मौरी व देवनागरी याचा तौलनिक विचार करीत असता देवनागरीतील अगभूत असलेल्या उभ्या रेधेवरून, नाथ्यावरील आडव्या रेधेवरून आणि इतर कारणावरून मौरीहून देवनागरी ही अर्वाचीन आहे असे प्रतिपादन केले असता त्यावेळी हजार असलेल्या एका सन्मा

या 'अ' कारांपैकी एक दोन रेखा येऊन त्याचे उजवे बाजूने एक किंवा नांदाही उभी रेखा ओढायची म्हणजे 'प्रणवाक्षर' झाले ते असे

नुसत्या श्लोकावरून ही आकृति सिद्ध करता आली सरी, परंतु त्या श्लोकाचा अर्थ बरोबर न कळल्याने कदाचित् काही चुकी हि झेण्याचा संभव आहे. परंतु या प्रणवाक्षरीची अत्यंत साम्य असलेले प्रणवाक्षर आपणांस पूर्वी एके ठिकाणी पहाण्यास मिळाले आहे व तो ३^र कार का व कसा याचे स्पष्टीकरण हि मी एका लेखांत केलेले आहे

हा राजवाडे यांनी मंडळापुढे श्रीगान्धर्वस्त अष्टांग संज्ञेच्या शक १२ शें मधील त्यांस उपलब्ध झालेल्या प्रतीवर एक निबध बाबला व सदराद्वयेंधात आरं १०] मी कांहीं आकृती दिल्या आहेत त्या हि मंडळा पुढे त्यांनी प्रत्यक्ष मांडल्या (पहा अहवाल शके १८३२ पृष्ठ १५०)

त्या आकृतीचा अर्थ काय बाबद्दल हि मी मंडळापुढे एका निबधांत स्पष्टीकरण केले आहे (पहा पृष्ठ २७३)

या आकृतीत प्रणवाक्षराची जी आकृति आहे तिचे व वर दिलेल्या आकृतीचे अत्यंत साम्य आहे

शंका मला एक व आहे ती ही की या आकृतीत 'अ+उ' ही दोही अने येतात परंतु 'म्' काराचा समावेश केलेला येथे मला दिसत नाही यामुळे श्लोकाचा केलेला अर्थ कदाचित् चुकीचा असावा अशी शंका येते

दुसरे अक्षर अकारार्थ

२०]

'अ'

पूर्वी मी दाखविल्या प्रमाणें या 'अ' काराची परंपरा अशी —

अ = ३ = ३ = ३

ही व आकृति येथे दिलेल्या श्लोकावरून सिद्ध होते, ती अशी:—

प्रणवाक्षरातील दोन रेखांपैकी एक रेखा उभी लिहून । तिच्या डाव्या अंगास

वरपासून खालपावेतों एक सकोण

रेखा काढायची

म्हणजे

'अ' कार झाला

आ

अ वाचता 'तान्यानवर इती' त्याप्रमाणे 'आ' कारणे नोंवे आहे त्याप्रमाणे च पूर्वी हि तिते असे न्याय दिते. एका आरिऊ उभ्या रेगेन दोर्षांचार द्वांविण्याची पूर्वी हि—पञ्चपुराणांतिल पर दिलेन्या श्लोकाच्या रचनाकाली तरी निगन—पद्म होतनि दिते. या वाचतात सगळ इतरा च की हरी प्रमाणे 'अगभर' काना वाचपाचा की आज पयल्या समजतीप्रमाणे टांकीपरील आरपी रेव उजवे वाजूस किचिन नाली पोरपी कगारयाची ' म्हणजे

असा वाज त्याचा की

असा वाजयाचा ।

या दिकार्गी आणगी एर विचार करणासारखी गोष्ट आहे ती ही की, [१०] या पञ्चपुराण (आर्ताल विविध भाग) रचनाकाली,

आकार द्वांर काना कोणाकडे कागवयाचा हे द्वांविण्यात दोन गोष्टीचा उद्देश केलेला आहे. एक पाटीचा व दुसरा उजवे वाजुचा.

पाटीचा उद्देश केला अस्तन्याने, 'धलिफाकलक' किंवा जिला आपण धूळपाटी म्हणतो, तिचा प्रचार त्यावेळी नरांत होता, असे उगड होते.

काना उजवे वाजुस कागवयाचा असे निक्षुन सांगण्यात 'मात्रा' हल्ली बहुदा-प्राचीन यथात उपलब्ध होते त्याप्रमाणे अक्षरांच्या डाव्यावाजूस चाली कन्यासा-रमी देण्याची पद्दत असावी असे दिते

इ

डाव्या वाजुस सहाचा आंकडा काढून त्यापुढे तिरपी दोन टिवे दिली [२०] अस्तता 'इ' कार पूर्ण होतो.

पूर्व चालुष्य, पश्चिमचालुष्य व केव्ह, यावेळचे आंकड्यांच्या ज्या आकृती मजजवळ आहेत त्यावरून सहाचा आंकडा त्या काली हल्लीप्रमाणे च होता.

त्यापुढे तिरपी दोन टिवे दिली म्हणजे ती आकृति ६: अशी होते. तेव्हा इ=६:

या 'इ'चे स्वरूपावद्दल थोडा जास्त विचार करू:—

आता पावेतो ज्या 'इ' आपणांस माहीत आहेत त्या या तऱ्हेच्या आहेत:—

या आरुतीतील पहिली व दुसरी आरुति [अशोककालीन मौर्यांतील म्हणजे माझींतील आहे पांचवी व सहावी आरुति हि परंपरा अर्बाचीन म्हणजे गुप्त कालीन आहे तिसरी व चौथी हि बरी व अर्बाचीन म्हणजे शक ५००-६०० चे सुमारास उपलब्ध होणारी आहे

पद्यपुराणांत जी 'इ' दिली आहे ती गुप्तकालीन आहे हे ठपठ आहे या एका व गोटीस कोही अधिक विचार सुचतात त्यापेकी थोडेसे येथे नमूद करतो

(१) मौर्या ही माझीचें पूर्वरूप असून तिचें पद्यपुराणांत दिलेले रूप मौर्या अगर पुरातन मोदीहून कदाचित् अर्बाचीन असण्याचा संभव आहे, अथवा,

(२) एकाहून अधिक लिप्यांतील असरे मौर्य अशोकाचें व वेळीं जर लिप्यांत होती तर मग गुप्तार्थ वेळेच्या इच्या आरुतीत व मौर्याचे वेळेच्या 'इ'कारांत [१० असलेला करक कदाचित् भिन्न वर्णामुळे असेल, एका व वर्णाच्या भिन्न सत्कृती मुळे नसेल

(३) या दोन भिन्न आरुतींत सरोसर माझीचें रूप कोणतें हे सांगण्याची आज साधनें उपलब्ध नाहीत

(४) आकड्यांचा निर्देश केला असल्यानें अंक हे लिपीहून माझीन असतील असें जरी सरे आहे तरी तीन आकड्यांपावेतो व प्रथम अंक होते हे जें कित्ये कांचें झणणें आहे तें कितपत सुपुष्टिक होईल !

(५) या ' इ ' चें रूप इलीच्या कानडींत उपलब्ध होतें याचरून 'आर्ष लिप्यांत' जें मी पूर्वी म्हणले आहे कीं 'इळेकन्नड' ही मान्डीची व शाखा आहे; तें व योग्य आहे [२०

ई

या अक्षरापद्धत विशेष लिहिण्याची आवश्यकता नाही

उ

सवाक्षरोत्पादक जो 'प्रणव' त्याची सरळ रेष घेऊन त्यास सालपे घेऊन एक कोपत्याची आरुति लावावयाची म्हणजे 'उ' घाला $उ = \text{L}$

या श्लोकांत एक दोन गोष्टी महत्वाच्या आहेत म्हणून त्यांचा थेंब निर्देश करून ठेवणें योग्य होईल

१ 'सवाक्षरोत्पादक' असें प्रणवा ला विशेषण दिलें आहे याचा दोन प्रका रचा अर्थ होईल एक प्रणवाच्या आरुतीपासून सर्व अक्षरांच्या आरुतीची

उत्पत्ति आहे अन्ना, उ म प्रणवाच्या उच्चारणासून सर्व षणांचा उच्चार अन्नाच्या वाक्यरुपानेचा विचार नोंत्यांनी आपण च करावा.

२ दुसरी एक गोष्ट महत्त्वाची आहे ती अशी की लघिन्न या शब्दानें सूचित जो फोपना तो आनन्त्या आसणाचा ऐतला तर उ ची अक्षराने ' उ ' अशी हल्लीच्या आसणाची च होते पणु मारचीन ' उ ' मी पर दिला त्या आसणाचा आहे (L)

तसें च हा फोपना फोपने वाजुस लावावयाचा याचे श्लोकांत स्पष्टीकरण नसल्यानें —, — अशा दोहों आहतीचा उ होऊ शकें.

ऊ

यापद्धत ज्ञान्ति मिहिणें नको च.

[१०]

' आर्यालिपीत ' मी पूर्वा नमुद रेन्याप्रमाणे मोर्षातील, मोडीतील, अथवा ग्राम्दीतील ' हम्प दी ' हे द्वित्तापर अवलचून आहे. आधुनिक बालबोधी प्रमाणें हाव्याउजव्या वाजुवर नदरे ही गोष्ट वरच्या उतान्यानें जास्त स्पष्ट झाली हें लक्षांत ठेवण्यासारखें आहे.

गो. का. चाटोरकर

८१ शिवकालीन शास्त्री व पंडीत

१ शिवकालीन धार्मिक व सामाजिक हालचालीचा इतिहास अवगत होण्यास तत्कालीन धार्मिक व सामाजिक निवाड्याचें सशोधन व प्रकाशन होणें अत्यंत अवश्यक आहे धार्मिक व सामाजिक निवाडे आज्ञापत्रे वगैरे तत्कालीन शास्त्रीपंडितांच्या वंशजाकडे सांपडण्याचा बराच संभव. राजापूर येथील संस्कृत पाठशाळे- [२०] तून ' ध्येनवीजातिधर्मनिर्णयः ' नांवाच्या एका निवाड्याची नकल मिळाली. ती जशीची तशी सशोधकांस सादर करीत आहे. हेतु हा की ज्या शास्त्रीपंडितांची नांवे यात आली आहेत त्यांच्या वंशजाकडे निवाडे मिळविण्यास सशोधकांस सोईचें व्हावे.

२ सातवा श्लोक सपल्यानंतर शिवरायाच्या राजशासनातील एका प्रघाताचें स्कीर्तन केलें आहे तें सर्व शिवभक्ताचे मनांत निरनिराळे विचारतरंग उत्पन्न करील या बदल माझी पूर्ण साक्षी आहे.

३ शिवरायाच्या प्रशस्तीपर असलेले सात श्लोक सर्व शिवमूर्तार्नी कर्त्री धारण करावेत अशी माझी शिफारस आहे

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीसीतारामचंद्राय नमः ॥ स्वस्ति श्रीमत्पद्मधाम्यस्तत्राप्यु-
दितसदाचारचरणेषु जैमिन्यान्नातमहाशास्त्रपारावारानेकधुरीणेषु दृग्गंध्यामहाज्जा-
विर्मृतानेकतर्ककल्पपादपनिबिडारण्यानीककंठी (सिंह) भवेयुः क्षोणीमरोद्धृष्टनालकर्म-
णकुंमीनसैकनाथजिह्वापुग्माभिपुणानमविपमसमुद्गीर्णवणरत्नावली आजन्तानुशास्त्र-
गिरिमिदुरधिपणेषु महामुनिकपिलाचापावितविद्याचुंचुषु सांस्पशास्त्रकुशलसंस्पावद्
अधेषु महामुभावयाज्ञभक्त्यायनेकस्मृतिव्याख्यातृविज्ञानेश्वरमाधवादिरचितमानानि
बंधालोकनप्रत्यक्षीभूतानेकलोकाचारपथेषु कृष्णहोपायनास्यकमलमितृतवेदांतशास्त्रा-
१०] धीस्यपिगतपरमार्थेषु राजन्वद्रजतपुरकांता पातुरस्थसमस्तकरझाजातीय
भासनेषु राजापुरमांतस्थसंगमेश्वरमांतस्थसोरपाणस्थसंवृत्तमांतस्थल्लोभेमांतस्थसेतव
देमांतस्थमुषुकुदीतीरस्थठण्णातीरस्थझरवीरस्थककुचतीतीरस्थसमस्तभासणानुष्ठिताने-
कमाष्टांगनतितसयो बिलसतु। कोषीसवस्तरमाधवशृङ्गपक्षन्धपक्षतमास्माकानं भावुकमव-
बुध्य भवदीपमम्यलेखनेनास्मानामवधिनुमंथ । विशेषस्तु श्रीमादिस्तत्रत्वोदंतपत्री दूतो
स्माग्मेवितः तं गोचरीकृत्यामितरांतरस्म स चोंधं पुरा देशकालविप्रवेनाप्रागतानां कति
पयानां राजापुरपट्टणदेशीयानां कौंकणामिधानवधतां शेणवांति प्रसिद्धानां कोयम कांड
गाचार इति केषनाप्र मृशमाक्षिपंत्यस्माम् अतः एतज्जातीया जनास्तत्र भूरिशो विद्यंते
तेषां पूर्वपरंपरागत आचारो यथा वर्तते तथा छितित्वा प्रपेलिमस्तनेवाचारपथेनेताम्वर्तं
विध्यामः इति । तदुच्चरं तु

२०] अस्ति प्रशस्तविभवोपगतप्रशस्तिविस्तारिणी भुवि क्षकाधिपराजपानी ॥
राजापुरीति विदिता नगरीमतस्त्रिपल्लीव भाति पुरतस्त्रिदिवोऽपि यस्या ॥१॥

तस्याममृद्विमलरामकुलांबुराशाडुयम्भूनह्युभकीर्तिघनप्रकाश ॥

छोके सदा हृदि भूतो गुणसंनिविष्ट श्रीदाहजीति मृपातिर्भुवनैक (शाह) रत्नम् ॥२॥

तस्यात्मज शिव इति प्रथितप्रभाव सिद्धांमनाजनसमाजसमिद्धकीर्तिः ॥

दाने यम सुकृतिना क्षिपति स्म देव्यं सैन्येन सैन्यसदृश प्रतिभूवतीनाम् ॥३॥

यस्मिन्नसाधारणपेर्यशीर्यगांभीर्यसौंदर्यगुणैकधुर्ये ॥

गिरिन्द्रभीमानुजसिंधुराजस्मराश्च साधारणतां भजते ॥ ४ ॥

दानाय प्रविणार्जनं जनपरिप्राणाय धीरव्रतं

सत्याय प्रियभाषणं हरिपदध्यानाय चेत स्थिति ॥

३०] एतस्म्येव च चक्रवर्तिपदवीं याता नृपा भूरिशो

विर्हीक्ष क्षयमाप यस्य कलहाद्विकेशातुल्योपम ॥ ५ ॥

असौ शिवाजी रुचिरेण धाम्ना नाम्ना च रूपेण च संगतार्थः ॥
 रोषातुरे चक्षुषि यद्विपक्षो नितान्तकांतरसमाश्रितोऽभूत् ॥ ६ ॥
 विश्राणनेषु व्यसनं यदीयं विद्याप्रसंगेषु विनोदसौख्यम् ॥
 यस्यावदातं च यशोवितानं दिग्मंडलीमंडपमातनोति ॥ ७ ॥

अयं शिवाजीगजा राज्य प्रशासत्सवर्णाश्रमेतरायोनिवृत्तिधर्मालिंगासकरेण वर्त-
 यन् कदाचिद्विद्वक्षया स्वजनपदानटसद्व्यप्रदेशवासिनः श्येनवीति प्रसिद्धान् द्विजवेप-
 धरान् क्षेत्राजान् नानाविधान्युपायनान्वादाय राजदिवक्षया समागतान् एतान् को-
 कणान्दृष्ट्वा राजनिकटवासिनः सभ्यान्पडितानेतद्देशीयभूधर्माधिकारिणश्च एषां यो
 धर्मः कीदृगाचार इति समपृच्छत् । तत्र सभाया स्थिताः पडिताः । गागाभट्टस्त्वनूचानो
 निगमागमवित्तमः । सभाया शुशुभे राज्ञ सुधर्माया यथा गुरुः ॥१॥ दीक्षितः शिति-[१०
 कंठश्च रघुनाथो बुधाधिपः । कवीन्द्रः परमानंदो महादेवश्च पडितः ॥२॥ प्रभाकर
 उपाध्यायस्तथा श्रीरंगशास्त्रिणः । नृसिंहशास्त्रिणश्चाथ भट्टविश्वंभरोऽपि च ॥३॥
 अयाचितमहादेवः पंडिताग्रयो विनायकः । सोमनाथो जगन्नाथो भट्टविष्णुस्तथैव
 च ॥ ४ ॥ भूगोपालाभिधोऽनंतोपाध्यायः पडिताग्रणीः । शेषोपाख्यमहादेवः का-
 शीस्थाः पडिता अमी ॥ ५ ॥ सर्वशास्त्राबुधेः पारदृश्वानो वेदपारगाः । विहितानुष्ठि-
 तिरता निषिद्धाना च वर्जकाः ॥६॥ रुष्णागोदावरीनिष्ठाश्च बहवो बुधाः । स्थिता नृप-
 सभे तत्र तथैतद्देशवासिनः ॥७॥ धर्माधिकारिणोऽत्यर्थधर्मशास्त्रार्थकोविदाः ॥ तत्र धर्मा-
 धिकारिलक्षण इष्टापूर्तं व्रत प्रायश्चित्तं ज्योतिषमेव च । पुराणं प्राड्विवाकत्व राष्ट्रधर्म-
 निरीक्षणं ॥ अष्टधर्मस्य तत्त्वज्ञो नृपेणाधिरुतश्च यः । धर्माधिकारी विप्रेशो ब्रह्मदंड-
 प्रभुर्हि सः ॥ अथोपाध्यायलक्षण । तत्र मनुः ॥ एकदेश तु वेदस्य वेदागान्यथवा पुनः ॥ [२०
 योऽध्यापयति वृत्त्यर्थमुपाध्यायः स उच्यते ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ स गुरुर्यः क्रियाः कृत्वा वेद-
 मस्मै प्रयच्छति । उपनीय ददद्देवमाचार्यः स उदाहृतः ॥ एकदेशमुपाध्यायकृत्विग्यज्ञ-
 कृदुच्यते । वेदस्यैकदेशं सहिताब्राह्मण वा धर्मार्थमध्यापयति अपरिभाषितवृत्त्यभिधान-
 नेन च पूर्वोक्तमध्यापयति एते त्रयोऽप्युपाध्याया इत्यर्थ इति मदनपारिजाते ॥

राजापुरप्रांते तु धर्माधिकारिणो गुर्जरोपनामकाः शिष्टा विद्यते तथा तेषां *ताम्र-
 पत्रेऽपि आचद्रार्कमहीधरान्वयभृतामाब्राह्मणः शासना... नैध्रुवगोत्रगुर्जरभुवा भूदेवपू-
 ज्यात्मना । आचारादिषु देशमान्यपदवी वर्वर्ति लोकोत्तरा कश्चिद्व्ययितु तु तां प-
 रिदृढीभूयाद्विधिस्त दहेत् ॥ इति ॥

धर्माधिकारिणश्चैते गुर्जरा उपनामतः । महातपस्विनः पांडुरंगोपाध्यायसूरयः ॥
 कुलीनाः सत्यवचना वेदवेदांगपारगाः । येषां वचःप्रसादेन देवदेवः प्रसीदति ॥ [३०
 उपाध्यायो रघुनाथस्तथोपाध्यायकेशवः ॥ उपाध्यायो विश्वनाथस्तथोपाध्यायविठ्ठलः ॥
 अष्टाधिकारिणश्चैते राजापुरनिवासिनः । उपाध्यायो गळवल्लीकरेऽनंतोऽभिधानतः ॥

* हा ताम्रपट सशोधकानी मिळविला पाहिजे.

धर्माधिकारी विमेशो सगमेश्वरराष्ट्रियः । सर्वऽप्येते । धर्मशास्त्रधातुः
 वेदसङ्ग्रहा द्विजाः । निर्जितासिद्धिः । विशात्रवः । तत्त्वदर्शिनः ॥ एते चान्ये
 च बह्व्यः पंडिताश्च समागताः । कृत्वा समाजं सर्वे ते धंधानादाय भूरिशः ॥
 हेमाद्रिं माधवं व्याख्यां विज्ञानेश्वरयोगिनः । रत्नावलीं च मदनपारिजातं च चंद्रिकाम् ॥
 पृथ्वीं चंद्रोदयं कल्पतरुं च स्मृतिकौस्तुभं । मयूखान् सागरान् सप्त गोविंदायं मङ्गल्यं च
 तथा दिनकरोद्योतमपरार्कं च दर्पणं । मन्वाद्यनेकमुनिभिर्मापिताश्च स्मृतीरपि ॥
 मनुयुद्धत्यतिर्दक्षो गौतमोऽथ यमोऽगिरा । योगीश्वरः प्रभेताश्च शातातपपराशरो ॥
 संवत्सराधमसौ शंखलोलिताचधिरेव च । विष्णवापस्तंबह्वरीता धर्मशास्त्रप्रवतकाः ॥
 एते सप्तदश प्रोक्ता मुनयो नियतप्रताः । जाषाढिर्नाथिकेतश्च स्कंदो
 १०] लोणाक्षिकोऽसितः ॥ व्यासः सनत्कुमारश्च शतनुर्जनकस्तथा । व्याघ्रः कात्यायन
 श्वेध जातुकर्ण्यः कर्पिजलः ॥ बोधायनश्च काणादो विष्णुमित्रस्तथेव च । पेट्रेनसि
 गौमिलः श्वेत्पुत्रस्तुतिविधायकाः ॥ वसिष्ठो भारद्वाजश्च सुमंतुश्च पितामहः । विष्णुः
 काष्णार्जिनाः सत्यप्रतो गार्ग्यश्च देवलाः ॥ जमदग्निर्मरह्वीजः पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ।
 आश्वेपाश्च गवेषाश्च मरीचिर्वत्स एव च ॥ पारस्करश्चार्पशृंगो वैजवाश्च तथैव च ।
 एतत्प्रोक्ताः स्मृतीः । अष्टादशपुराणानि पञ्चव्यानि च सप्तशः । संहिताभ्यापि विविधा
 त्रिज्यायां च बृहत्संख्या ॥ एतान्म्यांश्च विविधान् धंधानास्त्येव भूरिशः । परंपरागत
 श्वेषां धनमालोक्य तत्त्वतः ॥ आगाभट्टममृतयः कृत्वा निर्णयमुत्तमं । राक्षे न्यवेद
 विपुरः श्वलेखवत् ॥ तत्रत्य सारमादाय किंचिदत्रापि लिख्यते । तत्र
 तावद्याज्ञवल्क्यः ॥ विमलप्रियविद्गुह्या वर्णास्त्रायास्तयो द्विजाः । निवेकायाः स्मृता
 २०] नातास्तेषां वै मंत्रतः क्रिया ॥ इति ।

तत्र माह्वणधर्माः । श्रुतस्मरणशौचदत्तधावनप्रसाधन ततः श्रान्तसंध्यावंद
 नोपासनायमिपरिचरणवेदान्यासश्चास्त्राधिगमसमित्पुष्पकुशाहरणादयः स्मृतिर्नैव
 गंतव्याः ॥ नरसिंहपुराणे ॥ दिवसस्यायमागे तु सप्तमेतत्समाधरेत् ॥ इति ॥ दक्षः ॥
 द्वितीये च तथा आगे वेदान्यासो विधीयते । वेदस्वीकरणं पूर्वं विचारोऽभ्यसनं जपः ॥
 तद्द्वारं चैव शिष्येभ्यो वेदान्यासो हि पश्यथा । समित्पुष्पकुशादीनां सकृत् ॥ समुदा
 हृताः ॥ पूर्वाह्नस्येव मागकल्पना ॥ अथ पोष्यवर्गचिन्ता । तत्र दक्षः । तृतीये च
 तथा आगे पोष्यवगस्य शोधनं । पोष्यवगस्तु । माता गुरुः पिता माया प्रजा दीनाः
 समाभित । अम्यागतोऽतिथिश्चाग्निः पोष्यवर्ग उदाहृतः ॥ (मनुः) पिता माता
 भ्रुतो माया भगिर्मा चाविवाहिता । अप्यकार्यशतं कृत्वा भर्तव्या मनुरमयीत् ॥ (याज्ञ
 १०] वल्क्यः) उपेयादीश्वर चैव योगक्षेमाधसिद्धयः । (विष्णुपुराणे) ततः स्ववर्ण
 धर्मेण वृत्त्यर्थं च धर्माजर्जनं । कुर्वति आद्रकर्मणि यजेत पृथिवीपते ॥ सोमसंध्या
 इतिः संस्थापाकसंस्थादिसंज्ञकाः । धनायत्ता मनुष्याणां यत्नेनैव धनार्जनोने ॥
 धनमूलाः क्रिया सर्वा यत्नमस्याजर्जने मतः । दाने च रक्षणं भोग इति तत्र विधि

क्रमात् ॥ इत्यादिजीवनोपाया ब्राह्मणस्य च । अथापवृत्तिः । नैरुक्ते यास्कः । शकटः
 शाकिनी गावो जाल .... । उदधिः पर्वतो राजा दुर्भिक्षे नव वृत्तयः इति ।
 मनुः । अजीवंस्तु यथोक्तेन ब्राह्मणः स्वेन कर्मणा । जीवेत्क्षत्रियधर्मेण सत्यस्य
 प्रत्यनतरः ॥ उभाभ्यामप्यजीवस्तु कथं स्यादिति चेद्वेत् । रुषिगोरक्षमास्थाय जीवे-
 द्वैश्यस्य जीविकाम् ॥ वैश्यवृत्त्या जीवन्तोऽप्यविक्रेयमाह । सद्यः पतति मासेन लाक्षया
 लवणेन च । ज्यहेण शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् ॥ इतरेषा तु पण्याना विक्र-
 यादिह कामतः । ब्राह्मणः सप्तरात्रेण वैश्यभाव सम् ..... ॥ आपदि रुषि-
 वृत्तिरप्युक्ता कालिकापुराणे । रुषिगोरक्षवाणिज्य विप्रस्यापदि समतं । तथाप्यनडु-
 युग्माभ्या रुषि चैव समाचरेत् ॥ द्विगवाभ्या द्विषट्काभ्या प्रहरार्धप्रमाणतः । द्वयो-
 र्यामातरं चैव कारयेद्धर्मतो द्विजः ॥ पिण्याकृतृणतोय तु तेषा दद्यात्प्रयत्नतः । [१०
 धूमकंडूयन चैव रुत्तैव कारयेत्ततः ॥ वैणवीमपि भूमि तु अधोमूत्रगताय च । कुर्वन्नेव
 न सीदेत रुषिं विप्रो महामुने ॥ राज्ञा षड्भागमुत्सृज्य पञ्चम कर्षकस्य च ॥ शिल्पि-
 नः प्रकृतीश्वेव दीनाधास्तर्पयेत्ततः ॥ शेषमात्मानि भुजीत सलु क्षेत्रेष्वप्य विधिः ॥
 पराशरस्तु । स्वधर्मनिष्ठस्यापि विप्रस्य रुषिकर्मप्रवृत्तस्य प्रातः स्नानहोमानतर हलेऽष्ट-
 वृषनियो ..... वाहयेद्विषसस्यार्धे पश्चात्त्रानं समाचरेत् ॥ वृक्ष छित्वा मही
 भित्त्वा हत्त्वा च रुमिकीटकान् । कर्षकः सलयजेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ स्वयं रुष्टे
 यथा क्षेत्रे धान्यैश्च स्वयमर्जितैः । निर्वपेत्पच यज्ञाना क्रतुर्दाक्षा च कारयेत् ॥
 हारीतः । अष्टागव धर्महल षड्गव जीविकार्थिना । चतुर्गव नृशंसाना द्विगव ब्रह्मघातिना ॥
 बालाना दमनं चैव वहन च न शस्यते । वृद्धानां दुर्बलाना च प्रजापतिवचो यथा ॥
 पुच्छोपघातनं नासौ वाहाना कारयेत्ततः । वृद्ध युग्मे न युजीत जीर्ण व्याधितमेव [२०
 चेति ॥ यानि तु—वैश्यवृत्त्यानुजीवस्तु ब्राह्मणः क्षत्रियोऽपि वा । हिसाप्रायां परा-
 धीनां रुषि यत्नेन वर्जयेत् ॥ रुषिः साध्वीति मन्यते सा वृत्तिः सद्विगर्हिता । भूमि
 भूमिशयांश्चैव हति काष्ठमयो मुखम् ॥ सवत्सरेण यत्पाप मत्स्याघाती समाप्नुयात् ।
 अयोमुखेन काष्ठेन तदेकाहेन लागलीति ॥—तानि तु । वृत्तस्वाध्याया
 श्रोत्रियविषयाणि हल तु ब्रह्मवर्चसमिति विशेषोपादानात् । कालिकापुराणपराशरादि-
 वचनानि तु परंपरागतरुषिकर्मासक्तासद्विजविषयाणि वक्ष्यमाणयमवचनेनाकुल-
 त्वान् । वंशपरपरागतं साध्वसाधु वा कर्म कुर्यादित्याह मनुः ॥ येनाभ्य
 पितरो याता येन याताः पितामहाः । तेन यायात्पथा नित्य तथा गच्छन्त्र
 दुष्यतीति ॥ बह्वृचा अप्यामनन्ति—इति स्तुतासो असथा दिशादसो येस्थ त्रयश्च
 त्रिंशश्च मनोर्देवा यज्ञियासः तेन त्राध्व तेव तत उनो अधिवोचत मानः [३०
 पथः पित्र्यान्मानवादधिदूर नैष्टपरावतः—इति ऋग्वेदस्य तात्पर्यार्थः । यज्ञाते
 यजमानो देवान् प्रार्थयते यज्ञियासः त्रयास्त्रिंशद्देवाः ये इति स्तुताः स्थ तै युय
 नः अस्मान् त्राध्व रक्षत अवत अव क्षरणादौ अधिवोचत ब्रूतेत्यर्थः । किमित्याह नः

पिभ्यात् पितुरागतान् मानवात् मनुसंमतात्वथा मार्गात् अधिदूरं मां नैव तन्मार्गानु
 सारिणं मां कुष्ठेत्यर्थः । अथापत्काले भक्ष्यमाह । मदनपारिजाते श्वेत । भक्ष्याः पंच
 भसा मेभ्या गोपाकृष्टपशव्यकाः । शराश्च भक्ष्येष्वपि हि सिंहुतुङ्करोहिताः ॥ भक्षण
 कालमप्याह स एव । प्राणान्त्यये तथा आदौ मोक्षित द्विजकाम्यया । देवान्मृतान्
 समम्यर्च्यं स्थावृन् मांसं न दुरयति ॥ इति । एवमापदं निक्षयिं प्रायश्चित्तं कृत्वा स्वमा
 र्गनिरतो भवेत् । तथा च पाप्मवन्त्यः । निस्तीर्यतामथात्मानं पावयित्वा पथि न्यसेत् । इति
 व्याचक्ष्मो च मदनपारिजातकारः तामापदं पावयित्वा प्रायश्चित्ते पथि स्ववर्णधर्मे इत्यर्थः ।
 अनापदि आपत्कालवृत्त्या वर्तमानस्य तु अकुलत्वमाहुः यमशातातपस्यासाः । देव
 द्रव्यविदारो न बहस्वहरणेन च । कुलान्मकुलतां याति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥ पम* ।
 १०] गोमिः क्षीरेभ्य यानैश्च रुष्या राजोपसेवया । अयाज्ययाजनेमेव नास्ति केन च
 कर्मणा ॥ कुलान्मकुलतां याति यानि क्षीनानि मंत्रतः । मंत्रतस्तु समृद्धानि कुलान्य
 त्पधनान्यपि ॥ कुलसंस्थां च गच्छन्ति कर्षन्ति च मह्यशः । अनृत पारदार्यं च
 तथाऽभक्ष्यस्य भक्षणम् ॥ अघोतकर्माचरणं मैत्रधर्मवद्विष्कृतम् ॥ एतानि चैव
 कर्माणि वर्जयेन्मानवः सवेति पारिजाते । अनापद्यभक्ष्यभक्षणविधिविद्वाचरणेना
 कुलत्वप्राधान्याममोक्षान्नत्वमाह मनुः । पारिजाते । नाभ्योत्रियते येन प्रायश्चित्तयाजिहुते
 तथा । क्षिया क्षीयेन च हुते भुंजीत ब्राह्मणः कथित् ॥ मत्तकुद्रातुराणां तु न भुंजीत
 कदाचन । गणान्न गणिकान्न च विदुषा तु जुगुप्सितं ॥ स्तेनगायनयोश्चान्नं तस्यो
 वार्धुपिकस्य च । दीक्षितस्य कक्ष्यस्य बद्धस्य निगडस्य च ॥ अग्निशस्त्रस्य पण्डस्य
 पुंश्रत्या दामिकस्य च । चिकित्सकस्य भगयोः फूरस्योच्छिष्टमोजिनः ॥ उपासं
 २०] सूतिकाशं च पचांशान्तमनिदशम् । अनर्पितवृधामांसमवीरायाश्च पौवितः ॥
 द्विपदं च गृह्णाति पतिताश्रमवस्तुतं । पिशुनामृतयोश्चैव क्रतुविक्रयकस्य च ॥ शैल-
 शतन्तुवापाशं कृतग्रस्याश्रमेव च । कुमारस्य निषादस्य रणावसरणस्य च ॥ मुषण
 कर्तुर्वेणस्य शस्त्राविक्रयिणस्तथा । श्वतां शौडिकानां च चेलनिर्णयकस्य च । रज
 कस्य मृगस्य वरय चोपपतिर्हि ॥ श्रोजितानां च सर्वशः । पक्षि
 मत्स्यमृगान्मृन्ति यश्चात्मासीह कामत ॥ तयोर्ज्ञं न भोक्तव्यं मांसविक्रयिणोऽपि च ।
 भुक्त्वा चाभ्यतमस्याश्रममत्या भक्षणं श्रद्धया । भुक्त्वा चरेत्कृष्टं पराकं मीनमभ्रतः ।
 इति प्रायश्चित्ताभिधानाम् । अनापदि बहुकालं क्षीणवर्णकमानुतिष्ठतः सप्तमे.. तदूर्णमाव
 मृच्छतीह ब्राह्मवन्त्यः । जात्युत्कपायुगे क्षेयाः सप्तमे पंचमेऽपिवा । व्यत्यये कर्मणां
 साम्यं पूर्ववशाधरोत्तरमिति ॥ एतदुक्तं भवति । ब्राह्मणस्य कुले आनुपूर्व्येण दत्तुं दया
 १०] अविच्छेदेन वैश्यकर्मवानुतिष्ठति तस्मात्सप्तमो वैश्य एवेत्यथ-तरय संस्कारादि कर्म
 तु मदनपारिजाते मनु । उररुष्टं आपरुष्टं च तस्य कमनु विद्यते । मध्यमे कमणी कार्यं
 सर्वसाधारणे हि ते ॥ इति । उररुष्टं ब्राह्मणकर्म अपरुष्टं शूद्रकर्म न विद्यते मध्यमे
 कमणी सर्ववर्णसाधारणे इत्यर्थः । नारसिंहीये । येषां परंपरायाः सावित्रादहण

विधिः । निषेकाद्याः क्रियास्तेषां कारयेन्मन्त्रतोऽखिलाः ज्ञाते । कारयेदिति णिजन्तनिर्दे-
 शात् पुरोहितरीत्यावगम्यते इति प्रासंगिक परिसमाप्य प्रकृतमनुसरामः ॥ एते कौकणाः
 शेणवीति नाम्ना प्रसिद्धास्तु पूर्वं... ब्राह्मणाः एव स्थिताः पर तु अवृष्ट्या दुर्भिक्षादिना
 भ्रष्टाचारा जाताः । तथा च श्रूयते । वानप्रस्थाश्रमोन्मुख केतुमालिन प्रति नारदोक्तिः ।
 पद्मपुराणे-नारद उवाच । शृणुष्ववहितो राजन्नितिहास पुरातन । यमाकर्ण्य नृपो
 राज्यं विरक्तोऽपि जहाति च ॥ ब्राह्मणोऽपि तथा श्रुत्वा निजकर्मरतो भवेत् । सुधुम्नो
 नाम राजाऽभूद्देशे वैवस्वते नृपे ॥ स शशास मही सर्वा साब्धिद्वीपां सपर्वताम् । सप्त-
 पंचादश... महीजसः । भुक्त्वा राज्यं यथाकामं कालं बहुतिथं नृपः ॥ ईजे
 स विविधैर्यागेरश्वमेधादिकैः क्रमात् । प्रतिष्ठासुस्तदा राजा तार्तीयिकमथाश्रमम् ॥
 विभज्य राज्यं पुत्रेभ्यो दत्त्वा वनमुपाश्रयत् । समाः काश्चिदुषित्वाऽसौ वने सप्रस्थितो [१०
 नृपः ॥ स्वयंति जनके पुत्राः पितृमेध विधाय च । साम्राज्यपदलाभार्थमन्योन्यं
 युयुधर्भृशम् ॥ ते राज्यं भ्रश्यांचक्रुः परस्परजिघासया । तेषां च कलहादूर्णां निजधर्मं
 जह्युस्तदा ॥ सर्वे नेशृणुपा राजन्परस्परवधैषिणः । नावशिष्टः कुमारोऽपि तेषामेको
 महीभृता ॥ ततो निर्नायका लोका ह्यासुः स्वच्छन्दवर्तिनः । तिमिगिलाना न्यायेन
 बाधते स्म बल बली ॥ अवलस्य धन दारान् बलाद् जह्नुर्बलान्विताः । एवं बहुतरे
 काले वर्णसकरकारिणि ॥ तत्त्यजुः पृथिवी देवा न ववर्षुः बलाहकाः । कदाचित्पा-
 क्षिकी वृष्टिः कदाचिन्मासिकी नृप ॥ क्वचिच्च न्हादिनीमात्रा पूरणी सरसः क्वचित् ।
 एव स दुस्तरः कालः षष्टिवर्षाण्यवर्तत ॥ विनष्टा प्राणिनः सर्वे पशुपक्षिमृगादयः ।
 मनुष्याः कशीता भ्रष्टा ब्राह्मणाश्च विशेषतः ॥ बहवो ब्राह्मणा राजन् विनिष्टाः
 पीडिताः क्षुधा । केचिद्भगा समाश्रित्य शाकाहारैरवर्तयन् ॥ शोणभद्र गताः केचित् [२०
 केचिज्जाबूनद गताः । केचित्सिधुनद प्राप्ताः सरासि च महान्ति च ॥ करतोया
 सदानीरा गताः केचित्तथा परे । जलपानैः फलाहारैः जलसेकोद्भवैः कणैः ॥
 नीवारैः पद्मिनीकदैः सस्यैः कच्छरुहैस्तथा । रुच्छैराजीविका कृत्वा निजधर्ममपालयन् ॥
 रेवां गोदा च कालिंदी शरयू ताम्रपर्णिकां । कावेरी केचिदा-
 श्रित्य विप्राः कर्मपरायणाः । ररक्षुरात्मनः प्राणान्ब्राह्मिस्तकसेवनात् ॥
 केचित्कृष्णातट प्राप्य दूर्वारसमभक्षयन् । तीरनिष्ठगवा गव्यैः पयस्यैश्च तथा
 परे ॥ केचिच्च पद्मिनीबीजैः करहाटैश्च केसरैः । शरीर्यात्रां कृत्वैवं ररक्षुर्ब्रह्मकर्म
 ते ॥ अथ ये त्वनया वृत्त्या प्राणान्धर्तुमशक्नुवन् । ते प्राणिहिसया प्राणान्धधर्म-
 पगड्मुखाः ॥ सिधुतीरं समाश्रित्य जीविता पृथुरोमभिः । यादोभिर्विविधैश्चैव मृगैः
 श्येनैर्विमिस्तथा ॥ विविधैस्ताम्रचूडाद्यैर्ग्राम्यैर्वन्यैश्च जन्तुभिः । पुपुषुः स्वानि वर्तमानि [३०
 ब्रह्मकर्माणि तत्त्यजुः ॥ अवग्रहो भवन्नेव सर्वभूतक्षयावहः । ततो दिवौकसः सर्वे
 हविर्भागविवर्जिता ॥ वास्तोष्पतिप्रभृतयः शरणं जग्मुरच्युत । ज्ञात्वा विष्णुर्महेंद्रा-
 दिदेवागमनकारण ॥ उवाचेतान् प्रसन्नात्मा भगवान् लोकभावनः । श्रीभगवानुवाच :

महराजन्वती हस्मादवृष्टि समजायत ॥ तस्मात्कुरुत राजानं भमशीलं यशस्विनं ।
 नारद उवाच । इति तस्य वचः श्रुत्वा देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ आजन्मुस्त्वरितां पृथ्वीं
 लोकानां हितकाम्यया । अमिषेभ्य नृप राज्ये भिक्षिपालं जनातिथं ॥ ततो राज
 न्वती भूमिर्वृष्ट्या सस्येन भूयिता । अवशिष्टाश्च ये कैचिद्माह्वणाया जनास्तदा ॥
 यथास्थानमवस्थाप्य पुनर्विस्तारतां गता । अष्टाधाराश्च ये पूर्वममस्यादिनिषेवणात् ॥
 ते विप्राच्छरणं जग्मुः कृष्णातीरस्थितान् शुचीम् । ततस्ते ब्राह्मणाः पूर्वं करहाद्यादि
 भक्षणात् ॥ ब्रह्मकर्मण्यरक्षन्त्ये सर्वे ते मीलितस्तदा । विचार्यापदमेतेषामनुग्रहमर्चा
 करन् ॥ ॥ निष्कृतिं कारयिषेमिर्माजमान्ये न्यवेशयन् । यजमेऽप्ययने दाने ददु-
 स्तेभ्योऽधिष्ठाति ॥ पौराहित्यं स्वयं चक्रुर्वाजनाप्यापनादिषु । वाणिज्यलेखनाभ्यां
 १०] च कृष्या राजोपतेषु ॥ जीविकां कल्पयामासुरेतेषां ब्राह्मणास्तदा । य यं देशं
 समाश्रित्य जीविकां स्वामकल्पयन् ॥ तत्तद्देशस्य नास्मा ते प्रसिद्धा ह्यमबन्धुप । आप
 त्काले तु ये यत्र स्थिताऽऽपदमतीतरन् ॥ कौकणे तु पुनस्तत्र स्थिता सः पुरो
 हितैः । सश्रियाश्च तथा वैस्या शुद्धाश्चातरजा अपि ॥ अवशिष्टाश्च ये तत्र ते कालेन
 च विस्तृता । इति राजन्युरावृत्तं विदां कुरु ॥ राजद्विना प्रजा सर्वा
 नश्यत्येव विनापते । कालो वा कारणं राज्ञां राजा वा कालकारणं ॥ इति ते संशयो
 मा भूद्राजा कालस्य कारण । तस्माच्चमपि राजेन्द्र न राज्यं त्यक्तुमर्हसि ॥ द्युत
 उवाच । इत्युक्त्वा नारदो योगी स राज्ञे केतुमालिने ॥ दिष्ट्यामि निजभामानि पर्वतेन
 सम ययो । राजापि वचनात्तस्य चक्रे राज्यं यशी पुनः ॥ आन्वीक्षिक्यादिविद्याभि
 प्रह्स्तीर्वशामायत् । इति पद्मपुराणेंऽतिमदले पुरावृत्तस्य विद्यमानत्वात् । पूर्वं एतेंऽ
 २०] युधिस्था ब्राह्मणा एव स्थिता इति राह्यति ॥ अथेषां धर्मा । धर्मश्चाचारयत्तः ।
 तथा च मनु । आचारः प्रथमो धर्मो विद्वद्भिः परिकीर्तित इति । अत्र कार्यकारणयो
 रमेदोपचारधर्मस्तज्जम्भं भ्रुकृतं पूर्वं । तथा अतिस्मर्युदित सम्यक्साधुमियश्च सेवितः ।
 तमाचारं निषेवेत धर्मकामो जितेंद्रिय इति ॥ स च तत्र यद्दे किञ्चन मनुष्यदत्तद्वेप-
 जमिति मनोर्वेदाहृतत्वेन तत्प्रमुसधर्मशास्त्रप्रणेतृप्रमुक्त एव प्रायः । मन्त्रेषां मन्वादिधर्म
 शास्त्राणां वेदमूलेन परस्परमनपेक्षमाणत्वात् तत्र कृषिद्विधागकर्मविधिः
 कृषिन्मूलागकर्मविधिरिति परस्परविरोधादप्रामाण्यप्रसंग इति चेत् । मेवं । सर्वशागा
 प्रवेकं कर्मेति न्यायेन सर्वत्र विधेयस्य कमण एकत्वेन प्रधानविरोधाभावादङ्गु प्रती
 निको य परस्परविरोधस्तत्परिहागे मृग्यः स यपरिहार आकांक्षायशान् । आकांक्षा यनि
 कृतभ्यतायां साधेति कृतभ्यता यरिमच्छास्त्रे न्यूना अनपेक्षप्रमाणमपि
 ३०] अनपेक्षतांशे शास्त्रान्तरमपेक्षन इति माद्यन्तमनपेक्षाऽत एव विरोधान्न प्रामाण्य
 समर्पागकर्मग्यनुष्ठिते धर्मोऽपि समयो भवेत् । धर्माद्येष्टसिद्धिः । स पापारा मयम
 देशादिप्रसूतेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो विज्ञेयः । यथाह मनु । सरस्वतीन्यद्वन्यार्देवनद्योयदमर्तः ।
 तं देशनिमित्तं देशं ब्राह्मणं प्रपक्षते ॥ तस्मिन्देसे य आचारा पारंपर्यक्रमागतः

वर्णानां सातरालानां स र.राचार उच्यते ॥ हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्ये यत्प्राग्विनशनादपि ।
प्रत्यगेव प्रयागाच्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः ॥ विनशन सरस्वत्या अंतर्धानदेशः ।
आसमुद्रात्तु वै पूर्वादासमुद्रात्तु पश्चिमात् । तयोरेवान्तर गिर्योरार्यावर्तं विदुर्बुधाः ॥
इति । शस्त्रस्तु प्रकारान्तरेणार्यावर्तमाह । कृष्णमृगो यावद्विचरति तावदार्यः स्यादिति ।
यावद्विचरति स्वत इत्यर्थः आर्यावर्त इत्यनुवृत्तौ । वसिष्ठोऽपि—यावद्वा कृष्णमृगो विच-
रतीति ॥ अन्यच्च मनुर्गवाह—कुरुक्षेत्रं च मत्स्याश्च पाचालाः शूरसेनयः । एष ब्रह्म-
प्रदेशो वै ब्रह्मावर्तादनंतरः ॥ ईषन्न्यून इत्यर्थः । एतद्देशप्रसृतस्य सकाशादग्रजन्मनः ।
स्व स्व चरित्रं शिक्षेरन्वृथिव्या सर्वमानवाः ॥ आचाराद्विच्युतो विप्रो न वेदफलमश्नुते ।
आचारेण तु सयुक्तः स पूर्णफलभागभवेत् ॥ एवमाचारतो दृष्ट्वा धर्मस्य मुनयो गतिं ।
सर्वस्य तपसो मूलमाचारं जग्रहुः परा इति । प्रासंगिक परिसमाप्य प्रकृतमनुसरामः । [१०
एतेषां संस्कारादीनि कर्माणि तु पूर्वपरपरागताचारपर्यालोचनया तार्तीयिकवर्णाविदित-
विधिनानुष्ठीयन्ते पुरोहितैस्तद्युक्तमेव निषादस्थपतिमिति वत् । याज्ञवल्क्येन ज्ञात्युक्तकर्णं
युगे ज्ञेया इति पूर्वादाहृतवचनेन वर्णं.....तत्त्वापादनात् । यमेन गोभिः स्रैः इत्या-
द्यकुलकरणे निवेशितत्वाच्च । उत्कृष्टं चापकृष्टं चेति पूर्वोपन्यस्तमनुवचन-
व्याख्यावसरे पारिजातकारेण हीनकर्मणः मध्यमे कर्मणी क्षत्रियवैश्यकर्मणां
इत्युक्तत्वाच्च । क्षत्रियवैश्ययोरपि याज्ञवल्क्येन विप्रक्षत्रियविदूशूद्रा इत्यनेन
समत्रकसंस्कारानुक्तत्वात् । गर्भाधानादिसंस्काराः समत्रका एव । येषां परं-
पराप्राप्त इति नारसिंहायोक्तेश्च संस्काराणामव्याप्तिव्याप्तिपरिहाराय परि-
गणनं कर्तव्यं । गर्भाधानं पुसवनं सीमतो जातकर्मच । नामचूडोपनयनसमावृत्तिवि-
वाहकाः ॥ एते समत्रकाः कार्याः आवृत्तोपाकृतिर्भवेत् । पाकसस्था नैतेषां नैतेषां पूर्व[२०
चरित(१) अन्वष्टक्य च पूर्वदमार्गसि मास्यथ पार्वण । काम्यमाभ्युदयेऽष्टम्या-क्रोद्धिष्टमथा-
ष्टमम् ॥ श्राद्धान्येतानि चान्यानि त्यागेनैव च कारयेत् । अथवा स्वीयजातीयद्विजहस्ते
यथाविधि ॥ अन्यानि तु—अपायुगमनुकातिधृतिपातमहालयाः । अन्वष्टक्य च पू-
र्वद्युः षण्णवत्यः प्रकीर्तिताः इति सग्रहे ॥ एते अभोज्यान्ना इति मनुना अभोज्यान्न-
प्रकरणे निवेशितत्वाच्च । विन्ध्यस्य दक्षिणे भागे भागे मांसभुगिति पातित्याच्च ॥
अथैषामाश्रमविचारः—आर्यो द्वेवै ब्रह्मचर्याश्रमो गृहस्थाश्रमश्चेति । तृतीयस्तु
फलौ निषिद्ध एव । चतुर्थे किंचिदुच्यते । प्रथमं त्रैवर्णिकेषु को वाऽधिक्रियत इति
विचार्यते । तत्र छंदोगसूत्रकारः—त्रयाणां वर्णानां वेदमधीत्य चत्वार आश्रमा इति ।
अपरांके—ऋणचयमपाकृत्य निर्ममो निरहकृतिः । ब्राह्मणः क्षत्रियो वाथ वैश्यो वा
प्रव्रजेद्गृहात् ॥ धर्मविवृतावपि—ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्ततो गच्छेद्भूतं कृती । संन्य- [३०
सेद्वासनाशांतः सर्वभूतदयापरः ॥ अतस्त्रैवर्णिकस्याधिकारमेतानि वाक्यानि विदधति ।
~ तस्त्रैवर्णिकानामपि तुर्याश्रमेऽस्त्येवाधिकारः । या तु जाबालश्रुतिः—ब्राह्मणाः प्रव्रजं-
तीति—तस्या इयं गतिः । ब्राह्मणशब्दः प्रदर्शनार्थः । अतः क्षत्रियवैश्यावप्युपलक्ष-

मात तेन न विरोध इति । अथवा ब्रह्म वेदस्तन्निष्ठस्तद्व्ययमवान् ब्राह्मण इति
 न्युत्पत्त्या ब्राह्मणशब्दो वर्णत्रयपर । एतेन—आत्मन्यमीमृसमारोप्य ब्राह्मणः प्र-
 जेदृहात् । इत्यादि मन्वादिब्रह्मनाम्नपि व्याख्यातानि । यच्च वृत्ताश्रेयसचर्न । मुसजाना
 मयं धर्मो बद्धिष्णोर्लिंगधारणे । बाहुजानोरुजातानामय धर्मो न विद्यते ॥ इति ।
 तथा गतिस्तुर्थाश्रमे नास्ति बाहुजोरुजयोः कश्चित् । तुर्थाश्रमे गति प्रोक्ता मुसजानां
 स्वयमुवेति च । एतदपि वचनद्वयं वस्तुनो न विरुध्यते । मुसजा ब्राह्मणाः बाहुजाः
 क्षत्रिया ऊरुजा वैश्या । परेषामय धर्मो लिंगधारणात्मको न विद्यते । लिंगं
 लक्षणं चिह्नं त्रिद्वैकवद्वयम् । तथा च वक्ष —मेसलानि न दृढेन ब्रह्मचारीति लक्ष्यते ।
 गृहस्थो यश्चिदेवायै नैवरात्रो मेव नाभित ॥ त्रिद्वैकेन पतिश्रैव लक्षणानि पृथक् पृथङ्गिति ॥
 १०] त्रिद्वैकपङ्कणमेकद्वैकस्यापि प्रदर्शनार्थं । एवमिह लिंग क्षत्रियवैश्ययोर्नेति द्वैकधारण
 निषेध एव मात्रमनिषेध । तथा गतिस्तुर्थाश्रमे नास्तीत्यस्यापि अयमेवार्थः । गति
 ज्ञानं सर्वे गत्यर्थं ज्ञानार्थं इति स्मरणान् । ज्ञानं च ज्ञापकनिष्पाद्यं अत एव तज्ज्ञा
 पककार्यं तत् । तेन ज्ञानरूपेण कार्येण कारणं ज्ञापकद्वैकधारणं लक्ष्यते । तथाचैन
 दुक्तं भवति—क्षत्रियवैश्ययोर्द्वैकधारणं नास्तीति लिंगनिषेध एव न त्वाश्रमनिषेध इति
 द्वैकधारणं यद्विरोधे विषयापराग एव मुख्य विरागामावे अधिकारामावात् । यत्तु धर्म
 विवृतादेव वचनांतरं—संन्यसेद्ब्राह्मण संन्यग्वानप्रस्थो भवेन्नृप । वानप्रस्थो भवेद्देश्य
 एव वर्णक्रमः स्मृतः ॥ इति । अत्रापि ब्राह्मण संन्यससंन्यसेदिति संन्यसशब्दोपादा
 नात् ब्राह्मणस्य बहिर्लिंगमूतद्वैकधारणोपेत एव संन्यासो न तु सद्गति इति गम्यते ।
 तथा च क्षत्रियवैश्ययोस्तद्विज्ञातश्रमो भवतीत्यर्थोऽप्युक्तं भवति अन्यथा संदोगसूत्र
 २०] कारादिवचनविरोधापत्तेः । अयं च तात्पर्यार्थः—अपाद्येनोपपत्तो बाधो न स्यादप्य
 इति न्यायेन श्रुतिस्मृतिवाक्यविरोधपरिहाराय विधिवाक्यानामाश्रमस्वरूपविधौ तात्पर्यं
 निषेधकवाक्यानां तु द्वैकपङ्कणमाश्रमनिषेधे तात्पर्यं । तस्मात्क्षत्रियवैश्ययोर्द्वैकपङ्कण
 मात्रनिषेधो न त्वाश्रमनिषेध इति । एवं प्राप्तेऽभिधीयते—श्रुतिस्मृतिनिरोधे तु श्रुतिरेव
 बलीयसी । अतः श्रुत्यनुसारेण व्यवस्थाश्रमं विधीयते ॥ ब्राह्मणा प्रयजतीति श्रूयते ।
 अत्र ब्राह्मणशब्दस्य ब्राह्मणत्वं जातिवाक्योऽर्थः । ब्राह्मणोद्देशेन च प्रयज्या विधी
 यते । उद्देश्यविशेषणमेवाविश्रितं इतिरूपमप्यवत् न तु उद्देश्यमविश्रितं तस्मादिह
 ब्राह्मणोद्देशेन संन्यासविधानान् उद्देश्यं ब्राह्मणत्वस्य इतिर्बहिर्विहितत्वात्तस्यैव प्रयज्या
 धिकारो मान्यस्य । ननु यदि भवेद्ब्राह्मणशब्दस्य ब्राह्मणत्वं जातिवाक्योऽधरतर्हि
 तस्योद्देश्यत्वेन विश्रितत्वात् । क्षत्रियवैश्ययोः प्रयज्यायां मा नाम भूदधिकारः । न
 ३०] च तथा ब्राह्मणत्वजातिरर्थः । अपि तु ब्रह्म वेदस्तन्निष्ठस्तद्व्ययमवान् वेत्ता ब्राह्मण
 इति वदाम्ययनवस्वमेकोऽनुगतो धर्मः स च ब्राह्मणशब्दस्यार्थः । तथा वेदाध्ययन
 पक्षरूपणेकेनोपाधिना ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याखण्डोऽपि काहीरुता भवेत्तुः । एवं च
 ब्राह्मणोद्देशेन प्रयज्याविधानान् त्रयाणामपि वर्णानां तत्राधिकारोऽस्त्विति चेत् मेव ।

यथा क्षत्रियशब्दस्य क्षत्रियत्व वैश्यशब्दस्य वैश्यत्व गोशब्दस्य गोत्वमर्थस्तथा
ब्राह्मणशब्दस्य ब्राह्मणत्वमेवार्थः । इति शेषजैमिनिवादरायणादिभिरगीकृतं तद्व्या-
वृत्त्येत (हन्येत) । अथोक्तव्याघातभयाद्ब्राह्मणशब्दस्य ब्राह्मणत्व वेदाध्ययनत्व चोभय-
मपि वाच्यत्वेन परिकल्प्येत तदन्यायश्चानेकार्थत्वमेकशब्दस्य निषिद्धं तेन न्यायेन
सह विरोधः प्रसज्येत । अथैव ब्रूणे-अन्यायश्चानेकार्थत्वमिति न्याये जाग्रत्यपि
गवादिशब्दानां यथाऽनेकार्थत्वमेव ब्राह्मणशब्दस्यापि अनेकार्थत्वमस्त्विति । न चै-
तदुचितं । अगतिका हाय गतिर्यदनेकशक्तिपरिकल्पनयापि अनेकार्थत्वस्वीकरण
शब्दार्थज्ञाने वृद्धव्यवहारः प्रमाणं वृद्धाश्च गवादिशब्दानां अनेकशक्तिकल्पनयाऽपि
अनेकार्थत्व अङ्गीकुर्वते । न ब्राह्मणशब्दस्य । अत एवाभिधानकारैरपि गवादिशब्दा
अनेकार्थवर्गे परिगणिताः । तेषामपि व्यवहारः शब्दश्लेषादिष्वेव न शास्त्रार्थनिर्णये । [१०
शास्त्रार्थपरिज्ञाने तु प्रसिद्धस्यैव ग्रहणं (१) नेतरस्य । इतरस्यापि ग्रहणे गोपशुविधायक-
वाक्येऽपि सास्त्राद्युपेतगोपिडव्यतिरिक्तस्यापि ग्रहणं स्यात् । स च गृह्यते । तस्मा-
च्छास्त्रार्थनिर्णयेषु प्रसिद्धस्यार्थस्यैव ग्रहणं (न!) युक्तं विपरीतार्थद्योतकवाक्यशेषाद्यभावे
अतोऽनेकशक्तिकल्पनादोषभयात् । ब्राह्मणशब्दस्य ब्राह्मणत्वजातिरेवार्थः न तु जाय-
मानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिः ऋणवान् जायते इत्यत्र ब्राह्मणशब्दो यथा वर्णत्रयपर एव
यत्राप्यस्त्विति चेत् मैवं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकवैषम्यात् । तथा हि ब्रह्मचर्येण ऋषिभ्यो
यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्य इति वाक्यशेषे ब्रह्मचर्यादिभिर्ऋष्यादिऋणत्रयापाकरण-
प्रतीते ब्रह्मचर्यादिषु त्रैवर्णस्याधिकारात् फलचमसवत् मुखांतरेण जायमानो वै
ब्राह्मण इत्यत्रापि त्रैवर्णिकानुप्रवेशाद्युज्यते तत्र त्रैवर्णिकपरत्वम् । प्रकृते तु वाक्य-
शेषाद्यभावान्न त्रैवर्णिकपरत्वम् । किं च यावता कालेन अवयवव्युत्पत्त्या लक्षणया [२०
वा क्षत्रियवैश्यादयो ब्राह्मणशब्देन प्रत्याख्यन्ते ततः पूर्वमेव लब्धात्मिकाया रूढेः प्राव-
ल्यात् अनुपपत्त्यभावाच्च रूढ्या ब्राह्मणत्वमेव प्रत्याख्यते । अतः प्रथमप्रतीतब्राह्मणो-
द्देशेन प्रव्रज्याविधेश्चरितार्थत्वात् । न चरमप्रतीतयौगिकार्थत्वस्वीकरणमुचितम् ।
ततश्च औदुम्बरीं स्पृष्ट्वा द्रायेत् इति श्रुत्या विरुद्ध औदुम्बरी सर्वा वेष्टयितव्येति स्मृति-
वचनम् । यथा विरोधाधिकरणे अप्रमाणमित्युक्तं एवं ब्राह्मणाः प्रव्रजन्ति इति
जाबालिश्रुतिविरुद्धं त्रयाणां वर्णानां वेदमधीत्य चत्वार आश्रमा इत्यादिकं स्मार्तं
वचनं जातमप्रमाणमेव । यद्वा श्रुतिविरुद्धस्यापि स्मार्तवचनानिचयस्य सर्वथा प्रामाण्य-
परिजिहीर्ष्या श्रुत्यनुकूल एवार्थः कल्पनीयः । तत्र त्रयाणां वर्णानां वेदमधीत्य
चत्वार आश्रमा इति । औचित्यं च श्रुतिविरोधात् ब्राह्मणस्यैव तुर्याश्रमाधिकार-
विधौ नान्यथा । त्रैवर्णिकानां संन्यासो विद्यते नात्र सशयः । शिखायज्ञोपवीतानां [३०
त्यागपूर्वकदंडयुगिति ब्रह्माण्डपुराणवचनमपि लदोगसूत्रेण समानार्थम् । यच्च ब्रह्म-
वैवर्तवचनं वैराग्योत्पत्तिमात्रे च संन्यासे परियुज्यते । रागवान्ननु विप्रो वै वेदवेदाग-
वित्तम इति । वेदवेदागवित्तमोऽपि विप्रो रागवाश्रेत्संन्यासेन परियुज्यत इत्यन्वयः ।

एवं च विप्रस्य विरक्तस्यैवाधिकारोऽभिहितो भवेत् न क्षत्रियादेः । यच्च स्मृत्यन्तर-
क्षणप्रपमपास्त्य निर्ममो निरङ्कुरतिः । मत्ताः क्षत्रियो वाध वैश्यो वा प्रमजे
दृष्टात् इति । अस्यायमभिप्रायः । गृह्यात्मप्रजेत् शानप्रस्थाधर्मं गच्छेत् । प्रमज्याशब्दो
प्रयापि संन्यासे कृत्स्नथापि धुनिविरोधपरिहारार्थं अत्र सृतीयाधर्मपरः अत्रापि
वैराग्यहेतुकत्वात् । यद्वा यदा ब्राह्मणः स्ववृत्तावजीवन् क्षत्रियवृत्तिमाधितः तत्राप्य
जीवन्वैश्यवृत्तिं ततश्च सा आपदं निस्तीर्यापि न वर्णान्तरवृत्तिं परित्यजति किं
तत्रैव वृत्तावस्थितः तदा तत्क्षेत्रादिश्रुतिर्जीवनेन स एव ब्राह्मणः क्षत्रिय इति
वैश्य इति च व्यपदिश्यते । शास्त्रान्मनुस्मृतकालेपि क्षत्रादिवृत्तिनिरतत्वात् तस्यापि
प्रमजदृष्टादिति प्रमज्याधिकारं दर्शयति । अत एव ब्राह्मणः क्षत्रियो वाध वैश्यो वा
१ प्रमजेद् गृहादित्यशब्द उपात्तः । ब्राह्मणः एव अधानन्तरं क्षत्रवृत्त्याभ्युपगमा
क्षत्रियः अथ वैश्यवृत्त्याभ्युपगमप्रतिपादनादभ्युपगमार्थो गम्यत इत्यर्थः । एतेन ब्राह्मण-
क्षत्रियो वैश्यस्ततो गच्छेद्वन गृही । संन्यसेद्वापवा इत्येतदपि व्याख्यातम् ।
एवं च मनुदत्ताश्रेयसचनान्यथानुकूलानि भवेयुः । अस्माच्छ्रुतिविरोधपरिहारार्थक
रीत्या अन्यान्यपि विरुद्धवचनानि ज्ञेयानि । यच्च जडमरतं प्रत्युपदेशः पौण्ड्ररूपे
ष्वपि मृत्योः परं शांतमनामर्थं शान्त्यतम् । पदमिच्छुरसि सत्वरमईसो भवाहेति । अभेदं
चिन्त्यम् । जडमरतं प्रत्युपदेश उक्त लक्षणया क्षत्रियमात्रं प्रति । आद्ये जडमरतस्यै
वेति नेतरक्षत्रियमाप्तिः । किं च जडमरतोऽपि वैशेष्यारणपूर्वकमाधर्मं गृहीतवानिति
न कापि ध्रुवते । अतो ब्राह्मणः प्रमजन्ति इत्येतद्वनुरोधात्परमईसो भवेदित्यस्याप
मर्थः परमईस इव निर्ममो भवेदिति । नापि द्विस्तायाः—तत्र हि लक्षणा सा च न
२० युक्ता न विधौ लक्षणेति मद्गुरुप्रभृतिभिर्विधौ लक्षणानिवेषात् । विधिरिति वद
त्वादी प्रष्टव्यः किं विच्छिद्यविधिरुक्तं प्राप्ते कर्मण्यधिकारिविधिरिति । पक्षद्वयेऽपि
लक्षणप्रसक्तिर्द्वारा । ननुद्वेरेण लक्षणा विध्यंते अतो न दोष इति ॥ चेत् तर्हि
लक्षणोद्वेरेपेपि न युक्तेति श्रूयः । तथाहि संप्रधानुपपत्तिर्या हि लक्षणा । न चात्रा
नुपपत्तिः पूर्वोक्तरीत्या वाक्यस्यार्थान्तरपरत्वेनाप्युपपत्तेः । या तु जायाल्लिधुतिः
जलकपाक्षवत्क्यसंवादे तत्र परमईसा नाम संवर्तकाकभिश्वेतकेतुदुवासाभिनिद्राप
जडमरतदत्ताश्रेयरेवतकप्रभृतय इति । अत्रापि विधामकप्रत्ययमावात परमईस
सदृशधर्मवन्त इति । अहंकारममतपोरभावात्परमईस इति व्यपदिश्यते । तस्मात्सिद्धं
ब्राह्मणस्यैवाधिकार इति ॥

मवादिरेतत् सम्प्रविभाष्याननेवाचारमार्गेण तत्रत्या कौंकणा परंपितव्याः अप
३० प्रष्टापथ एव कौंकणामांशपरपरागत इति । मयद्वेगारिधताये स्युः पंडितात्मन्य
दर्शिनः । पत्रमेतत्समालोक्य सुष्यन्तु हृदयात्प ॥ धीर्मानारामर्षद्रापणमनु ॥

यित्वपूरसमीपस्थो गोपातो गुर्जराह्वयः । यक्षेभ्यस्माजभेदं पुस्तकं वे ध्यन्

लिखत् ॥ शास्त्रज्ञानं समालोक्य आचार च विचारतः । श्येनबीजातिधर्माणां निर्णयः
कथितो बुधैः ॥

शके १८१७ आश्विन वद्य ८ भृगौ तद्धिने सान्धे विनायकेन लिखित ॥

श्री ६ युत वेदशास्त्रसंपन्न गुरुवर्य दत्तात्रेय वासुदेवशास्त्री निगुडकर-श्रीसंस्कृत-
पाठशाला प्रधानाध्यापक श्रीसंस्कृतपुस्तकसंग्रहालय व्यवस्थापक (राजापुर)
-पूज्यचरण-शरणेन-पाठणकर-कुलोत्पन्न-देवगोब्राह्मणानुचर-श्रीरुष्णस्य तनूजनुषा
रघुनाथशर्मणा विदुषामनुचरेण श्रीसंस्कृतपुस्तकसंग्रहालयार्थं विन्यस्तोऽयं श्येन-
बीजातिधर्मनिर्णयः १७३४ आश्वयुजि सुदि नवम्यां मदवासरे ॥ श्रीयुत वेदशास्त्र-
संपन्न महादेव भाऊभट्ट नवरे (मोकाशी) महाशय समर्पितादर्शपुस्तकात् ॥
(प्रायेऽशुद्धात्) ॥

[१०

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ शुभमस्तु ॥

८२ वाकेनीस (ठोसर)

या वाकेनीस (ठोसर) घराण्याची सगतवार हकीकत पूर्वी कोठें च प्रसिद्ध
झालेली नाही. पुढील हकीकत माझे मित्र श्री० दादासाहेब ओंकार यांच्या दप्तरात
२०] या घराण्याचे काही कागदपत्र सापडले, त्यावरून लिहिली आहे.

१ वाकेनीसांचे मूळ संपादक विठल कान्हो ठोसर यास श्री० छत्रपति
शाहुमहाराजांनी वाकेनिशीची मुतालकी सांगितली. केव्हा सांगितली याबद्दल कोठें च
उल्लेख नाही. राजदरबारची वाकेनिशी आपण स्वतः करीत असून आपले पुतणे
मल्हार विश्वनाथ ठोसर यांस बाळाजी विश्वनाथ यांजकडे वाकेनिशिविर नेमून दिले. [२०
पुढें ते (विठल कान्हो) इ. सन १७२२।२३ साली महायात्रेस मल्हारपताम बरोबर
घेऊन गेले तों त्यांस वाटें देवाज्ञा झाली. जाताना त्यांनी आपले राजदरबारचे
कामावर आपले भाचे गणेशपत बेहरे यास बदली दिले व आपले घरादाराची एकं-
दर व्यवस्था सर्व त्यांचेकडे च सोपविली होती. मल्हारपंत परत साताऱ्यास येऊन
पाहतात तों गणेशपत बेहऱ्यांनी घरातील सर्व विषय लाबविला व राजदरबारच्या
असामीबद्दल हि काही च दाद लागू देईनात. मल्हारपंतानी पुष्कळ सटपट केली
परंतु गणेशपंतास दरबारचा आश्रय असल्यामुळे मल्हारपंताचें काही चालेना.
शेवटीं तेथे काहीं दिवस राहून शिवापुरास मुले माणसे घेऊन रहाण्यास आले.
तेथून हि काही दिवसानी पुण्यास येऊन घर बांधून राहिले.

विठल कान्हो यांचे बांधू दादो कान्हो हे प्रथम रसाळगड किल्याचे सभनिशीवर होते परंतु तो किल्ला अंगारकाकडे (आमि पांचेकडे) गेल्यामुळे सळेगांवी सुदैराव दामाडपाकडे पाकेनिशीवर राहिले सळेगांवी त्यांनीं घर बांधिलें, नंतर बहुरास (भोरास !) जाऊन तेथे हि घर बांधून राहिले ते मरण पावल्यावर त्यांचे पुत्र रुष्णाजी व नातू बाळाजी हे पुण्यास येऊन घर बांधून राहिले

मल्हारपंत पुण्यास आल्यावर लोंकर व वारले त्यानंतर श्री० छत्रपति शाहू महाराज हि वारले मग रामाजी काशी ठोसर आपल्या असामीकरिता गणेशपंत बेड्यांचे पुत्रांशी मांडावयास सातान्यास गेले त्याचवेळीं रुष्णाजी दादाजी ठोसर हे हि तेथे गेले होते बेड्यांशी मांडाव करण्यामध्ये सर्प करणें भाग पडलें तर मद्रत - १०] करतील अशा हेतूने कोनेर राम कोल्हकर यांचे पंगी रुष्णाजी दादाजी वसले असतां त्यांस बोलवावयास रामाजी काशी गेले व त्यांस आपला हेतु सांगितला तेव्हा रुष्णाजी दादाजी यांनीं स्वयं सांगितलें कीं, ' विठल कान्हो यांची जाह तुम्हींच मिळवून साणें आह्मांस कांहींच नको ' इतकें झालें असून हि बाळाजी रुष्णाजी व रामाजी काशी यांचा अपसास तंटा लागला रामाजीच्या पक्षाचं म्हणणें विद्वत्पंताचे पत्रात् छत्रपतींनीं मल्हार बिम्बमाथ यांस बाकेनिशी सांगितली व बाळाजी पंताच्या पक्षाचें म्हणणें विद्वत्पंताचे पत्रात् दादो कान्हो यांस बाकेनिशी मिळाली या संटपाचा निकाल होऊन रामाजी काशी यांस व बाकेनिशी मिळाली (इ सन १७५०)

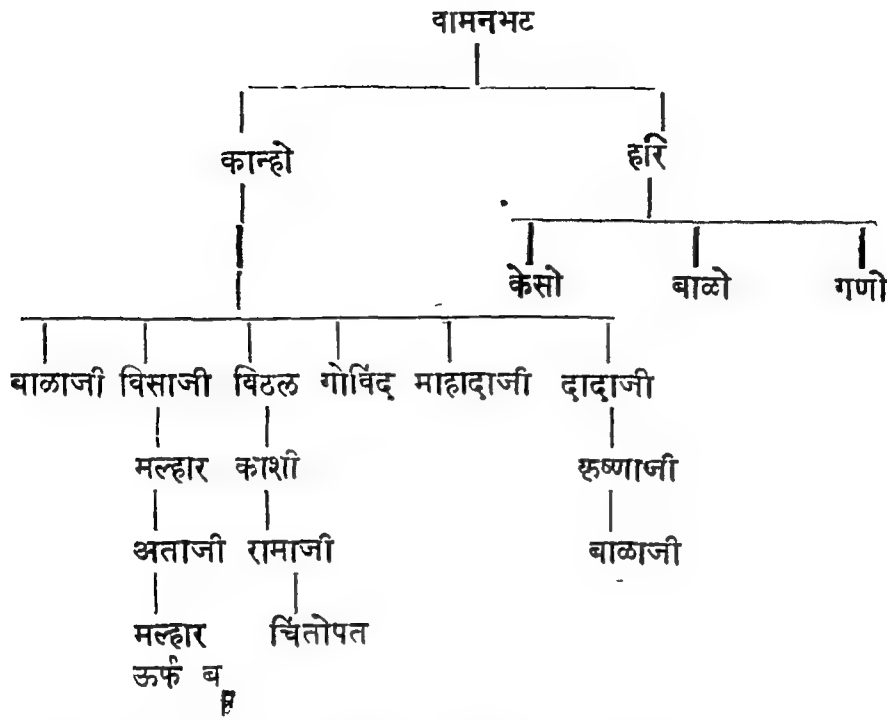
रामाजी काशी बाकेनीस यांचो कारकीर्द इ सन १७५०-१७८० पावेतो २०] झाली असावी

नंतर अताजी मल्हार बाकेनीस झाले त्यांची कारकीर्द इ सन १७८०-१७८७ पर्यंत झाली असावी

त्यानंतर मोरो जमार्दन व बिटल राम हे बाकेनिशीवर हात यांची कारकीर्द कोठपर्यंत झाली हे समजण्यास माग नाहीं

अताजी मल्हार यांचे पुत्र मल्हार अनंत ऊर्फ बापा बाकेनीस हे इ स १८४४ मध्ये वारले त्यांचे पत्रात् त्यांचें कुटुंब जानकीबाई सन १८५४ पर्यंत इपात असल्याबद्दल उल्लेख सापडतो त्यांस फक्त एक मुलगी काशीबाई या नांवाची होती ती सदाशिव मारेश्वर ऊर्फ बापासाहेब ओंकार यांस दिलेली इ नी, तिचें सासरच नांव वाराणसीबाई

२ वाकेनिसांचा वंशवेलः—

वरील वंशवेलींतील नांवांशिवाय माहादाजी राम, विठल राम, जनार्दन राम, [११] मारो जनार्दन, गोविंदपत ठोसर ही नांवे कागदपत्रांत बरेच ठिकाणी आली आहेत परंतु हे कोणाचे कोण हे स्पष्ट समजले नसल्यामुळे वेलींत दाखल केलेले नाहीत

३ वाकेनिसांचे कामः—वाकेनिसाकडे श्रीमताच्या खास पंक्तीची व वाड्यातील एकंदर जेवणारांची व्यवस्था होती आचारी, पाणके, शागीर्द यांचे कामांवर देखरेख ठेवून त्यांस काढणे व नवीन नेमणे, भाजीपाला, दूध, सरपण, वगैरे जिन्नस पुरविणे इत्यादि कामे (लेखांक २-८) त्यांचेकडे असत. यांचेकडे मुदचल कोठीचा काहीच संबंध नव्हता. कोठीवर स्वतंत्र मनुष्य असे (लेखांक १।१०),

४ उत्पन्नः—

७—मोकासे गाव

२ प्रां अकलकोट

१ मौजे सिरोल

१ मौजे चोरगाव

२

इनाम

१ वाडा ढोकमले

कसबे नेवरे

१ जमीन मौजे भाट-

मरळी इनाम चावर' १

[२०]

१ मौजे किकणी प्रा सिरवल
१ मौजे खैरे प्रा मझाड
१ मौजे जाब प्रा चाई
१ मौजे तुरल प्रा राजापुर
१ मौजे कडबई

१ जमीन भीजे जायगाव
पा पारनेर
१ गाव मौजे पाटेगाव
पा पैठण

७

या शिवाय नेमणूक हुजूरून पावे ती—

तेमात होन पातशाही

किसा

१०००० साधास

७॥ समगे मोईन खेराज

१६०० कारकून असाम्या

दसरा

१०]

४

दर ४०० प्रा

० घोडी पागेची बसाव

११६००

पास होम

२

या शिवाय वाकेनिसांकडे (१) हुजूर बाजार अथाहा पिलाडीचा जकात
अंमल (लेखांक १११२११३) (२) नारायणजी थावर यांचे पागेची कडगिरी
(३) बाळाजी सडेराव पांच्या पागेची मजमू (४) प्रांत धरडे येथील मजमू
(५) प्रांत पडतूरची मजमू (लेखांक १४) इतके चालत होते

वरील मोकासे, गाव, जमीनी, त्यापैकी काहीं सुद्धा मल्हार अनंत ऊर्फ पापा
वाकनीस यांजकडे चालत नव्हते असे त्याचे कारकीर्दीतील कागद पत्रावरून दिसते
२०] दुसऱ्या बाजीरावाच्या कारकीर्दीत त्यास दरमहा तीनशे रुपये नेमणूक होती
पुढे श्री अमृतराव पेशव्याचे निघण्यात खेरावाचे लोकांस (१४ अंसामां) एक लग्न
रुपये मिळत असत त्यापैकी बाबावाकेनिसांस सालीना १२०० रुपये मिळत असत
शिवाय कंपनी सरकाराकडून सालीना रुपये ३०० नेमणूक होती त्याचे पश्चात्
जामकीयांस सरकारातून सालीना नेमणूक करू रुपये १०० मिळत होते

५ यांचा वाटा:-वाकेनिसांचा वाडा शनिवार पेठेत भाट्याच्या बायल गोसाव्याचे
वसिणेस आहे इ. सम १८५० साली त्याचा घर मंथर ४६० होता व इर्ली पर
मंथर ५९ आहे हा वाडा इर्ली चिंचवडचे रा रमडे यांजकडे आहे. वाकेनिसांचे
आणसी एक घर वेताळ पेठेत आहे. तें कोर्ट आहे, व इर्ली कोणाच्या मार्यात आहे
हे मात्र समजत नाहीं

६ पुढें प्रसिद्ध होत असलेल्या कागदाकडे कोणी बारकाईने नजर फेकल्यास खूप शतीने राज्य राखणाऱ्या नानाच वाड्यांत जेवणाऱ्या असामीपासून हि लक्ष्य हांतें हें दिसून येणार आहे. तसें च त्यांच्या शिस्तीचा हि नमुना लेखाक २ व ४ मध्ये पहावयास मिळेल.

~~~~~

लेखांक १

श्री

जयानी आताजी मल्हार वांकेनीस याणी लिहून दिल्ली ऐसीजे आपले चुलत आजे विठल कान्हो यास राजदरबारची वांकेनीसी होती तेथे आपले तीर्थरूप मल्हार विश्वनाथ व विठल कान्हो या उभययेताचे कुटुंब येकत्र सातारियास होते सवसार येकत्र च होता ते समई आपले चुलत आजेदादो कान्हो यांस किले रसाळगडची [१० सचनीसी होती तो किला आगारकाने घेतलियावर सातारियास आले ते बेरोजगार साा विठल कान्हो याणी खडेराव दाभाडे याजकडील वांकेनीसी त्यास लाऊन दिल्ली ते दाभाडे याकडे धदा करीत आसता तळेगावी घर बाधोन राहिले होते काही एक दिवसी बहुरास घर बाधोन राहिले तेथील धंदा चालेनासा जाहाला दादोपत हि काही दिवसी मृत्य पावलियावर त्याचे पुत्र रुष्णाजी दादाजी (रुष्णाजी दादाजी) याचे पुत्र बाळाजी रुष्ण बहुरास होते अलिकडे पाच वर्षे पुण्यात घर बाधोन राहिले आहेत आपले चुलत आजे विठलपंत याणी साा बाळाजी विश्वनाथ पत प्रधान याजकडील वांकेनीसी — ..... ले तीर्थरूप मल्हार विश्वनाथ यास सांगोन पाठविले राजदरबारची वांकेनीसी आपण करीत आसता काही एक दिवसी विठल कान्हो माहायात्रेस जाऊ लागले तेव्हा मल्हारपतांस समागमें घेऊन गेले ते मार्गी [२० देवाज्ञा पावले त्याचे क्रियाकर्म सर्व मल्हारपतानी केले उपरांत सातारियास आले ते काही येक दिवस सातारियास राहिले तेथे गणेशपंत बेहरे आपले तीर्थरूपाचे आतेबधू हे राजदरबारचे आसामीवर ठेविले होते व घरचा स्वर्च वेच सवसार त्याजकडे होता त्याणे वित विषय आवघा आटोपून बसला व धधाहि आटोपून बसला मल्हारपताचे काही चालो देईना त्याणी कजिया बहुत प्रकारें सांगितला परंतु दरबारचा आश्रय बेहरे यास बहुत यामुळे त्याचे काही न चाले तेव्हा काही दिवस मल्हारपंत सातारियास राहून मग माणसे घेऊन शिवापुरास येऊन राहिले तेथून काही दिवसी पुण्यास येऊन घर बाधोन राहिले त्यास काही येका दिवसी देवाज्ञा जाहाली पुढे शाहू महाराज कैलासवासी जाहाले ते समई आपले तीर्थरूपाचे चुलतबधू याचे पुत्र रामाजी कासी हे गणेशपंत बेहरे याचे पुत्रासी कजिया सांगावयास गेले ते समई रुष्णाजी [३० दादाजी सातारियास आले होते ते द्रव्यवान साा त्यांस वाद सांगावयास कुमकेस

पोलावीत होते आपला संवसार बसिसत बाव सागावयास द्रव्ययुक्त पाहिजे सा ते द्रव्याची कुमक करितील आपण मेहनत करू साधल्यास त्याचे द्रव्ययुक्त लागेल सा त्यांस काही देऊ ऐसे चिन्तास आणून त्यांस कोन्हेर राम कोळटकर याचे परीबसले होते तेथे बोलवावयास गेले तेव्हा रुष्णाजी दादाजी याणी उत्तर केलें की बिठळ काम्ही पांची जोड मेळऊन तुम्ही च साणें आम्हास काही च नको आपण कजिया सांगत नाही गावडे गापी राहून स

(अपूर्ण)

(२)

थी

राजशी अताजी मन्झर गोसावी पासी झुा इदि सैमांनीन मया व अलफ १०] करारसत्ताच्याकडील शिबक विजयाथ अगर बालाजी शकर याचे शिरंजीव पुरंदरी असल्यास सासा व शिष्य सरकारचे वाडियात दोन आसामीस भोजनास पाळीत जाणे कारकून असल्यास एकास च भोजनास पाळणे *जाणिजे छ २१ रौवल

(३)

थी

शिरंजीव राजशी नारायणराव यळाळ यापती माधवराव बलाळ प्रधान आसी बाव उपरी पेथाल कुशल जाणोन स्वकीये कुशल लिहिणे विशेष गगाभर बाबाजी कारकून निा मराठे वाडवी याजळा वाड्यांत जेऊ देणे † हे आसिबाद

पो छ २७ जमादिलासत झुा सपेन

(४)

थी

राजशी रामाजी कासी वाकेनीस गो

२०] झुा आर्यासवेन मया व अलफ पुण्याचे वाड्यातील जेवणारांचे पादति गोदुवाई देशमुखीण यांचे निसवतीचे जेवणार आसामी साह्य होत्या त्यापेकी तीन असामी करार केल्या होत्या इली पेथजीप्रमाणे साह्य आसामी यांचे निसवतीच्या करार केल्या असेत यांस वाड्यांत जेऊ देणे † जाणिजे छ ११ मोहरम बहुत काम लिहिणे

सेरान
सीमा

* माना फडनवीस यांचे हातध † अक्षर साधवि ‡ इत्ताक्षर माया फडनवीसांचे

(५)

श्रीगणराज

विनती उपरी श्रीमंत सौ चाई उदैक भोजनास वसतबागांत भोजनास जाणार त्यास आपण मजला सांगितले की साहित्य करून करावे त्यास आपले सांगितल्या-प्रमाणे मी सर्व करितो परंतु दुसरा आचार्यारी व पाण्यास ब्राह्मण माकणसुधा व ताव्या येणेप्रमाणे आपण सागोन मग जावे क्षीरीस दुध व रक्तवान येणेप्रो पाहिजे हे विनती

(६)

श्री

राजश्री रामाजी काशी गोसावी यांसि

सुहा तिसा सबैन मया व अलफ रा बापूजी नारायण जोसी यासी पुण्यास पाा आहे तरी सरकारच्या वाड्यांत भोजन करून राहातील त्यास राहू देणे यास तेथेच [१० भोजनाची आज्ञा केली आहे तरी तेथे भोजन करून राहू देणे जाणिजे छ ४ रजब

(७)

श्री

राजश्री अंताजी मल्हार गो

सुहा इसने समानीन मया व अलफ मल्हारजी तावरा खिजमतगार यास जेवावयास पात्र १ येक दररोज वाड्यातून देविले असे तरी सदरहु येक पात्र दररोज देत जाणे *जाणिजे छ २५ जिल्हेज

(८)

श्री

राजश्री अताजी मल्हार गो यांसि

सुहा सलास समानीन मया व अलफ देणे वेा सदासीव दीक्षित कर्वे उपाध्ये याणी कुटुब पुण्यात आणिले सबब दुध दररोज वजन पके ४४१ येकसेर देविले असे [२० तरी कुटुब पुण्यात आहे तो पर्यंत देत जाणे +जाणिजे छ २३ जिल्काद

(९)

श्री

राजश्री चिंतो विश्वनाथ दाा मुदबस कोठी गोसावी यांसि

सुहा इसने सबैन मया व अलफ राजश्री रामाजी कासी यांजकडे पेशर्जाप्रमाणे वाके-निसी करार केली असे त्यास वाड्यातील जेवणार वगैरे याचे बदोबस्ताचें कामकाज

* हस्ताक्षर नाना फडनविसाचे. † हस्ताक्षर नाना फडनविसांचें.

तुम्ही करीत जाणे पेशजी तुम्हांम पत्र सादर जाह्याले होते त्यास झर्ली सदरहूचा
 यंदोबस्त पूर्ववत्प्रमाणे मारनिल करितील तुम्हीं दसलगिरी न करणें जाणिजे छ०
 सामान आह्माप्रमाण

छसन
 सीमा

(१०)

शी

राजभी बितो बिम्बनाथ गो पांति

झ्या इतने सयेंन मया व अलक पुण्यांत बाढियातील जेवणाराचा वगेरे कुलकारमा
 बाकेनीस पाजकडे सांगितला असतां तुम्ही घालमेल करितां म्हणोन विदित जाले
 ऐसियास बाढियातील जेवणाराचा वगेरे कामकाज बाकेनीस करितील मुदवस्त
 कोठीचे मात्र कामकाज तुम्ही करणे बाकेनिसाच्या कामकाजात तुम्ही घालमेल
 १०] येकद्व न करणे येबिसी किरोम बोमाटा घेऊ न देणे जाणिजे छ १२ रमजान
 आह्माप्रमाण

छसन
 सीमा

(१)

भीशंकर

यादी आमलवद जकात बाजार हुजुर स्वारी राजभी पंत प्रधान मुा समान
 तिसा सीतेन मीया व आलक छ १३ मोहरम म्हा छ ८ माहे सकर आबल ता
 आसीर मीनहू

जमा _____ सो २५९१२

तपशील _____

१६ जकात सर १३०६॥ यो
 ८३॥ मुतसर १३३६ दर ८८
 १०॥ किरामासर १३॥ यो
 १॥ बागार्त सर ७ दर ।

१६

६३॥ मकास यो
 ७॥ छपाराकापड यो

३१२]

१ कर्मावाँस

११ म्हानिमाल

८३ गज बाजार पकी मक्का

२५९१=

सा

५७॥ चिटी सरकार आपाजाराव पातनकर खातो उटे नकर २ किं॥ रु ४६० दर
१२॥ प्रो

२५ छ ८ सकर सुआ समाण पकी चिटी हाणमतराव ढमढेरे सीलदार सालगुदस्ता
लस्करात खातो उटे नकर १ किंमत रु २०० दोणेसे दर सेखडा सा १२॥
प्रा यो [१०

१९॥- सिवबदी आा यो ७

५ कारकूण आा १

७॥ प्यादे आा ५ यो दररोज

२

१॥ विसमालखान

१॥ आवाजी मोव्होने

१॥ भवानी सितोला

१॥ सुलतान जेमाल

१॥ वाकू रावाजी

७॥

[२०

७ सारवाने विमाम मादे १

१९॥

४ भोजन खर्च

१०६

बाकी

१५२१=

राजभी रामाजी कासी काढार जकात बाजार लस्कर गोसावी पांसी
 झुहुर सन इहिदे सयैन मया व अलफ रा बिसाजी रुष्ण पागा बाणी लस्करच्या
 बाजारात पागेकडे चार उंट अकराशे रुपयास सो केले आहेत त्याचे जकातीचा
 आकार होईल तो पागेकडे सर्भ लिहून जकातीचा तगादा न लावणे जाणिजे
 छ १६ सकर

(१३)

श्री नकल

असाबित लक्ष्मी आळंस्त राजमान्य राजभी रामचंद्र गणेश व बिसाजी रुष्ण
 गोसावी पांसी

१०] सेवक माधवराव बल्लाळ प्रधान नमस्कार उपरी येथील कुशळ जाणूम स्वर्क्याये
 कुशळ लिहीत जाणे विशेष बाजार लस्कर आषाढी व निशाढी येथील अमल दरो
 यस्त राजभी रामाजी कासी बाकेनीस पाजकडे आहे तरी तुहाकडाल बाजारेचे
 कामाबिसीचे कामकाज मारनिळेकडील कारकुनाचे हाते येणे जाणिजे छ २६
 रणप झुा तिसा सीतैन मया व अलफ बहुत काय लिहिणे

(१४)

* श्री

बिरंजीव राजमान्ये राजभी समसेर बहादुर पांसी

सदासिव बिमाणाजी आसीबाद उपरी येथील कुशळ जाणोन स्वर्क्याये लिहित
 जाणे विशेष या पडमूरचे जागीरचा माहाल तेथील मजमू राजभी रामाजी कासी
 पांसी सांगितली असे तर मशारपुरलेकडील कारकून येईल त्याचे हातून या
 २०] मजमूरचे मजमूचे कामकाज घेत जाणे वेतग नेममुक्त पेस्तर साली करार करून
 दिली जाईल जाणिजे छ २५ साषाम झुा सातैन मया व अलफ बहुत काय
 लिहिणे हे आसीरबाद

श्री मा गुजुगदार

*समंद पत्र सदाशिवरावमाऊंच्या हातर्चे आहे

८३ पेशव्यांचा गोखाना

शहर पुणे येथे शनिवार पेठेंत भाव्यांचे बोळांत गपचुपांचे वाड्याचे पूर्वेस गोखाना आहे म्युनिसिपालकमिटीचे धरनवर ३९ ते ५८ इतक्यांचा गोखान्यांत समावेश होतो हल्ली तेथे वेगवेगळे मगठे धंदेवाले रहात आहेत. त्यांच्या पूर्वी सदर जागा शनिवार पेठेंतील निळकटशाखी थत्ते याचे वंशजाकडे होती. त्याजपासून हल्लीच्या मालकांनी विकत घेतलेली आहे. न० ३९ ते ५८ इतके वेगवेगळे मालक असल्यामुळे इतके वेगळे नंबर पडले आहेत इतकी सर्व घरे मिळून पूर्वी फक्त एकच नंबर होता. असें तेथील वृद्ध माणसाकडून समजतें. ज्याचा उतारा खाली दिला आहे तो असल कागद श्रीमत दादासाहेब ओंकार यांच्या दफ्तारांत वाकेंनीस (ठोसर) यांच्या प्रकरणासंबंधी कांही कागदपत्र सापडले त्यांपैकी आहे. [१०

श्री

नकल

श्रीमत राजश्री पंतप्रधान

स्वामीचे सेवेसी

विनती सेवक रामाजी कासी वाकेंनीस कृतानेक साा नमस्कार विज्ञापना ऐसीजे शनिवार पेठेत सरकारचे म्हसीचा वाडा आहे त्याचे दक्षणेस माझे घर आहे, त्यास म्हसीचे वाड्याचे दक्षणेचे सोप्याजवळ माझ्या घराचे पूर्वेचा सोपा बाधो लागलो तेव्हां येऊन रद्दबदल केली की मी सोपा बाधणार त्यास भित नवी घालावी तर जागा थोडी यामुळे सरकारचे सोप्याची भित कच्चा इटाची आहे ती पाडून पक्या विटाची भित घालून पाणी माझ्या आगणात पडते तें भितविळून काडून रस्त्यांत [२० पूर्वेकडे पाडतो आणि सोपा सरकारचे भितीपावेतो करितो या प्रो रद्दबदल केली त्याजवरून सरकारचे सोप्याचे पूर्वेच्या कोपऱ्यापासून पश्चिमेकडे तेवीस हात माझा सोपा होणार त्यानेंयत भित पाडून नवी भित घालावी भितीस खर्च लागेल तो निमे सरकारचा व निमे तुमचा व सान्या भितीची जागा सरकारची या प्रो सरकारात कागद लिहून देऊन काम करणे म्हणोन आज्ञा जाहली त्याजवरून सरकारचे सोप्याची तेवीस हात लाव व पावणे दोन हात रुद्द व उची एक मजला भित जुनी होती ती पाडून हाली आपण नवी भित पक्या विटाची घातली आहे त्याचा आकार रुपये ८०॥ त्या पो निमे भित मजकडील त्याचे निमे रु. ४०। व निमे भित सरकारची त्याचे रुपये ४०। सरकारातून पुढे द्यावयाचा करा(र) आसे मी लाविले आहेत

१. मिर्गशी भागा सरकारची सरकारच्या सोप्याचे पाणी मितीबद्धन काढावे ते मी
 रुपय लागतील त लावून काढून देतो एक मजल्यावर भित छागेल ती मी पालतो
 त्याचे सरकारातून काही देऊ नये यापमाणे कडूल कडून हे लिहून दिले असे

गं भा सुसुमेवार

८४ नाशिक येथील श्रीसुंदरनारायणाचे देवालय

बाल साहा मेढळापुढे रों बि का राजवाडे पानी " लीळासंवाद " नामक
 मानमाची संघावर निबंध वाचला त्यानं काठ या व्याख्यात चमचराने नाशिक,
 त्रिंबक, येथे यात्रा केल्याबद्दल लिहिले असून नाशिकच्या देवालयाच्या नावाचा
 उल्लेख केलेला आहे " सुंदराचे देऊळ " असा संघात असलेला उल्लेख दिला आहे
 १] याचकन शके १२०० च्या सुमारास ज्या वेळी चमचराने यात्रा केली तर्फी सुंदर
 नारायणाचे देवालय होत शके १२२५ चे सुमारास नाशिक भाग दिहाकडील दौल
 ताबादच्या सुमेदासकडे गेला, मंतर शके १२७२ चे सुमारास बाम्बणी राजाकडे
 आला शके १५२५ चे सुमारास अहमदनगरच्या ताब्यांत येऊन शके १५२५ चे
 सुमारास मोगलांच्या ताब्यांत आला मोगलांचे ताब्यांत हा भाग आल्यानंतर च
 श्रीसुंदरनारायणाचे देवालयाचा उल्लेख झाला असावा असा अदमास आहे हे काल
 गेलेनंतरमधम येतले बाह्य

ह्यावेळी यवनलोक देवालयाचा विषय करण्यास आहे तेव्हा सुंदरनारायणाने
 रमा व लक्ष्मी पासून जवळ च असलेल्या हाडेत उडी घेतली मंतर देवालय
 जमानदोस्त कडून त्या त्रिकाणी कयरी व मशिदी बांधल्या अशा जनवर्ता आहे
 २०] अशा रीतीने देवालयाला मूर्ति माहीती सात्त्यानंतर पुजाऱ्यांनी सुंदरनारायण व
 रामलक्ष्मीच्या दुमन्या मूर्ति करून त्या मापल्या घरात गुन रातीने ठेवून ते पुजा
 करीत असत शके १५६३ चा एक परासबंधी कागद हल्लीचे पुजारी पानी मला
 दाखविला त्यात 'ज्या परास देव आहेत' असा स्पष्ट उल्लेख आहे म्हणजे शके
 १५६३ चे पूर्वी च देवालयाचा उल्लेख झाला ई उपर आहे मात्र तो केवळ व
 कोणी केला पायदल आज निश्चित सांगता येत माही पुढे शके १६७३ च्या
 सुमारास नाशिक मात पेशव्यांच्या ताब्यांत आल्यानंतर च शके १६७८ चे पूर्वी
 ये रा स्वप्नजम प्रभु धमाधिकारी (गोत्र काश्यप, सूत्र बाजसनीय) यांच्या
 पद्विलाच्या विमतीवरून श्रीमंत मानासाहेब देशने व गंगाधर बशीरत पद्वीह हे
 यांच्या परी गेले तेव्हा देऊळ बांधण्याबद्दल गोट निवाली असता गंगाधर या

यत यांनी सांगितले की “येवनांचा वाद आम्ही घेणार नाही तुम्ही मसीद व कवरी पाडून जागा नीट केली म्हणजे आम्ही देवालय बांधोन देऊ” याप्रमाणे झाल्यावर लक्ष्मणभटाच्या वडिलाने तेथे असलेल्या यवनाच्या मसिदी व कवरी सर्व खणून जागा चांगली केली (लेखांक १), व डोहातील मूर्ति काढून पुनः स्थापना केली. (रात गुप्त असलेल्या मूर्ति हल्ली देवालयाच्या बाहेरच्या गाभान्यात एका कपाटात आहेत) नंतर गंगाधर यशवंत यांनी शके १६७८ पौष शुभा १० भृगुवार रोजी श्रीसुंदरनारायणाचे देवालय बांधण्यास प्रारंभ केला. (लेखांक २)

श्रीसुंदरनारायणाकडे हल्ली इंग्रजसरकाराकडून दरसाल नक्त नेमणूक रुपये ८०२ मिळतात. गंगाधर यशवंत चद्रचूड यांनी देवाकडे पूर्वी कोतूळ परगण्यापैकी मेवसे हा गाव खर्चाकरिता दिला होता परंतु तो फार लांब असल्यामुळे त्याचे मोबदला १० पा वण पैकी मोजे वागळूद इनाम करून दिला. त्या गावापैकी हल्ली पूजारी यास सालीना सुमारे १२५ रुपये उत्पन्न मिळते.

लेखांक १ चा कागद व वरील माहिती ही हल्लीचे वहिवाटदार पूजारी वे० रा त्रिंबक नारायण पूजारी सस्थान श्रीसुंदरनारायण देव यांनी रुपा करून मला दिल्याबद्दल मी त्याचा आभारी आहे. यांचेजवळ फार जुने कागदपत्र व ग्रंथ २० आहेत. त्याचा फायदा ते कोणा हि इतिहाससंशोधकाम देण्यास आनंदाने तयार आहेत.

लेखांक २ शिलालेख—हा देवालयान्या बाहेरच्या पूर्व दरवाजावर पांढऱ्या सगम-रवरी दगडावर देवनागरी लिपीत कोरलेला आहे. दगडाची लांबीरूदी $११\frac{१}{२} \times १०$ इंच आहे

सुंदरनारायणासंबंधी माहिती मुंबई गॅझेटियर व्हॉल्युम १६ नाशिक यामध्ये पान ५०३।५०४ वर दिलेली आहे.

~~~~~

5879

वेदमूर्ति राजश्री अनंतभट्ट व बालकृष्ण

प्रभु गोसावी यांसि—

सेवक माधवराव नारायण प्रधान ममस्कार झुगा इसने सवामिन मया व आल्फ बो राजश्री लक्ष्मणमठ प्रभु धर्माधिकारी पुजारी श्रीसुंदरनारायणदेव को भाषिक पाणी हुजूर विदित केले की श्रीसुंदरनारायण देव याची पूजा वधपरंपरा आम्हाकडे आडे त्यास मोगलाई अमलात देवालयचे जाग्यावर मसीद केली होती ते पाहून देवालय करारें समय आमचे वडिलानी स्वराज्यात मल्हारजी होडकर याचे स्वारीपरावर भ्रम सडास केले व श्रीमंत कैलासबासी मानासाहेब यास व गंगाधर पशवत पाजला १०] परी नेऊन देवाची मूर्ति दाखविली ते समई गंगाधर पेशवत बोलिले की वेवनाचा बाव आम्ही घेणार नाही तुम्ही मसीद व कचरा पाहून जागा नीट केली म्हणजे आम्ही देवालय बाधोन देऊ तेव्हा आमचे वडिलानी सरकारची पत्रे नेऊन मसीद व कचरा सगोन जागा नीट केली त्या जाग्यावर गंगाधर पशवत यांनी देवालय बाधोन दिले आणि त्याणी सरकारांत विनंति करून संस्थानचे सचायदल गांव बगैरे इनाम सरकारांतून देविला व पूर्वी द्याचे माफारातील जागा लोकांनी पेतल्या होत्या त्या आमचे वडिलानी सरकारांतून साडान पेतल्या या मो आम्हाकडे चालत असतां यात विभाग घ्यावा हे दुराशा आमचे दापान अनंतभट्ट व बालकृष्ण प्रभु याणी धरून पाचसात वर्ष करून करितात सायत त्याणी सरकारांत गेरवाका समजाऊन पाहुंग पाडाजी काद्वार पो मासीक याम पत्र मेले २०] आडे आणि श्रीच पुजेस आडधला करणार त्यास आमचे कागदपत्र भोगपत्र व वेविसीचा दाखला झडकर व पेशवतराव गंगाधर याजकडे मनास आजोन यांचे संस्थान पुषवत आम्हाकडे चालत आल्यामों चालविले पाहिजे म्हणून रेषिपास वेविसीचा दाखला ममास आणितां राजश्री तुकाजी होडकर व पेशवतराव गंगाधर याणी सदाहूमों समजाविले तेव्हा तुम्ही सरकारांत गेरवाका समजाऊन पत्र मल आणि यांचे पुजेविसी लक्ष्मणमठ यासी सगल्या करणार हे ठीक मसे सा १ पत्र सादर कले असे तरी सुंदरनारायण संस्थान सुद्धामत लक्ष्मणमठ याजकडे पाज्या आल्या मो चालोवे तुम्ही गेरवाजची सगल्या केल्यास फायदास [येणार नाही जाणि!] ए & जमादिमाबल आ[ज्ञापमाण]

शिलालेख

श्री

गोदादक्षतटस्थ नासिकपुरे
वस्वद्विषट्भूमिते १६७८ शा
के धातरि वत्सरे ह्यबहुले पौषे
दशम्यां भृगौ ॥ श्रीमत्कामद
सुंदरायपदभृन्नारायणस्या
लयं भक्तश्रद्धाशिखोपनामकं
विभुर्गंगाधरोरीरभत् ॥ ६९ ॥

[१०]

गं. ना. सुलुमदार

८५ अजंनवेल तालुक्याची वहिवाट

बंद रास ३०

श्री

वह्निवाट तालुके अजणवेल सुरु सन आर्वा ईशरीन मया तेन व अलक—
हकीकत मागील राजे याची वहिवाटीची—

कानडा रामराजा छत्रपती जातीचा वाणी लिंगाईत याचे अमलात तालुके मज
कुरी किले नवते मौजे गुढे तर्फ वलवे येथे पवार म्हणोन जातीचा मराठा याणे गढी
बाधोन गुढे वि [बी ?] लाईत असेनाव चालउन तेथे पेठेची वसाहात करून कार-
भार करीत असे त्यास वर्षे अजमासे सुार ६०० साहाशे जाहाली त्या कारकी-[२०
दीत मुलुक वैराण बहुत होउ [न ?] [न ?] वी वसाहात होती तेव्हा जमाबदी
बिधावणीची नवती लागवडीचा अजमास पाहून दरसाल रयतसमजुतीने टकबदीचे
चालीप्रमाणें ठराव करून वसूल घेत असत ते काली पवार याचे तर्फेने ठाणी
होती ते—

१ माणीकदुर्ग मौजे मांडकी तर्फ सावर्डे येथे गढी होती

१ मौजे सीर तर्फ वलवे येथे कासारदुर्ग म्हणोन गढी होती

संदर्भप्रमाणे पावणे तीनशे वर्षे अजमासे वेद्विवाह चालिली पुढे पंधराई अमल
चालिला— — — — — १ — कलम — — — — —

अलि ईदलशा व बहिरी निज्यामशा हे दोघे मार अमागोदीचे मु—

(पृष्ठ २)

कामी कानडा रामराजा यासी मारुन अलि ईदलशा विज्यापुरी बावशाई तस्ती
घसले ते साल सन सलास तिसा मया शके १४२४ कुडुभी नाम संवत्तरे
या सालात अमल सर केला त्याचा तपसाल— — — — —

अलि ईदलशा सुद्ध ईस्तकथील शके १४२४ सन सलास मीया तागावन
सन समान आबेन व तिसा मिया शके १४६९ कीलक नाम संवत्तरे पर्यंत
१०]इकीकत झुमे—जाहाले ते

१४ प्रथम कोकभात झुमे मुस्तकासान अमलवार विज्यापुराहुन आले त्याणी गुढे
येथे पवार होता त्यास मोडून याची ठाणी उष्वस्त केली आणि दाभेनेशी
बसाहात केसी तेव्हापासून दाभेम झुमा असे नाव पडिले आणि दाभेमझुम्या
कडे माहाल चालविले ते चिपपसीलवार— — — — —

संदर्भ माहालात बसाहात जुजवी होतीतेव्हा मुलखाची आषादी होण्याप्रदल
जमीदार सत्ते पाटील गावगमाचे यासी आणोन दिलादिलासा देउन माहालास
जम दार देशमुस व सरदेशमुस व देशकुलकर्णी व गावकुलकर्णी व गावास रोम
पाप्रमाणे काईम करून गावगमाची बसाहात करवून आषादीचे कौल सवारा दिले
त्या कारकादीत पिकाचा आजमास पाहुन साहाबा हिसा राजभाग न्जोण सरकार
२०]याप्रमाणे जिराईत वा

(पृष्ठ १)

-गार्ह याचे उत्पनाचे मानाने टकपंदीचे जमा साधणुक केली परंतु त्या पेली
जमिनीची मोजणी मिषावणी पडती नजरमान्याने आजमास करून टकपंदीची
जमा ठराविली त्यात मेहमी सर्च ईनामत पगा देउन याकी बसुनी सरकारात पेन
असत मुस्तकासान याजकडे अमल ईस्तकथील मागार्ह सन सीन ईराती व तिसा
मिया शके १४४७ पर्यंत— — — — —

१२ झुमे मुरादखान ईस्तकथील सन सया ईराती शके १४४८ क्षय मास सपटरे
मागाहन सय समान सलासीम व तिसा मिया शके १४५९ हेमलपी नाप मंन
टरे पर्यंत साले— — — — —

सुभे खुरासान खान नियाबत गैयती पटाईत ईस्तकबील सन तिसा सलासीन व तिसा मिया शके† १२६० विलंबीनाम सवत्छरे तागायत सन इसने खमसेन व तिसा मिया शके १२७० परिधावी नाम सवत्छरे साले १२ पौ वजा कारकीर्द इब्राम इदलशा साले ४ बाकी साले—

२६

कारकीर्द इब्राम इदलशा पादशाई ईस्तकबिल सन तिसा आबैन व तिसा मिया शके १२७० कीलक नाम सवत्छरे तागाइत सन समान समानीन व तिसा शके १५०९ सर्वजितनाम सवत्छरे—

४ सुभे खुरासन खान सन इसन खमसेन शके १२७३ पर्यंत—

१२ सुभे चंगीरखान सरनोबत दिवाण अलि नामजाद नि [१०

(पृष्ठ ४)

या गयबती ईस्तकबिल सन सलास खमसेन शके १२७४ परिधावी नाम सवत्छरे तागाइत सन आर्चा सितेन व तिसा मिया शके १२८५ रुधिरोग्दगारी नाम सवत्छरे पर्यंत—

७ सुभे अफलज खान दिवाण खासमजलस ईस्तकबील सन खमस सितेन व तिसा मिया शके १२८५ तागाइत सन ईहिदे सबैन व तिसा मिया शके १२९२ प्रमोद नाम सवत्छरे पर्यंत—

१७ सुभे मलिख याकुबखान दिवाण खास मजलस ईस्तकबिल सन इसन सबैन व तिसा मिया शके १२९३ प्रमाथी नाम सवत्छरे तागाइत सन समानीन व तिसा मिया शके १५०९ सर्वजित नास सवत्छरे पर्यंत— [२८

२०

कारकीर्द सुलतान महमद ईस्तकबील सन तिसा समानीन व तिसा मिया शके १५१० सर्वधारी नाम सवत्छरे तागाइत सन इशरीन अलफ शके १५२१ सिधाधी नाम सवत्छरे पर्यंत—साले.

२ सुभे मलि याकुबखान खास दिवाण खास मजलस

१ सन तिसा समानी शक १५१०

१ सन तिसैन शके १५११

—वर्षे—

११ सुभे दौलतखान दिवाण खास मजलस ईस्तकबिल सन ईहिदे तिसैन शके १५१२ विकती नाम सवत्छरे तागायत ईहिदे अलफ शके १५२२ शार्वरी [३० नाम सवत्छरे पर्यंत—

११ मुने विराहमान दिवाण सास मजलस जा

१५११३ (पृष्ठ ५)

कमाद हवालदारी इस्तकबिल सन इसने अलफ शके १५२३ छुबंग नाम सबछरे तागायत सन इसने इशरीन अलफ शके १५३३ विरोधकर्त नाम सबछरे पर्यंत

८ मुने यडे सान दिवाण सास मजलस इस्तकबिल सन सलास इशरीन अलफ शके १५३४ सागायत शके १५४१ सिपाधी नाम सबछरे पर्यंत साले

३२

कारकीर्द अलि इदलशाजी पत्तशाह इस्तकबिल सन इहिदे इशरीन अलफ शके १०] १५४२ रौद्र नाम सबछरे तागायत सन आर्षेन अलफ शके १५६१ प्रमाधी नाम सबछरे पर्यंत साले

१ यडे सान दिवाण सास मजलस इस्तकबिल सन इसने इशरीन अलफ शके १५४२ रौद्र नाम सबछरे

११ मुने महमदसान दिवाण सास मजलस इस्तकबिल सन इसने इशरीन अलफ शके १५४३ हुमती नाम सबछरे तागायत आर्षेन अलफ शके १५६१ विक्रती नाम सबछरे पर्यंत साले

३०

कारकीर्द सुलतान महमुदीन इस्तकबिल सन इहिदे आर्षेन शके १५२२ विक्रती नाम सबछरे तागायत सन इसने समसेन अलफ शके १५७३ सर नाम सबछरे १०] ६ मुने शाबुदीन सान नामजाद हवालदार सन इहिदे आर्षेन अलफ शके १५६२ विक्रती नाम सबछरे तागायत सन सीत आर्षेन अलफ

शके १५६७ पार्धीव नाम सबछरे पर्यंत

५ मुने अंगार नामजाद हवालदार इस्तकबिल सन सया

(पृष्ठ ६)

आर्षेन अलफ शके १५६८ ब्यय नाम सबछरे तागायत सन इसने समसेन अलफ शके १५७३ सर नाम सबछरे

११

३२२]

१६ आलि दलशा

१० इम्रम इदलशा

३२ सुलतान महमद

२० अलि इदलशा

११ सुलतान महमुदीन

१४९

सदरहूप्रमाणे पादशाई अमल दाभोल सुभा जाहाला ते काली, गावगंगाची जमा बंदी हरयेकयेका नीमोन्याने जमा येत नवती जशी लागवड होत गेली त्या १०] अन्वये जमा साधणुक होत आली येकुण कारकीर्द पादशाई

सिवाजी भोसले हे चदीचदावराकडे राहात असत. भोसले व जाधवराव याची सोयरगतीवरून कटकट आपसात होउन भोसले बाप ठून पुडावे केले. शके १५७४ पासून शके १५९६ पर्यंत वर्ष २२ यानंतर शके १५९६ शकात सिवाजी माहाराज छत्रपती यासी रायगड किला येथे राज्याभिषेक जाहाल्यावर माहाराज याजकडून कोंकणात फौजा सरदार मुलुख सर करावयासी आले सिवाजी माहाराज याची कारकीर्द

२२ राज्याभिषेकाचे पूर्वी वर्षे बेवीस

६ राज्याभिषेक शके १५९६ सन खमस सवैन अलफ ता सन सेमानीन अलफ शके १६०१ पर्यंत

[२०

२८

(पृष्ठ ७)

सदरहू सालात अमलदार आले त्याची नावे व साले तपशालि वर्षे

३ राघोबा बलाल अत्रे प्रथम

४ आबाजी माहादेव दुसरे

५ माहादाजी अनंत तिसरे

१२

५ राघो बासुदेव चवथे

७ अताजी रंगनाथ

केलकर पाचेवे

યેકૂળ સામ અમલદાર જાહાલે ત્યા પૌ રાખો બહાલ અગ્રે પ્રથમ બાલે ત્યાની
વાદરાઈ અમલ વામોઢયા ડઠરમ મહારાજ છત્રપતી યાજકહે મુલુક સર જાહાલા
તેમનાં મુલુક ચામધુમી રામ્યક્રાંતીમુલે વૈરાળ પઢોન (પુર્વે અઢીચ વંદ ગેરા જાહાલે
બાહેત તે લિખવાયે આહેત)——જાહાલ

૧ વિષ્ણવર જમાબદી જિરાહત શેત જમીન કાઠી મોજળી કાઠી ફત પાંચ ૪
પાંચ મુઠીની યેકૂળ તસુ ૮૪ ચૌન્યાશી તસુની કહન ત્યા કાઠીને ચેતાની
૧૦] મેજળી કરિતે સમઈ ચાલત્યા કામ્યા લાંબી ચોવીસ ૪ લ્હી ચોવીસ યા
પ્રમાણે મોજૂન ત્યા કાઠયા પાહૂન ટાકિત્યા અસતા લાંબીચ્યા ચોવીસ ૪
લ્હીચ્યા ચોવીસ યા પ્રમાણે કહન ત્યાચે વિષે આકારણી વદલ વજાવાદ
સિરસ્તે પ્રો વેતન દર વિષા વસ્ત——

૧ જોન જિનસી ૪ પાવસાઢી કીર્દીયા સિરસ્તા દર વિષા સિરસ્તે પ્રમાણે વજા
ધ્યાવયાચા સો વેકન દર વિષા વસ્ત

૧ માત જમીન પ્રતવાર દર વિષા વસ્ત માત કૈલી

॥૨॥ અવલ——

॥ ડુમ——

૧૨ સીમ——

૨૦] ૧-૧૧ ચપાર સીમ——

૧-૧૧ યાચીલ——

૧-૧૧ સારવત——

૧ રહૂ——

૧-૧૧ સારી——

૧ કુહ્યાત પ્રતવાર

૧-૧૧ પ્રત——

૧ પ્રત——

(૪૪ ૮)

૧૩ રાજપાલ

૩૦] ૧ મુરવતે

૪—સદરહૂ દર વિધ્યાસ તીન પાંઢ વજા કહન યાકી વિષે યાસ સદરહૂ
લિહિત્યા પ્રો દર

१ सरास जमीन पाहून तिजाई चौथाई बाद देउन बाकी दर विधा दस्त

८१॥= उडाई

८१॥= मुगर

८१॥= पावट

८१॥= चवली

८१॥= तीळ साले

८१॥= तुरी

८१॥= कडवे

८१॥= कुळीथ

८१॥= हरभरे

८८=॥ जागली वाटगणे

[१०]

०॥२८२

✓ √उन्हाळी

जमीनीचे

कीर्दीचा सिरस्ता

१ वजनी वजन दर विधा दस्त

१ हळद दर विधा तिजाई वजा करून बाकी +
विधा वजन ।

१ ताग दर विधा चौथाई वजा करून बाकी दर विधा ।

१ गुळ

१-११ प्रा भाटीचा

[२०]

८३॥ प्रा सीपण्याचा

८३८५ प्रा सडवा

✓ सदरहू जमिनीस दोन पडणे बाद देउन सिरस्ते प्रो दस्त

✓ वजनी जिनसास दस्ताचा दर विधा सिरस्ता

✓ जिराईत जमिनीस दर विधा सदरहू प्रो दस्ताचा सिरस्ता

१ बागाईतीचा सिरस्ता

१ नारळ माढ पेढे जे असतील ते त्यात गैरबारदार व झ १ झट्टे व झट्टे-
वार व रोपेवजा देउन बाकी बारदार लागते माढ असतील झट्टे-
नार [ळ] मोजून पाचा

(पृष्ठ ९)

[२०]

नारळापासून पच्यानव पर्यंत येका माडाचे नारळ वगवे आणि
निमे प्रज्याभाग बाकी राज्यभाग

- १ सुपारी काढे मोजेणी कडून पो वजा गेरा मयत बेगरे पाव देऊन बाकी वारदार काढास सुपारा वजन येक सेर पासून पाच सर पर्यंत उभी रास करून पो निमे प्रज्याभाग व निमे रोखभाग

यागाइताचा सिरस्ता

- १ साड दस्त गेर वारदार व लागत नाही ती व रोप वजा देऊन बाकी लागते साडास दस्त ————— मस्ती

- १ मडार माड दर साडास

१॥१८॥ उत्तम दस्त

१ मध्यम

- १०] १ उतुणी दर साडास । वपार बाजे

- १ मरेली माड दर साडास माडास १५० साडा आणे वणस हाडे ज्या साडावर चाळीस पासून धमर पार्यतो फर्मस लागले असतील आणि साड इरसा असेल त्या दर साडास ।

साड दस्ताचा मस्ती सिरस्ता पति चाळी रुपये ५०

सदर प्रमाणे जमावदीचे बारे वसरून धान्या अनवध वसूल पाकी कर लागले ते कोली पटी बाय सरकाचे दस्ता सेरीम नवती किलेअवध सपाकडे दामोल मुन्याचे माझल यकून देई
५७] ता सावडे

- २०] २ दरोयस्त अजणवली कडे

- १८ चौधाई विरालगड चौधाई बहिरव गड निमे अजणवेल

- १८ दरोयस्त किले बहिरगड

- १ निमे अजणवेल चौधाई रलांगी चौधाई बहिरव गड

५७

(पृष्ठ १०)

- २१ तर्फ गुडगार

- ५ दरोयस्त किले अजणवेल

- १ किले जपगड

- १७ निमे अजणवेल निमे मुबर्कपुर्गे

- १०] २३

२० ताा हवेली हम्जाबाद निमे अजणवेल निमे सुवर्णदुर्ग-

७६ ताा बालवे

६१ निमे अजणवेल चौथाई बहिरवगड चौथाई रत्नागिरी,

१५ निमे अजणवेल निमे जयगड तालुके रत्नागिरी,

७६

५७ तो चिपलूण

९ पेशजी अजणवेलो कडे

२ निमे अजणवेल चौथाई रत्नागिरी चौथाई सुमारे गडे

१ निमे अजणवेल निमे सुवर्णदुर्ग

११ निमे अजणवेल चौथाई रत्नागिरी चौथाई बहिरवगड [१०

१ निमे अजणवेल चौथाई सुवर्णदुर्ग चौथाई व्याघ्रगड

१३ निमे अजणवेल चौथाई रत्नागिरी निमे चौथाई बहिरवगड निमे चौथाई निा प्रतिनिधीकडील किले हायकडे देहे.

३ किले व्याघ्रगड

७ किले जयगड कुभारक

३ शाहुगड

१३

२० निमे अजणवेल चौथाई रत्नागिरी चौथाई प्रतिनिधी निा मुकासे

गाव बादरे मुकास गाव १५ बाकी पाच गाव किले व्याघ्रगड

५७

[२०

२३३

माहाल साडेचार खेरीज वर घाट पो सिर्के याजकडे

(पृष्ठ ११)

३ ताा परलो पो

१ हेळवाकपो

४

तपसील

४ कसबे

२०९ मौजे

२३ मजरे

१ पेट

२३७

[३१

सदरहू प्रमाणे कारकीर्द सिवाजी महाराज पुढे कारकीर्द सभाजी महाराज इत्सक विल सन इष्टिने समानीन शके १६०२ रौद्र नाम संवत्सरे तागाइत सन तिसा समानीन अलक शके १६१० विमव नाम संवत्सरे साले ९ या सालान कारभारी सालुळे मजकुरी आले से

१ बहिरो ज्योयक माजी कारकीर्दचे अमलदार

१ विठल गोपाल शके बेवीस लेविसी

२ गंगाधर दादाजी

३ रावदाजी अमन

१॥ येन वष

१॥ मालेराई

२

१०] कारकीर्द राजाराम छत्रपती ह्या सन तिसैन अलक शके १६११ तागावत सन समान तिसैन अलक शके १६१९ ईश्वर नाम संवत्सरे बेकूण साले नऊ या सालान अमलदार जाले से

१ माहादाजी बलाल

१ कासी रंगनाथ

१ सिवाजी ज्योयक

२ बापूजी आपाजी

१ रुग्णाजी परशुराम

१ माहादाजी राम

१ गंगाजी हरीसागर

४

५

९ वर्षे

बेकूण माहाराज याची कारकीर्द वर्षे

२०] २० सिवाजी माहाराज

१ सभाजी माहाराज

१ राजाराम छत्रपती

४६

(पृष्ठ १२)

कारकीर्द ह्पसी खान साहेब जजिरे राजपुरीकर पाणी किले अजणवेल व गोबल कोट पेतला ह्या सन तिसा तिसैन अलक शके १६२० बहूपावी नाम संवत्सरे तागाइत सन आपा सयेन मिया व अलक शके १६६५ खिरोघगारी नाम संवत्सरे पर्यंत ४६ साले या सालान किले वगेरे बदिस्त केली त्याचा तपसील

१ कसये विपलून येये गर्डी बाधून मंतर गोबलकोट वेशमी माहाराज पाणी
१०] काही पाधिला होता त्याची बंदिस्त पुरी करून तेथे विपमुणाडून काम करीत

१ किले विजयगड समुद्रकाठी जयगड किला रत्नागिरी तालुकेपास आहे
त्याचे निमोन्या चदल बाधिला त्यास वर्षे १२५ सवासें आजपावेतो जाहाली
१ जुनी अजणवेल हाली म्हणतात ती पडकाटचे लगत आहे ती व पाताळ
वुरुज याची बदिस्त केली

३

सदरहु किल्याची बदिस्त करून पेशजीचे सिरमते प्रो जिराईत व बागाईस जमा
घदी चालविली आणि नवी बाब जाजती बसविली त्याचा तपसील

१ तसर म्हणोन बाब केली ती माहाराजयाचे अमलात रयतेकडे जुनर्वा गला
बाकी राहिल्यास बाजारी दराने पैका घेत तो हवसीयाचे कारकीर्दीस जमा-
घदी चढली किलेहायचे सूर्च भागोन जाजती जमा गला हांऊ लागला सवब[१०
येक खडी दस्तास तीन मण प्रो तसर म्हणोन ऐन जिनसा बाबत घेऊ लागला
त्याचा दर ठराविला तो

- १ भात नागली दर सडीस र० २२॥ प्रमाणे
- १ बरिया दर सडीस र० १७॥ प्रमाणे
- १ हरीक दरोबस्त दरखडीस रुपये ७ प्रो
- १ तील गोडे दर सडीस रुपये ७५ प्रो
- १ तील काले व उडीद व तुरी व तील साले व मृग

(पृष्ठ १३)

येकूण पाच जिनसास दर ६० रुपये प्रमाणे सडीस [२०

- १ पावटे दर सडीस रुपये ५०
- १ कडवे चवली व कुलिथ दर सडीस रुपये ४०
- १ मीठ दर सडीस रुपये ७ प्रमाणे

१ बैल दाम म्हणजे पाटीचे बैल उदिमाकरिता व्यापारी लोक आपले घरी बैल
बालगितात आणि त्याजवर बोझी घालून उदीम करितात सवब दर बैली
रुपया १॥ प्रमाणे

१ मोहतर्फी उदिमी लोक याजपासून येक र० पासोन पाच रुपये पर्यंत उदीम पाहून
ध्यावयाचा सिरस्ता केला

नका प्रज्याभागावर बाब बसविली ती

- ॥५० नारळ दरशेकडा
- ॥११० सुपार वजन दर मणी

[३०

૧ હકદારી સરવેશ કુલકર્ણી યાથે ચતન કચ્છામુલે જાણીસ ઠેવિલે ત્યાસ કુલકર્ણી
 ૬ + ગાવગઢાકચ્છન પેત અસે તે જમા પરિલે ત્યાસા સિરસા

૧ યેન જિનસ ગત્યાથે વસ્તાવર વર સહીસ ૪૥૥ અવમણ પ્રો આકાર
 ફોઈલ તો યેન જિનસ વ્યાવયાયા તો પેત અસત

૧ મસ્ત બાબ જમાબદી પ્રો ફળસ ઝતુળી મોહસફા ૬ બેલ દામ યાન
 વસ્તાથે આકારાવર વર રૂપયાસ ૪૧૨૥ અર્થ આળા પ્રો પેત અસત

૧ વજની જિનસાવર

૧ ગુલ્લ ફલદ વસ્તાવર વર મળી ૪૩૭૫ વીઠ આળા પ્રમાણે

૧ તાગ વર મળી વસ્તાવર ૪૨૫ ચેક આળા પ્રમાણે

૩૦ ૧૧ ઝુપારી નારકાવર વર હજારી ૪૬૨૥ આઢીપ આળે મા

હકદારી

૧ સરવેશમુસાંયે ચતન દરોબસ સરકારાત ફાતે પુ—

(પૃષ્ઠ ૧૨)

— હે ત્રીન માફલચે ચતન મોફલે કાફન સરવેશાઈ યાથે હવામી કચ્છન યાફી
 ધોન માફલ તફ ગુફાગર ૬ તફ ફવેલી હમજાબાદ હે સરકારાત ઠેવૂન ચસૂલ પેત
 આલે ત્યાસા સિરસા

૧ યેન વસ્ત ગત્યાવર વર સહીસ ૧ ચ્યાર આળે

૧ મસ્ત બાબ જમાબદીવર વર રૂપયાસ ૪૧૨૥

૧ વજની જિનસાવર વસ્તાવર વરમળી

૨૦] ૧ ગુલ્લ ફલદ ઝુપારી વરમળી ૪૩૭૫

૧ તાગ વરમળી ૪૨૫ ચેક આળાપ્રમાણે

૧ ઝુપારી નારકાવર બાજાગી ૧ આળે ચ્યાર પ્રમાણે

સરવેશમુસાં

સરવેશ પ્રમાણે હકદારીયાને કારકીદાંતિ વેફિયાત પાલટી સરીજ ગાવગઢા હપસી
 આગરે યાથે ફતર્કા ગાળી હમસી યાજકચ્છન પટી મળોન ગાવ વાફોન પેત

કારકીદાંતિ મુતપજી આગર સરસેલ સન સમસ આયેન મયા ૬ બલકકધકે ૧૬૬૬
 રક્તશ્રી નામ સવસુરે માપ વયે ૨ તાગાયત સન સમે સન મયા ૬ બલકક ધક
 ૧૬૭૬ માપા નામ સવસુરે વયેત વર્ષે ૧૧ યા સાણત મામલદાર

६ मुवजी नाईक कदम

५ मात्योजीराव विचारे

११

येकूण अकरा वर्षांत नव्या कानू जाहाल्या त्या पेशजी हबसी पटी म्हणोन दुतर्फा गावी घेत असत त्या इसमा बाबत जमाबंदीवर पटी बाब म्हणोन बाब चसाविली ती वितपसील

१ नख्त बाब पाँ कलमावर जसे तशील

(पृष्ठ १५)

१ बेल पाटीचे

१ भरेलीमाड

१ मोहतर्फा

१

[१४]

१ भाडार माड

३

४

बाकी फणस उतुणीचे आकार होईल त्याजवर रुपयास ८५० दोन आणे प्रमाणे

१ गला येन दस्तावर दर सडीस

३ गला हरजिनस दर सडीस रुपये ३ प्रो

२ हरीक दर सडीस रुपये दोन

वजनी ऐन दस्तावर

०.५० गुळ हलद दरमणी

[२०]

०.१० ताग दरमणी

पटी बाब

१ घर पटी खात पाटील वगैरे भले माणूस याची घरे वजा देऊ बाकी द घरास

१ मर्द घरास

०.॥ राडक घरास

१ वण्टी सरोवरजा जखवात नागरी व सोत पाटील व जमींदार व मासूम
गोरें बाद देऊन बाकी वसुली वर म्हासिस सिरस्ता

१ उमेदवार

॥ जख माहातारी

१ शेज्या व वकरे युध वसि वकरी असली म्हणजे येक मास त्या वर मासाम
किज्याचे सर्पाकडे येक वकरे येन जिनस घ्यावयाचा सिरस्ता केला

१ गोली व धनगर व सारणी व दाळवी याजवर सिरस्ते वसविले

१ गोली याचे म्हाणीपो माहातार्या व वास+म्हा+व

कारमारी व चोगुल याच्या पालक

१०] (शुभ १६)

बावयाच्या त्या वजा देऊन बाकी वर

म्हेंसीस दस्त तुपाचा वसविला व ज्या

गोलियाच्या म्हेंसी माही त्याच्या आगावर

परपटीचे ऐवजी दस्त वसविला तो

१ म्हेंसीस दस्त

॥॥॥ ताम उमेदवार

॥५ पुरवटे तान

॥ पाडस

॥ परवार पाडस

२०] १ आगावर ज्याच्या म्हेंसी नाही त्यास

तूप वजन वसवणी

॥ मद घरास

॥५ राडक घरास

सधरु पो गोलियाचे म्हेंसीचा व आगावर दस्ताचा सिरस्ता

१ धनगर याचे बाडे व घरे पाल देऊन धनगर याचा गावडा व चोगुल याच्या
म्हेंसी माहातार्या असतील त्या वजा देऊन बाकी म्हेंसी असताल त्याजवर दस्त

१ उमेदवार म्हासिस

॥ जख माहातारे म्हेंसीस

१ मापरी व डाली मजोरी लोट घासी मारगतीची मोजणी करून त्यात पडण वपांने मापरी पोरने व माट पणोचा म्हाताग वजा देऊन घासी राहील त्यात होटेकर व पावले व त्यात पोरगा १ घासी वजा दे - न घासी मिळे आसामी म्हातोळ त्यात उरून नेमसोना दर अन्गामीत होटकार उरून

१ गणार उरून

८१ येत तामांम

(१५ १७)

८१० १३

१ दर होटकार होटकार येक होटकार व येक पोरगा वजा देऊन दर होटकार होट मज प्रमाणे [१०

दालदी गासी याचा सिग्न

सदर नोन कलमाचा सिग्न

१ माप वताळा ऐन जिनन गला कोटीन वमुल येत त्याचे माप कन्याने तीन्ही पट्या कन्याच्या ताप कापून घ्याव्या ते मापारी लांफ नोन पट्यावर वसर देऊन माप घेऊ लागले यामुळे रयतेचा गिला नग्नारान गेला तेव्हा तीन्ही पट्या साक कापून कन्यानि माप प्यार ते पायली मापे मोजले असता सवा चौदा व पाऊण मज सवा दोन पायली भगणे आणि पायली मापाचे कसरे मापाचे कसरे चावट माप वां. लुणोन दर मणी ८८१ येक पायलीप्रमाणे—

१ सेर वर्ताळा लुणजे कोनी तूड उदीरगाज लुणोन दर मणी तेसराची वाय दर मंडीम नोन मज प्रो टम्नात वजा करून चाकी वमुली गल्यास दर मणी [२०
येक सेर प्रो कलम

१ खरेदी म्हणोन दिशेची जमा येत्ये त्याची अगर अरमारचे खानगो समई भाताचा व तुपाचा व काथ्याचा तोटा अगर गावगनांपासून खरेदी म्हणोन जिनस घेत त्याचा तपसील

१ ऐन जिनस गल्यावर दरोबस्त गल्यापों हरीक व मीठ व इनाम मुकासे गाव खरीज करून बाकी जिनसाचे दस्तवार दर खडीस भात कैली ८१ प्रमाणे सरकारात घेऊन त्या भाताचे किमती बदल दर मणी रुपया ॥ अर्ध रुपया प्रमाणे गावाकडे

(पृष्ठ १८)

मजुरा वस्ताचे आकारात देत गेले

१ तूप येन दस्त समेत इरीक सुधः पौ वणा इनामत व मुकासे व मिश्रण वणा करून बाकी हर जिनस मिळोन दरसडीस येक सेर प्रमाणे सरकारांत घेउन त्याचे किमती ऐवजी दर मणी रुपये ३ तीन प्रो रुपयेस मजुरा देत गेले

१ काधा नारळाच्या जमायदी पौ गुझग माझालाचे सात गाथी दर हजार नारळास काधा वजन ८२८२॥ दोन मण अडीच शेर प्रमाणे सरकारात घेऊन त्याची किंमत दर मणी रुपये १ येक प्रो रुपयेस मजुरा देत गेले—

१०] ३

१ प्राा दोन मण झणोन रुपयेसडीस गला ऐन जिनस वसूल न येई सवष पेशजी तसर तीन मण होते त्या सेरीज दर अडीस दोन मण प्रो मुा रुपयेस वाचवाचा करार करून दर ट्राविले ते

२० मात दरसडीस

१३।३।वरीया दरसडीस

३० चवली व कडवे व

कुलीध दर सडीस

१६ नागली दरसडीस

५० तील गोड दर सडीस

४० तील काळे व

उडीद व तुरी व

पावटे व तील

साते व मुग

या सडा जिनसास

दर चालिस प्रो

२०]

१ सुभात तेळतली मुक्करी वाचवासून आरमाराचे खवावदून दर गुगस तेळ गोडे वजन ८१० दस सेर

१ सुतार व लोहार यास येक माही पाटास अडसरी देऊन आरमाराकडे खवावया सी आणावयाचा सीरस्ता

(पृष्ठ १९)

१ पातदारीचे वतन तालुके मारचे चालपावण घासण याचे हातेस फाकीद मज कुरी कंग्यामुळे जम होऊन हक सरकाराज जमा केले त्याचा सीरस्ता दगोवस आकार पौ पोतदारीस वजा कटमे—

१ सारंग्या तुला २

१ पट्टल गन्धने द्वा वा आकार

१ गिर टोमनुन

१ गिराय जमा

पाहो आकारावर दर सा रेस ८६। पाय आणा

१ पटी पेंटे नालुके मजदुरी येवील जमल हवशा याजकडे होना नालुके रत्नागिरी येवील जमल जागे याजकडे होना ने नमट जागे याणी नालुके अजणयेल येथे पटी वस्तान पट्टल येऊ लागले नां भाताये दम्ना प्रो चौथाड दम्तार दग्गडीन सा १ प्रो रुपये घेत आले— — —

१ चौथाड रत्नागिरी म्हणोन गन्धवाय जमावटी पौ राई गावी वरपटी वण [१० वाचा जमावटी अनेल त्याचे चौथाड दर सा रेस ८२५, येऊ आणा प्रमाणे घनऊन वट्टल घेत आले

१ पाऊ फांऊ मुशीचे पाण व घांलीचे पाण नारवी ३ टालटो याज पावून सरंदी घेऊन विकरी जां फांल त्याज पावून कसंग वावने— — —

१ कारसाई गवन वंगरे किल्याचे शाकरणी वंगरे योगमीस व सांवर्दीचे लोकास वाटावयासी कुलवी ग्यताकडून म्यावयाचा ठगव करून ऐन जिनस सरकारात वसूल घेत अनन ती कलमे

१ शाकर वतु दर कुळास सुमार

१० किल्याचे शाकरणीस

१ चुडा दरकुळास ६ प्रो किल्याचे घसर्तास

[२०

(पृष्ठ २०)

१ दोर गुंड दर कुळास ६ प्रमाणे बुरुजाचे दागदोजीस वंगरे

१ ओडे दरकुळास १० प्रो पाहारेवर्दीचे लोकास आगटी पेटवावयावदल

१ पेलणी दर कुळास दर २० बीस प्रो किल्याचे शागारणीचे चेपणास

१ किता कलमे

१ फर्मास म्हणजे तट्ये पाट्या व केरसुण्या गल्याचे दास्तानाकडे दरकुळास

૧ તાપ્યા વાણ કુલાપાસૂન વધરા કુલે પર્વત અસાન્યાસ ચેક વધરા કુલાવર જાજતી કુલે જ્યા ગાબી અસતીલ ત્યાજપાસૂન દોન તન્મે વ્યાવયાષા સિરસ્ત

૧ પાટ્યા દર કુલાસ ચેક પ્રો

૧ સુપે વ કેરસુળ્યા ગાવયા રાખતા માહાર અસેલ ત્યાજપાસૂન સુપ વ કેરસુળ્યા ચેક પ્રો વ્યાવયાષે

૩

૧ તવસી મોપલે આ કરસાહવા કુલે અસતીલ ત્યાસ દર કુલાસ તવસે ૧

૧ મોપલા ૧ ચેક પ્રો એન જિનસ સરકારાન વેઠન સિંચદીંચે લોકાસ દેત

૧૦] ૧ ફેંલી વગ્ગન કાલી દર કુલાસ ચેક પ્રો પેઠન સિંચદીંચે લોકાસ દેત

૧ કોયદી દર કુલાસ ચેક પ્રો સદર સપા ચવલ એન જિનસ સરકારાત પેત

૧ પામાર કામ જ્યા ગાબી વાન્કારાચે દુકાન અસેલ ત્યાસ દર દુકાનાસ ચેક આખવઢ વ ચેક ચાલદી પ્રો અરમારાકઢે પેત અસત

૧ ફૂદી પાગર દુમત્યાષા ગાવ

(પૃષ્ઠ ૨૧)

પાહૂન દર ગાવાસ પાગર ૧ પ્રો એન જિનસ ગોકુલાદમીંચે ડછાહાસ પેત

૬

૧ રાખતે મ્હાર વ રાખતે ગુરવ યાબી રાખણુક વ્યાવયાષી ત્યાષા ઠરાવ કહન દિન્કા તે

૧ રાખતે માહાર યાબી કિન્ચા કોટાંચે મોળીસ ચેક મહિના સરકારાત

૨૦] સપાચે આણિ પાટાસ સરકારાતૂન અઢ થેરી વ્યાબી

૧ રાખતે ગુરવ યાબી દર આઠવઢે યાસ વાન મારા ચેક પ્રો મુમાસ આશૂન વ્યાવા આણિ પોગસ સરકારાતૂન વ્યાવે

૧ પાવળે વ્યર્વાર્દી સારવી વ દાલદી યાસ આઠ આસામીસ ચેક વાવળા વા પ્રમાણે આત્મારાકઢે આઠમાઠી સપાવયાસ આઠ અસામીંચે દેચઝી આળાવયાષે ત્યાસ દરમાહ અઢથેરી વીઢમણ ૮૧૧ પ્રમાણે ૧ મીઝ મિચ્યા ચવલ વ્યાર આળે પ્રમાણે વ્યાવયાષા સિરસ્તા હોતા

૧ વળચાર્દી મ્હળજે પાટીંચે વરપાળી ચેલ ગાવળના વગ્ગનકાલી ચારણીસ પેતાન ત્યાજપાસૂન ચેલાષી વાણળી કહન દર ચેલાસ હા ૧ અપ હયા પ્રો સિરસ્તા

૧ મેરલી માઢ જગલાત અસસાત તે વાધૂન ત્યાષી માઢી માહાર લોકુ કાઠીતાત

૧૦] વ્યસ દસ્ત દર માહાસ ૧૫૦ વ્યાર આળે ચવલ પ્રો

१ कातकरी गावडे गावगना ज्या गावी खेराचे रान असेल त्या गावचे सोतास रानाचे येवजी काही पैका व्यावयास करून खेर तोडून कात पिकवावा त्या बदल गावगना दुकाने घालितात ते येका च गावी राहात नाहा सबब त्यास घरपट्टी पाल देऊन दुकानावर जसे चुलणास केटे असतील त्याप्रो दर केट्या अर्घ साप्रो आकार होईल तो व्यावयाचा सिरस्ता

(पृष्ठ २२)

बद बेवीस

कारकीर्द पेशव्ये बालाजी बाजीराव ऊर्फ नानासाहेब व सदासिव चिमणजी ऊर्फ भाऊसाहेब पेशव्ये चाणी पुण्याहून रामाजी माहादेव बिबलकर यास पाठउन अजणवेल आगरे बाजपासून तेतली ते सन सीत खमसेन मया अलफ शके [१० १६७७ युव नाम सवत्तरे तागाईत सन समान अशर मया तेन व अलफ १७३९ इश्वर नाम सवत्तरे पर्यंत साले ६३ या सालात तालुके मजकुरी सुभे जाहाले ते

१ काण्होजी गिजे सन सीत खमसेन शके १६७७

२ चिमाजी माणकर सत सबा खमसेन तागायत सन सितेन शके १६८१ येकूण साले च्यार

१ गणेश रुष्ण कोलटकर सन इहिदे सितेन शके १६८०

२ चिमाजी माणकर सन ईसने सलास तिसेन शके १६८३ व शके १६८४ येकूण साले दोन

१६ रुष्णाजी विश्वनाथ बर्वे डाा सन आर्बा सितेन शके १६८५ ताा सन तिसा सबेन शके १७०० [२०

१३ त्रिबक रुष्ण बर्वे रुष्णाजी विश्वनाथ बर्वे याचे पुत्र डाा सन समानीन शके १७०१ ताो सन ईसने तिसेन शके १७१३ याा साले तेरा

५ रघुनाथ त्रिबक बर्वे त्रिबक रुष्ण याचे पुत्र डाा सन सलास तिसेन शके १७१४ ताो सन सबा तिसेन शके १७१८ येकूण साले पाच

१ बालरुष्णा बापूजी लेले सन समान तिसेन शके १७१९

१ रघुनाथ त्रिबक बर्वे सन तिसा तिसेन शके १७२०

१ बालरुष्ण बापूजी लेले सन मया तेन शके १७२१

३ रघुनाथ त्रिबक बर्वे ईस्तकबील सन इहिदे मया तेन ताा सन सलास मया तेन व अलफ शके १७२४

(पृष्ठ २३)

[३०

बंद तेजीस

- १ हरी रघुनाथ भागवत सन आर्वा मया तेन व परशुराम रामचंद्र पोठये बाज कडे किले यहिरवगढ व सावई माहाल पो गाय ५५ पच्चेचाळिस होते शके १७२५ विठोजी गायकबाढ सन समस मया तेन कारभारी मिकाजी बलाल पावे
- २ बिटल विन्वनाथ पल्लवधन सन सीत व सम सबा शके १७२८
- १ परशुराम केशव बोफ सन समान मया तेन व अलक शके १७२९
- २ नारो गोविंद आवटी सन तिसा मया तेन व सन अशर मया तेन व अलक शके १७३१ साले दोन कारभारी दिनकर सत्ताराम गोडबोळे व माहादाजीपंत कानढे [१०]
- १ गंगाधर बालरुष्ण मराठे कारभारा सडो रघुनाथ पटवेकर सन इंदी अशर मया तेन शके १७३२
- २ घेसाजी पवार सन ईसने अशर मया तेन व सन सत्तास अशर मया तेन कारभारी लक्ष्मण बलाल करदीकर व फेसो रुष्ण टिल्क यो माले दोन शके १७३४
- १ जनादन नारायण देशपांडे सन अबा अशर कारभारी विष्णु आपाजी टिल्क शके १७३५ साले १
- ४ रामचंद्र माहादेश नगरकर शा सन समस अशर शके १७३६ भागवत सन समान अशर शक १७३९ बेकज साले प्यार या सालात मधारनिन्हे नगरकर पावे तर्केने कारभारी

१ पांडुरंग लक्ष्मण फेलकर

[१०]

२ बलवंतराव दास्ये बाजकडून सदाशिव शकर अभयंकर

१ पांडुरंगपत लिमये व त्रियकपंत उद्गम

४

६३

(अश्र २४)

सदरहू पेशये कारकीर्दीत मामलेदार जाहाले त्याणा वर्षान कानु केन्या एवा पितपसाल

- १ रुष्णाजी विन्वनाथ बर्वे मामलेदार पावे कारभारी आपाजी बलाल बाणा कानु केन्या त्या

- १ जिराहती बरकस जमिनीस कारीणी भोजणी भवता आमाजी दसो बाणा पंशाजी माहाराज पावे कारकीर्दीत जमायदा केन्या एवा बेतय नगर [१०]

मान्याने चिन्त्याया अजमात पाहून धारा वसविला हेता त्याच सिरस्त्या-
प्रो दर चिन्ता धाग देऊन जमिनीस काठी टाकिली ते पन्चवीस काट्या,
लायी व पन्चवीस काट्या रुई येऊण चिन्ता येऊ पा। वजा जमिनीतील
जी दगडथोटा व माट्याटोरा व राडकील सराव कातळवट वजा देऊन
चाकी जमीन राहील त्यात सवाई सुट देऊन चाकी जमिनीस अनाजी
दत्तो चाचे सिरस्त्याप्रो धाग ठराविला

- १ ऐन जिनस गला व वजन सुपारी जिनस चाचा वसूल सिग्मता आगर याचे
कारकीर्दीत ऐन जिनस सरकारात वसूल घेत असत पुढे ऐन जिनसाचा
सर्व सरकारात कमी जाहान्यामुळे रयतेस दर ठराऊन देऊन नरन्ताचा
वसूल घेऊ लागले [१०

- १ गला ऐन दस्त जमावर्दापकी दस्तदीस १० पाच मण प्रो मुाची किमत
घेऊ लागले त्यान हाली सिरम्ना मुाप्रो पाच मण म्हणोन हिशेबी
लागने त्यात

दर नडीस रुपये

१७ भात

१५ नागली

१२ वरिया

(पृ २५ गहाळ)

(पृ. २६)

रचार सचर्चाची पाटणी वसविली त्याप्रो काही नस्त कमी करून [२०
त्याचे ऐवजी दर गावास दरसा भात केली ८२ दोन मण प्रा भाताचे
गाव पाहून ठराविले त्या गावापासून ऐन जिनस भात वसूल घेत

- १ मीठ पटी म्हणोन शेरी मिठागर कसवे चिपळूण येथे आहे त्यातील
उत्पनाचे मीठ पेदा होईल ते पेशजी किल्याचे सचर्चाकडे सचर्च होत असे
ते मना करून ते मीठ गावगना रयतास दर रुपया केली ८३ तीन
मण प्रो ध्यावयाचा सिरस्ता ठराऊन पटी वसविली

- १ वसूल गला ऐन जिनस पेशजापासून कोटीस वसूल ध्यावयाचा सिरस्ता
होता तो मुा होत नसे परंतु फड के वर्ये याचे कारभारी चाणी सरकारातून
बेहेडा ठराविला त्यास ऐन जिनस गला वसूल होऊन काही गावगना
गेल्याची बाकी राहिल्यास बेहेड्याचे दराप्रो नस्त घेत ते दर स-[३०

१ कारकीर्द नागे गोविंद भावटी कारमारी दिनकर सत्काराम गोडबोले

१ कोनकरादेव आपोसी कारसाहेबे कुठार नर्बान असकने दर कुडास अर्थ आणा प्रो बसविला—

१०]

१ दगदगार कारकुनी म्हणजे कडणीस व जमिनीस पास कामकाजा निमित्त स्रोत गावगनाचे गाव पाहून अर्थ रुपया पासून पैक लापवत देत असत ते सगकारात जमेस घेऊन गावाकडून मनःशी जसा वसूल पडेल तसा घेऊ लागले

१ किता श्रीधर्मदाय हे कलम मशारनिच्छे आवटी ++ सालात इमुमताचे देवालय बा + + + + + + + + + + + + + + + +

* * * * *

॥ श्री ॥

१ अजनवेल सालुष्याच्या बडिवाणीची वर जोडलेली महत्वाची इकीकत रा गोपाळराव जोगळेकर (रुष्णाछाप रुष्नामही तपकीरीची दुकान-पुर्ण) यांनाकडून मिळाली त्याबद्दल मी त्यांचा फार आमारी आहे

२ सदर कागदातील विविधप्रकारची माहिती जरी बऱ्याच जुग्या काळा-पासूनची आहे तरी ती अलीकडे म्हणजे १८२४ इ स, मात नकलली गेली असून त्याच सुमारास लिहिली गेली आहे हे आतील मजकुरावरून प्यानांत येईल

३ इकीकतीचे घेद ३० असावयास पाहिजेत परंतु २५ व ३० हे दान भद गळ्यल झाले आहेत बाकीचे कचित कोठे काढले आहेत हे इकीकतीचे घेद राजर्षी चित्तो गोविंद वैशाखायन सा० पालसेत पांजकडे मिळाले

४ मापा अवाचीम आहे

फाल्गुन व० ३०१९८३५

दत्ता धामन पोतदार

८६ आंगरे यांचे महजर व इतर कागदपत्र

छेस्तांक १

श्री

नकल

फारसी मजकूर

२० शके १२५५ श्रीमुखनाम सवळरे कार्तिक सुध १ प्रतीपदा ते दिवसा इजर मज्मालस येसोन महजर केला तेथे मज्मालसवार मोस्तसरवर बि हुजुर मि तपसाल -

सान आजम एकलाससान धिनी

सान आजम धिजली सजासान

सान आजम दिलावरसान धिनी
हुजराती

सान आजम मुस्तपासान बजिरानी
मोवर्षी माहर आसे

सान आजम दिलावरसान बजि

खान आजम फरादखान वजिरानी
मोहर आसे

खान आजम फरादखान वजिरानी
मोहर आसे

खान आजम आमीनखान वजि.
रानी मोहर

खान आजम महमदखान वजिरानी
नावची मोहर

खान आजम सेरखान; वजिरानी
नावची मोहर

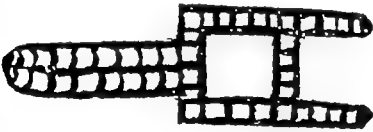
खान आजम कैकखान सिलेदार

खान आजम आलावलखान सिलेदार

खान आजम सरकसखान सिलेदार

खान आजम आहमहमदखान सिले-
दार

खान आजम आसतखान सिलेदार

रानी नावची मोहर आसे

खान आजम सेदखान वजिरानी
नावची मोहर

खान आजम मुज्यायेतखान वजि-
रानी नावची मोहर

खान आजम जमालखान वजिरानी
मोहर नावची आसे

खान आजम आभराखान वजिरानी
नावची मोहर

खान आजम सेद महमंद सिलेदार [१०

खान आजम जाहांगीरखान सिलेदार

खान आजम ताजखान सिलेदार

खान आजम नासरखान सिलेदार

खान आजम हेवासखान सिलेदार

खान आजम मसुदखान सिलेदार

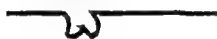
सान आजम सिलाससान सिलेदार

रेऊणी नाईकवाडी इवाला कोठी

दाद नाईकवाडी इवाला जामदारखाना

बाळोजी नाईकवाडी इवाला म्यान बाक

गोमाजी नाईकवाडी इवाला आफदगार

नाग राऊत कनोजा नाईकवाडी इवाला आहीर

उडाण सिदमाईकवाडी तुलपे

१०] हे समस्त मुम्य करून सदरादु मज्यालस शानूर विमाजी पिंग गोमाजी कडु यासी महजर करून दिवला ऐसा जे मुस बाबे दादजी विम रेवजी हांहे सरदप मुस प्रां जुनर पेही आर्ज केला की आपण नानदार दरपेसी पाकर कदीम आह।

जानोजी नाईकवाडी इवाला बाक

सिधजी नाईकवाडी इवाला दफतरदार

कालोजा नाईकवाडी इवाला आफराद

जासोजी नाईकवाडी इवाला पावेगा

माह आहमद मोकदम सुरस नाबद

याम राऊत नाईकवाडी इवाला लफ्करी

दादजी नाईकवाडी इवाला पीलखाना

ऐसीयासी सांयाजी मजकुराची देशमुखी चाकणची आहे तरफ प्रा मजकुरासाले वोटत आहे नफर मजकूर आपलिया कबिलियातील आहे म्हणऊन याचे साभाळी आपले देशमुखीपैकी यासी दिली आहे तरी हाजूरून ही सनद नफर मजकुरास सादर जालिया सरफराज होऊन म्हणून आर्ज केला बराए आर्ज खातरेस आणून तुझे कदिमीवर नजर देऊन आणि हुजूर मेहनत केली त्याजवळून प्रो चाकण देहा ८४ एथील दरोबस्त देशमुखी दिधली आसे सुखे लेकराचे लेकरी आवलादी व अफलादी पिढी दरपिढी मिरास खाणे तुम्हास हकआदा व काली पाढरी स्थावर जगम चिन मग्यता होन ५०१ पाचसे एक करून दिधले आहेत रकमा मबामोजीब दामाशाई प्रो गावगना सालिना घेत जाणे व तूप दर गावास मापी सेर ८८७ सात सेर घेत जाणे यासिवाय बिज वानवळा व वरोवा दसरीयाचा बकरा शेल[१० बेल वगैरे कितीक हक जो महदम चालत आला आहे त्याप्रमाणे घेत जाणे या खेरीज प्रगणे मजकुरी हेहीनामगी सरायनी चावर २५ पचवीस नालतनामी याजसी दिधला आहे कीर्द करून लेकराचे लेकरी खात जाणे इनाम सलामी तुम्हास माफ केली आसे सरदहू इनामाम सरकारचा तालुका नाही प्रगणे मजकुरी गोत पत निःपुत्रीक वगैरे महसुल फर फुरोई सायेर जे बेरीज जमा होईल त्यास हंक सदपच घेत जाणे व जे प्रगणे मजकुरी उमे मारगे येतील त्यास दर नगी रुके ८२ प्रो घेऊन मार्गाची रस्तवाली करीत जाणे व जे गावी घोडीयाच्या पसा आसतील तेथे सालिना एक सिंगरू घेत जाणे व हराकारापासून त्याचे बॉहदीयामाफीक कामकाज घेत जाणे हाजूर याल तेव्हा जो खर्च लागेल विलातीमध्य पट्टी करून घेणे एणेप्रमाणे प्रो मजकुरी हक करून दिधला आसे तो घेऊन प्रा मारची आवादानी करून वतन[२० पुस्त दरपुस्त आर्जांनी करणे मानपान टिळा विडा नाव नागरसेव सवाजी मिरासीची सेते मळे विहिरी व प्रगणे मजकुरी मोकदमीचे गाव असतील ते वगैरे हक जो महदम चालत आला आहे तो घेऊन सरकारच्या कामात माकएद राबणे किफा-येक सरकार व टफायेत रेया ऐसे वर्तत जाणे हा महजर लिहिला सही बिया रामाजी जेनादर्न सबनीस हुजराती बादनी छ २९ जमादिलाखर मोर्तब आसे

लेखांक २

शके १६४६, चैत्र वद्य ८.

महजरनामा शके १६४६ क्रोधीनाम सवळरे चैत्र वद्य ८ आष्टमी वार आदित-वार व तारीख छ २१ माहे रजब बहुजूर हाजर मजलिस हाकीम शेरा व तोरा व देशमुख व देशपांडिये व गोत मोकदमानी देहाये प्रगणे चाकण व बाजे प्रगणात सरकार जुनर वगैरे सुभे खुजस्तेबुनियाद उरुफ दक्षण सुहूर सन आर्वा आशेन्हीन[३०

मया व आलफ सन इजार ११३३ सयब आकि तायाजी बिन सडोजी व रुप्पाजी बिन गोदजी व झुलतानजी बिन नागोजी व मानजी बिन मालजी कडू वखान मोकदम कसये चाकण व देशमुख प्रणणे मजकूर यांसा मइजर करून दिधला ऐसा जे तुम्हामधून तायाजी बिन सडोजी व रुप्पाजी बिन गोदजी कडू मोकदम कसये मजकूर व देशमुख प्रणणे मजकूर यांनी कसये सेड सरकार जुनर येथील मुकामी व मज्यालसीस येऊन आपली इकाकती जाहीर केली की कसये चाकण येथील मोकदमी व प्रणणे मजकूरची देशमुखी हे दोन्ही वतने पुरातन आपली बडील बडीली आनुमदीत असता पूर्वी चाकणेच्या कोठात इकाकत होता त्यांत व आपल्या वडिलांत घरकरी पडोन बेधनाव होऊन बाहेर पडिले मागे येताजी बलद् सताजी १०] व सिवजी बलद् विठोजा कडू यांचे बडील गुमास्ते होते ते वतनाचा कारमारी करीत असता बहुता दिवसा आपले बडील वतनावरी आले तो येताजा व सिवजी कडू कदम यांचे बडील रुजू न होता जोरावराने वतनाचा उपभोग करू लागले तशीपासून आपले बडील कलई करीत असता झजरत बादशाहा यांचा मुकाम कसये सेड सरकार जुनर या जागा होता तेथे झजरतीने गीतमुखे निबादा कराव पायदल सान आजम अमानुलाखान किलेदार किले मोमिनाबाद् रुक चाकण व फौजदार प्रणणे मजकूर यांसी हुकूम कमाविला त्यावरून सान आजम अमानुला खान याही कसये मजकुरी गीतमुखे बरहाफ इनसाफ करिता आपले बडील खरे जाले येताजी बलद् सताजी व सिवजी बलद् विठोजा कडू कदम मुद्द सोंगे जाले ते रद्द करून आपल्या वडिलास मइजर करून देऊन आमल कुमाल केला त्याबरी २०] आपले बडील सडोजी कडू व मानजी कडू फरमानावरल बादशाहां लस्करास जाऊन आदालतीस उभे राहिले झजरत बादशाहाजीने इकाकत सातगेस आणून फरमानाचा हुकूम केला तो बादशाहा यांची मोहीम यागनगिरीयाबरी जाला आपले बडील लस्करास होते दिवाण आसतखान यांसी आपली इकाकत जाहीर करून दिवाणी परबानियाचा हुकूम पेतला फरमान व परवाना तयार होऊन हातास पावें त्यांसी दरबार सभास पेंके पाहिजेत याकशिता सडोजी कडू व मानजी कडू बादशाही लस्करामधून येऊन कान्हेजी बिन तुकोजी आंगरे यांजकडे जाऊन त्यांसी दोन्ही वतनाची तिसरी तकसीम रुपये १०५०० साडे सतरा इजार दस यांसी विकत देऊन पेंके येऊन बादशाही लस्करास गेले दिवाण आसतखान यांचा परवाना हातास आला फरमान तयार जाला मोहोर होऊन हातास पावा ३०] तो झजरत बादशाहा इक जाले त्याबरी सडोजी कडू वतनावरी थऊन झितका दिवसा मरोत गेले मागे त्यांचे बडाल पुत्र मज तायाजीचा बडील भाऊ गोमाजी बिन सडोजी कडू व त्यांचे पुतले मजफुप्पाजीचा पाप गोदजी कडू वतन अगुम बीत असता आजम आलीखान अबरगाबादेस होते त्यांचा परवाना जागिला

मुदई यासी हाती धरून गोतामध्य उभे राहा ह्मणत असता गोतामध्य उभे न राहिले मध्य कितेक दिवस गेले नातवानीच्या प्रसगाकरिता आपले वडील गोमाजी व गोंदजी कडू यांनी खर्चवेचावदल याजवळुनी नियेताहुनी ज्याजती रुपये ४२५०० ' मोकरी साडे बेतालीस हजार रुपये घेऊन खर्च केला वतनी आमल चालवीत असता आजम आलीखान व नवाब किलिचखान निजाममनमुलुक वहादर याचा जग होऊन आवरगावादेस निजाममनमुलुक याचा आमल जाला त्यापासून शहामत अवाली पुन्हा अवदूल रसूलखान यासी किलेदारी व फौजदारी मोकरी होऊन प्रगणे मजकुरास आले सैद माखनखान किलेदार व फौजदार होते तगार जाले याची तगिरी व त्याची बाहाली मध्य मुदियानी कजिया केला याकरिता मुबे औरगावादेस जाऊन हकीकत [१० जाहीर करून दिवाणी परवाना आणावयावदल आपले वडील गोमाजी व गोंदजी कडू टका पैका व वतनी कागद घेऊन स्वार होऊन येऊन कसबे खेड सरकार जुनर या गावी देऊ पाटील याच्या वाड्यात राहिले पुढे जावे तो मुदई रामाजी कडू व शिवजी कडू बादा बिरादरी व खुद जामिनेतिसी छ ५ माहे जमादिलावल मु ॥ इहिदे आशेरीण मया व आलफ या तारिखेस, रात्री येऊन डांक घालून दोघा जणास जिवे मारिले कितेक टका पैका व अमानुलाखान याचे कारकीर्दीस गोतमुत्रे निवाडा होऊन महजर जाला होता तां व दिवाण असदखान याचा परवाना व आणखी कितेक वतनी कागदपत्र होते ते मुदई याचे हाती लागले याचे व मुदई यांनी मारे केले त्याचे सुरतनामे आहेत व खान अजम अवदूल रसूल खान किलेदार किले चाकण याही दोन्ही खुन मुदयावरी शाबूद [२० करून त्याचे सिरी गुण्टेगारी ठेऊन त्याची कबुलिथेत लेहोन घेतली तोही कागद आहे ऐवजने आपली खरावी जाली हे हकीकत आपले] वतनभाऊ कान्होजी आगरे यासी सागोन पुढे दिवाणात हयाल व्हाव याचा विचार करावा व या बदल आपले वडील शहाजी कडू व सुलतानजी कडू व भामजी कडू कुलाबियास जाऊन कान्होजी आगरे यासी वर्तमान सांगितले ते सप्तई त्यानी मजकूर केला की तुमच्या दोन्ही वतनाची तिजाई तक्षीम तुमच्या वडिलांनी आपणास रुपये १७५०० साडे सत्रा हजारास देऊन पैके नेले त्या आलीकडेही गोमाजी कडू व गोंदजी कडू यांनी रुपये ४२५०० साडे बेतालीस हजार नेले या उपरी पुढे ही खर्चवेच लागेल मबलग टका होतो याची वाट काय तेव्हा आपले वडील शहाजी कडू व सुलतानजी कडू व भानजी कडू यांनी आत्मसतोषे [३० कान्होजी आगरे यासी पत्र लेहोन दिधले की या मागे तुमचा टका साडे सत्रा हजार रुपये या खेरीज नेऊन खर्च केला व पुढे काये होईल तो खर्च करून वतनाचे कागदपत्र करून घ्यावे दोन्ही वतने तुम्हास दिधली तुम्ही होऊन येकापासून

पांच दाहा गाव जे चाल तितकिपाचा उपभोग करून म्हणवून पत्र लेहोन दिवले
 त्यावरी आपले वडील शाहाजी कडू मृत्य पावले सुलतानजी कडू व मानजी कडू
 यांनी कान्होजी आंगरे यांची निशा केली आनी हे व ते बराबरी किले सातारि
 याचे मुकामी माहाराज राजर्षी स्वामी यांसनीध जाऊन हायाल जाल यावरी सासा
 मझराज मज्यालसीस बसोन सरकारकून व पंडित व सरदार व मले लोक वतनदार
 पांसमक्ष हाकीकती मनास आणून धर्मता इनसाफ केला की मुदईयांनी मागे केले
 ते सोटे गुणहेगार आहेत सुलतानजी बिन नागोजी व मामजी बिन मालजा कडू
 हे वतनदार खरे यांसी वतनाचे कागदपत्र करून द्यावें परंतु पांडी आपली दोही
 वतने कान्होजी आंगरें यांसी लेहून दिवली आहेत याचा विचार त्यांचे समाधानें
 १०] करावा लागतो तेव्हा येविषयीची पुढ्या कान्होजी आंगरे यांसी केली तिही आजं
 केला की आपला नकापैका या वतनप्रसंगास मबल्लग सच जाळा पुढेही सच होईल
 दोन्ही वतने आपणास लेहून निधली आहेत तथापि आपण माहाराजाचा हुकूम
 धारदार जो हुकूम होईल त्याप्रमाणें वतणूक करून म्हणवून त्यावरून माहाराज
 राजर्षी स्वामी धमपरायेण कृपाळु होऊन समस्त मज्यालसाचे विचारे करून कसचे
 मजकूरर्षी मोकदमी व प्रगणे मजकूरर्षी देशमुखी या दोन्ही वतनाचे दोन विभाग
 बराबरी करून थक विभाग आपणास व थक विभाग कान्होजी आंगरे यांसी देऊन
 पत्रे करून दिवली ते पत्रे आपण व कान्होजी आंगरे यांनी सुराखांबदीनं पेरून
 त्याप्रमाणे हरदोजण निमे निम वतनाचा उपभोग करीत आहे ऐसीयासी तुम्हा
 हाकीम व गोत गंगाधर्मपरायण आहो आपली जाली हाकीकती जाहीर करावयाकरिता
 २०] आपण व कान्होजी आंगरे मोकदम कसचे मजकूर व देशमुख प्रगण मजकूर
 यांचे पुत्र सेसोजी आंगरे व अमाजी आंगरे आलो आहे आपणावडी कागदपत्र
 आहेत ते मनास आणून मोगवटी यांसी मझर करून दिवला पडिजे म्हणवून
 वर्तमान सांगितले आणि तुम्ही व सेसोजी आंगरे व संभाजी आंगरे मोकदम कसचे
 चाकण व देशमुख प्रा मजकूर यांनी कागद पत्र आणवून पुढें ठेविने विलास

सुम्हानवडील कागदपत्र

बेदरीच्या पातशाहा

या परवाना येक

१

कसचे चाकण व प्रगणे मजकूरच्या

वतनदांगचे समाग्र

१

आलम आर्लासान या

३०] या परवाना येक

१

मुदई याता सुनार्नी गुणहगर्नी मा १२०००

यारा हजारा फयल करून आजम आ

बदूल रयमगान कितदार व फौजदार

मुद्ई यानी मारे केले
त्याचे सुरतनामे ३

कसबे चाकण यासी खत लेहून
आहे ते पत्र

१

१ का खेडचा

लग

१ जुनरचा

०

१ का चाकणचा

३

माहाराज राजश्री
स्वामीचे आज्ञापत्र

१

सेसोजी आगरे व सभाजी आगरे याजवळील पत्रे

कसबे चाकण प्रा मजकूरच्या
वतनदाराचे शाहिदीपत्र

दोन्ही वतनाचे तिसरे तक्षि-
मेचे विकरीतपत्र

१

१

देशपाडिये व सेटे वगैरे
वतनदार कसबे चाकण
प्रगणे मजकूर ईही पत्र
लेहून दिधले आहे ते पत्र

शाहाजी कडू बलद खंडोजी
कडू व सुलतानजी कडू व भा-
नजी कडू यानी दोन्ही वतने
लेहून दिधली आहेत ते पत्र

१

१

माहाराज राजश्री स्वामीचे
आज्ञापत्र

लंग

०

येणेप्रमाणे पत्रे मनास आणिता वेदरीच्या पातशाहाचा फरसान कसबे चाक
मोकदमी व प्रगणे मजकूरची देशमुखी या दोन्ही वतनाचा तुम्हाजवळी आहे त्या
तुम्ही चव्हाण कडू वतनदार पुरातन खरे आहा कदम कडू मुद्ईगिरी करितात
खोटे आहेत समापत्र कसबे मजकूरची रचती व प्रगणे मजकूरचे मोकदम
आहेत ते पाहाता तुम्ही कसबे चाकणचे मोकदम व प्रगणे मजकूरचे देशमुख
तन आहा तुम्ही दिवाणात इनसाफ करून घ्यावयासी उभे राहाणे आपण तु
शाही देऊ म्हणवून शफतपर्वक लेहून दिधले आहे त्यावरून तुम्ही खरे मुद्ई
तुमचे मारे मुद्ईयानी केले त्याचे सुरतनामे शरियेतपन्हा काजी व ह
याचे मोहरनसी व देशमुख व देशपाडिये व माकदम व हामेशाही वतनदाराचे

४ कोमदार प्रगणे मजकूर माजूल त्याच्या आमलास मुद्दई यानी कमिया केल्या
 पाकरिता गोमाजी बल्लू संढोजी व गोदजी बल्लू नागोजी कडू मोकदम कसवे
 चाकण व देशमुख प्रगणे मजकूर दिवाणी परवानियाबदल आचरंगाबावेस जावया
 घाटी टका पेसा व बतनी कागद घेऊन स्वार् होऊन कसवे सेठ सरकार पुनर या
 गावी येऊन देव पाटील कसवे मजकूर बाबे बाडियात राहिले असता छ ५ माई
 जमादिलाबल झुहूर सन इहिदे आशोरीण मया व आळफ या दिवसी रामाजी व
 सिवजी कडू कदम मुद्दई यांनी पिरादरी व खुद्द जमियेतीनसी दोनप्रहर रात्रीचा
 आमलात येऊन देव पाटील याच्या बाडियात सिरोन गोमाजी व गोदजी कडू
 मिजले असता सरबारेचे वार केले गोमाजीवरी आकरा जलमा जाल्या बाबे चाकर १
 १०] तिथे जलमी जाले बतनीकागदपत्र व टका पैका विशाजी होती ती लुटून गोद
 जीस दख करून मौजे बाडोली ता सेठ या गावीच्या सिवारात नेऊन जिवे मारून
 मुद्दई मुदा टाकून गेले गोमाजा जलमी होता त्याची दुसरे दिवसी सेठच्या लोकांनी
 उचलून चाकणेंस सान आजम आपदुल रसूलसान किलेदार किले चाकण व फोज
 दार प्रगणे मजकूर पाजबळ नेले जेर होता चोथे दिवसी गोमाजी मयेत जाला हे
 हाकीकत बपाजवार झुरत नामियात छिडिली आहे व आम्हास हे वर्तमान दिलकुल
 दखल आहे तुमचे मागे मुद्दई यानी केले हे सरे दुसरीयाचा दाखला सान आजम
 अपदुल रसूलसान किलेदार किले चाकण व फोजदार प्रगणे मजकूर यांही मुद्दई
 यांच्या माथा मारीयाचा गुन्हा शाबूत करून गुण्हेगारी रुपये १२००० बारा हजार
 रुपये ठेऊन कमुळीयेस लेहून घेतले ते पाहता रामाजी व लिंपाजी कडू मुद्दई यानी
 २०] लेहोन दिवले की गोमाजी व गोदजी कडू यांची आपण मारिले सरे गुण्हेगारी
 बारा हजार रुपये कपूल केले ऐसे लेहून वमुलास मुदती लिहिल्या आहेत ते सर व
 आमामुलासान यानी पेशजी गीतमुले निवाडा करून म्हणर दिवला होता तो व
 दिवाणी आसदखान यांचा परवाना होता तो व आनीक तीन कागदपत्र व टका
 पसा विशाजी गोमाजी व गोदजी कडू मारिले गेले ते वस्ती मुद्दई
 यांनी लुटून नेली म्हणवून तुम्ही जाहीर केले याची तक्रिकान
 करून मनास आणिता आमामुलाआन बाबे कारकीर्दीचे दाखल
 कागदीपत्री आहेत व ते मज्गालसीस कसब चाकण प्रगणे मजकूरचे व बाजे
 ज्ञानेशाही बतदार होते त्यापैकी हल्ली हजार मज्गालसीस कितक आहेत त्याही
 यांची शाहीदी दिघली म्हणर होना सो गेला हे सरे दिवान असदखान याच्या
 ३०] परवानियाचा दाखला तरी त्या परवानियाप्रमाणे कसवे चाकणयां माकदमी व
 प्रगणे मजकूरची देशमुखी सुमची कदीम बतने आहेत पुस्त दर पुस्त गात जागे
 झुजकम आजम आलीमान याचा परवाना मुसाजबर्दी आहे याबद्दल आसद
 खान दिवाण याचा परवाना कितकास दमल होता त्यानी हजार मज्गालसीस

जाहीर केले यावरून दिवाण आसदखान याचा परवाना होता तो गेला हे खरे
 व विशाती व कागदपत्र मुद्ई यानी मारे केले ते समयी त्याही लुटून नेले ह्मणऊन
 मुरतनामियात लिहिले आहे यावरून तुम्ही जयानी हाकीकत जाहीर केली ते खरी
 जाली व आपले वडील मुद्ईयासी गोतात या ह्मणऊन ह्मणत असता ते गोतात
 न आले ह्मणऊन तुम्ही जयानी सांगितले आहे याची गोही हजर मज्यालसीस
 गुजरली वरकड सेखोजी आगरे याजवळील पत्रे कसवे चाकण व प्रगणे मजकूर-
 च्या वतनदारानी शाहिदीपत्रे लेहोन दिधले ते व विकरीत व देशपांडिये व सेटीये
 वगैरे वतनदार कसवे मजकूर यानी पत्रे लेहून दिधले आहेत व वरकड पत्रे
 पाहाता तुमच्या वतनाचा निर्णये लिहिला आहे की तुम्ही कडू चव्हाण वतनदार
 पुरातन खरे पूर्वी तुमचा वडील भोजजी वलद जैतजी कडू चव्हाण मोकदम कसवे[१०
 चाकण व देशमुख प्रगणे मजकूर यात व चाकणच्या किल्ल्यात हाकीम होता
 त्यात बरकमा लागली त्यामुळे भोजजी कडू चाहेर पडिला मागे येसाजी वलद
 सताजी व सिवजी वलद विठोजी कडू कदम मुद्ई याचे वडील हाउजी होनजी
 कडू गुमास्ते होते ते व हाकीम एकामते राहोन वतनी कारभार करू लागले
 कितीका दिवशी तुमचे वडील वतनावरी आले त्यासी कदम कडू रुजू न जाहाले
 त्या दिवसापासून तुमचे वडील भाडत आले आमामुलाखान याचे कारकीर्दीस
 गोतमुखे निवाडा जाला तेव्हा मुद्ई खोटे जाले तुमचे वडील खरे जाले त्यासी
 महजर कडून दिधला हाही दाखला लिहिला आहे यावरून ही तुम्ही चव्हाण कडू
 वतनदार खरे मुद्ई लायान गळा पडोन कजिया करिताती ऐसे कळो आले
 एवं प्रकारे निश्चये जाला पुढे तुमचा व कान्होजी आगरे याचा प्रसंग मनास[२०
 आजिता रुपये साडेसत्राहजार यासी तुमच्या वडिलानी दोन्ही वतनाची तिसरी
 तक्षीम पेशजी विकत दिवली व मध्य रुपये ४२५०० साडे बेतालीस हजार
 त्यापासून सचाईदल आणिले त्यावरी दोन्ही वतने त्यांसी लेहून दिधली हे खरे
 परंतु महाराज राजश्री स्वामीनी तुमचे व कान्होजी आगरे याचे उतरोतर खुरलीत
 चालवे करिता दोन्ही वतनाच्या दोन तक्षिमा बराबरी करून तुम्ही व त्याही निमे-
 निमप्रमाणे वतने आनुभवावी ऐसा निव्हंहा करून पत्रे दिधली आहेत ते पाहाता
 निर्णये लिहिला आहे की तुम्ही कडू चव्हाण वतनदार पुरातन जमीन जुम-
 लियाने खरे आहां यावरी तुमचे मुद्ई आणून इनसाफ करावा तरी त्याही तुमचे
 मारे केले तेव्हा ते दिवाणचे गुण्हेगार व गोताचे खोटे आहेत त्यासी या वतनासी
 आर्थाआर्थी समध नाही याकरिता त्यासी व याजवळील कागदपत्र कुल रद्द[३०
 केले असेत दोन्ही वतनांपैकी निमे वतन तुम्ही खाणे व निमे वतन कान्होजी आगरे
 यासी दिधले आहे ते खातील यासी हिला हरकती कोन्ही करू नये ऐसी पत्रे
 दिधली आहेत त्याप्रमाणे तुम्ही व कान्होजी आगरे निमेनिमप्रमाणे वतने खात

आहों पुढे भोगवटियांसी मङ्गल पाहिजे एणकन मुहूर्त येकन जाहीर केले
 तसे तुहासी करून द्यावा हे धर्मता तथापि तुह्मी इकीमात व गोतात उभे
 राहिलेत हे ऐकोन तुमचे मुद्दर येकन उभे राहिलील या आदेशाबद्दल
 काही दिवस त्याची वाट पाहिली परंतु न आले तेव्हा येसाजी बलद
 सताजी कडू मुद्दर मोजे बाकी मोठे पाकण येथे होता त्यासी बोलाऊ पाठ
 दिले तो न येता तेथून कथिलेसमवेत पळोन गेला मनुष्य बोलाऊ गेली होती ते
 किरोन आलों यावरी मोकदम मोजे बाकी यांसी आपकन तहकिकात करिता
 तुम्ही या जागा आलेत हे ऐकोन येसाजी कडू निषेध गेला म्हणवून जाहीर केले
 ऐसीयासी बेदरच्या पातशाह्याचा करमान तुम्हाजबळी आहे व आमानलासान यांचे
 १०] कारकिर्दी निवाडा होऊन तुम्ही सरे मुद्दर सोपे जाले व इजरात बादशाह यांचा
 हुकूम करमान द्यावयाचा जाला होता व दिवाण आसदस्तान यांचा परवाना तुम्हा
 जबळी होता व आलम आलीखान यांचा परवाना तुम्हाजबळी आहे व पेशजी मुद्दर
 यांस गोतात धोलाविले असता गोतात न आले व त्यानी तुमचे मारे केले त्यावरी
 तुम्ही सातारियांसी गेलेत माझराज यांनी मुद्दर यांची रक्कळ तुम्हास व कान्होजी
 आंगरे यांसी बतनी कागद करून दिलेले तेव्हा तेथे ही उभे न राहिले व इली
 पळोन गेले पावळून मुद्दर-येसाजी बलद सताजी व सिवजी बलद विठोजी बगोरे
 मुद्दर कदम कडू सोटे आसत त्यांसी या बतनासी काही अर्धाअर्धी समंध नाही
 तुम्ही घडून कडू जमीनजुमन्यावरून व गोडी सास भोगवटियावरून पुरातन बतनदार
 सरे जाणकन तुम्हास मङ्गल करून दिवला आसे तरी तुम्ही मोकदमी कसये पाकण
 २०] व देशमुखी प्रगणे मजकूर हे बतने आरळी मिरासी मुस्तकाम जागोन इरादो
 बतनात निमे कान्होजी आंगरे यांसी बिकत दिवली आहेत ते होऊन पुरत दरपुस्त
 खात जातील निमे कसये मजकूरची मोकदमी व निमे देशमुखा प्रगणे मजकूर
 तुम्ही उभयेता कारमार सिद्धमत सरबराड करून किड आपादानी व मातगुजारी
 करजे आणि मोकदमांषा इक लजिमा व इनाम पासोडी व सेवसयजी कानू कव
 येद जमीन जुमला मिरासी मिराती व बागाइती जल स्थंड परबाडा देतील निमे
 निम व देशमुखांचा इक रुमुम बरोब इनाम गाव मोजे गोनबडी व लवानिमान
 कानू कवपेद व दिवाणचे सिरपाव व पान मान यांचे उत्पन्न निमेनिम माफिक
 झुदा मत यकरजेदानी लेकराचे सेकरो कारीज मुतसरक होऊन माग जाणे सती
 ऐन झल भासी कोन्ही विला हरकती करील तो दिवाणचा गुणेश्वार व गोतापा
 ३०] होत हा मङ्गलनामा लिहिला सही

~~~~~

खरीदीखत शके १६४९ पुर्वंग नाम सवल्लरे वैशाख सुा २ वार बुधवार ते दिवसी राजश्री कान्होजी विन तुकोजी आंगरे माा काा चाकण देशमुख प्रा मजकूर यास हरजी विन रामजी ठाकूर मोकदम मौजे पिपरी याा प्रा मजकूर सुा सन हजार ११३६ वाणे खरीदीखत लेहून दिल्ले ऐसे जे मौजे मजकूरची निमे मोकदमीचे वतन आपले आपल्या आत्मसंतोष सालगुदस्ता तुम्हास विकत दिल्ले त्याचे खरीदीखत लेहून दिल्ले ते समई प्रा मजकूरचे पाटील जे हजार होते त्याच्या शाहिदिया त्या सतावरी जाल्या बाकी गावगनाचे पाटील व मौजे मजकूरचा कुलकर्णी व बलुते हजीर नवते त्याच्या साक्षी जाल्या नाहीत त्यास हली प्रा मजकूरचे पाटील व बलुते आले आहेत त्याच्या साक्षीनी पत्र करून [१०] दणे म्हणून तुम्ही सांगितले त्यावरून आपण प्रा मजकूरचे पाटील वगैरे आले होते त्यास हें वर्तमान सांगितले त्यानी तेविशई आपणास नसीहत केली की हरजी पाटिला वतन विकू नको देशमुखापासून तुवा रुपये घेतले आसतील ते आम्ही अवघे मिळून देतो आणि खरीदखत सालगुदस्ता लेहून दिल्ले आहे ते हि मागून घेतो म्हणऊन बहुता प्रकारे सांगितले याच प्रकारे आपले गावाचा माहा- दाजी मोरेश्वर जोसी व कुलकर्णी त्यानी आपणास मर्सीयेत केले परंतु आपल्या चिंतात पहिले च येऊन सालगुदस्ता आपण वतन मौजे मजकूरचे निमे मोकदमी मानपान वडीलपण होलीची पोली सिरालसेट आदिकरून दिल्ली त्यासी काही नोदिगार होत नाही आपण पेशजी खत करून दिल्ले आहे हली तुमच्या साक्षीनी खरीदखत करून देतो म्हणून प्रा मजकूरच्या मोकदमास व मौजे मजकूरच्या [२०] कुलकर्णी यासी जाब दिल्ला त्यावरून त्याची निशा होऊन हली हे खरीदखत लेहून दिल्ले आसे मौजे मजकूरची निमे मोकदमी आपली होती ते तुम्हास दिल्ली आसे तुम्ही आपल्या लेकराचे लेकरी निमे मोकदमी मानपान वडीलपण होलीची पोली सिरालसेट वडिलपणाचे मान समवेत वतनाचा उपभोग करणे आपणास व आपले तर्केचा कोणी आसेल त्यास आर्था आर्थी समध नाही आपली निमे मोकदमीचे वतन तुम्हास दिल्याची किमत रुपये ७०० सातसे करार केले ते वारले आपले रजावदाने करार होऊन आपण वतन तुम्हास दिल्ले आसे आपला क्षमदार दताजी ठाकूर विन आमाजी ठाकूर निमेचा आहे त्याचा तो आनभवील निमे मोकदमी आपली ते आत्मसंतोष तुम्हास दिल्ली आसे आपली काळी व पाढरी तुम्ही आनभवणे आपले निमे मोकदमीचा इनाम तुमचे स्वाधीन केला आसे व [३०] तुम्ही आपला भोगवटा खाणे आपला घरठाणा मोकदमीचा आहे तो आनभवणे व सेतेहि आनभावणे हे खरीदीखत लेहून दिल्ले सही

निा नागर

बिा माहादजी मोरेश्वर जोसी व

कुलकर्णी मौजे मजकूर

साक्ष भोजे मजकूर

भावजी बिन गणोजी	राहूजी बिन बाबाजी	संताजी या कान्होजी
वाळीज चौगुले	सुतार किकरे	परींग मोगरी
सप्तमाझाला बिन	सकरोजी बिन	आषा नाक बिन नाव
आनमाझाला आरसा	बापोजी आमर	नाक एकनाक बिन सड
		नाक एस नाक बिन नाव
		नाक महार

साक्ष मा मजकूर

का मजकूर

१०] आवजी बिन भानजी कडू

मोकदम का मजकूर

संभाजी बिन जावजी नाईक

मोसले नाईक वाडी

१

भावजी नाईक बिन बगोजा

नाईक मोसले नाईक वाडी

१

धलकरी माळी व कुणधी

१ घेसोजी बिन रायजी पठारे

२०]१ संडाजी बिन संताजी नाणेकर

१ कान्होजी बिन बोलाजी सराये

१ आषाजी बिन रसमाजी मेदिनकर

१ विठोजी बिन मोत्याजी बोकील

१ भावजी बिन सावजी सेडकर

१ बाळोजी बिन मालजी भुजधळ

१ रपन माळी बिन भिममाळी मेहमरे

१ पद माळी बिन भागनमाळी सेवकरी

१७

राणोजी बिन सेव्याजी धाडगा

३०]१ सडमाळी बिन हरमाळी काट्या

१ बाप माळी बिन आम माळी

सेडकर

१ राण माळी बिन मोनवाडी बिर

देवजी बिन रसमाजी या भो
निरा नागर

व जानो सिवदेव जोसी कुलकर्णी

व गोमाजी बिन संताजी क्षारगडे

चौगुले भोजे काळोस धलकरी

भोजे मजकूर

१ येसाजी सेग

१ सावजी पोचडा

१ रभोजी वाटेकर

१ सयाजी भाडल

४

भोजे निघोजे सुभानजी बिन

मालजी एलवडे मोकदम

१

भोजे माड्डुंगे

१ सिदोजी बिन तिमानी या

माड्डुंगेकर मोकदम

१ धाा सतो माणकेश्वर कुलकर्णी

जोसा

२

भोजे आंबगण

१ रायजी बिन जावजी या माडे

कर मोकदम

१ धाा पुसाजी गाविड जासो कुन

तवडा	कर्णी
१ सूर्याजी बिन मोर माळी	मौजे बिरदवाडी
१ कान्होजी गाडपिळा	१ बहिरजी बिन मावजी कालडोके
बलुते	मोकदम
१ सख जोसी वलद कमल जोसी का	१ धिा सखो माणकेस्वर जोसी
मजकूर	कुलकर्णी
१ तान्हाजी वलद दसमासी सुतार	२
१ पालाजी बिन लखुजी कुंभार	मौजे कुरकुडी दवजी बिन कान्होजी
२ परीट	भोकसे मो (क) दम
१ देवजी बिन रामजी परीट	१ [१०
१ सिवजी बिन जयेतजी परीट	मौजे करंदी
२	१ मल्हारजी पा ठोकले
१ बावजी बिन रायाजी लोहार	१ भिकाजी बिन एसजी जखते
१ संत माहाला बिन जान माहाला	चौगुले
१ राणोजी बिन सटवाजी चाभार	२
१ माहाद नक माहार	मौजे मलनर नामाजी वरपा चौगुले
१ भिकाराम	१
मौजे पिपले	मौजे कोयेली
१ त्रिबकजी बिन माहादजी	२ बावजी पा कास्तर व सेकोजी
पा वळेकर उमाजी जगताप	कोलेकर [२०
१ आवजी पा बिन आपाजी	१ धिा गोविंद त्रिबक कुलकर्णी
बेंडभर	व जोसी
१ त्रिबकजी व लको चौगुले	मौजे वडगाव घेनद रामजी वा सुना.
	नजी पा घेनद
	१
	मौजे सेलगाव
	१ चादजी बिन आमाजी पा आवटी
	मोज कुरली गूणाजी बिन बागडा
	१

पश्चात् कडू मोकदम कसचे मजकूर व देशमुख या मजकूर सन हजार ११२१
कारणे लेहून दिले ऐसे जे पूर्वी राजभी सरसेल साहेबापासून १७५०० साडे सत्रा
१ हजार रुपये घेऊन त्यास दोन्ही बतनाची तिजोई बतन दिले यासिवाय साहेबा
पासून आणखी २२५०० साडे बेचाळीस हजार रुपये घेऊन त्यास कसचे मजकूर
भी मोकदमी व या मजकूरची देशमुखी दोन्ही बतन दरोबस्त दिली किन्तु
राजभी सरसेल साहेब कृपाळु होऊन आपले सर्वे दोन्ही बतनांपैकी निमे आपण
घेतले व निमे आम्हास दिले पेशजी दरोबस्त दोन्ही बतनांचे चारादस्त आम्ही
लेहून दिले होते ते आमचे आम्हास परतून दिले मग आम्हापासून कसचे मजकूर
रची निमे मोकदमी व या मजकूरची निमे देशमुखी या दोन्ही बतनांचे निमेचे
१०] सरादस्त व मजकूर लेहोन घेतले आम्ही नोषम लेहून दिले तपसिलवार मानवान
लेहोन दिले नाहीत सणोन तुमचा आमचा किन्तु पडोन तुम्ही कुलापिपास
चालिला नही तुम्ही कुलापिपास न जाणे बतन दरोबस्त तुमचे आली तुमचे
कोण्हाचे सांगितल्यावर चिंतात दुसरा विचार न घराबा मानवान सिक्का नाव
नांर सिरपाव देवळीची पोळी गोरु गणेश व दोन्ही बतनाचा कारभार सदर
कलमे तुम्हाकडे या खेरीज पासोडी इनाम इकराम हकदक कानू कायेदे तुम्ही
निमे आम्हास घरांत घाबे बाहेर बोलावयासी आम्हास समध नाही आली तुमचे
घरामाक आम्हास घरांत निमे घाबे व निमे तुम्ही अनमवाये घरबाढा उजवीकडे
तुमचा व डावीकडे आमचा आपाड तुमची व मापाड आमची हा तहनामा आपले
सुध रजावदोने लेहून दिल्या सही छ २७ माई जिल्हेज

२०] गोई

- १ संभाजी नाहकवाडी का मार
- या मार
- १ जावनजी माणेकर भनकरी का
- मजकूर
- १ गगाधर बिन मंग जोशी पुरोहित
- कसचे मजकूर

निा नांगर

या भास्कर आनाजी देशपांडे कुलकर्णी
कसचे मजकूर मंगणे मजकूर

थी

१६६९ पौन पय ५

लेखांक ५

मकल

शिफा

१०] करारनामा राजभी मानाजी जांगरे वजान भाडा पासी दमाजी गारफाड
समसेर पाहदर घाना लेहोन दिल्या सन ११५७ मुा जाभाजीवामा

आम्ही आपले शेरीकर मोकदम आपण आमचे धर्णी हुकम आपले हुकमीची केंद कानू हुकमत चालत आली आहे त्याप्रमाणे आपल्या हुकमात राहून वर्तणूक करित जाऊं आतर करणार नाही कलम १

आपल्याकडेस स्वराज्याचा आमल सुभा मोकसा व सरदेशमुखी (व) गैरे बाबती आहे त्याचे खंडणी खेरीज दोन मण ०।।।० पधरा व कड्या व फार फर्मास वेठ बिगार सालाबाद चालत आले आहे त्याजप्रो समाकुल पाढरी मिळोन चालवीत जाऊ हिला हरकत होऊ पावणार नाही. कलम १

आपले तर्फेस सगमसेत सेट्या खेरीज खंडणी चालत आले आहेत त्याप्रमाणे सालदरसाल बेदिकत समाकुल पाढरी मिळून चालवीत जाऊ यास आंतर करणार नाही कलम १

आम्हाकडेस निमे मोकदमी करार जाल्यावरून समाकुल पाढरीच्या व पोवल्याचे विद्यमाने वडीलपणाचा मान आम्हाकडेस या अन्वयावरून खरीद खतावरहुकूम आम्हा व पोवली यानी पुस्त दरपुस्त वर्तणूक करित जावी म्हणोन आमचा त्याचा करारनामा अलाहिदा जाला आहे तो आपणास कळावा म्हणोन कलमबंदी सुभानजी मोरे व विसाजी लखाजी व काजी याज भार पाठविली आहे त्याजवरून कळेल मारानिलेनी विदित केले की सेवली याजकडेस पाटीलकी गेली असता आपण राजद्वारी विनंती केली म्हणोन

मोखतेस्वर समाकुल पाढरी मौजे कामस ताा चाकण प्रा जुनर येथील मोकदमी पोवल्याची त्यास कासाराची कजिया निमित्य राजद्वारी खर्च पडला त्याचा तपसील खरीदखतात आलाहिदा आसे म्हणोन पोवल्यानी जानोजी सेऱले यास निमे मोकदमी देऊन पैका घेऊन खर्च केला त्याजवर सेवल्याचा गुमास्ता मौजे मजकुरी येऊन पाटीलकीची गुमास्तगिरी करू लागला तो येथारीत [१० सोडून मनमानेती आपणासी वर्तू लागला त्याज वरून आपण माहागजास पत्र लेहून सेवली याकडील पाटीलकी दूर कराविली आणि पोवल्यानी सेवल्याचे रुपये घेतले हेने मागारे देविले तेव्हा पोवले पाटील समाकुल पाढरी कुलाबा येऊन जाले की निमे मोकदमी आपण घेऊन सेवल्याचे देणे वारावयास ऐवज द्यावा तेव्हा आपण आमची ममता धरून आपल्याकडील गुमास्ते [२० व पोवले पाटील व समाकुल पाढरी मौजे दावडीस पाठऊन ऐवज नेऊन सेवल्याचे लचाड वारिले त्याजवर व्याज मुदल पैका मुचलग पोवल्याकडे जाला त्याचे ऐवजी निमे मोकदमी सेवल्याचे सिरस्ते प्रमाणे आपण करार करून खरीदखत करून देविले बाकी पैका पोवल्याकडे राहिला तो द्यावयास ताकद नाही म्हणोन सरकार महसली सान्याची जमीन [२० पोवल्याचे थलपो समाकुल पाढरीने व पोवल्याने आपले खुश रजाबदीने सवा दोन खडी इनाम करून दिले आणि कर्ज फारसत करून दिले

महाराज रुपाळु होऊन सोडऊन दिल्ली
 तऱ्हां आपण आमची ममता धरून
 स्नेहममतापूर्वक घरोठ्याचा विचार
 चिंतास आणून अगत्य जाणोन आम्हा
 कडेस पाटीलकी पोवल्याकडून निमे
 करार करून देवित्यामुळे आम्ही मोजे
 मजकुरी बाबा बांधणार तेसा सुमचा
 सरकारीचा बाबा जीर्ण जाला आहे तो
 नूतन विस्तीर्ण बांधान द्यावा म्हणोन पिव
 १०] गती विदित केले तरी आपले रुपये
 ममतेपेक्षा अधिकोत्तर काये आहे निमे
 मोकदमी आम्हाकडेस करार करून
 दोबली हे साहित्य आपणाकडून जालें
 ते आमचे ओतारांत घेऊन गेलेंच आहे
 आम्ही आपला बाबा बांधो लागलो
 म्हणजे आपला बाबा ठुमजला पुढें
 सोपे साधे व कोठी व जामदाखाना
 घाममार्ण बांधोन दिला जाईल येविशः
 आंतर सद्गता होणार नाही कलम १

जमिनीचा उपयोग आम्ही पुस्त द
 पुस्त करीत जावा जमिनीचा सारा
 समाकुल पांढरी सरकारांत देत जावा
 ऐसा करार ठरला आहे तरी आपण
 रुपा करून करार ठरव्यामो वेदिकत
 चालविले पाहिजे कलम

१

आपले तर्फेने हाकिमीचे व देशमुखांचे
 कारभारास गुमास्ते मोजे काळोसचा
 गण्यास राहसच आहत आमचे तर्फे
 मोकदमीचे वतनी कारभारावर गुमास्ते
 ठेऊ त्याजपासून वर्तणूक येथारीताने
 न जाली तरी मातुभी सधुमाई दावडीस
 आहिल त्यास कळबाचे गुमास्तेपापासून
 आंतर पविले ऐसे जाले तर तो गुमास्ता
 काढून आपले मजिप्रमाणें दुसरा ठरि
 तील हाकिमीचे रीतीने हा करून
 गुमास्ताबाचे झालून सेवा पत जाणी

२०] एकूण फलमे सा करार मदत शरयंत पन्हा काजी व राजभी सुभानजी मोर व
 वित्तजी लखामी बाबे विद्यमाने आपल्या वकालतून जाले आसे त्याप्रमाण आम्हां
 कडून चालत जाईल आपण हि चालवीत जावे छ ११ माहे मोहरम मजकूर सन
 मोहम सुद

लेंखाकद

भी

शके १९५५

धर्मस महाराज राजभी बाबा कडनवीस

साहेबाचे सेवेसी

आज्ञाधारक सभा कुल पाठी कसचे चाकण नावाभिते पित

उमा जोशी
 महाराष्ट्र व मोरोट रो
 १०] भाषा माली मेइप्रे
 आवजी कोतवाल
 पापाजी मजपल

काजी आकिनुला
 सेवजा मेदिनकर
 पाल्हाजी मेदिनकर
 राजोजी माणकर
 बि माली भक्कश

गाजी सुतार

गंगू परीट

माया गुरव चेंपरा

कल्लु मुलाणा

राया चाभार

सुभाना चाभार

रुग्गा माग

फांर मद्रमद मुजावर

रामा परीट

माणकु लोहार

भिकु कुभार

तुठनाऊ महार

धोंट नाऊ महार

भिका माग

समस्त समाकुल पादरी साहेबाचे सेवेमी अजंठगत लेहोन दिल्ली ऐनांजे मन
हजार १९६३ काणे साहेबी राजश्री गोपाळपन फांजदार यासी पत्र पाठविले की
तुलमाजी कडू याचे घर ठिकाणा आहे तेथे गुदस्ता तुलसाजी मजकूर याचा [१०
वाप नारायेणजी कडू आऱ्या परावरी घर बाधीन होता त्यासी त्याचे भाऊबंद
बाधो न देत त्यावरून साहेबापासी किर्यात जाला त्यामी साहेबी राजश्री गोपाळ-
पंतास आज्ञा केली की तुलसाजी बलद नारायेणजी कडू याचे घर खरे किल
टिके पादरी गोळा करून तहकिकात करून लेंहून पाठविणे त्यावरून राजश्री
गोपाळपती आम्हास गढीत बोलावून आणिले आणि नारायेणजी कडू याचे घर
कोठे आहे ते सांगणे म्हणून पुगसीस केली त्यासी पुर्वी वतदाराची घरे किलिया-
साले होती ती किलियासाले दहणेन गेली चावरी किलियाभोवती आवढल तचदल
राहिले त्याजवरी किला माहाराजाही घेतला त्यावर वस्ती बाहेर घातली तेव्हा देश-
पांडिये व देशमुख याची घरे दक्षणेस देशमुखाची त्याचे उत्तरेस जोशी याची त्याचे
उत्तरेस देशपांडिये त्याचे उत्तरेस ब्रम्हे कचेस्वर बाबा त्याचे उत्तरेस नगरालेतळे [२०
येणेप्रमाणे वस्ती जाली त्याच्या आलीकडे दक्षणेकडे माली याची आळी त्याचे आली-
कडे काजीचा बाडा त्याचे आलीकडे श्रीभैरीचे देवालय त्याच्या आलीकडे मुजावर
मुलाणी याची घरे त्याच्या आलीकडे गेरी मुसलमानाची घरे त्याच्या आलीकडे
नाईकवाडी याची घरे त्याच्या आलीकडे बाह्यण आळी येणेप्रमाणे दोन आळ्या
त्यास वामधुमेत दुकाला आलीकडे धामधूम जाली तेव्हा खडोजी कडू यांनी पागी
व घर मुजावर मुलाणा याच्या घरी मागे जागा बसल होती तेथे पागा बाधोन
राहिला मुलाणी याचे सेजागी बादाहत शोपडी बाधोन भावजी कडू राहत होता तेथे
कोन्हाची मिरास देशमुखाची घरे नाही मिरासीची घरे वरती आहेत तेथे बांधावी
भानजी कडू व समुदे कडू मसिदीमागे राहिले मुसलमानाची घरे तेथे काही वतनी
जागा नाही वतनी जागा म्हणून बाधणार तरी वरती जागा आहे तेथे बांधणे [३०
येणेप्रमाणे हकीकत आहे सेवेमी कलावे म्हणोन लिहिले हे विज्ञापना.

સવાવપત્ર શકે ૧૬૧૬ જયનામ સંવહરે આપાદ ૫૪ ૧ સે દિવસી સિવજી
 વલદ ગોમાજી કહૂ મોકદમ કસચે ચાકળ દેશમુસ પ્રા માર પાસી ગોમાજી
 વલદ રુપ્પાજી ૪ શાહાજી ૫૫૫ જાનોજી ૪ ચિમાજી ૫૫૫ સુલતાનજી કહૂ ધાર
 મોકદમ કા માર વેશમુસ પ્રા માર છુદા સમસ સવાદમયા ૪ આલક સન હજાર
 ૧૧૮૪ કારણે સવાવપત્ર લેહૂન વિજે એસે જે તુમચા ૪ આમચા મૂલ પુરુષ એક
 તુમ્હી વહોલ મિમેચે ૪ આમ્હી તુમચે પાકળે માઠ મિમેચે તુમ્હી વહોલપણ કરાવે
 આણિ વતન મેધાવિમાળે ચાલવાવે સે ૪ ચાલવિલે હણોન તુમચા ૪ આમચા
 કજિયા લાગૂન કહરા ધરાંત ન હોય હણોન તુમ્હી ૪ આમ્હી ઉમયેતા પાગા હુજર
 ૧૦૫૫મંત પંતમધામ ૪ પંચાર્ત માહા સ્થલ કા માર પાંજપાસી જાઠન મિનતમાનત
 કહન તુમ્હી ૪ આમ્હી રજાવન હોઠન પિનતી કેલી કી આમચા તહ માઠપણ્યાંત
 ઉમયેતાંપા કહન ધ્યાવા ત્યાવહન પંચાહતામી તુહાપાસી ૪ આહાપાસી રાજીનામે
 ૪ જામીનકતયે ૪ તકરીયા માગિતલ્યા વ્યાવહન તુમ્હી ૪ આમ્હી રજાવન હોઠન
 રાજીનામ ૪ જામીનકતયે ૪ તકરીયા દિસા તુમ્હી તકરીયા લેહૂન દિસા ત્યાંતીઠ
 સારાંશ વિતપશીલ

તુમચા ૪ આમચા મૂલ પુરુષ ગોમાજી કહૂ માો ૪ દેશમુસ પાસી પુત્ર ૧

૧ વહોલ પુત્ર સહોજી કહૂ

૧ મધવા રુપ્પાજી કહૂ

૧ પાકટા નાગોજી કહૂ

૨૦] ૧

તપસીલ

૧ વહોલ સહોજી કહૂ પાસી પુત્ર ૧

૧ વહોલ ગોમાજી કહૂ

૧ મધવા શાહાજી કહૂ

૧ પાકટા તાપાજી કહૂ

૩

તપસીલ

૧ વહોલ ગોમાજી પાસી પુત્ર ૨

૧ વહોલ આનદરાય

૩૦] ૧ પાકળે સિવજી કહૂ

૨

પેલી અનંદરાય પાપે નકલ પાલી સિવજી કહૂ દાન્યો આઈય

- १ सडोजांचा मधवा पुत्र शाहाजी व धाकटा तायाजी पेकी तायाजीचे नकल ०
 चाकी शाहाजीचा सडोजा व त्याचा सजणाजी व शहाजी हाली आहेत
 १ मधवा पुत्र रुण्णाजी याचा पुत्र भोजजी याचा पुत्र राघोजी याचे
 नकल जाहले
 १ धाकटा पुत्र नागोजी यासा पुत्र

२

- १ वडील गोविंदराव कट्ट
 १ धाकटे सुलतानजी कट्ट

२

तपसाल

- १ वडील गोविंदराव यासा पुत्र ३

- १ वडील रुण्णाजी
 १ मधवा जानोजी
 १ धाकटा भवानजी

३

- पेकी रुण्णाजीचे नकल ० व भवानजीचे नकल ०
 चाकी जानोजी यासा पुत्र ३
 १ वडील गोमाजी हाली आहेत
 १ मधवा शाहाजी हाली आहेत
 १ धाकटा राणोजी हाली आहेत

३

- १ सुलतानजी कडू यांचे पुत्र ४
 १ वडील सडोजी कडू
 १ धाकटे चिमाजी कडू
 १ धाकटे गोविंदराव कडू
 १ धाकटे जैसिंगराव कडू

४

येणे प्रो हाली आहेत सडोजीस पुत्र ३ हाली आहेत व चिमाजी व गोविंद-
 राव व जैसिंगराव कडू हाली आहेत.

येणे प्रो वशावळ आहे,

[३०]

मुम्हाकडील कागदपत्र व तक्रारीरा त्पार्तील वितपसाल

- १ राजीनामा की आपण पाच परमेश्वर आहेत जेणेप्रो आज्ञा कराल त्यास आपण राजी आसो यासी मोदिगर करू तरी गुन्हागर म्हणोन
- १ वर्तणुकेस जामीन माहवजी वा त्रिधकर्जी माणेकर थलकरी का मार आपण पाच परमेश्वर आहेत जेणे प्रो मिवाडा करितील त्याप्रो मारविलेस वतउ म्हणोन
- १ तक्रारीर पंचाहताचे सेवेसी सन हजार ११८१ तक्रारीर लेहून दिन्ही ऐसी जे आमची इकाकत तरी आमचे वतन पूर्वापासून चालत आले आहे त्याजवर मारे जाले तेव्हा आम्ही दिवा वरसाचे होतो व आमचे वडालि माऊ आनवराध
- १०] केलासबासी पाषा वरसाचे होते ते समई मारे जाले आमचे बुलते ते समयी तापाजी बाबा उमर वरसे पंचरा सोळा वरसात होते व मुलतानजी बाबा तिसा परिससा वरसाचे होते या दोघानी ते वेळेस राजपत्रे आणिली त्यावर कसमे मजकुरी तापाजी बाबा व रुप्पाजी बाबा कामकाज वतंदारांचे मोठेस चालवीत आले आणि आम्ही तों आपले आजुली वडलो इस्ताम्बाचे साली का मारी आलों तो हे उभयेता कामाकाज करीत होते त्याजवर तापाजी बाबा मयेत जाडाले त्याच्यामागे रुप्पाजा बाबा हि मयत जाडाले तेव्हा आम्ही का मारी कामकाज करू लागला त्यावर रुप्पाजा कडूची मावजई माडू लागली की वडीलपणाचा आधिकार निमे मजला या ऐसा वाद सांगू लागली तेव्हा आम्ही ते जाईस बोलिलो की वतन माटेस आहे आमच्याने घरा करून देववत नाई
- २०] तेव्हा बाह उठोन श्रीमंत मुमेदार पांजवळ कियाम्द गेली तेथून मसाला करून आम्हास पुणियारी मेले आणि राजश्री धोडोपत जोगमेकर याचे बाडियांत तीन दिवस उपासी बसविलें आणि व्यादे लाऊन आम्हापासून मनमाने तेसा कागद पाथजी पा इमाले कडुसकर व जोगलेकर यांनी पेऊन सवदापाईस दिन्हा त्यावर आम्ही मुमेदार यांच्या बाडियांत कियाम्द गेली तेव्हा अजाइत राजश्री मल्हार संभाजी अजहम आंगरे देशमुख यांनी आम्हास हानी धडम का मारी आणिलें मुम्हा किरिपाद करू नका मुम्हा उभयेतांची समजूत आम्ही कामारी करितों कागद येमला तो काडून गळू म्हणून पेऊन आले ते समई गाव राजश्री नरसिंगराव उधव यांजकडे होता त्याचे तरक्रेम आमलदार कासो साबाजी होते त्यास मल्हार संभाजी यांनी सोपिले की पाचे ममा
- १०] आणवे त्याजबहेन पत मारविले पाणी दिसेयापा माघ लढा पुढविलेला पुढें वडीलपणाचा न्याय निवडा म्हणोन बोलिलो तेव्हा आमलदार यांनी आज्ञा केली की राजश्री रापोजी बाबा अंगरे देशमुख निवडतांल पुढवाप्या

मुकामीचा कागद होता तो आम्ही घेऊन फाडला तेव्हा वाई फार गडबड करून
 लागली मग आम्ही कागद टाकून दिव्हा त्याजवर सवदराचाईचा व आमचा
 लया तेसाच राहिला त्यावर सवदराचाईस देवभाजा जाला पुढे कड्याचा दगा
 जाला तेव्हा कसबा व झिला श्रीमंत पागसानिवांस याजकडे जाला त्यावर काही
 एक दिवसांनी गोमाजी कडू व चिमाजी कडू हे झिले मजकुरी फिरयाद जाले मग
 हकमानी राजांनामे व जागीन आम्हास व त्यास फरमाविले त्यावरून आम्ही व त्यांनी
 जागीन व राजांनामे दिव्हे त्यावर कलमाची चाद लेहून दिली आणि आम्हास
 हकाम म्हणो लागले की या यादीवर हज देणे त्यावर आम्ही रुजू करून देऊ-
 नासे जालो तेव्हा हकाम यांनी उत्तर केले की हे तुम्ही काही कर मग आम्ही
 मिनातून बाहेर आलो तो आम्हावर दाहा चारोजण काढया घेऊन कडू [१०
 मजकूर प्रहेर रात्रांचे आमलात भातवल्याचे दगवाज्यापुढे आम्हा
 भोवता दगा केला तेव्हा आम्ही रात्री माघारे फिरून भातवल्याचे चौकीस
 तिपाई लोकात येऊन बसलो तो तेथे हि, कडू मजकूर यांनी आम्हास घेऊन
 बसले आणि आट्टा तट्टा बोलत ऐसा त्याची जबरदस्ती पाहून आम्ही त
 रात्री भातवल्यात चौकीस राहिलो मग चिरजीव अनदराव यास घरास
 भिजाना आणावयासी पाठविले तो त्यास श्रीपिगाजवळ दोघे चौघे आडवे जाले
 तेथे हि मुलाभोवता दगा केला तेव्हा चिरजीव पळून माघाग चौकीस आला
 हे वर्तमान ते च वेळेस किलेदार याच्या कानावर घातले परंतु ते काही मनास
 आणताना त्यावर दिवस उगवला तेव्हा कलमे रुजू केल्यासिवाये सुटनेासे
 दिसोन आले तेव्हा कलमे रुजू करून दिली व मोकदमीचे कलम त्यानीच [१०
 ध्यावे ऐसे रुजू करून दिले व फारखती हि त्याचे मनोगतानरूप दिली तेव्हा
 सुटका जाली त्यावर आम्ही पुणिघास गेलो तेथे राजश्री वजारत महा सरसेल
 यांच्या कानावर हे वर्तमान घातले तेथे चिमाजी कडू वगैरे आले तेव्हा आम्हास
 व चिमाजीस वडील धाकुटपणाची पुरसीस करू लागले ते समई गोमाजीने व
 चिमाजीने कागद लिहून दिल्या जे राजपत्री ज्याचे नांव आगोधर आसेल त्याने
 वडीलपणाचा आधिमर घ्यावा ऐना कागद लेहून दिल्या व आम्ही कागद लेहून
 दिव्हा जे सर्वत्राच्या चालीप्रो वर्तणूक करू म्हणोन कागद लेहून दिल्या त्याजवर
 राजश्री सरसेल कुलावियास गेले आम्ही परागदा होऊन मौजे धामारीस तो पांढल
 येथे जाऊन तीन वरसे राहिलो मग मालगुा गावकरीयांनी का मारी घेऊन आले
 तेव्हा आम्ही घरास जागा मागून राहिलो आहो त्यास हाली यांनी कजिया [३०
 आरभिला आहे आमचे घरी शाहाजी कडू व गोडजी कडू घरणे घेऊन बसले मग
 चिरजीव अनदराव व शाहाजी कडू हे उभयेता तुम्हाकडे येऊन वर्तमान सांगितले
 त्याजवरून राजांनामे फरमाविले तर वडील धाकुटपण पूर्वापासोन बतन आसेल

ते व मारियाची साधणूक ई सर्व मनास आणून जे आहो कराल त्याप्रो वत
णूक कळ यास अंतर करणार नाही शके १६९५ विजयेनाम संवत्तरे पोथ शुद्ध
१३ सोमवार छ ११ माहे शीवल सुता आर्वा सयेन मर्चा व अल्लक म्हणोन

१ पंचाईताचे सेवेसी सिवजी कडू देशमुख यांचा कतथा सन इजार ११८३ कारणे
की राजपत्री माझगजानी नाव आगोवर लिहिले आसेल त्याने वडिलपणाचा
आधिकार प्याबा माझराजानी वडिलपणाचा शोध करून वडील नाव आगोवर
लिहिले आसेल त्याप्रो वडीलपण अनमवावे म्हणोन

१ पंचाईताचे सेवेसी राा बो सिवजी देशमुख का मार सुता सन ११८३ कारणे
कतथा लेहून दिव्हा ऐसाजे धलपत्र सेडचे मारियाचे व आपदुल रसूलखान

१०] याचे पत्र एसा दोन पत्रे गोमाजीपासी आहेत त्याप्रो आपदुल रसूलखानाचे
पत्राची मकल मात्र येक आम्हापासी आहे सेडचा जो करीणा जाला त्याची
आसलपत्रे त्याजपासी च आहेत राजद्वारचा कागदपत्र रेजा पुजा आम्हापासी
होता तो सेवेसी आणून दिव्हा याशिवाय आमचे आंगी लागले तरी वतनावेगळे
व मसल्लासीचे बंद व आप मथानाचे चिन्हाचे पत्र व त्यांचा आगाळ आसि
त्यास आम्ही त्याचा लोप कळ तरी वतनावेगळे या सिवाय भावानी लेहून
दिव्हे की सातारियाचे मुकामी पचाइत जाला त्या पंचाईताचे पत्र व मसल्लासीचे
बंद व निणवपत्र व डोलपत्र राजद्वारी जाले ते व मारेपत्र एसी आम्हापासी
आहेत म्हणोन आम्हावर तुफान घेतले आहे तरी यातून एक पूजा आमचे
आंगी लागल तर वतनावेगळे तामाकलम सातारियाचे मुकामी पंचाईताचे
२०] मसल्लासीचे बंद आहेत म्हणोन गोमाजी व थिमाजी कडू म्हणतात त्यास
आपणापासी ते पत्रे आसत आछादून ठेविले आसतील ते कालकाळा निपाळी
तरी वडिलपणासी व वतनासी समंध नाही म्हणोन

१ येदरेचे पत्र युन्हाणुलमुलुक व दिवाग रसूलखान व इज्जर मजालस घडून सके
१२५५ श्हामुखनाम सवत्सरे कार्तिक शुभ १ ते दिवसी सांवांजी दिन गोमाजी
कडू यांसी कतथ मारपी मोरुदवी व मा मारपी देशमुखी देइ ८४ रेऊजी
हडि सरदेशमुख यांनी आर्म केला तो बराप अर्म सातरेस आणून दोही वत
नाचा इक-उजिमा बगरे जमान जुमला याजे काम मारनिलेजे आपलाद
आकलाद पुस्त दर पुरत अनमवावे म्हणोन

२ धर्मस राजप्री घाट जा बिश्वनाथ पंतप्रधान यांची पत्रे

३०] १ देशाधिकारी ऐसक वतमान मावी यांमी पत्र छ १३ मोहरम

१ गोमाजी बाा संढोजी व गोदभा बाा नागोजी कडू देशमुख मा पाकण
मोरुदम का मार सुता आशुगिन मर्चा आगक छ ६ मोहरम दोहरी वत

१ सुरतमहजर आचदुल रसूलखान याचे शिक्यानशी व काजीचे मोहरनसी चिमाजी कडू यांजपासी आसलपत्र आहे त्याची नकल काजीचे मोहरनसी हाली हजीर गोमाजी कडू यासी अकरा जखमाकारी केल्या व तिचे चाकर जखमी केले व गोविंदराव यासी दर जगल मौजे चाडोली येथील राणात नेऊन जिवे मारिले वतांस्त छ ५ माहे जमादिलावल सन ३ जलूसवाला राणे मंगळवार ते दिवसी क (म कडूनी मारिले म्हणोन

३ श्रीमत माहाराज राजश्री शाहू छत्रपती स्वामीची राजपत्रे

१ श्रीमत राजश्री बाजीराव पंडित प्रधान यासी पत्र शके ४८ [१०

१ देशपांडिये प्रा माार मोकदमानी प्रा माार यासी पत्र शके ४८ शुभरुत

१ खासगत नांवे राजपत्र सदरहू या तिही पत्रातील अन्वयेकी गोमाजी व गोंदजी कडू यासी कदम कडूनी जिवे मारिले ते माहाराजांनी खातरेस आणून बेदरचे पातशाही पत्र व बालाजी पडिताची पत्रे व मारियाचा सुरतनामे व पूर्वील अर्थोतर दोही वतनाचा मनास आणून अनद्राव वा गोमाजी व तायाजी वा खडोजी व कृष्णाजी वा गोंदजी व सुलतानजी पा नागोजी चव्हाण कडू यांचे नावे वतन बाहाल केले कदम कडूनी यांचे मारे केले सा त्यास हुजूर न आणिता नद करून का माारची मोकदमी व प्रा माारची देशमुखी हे दोन्ही वतने आजरामन्हामत देऊन लेंकाचे लेकरा साणे म्हणोन [२०

३

१ श्रीमत माहाराजाचे पत्र श्रीमत राजश्री बाजीराव पंडित प्रधान यांचे नावे आणिले त्याणी देहाये प्रा माारास पत्र दिले की तायाजी बिन खडोजी व सुलतानजी बिन नागोजी कडू यांचे नावे सा इस्ने आशरीन मधे पत्र की का माारची मोकदमी व प्रा माारची देशमुखी हे दोन्ही वतने याची चालवावी म्हणोन

५ श्रीमत राजश्री माधवराव बलाल पतप्रधान यांची पत्रे पांच बि ता

१ राजश्री रघुनाथ हरी सुभेदार

१ राजश्री गगाधर रघुनाथ हवालदार

१ किले मारी राजश्री नारायेणराव कृष्ण पारसानिवीस

१ देशपांडिये प्रा माार

[३०

१ कुलकर्णी व सेटे व माहाजन व सनस्त दाहीजण का चाकण ता माार

५

सदरहू पांच पत्रे भ्राता इहिंदे सथेन मध्य छ ५ जमादिलावलचा त्यान आन्वये
की सिवजी कडू देशमुख या भाकण मोठ्ठम का मार हे बडील मानपान
व सिद्धा याचा सुदामत व पासोडी व इसाफत सुरक्षात चालत आत्माप्रो
चालवण गोमाजी व धिमाजी कडू बडीलपणासी मवीन कजिया करित
आसतील तर त्यास ताकीद करणे पेशजीच्या समर्थात आगोबर नाव सिव
जीचे व मागाहून नाव गोमाजी व धिमाजीचे बडिलाचे आहे सुदामत
चालत आल्या प्रो चालवणे म्हुणोन

१ भुमाचे पत्र देहाये मारास की सिवजी कडू देशमुख या मार यांनी भावबंधास
नेमणूक करून पिठी वेनील त्या प्रो देणे चिटी सिवाय भावबदाकडे दिव्यास

१० दुधार पडेल भ्राता इहिंदे सथेन छ १६ माहे रासूर मध्ये पत्र म्हुणोन

१ राजधी गंगाधर रघुनाथ इवालदार यांचे देहाये या मारास पत्र की
सिवजी चकण कडू देशमुख या मारी देशमुखीचा इक व करकर्मास
सालापाद प्रो आपण वसूल घेऊन आपले पिणीने भावबंधास
बर्णणीप्रो ऐवज नेमून देत आसतात मध्ये भावबंधानी परभारे गावगता
तगावे करून इकाचा ऐवज वसूल घेऊ लागले त्यावरून इकरुमुमाचा ऐवज व
करकर्मास सिवजी देशमुख याजकडे देणे याचे भावबंधाकडे दिव्यां दुधारे
पडेल मारानिले ज्यास ऐवज देविनील त्यास देणे म्हुणोन पेशजी माहालाहून
पत्र सादर जाले आसतां किरोन भावबंधानी द्वाही दिव्ही आहे म्हुणोन तुम्ही
दिव्त घेतां यावरून देहाये माराम हे पत्र सादर केले तरी देशमुख मार

२० निलेकडे इकरुमुमाचा ऐवज व करकर्मास वसूल देणे भाऊयद द्रोही दुगाई
कतिनील तर मान्य न करणे येविती सरकारणी आज्ञा आसे किरोन पोमा
आल्यां परित्तिन्न का १३ येणार नाहीं जाणिजे छ १३ माहे रजव भ्राता इहिंदे
सथेन मया व अलक म्हुणोन

१ पुणिपाचे मुकामी राजधी घोडोपत जोगलेकर याचे वाडियात कागद लेहून
पेतला सा का दान वरसाचा हिसेव राडिला होता म्हुणोन पेतला त्याचा
कड्या का मारी राजधी नगसिंगराव उधव यांचे आमलात जालो काराती
परस्पर जा ११ तुम्हास कारमती दिव्ही सिवजी कडू देशमुख यांनी

गोमार्ज कडू देशमुख भ्राता सन ११५५ शके १६८१ प्रमाणी नाम संवत्
आशाढ वद्य ७ कारणे सन ११६७ व सन ११६८ या दो सालापा इतिव

१० तुम्हाकडे राडिला होता तो पंचाह्याप गुजार्तिन इतिवमुयांसाडियातती मध्य
पावलों पुणिपाचे मुकामी कागद लेहून दिव्हा तो रद आसे छ २० नितकाद

साक्षीनसी फारखती दिल्ली आसे म्हणौन

आम्हाकडील कागदपत्र व तक्रारी यातील सारांश बितपतील

- १ राजीनामा की आपण पाच परमेश्वर आहां म्हणोन मिनतमोनत करून राजीनामा लेहून दिल्ली जे राजपत्रात अन्वये आसेल त्याप्रो तह करून घ्याल त्यास आपण राजी आसों यासी नोंदिगर करूं तरी गुन्हेगार म्हणौन शके १६९५ विजयनाम संवखरे पौश शुध १२
- १ आम्हास जामीन कासी सेट वा दादसेट सेटे का मार सके १६९५ विजयेनाम संवखरे पौश वद्य १ सन ११८३ गोमाजी वा 'रुष्णाजी कडू' यासी जामीन आसो राजपत्रात जो अन्वये आसेल त्याप्रो गोमाजी वर्तणूक करितील न वर्ततील तरी आपण वर्तऊ म्हणौन [१०]
- १ तक्रार पंचाईताचे सेवेसी सन हजार ११८३ कारणे लेहून दिल्ले ऐसे जे सिवजी कडू चव्हाण भोकरदम का मार देशमुख प्रा मार याचा व आमचा का मारी पासेडी व इसाफत मौजे गोनवडी येथील वाटणीसमवे लढा पडिला आहे त्याजवरून तुम्ही आम्हास पुरसीत केली की तुम्हाजवळ कागदपत्र जे आसतील ते दाखवणे त्यास पूर्वीचे कागद मारा जाला ते समई आमच्या वडिलापासून मुद्दई कदम कडू यांनी नेले बाकी जे राहिले ते व नवीन जाले ते राजपत्रे देखील राजश्री तायजीबाबाजवली होती ते मृत्य पावले यावर सिवजी देशमुख याणी ते कागदत्र राजपत्रे आदिकरून आपल्या जवळी ठेऊन घेतली आहेत ते त्याजपासीच आहेत आपण हजरत आहेत ते कागद त्याजपासून आणवावे त्यांत जो मुजनावा आसेल त्याप्रो वर्तू आमचे मातुश्रीने [२०] पुण्याचे मुकामी श्रीमत राजश्री सुभेदार कैलासवासी याजकडे फियांद गेली तेथे सिवजी कडू यासी बोलाऊन आणून ते वेलेस देशमुख मार याणी आमचे मातुश्रीचा हात धरून समाधान करून जोगलेकर यांच्या घरी बसोन आपले स्वदस्तूरचा कागद लेहून दिल्ली आणि समजूत केली आणि का मारास आली त्याप्रो पुढे वर्तविं तों आमची मातुश्री मृत्य पावली आम्हास वेड लागून फिरत होतो हे सर्वास ठावकें आहे त्याजवर आम्ही व राजश्री चिमाजी कडू ऐसे मिलोन कसवे मारी आलो आणि घरगतीचे विचारें सिवजी कडू यासी विचारिलें की आम्हास कोणे रीतीनें वर्तविता आणि तुम्ही कैसे राहता तें सांगणे त्याजवरून त्याणी आम्हासी जाबसाल केली की अतां तुम्हास मोठ्या धोंड्यासी बिलगवितों त्याजवरून आम्हास किल्यत नेऊन हकमासी गाठ [३०] घातली मग त्यांनी पाढरी मेलऊन इनसाफ करून फारखती त्यांची आम्हास व आमची त्यांस दिल्ली आणि लढा नोडिला हें वर्तमान पाढरीस तुम्हास ठावकें

आहे ऐसे आसोन दिकत करितात तरी तुम्ही शरा आहां न्यायेवाच्यची करून
आम्हास आज्ञा कराल त्यामो बर्नू म्हणोन

- १ पंथाईतामी तकरिरेती सारांश निवडून कितेक कलमे आम्हास पुसिलीं त्यापैकी
एका कलमाची पुरतीस का मुलकाची चाल की हाडामासाचा वडील तोच
मानाचा तुम्ही धाकटे आसोन वडेलवणाची वांगणी मागतां पांचे साधन काये
पाये उत्तर आम्ही दिल्ले की हाडामासाचा वडील मामाचा म्हणोन पुसिल्लें तर
सिवजी हाडामासाचा वडिलास वडील होते परंतु वतन चालत नवतें मूळ पापा
मारियापासून वतन त्यास मारे जालिपावर वतन चालिल्लें चालतें सुलतानजी
घावाना राजपत्र आणून वसणू चालतें केल्लें ते वेलेस खर्चवेचास हि कोण्डे
- १०] दिल्लें नाहीं व करमेहनत हि कोणे केली नाहीं राजपत्रें आम्ही व आणून
वतन चालतें केल्लें आमचा गोविंदराव आगाडीस मारिला म्हणून गोविंदराव
वडील म्हणोन
- १ मारियांचा सुरतनामा म्हजरेसम हजार १११३ इजरी छ ५ माहे जमादिलबल रौ
मंगलवार ते दिवशीं दोन प्रहर रात्री कदम कडू पानी सेवचे मुकामी देव व टील
पांचे चर्च गोमाजी व गोवजी कडू पा दोर्षास जिवें माळून टाकले तेव्हा ते
दोन्ही मुर्दे व मुर्दे कडू पासी आणून आबदुल रसूलखान पांगपासी आणिले
पानी मनास आणून इली मेळवून पारसी सुरत म्हजरे करून दिल्ला त्यांतिल
आन्वये म्हणोन
- १ पुगियांचे मुकामी राजर्षी धोंडोपंत जोगळेकर पांचे वाडियांत कागद लिहून
- २०] दिल्ला आहे पाचा बिर्जीब गोमाजा रुप्णाजी कडू देशमुख का चाकण ता
मार चासी (सि) वजी कडू देशमुख का मार ता मार आसीबाद उपरी
का मार प्राणिलकीचा व ता मार देशमुखीचे इक मानपान व इर एक उत्पन्न
पुग्यापार वडिलांचे वडिली वेवपरपरेने उमयेतां निमनिमी चालत होतें त्यास
इली दरम्याने आपण दोन बरसे आम्ही कारमार केला इक उत्पन्न आम्हीच
पेतलें मुन्हास दिल्लें नाहीं त्यावरून तुम्ही पुनियाचे मुकामी पेटून राजर्षी
सुभेदार पांगपासी आम्हांस बोलावन आमलें त्यास आपण उमयेतां मणात
आनितां आपल्या उमयेताचे आणुमते सुदामत वडिलां वाडिलांपासून निमनिमा
चालत आले आहे त्या मो चालावें दरमेन दोन बरसे आम्ही काम कारमार
केला इक उत्पन्न जे आसल ते गांवा गेलिपावर हिसेव कितेक पाडून जो
- ३] मुमचा हमाग निगेनिमी होयेल तो मुन्हास देऊ येथून पुडे सुदामत मो चालऊ
अतर हरनार नाहीं पुढें जो काम कारमार उमयेता मिळोन कडू पासी अतर
कडू तर आपल्या कुलखामी व पुरजांची सकत आसे हे निहिले सही म्हणोन

१ फारखती राजश्री नरसिंगराव उधव यांचे आमलची तिचा आसवा म्हणोन नकल आणून दिल्ली त्यातील साराश शके १६८१ प्रमाथी नाम सवछरे आशाढ वय ७ वे दिवसी गोमाजी कडू यासी सिवजी कडू सुा सन ११६९ ची दिल्ली की तुम्हाकडे हिसेब दुसाला सन ११६७ व सन ११६८ या दोन्ही सालाचा हिसेब होता तो भरून पावलो छ २० जिलकाद म्हणोन

१ राजश्री पारसनिवीस याचे आमलात शके १६९१ विरोधी नाम सवछरे श्रावण वय ७ सुा सवेन मय। व अलफ सन हजार ११७९ या सालात पत्रे कल-माची यादी व फारखती जाली या परस्परे त्यातील साराश यादीत कलमे लिहिली आहेत दोन्ही वतनाचें उत्पन्न कितेक कलमे निमे ध्यावी व कितीक कलमे चवकसी करून देऊ व एक कलम दरोबस्त आम्हाकडे टाकिले आहे [१० येणे प्रो याद व फारखतीचा गोमाजी व चिमाजी कडू देसेमुख यासी सिवजी कडू देसमुख यांनी लेहून दिले की तुमचा व आमचा भाऊपणियाचा वांटणीचा कजिया होता सचब उभयेता तुम्ही आम्ही किले मजकुरी आलों वर्तमान निवेदन केले जामीन व राजीनामे मागितले त्या प्रो राजीनामे व जामीन कतवे दिले व तुमचा आमचा समार्क हिसेब देहाये प्रा मार व इसाफत मौजे गोनवडी व जकात राहादारी व का मारी इनाम व पासोडी याचा हिसेब ईा सन ११७१ ता सन ११७७ यो साले सात साता सालाचा हिसेब पचाईताचे विद्यमाने विल्हेस लागला तुमचा आम्हाकडे व आमचा तुम्हाकडे राहिला नाही सदरहू यादीच्या आन्वये लिहिला आहे त्या प्रो चालावे म्हणोन

१ सन हजार १८३ कारणे गोमाजी कडू देशमुख यांनी पचाईताचे सेवेसी कतवा [२० लेहून दिल्ली जे राजपत्रात ज्याचे नाव आगोधर आसेल त्याने वडील पण खावे यासी अतर करील त्यास पिराची शफत आसे म्हणोन

१ सन ११८३ कारणे गोमाजी व चिमाजी कडू यांनी पचाईतांचे सेवेसी कतवा लेहून दिल्ली जे पेशजी आपण राजपत्राविशी आपणास कतवा लेहून दिल्ली त्याप्रो राजपत्र आलें परतु निवाडपत्र मारा जाल्यावर दुसरे राजपत्र माहारा-जानी निवाडा जाला आहे ते मा-याविसी आमचे तीर्थरूपानी आगिली आहेत ते दुसरे पत्र आणिल्यावर त्यात जो वडील धाकुटपणाचा मार आसेल तेणेप्रो वर्तणूक करू यासिवाये पुढें दिकत करणार नाही म्हणोन

१ सन ११८३ गोमाजी व चिमाजी कडू यांनी मागर्ता कतवा लेहून दिल्ली पचा-ईताचे सेवेसी आमचे तीर्थरूप सुलतानजी बावा सातान्यास राजदरबारी गेले [३० मा-याची व वतनाची किर्याद केली त्यावरून माहाराजानी हुजुर पंचाईतानी मनास आणून निवाडपत्र करून दिले व मसलसीचे बद ऐसे माहाराजास नेऊन

समजाविल मग त्याजबद्धन राजपत्र जालें त्याप्रो राजपत्र आले याकी पंचार्हाताचा मङ्गल व मसलसीचे बंद हे दोन राहिले आहेत ते आणून दावे त्यामध्यें जसे आसेल त्याप्रो वर्तणूक करू यासेरीज आणखी काही कागदपत्र राजद्वाराचा राहिला नाही यासिवाये दिक्कत येऊ तरी पांचाचे गुन्हेगार म्हणोन

- १] मुठा आर्धा सयें सन ११८३ तिसरे पत्र गोमाजी व चिमाजी व गोदजी या झुलतानजी कडू देसमुख का मार पचाहतांचे सेवेसी लेहून दिले ऐसे जे आम्ही एक आशका पेतली होती की राजद्वारी निर्णयेपत्र व मसलसीचे बंद ऐसे जाले आहेत त आणविले म्हणजे त्याप्रो आपण वर्तू तेव्हा आपण पुरसीस केली की हे पत्र कोणापासी आहेत ते सांगणे त्याजपासून आणवू
- १०] त्याबद्धन आम्ही सिवजी कडूचे माव घेतलें की आरवे कागदपत्र सिवजी कडू चे परी आहेत त्याबद्धन राजपत्रे वगैरे पत्रे दोसऱ्या आणून दिली निर्णयेपत्र व मसलसीचे बंद ठिकाणी लागले नाहीत म्हणोन सिवजी कडूस सिलकावण लाऊन किले मारी बसविलें यास घारा रोज जाले आत जाच केला ठिकाण नाही मग त्याचे जामिनासहित तसदी व सिलकावण लाविला व सिलकावण लाविली तर्फी त्या कागदाचा ठिकाण लागला नाही मग सेवर्नी आम्हास पुर सीस केली की या उपरी मुम्ही ठिकाण लाऊन देणें किंवा पुरवणी करून देणे तरी निर्णयेपत्र व मसलसीचे बंद आम्हास ठिकाणी लागत नाही व त्याची पुरवणी या उपरी नाही होत मुम्ही पांच परमेश्वर आहां जेणेप्रो आम्हास आज आपण तणेप्रो कराल वतणूक करू यासी करू तरी शराबे खुदे दिवाणचे गुन्हेगार
- २०] आपले कागद हा रजावर्दीने लेहून दिल्या सही म्हणोन

जेणेप्रो कागदपत्र पचाहतांपासी आणून दिले त्याचा सिधांत पचाहतानी केला की सिवजी कडू बंशावलीनें बहील गोमाजी व चिमाजी कडू बंशावलीनें धाकटे हे उमयेला निम निम बांणीकरितां मांडत आले ज्यास जेसं कावलें तेंसं सादलें परंतु बांणी होऊन सुगर्दीत चालिलें नाही कलहच करीत आत सांगत बहिळ धाकुपणाचें मांडण लागलें मेविसी पाहतां गोमाजी व चिमाजी म्हणतात की सिवजी कडू झडामासाचा बहील व जमानी मारानिलेनी आशका पेतली की निश्रये कडू मारेपत्र जाहाले आह त्यांत आमचे बहील गोविंदगव अगोथर नेलें हे सर्वास दसल व राजपत्री लिहिल आहे याचा निर्णये करून शोध पाहवा एस वारेवार घोलिले त्याजबद्धन कागदापत्राचा करिता व अर्धातर मनास आणिला व उमवे

३०] नासहि तसदी लाऊन पुमना मारेपत्राचें ठिकाण न लागे मारेपत्र निपाटियास त्यांत अगोथर नाव असेल तो बहील करावातें पत्र पंचार्हातांत व आत पुढें मारेपत्र असलियास झाले ऐसा सिधांत करून बहिलपणाचा विभाग बहिलास याचा तो विभाग सरीज जाजती नेहमाच नेमुन याचा त्याबद्धन मुम्ही व आम्ही राजी रजा बंद होऊन फसूल जाली याबद्धन पंचार्हातांनी ठराप करून दिल्या पितरसील

विभागा खेरीज वडिलपणाची कलमे

- मोकदमीचे मानपान व कलमे
- १ पटी व पासोटी जमीन व नाव नागर व सिरपाव
  - १ मानपान टिला विडा व न्हावी व माहार व सेव सवार्जी व गुन्हालाचे मान व दसऱ्याचा मान व संक्रात व सणाच्या मोल्या व लग्नसमर्थे खोचऱ्याच्या वाट्या
  - १ चाभाराकडील जोडा व दसऱ्याचे तेलियाकडील तेल व कोलीयाची घागर यावयाची व ताबोलियाकडील पाने व गावात लग्न प्रयोजन जाले तरी गण सवासीण व मानाचा विडा व होलीची पोली व पोल्याचा बैल व गवर गणेश व सिराल सेट
  - १ मोकदमीचा कारभार कामकाज व पानमान व सिरपाव खडणीचा वगैरे
- ३

येणे प्रो मोकदमीची व देशमुखीची कलमे आलाहिदा करून बाकी राहिली ती वडील धाकट्यानी येथेविभागे खावी वितपसील

- १ राहादारी जकात येथेविभागे
- १ मिरासीचा सेतें व मोईनी टिकी येथे विभागें
- १ मिरासीचा वाडा घरे का मारचा येथेविभागें
- १ आवा आबराई निमेनिम प्रा
- १ गतकुल जाले त्याचें घर सेत येथे-विभागे
- १ सिका वडीलाचा प्रा मारी थोर-
- १ इनासेते निमेनिम प्रा
- १ प्रा मारी गावगना हक — व [२० — फर्मास निमेनिम प्रा
- १ प्रा मारी गावगना जोडा, रावता तूप बकरे व भेट व संक्रातीचे तिल-गुल येथेविभागे
- १ इसाफत मौजे गोनवडी सा ७५ पौ वजा वडिलपणा रु २५ बाकी सा ५० पनास येथेविभागे

मंजूर पाटिलकीचा झोडल न्यायें १ वतन समथे खर्च वेच पडेल तो
उत्पन्न येईल त्या पो खर्च व सिर वडील धाकट्यानी येभाविभागे याचा
पाव वजा करून घाकी ऐवज राहील कलम
तो निमेनिम घो

५

येणेप्रमाणे लढ करून दिव्हा आहे त्याप्रमाणे तुम्ही व तुमचे भाऊ व आम्ही व
आमचे भाऊ वंशपरंपरेने वर्तणूक करू सदरहू वडिलाकडे वडिलपणास जी कलमे
लिहिली आहेत ती वडिलानेच वंशपरंपरेने अममवारी पाकी जी कलमे येभावि
मागाची राखिली आहेत ती माऊपणाचे वाटणीप्रमाणे येभाविभागे ध्यावी घाकटे पर
१०) माऊ वगैरे असताळ त्यास वडीलपणाच्या कलमासी समध नाही हे सबादपत्र
आपले स्वसंतोर्ष तुम्हास लेहून दिव्हे यात जो कोणी हिला हरकत करील त्यास
कुलस्वामीजी व पूवजांची शकत आसे व दिवाणचा गुमेगार व गोताचा अन्वाई हे
सबादपत्र लेहून दिव्हे सही

मिा मांगर

मिा यांनी गोपाल देशपांडिये कुलकर्णी का मजकूर या मार

तेरीस छ १४ माई जमा दिनाचल सास इजोशि दिन उमाकांत जोशि
कसथे मजकूर

गोडी का मार

१ कासीगौर पोता रुद्रगार गोदरमठका	१ आर्जुमणीर विम सिदणीर मठ का
२) मार	मजकूर
१ सिहराम इजोशि का मार	१ संडोजी बा समानी माइकबाडी का
१ सटसामी पत्तद मन्धारसेट सेर का	मार
मार	१ भवामजी बा पेसाजी पठारे का
१ विठल सेट बा मोरसेट व कासीसेट	मार
बा दादसेर सेटे का मार	१ सोमजी बा राजोजी माणेकर का
१ धाजी देवराव मन्हे उपाध्ये माहाजन	मार

का मार

- १ गोपाल सेट सेटे कासार का मार
- १ सकोजी वा देवजी तावोली सेटेका मार
- १ हरि तावोली दावडकर का मार
- १ बालोजी वा त्रिवकजी सेटे सोनार पोतदार का मार
- १ सोन माली वा राग माली मेयेचे का मार
- १ माहादू वा सिवजी धाडगा का मार
- १ धोडी वा आबाजी सेटकरी का मार
- १ मल्हारी वा सोन माली आगरनर का मार
- १ रघोजी वा बाल माली काटगा का मार
- १ देवजी वा संभाजी लेडधर का मार
- १ तुलाजी वा सुभानजी कर्पेका मार
- १ कावजी वा आबाजी कर्पे का मार
- १ राणू वा मला माळी बिरदवडा का मार
- १ पदाजी वा निबाजी खेडकर का मार
- १ वाल्होजी वा मल माली गोरे का मार
- १ येसू वा बालामाली गांडविला

बलुते का मार

- १ मायाजी वा सयाजी सुतार कंडू का मार
- १ सोनू वा सयाजी सुतार केदारी का मार
- १ रायाजी वा माणकोजी लोहार का मार
- १ माहादू वा सिदमाहाला राऊत का मार

[२०]

पादी राजे मोसिल यांचे राज्य इस्तकथील सागाहत कारकिर्दी आज
ता शके १७२९ प्रमवसंवत्सरे सन १२१७ पानेतो

- १ शाहजी राजे मोसले हे मालोजी राजे मोसले यांचे पुत्र वडील यांची स्त्री
लुसजी जाधवराव देशमुख सरकार दौलताबाद यांची कन्या जिजाऊ
निजामशापातशा दौलताबादचे याणी देऊन लढा कले नंतर शाहजी राजे पातशा
मयेत जाल्यावर वजीरी पातशाहचे मुलाची करीत होते काही एक दिवस
वजीर होते नंतर विजापूरचे पातशाहकडे गेले ते समई कर्नाटकात होते व मुरार
जगदेवराव दिबाण प्रतिनिधी हे मलिक आघर यांच पाठी लागले ते वेळेस
शाहजी राजे यांस मेहरबान होऊन पुणे देश व जुन्नर व बाई सिरवळ सुणे
- १०] इदापर वगैरे जाहंगीर व आकण किछा दिल्या ते स(म)ई शाहजी राजे याणी
आपले एस्त्यारी दादाजी कोडदेव कारभारी यांचे स्वाधीन सदरहू मुलुक
कडून पुणे येथे ठाणे घालावयास सांगितले आणि आपण विजापुराकडे व
कर्नाटक प्रांती गेले तिकडे चवी चंदावर वगैरे राज्य मिळवून तिकडे होते
आजमासे पंचवीस तीस वर्षे होते नंतर तिकडे च मस्य पावले कनकगिरीस
मेले त्यास त्यांची काजकिर्दी आजमासे

- १ शके १५४९ प्रमवसंवत्सरी दौलताबादेची वजिरी सोडून विजापुराकडे गेले
व कर्नाटकात होते ता शके १५७५ श्रीमुखसंवत्सरे या साली मुरार जगदेव
राव पाजवरोवर पुण्यास आले ते समई पुणे व जुन्नर इदापूर वगैरे प्रांत
जाहंगीर जाली तेवेळेस दादाजी कोडदेव यांचे स्वाधीन मुलुक कडून
- २०] आपण विजापुराकडे कर्नाटकात गेले तिकडेच पंचवीस वर्षे अभवा पास
वर्षे होते तिकडेच मेले हकडे दादाजी कोडदेव याणी पुण्यात कारभार
केला ते पुण्यात मस्य पावले शके १५६५ सुमानु नाम संवत्सरे नंतर
तिबाजी राजे याणी दादाजी कोडदेव मरनाच कारभार आपण जागे
पिला व राज्य मिळविले

सदरहूमो कारकाद जाली शाहजी राजे याणी कोणा एकास बतनपत्रे कडून
दिन्ही त्या पत्रावर सुर सन आधी साल आथवा शाहिबाइन शक यांची दिन्ही
राज्याभिषेक ते समई नाही

या यादी कसट्यातील धडकळे यांच्या संपादनेकी होत

१ शक १५६९ आश्विन वा १३ पादिने

१ सिवाजी महाराज राजे शाहाजी राजे याचे पुत्र जिजाऊचे पोटी दुसऱ्याने जाले सिवनेरीस कित्यावर जन्मले शके १५४९ प्रभव सवछर वैशाख शु (शु)^३ ध्यांत मत्तर पाच साह वर्षे तेथे होते मग दादो कोंडदेव कारभारी याणी शाहजी राजे याचे आज्ञेवर जिजाऊ व सिवार्ज। राज्यास पुण्यास आणले लालमहाल बाधून तेथे ठेविले ते दादो कोंडदेव मरे तोवर स्वसत्तेत नव्हते सत्रा वर्षांचे जाले ते समई दादो कोंडदेव मेले तेव्हा पासून स्वपराक्रमेकरून किले कोट व मुलुस बहुत काबीज केला पराक्रम बहुत येशस्वी होते यांची कारकीर्द

१ स्वपराक्रमे राज्य मिळविले झा शके १५६५ सुभानु सवछरे ता शके १५९५ प्रमादी सवछर पावेतो राज्य मेळविले यांत कोणा एकास वतन-समधे वगैरे पत्रे सिवार्ज। राजे याणी दिल्ली ती सुर सन आरबी साल [१० आयवा शालीवाहन शकाची एा काजकिर्दी वर्षे ३१

१ सिव्हासन करून आरुढ जाले छत्रपती शके १५९६ आनद नाम सवछरे ता शके १६०२ रौद्रनाम सवछरे पावेतो नत्तर चैत्रमासी रौद्र सवछरी मृत्य पावले एा काजकिर्द वर्षे ६ या कारकिर्दीत कोणा वतनदारास वगैरे पत्र दिल्ली त्या पत्रावर स्वस्ति श्री राज्याभिषेक शक याची दिल्ली राज्याभिषेक शकाचे मूळ शके १५९६ आनद सवछरापासून चालिला सिवशक

२

—सदरहूप्रमाणे सिवाजी महाराजाची कारकीर्द वर्षे ३७ जाली यांत राज्या-भिषेक शक ६ जाले

१ सभाजी राजे सिवाजी महाराजाचे पुत्र वडील याणी राज्य केले झा शके [२० १६०२ रौद्र सवछर ता शके १६०८ क्षय नाम पावेतो नत्तर आवरगशाह पातशा याणी सभाजी राजे व पुत्र शाहूराजे यांस धरून नेऊन तुळापुरी सभाजी राजे यास मारिले जीवे मारले शाहू राज्यास दिलीस पाठवून आटक केली ते दिलीकडे वास वर्षे होते एा सभाजी राज्याची कारकीर्दी जाली वर्षे ७ राज्याभिषेक शक १३ या कारकीर्दीत पत्रे जाली ती राज्याभिषेक शकाची जाली आहेत

२ वैशाख शु. ५, २ व १ अशा तीन निरनिराळ्या तारखा शिवाजीचे जन्मा-सबधाने दिलेल्या आढळतात.

३ चैत्र शु. १५ शके १६०२

४ शके १५१० अखेर पावेतो असे पाहिजे.

- १ राजाराम सिवाजी माझाराजाचे कनिष्ठ पुत्र याणी संभाजी राजे मारल्यावर [१० फार्सि एक दिवस देशी व फार्सि एक दिवस कर्नाटकात राहून राज्य केले ह्या शके १६०९ प्रमथ नाम ताा सके १६२१ प्रमाथी मामसंवत्तर पाबेतो कारकीर्द जाली राज्याभिषेक शके २६ नंतर मृत्यु पावले याचे काजकिर्दीत पत्रे जाली ती राज्याभिषेक शकाची जाली आहेत एा कारकीर्दी बर्ये १३
- १ सिवाजी राजे धाकटे राजारामाचे व ताराबाईचे पुत्र याणी राजाराम मारल्यावर राज्य केले कारमार कुळ ताराईमाझाराजानी केला ह्या शके १६२२ विक्रम नाम संवत्तर ताा शके १६२८ व्यय नाम संवत्तर राज्याभिषेक शके ३३ पाबेतो कारकीर्दी जाली नंतर हे वर्तमान असमा शाहूराजे दिलीहून आले याजमुळे १०] यांची मुद्रा राहिली एा कारकीर्दी बर्ये ७
- १ राजा शाहू माझाराज संभाजी राजे याचे पुत्र दिलीहून स्वराज्यास आले शके १६२९ सर्वजित नाम संवत्तरी राज्याभिषेक शके ३३ पासून कारकीर्दी चालिली ताा शके १६७१ शुक्लनामसंवत्तरे राज्याभिषेक ७६ एा बर्ये ४२। राज्य केले नंतर मागसीर्य मासी शुक्ल संवत्तरी साताराचे मुकामी मृत्यु पावले पुत्र सतल माई या कारकिर्दीत राज्याभिषेक शकाची पत्रे जाली
- १ रामराजे शाहू माझाराज मेलियावर बारसी पानगावीहून आणून श्रीमंत बाळाभी बाजीराव मानासाहेब प्रधान व सदाशिव चिमणाजी भाऊसाहेब याणी ताराई माझाराजाचे विचारे राज्यासनी बसविले दसपुत्र कडून राज्य चालविले ह्या शके १६७१ शुक्लसंवत्तर पोपमास ताा शके १६९९ हेमलंघी नाम संवत्तरे राज-
- २०] शक शके १०४ नंतर मेले मार्गेश्वर मासी एा कारकीर्दी बर्ये २८ पुत्रसंतान नाही या कारकिर्दीत राजपत्रे जाली ती राज्याभिषेकशकाची जाली
- १ शाहूराजे इली सातारा आहेत हे रामराज्यास पुत्र जाला नाही सवय राजे भोसले याचे बघातील दत्त पुत्र पेठून राज्यासनी बसविले विा सत्ताराम मगवंत घोडील (बापू) व बाळाजी जनादन मानू (माना कडणीम) पंत प्रधान याजकडील कारमारी बाणी राज्यपदी स्थापून राज्य चालविले शके १६९९ हेमलंघी संवत्तरे राज्याभिषेक शके १०४ ते इली वर्तमान आहेत याचे कारकिर्दीत १४ पत्रे होत नाहीत पंत प्रधान याणी मना केली आहेत राजशक ११४ सदाहू शाहू राजे यास मृत्यु जाला शके १७३० विभव संवत्तर बेशरा ह्या ९ मुा सातारा येथे देव आज्ञा जाली पुढे राज्यासनी त्याचे पुत्र यास बाजीराव रघुनाथ प्रधान
- १०] याणी स्थापून शाहूचे नावय चालविले सिका पंत प्रधान शाहूचे नावपाप पाठ पीत आहेत नव सिका केला नाही बाजीराव याचे काजकिर्दीत पानों जाले

- १ शके १५७६ जय नाम संवत्सरे दिलीहून मिर्जाराजा दक्षिणेश सुभा होऊन आले व शास्ताखान सिवाजी राजे याचे पारपत्त्यास आले पुण्यात राजवाड्यात येऊन राहिले तीन चार वर्षे शास्ताखान या प्रांती होते सिवाजीराजे याणी खानाचा आगठा तोडिला व पुत्र मारिला
- १ शके १५८५ शोमरुत संवत्सरे माघ शुभा ६ शाहाजी राजे भोसले कर्नाटक प्रांती कनकगिरीजवळ होते घोड्याखाली आले घोड्याचा पाय पोटावर पडून परलोकास गेले
- १ शके १५८६ क्रोधी नाम संवत्सरे मिर्जा राजा याचा व सिवाजी राजे भोसले याचा सला जाला माा आजमगड ऊर्फ पुरंदर नजीक नारायणे पेठ सला जालियावर सिवाजी राजे याणी दिलीस आवरगजेव पातशाहा याचे भेटीस [१० जावे ऐसे ठरले सव्व सिवाजी राजे व संभाजी पुत्र पाच हजार लोक घेऊन रामसिंग मिर्जा राजाचे पुत्र याजबरोबर दिलीस जाऊन पातशा यास भेटले पातशाहाचे हुकुमात वर्तनात सव्व सिवाजी राजे व संभाजी राजे यास कैदेत ठेविले होते तेथून पळाले ते काशी क्षेत्रास जाऊन गुप्त राहिले मग आडिचा वर्षानी देसी स्वराज्यास आले जिजाऊ साहेबास भेटले
- १ शके १५९६ आनंद नाम संवत्सरे चैत्र मासी सिवाजी राजे याणी कासिहून गागाभट आणिले होते त्याणी सिवाजी राजे यांस राज्याभिषेक करून छत्रपती राजे म्हणून सिंहासनावर बसले माा रायेगड ते समयी दानधर्म बहुत केला सिवाजी राजे याजवळ सेनाबळ लक्ष होते व द्रव्य दाल (१) बहुत दौलत होती स्वपराक्रमे राज्य मेलवून छत्रपती जाले राजपत्रावर राज्य शक चालू केला [२०
- १ शके १६०२ सैद्र नाम संवत्सरे चैत्र मास सिवाजीराजे माहाराज छत्रपती यांस कैलासवास जाला पौर्णिमेस.
- १ शके १६०२ रौद्र नाम संवत्सरे वैशाख मास संभाजी राजे सिवाजी राजे सिवाजी माहाराजाचे पुत्र यास राज्याभिषेक छत्रपती जाले त्याणी कवजी जवळ ठेवून त्याचे मसलताने वर्तू लागले

-
- ५ काव्येतिहाससंग्रह यादी ४१० व मल्हार रामराव कृत सप्त प्रकरणात्मक चरित्र पृष्ठ ८० यांत शहाजी शके १५८३ पुर्वनाम संवत्सरे माघ शु. ५ (ता. १५१११६६२) रोजी वारल्याचे/सांगतात डफ इ. स. १६६४ देतो.
  - ६ ही भेट आयद्यास झाली. राजवाडेकृत म. इ. सा. खंड ८, लेखांक २३, व मॉडर्न रिव्यू, कलकत्ता जुलै सन १९०९ प्रो. जडुनाथ यांचा औरंगजेव
  - ७ राज्याभिषेक ज्येष्ठ शु. १३, शके १५९६

- १ शके १६०६ रकोसी नाम संवछरे कालगुन मासी आबरगंजेय पातशा हून दक्षणेस आले त्याणी विज्यापूर सर कळन पेतले इबलशाही मुद्राविली
- १ शके १६०७ ता शके १६०८ क्षयेनाम संवछरे हैदराबाद मागामगर व सर कळन आबरगशाही तुळापुरास आले मीमातिरी मुकाम जाला येथ मास शके १६१० विमवनाम संवछरे तुळापुराचे मुकामी इजरत आबरमजब पाणी कवजीचे हून समाजी राजे छत्रपती व पुत्र शाहू राजे पास मेरीस नेऊन समाजी राजे पास जिवे मारिले बेगम पातशाही झेती तिने शाहूराजे पास चिरंजीव म्हणून आपले कैदेत ठेवून दिलीस पाठऊन दिले
- १ शके १६११ खुळनाम संवछरे राजाराम व ताराबाईसाहेब व समस्त राजमंडल स्वरा १० ज्याहून तांमाचे मये कर्नाकात चंदीचदावराकडे गेले
- १ शके १६१२ प्रमोद नाम संवछरे किले कोबाणा सिद्धगड फते कळन आबरगशा पाणी पुजियात घोरपनास छावणी केली सातारा व तमाम किले सर केलें मुलु काची आबादाणी कळन विषावणी केली मोडियाबाद पेठ वसविली उर्फ मुचवार
- १ शके १६१९ ईश्वरनाम संवछर वैशाखमासी राजारामछत्रपती राजमंडलमुद्रा चंदी चंदावराहून देसी स्वराज्यास आले तांमासी सल्य जाले शके १६२२ विक्रम नाम संवछरे
- १ शके १६२१ प्रमाथी संवछरे कालगुन मासी राजाराम छत्रपती परलोकांस गेले मुा सिद्धगड
- १०] १ शके १६२२ विक्रम नामसंवछरे येथ मासी राजाराम चांचे पुत्र सिवाजी राजे पास राग्यामिषक जाला
- १ आबरगजेय पातशा दिछीपती हे दक्षणप्रांत सर करावयास दुसऱ्याने आले ते दक्षणेत आजमासे चोवीस वर्षे झोते मंतर आमदानगर पेथे छ २८ जिल्हादी

८ संमाजीचा वध शके १६१० फाल्गुन वा ३० रोजी झाला

९ हे घोरपन देशमुखांचे ज्या घोरपनास आबरगजेय उतरला होता तेथे स्त्री मरानाी पेठ आहे

माघ या ३० शके १६२८ च्यार घटका दिवस राहता पातशा अवरगंजचं शांत जाले नंतर रोज्यास नेऊन कवर करून ठेविले [३०

१ शके १६२८ व्यवेनाम सवळरे मार्गेश्वर मासी राजा शाहू दिल्लीस आठरा वर्षे केदेदाखल होते ते पातशाही हुकुमाने स्वदेशास यावयास दिल्लीहून निघाले सरदेशमुखी पातशानी शाहूराजे यांस दिल्ली

१ शके १६२९ सर्वजित नाम सवळरे राजा शाहू दिल्लीहून स्वदेशास आले ते समई ताराऊ सहैव याचे चितात विषम आले त्याणी धनार्ज। जाधवराव सेनापती व हुजरात राजमडल चाळीस हजार फौज जमा करून बोलणे घातले की शाहू नव्हे तोतिया आला आहे यास लुटून घ्यावे तेव्हा शाहूराजे याणी राजमडलचे लोक व बाळाजी विश्वनाथ व अंबाजीपत पुरंदरे यास फोडून [१० धनाजी जाधवराव यास फजित केले जाधवराव हात बाधून शाहू माहाराजांस शरण आले आणि निरोप घेऊन मोगलाईत गेले इकडे शाहू माहाराज यास राज्याभिषेक होऊन संपूर्ण राजमडळ आठ प्रधान येऊन भेटले मग किले कोट मुलुकाचा बंदोबस्त माहाराजांनी केला नंतर ताराऊ सहैव यास भेटले

१ शके १६२९ सर्वजित नाम सवळरे आवरगजेच हाक जाल्यावर दक्षणेत पातशाही फौज व सलतनत होती ते बाहादुरशाहा पातशा याणी आपले जवळ बोलाऊन घेतली आणि निजामनमुलुक आसबज्या व स सहा सुभे दक्षणचा सुभा देऊन दक्षणेस पाठविले ते आवरगाबादेस येऊन दक्षणचा बंदोबस्त केला

१ शके १६२९ सर्वजित सवळरे वेशासमास बाजी कदम फौजदार व गुंडाबा [२० नाईक सेखदार हे रभाजी निंचालकर नचाव आसबज्याकडील सरदार बाजकडून आले त्याणी पुण्यात आमल बसऊन ठाणे घातले आठ वर्ष आमल पुण्यात होता

१ शके १६३५ विजय नाम सवळरे आश्विन मासी राजा शाहू याणी बाळाजी विश्वनाथ यांस मेहरबान होऊन पतप्रधान केले वख्ते दिल्ली बहिरोपत पिंगळे प्रधान होते ते दूर केले अंबाजीपत पुरंदरे यास बाळाजी विश्वनाथ पतप्रधान यांची दिवाणगिरी देऊन वख्ते दिल्ली

१० अवरगजेबाच्या मृत्यूची तीथ ही च खरी आहे. रा. राजवाडे आपल्या 'शकावली'च्या ५ व्या पृष्ठावरील एका टीपेत शके १६२८, जुलुसी सन ५० जिल्काद २८, फाल्गुन वा १२ ही देतात ती त्यांची नजरचूक असावी. त्या वेळेस जुलुसी सन ५१ च असून महिना माघ होता.

- १ शके १६३७ मनमथनाम सवछरे कार्तिक मासी बाळाजी बिम्बनाथ पंत प्रधान पाजकडील बाकोनी डमरेडे फौजेनसी घेऊन रमाजी मिचालकर पाजकडील ठाणेदार पुण्यात होते ते उठऊन दिले आणि प्रधामपंताचे ठाणे बसले
- १ शके १६४० विलयी नाम सवछरे बाळाजी बिम्बनाथ पंतप्रधान व आंबाजी पंत पुरघरे पांस दमाजा थोरात हस्तुमराव पाणीधरून गेले हिंगिंगावा गढीमधे ठेविले संवणी कयूल करून बोलीस आपाजी माणकेश्वर आंबीकर घेतले व सातरजमेविसी जामीन मोरो बिम्बनाथ व गणेश नारायेण घडफळे पांस हस्तुमराव पाणी घेऊन पंतप्रधान सोडले सुटून आल्यावर पंतप्रधान पाणी वारा इजार फौजेनसी नवाब आसयज्या पांसमागमे दिलीस गेले
- १०] १ शके १६४२ शावरी नाम सवछरे बालाजी बिम्बनाथ प्रधान पांषी स्वारी दिलीहून देसी आली राजेयीची भेट साताराचे मुकामी जाली मंतर तेच साळी पंतप्रधान पांस देवआझा जाली पैत्र थो ७ शके मजकूर
- १ शके १६४२ शावरी सवछरे बाजीराव बलाळ पांस प्रधानपंताची वखे राजयी उग्रपती शाहू पाणी दिली वेशासमासी मुग सातारा वखे जाली
- १ शके १६४० विलयी संवछरी बालाजी बिम्बनाथ प्रधान पाणी मोगलाईकडील सैदाची कुमक आणून दमाजी थोरात हस्तुमराव पांस धरून कैद केले पुरंदरास ठेविले हिंगिंगावची गढी पाहून मुळा नदीत टाकला पांडरीवर गाड्याचा [१० नागर किरविला
- १ शके १६४३ पुषनाम सवछरे बापूजी श्रीपत सुभेदार पुणे प्रांत श्रीमंत बाजी
- २०] राव बलाळ प्रधान पांचे तंकेने होते सासा पंतप्रधान पुणिपास आले मोरो बिम्बनाथ व गणेश नारायेण घडफळे पांचे बाड्यात घेऊन राहिले दोन तीन वर्ष घेत जात होते मंतर पंतप्रधान पाणी पुणिपास बाढा बांधावपाची योजना केली
- १ शके १६५० किलक नाम सवछरे कसबे पुणे येथे पुरातन नदीकिनारा कोर किले हिसार मोगलाड ठाणे होते तो कोर श्रीमंत बाजीराव बलाळ प्रधान पाणी पाहून मेदान केले मग मुठदी पांस वगैरे लोकास पर बांधावपास जागा दिली चौममासी कोर पाडला कसबेपुणा येथे श्रीनारायणेश्वर व पुणेश्वर नदीकिनारा होते वीर आवलिपा आले त्यांत सैद हिसामदीन सताल व सैद सलाऊद्दीन

११ हा तळेगांव-डमठेरे, ता० शिंदूर, जि० पुणे येथील मराठा शिलेदार

१२ हा किताब आहे

१३ हें लहानसं खेडेगांव तळेगांव-डमठेऱ्यापासून ३ कोसावर आहे

१४ अन्यत्र सु ६ शमवार ही तीथ आढळते

आवलीया याणी नारायणेश्वर व पुणेश्वर करामतीने किले पुरदरचे माचीस पुणे-
श्वर ठेविला व तळी गडाखाली नारायणेश्वर ठेविला त्यांची स्थळे पुण्यातील
आपण घेऊन राहिले सन ६५६ फसली सन होता कासारी व कुंभारी दोन
गाव पूर्व आगे होते ते मोडून कसबा केला त्याचा दाखला आद्यापि सिवेचा
गधा गाढव कोटाचे पूर्वेस बाजारचे रस्त्यास आहे कसबे पुणे यास पेठा जुन्य
काजकिर्दी मोगलाई

१ निजामशाही मलिकावर याणी मलकापूर पेठ केली ऊर्फ रविवार

१ मुर्तजाबाद शनवार

१ मोहियाबाद ऊर्फ बुधवार

१ इदलशाही शाहाजी राजे याणी शाहपूर ऊर्फ सोमवार पेठ केली [१०

२ आस्तापूर मंगलवार

१ शके १६५१ सौम्य नाम संवछरे फाल्गुण शुभा कसबे पुणे येथे मावळ वेसी
जवळ जागा वाडा बांधावयास श्रीमंत बाजीराव पंडित प्रधान याणी घेऊन
वाडा बांधावयास मुहूर्त केला नव बुरजी कुसू वाड्यास घालून आत इमारत
केली उतरेस दरवाजा थोर करीत होते त्यास राजश्री छत्रपती याणी मनाई
केली सबब दरवाराजाचे सिंडार राहिले पुणे कसबा आहे तो शहर करावे
म्हणोन आज्ञा केली

१ शके १६५९ पिंगल नाम संवछरे श्रीमंत बाजीराव बलाळ प्रधान याणी
सरदार व फौजेनसी हिंदुस्थानची स्वारी करून दिलीस जाऊन माघारे देसी
येताना मार्गात ताल भूपाल नजीक नवाब निजामन यांची लढाई होऊन [२०
निजामनास जेर केले मग तह जाला माळवा प्रांत पत प्रधान याणी घेऊन
उजनी इंदूर वगेरे जागा ठाणी बसविली नंतर पुण्यास आले

१ शके १६६१ सिध्दार्थी संवछरी चिमणाजी बलाळ आपासाहेब याणी वसई
घेऊन ठाणे बसविले वैशाख वा २ सोमवारी

१ शके १६६२ रौद्र नाम संवछरे बाजीराव बलाळ प्रधान याची स्वारी माळव
प्रांती जाताना नर्मदा तीरी पतप्रधान यास कैलासवास जाला फौज व

१५ माघ शुभा ३ मंदवार पाहिजे.

१६ रावेर आणि कांकरिया या दोन्ही गावाशी श्रीमंतांचे निधनाचा संबंध आहे.

रावेर खंड्यानजीक प्राणोत्कमण झाले त्या ठिकाणी श्रीमंतांचे स्मारक म्हणून
एक छत्री असून, तिच्या समोवती वीवऱ्या आहेत. श्रीमंतांच्या देहाला अग्नी
दिला ते ठिकाण काकरियाजवळ नर्मदेच्या प्रवाहाच्या मध्यभागी आहे.

सरदार व मुळदी पुणियास आले बिमाजी आपा व बाळाजी बाजीराव यत्तां
 भेटले नंतर उभयेता सातान्यास राजधीकडे पंतप्रधानकीची वखे म्यावपास
 गेले तेथे रणोजी भोसले मागपूरकर व बायूजी नार्ईक थारामत हार व साराक
 साहेब याणी माझाराज थाडू यांस नमर कबूल केली की बायूजी नार्ईक यास
 पंतप्रधानची वखे यांनी त्यामुळे पोळ पडला एक वर्ष वखे जाली नाहींत नंतर
 राजेशी मझाराज लपाळ होऊन कोणाचे न ऐकता बाळाजी बाजीराव पेशवे
 यांस पंत प्रधानची वखे देऊन रवाना केले शके १२६३ शुभती संवछरी फाल्गु
 गुण मासी पुणियास आले बायूजी नार्ईक यांची मुले माणसे दरोबस्त पुण्या
 हून काडून दिव्ही

१०] १ शके १६६४ तुंडुमीनाम सवछरे बाळाजी बाजीराव पंतप्रधान याणी कौजेचा
 जनाव कडून बराबरमासी जाऊन गडे मडळ बगेरे जागा घेऊन ठाणी बसबिळी
 व रणोजी भोसले यांस कौजेनसी लुटून घेतले भोसले पडाले पंतप्रधान पादी
 लागले गोडवणाहून गवासेचापाबतर गेले क्षेत्रविधी करून माघारे देधास आले
 पुण्यास शके १६६७ कौबम संवछरी

१ शके १६६९ प्रमव नाम संवछरे नासरजंग नवाब हैदराबादेहून पुण्यास आले
 पळण जाली नंतर पंतप्रधान यांचा व नवाबाचा मुकामला होऊन सला जाला
 नवाब माघारे गेले

(पृष्ठ ३८३ वरून)

या ठिकाणी एक चयुतरा असून, त्यावर मुख्यशूदावन आहे. हें ठिकाण
 पवित्र मानिलें जाण्यास एक कारण आहे तें हें की, नर्मदेच्या पामाच्या
 मध्यमार्गी येतासारखी थोडी जमीन असून पावसाच्याच्या दिवसांत खेरीज
 करून बाकाच्या करून त्या घेताला पाणी पूर्वेकडून पश्चिमेकडे वाहतांना अडकून
 वळतें बाजीरावसाहेबांनी केलासवास केला त्या स्थली इमारतीचें काम धी धोरले
 नागासाहेब पेशवे यांनी रा राणोजी शिंदे यांचे विद्यमानें करून, रावेर गांव
 हुंदावनाचे वेगमीस करून दिला होता (पहा बाळाजीबाजीराव पेशवे यांची
 रोजनिशी, भाग १ ला, पृ ९९ व १०१) पुण्याशील अहिन्यापार्श्व्या वझे
 पामून होळकर सरकारकडून पुजाऱ्यास १०८ रुपयांचें वषासन घालू आहे
 रावेर गांव पेशव्यांच्या राजवटींत परगणे कान्हापूर समस विग्यागड साली
 मोडत असे; आतां इपेर्जीत तो नेमाड जिन्तात आहे सांडव्याहून इंदूरकडे
 जाताना दरम्याम घनाबद म्हणून स्टेशन आहे तेथें उतरून ५।७ कोस येत
 गाढीनें जावें लागतें,

- १ शके १६७१ शुक्ल नाम संवत्सरे मार्गशीर्ष मासी राजा शाहु छत्रपाते मरणासध जाले ते समई बाळाजी बाजीराव पतप्रधान यास स्वराज्याचा बंदोबस्त करणे म्हणून आज्ञा करून महाराज छत्रपती कैलासवासी जाले ससवरवाई राणी याणी सहागमन केले माहुली सगमी
- १ शके १६७१ शुक्ल नाम संवत्सरे पौषमासी बारसी पानगावहून राजाराम यास आणून साताराचे मुकामी राज्यासनी बसविले राज्याभिषेक करून राजाराम याची द्वाही फिरविली आष्ट प्रधान यास व राजमंडळचे लोकास वखे देऊन नवीन मुद्रा केली नंतर पुण्यास आले
- १ शके १६७२ प्रमोद नाम संवत्सरे श्रीमंत बाळाजी बाजीराव नानासाहेब पत प्रधान फौजेनसी भागानगर प्रांती स्वारीस गेले विजयादशमीचे मुहुर्तावर गेले [१० नंतर पुण्यावर दमाजी गायेकवाड समशेरी बाहदूर फौजेनसी गुजराथ प्रांती-हून आले धामधूम केली पुणे पळाले समशेर बाहदूर सातारियास जाऊन ताराळ साहेबास भेटले हे वर्तमान श्रीमंत नानासाहेब यास समजले ते भागानगर प्रांती-हून ताबडतोब सातारियास आले श्रीमंताची व दमाजी बाबाची लढाई जाली दमाजी बाबा यास धरून नजर बंद केले नंतर पुण्यास आले मग गुजराथचा तह करून दमाजी बाबास वखे दिली रवाना केले
- १ शके १६७३ प्रजापती नाम संवत्सरे आषाढ मासी किले कोढणा रुफे सिव्हगड चिमणाजी नारायेण सचीवपत याजकडे होता तो नानासाहेब याणी घेऊन जिवाजी गणेश सासर्गावाले याजकडे बंदोबस्त करणे म्हणून आज्ञा केली
- १ शके १६७३ प्रजापती नाम संवत्सरे पौषमासी नवाब निजामन आली खान [२० बाहदूर फौजेनसी रामदासपंत दिवाण बरोबर घेऊन श्रीमंतासी लढाईस आले कोरेगाव भीमातीरी आले पुणे पळाले नंतर श्रीमंताचा व नवाबाचा मोकंबला होऊन सला जाहला नवाब हैदराबादेस गेले श्रीमंत पुण्यास आले
- १ शके १६७४ अगिरानाम संवत्सरे श्रीमंत नानासाहेब याणी दिली दरवाजा वाड्याचे उतरेस भिंतीत खिंडार फाटक होते तेथे दरवाजा बांधावयास काम लाविले व विश्वासराव याचे लेंभ जाले
- १ शके १६७५ श्रीमुखनाम संवत्सरे श्रीमतानी माहादाजी आंबाजी पुरंदरे यास घरी बसवून सदाशिव रामचंद्र यास दिवाणगिरीचे काम सांगितले भाऊसाहेब याचे हस्तगत होऊन दिवाणगिरीचे काम करू लागले

१७ शाहुमहाराज शके १६७१ मार्गशीर्ष शु २ शुक्रवारी वारले

१८ लग्न हरि बाळकृष्ण दीक्षित पटवर्धन याचे कन्येशी झाले

- १ शके १६७६ भावनाम संवत्सरे कार्तिकमासी सिंघस्तामुळे श्रीमंत नानासाहेब भाऊसाहेब यांची स्वारी नासिक प्रांती गेली अथिचक किला मोगलाकडे होता तो घेऊन ठाणे बसविले श्री अथिचकेनगर मसीद होती ती काढून श्रीचेदेवाल प बांधावयास काम चालविले व कुशावत बांधिले
- १ शके १६७७ तऱा शके १६७८ धाता नाम संवत्सरे दोन वर्षांत श्रीमतामी कर्नाटक प्रांती स्वारी करून ठाणी बसविली व नवाबासी लढाई करून साठी लक्षाची जाहगीर दोलताबाद घेऊन ठाणी बसविली
- १ शके १६७९ इश्वर नाम संवत्सरे चैत्रमासी रघुनाथ बाजीरावदादासाहेब हिंदुस्थानची स्वारी करून लाहौरास जाऊन देसी पुण्यास आले सत्ताराम बापू बरो १०]बर होते
- १ शके १६८१ प्रमाथी नाम संवत्सरे विजयादशमीस सदाशिव चिमणाजी भाऊ साहेब व विस्वासराव यलाळ हिंदुस्थानचे स्वारीस निघोन गारपिराजवळ इन्पास गेले ईशामसान व हुजुरात पागा बगेरेचा मरणा माठा करून स्वारीस गेले
- १ शके १६८१ प्रमाथी नाम संवत्सरे कार्तिक शुभा ९ मुजकरजग व त्याचा भाचा हैदरसान या उमयेतास सदाशिव चिमणाजी भाऊसाहेब याणी गारपीरचे मुकामी आणून डोकी मारली उमयेतांची
- १ शके १६८२ विष्णु नाम संवत्सरे नानासाहेब यांची स्वारी हिंदुस्थानप्रांती भाऊ साहेब यांचे कुमकेस गेली आहीरबाडघापाइतर जाऊन स्वारी मापारा आली
- १ शके १६८२ विष्णु नाम संवत्सरे पौष शुभा ८ हिंदुस्थानात भाऊसाहेब व विष्णु २०]सराव व जनकोजी सिंदे व मन्मदरजी होळकर व गोविंद बन्नाळ पुपले व ईशामसान बगेरे सरदार कोजेतसी जाऊन तमाम ठाणी बसविला कजपुरा घेऊन कुतुबशाहा मारिला सुरजमल जाण भरतपूरकर यासी पिपाड होऊन जाण भरतपुरास गेला दिल्लीचे ठाणे गारो शंकर याजकड सांगोन भाऊसाहेब पाणीपतास गेले मजीयसान व सुजातदोळे याणी आयदुडआला आणके पलीकडून कुमकेस आणून पानपतावर आले दान्डी कोजा मातपर दान तान महिने लढाई होत होती सेवर्ग पौष शुभा ८ शके १६८२ विष्णु संवत्सर सगई मातपर जाली यहुत रण पडिले विस्वासराव यांस गोळी लागून पडल भाऊसाहेब व जनकोजी सिंदे व ईशामसान गर्दीत गलत जाले

१९ गारपीर हे ठिकाण पुणे कलेक्टरकपेरीनजीक आहे

- १ शके १६८३ वृषा नाम संवत्सरे जेष्ठ वा ६ मंगलवारी मुा पर्वती येथे नानासा-
हेच पत प्रधान यास देव आज्ञा जाली आवसीचे प्रहर रात्री
- १ शके १६८३ वृषा नाम संवत्सरे आषाढ मासी वा ३ माधवराव बलाळ प्रधान यास
साताराचे मुकामी वखे मुद्रा राजश्री छत्रपती व ताराऊसाहेब याणी दिल्ली
पंतप्रधान जाले नंतर पुण्यास आले
- १ शके १६८४ चित्रमानु नाम संवत्सरे रघुनाथ बाजीराव दादासाहेब याणी मिर-
जेस जाऊन लढाई करून मिरज घेतली गोपाळराव गोविंद मिरजकर आवघे
मोगलाईत गेले
- १ शके १६८५ सुभा नाम संवत्सरे जेष्ठ शुभा ९ नवाब निजामन आलीखा बहादर
व जानोजी भोंसले व विठल सुंदर राजे प्रतापपत भोंडे फौजेनसी पुण्यावर [१०
चालून आले पुण्यास आमी देऊन जाळले मुलुक लुटून जाळला दादासाहेब
व माधवराव रावसाहेब भागानगर प्राती गेले

श्री

स्मरणार्थ दिनचर्या

- १ शके १६८४ चित्रमानु संवत्सरे रघुनाथ बाजीराव दादासाहेब हे माधवराव बलाळ
प्रधान याजवर रुसून एका घोड्यानसी वाड्यातून गेले दोन महिन्यांत वीस
हजार फौज जमा करून माधवरायावर चालून आले कार्तिक वा ११ मुा
म्हावरे ताा कडे भीमेपलीकडे लढाई जाली दादासाहेबाची फते जाली त्रिवक-
राव मामा व बाबूराव फडणिस व गोपाळराव मिरजकर पतप्रधानाकडील पळून गेले
माधवराव बलाळ पंतप्रधान एकटे जाऊन दादासाहेबास भेटले नीळकंठ माहा-[२०
देव पुरंदरे व सखाराम बापू कारभार करू लागले नंतर नवाब निजामन आली
मोगल याच्या भेटी मुा पारगाव मालोचे येथे जाल्या पासष्ट लक्षाची
जाहगीर भाऊसाहेब याणी घेतली ती मोगलास, माधारी, दिल्ली मोगल भागान-
गरास गेले नंतर दादासाहेब मिरजेस जाऊन मोर्चे लावून मिरज घेतली मोग-
लाचा व पतप्रधानाचा सला जाला तदनंतर श्रीमंत साताराचे मुकामी येऊन
मार्गेश्वर वा १३ रामराजे यास बाहेर काढून अधिकार दिले

१ रामचंद्र जाधवराव यास सेनापती

१ नारो शंकर यास प्रतिनिधी

१ विठल सिवदेव यास राजाभासा
१ कान्होजी मोहिते यास सरलपद्धत

व्यार पदे जुनी काढून नवान केले परकड जुनीच राखला आणि मिरजेस जाऊन
मिरज पेतली प्रतिनिधीचे पद नारो शंकर यास दिन्हे वास्तव दमाजी व घेमाजी
प्रतिनिधी जुने यांचे कारभारी होते ते जानोजी मोसले, नागपूरकर यांजकडे जाऊन
मासल्यास मोगलाकडे येऊन आले आणि मोगलांचा व पंतप्रधानाचा सलाविष
द्विविला मागल पंतप्रधानावर चालून आले तेव्हा पंतप्रधान याणी मिरजेहून कूप करून

१०] हात गेले पंतप्रधान वराडातून मागानगर प्राती गेले मागे नवाय निजामन आली
व जानोजी मोसले वगैरे मोठे फौजेनसी वराडातून पुण्यास चालून आले जेष्ट
मासी शके १६८५ मधे पुण्यास आग दऊन जावले मग मोगल मापारा
गेला तो श्रीमंतानी द्वि निकड करून मोगलासी गाठ घालावयास गेले राखस

मुबनावर श्रीमताची व नवापाची गाठ पडून लडाह जाली भावण युग १ शके
१६८५ विठल कुंदूर व इस्माल सादनी वगैरे सरदार मोगलाकडालि यास
लडाहत ठार करून दाहा हजार फौज लुटून पेतला सासा नवाय निजामती
पडून शहरास गेले त्यास शहरान कोडून नव लक्षाची जाहगीर पेतली
श्रीमताची कते जाली मग आशीन आसेरास पुण्यास आले गाव जव्याला सयय
पुण्याची आघादी करून पोपमासी बनारस प्राती हैदर नादक बाजपर स्वारी

२०] करून गेले

१ शके १६८६ तारण सबछरे बेधाम युग २ श्रीमंतानी व हैदरनादक यासी
लडाह लागली सयय श्रीमंतानी टावणी करून मात्रपद मासी येऊन धारवाड
पेतले दादासाहेब नासि हाजबळ आमदवलीस आले श्रीमंतानी धारवाड
येऊन मागती हैदरासी गाठ घालून पळविला ता साबित विदुनुराहडे गला
दादासाहेब देखीहून जाऊन आनंतपुंगव दादासाहेब व रावसाहेब यांच्या
मेरी झेऊन सत्य जाले

१ शके १६८७ पावस सयय श्रीमंत रावसाहेब व दादासाहेब वराडात जाऊन
भोसल्यावर शह देऊन दादासाहेब द्विदुस्थानात फौजेनमी स्वारास गेले

- १ शके १६८८ व्षये संवत्सरे माधवराव बलाळ प्रधान रावसाहेब याची स्वारी कर्नाटकात जाऊन सिरे मेदगिराहून कोटे हैदराकडील घेऊन पुण्यास आले
- १ शके १६८९ आपाढ मासी दादासाहेब हिंदुस्थानातून देसी आले श्रीमंत रावसाहेब जाऊन भेटले पुढे कलह वाढला दादासाहेब आनदवलीहून धोडपेस आले
- १ शके १६९० सर्वधारी संवत्सरे जेष्ठ मासी श्रीमंत माधवराव बलाळ प्रधान फौजेनसी धोडप किल्यानजीक जाऊन दादासाहेब यासी लढाई करून मोरो विठल व चिंतो विठल पाडाव करून दादासाहेबाची फौज लुटली दादासाहेब किल्यासाली येऊन श्रीमंतास भेटले नंतर आपाढ मासी पुण्यास आले
- १ शके १६९० मार्गेश्वर मासी श्रीमंत पंतप्रधान स्वारीस निघाले ते तुळजापुरा [१० वरून निजामनआली याचा दिवाण रुकमतदौला यास फौजसुधा घेऊन वराडात जानोजी भोसले याजवर चालून गेले भोसले पळाले श्रीमंत मागे लागले नागपूरसुधा वराडात लुटला गाठ पडली नाही भोसले निर्मळचे रोखे आले श्रीमंत पाठीवर आले मग चैत्रमासी भेटून सला जाला नंतर रामचंद्र गणेश व विनाजी रुग्ण विनिवाले हिंदुस्थानात पचवीस हजार फौजेनसी रवाना केले

×

×

×

- १ शके १६९२ विरुत नाम संवत्सरे कार्तिक मासी श्रीमंत रावसाहेब कर्नाटकात जावयास निघाले रुग्णातीर पवित्रो गेले शरीरप्रकृति ठीक नाही सचच त्रिचकराव मामाचे कुमकेस फौज रवाना करून खासा पुण्यास आले फालगुण मासी [२०
- १ शके १६९९ हेमलथी संवत्सरे मार्गेश्वर शुभा १० भोमवारी रामराजे छत्रपती शाहु राजे याचे दत्तपुत्र यास देवआज्ञा जाली
- १ शके १७०० विलची संवत्सरे मार्गेश्वर वद्य ७ गमराजे छत्रपती यांस पुत्र नाही सचच दत्त पुत्र जित्तीहून आणून नाव शाहूराजे ठेऊन सिव्हासनी साताऱ्यास बसविले ते समई माधवराव नारायण पंतप्रधान याजकडील कारभारी याणी माधवराव नीळकंठ पुरंदरे व आमृतराव पेढे यास पाठवून तख्ती राज्यास बसविले पुढे चैत्र शुभा १ शके १७०१ नवी मुद्रा राजमुद्रा केली व पंतप्रधान याची मुद्रा करून दिल्ली

१ शके १७११ विरोधीरुत सवळरे माधमासी त्रिपू बाझावर हेदर नाइक पाया पुत्र बाजवर हरी पलाळ फडके व मोगल व इमज ऐसे तिथेजण दोन वर्ष पटनावर कर्नाटकात मोहीम करून होते लडाई होऊन टिपूने सला केला तीन कोटी रुपये सडणी तिपास दिली व मुद्रास दिव्हा मग हरिपंत फडके जेव्हा मासी पुण्यास आले

श्री

स्मरणार्थ दिनचर्या

१ शके १६९१ विरोधी माघ सवळरे विसाजी रुप्प विनीवाले व रामचंद्र गणेश व तुकोजी होळकर व मझवजी शिंदे ऐसे पन्नास हजार कोजे सुधा हिंदुरधान प्रांती जाऊन जेट आपाव मासी खेचीवाडा एथे छावणी करून जयेनगरकर

१०] याजपासोन सडणी दाइ लख रुपये घेतली मग जयेनगरवाले यांची फौज धरोपर घेऊन सुरजमळ जाऊ यांचे प्रांती भरतपुर व कुमरी $\times \times$ इकडे गेले जादारी लडाईं जाली जाट पळून भरतपुरास गेला तीस हजार फौज हुटून घेतली दाइ इती व दोन हजार घोडे व सोफा ऐसे गाडाव करून आणिले जाटापासून पासत लख रुपये सडणी करार केली मग नजीबखान राहिले याजकडील राजकारण होळकर याणी करून नजाबखानाच्या भेटी जाल्या जाटाकडील सडणी पैकी दाइ लख रुपये आले बाकी वसूल न घेता नजीबखानाचे सुभे आंतरवेदीत रामचंद्र गणेश विसाजीपंत विनीवाले जेसे फौजसुधा दारणीस राहिले तेव्हा नजीबखान आपमरणे मृत्य पावले त्याचा पुत्र नाइबखान फौजसुधा आंतरवेदीत राहिला

२०] १ शके १६९२ विक्रति सवळरी विसाजी रुप्प विनीवाले व रामचंद्र गणेश याचा व जयतमानाचा विवाह झाला जायतमानास होळकरांनी गुकता लास नेऊन पोड्याविला विसाजापंत विनीवाले व सिंदे होळकर सुधा दिलीस जाऊन राहिले दिलीस ठाणी आपली वसविली रामचंद्र गणेश याचे व विनीवाले यांचे कारभारामुळे धमना कज्या जाला सपथ रामचंद्र गणेशास श्रीमंत माधवराव पलाळ प्रधान याणी देसीबोलाऊन आणिले विनीवाले दिलीस फौजसुधा छावणी करून राहिले

१ शके १६९२ विक्रति सवळरे श्रीमंत माधवराव माझे कर्नाटक प्रांती स्वारीस निघाले रुप्पातार पावेतो गेले शरीरी $\times \times \times$ नाई याजकरिता दिवकराव मामा पेठे साल गुा तुंगमठपलीकडे छावणीस ठेविले होत त्याचे कुमकेस आपा

३०] पळवत बंगरे फौजा पाठवून फाटगुण मासी पुण्यास आले निवडे पिंदकराव

मोमा यांची व हैदर नाईक यांची लढाई नाईकाचा मोड जाला जातीने पुश्त
सुधा पळून पटणात गेला दाहा हजार फौज पंचवीस हजार प्यादा मारला गेला
येथं मोठे आले मामा छावणीस राहिले ते समई सला जाला नाही

१ शके १७१४ परिधावी संवछरे माघ वा ४ श्रीमंत माधवराव नारायेण पंत
प्रधान यांची स्त्री रसमाबाई थथे यांची कन्या यास देवआज्ञा जाली मग
फाल्गुन मासी दुसरे लग्न केले यशोदाबाई नाव ठेविले

१ शके १७१५ प्रमादी संवछरे फाल्गुन वा एकादशीस मातुश्री आनदीबाई दादा-
साहेब यांची स्त्री यास देवआज्ञा जाली

१ शके १७१६ आनद नाम संवछरे जेष्ठ ६ रा बलाळ फडके श्रीमंताचे मुछर्दी मनस-
बदार यास सिध्दटेकास देवआज्ञा जाली [१०]

१ शके १७१३ जेष्ठ शुभा ५ श्रीमंताचे वाड्यात कलसी बगला सात मजला
होता त्यास आग लागून जळाला व कोठी जळाली

१ शके १७१० किलक नाम संवछर कार्तिक मासी पुण्यात श्रीमंताचे वाड्यातील
फडाचा चौक जुना जाला सबब तो पाडून नवा बांधावयास कामा लाविले
विा बालाजी जनार्दन नामा फडणीस दोन वर्षे काम चालत होते मग वास्तु-
शांत केली

१ शके १७११ कार्तिक शुभा ३ रामशास्त्री न्यायाधीश श्रीमंताकडील मृत्य पावले

१ शके १७१३ विरोधीकृत संवछरे

१ पर्वतीस श्री कार्तिकस्वामीचे देवळावर वीज पडलीदेऊळ छिन्नाभिन्न जालेदेवास
धका लागला नाही वैशाख वा १ [२०]

१ जेष्ठ शुभा ५ नाना फडणीस श्रीमंताचे याणी नळ नवा बांधुन नव्हे येथून
आणिला तो नळ सदाशिव पेठेत हौद करून त्यात सोडिला

१ भाद्रपद शुभा २ घासीराम कोतवाल शहर पुणे याणे ब्राह्मणाचा नाश केला
सबब श्रीमंतानी उंटावर बसऊन शहरात फिरऊन गारपिरावर तमासगिरा (१)
नी जिवे मारिला

१ शके १७१४ आस्विनापासून पाचेलीची धारण जाला एक वर्ष होती

१ रमाबाई असें पाहिजे. ही केशव नाईक थत्ते यांची कन्या; लग्नमिती माघ शु. ९,
शके १७०४. पुणे येथें देवधर ढमढेरे यांचे बोळांतील थत्त्यांचा राम प्रसिद्ध
आहे. थत्ते हे मूळचे औरंगाबाद येथील राहणारे.

२ यशोदाबाई ही गणेशपंत गोखले यांची कन्या. गोखले हे रत्नागिरी जिल्ह्यांतील
होळी गांवचे राहणारे.

१ शके १७२१ सिव्धार्या सवळरे येत्र मासी कर्नाटकांत श्रीरंगपणें येथे टिपू
बाहादूर यांची व इमज बाहादूर यांची लढाई होऊन टिपू दार पाडिला इमजाची
फते होऊन श्रीरंगपटण घेतले टिपूचे राज्य मुढाले इमजांनी राज्य घेतले

१ शके १७२६ येत्र मासी पापेली तीन सेर दाणे जाले पुढें आपाळ थावणात एक
सेराची धारण जाली आस्वीनपासून तीन सेराची जल्मी ऐसी माझगाई एक बरें
होती दुसरे साली दीड पापेलीची जाली मग सवगाई तिसरे साली जाली माणसे
फार मेली काळ पाडिला होता

१ शके १७२८ रुप्पाजी मबानी सदाशिव माणकेश्वर याचा दिवाण मत्स्य
पावला कार्तिक वा ४

१०] १ शके १७३० विमवसवळरे वसन्त्याचे दीवसी बलवंतराव नागनाथ मृत्य पावला

१ शके १७३० वेशास शुभा ९ शाहू राजे छत्रपती सानाच्यास होत सकैलास
बासी जाले मग त्याचे पुत्रास राज्यासनी वसऊन आनिवक केला नाव
शाहूच ठेविले बाा बाजीराव रघुनाथ मधान

१ शके १७३२ वैशाख शुभा ७ सडेरार रास्ते पास देवआज्ञा जाली
शके १७३३ मजापती सवळरे

१ फाल्गुन वा १४ मनोहर गिर गोसावी सिव्गडचे झुमेदार पास देवआज्ञा जाली

१ कार्तिक शुभा १३ येधवंतराव होळकर पास हिंदुस्थानात देवआज्ञा जाली
ही समर आली

१ शके १७३३ मजापती सवळरे फाल्गुन शुभा १३ श्रीमंताचे वाड्यात बाजी

२०] राबासाहेब याणा मबा आसमानी मझाल बांधला होता तो आग लागून
जळाला सराची फार जाली शके १७३७ युवा सवळरे गंगाधर शास्त्रा
भायेकबाडाकडील पास बापंडरपुरास आशाहीचे धामेत श्रीमंत बाजीराव
साहेब आसता बोम्बे रस्त्यात रात्री मारेकरी याणी सरबारीनं दार मारिले
त्याचे चौकसीकरिता पुण्यास आल्यावर श्रीमंतापासोने शिवकनी डेंगला
हुजुन्या पास इमजांनी घेऊन साष्टीस कैदेत ठेविले

१ शके १७३८ घाता संवळरे फाल्गुन शुभा १४ चिंनो वामन देशमुख
श्रीमंताचा पास देवआज्ञा जाली

३ श्रीरंगपण येथील ही शेवटची लढाई शके १७२१ येत्र वा १०, शमवार, ता १
४ मे सन १७९९ रोजी झाली

स्मरणार्थ दिनचर्या

१ शके १७३९ ईश्वर नाम संवछरे आपाढ मासी श्रीमत वाजीराव रघुनाथ पत प्रधान पुण्याहून श्रीपढरीचे यात्रेस गेले यात्रा करून पुण्यास न येतां माहुलीस रुष्णातीरी गेले तेथे श्रावण मासी मालकण साहेव इयजवाहादर जाऊन श्रीमतास भेटले तीन किंले पुरदर सिव्हगड रायेगड घेतले होते ते श्रीमतास माघारे दिले श्रीमतानी पुण्यास यावे ऐसे करून मालकण साहेव गेले नंतर श्रीमंत भाद्रपद मासी पुण्यास आले कलम १

१ शके १७३९ ईश्वर नाम संवछरे भाद्रपद वद्य एकादशी द्वादशीस सदाशिव माणेश्वर श्रीमताचे कारभारी यास देवआज्ञा जाली मुा पुणे कलम [१०

१ शके १७३९ ईश्वर नाम संवछरे आस्वीन वद्य एकादशी तिसरा प्रहरा श्रीमत वाजीराव साहेब पर्वतीस देवदर्शनास स्वारी गेली पर्वतीस पोहचल्यावर मागे वापू गोखले सरदार व विंचुरकर व आवा पुरदरे व रास्ते वगैरे लोक फौजेनसी तोफा घेऊन भावोड्यावर आलपिट साहेब इयजवहादर होते त्याजवर चालून गेले ते समई आलपिट साहेब निघोन खडकीस गेले खडकीचे व भावोड्याचे सिविवर श्रीमताकडालि फौजेची व इयज वाहादर याची लढाई जाली मोर दीक्षीत ठार पडले आस्तमान जाला श्रीमंताकडालि सरदार व फौज X X भावोड्याचे रानात राहिल्या X X इयजाचे बेट संगमावर होते ते वस्ती जाऊन लुटली आलपिटसाहेब व कोटसाहेब इयज वाहादर फलटणानसी खडकीस जाऊन राहिले ते आठ दाढा दिवस होते [२० नंतर जरणेल साहेब इयज वाहादर फलटणानसी येऊन आलपिट साहेब यास भेटले त्याणी यरवड्याचे रानात मुकाम केला कलम

१ शके १७३९ ईश्वर नाम संवछरे कार्तिक शुभा ८ रविवारी श्रीमत वाजीराव साहेब फौजेनसी गारपीरचे पलाकटे जाऊन राहिले होते तेथून तोफा लाऊन उयजाचे लस्करावर गोळे टाकिले महाकाली तोफ मोठी टेऊन गोळे टाकिले व यरवड्याचे टेकटावर आरव पगैरे लोक पाठळून जरणेल साहेबाचे फलटणाती लढाई केला एक दिवस व रात्री मिलोन गोळ्यागोळीची लढाई जाली नंतर रात्री वाजीरावसाहेब फौजेनसी सडे होऊन पटून गेले उजेडच्यावर कार्तिक शुभा ९ सोमवारी उयजानी पुण्यात येऊन श्रीमंताचे पुण्या वाड्यावर होता लक्ष्मिना भट्टान येवनेने आनये देऊन मुक्ती नरकार [३० इयजवाहादर याची द्वाही भगत किराी भगत उपद्रव जरी एक लापिला नाही आम्हल चक्षुषिना वाजीराव साहेब यांची द्वाही व मुक्ती

इमज यादव यांचा हुकूम म्हणून शहरात ही फिरविली बाब्यात
राबिसन साहेब इमज येऊन राहिले

थी

स्मरणाथ दिनचर्या

- १ शके १७३१ ईश्वर नाम सेवछरे माघ शुभ १५ श्रीमंत राजाजी बाजीराव पुनाथ
पंतप्रधान यांचा मुकाम फौजेनसी पडरपुरानजीक येथे होता मोवताली वीस
पचवीस कोसांचे आंतराने इमजाकडील फलटणे होते त्यास पोर्णिमेचे दिवशी
इमजाकडील जरणेल साहेब याणी फलटणानसी पालून जाऊन श्रीमंताचे
लस्करावर छापा घातला बाजीराव साहेब व बिमाजी आपा उमयेतां भियकजी
१०] डोंगलवास्त्या पळून गेले यापूजी गणेश मोसले लढाईस उभे राहिले ते लढाईत
ठार पडले लस्कर पळून गेले माहाराज छत्रपती शाहूगजे व मातुभी पास
इमजामी येऊन सातारा आणून ठेविले बाजीराव साहेब लस्कर सुधा पळाले ते
सह्यायबद्धन गंगातीरास येऊन गंगा उतरून सप्तशृंगानजीक साह्यासात कोसा
वर मुकाम सातआठ दिवस कळून होते तेथे रामदीन होळकराकडील येऊन
मेढला मग तेथून निघाले ते फौजेसुधा माहुगबद्धन वराहमार्ती चंद्रपुराकडे
गेले तेथे दादाधारा दिवस मुकाम कळून होते तो येथे शुभा ११ शके १७४० ते
दिवशी इमजाकडील पलटणे व सरदार साहेब जाऊन छापा घातला लस्कर
पळाले बाजीराव साहेब पळाले ते नर्मदा तीरानजीक बोरी धुळकोगकडे गेले
बिमाजी आपा व माधवराव राते व निषाणकर व आंबतर लोक सरदार व
१०] फौज पुण्याकडे देशी आले आग्निष्ठ साहेबास भेटल कलम

- १ शके १७४० बहुधाम्य नाम सवछरे वैशाख आसोरास पुण्यात वतमान आले की
बाजीरावसाहेब नमदातिरा धुळकोठाजवळ होते ते मालकण साहेब इमज यादव
दर पास जाऊन भेटले मालकणसाहेबांनी बाजाराव पास येऊन हिंदुरधान
मार्ती पुष्कराकडून मधुराबुंदावनाकडून मागिरधीतीरी मसूरतास नेऊन ठेविले
ते तेथे आले व भियकजी डोंगलवा याजला धरून इमजामी कैद कळून मला
१ शके १७४० बहुधाम्य सवछरी जेट आसोरास बिमाजी आपासाहेब कुलगारी
आले होते ते कोकणात वसईत बवार महिमे राहण्यास गेले

४ पिटूर ऊफ मसूरत हे कामपुरापासून सहा कोसांवरमागारधीचे तीर्ती आहे
येथेच बाजीरावसाहेबांस छावणीसाठी सहा मेल परिधाची जागा नेमून देण्यात
आली असून तिच्या बोर्ही याजूस इंदीचे सुर्णासाठी सोळा दगडी रांप राबिते
होते बाजीराव साहेबांच्या छावणीस 'अरजी लच्छर' म्हणून

१ शके १७४० बहुधान्य सवळरे मार्गशीर्षमासी चिमाजी आपासाहेब वसईहून
फुलगावास आले आल्पिष्ट साहेबास भेटून कासीस पौषमासी निघोन गेले

१ शके १७४२ विक्रम संवळरे फाल्गुन वा ३० ते दिवसी सप्तग्रहीचा योग जाला
सात ग्रह मुख्य एका ठिकाणी जाले
यादी स्मरणार्थ

१ शके १७४२ विक्रम सवळरे सन १२३० श्रावण वा ३ सह चेतुर्थी दोन
प्रहरा पुण्याचे मुकामी बाबूराव भिन त्रिवकराव ऊर्फ तात्या सितोळे देशमुख यास
देवआज्ञा जाली परलोकास गेले त्याचे मधले चिरजीव बजाचा बाबा याणी उत्तर
कार्य केले

१ शके १७४५ सुभानु सवळरे सन १२३३ आषाढ शुभा ९ गालेरीचे मुकामी [१०
नरसिंगराव नाईक सितोळे देशमुख प्रा पुणे सिकेकरा यास देवआज्ञा जाली त्याचे
चिरजीव जेष्ठ पुत्र व्यचकराव आचा त्याजजवळ गालेरीस होते त्याणी उत्तरकार्ये
तेथे केले

१ शके १७४५ सुभानु नाम संवळरे भाद्रपद वा ८ कोंकणस्त ब्राह्मण याची
स्त्री राधाबाई इचा भ्रतार मृत्य पावला म्हणून त्याबरोबर सहगमन करून सती
निघाली ती बोंकारेश्वराजवळ नदीत सरणावर बसली आग्नि लाविला नंतर सरणातून
बाहेर आली आग भाजले प्राण गेला नाही जिवंत होती मग सरकारातून इंग्रजांनी
तिला गावात आणून वाचवावया करिता औषध उपाय केले तीन दिवस होती मग
मृत्य पावली दुष्ट चिन्ह जाले

१ शके १७४६ तारण सवळरे भाद्रपद शु. १३ कासी क्षेत्री आमृतराव [२०
रघुनाथ पेशवे होते ते तेथे मृत्य पावले

१ शके १७४८ व्ययनाम सवळरे भाद्रपद वद्य ४ प्रतापसिंह छत्रपती व प्रति-
निधि व सचीव व राजमडळचे लोक सुधा राज्याची स्वारी पुण्यास सातारी(या)-
हून आली पुणे मुकामी आल्पीष्ट बडेसाहेब इंग्रज बाहदूर यास गारपिराजवळ
भेटले राज्याचा मुकाम पर्वतीजवळ दहा बारा दिवस होता परस्पर मेजवानी होऊन
नंतर छत्रपतीची स्वारी सातारीयास गेली.

१ शके १७४८ व्यय सवळरे आश्विन वा ४ राजा छत्रपती पनाळेकर कोल्हा-
पुराहून आपले राजमडळसहित पुणे मुकामी स्वारी आली येऊन आल्पिष्ट बडे-
साहेब इंग्रज बाहदूर यास भेटले परस्पर मेजवानी जाला एक महिना पर्वतीजवळ
मुकाम होता मग कोल्हापुरास गेले.

[३०

१ शके १७८८ व्ययनाम सवळरे फाल्गुन वय ९ गा(ग्वा)लेरीचे मुकाम दोलतराव सिंदे आलिग्याबाहादूर सरदार यांचे शरीरी व्यया झोळम देवआझ जाली म्हणून खबर आली दोळसरान यांस पुत्रसतान ताई दोषी स्त्रिया बायजा बाई व रत्नमाबाई व बसण बाळाबाई बाईसाहेबामबळ होते

१ शके १७८९ सर्वजितनाम सवळरे जेष्ठ वा ९ गालेरीचे मुकामी दोलतराव सिंदे यांस दस पुत्र त्यांचे स्त्रियांचे मांडावर दिन्हा कन्हेरसेबास सिंदे यांचे माळयेद हीने त्यांचा पुत्र दाहा बारा वर्षांचा होता तो पुत्रत्वास दिन्हा नाव जनकोजी सिंदे गेविले लग्न करून घेतला गालेरीस लग्न केले मग दस विधान केले

१०] १ शके १७८९ सर्वजित सवळरे भावण वा ६ वज्याचा विम बाधुराव सितोळे देशमुख यांस पुजे मुकामी प्राध-काळी देवआझा जाली

१ शके १७८९ सर्वजित सवळरे कार्तिक वय १२ द्वादशी मुघेचे मुकामीहून आल्पिट साहेब बडेसाहेब इयज बहादूर विलायतेस गेले मंतर मलकणसाहेब इमज बाहादूर मुघेचे मुकामीहून पुण्यास आले मार्गेश्वर वा ८ दापोडाचे मुकामी व पुजे मुकामी पयराआठरा दिवस मलकणसाहेब होते मग मागती मुघेस गेले

१ शके १७८९ सर्वजितनाम सवळरे फाल्गुन शुभा ६ गुरुवार दीडप्रहर दिव साततर पुण्यातील श्रीमंत पेशवे यांचा बाडा जुना कसण्यातील थोरला बाडा पांतील इमारती यांस आग लागली आवण्या इमारती व चापेखणाचा चौक व २०]गोकाक दिवाणखान व गणपतीचा रंगमंडाल बगेरे बहुतेक बाडा जळून साक जाईला विसवावयास प्रयत्न सरकारातून इयज बाहादूर पाणी फार केला परंतु आग आगेयेना एक दिवाणखाना आरसेमांडाल नानासाहेबाचा राहिला व किरकोळी इमारत राहिली

१ शके १७८९ सर्वजित सवळरे माघ वा ४ १७ रजवी राधिसनसाहेब इयज बाहादूर कलकत्तर हे कुपणी सरकारातून पुजे मुकामा दाहा वर कारभार करित होते ते मलकणसाहेब पुण्यास येऊन ममइस गेव्यावर राधिसनसाहेब पुण्याहून गेले कलकत्तराचे कामावर मजिंसाहेब जाते

१ शके १७५० सवळरा सवळरे भावण आसरेसि कुपणीसरकारातून उघापी कागद लोकानी घेऊन सतपत्र बगेरे कामा कागद ल्याबाबयास उघापी कागद घेऊन ३०]न्यायास रेसी घाल घातली आसे

१ शके १७५१ विरीधी सवळरे बेशासमास राधिसनसाहेब हावा रावयास गेळ होते ते पुण्यास कलकत्तरीच कामावर आते

यादी स्मरणार्थ दिनचर्या

१ शके १७५१ प्रमार्थी नाम सवछरे सन १२२९ कार्तिकमासी आलपिट-
साहेव डग्रज बाहादूर याणी श्रीमंत पतप्रधान यांचे राज्य सग करून राज्याचा बंदो-
बस्त केला श्रीमन्नाडोल लोक मुछदी व सगदार व कारकून वगैरे तमाम लाहाण
मोठे लोक यात सगजाम वगैरे कुटुंबाचे बेगमीस नेमून दिले आणि आपण साता
आन्विष्टसाहेव पुण्याहून मुबईस गेले पुण्याचे मुकामी चापणसाहेव व रावीसन-
साहेव यात ठेविले

१ शके १७६२ विक्रमनाम सवछरे फाल्गुनमासी वय आमावसेस सप्तग्रही मॉन-
रासीस जाली ती दोन दिवस सप्तग्रही एके रासीस होती सप्तग्रहाची नावे

१ सूर्य १ बुध १ शनी

[१०

१ चंद्र १ गुरु

१ मंगळ १ शुक्र १

३ ३

७

राहू व केतू मीनगर्सास नवते

१ शके १७५३ वृषानाम सवछरे सन १२३१ श्रावणमासी मालकणसाहेव डग्रज
बाहादूर हे पुण्यास आले चापणसाहेवास व रावीसनसाहेवास भेटले आठ
चार दिवस होते मग पुणे मुकामीहून गेले

१ शके १७५३ वृषानाम सवछरे

श्रीमंत पतप्रधान पे. जे याचा बाडा नऊ बुरुजी जुना कसवे पुणे येथील आहे त्या
बाड्यात रावीसनसाहेव डग्रज बाहादूर दरबार करून कारभार करीत होते [३०
व राहतही होते ते बाटा रिकामा करून बाड्यात बंदीवान लोक ठेविले आणि
रावीसनसाहेव गागीगवर वगळे बाधून तेथे राहवयास गेले पुण्यात नवा बाडा
बुधवार पेठेत बाजीराव रघुनाथ पेशवे याणी बाधिला आहे त्या बाड्यात रावी-
सनसाहेव दरबार करून कारभार करू लागले व आदालत हि त्या च बाड्यात
होती त्यास आदलातीचा कारभार चारणेलसाहेव करीत आहेत

पाद्री स्मरणार्थ दीनबया

१ शके १७४४ विप्रमानु संवत्सरे सप्त १२३२ भाद्रपद शुभा २ छ ३० जिल्हाद तिसरा प्रहरी आलपिटसाडेव ईपन वाझादर हे मुंघेडून पुण्यास आले पुण्याचे मुकामी चापणसाडेव व राणीणसाडेव होते त्याच्या व आलपिटसाडेवाच्या मेणे आल्या

१ शके १७४४ विप्रमानु संवत्सरे या वर्षी आधिक मास व हयमास पडले

१ आस्वीनमास आधिक पडला सर्वपित्री आमावशा रविवारी जाली नंतर दुसरे दिवसी सोमवारी आधिक आस्वीन मास लागला आधिक आस्वीन शुभा १ सोमवार १०] मास आधिक आस्वीन वय ३० सोमवारी जाली सोंपावेतो घोडा माझिना जाला पात माझा नवरात्र घटस्थापना व विजयादशमी केली नाही नंतर शुद्ध आस्वीन मास भगळवारी निघाला मग आस्वीन शुभा १ भगळवारी नवरात्राची घटस्थापना संपूर्ण ठोकाना केली दाढा दिवस नवरात्र आले आक्तावे दिवसी शुक्रवारी विजया दशमी केली

१ हयमास पडला तो मार्गेश्वर मास पडला त्यास हयमास पडावयास कारण की दोन सकांती एका मागश्वराच्या महिष्यात निघाल्या त्या सकांतीची नावे

१ कार्तिक वय आमावशा आठविस घटका इतली नंतर प्रतीपदा लागली त्यास सोळा घटिका प्रतीपदा गेल्यावर रात्री धनसंक्रांत निघाली ती मार्गश्वरमासी निघाली मार्गेश्वर शुभा १ शुनवार

२०] १ मार्गेश्वर वय ३० रविवार आठव घटका आमावशा होती त्यास आमावशेस मानकाली तीन घटका दिवस आल्यावर सकांसंक्रांत निघाली

२

वेजेप्रीं मार्गेश्वरमासी धनसंक्रांत व मकरसंक्रांत ज्या दोन्ही सकांती एका महिष्यात निघाल्या म्हणून मार्गश्वरमासाचा हय जाला मार्गेश्वर व पौन दोन्ही महिन मिळोन एक महिना केला प्रतीपदा शुनवारपासोन आमावशा रविवार पावेतो तीन दिवस शुद्ध पक्ष वय पक्ष मिळोन तीस तिथीचा $\times \times \times$ बाणी कळून दोम महिष्यावर तिथीचे विभाग नेमून दिले पूषभाग तीस घटका तिथि मार्गेश्वर मासाक व उत्तरभाग तीस घटिका तिथि पौषमासाकडे

स्मरणार्थ

३०] १ शके १७५२ विप्रती मयसरे जेष्ठ वय १३ शुद्धवार मलकजसाडेव गौनेल ईपन वाझादर पाणी पुण्याजवळ मुठा नदीस संगमाजवळ पूर नवा बांधिला

पुलाचे काम दीड वर्गसि चालत होते तयार जाला नंतर पुलावरून वागावयास मुहूर्त प्रातःकाली खासा मलकणसाहेब येऊन तमाम लोक जमा करून पुलावरून चालले ब्राह्मणास दक्षणा वाटली याप्रॉ वरतमान जाले

- १ कार्तिक वा १० शके १७५२ मलकणसाहेब गौरनेल इयज बाहदर गौरनेलचे अधिकारावर पुण्याचे मुकामी दापोडीवर होते ते गौरनेलीचे काम सोडून मुबईस गेले पुढे दुसरा गौरनेल येणार म्हणून ऐकतो .
- १ जेष्ठ शुभा ९ शके १७५३ सर सवछरे सन १२४१ दुसरा गौरनेल येणार तो आला गारपिरावर येऊन कचेरी करून बडे लोकास भेटला भेटी जाल्या गौरनेल याचे नाव हजरत बदगान आली नवाब मुस्तताबमोला आलका बरेट हनराबल गौरनेल बाहदूर गारपिरावर भेटी जालियावर दापोडीस जाऊन राहिले[१०
- १ शके १७५४ नदन सवछरे माघमासी रावसिनसाहेब कलकटरीचे कामावर दुसऱ्याने पुण्यास आला नंतर पैमासीची चौकसी करून सिध्दश्वर शास्त्री पैमासी-कडील पिंगलसाहेबाचे मुस्तयार यास ठेप सात वर्षांची मालिटसाहेब याणी दिल्ली परजात ठेवले
- १ शके १७५५ विजय संवछरे माघमासी रावसिनसाहेब कलकटर पुण्यास होते त्यास शरीरी समाधान नाही म्हणून मुंबैस गेले
- १ कसब्यात आपले घरासमोर पेठे याचे वाड्यात केळकर राहात होते त्या वाड्यास केळकर याचा वाडा म्हणत असत त्यांत राा पांडोबा भाऊ केळकर राहत होते ते शके १७७६ पौषमासी मयत जाले नंतर वाड्याचे मालक रोचिंतामणराव माधव पेठे ऊर्फ आवासाहेब पेठे हे नासिकास राहातात त्याणी पुण्यात येऊन[२० वाडा विकला नंतर तो वाडा साहे आक्राशे रुपयास बिसोबा आणा बेपारी याणी विकत घेऊन मोडून टाकिला माहे जेष्ठ मास शके १७७७

पां. न. पटवर्धन

८८ श्री. दादासाहेब पेशवे यांचें एक पद

श्रीमत पेशवे याचे घराण्यात कोणी कविना बगेरे रचिल्याचे ऐकिवात नव्हतें. परंतु नुकतेंच निमगाव येथें रा. भिकाजी हरी फाटक याचे बाडांत एक पद उपलब्ध झालें आहे. हें पद श्री. रघुनाथ ऊर्फ दादासाहेब पेशवे यांनी केलेले असल्याचें सदरहू बाडांत च म्हटलें आहे.

॥ दादासाहेब ॥ राग अगला ॥

मन शिवपदकमळींचें भग ॥

पङ्कयागतपध्यानधारणा मस्मोदूलित जंग ॥ १ ॥

नमक चमक मुखीं गाति वाजति

करि शिवपार्थिवर्णिग ॥ २ ॥

सा रि गे म प ध नि सा गधष गायन

बाजे टाळ मृदंग ॥ ३ ॥

मृगी नाचे धय धय धय धय

चरणकमलमनभृंग ॥ ४ ॥

चरणधारण रघुनाथ निरतर

मागे हा थि अमग ॥ ५ ॥ मन शिव० ॥

गं ना छलुमदार

८९ तुकारामाचें आठनांव

१ तुकारामाचा देहूकर (१४९०-१५७०) हाचें आयुर्वृत्त ठोक्क मानांनं माघालवृद्धाच्या परिचयाचें आहे परंतु त्याचे चरित्रातील ज्या काहीं बाबी अद्याप अनिश्चित अशा समजल्या जात आहेत, त्यांत च त्याचे आठनांवांसंबंधाच्या प्रश्नाची गणना करण्यास प्रत्येक बाई इनुर्मतस्वामीकृत ' रामदासांच्या बसरी 'त हा २०] कवीचें आठनांव 'मोरे' असें आढळते, तर सतचरित्रकार महिपती (१६३७-१७१२) ज. पा. ' मकविजया 'चे ४८ वे अध्यायाचे २३ वे ओर्वीत ' आंघळे इपनांव त्याला नि. १ असा स्पष्ट उल्लेख करितो हा केडूसकरादि आयुनिक चरित्रकार, कीं ज्या पत्नी चरित्रे सर्वस्वी महिपतीकृत चरित्र घेधावरून सजविली, ते काय कारणा दिवस सेल नें असो, हा बाबतीत मात्र महिपतीला प्रमाणमूत न रातिता, तुकारामाचें आठनांव मोरे असें ठासून सांगतात व इतर हा दोनडे आठनांवाचा नाममात्र इ. १ कडून पुढे गेलेले दिसतात अशा सदेहस्थिति हें 'कोरे' हें उलगाडावपाचें

२ एकाद्या व्यक्ती आठनांव कोणतें असा प्रश्न उपास्थित जाह्न्यास ती व्यक्ती आपलें आठनांव ज्या तिचेनें लिहीत असेल किंवा त्या व्यक्तीचे पंथज ज्या पद

तीनें ते लिहीत आले असतील ते च त्या व्यक्तींचे आडनाव होय, हें उघड आहे. अशा दृष्टीनें वरील प्रश्नाचा विचार कगिता, तुकाराम व त्याचे वंशज आपलें आडनाव कसकसे लिहीत होते हें पाहिलें पाहिजे. श्रीक्षेत्र ऋणेश्वर येथील आपल्या तीर्थोपाध्याच्या वहीत आपल्या पूर्ण नावासह तुकारामानें मारिलेला स्वदस्तुरचा शेरा वऱ्याच वर्षांपूर्वी येथील ह. भ. प. विष्णुबाबा जोग ह्याचे पहाण्यात आल होता म्हणतात. परंतु त्या वेळी ह्या बहुमोल लेखाची प्रतिकृति अथवा नकल त्यांनीं न घेतल्यामुळे, व आता तर तो सदरील तीर्थोपाध्याच्या वंशजाजवळ शिष्टक नें राहिल्यामुळे नष्ट, लुप्त व अतएव दुष्प्राप्य जाहला आहे. ह्या लेखाच्या उपलब्धीमुळे तुकारामाचे हस्ताक्षर जनतेस पहावयास मिळालें असतें, किंबहुना महिपतीबोवाने नळकंड्यात घालून आपल्या पूजेत तुकारामाचें हस्ताक्षर म्हणून जो अभंग- [१०] गाचा कागद जपून ठेविला होता, व ज्याची टाण्याचे रा. विनायकराव भावे ह्यानी घेतलेली प्रतिकृति आमचे 'मडळा'चे संग्रही आहे, तो कागद तुकारामाच्या हातचाच की काय ह्या प्रश्नाचा निकाल लागला असता. परंतु अशा कौतुकजनक योगास महाराष्ट्र तूर्त तरी आचवला आहे।

३ ऐतिहासिक दृष्टीच्या अभावामुळे, केवळ 'संप्रदाया'तील आख्यायिकेवर विश्वसण्यात आधुनिक ग्रंथकारांपैकी वरेचजण कसे चुकतात ह्याचा प्रत्यय वेळोवेळी येत आहे; त्यातलाच प्रस्तुत प्रसंग होय. अत्यंत शोधपूर्वक लिहिलेल्या आपल्या गुरूच्या चरित्रात महिपतीनें तुकारामाचें आडनाव 'आंबळे, असें दिले असतांना, व तुकारामाच्या चरित्रकारात महिपतीसच अग्रस्थान दिलें गेलें असतां, त्यास ह्या बोवतीत प्रमाण का मानूं नये हा मोठा अचंबा नव्हे काय? असो शोधोपेत [२०] तुकारामाचे नाशीक येथील तीर्थोपाध्ये गायधनी ह्याचे विद्यमान वंशज वे. शा. सं. शंकर गोविंद गायधनी, नाशीक, ह्याचे वहीत (वही नं. ५, पान २८) तुकयाकुमर नारायणबुवा (१५७१-१६४५) ह्यानें केलेल्या नोंदीची उपलब्धी होऊन ह्या प्रश्नाची कांयमचा निकाल लागत आहे. सदरील नोंद अशी:—

“ लिखित नारायणबुवा पिते तुकारामबुवा आज्ञे बोल्लोबा भाऊ विठोबा व महादजी विठोबाचे पुत्र उद्धव रामजी व गणेश गोसावी व गोविंद गोसावी व महादबाचे अबाजी चुलते कान्होबाचे गगाजी व सडोजी माता आवतीबाई आडनाव आंबीले गाव देहु प्रगणे पुर्णे कुळी मोरे.”

वरील नोंदीत नारायणबोवा गोसाव्याने मोरे ही आपली कुळी असून, आपलें आडनाव आंबीले-आंबळे-हें च होय असें स्पष्ट लिहिले आहे. आश्चर्याची गोष्ट [३०] ही की, तुकारामाचे वंशज आपलें आडनाव 'मोरे' असें तोंडानें सांगत असून, क्षेत्रस्थ उपाध्याच्या वऱ्यात 'आंबीले' असे च लिहीत आले आहेत. असो, तुका-

रामाच्या मुलांची बरील नोंद इतिहासाच्या पूर्ण कसोतीस उतरणारी, निःसंदेह प्रमाणभूत व विश्वासाह अशीच आहे. माहिपतीने तुकारामाच्या आढनावासबंधाने केलेल्या स्पष्ट उद्देशाशी संतोतत जम बसविणारे असे हे स्वतंत्र, बलवत्तर व निरुत्तर प्रमाण मिळत असल्यामुळे तुकारामाच्या आढनावासबंधाच्या शकिस आता बाब व उरत नाही

पां न पटवर्धन

शी

९० एक एतिहासिक धुपद

अबळ राज राहो । सवाई माघो महाराज राजमळे राज ॥ घु ॥
तेरी सरोबार को करिये जगमे तेरो हरत दुःख दरबार आऽऽऽऽऽज ॥
अष्ट दिसा सप्त वषि नवखेळको सुलुप्त । तुमपर अतही साऽऽऽजे ॥१॥
देव मजाननकी कृपा तुमपर मंगळ अपनी मनकी काऽऽऽज ॥ २ ॥

चिंतामण मिसर (मिश्र) ह्या नांवाचा एक धुपया सबाद माघवराब यांचे कारेकीर्दीत होऊन गेला त्याने बरील धुपद रचिलेले आहे. माघवराबसाहेब यांचे नांवाचा शिक्का सुद्धा झाला त्या बळी जो दरबार झाला तेथे सव्दास धुपद गायिले गेले हे धुपद रा ब रु ब देबल यांचेकडून आमदत कळले. मिरजकर कृष्णा बोबा गोसले गवई यांच्या द्वारे हे रावयझदूर देबल यांस मिळाले. दर २०]वारीत आझणादि महब्दी आशीर्वाद देत, त्याप्रती चिंतामण मिसर यांनी धुपदरूपाने आशीर्वाद दिला आहे.

पां न पटवर्धन

९१ शनवारवाढ्यावरील शिलालेख

पुराणवस्तुसंशोधनसंस्थानाकडे पुणे येथील शमपाखाड्याचे दिर्घादरवानाच हावे अगास एक संगमरवरी दगड बसविण्यात येऊन, त्यावर पुढील मजकूर सोदविला आहेः—

SHANWAR PALACE

Bajirao Peshwa laid the foundation Stone of a palac on this site on the 10th January 1729 A. D. The building was completed in 1736 and was the chief residence of the Peshwas until 1818. It was destroyed by fire in 1827.

2. The treaty between the East India Company and Peshwa against Tipu Sultan was concluded here in 1790.

शनवारवाडा.

[१०

- [१] “ श्रीमंत बाजीराव पेशवे ह्यानी ह्या जागेवर इसवी सन १७२९ च्या
[२] जानेवारी महिन्याच्या १० वे तारखेस राजवाड्याच्या पायाचा दगड बस-
[३] वून त्याचें बांधकाम इसवी सन १७३६ साली पुरे झालें. हा राजवाडा इसवी
[४] सन १८१८ पर्यंत श्रीमंत पेशवे यांची रहाण्याची मुख्य जागा होती. तो राज-
[५] वाडा सन १८२७ साली आग लागून जळाला.
[६] २. या जागी इसवी सन १७९० साली सरकार कंपनी इयजवहादर व
[७] श्रीमंत पेशवे यांचे दरम्यान टिपू सुलतान याचेविरुद्ध तहनामा झाला.”

हा तो शिलालेख होय. प्रस्तुतच्या इयजी व मराठी अशा ह्या दोन भागांपैकी मराठी लेखांतील पहिलें वाक्य कर्णकटु असून त्याची रचना हि व्याकरणदुष्ट[२० आहे. वाडा बाधावयास मुहूर्त नक्की कोणत्या तिथीस झाला ह्यासंबधानें, पेशव्यांची शकावली (रा. राजवाडेकृत म. इ. सा. खंड २, पान ५८), भारतवर्षातील पत- प्रधान यांची दुसरी शकावली (पान ८), काव्येतिहाससंग्रहकार रा. ब. साने यांनी दिलेली हस्तलिखित शकावली व खुद्द माझे संग्रही असलेली अनेक अप्रका- शित टिपणें इत्यादि ठिकाणी स्पष्ट उल्लेख असून, त्या सर्वांचा निष्कर्ष हा की, श्री. पहिले बाजीरावसाहेब यांनी सदरील जागेवर शके १६५१ माघ शु० ३ शनवार, सुद्धा सलासीन मया व अलफ, फसली ११३९, छ. १ रजव तारीख १० जानेवारी सन १७३० रोजी वाडा बांधावयास मुहूर्त केला. वस्तुस्थिति अशी असतां, वाद-

विषयक शालेवर ' पायाचा दगड ' बसविल्याची जा सा १० जानेवारी १७२९ दिली आहे ती आली कोटून ! ग्यासिटिअरकारांनी आपले पुणे-बणर्नात ह्या बाबचा सयधाने शोधपूर्वक मिळविलेली माहिती एकत्रित केली आहे तीस ह्या प्रसंगासबबार्ने " The foundation stone was laid by Peshwa Bajirao on the new moon of the Musalman month of Rajab in 1729 " असा उल्लेख केला आहे (Bombay Gazetteer Poona Vol XVIII, Part III Page 345) ग्यासिटिअरकारांनी ही तारीख सरकारी कागदपत्रावरून व तद्वितर विश्वास्य पुराव्यावरून घेतली असली पाहिजे पर्यंत ' छ १ रजब ' (on the new moon of the Musalman १०] month of Rajab) ही तारीख तंतोस्त जमतीना ! ग्यासिटिअरकारांची दुसुलमानी तारीख थरोथर असून सन १७२९ हा सपरोज चुकीचा आहे काय कारणामुळे असेल ते असो, ग्यासिटिअरकारांचा चुकीचा सन प्रस्तुत शिलालेखांत हि सुशाल दडपून देण्यांत आला आहे बाबा बांधावयास मुहूर्त केल्याची सरी इपजी तारीख १० जानेवारी सन १७३० ही होय

पो न पटत्रर्षन

९२ मोंगलाची तळेगांवाकडील धामधूम

छित्तांक १

श्रीमघानी शंकर प्रा

तीर्थस्वरूप मातुशी

घाई

वडिलांचे सेवेसी

१०] अर्पत्ये राजजीने चरणावरी मस्तक ठेऊन साा दइवन् विनयीता छ १० सवाल पो का सळगेव येधार्थांत जसां विशेष आमबे वतमान तरी विनायेकदास प्रांची कोज रामरुपदासपत बाजथरोथर दानतीन इजार कोज कांठापुग्रकडून इकडे आली त्याणी आमचे गांवचे गुहेर् दावडांस जात होते त्याणी पिंपच्यामजल लुटून पस्त केले से पंथास माणस नागबल मात्पाचे घेल गुर् मली व सेर् सोडका पाची पोढी व बित-विशय नेला व कासोया गंधरा व विश्वनाथ शंकरा हे वगेरे आणसी सवस्वापासूम नागबले सेण्याकाळा रडन गांवांस आले तथ पटकस गांवांत

४ ही चल इकडील रिगमास अनुरूप नाई

१ गांव सोडून परगोर्षी पोर् भरण्यास जाणाऱ्या लोकांस गुर्द अगर गुरेकरी म्हणतास

हूल पडिली की वरचे दरवाजियानी राऊत गावात, सिराने गाव लुडिला म्हणोन
 बाये हूल पडिली राा भुलोजी पा व समस्त गावकरी पाटील मडली गावातून बाहेर
 पळून गेले होते त्यास सिकरापुरचे गुढे जात होते त्याची हूल पडिली ऐसे ठिकाणी
 लागले तेव्हा गांवांत आलों च्यार प्रहर रात्र गावात धोर न धरवे मग शनवारी
 प्रकादसीस प्रायकाली भुलोजी पा व गोविंदराव व फौजदार व आम्ही गावातून
 निघालो तों फौज सिकरापुरावर आली कोंजमध्ये राा बाबाजी पा खोकरकर (१)
 हे होते त्याणी सागोन पाठविले की तुम्ही गांव न फोडणे त्यास धोर पुरेनासा
 जाहाला मग विठलवाडीस गेलों तेथे राहावयासी दम न धरवे तेथून सागवीस
 गेलों तेथून ना(ना)दुरास सध्याकाली गेलों मार्गे राा पादुरगपंत गावात पाटिलानी
 ठेविले होते त्याणी राा बाबाजी पा याची भेटी घेतली त्यास त्याणी आपले [१०
 स्वार सात आठ गावातरखवालीस दिले सिकरापुरचे वर्तमान तरी तेथे कोणी माणूस
 नाही याकरिता खणती लाविली राा घनसेटीचे घर खटलें वगैरे घरे फार खांटली तसनस
 केली आमचे गांवचे खडणीचा मार एक लक्ष रुपये म्हणत होते त्यास बहुत रद्द
 बदली राा पादुरगपती करून बाग हजार रुपये खर्चवेचदेखील करून नादुरास
 लेहून पाठविले मग राा भुलोजी पा याणी पत्रे वाचून पाहिली त्यास गोविंदराव
 पा याणी रागे भरून जिवाजी पा, वाकोजी पा यांसी घेऊन आबल्याकडे गेले
 पादुरगपत तुमचा च व खोकरकर व्याही तुमचा च तुम्ही च खडण्याकरिता गांव
 बुडविता एसी चोरटी कर्मे करिता यांत आम्ही नाही ऐसे म्हणोन त्रिवर्ग गेले मग
 पाटिलानी फौजदारांस व आम्हास गावास पाठविले ते सोमवारी गावास उभयेता
 आलों केल्या कराराप्रा एवजाची निशा मागू लागले त्यास पादुरगपत यासी [२०
 रामकृष्णपत बोलिलें की रुपये आता च द्याल तरी बरे नाही तरी गाव जालितो
 ऐसे म्हणोन फौज तयार करून आग द्यावयासी गावकुसासी येऊन उभे राहिले
 तेव्हा माहा सकट माडिले मग वडिलाच्या लिहिल्याच्या आश्रयावरून एवजाचा
 आया घेऊन राा पादुरगपतास सांगितले की एवज करून देऊ परंतु घरे वाचवावी
 मग रामकृष्णदासास बहुत खोकरकरानी रद्दबदली करून एका रोजाची फुरसत
 मागितली आणि घनशाम गो यांस चाकणेस गुढयात पाठविले तेथे लोकाजवळ
 से दोनसे हजार पाचसे ऐसा आगावरकर्ज घेतलें ते उदक बुधवारी त्याचे पदवी (१)
 घालावा म्हणजे बाणदार व कौल गावास येईल बोलीस आकोचा माहाजन व
 विठोबा सदास्तप आहेत ते येतील याप्रा वर्तमान जाहाले पुढें निर्गम करणे तो
 वडिलास करावा लागेल घरे व वडिलाचा लोकीक हा काल पावेतो वांचला [३०
 ईश्वरें अरिष्ट टाळिले आहे फौज कूच होऊन दावडी निवगावावर गेली मुखईच्या
 खडणीस कोणीच न ये याकरिता जाळून राख केली जातेगाव जाळिले निवगाव

कुलकर्णी कसबे मार

पिपाजी विन तिमोजी संते

कसबे मार

अघाजी गोपाल उपाध्ये विना

जोसी कुलकर्णी कसबे मार

आवजी विन धोडजी मेन्

माभोजी पोटकाडे कसबे मार

× × विन मुत्काजी

लसमाजी का मार

१०] × × विन फिरगोजी सुतार

कहर कसबे मार

१ बापोजी विन बाकाजी सुतार

कहर कसबे मार

× आमार कसबे मार

× × आमार कसबे मार

१ रासनाक वा गोमनाक मेहर

त्रिषक गोविंद माहाजन एडके कसबे मार

ऐकाजी विन बाबाजी बनडेर कसबे मार

गोमाजी माळी भुजबल कसबे मार

धिराजी विन नाइक नौ सुपेकर कसबे मार

राहुजी विन माहादजी मुळे कामार

बामुराव विन धर्मोजी मुळे का मार

रणोजी विन मकाजी मुळे का मार

रत्नाजी विन मकाजी मुळे का मार

१ जान महमद

मुलाणे × ×

१ राव नाक × ×

मेहेत्रे × × × सये

मजकूर

माहार कसबे मार

वर दाखल करण्यांत आलेले दोन्ही कागद थ्री महोजीराव नारायणराव ऊर्फ पाणिलसाहेब डमडेर, तळेगाव-डमडेर यांचे दफ्तरीतील असून, त्यांचेच मोगलांचे तळेगावाकडे शके ११७३ मध्ये जी धुमश्री माजविली होती त्यावर बांगलाच १०] मकाश पडन आहे तळेगाव येथे तर जुनाट व उजाड शालेजी घरे सगलीं असता, आतून जळलेला कोळसा बाहेर येतो, असा अनुभव आहे। भित्ता माप वच ६, शतवार, शके १५७३, सा० २५ जानेवारी सन १७५२ रोजी पेशव्यांनी सर्व प्रसंगानंतर गांवास कौल दिला त्यांतहि 'मोगलाचा मुकाम कसबे मजकुरी जाला त्यामुळे शिवार गेला, गांवर्षी घरे वार जाळून कस्त केली, रवत परांगदा जाळली' वगैरे मजकूर आहे (थ्री बाळाजी बाजीराव पेशवे यांची रोजनिशी, भाग ६ ला, पृ० २४३ परा) तळेगाव व तळेगावाप्रमाणे च मोगलाच्या जाळपोळास बघी पडलेली जवळपासर्षी बहुतेक गर्बि हांस सदरच्या आपर्तीतून अद्याप हि आपला डोकी वर काडिता आली माहिली—सर्व प्रदेश लिहिल्याप्रमाणे उजाड व मयानक दिसत आहे—हे लक्षांत आणले म्हणजे त्या वेळच्या प्रसंगाची धोडीबहुत १०] कल्पना करिता येण्यासारखी आहे.

वां न पश्यधन

१३ महाराष्ट्रांतील जुनी गीते

भा० इ० स० मडळाच्या शके १८३४ च्या अहवालाच्या पूर्वार्धात मी काहीं जुनी गीते प्रसिद्ध केली होती, ती पाहून इतिहास-सशोधकांचे अच्चर्य रा० वि० का० राजवाडे यांनी मला तशा च प्रकारचीं आणखी काहीं गीते पेंदा करण्याची सूचना केली त्यावरून मी फिळून ही गीते जमा करण्याच्या उद्योगास लागलों, इतक्यात, गीते जसजशी जमतील तसतशी पाठविण्याबद्दल मडळाचे सन्मान्य चिटणीस रा. मेहेंदळे यांची सूचना आली. त्यावरून गीतांचा हा पहिला ह्सा मडळास सादर करण्यात येत आहे ह्या दृष्ट्यांत प्रारंभी, महाराष्ट्रातील खेडवळ मुसलमान स्त्रियांच्या तोंडी असणारी काही गीते मुद्दाम दिली आहेत. महाराष्ट्र-खेड्यातील मुसलमान व मराठा कुणबी यांची रहाणी व विचारसरणी अनादिकालापासून [१० जवळजवळ सारखी च आहे. तसें च उभयतांच्या रीतीभातीत व वागणुकीत हि बरे च साधर्म्य आहे यामुळे तेथील मुसलमान लोकांच्या तोंडातून निघणाऱ्या मुसलमानी भाषेत अनेक मराठी शब्द स्पष्ट, अस्पष्ट, शुद्ध व भ्रष्ट स्वरूपांत घुसलेले दिसून येतात. म्हणून ह्या भाषेतील हि काही गीते मी पेंदा केली आहेत, व ऐतिहासिकदृष्ट्या मराठी भाषेचा अभ्यास करणारास त्यांचा बरा च उपयोग होण्याचा सभव असल्यामुळे ती येथें देण्यांत येत आहेत.

१ (गीते सांगणारी स्त्री—हालीम)

बडी, बडी चक्की गेंद नको मारुजी । सोती सनिद मी ॥ १ ॥
 बडी मेरी चक्की छातिका छतइरु । घडानवाला कोरुन कारी डोंगरका फतइरु ॥ २ ॥
 दस्तगीरकु जाना कटोरिवर उँदु । भाई कळंगी मेरा चाटु नंगी पावका मरीइयु ॥ ३ ॥ [२०
 जुम्माबी जुम्मी रात मजी नतिसु येती याँदु । पिराकी दरगाम नगराँकी नाँदु ॥ ४ ॥
 जिम्मिजिमिरातु मजि नतिसमालुम । महमद मेरा चाटु बाळस्ताद जालींभु ॥ ५ ॥
 जिमिजिमिरातु मेने पकइति शक्करभाँतु । मलीग साहेब सबजा बिछाइति बाटु, बाँदु ॥ ६ ॥
 अल्ला अल्ला ककु अल्लासे कुइ नइ बड । चिनसामसी बादल खडा ॥ ७ ॥
 अल्ला ककु अल्लासे कुइ नइ सचा । चिनसामसी बादल उचा ॥ ८ ॥
 अधारकोटरीम जान मेरी डरति । खुदाक बुलाईना नई इलाज चलइता ॥ ९ ॥

१ सनिध. २ उद. ३ याद-आठवण. ४ नगाऱ्याची. ५ नाद. ६ जालींम.
 ७ साकरभात. ८ वाटेंत. ९ खांचाशिवाय १० आकाश. ठळक अक्षरांत दिलेल्या शब्दांची रूपें मराठी भाषेच्या मोडणीवर बनलेली आहेत. तुलनेकरितां मराठी गीते पहावीं.

माई लेता साढी ओक्या साबिकु मेरा मोता^१ । माई मेरेकु दुँवा देति^२ ॥ १० ॥
 अछापि अछा ककु मेन पुकारी दसपारु । दुँवलीके सँसवकु देना जयार्थ एकपारु ॥ ११ ॥
 सामानि सोपमेन बिराक जैलति उषा । माई कऊगी मेरा पांडु कुरान पढतय मेरा
 यथा । जयाम देखेगा उसका बिख्या ॥ १२ ॥

सपारनेकीपौरि चारिं छुटधाता थहा चारिं । बाँ^३ चलसपतो जिवका प्यारा । सिद्ध
 पाजुहुं सुतुबतारो । देखता ओलमसारा ॥ १३ ॥

मावजी मेरी गंगा मोति^४ सगकु देखी । समिंदरका पौणी होंगा
 मावजी मेरी गंगा ॥ १४ ॥

बडीयडी बछी सगिमें गधिधुं मला । मेरी मावानं देखी गछा ॥ १५ ॥

३०] विजात लेतियु जोडी । तेरा राखसै मेरी मेरी यही ॥ १६ ॥

माई लेता चोली^५ । मावजी आँडी आली । माई मेरा बोलता माई मेराका दिल
 तोडी ॥ १७ ॥

धुक धुक रणमे जातेते । हातकी अंगुठी धुंढेत^६ से । आगे आम्मा यथेके डाल ।
 बिपनी कपनी गळे मे डाल ॥ १८ ॥

आलवेके किनारेकु उठाता साइ अन्नारकी । आया एक छोकरा मयारकी ॥ १९ ॥

आलवेके किनारेकु उठाता साइ आबलीका । आया एक छोकरा संपुलिका । लि
 जाया साइ आबलीका ॥ २० ॥

आलवेके किनारेकु साइ उठाता नैधमका । कुँल सिलाता जायफलका ।

कुँल उमल्याता बमलीका ॥ २१ ॥

२०] बाद पुनिर्वका निकन्या पाला । अमसोस उठाव मंडरी । पाणी पौणी मजुमी

भई^७ गेला सोकौनी । कानासुमार निपौला बस देखी पलो कयला ॥ २२ ॥

पहाडके निचे सिरामिरी बावइया ब्यार । बरुं^८ करलेव हातोहात ॥ २३ ॥

- १ साढी-मराठी शब्द २ मराठी शब्द ३ मराठीतील प्रचलित शब्द ४
 मराठीमार्गे रूप ५ बोलावतो ६ दुषली-दुषल ७ सत्य ८ उत्तर ९
 एकवेळ १० समोर ११ सोप्यावर १२ जखतो १३ सफाश्रवण मही १४ बारा
 १५ बारा १६ पाट १७ सरळ उजवा ८ पाजूस १९ बादणी २० जग-
 दुनिया २१ मराठी शब्द २२ मराठी शब्द २३ जोडीन २४ गाऊया २५ राखसे-
 राखपेक्षा २६ मराठी प्रचलित शब्द २७ मराठी शब्द २८ आडवी २९ तोन्तो-
 मोढतो ३० मराठीसादृश्य शब्द ३१ डार्डव ३२ कासार ३३ छात्रार्थ नाव
 ३४ मराठीतील प्रचलित शब्द ३५ पौर्णिमेचा ३६ मांडव ३७ मराठी शब्द
 ३८ पड ३९ बाझूम ४० चालना-मराठी शब्द ४१ शवि-हातपाय धुण बगेरे

देखो मेरेवलीका पाड । हत्तीपेहोदापर बिछारुगी पान । हिरव्या मेरा नाम, मे ते
तबुलिन तडाकितो ॥ २४ ॥

नदी चली बारा-बारा कोसु । आम्माकिजी याद होइतु जिव मेरा उदासु ।

क्योंजी गेते बालुवनी, हमी तुमारे पासु ॥ २५ ॥

नरु तोल्या सकल्या मे-न्याजी । उसे फासे जडायेतो मै पैनुगी । लाल मनाय तो
मै मनुगी । चांद समजाय तो समजुगी ॥ २६ ॥

अह्ला मंडवा मै भाई । नारेलाति छायी । पंचुबुलई मडईमें । मंडवा छाया अंगनमे ॥ २७ ॥

मिरव्या गुदन, देगे फुंदन । अह्ला तुजे जोडी दिंगा बहुता जलमकागे बेटी ॥ २८ ॥

सकल्या लायु तबको भन्यु । रसमांना कर लेवो । मेरी अरुस आयी निंदुमे^{१२}
निवशी आईचमनमें ॥ २९ ॥ [१०

मै बेटीवी लिजाऊगी । लस्करावि लिजाऊंगी । घोडावि लिजाऊगी । मै बेटी लि-
जाऊगी अपने घर । भगनी डालुगी चावाचावा ॥ ३० ॥

लस्करावि देऊंगा । घोडावि देऊगा । बटीना देऊगा तेरे घर ॥ ३१ ॥

दुले^{१४} तेरे शहरोमें अत्तर हे क्या नही । मिशी पिनाव इस घडी । मेरी अरुस आई
निंदमें ॥ ३२ ॥

समदिन चलति नंगी । पाव चिपते ककर । गोरी तेरे नाकपर नजर । तुजे देख-
ताथ गुजर ॥ ३३ ॥

हडेपर हडी देव मेरे बापु । मै कुचना मंगुगी । थाले पर थाला देव मेरे बापु । मै
कुचना मंगुगी । लोटेपर लोटा देव मेरे बापु । मै कुचना मंगुगी । घडापर घडा
देव मेरे बापु । मै कुचना मंगुगी ॥ ३४ ॥ [२०

दुल्लाजी आया क्या क्याजी लाया । सकल्याके दो जोड लाया । बनाबागमे आया ।
आर्गाशी तारा उडाया । बाजा बजाता आया ॥ ३५ ॥

शिवकी दुलाजी आया । सकला पिनाकु गया । सकल्याकी महिमा बडी । गुल-
मेंदी रग चढी ॥ ३६ ॥

शिवका दुलाजी आया । वाळ पिनाकु गया । वाळेकी महिमा बडी । गुलमेंदी रग
चढी ॥ ३७ ॥

सकल्या मै पेनी हि-याकी जौत चढी । मोकु देकर बने । तेरे नामपर सुआगन
बनी ॥ ३८ ॥

१ मराठी प्रचलित शब्द २ मराठी रूप ३ जवळ. ४ पच. ५ अंगणांत.
६ जोड, मराठी प्र० श० ७ म० प्र० शब्द ८ सासळ्या ९ तबके. १०
जलदी-लवकर. ११ नवरी. १२ झोपेला. १३ नवरा. १४ नवरा १५ मराठी प्र.
श. १६ म प्र श १७ नवरा १८ आकाशांत. १९ शिवेवरून येगारा २० मराठी
शब्द २१ सवाशीण-सौभाग्यवती.

मराठी गीते

(गीते सांगणारी स्त्री-कोंडबाई धुमाळीण *)

२ रामकथा

शाम राम म्हणु राम आम्हाला काय देतो । मळेपणा संग येतो ॥ १ ॥
 देवामदी देव मारुति घाकला । लंका जाळितु एकला ॥ २ ॥
 शिवेशाई सोड सिताबाईला कसा केले । रामचंद्र महाराज पंचवटीच धनी छाल ॥ ३ ॥
 वन परापत सिताबाईला छाल कसा । राम जानीत मृता तथा ॥ ४ ॥
 वन परापत सिताबाईला कस छाल । दान गोसाव्याला केले ॥ ५ ॥
 बाणामाग बाण येत्याती छणा छणा । राम म्हणितु बाळ कुणाची लक्ष्मणा ॥ ६ ॥
 बाणामाग बाण येत्याति उन्हाच । राम म्हणितु बाळ सेतरी कुणाच ॥ ७ ॥ [१०
 रानिच सपाने सिताबाईला पडल । राधाच्या बागमदि लहु अंकुश वेढिले ॥ ८ ॥
 लहु अंकुश सिताबाईच केवारी । सोडिल्याति बाण रामचंद्र पित्याबरी ॥ ९ ॥
 सिताबाई म्हणिनि दुनया रामाची उग वेडी । वनी वाळत्याती सिताबाईची लुग वेडी ॥ १० ॥
 धिनगारिला रतु रता जुपिर्याति बार । सिता वनाला छाली स्वार ॥ ११ ॥
 धिनगारिला रतु चालला पडा पडा । सिता रडति पडा पडा ॥ १२ ॥
 राम म्हणितु केगाई माही आह । पारा वसे छाली सितासेजला माझ्यामाही ॥ १३ ॥
 राम म्हणितु केगाई माही मणी । पारा वस छाली शेज पडली माही झुमी ॥ १४ ॥

* ॥ वृद्ध बाई माघ शुद्ध ११ स प्रेम्हने वारली हिच्या मुखांत जुन्या माळी गीतांचा अमिश्रण मोठा समग्र होता येत्या बेघ्रांत झुमारे दोन हजार गीते मला सांगण्याचा तिने सकल्य केला होता कारण, त्या वेळी झुगी वगेरे उलगते व अशा बापा मोडळ्या होतात परंतु तिच्या आकस्मिक मृत्युमुळे तिचा सकल्य सफळ होण्याची आता आशा नाही कामाची आप संमालून हि तिने जी फाई गीते सांगितली ती सच या ह्मण्यात दिली आहेत पुढील ह्मण्यात बुसत्या गीतांची गीते येतील, पण धुमाळणीच्या इतक्या तोटाची व विविध प्रकारची गीते इतरत्र फारच थोडी सांपडतील अथवा त्या बाऱ्या मृत्युमुळे प्रस्तुत विषयाची बरीच मोठी हानी झाली आहे असे मानण्यास सध्या तरी कांही हरकत दिसत नाही - डा दा मुंडन
 १ हस्त्रिय २ स्त्रय ३ वेविते ४ रथ ५ केकयी

निनासां म्हणो इतया रजायेव । निषट् निमोता रजयेव ॥ १५ ॥
 राम रमि । मरुमणा । मारा भाई । निना सधिले इतया राये ॥ १६ ॥
 निना रजमनी रायी पायज सोन मोये । पाव महि-याचा गर्भ पोये ॥ १७ ॥
 भिमपाविला रज रता दुपिले सार । रज मि । रज सार ॥ १८ ॥
 रजमणा रज । रज निना सागरपाईला । पाव रज । रजमन्या रजयिला ॥ १९ ॥
 निना पाविले रज रनी । नि नि रजनी । रजनेत्र रजमन्या रजयिला ॥ २० ॥
 निना रजमनी रजमन्या रज । रजमना रजमन्या पावला पोये ॥ २१ ॥
 निना पाविले नि । रजमनी रजनी । रज रजमना पावला निनु ॥ २२ ॥
 रजमनि रज निनापाईला रज रज । निन रजमन्या पोय पावला माया
 १६) रजनी ॥ २ ॥

३ चिटल-रविमणी-गीत

तुळस म्हणनि वाम रविमणी तुला तोय । निर्या मजुयाचा देवा इटलाला तुय ॥ १ ॥
 इटल रकमाचाई गुज बोळ इनदीन । भादली जनाचाई पाडा लुटनि कुईदान ॥ २ ॥
 इटल देव म्हणे सोड रविमणी माता शेरा । दिन इनटासोली गेला ॥ ३ ॥
 इटल देव म्हणे सोड रविमणी माता हातु । झाली कनैली रानु ॥ ४ ॥
 इटल देव म्हणे सोड रविमणी धोतार । झाली कनैली दुपार ॥ ५ ॥ सोनियाच चुड
 रकमाचाइच्या हातामदि । उजेड पडला
 पाटुरगान्या रनीमदि ॥ ६ ॥
 सोळा सट्टन नारी पालिति धिगाना । रविमणीवाचनी इडा देवाचा रगना ॥ ७ ॥
 २०] दुखून ओळकिती पदरीची रानमाती । रविमणी सारिती रगमाहालाच्या आडभिती ॥
 शिरिथी सोन्याच रकमाचाइच मुँटु गोंड । देवा इटलाला पदरीराजुदट ॥ ९ ॥
 शिरिथी सोन्याच रकमाचाइच जेगि ईई । देवा इटलाची सारी पदरी जागिई ॥ १० ॥
 सादु मडळीत देव इटल देवणा । रसमाच गोंड तेच्या टाळाच्या टोपणा ॥ ११ ॥
 वाजत गाजत दिंडी येतिया माझ्या वाड्या । घाला साधुला पायघड्या ॥ १२ ॥
 पदरीचा बुका घेति पेशाचा पेशाभारु । सादु मडळी आली फारु ॥ १३ ॥

१ रामाचे निशाग पिवळें होतें काय ? २ गोष्टी. ३ सासुरवास-जाच. ४ वाल्मिकी
 (पितृसम असा) ५ गवताची ६ चिछाना-शेज ७ सकांतीचा वक्शा देतात
 त्यास अनुसरून हा उल्लेख आहे. ८ आनदानें. ९ क्रोधानें. १० आनदांत. ११
 कथेला. १२ रथात. १३ शेरभर. १४ मूढ. १५ सल्ले, १६ जाहागीर.

तुळसिची रोप पंढरिच्या बलायेन । लावण केळी रकमिणीच्या कलायान ॥ १४ ॥
 राहिरकमिणु गुज बोलति सिद्ध्यादारी । घाकच्या तुळसिन प्रीतनेली सारी ॥ १५ ॥
 वसली रकमिण जेविना दूध पेढ । इटल देव म्हणि तुला जमीया भिंद पड ॥ १६ ॥
 झुगतिच मोसा रकमायाच्या नतिमदि । इटल देव रभा जबाँरी पेढमदि ॥ १७ ॥
 धिरिया सोनियाच रकमायाच काकण । देवा इटलानं घडवे ठेविल राकाण ॥ १८ ॥
 धिरिया सोनियाच रकमायाच कापझुप । इटल भोति भेजा सार जवारी छाल
 उम ॥ १९ ॥
 साकरच लाडु रुप्याच्या परातिनु । घ्यानुषा तुकारामु साडु मुक्कपाल किर्तनातु ॥ २० ॥
 मवास करिति पुण्याच्या पार्वतीला । घ्यानुषा तुकारामु साडु थोराच्या संग
 १०]तीला ॥ २१ ॥
 देव इटल कथा करी गाव सोडून एकीकड । सिरापतीला दुद-वेढ ॥ २२ ॥

४ आठवडा (गीत)

आइतवार गेला सोमवार आला । बेलदवना मझवेवाला ॥ १ ॥
 सोमवार गेला मंगळवार आला । आया कबड्याची माळ मुला ॥ २ ॥
 मंगळवार गेला बुधवार आला । किष्ण गोकुर्जी जलमला ॥ ३ ॥
 बुधवार गेला येस्तरवार आला । यागी साकार गडपीला ॥ ४ ॥
 येस्तरवार गेला झुक्रिवार आला । बोळी पाताळ लष्मीमोला ॥ ५ ॥
 झुक्रिवार गेला सनवार आला । देवा माळतीला हर्गयीची माळ पाला ॥ ६ ॥
 सनवार गेला आइतवार आला । देवा जोतिबाला नवरत्नाची माळ पाला ॥ ७ ॥
 २०]आइतवार गेला आठवडा गाईला । इटू पंडी राहिला ॥ ८ ॥

५ नारायणरावाच्या मृत्यु

नारायण मारिविला दासऱ्या माऊया । रोम(द)ना करियाया वागवया मित्रया
 पोडया ॥ १ ॥
 नारायण मारिविला दासऱ्या भित्री । रोम(द)ना करि गति तेव्हा अपारीष
 इत्ती ॥ २ ॥
 नारायण मारिविला पुण्या शोराच्या साबलीला । जामुदाच्या जोडया गेल्या
 पुण्याचा पावडीला ॥ ३ ॥
 नारायण मारिविला दाकिला सदकातु । पुलती जर्बती दुदभ मु ॥ ४ ॥
 नारायण मारिविला गेया दिहीला घातम्पा । सखा मारिला पुतण्या ॥ ५ ॥

१ आपाते=२बाह २ नव-घाते ३ भेदमाय, भीति ४ जवाहिराच्या ५ जवारी

नारायण मारिलेला हंवारत्या गाई । चुलत्या राजसाला कणाव आली नाही ॥ ६ ॥
नारायण मारिलेला पुण्या शेराच्या कोटामंदी । चुलत्या राजसाच्या डोई घालितु
पोटामदि ॥ ७ ॥

गोपिकाबाई म्हणी पुण्या शेराला काय करु । फौजा राहिल्या दिलीवरु ॥ ८ ॥
गोपिकाबाई म्हणी पुण्या शेराची झाली माती । नारायण बाळ दिल गारड्याच्या
हाती ॥ ९ ॥

नारायण मारिला दुई दरवजाच्या मदि । वैच्या मनसुचा केला कदी ॥ १० ॥
नारायण मारिला पुण्या शेराच झाल जोतं । गोपिकाबाई म्हणी बाळ वार्णाचं
माझ होत ॥ ११ ॥

नारायण मारिला पुण्या शेराची गेली कळा । वाण्या उदम्यान दुकानं केली ॥ १०
गोळा ॥ १२ ॥

पुण्या शेरामंदि फुल साडिलो जाहची । सती मिरावली सून गोपिकाबाईची ॥ १३ ॥

६ कोल्हापुरच्या चिमाजीमहाराजांविषयीं गीत*

चंदनाचा पाटु किकन्यानं कोरिला । राजा मोहित्यानी मारिला ॥ १ ॥
कोलापूर शार चौक्या बैसल्या ठायी ठायी । चिमाजी महाराजाच्या कोण आडव
झालं नाही ॥ २ ॥

कोलापूर शार रकाळ्या बारा येशी । चिमाजी महाराजाचामेणा न्हेला इसवासी ॥ ३ ॥
रकाळ्या तळ्यामदि मासा करितु पाणी पाणी । बाबाजी महाराजानं भाचाराजाला
केला धनी ॥ ४ ॥

माळ्याच्या मळ्यामंदि मेतिबाईला तिन पान । चिमाजी महाराजान कस कटिल ॥ २०
हिंदुस्तान ॥ ५ ॥

जिरसाळीच्या ताटुळाला लिव नारळिच रसु । चिमाजी महाराजाला कसा घडळा
परदेसु ॥ ६ ॥

कोलापूर शार टाकीं झडति हजाईरु । झाला मंडई बाजाईरु ॥ ७ ॥

भावड गाविच्या माळावरी वाज बिंगुल नवानवा । चिमाजी महाराजाला फसग-
मतीन न्हेला कवा ॥ ८ ॥

कोलापूर शारामदि गस्त फिरती आरबाची । नगरी शिवाजी महाराजाची ॥ ९ ॥

कोलापूर शारामदि वाज लोवई खुळसुळ्याची । हवा बघावी रकाळ्याची ॥ १० ॥

सुरतिच मोती राजाच्या तुरयाली । हुजरी पारियाली ॥ ११ ॥

१ नवसाचं. * हा चिमाजी कोणता ? २ दगड घडण्याचे हत्यार. ३ हजारो.
४ घंटा ५ तुऱ्याला. ६ पहारा करण्यास.

राजाच्या दरबारी कोण घसाच्या बटुकीचा । नवा हुजऱ्या माझराजाचा ॥ १२ ॥
 राजाच्या दरबारी कोणी बाकुनि मुजरा केला । भिकवाळीचा तोल गेला ॥ १३ ॥
 राजाच्या दरबारी हुजरी मटल्याती । मेंढू झुलपाची झुटल्याती ॥ १४ ॥
 कोलापूर शार मोहन साहसुड । मद्रि मळाच पाणी उड ॥ १५ ॥
 कोलापूर शार कुणी बाविल सरजान । अंबारीचा हसो गेला गंगच्या दरवाजान ॥ १६ ॥
 कोलापूर शार दुरन विसतु फोंडा माळु । आयायाच्या देवळाला देताची बांदवळु ॥ १७ ॥
 इसतीस पाहरी आयायाच्या मळाहला । सोनियाची कठी दिली गवळ्याच्या
 बाळापाला ॥ १८ ॥
 कोलापूर शार गलोगलीन सरजान । रकाळ सळ रामद्रि सोन्याचा सव्याम ॥ १९ ॥
 १०] बिमा महाराज शाब साल मण रहती आडेबा । राजा गेलेला आला माई ॥ २० ॥
 बाबा महाराज शाब साला अपणेपच्या माळावरी । आंगीन तेला दिली पच
 गंगच्या तासावरी ॥ २१ ॥
 बाबा महाराज शाब साल येवती गावाच्या धनामद्रि । सेम सोडिल बनामद्रि ॥ २२ ॥

७ कुण्याचे गाणे

चंद्रावळीसाठी किंण मनुरी साला पाटा । परोपरीची दिंडलुनी मनुरेच्या बाजारातु
 किंण देवाच शेपेपण । विवळ्या सेंढ्यासाली चंद्रावळीच दुकायाम ॥ २ ॥
 मनुरेच्या बाजारातु लोणी इकत यानुइकु । साली गवळणी मु चंद्रावळी
 गाजुइकु ॥ ३ ॥
 चंद्रावळीसाठी किंण साला डोंयारी । पेळु खुनि सेळ विलाया भदुरी ॥ ४ ॥
 २०] दिरबा पेरवाचा विवळा सेचा बाणु । चंद्रावळीसाठी किंण सालाया बागवानु ॥ ५ ॥
 करनाटच्या गोविंदु रासविदीला उवा रहानु । चंद्रावळीचा भेदु येतु ॥ ६ ॥
 " " " उवा राई । चंद्रावळीचा भेदु पाहो ॥ ७ ॥
 करनाटच्या गोविंदु राईच्या पड पाया । चंद्रावळीच्या महाला जाया सच शिनगार
 मागी लिपी ॥ ८ ॥

मलहारी देवार्च गाणे

काकला कोकरु बाणु जातिया मटलु । देवा मल्लारि सहा ललित्या वेगुह ॥ १ ॥
 देव मलहारी म्हणहु काग म्हाळसा गग राग । गेलो भूनी शिकारीला बाणु साणुनि
 आली माग ॥ २ ॥

१ पसाच्या (I) २ शब-पेत ३ बाहिण ४ अमि ५ पात्रावर ६ सेव्य
 ७ मधुरेत ८ हुकाम ९ मधुरेत १० लेण्यास-लेण्याकरिता

देव महारी म्हणइतु काग म्हाळसा रागामदि । गेलो व्हतो शिकारीला बाणु धावली
वागमदि ॥ ३ ॥

काकला कोकरी बाणु जानी मेढवाड्या । देव महारी गावईड्या ॥ ४ ॥

वाणाई धनगरणीच्या ताकामदिलेड्या । महारी देव तिच्या राकितो शेळ्या मेड्या ॥ ५ ॥
तारळ्याईला देव महारी मार्स मारी । म्हाळसावाड म्हणी लिगायताची
आम्ही नागी ॥ ६ ॥

बाणु म्हाळसाच्या दोर्वाच्या जाती । महारी देवासाठी वसल्या एका ताटी ॥ ७ ॥
धनगराची बाणुवाई बाण्याची दोन म्हाळइसा । घास गिळितु तिला कसा ॥ ८ ॥

९ संकीर्ण गीतें

[१०

तांबड्या मदिलाची वांदणी घेनाची । बाळराजाची माज्या दिष्टकाळिती हाताची ॥ १ ॥

आवयेळीचा पावणा न्हव वराणभाकरीचा । पाड पुसिती साकरचा ॥ २ ॥

पानर्तावणा आलाया माज्या गावा । तांबड्याची पेट दावा ॥ ३ ॥

पेट गाव सारिख नाही येवड्या जवारीत । पाणी खेळतु शिवारातु ॥ ४ ॥

पेट गावाला भोवतनं मळदळ । पंचक्लोशीत पाणी शिवारात खेळ* ॥ ५ ॥

काय करावा मयावाचुनि भैतरपणा ! ईना रुचु मिटावाचुनि पकवान्ना ॥ ६ ॥

परसुर्दाच्या येळा नारु म्हणति देवा देवा । नाडवध्या गेला गाथा ॥ ७ ॥

„ „ नारु झालीया घावरी । नाडवध्याची नगरी ॥ ८ ॥

बाळातिणीवाई तुझी पिवळी झाली गाते । सायास केल मात ॥ ९ ॥

„ तुझी येळालवगाची शेंगयेडा । आत दरवाळती तुज्या कर्ताची शाल
जोडी ॥ १० ॥

[२०

बाळातिणीवाई वाऱ्याउमट तुजा वाडा । आत दरवाळतो येळालवगाचा सुटवडा ॥ ११ ॥

बाळातिण झाली मावलीच्या घरी । एक महिना झाला वसु दिना परवरी ॥ १२ ॥

बाळातिणीवाई पिवळ्या तुज्या टाचा । दिष्ट होईल न्हाणी जाता ॥ १३ ॥

हाती दवत लेकणी जातो वाटनं लिंवितु । सुचदाराला बोवितु ॥ १४ ॥

१ मेढवाडा, २ धनगर, ३ नदीचें नाव ४ मासे ५ अवेळीचा. ६ खाणारा
* पेट गावच्या गतकालीन स्थितीचा हा उल्लेख अक्षरशः खरा आहे, सध्या मात्र
त्याची स्मृति करून देण्याइतकीच स्थिति आहे पाणी कमी होत गेल्यामुळे
मळेदळे हि कमी होत आले आहेत व चालले आहेत. ७ प्रसूतीच्या ८ प्रसूति
कष्टमय झाल्यास ब्रह्मचान्याच्या पायाचे तीर्थ दिलें म्हणजे सुलभप्रसूति होते
अशा समजूत आहे त्यास अनुसरून हा उल्लेख आहे. ९ गात्र. ६ आईने. १० नव-
न्याची. ११ सोप्यावर.

अष्टांश्यां धोतराची घालितु कानपटी । सुषदारोण्या जातो येनी ॥ १५ ॥
 जुद्धयाच्या गाढ्या बेल मदन गोर लावा । तेळा पेवाचा जागा ठरा ॥ १६ ॥
 जुद्धयाचा गाढा रुसठा माळाला । घुरी रेना थाळयाला ॥ १७ ॥
 जुद्धयाचा गाढा येतो माळानं घुमवतु । घनी बेलाची उमरतु ॥ १८ ॥
 माझ्या परबरी रास पडिबली दाणियाची । दिष्ट काकिति बेलासण घनिवाची ॥ १९ ॥
 जुद्धक जोगदाक माजा पसर गादयिला । घनी बेल राबडला ॥ २० ॥
 शेति झाला रासु सडोच्या गोण्या किती । मावळ माच शेती ॥ २१ ॥
 " " " तिबड्या वसविला । पासोडा नेसविला ॥ २२ ॥
 " " " तिबड्याला बोण । राशीच झाल सौन ॥ २३ ॥
 १०] " " " तिबडा बिरामण । रास मेळीत सरावण ॥ २४ ॥
 हरिचंदरा मर्दनीं येतो घेरा । उभा वावडीवरी हिरा ॥ २५ ॥
 शेती झाली रासु बला आली कडु । पाट शेलियान पडु ॥ २६ ॥
 काप मी सांगू सह माझ्या बाळाजीचं गुणु । शेत्याच्या पदपान लोटी बेलाची
 गवाणु ॥ २७ ॥
 बेलांमदि बेलु मदन समरतु । येतो बाड्याला इवरतु ॥ २८ ॥
 घेळाच नाच गरडपकड्या । घनी बेलाचा इवड्या ॥
 दुइन वळकितो तुज्या बड्याची जोडी । तड्या गाडोला मागमोडी ॥ ३० ॥
 बेलाची नाच बंधु पितामणी । हाड नटवा तेचा घनी ॥ ३१ ॥
 दुइन वळकितो गुल टोपाच्या माझ्या घाली । येतु काव्याच्या झोकासाली ॥ ३२ ॥
 २०] शेतर सौन तालेवाराच्या सोप्या लोळ । बाळ विद्वत्पाच सेळ ॥ ३३ ॥
 तुझामाझा माऊपणा माऊपण्याची प्रीत माठी । इडी सोकली बाप्पा मुठी ॥ ३४ ॥
 मारीन केला संगु रावा कचेरिचा नासा । गोविंदहड्याला लवणावाद्या पडाटा
 कासा ॥ ३५ ॥
 पकुर पंदनु साणेपाइला सत्रु । गोव्यापणाला मरतु ॥ ३६ ॥

१ रेखीमकार्गी २ उमेदवार ३ पडवीवर-सोप्यांत ४ गंध मरला ५ उबला
 ६ सड्याच्या मध्यभागी रोकलेला साय ७ नेवेय ८ मळटेल्या वण वाड
 दिण्यापूर्वीचे सड्यामोवती पडलेला धान्यसंगड ९ बाळविण्याचें यंत्र १० कज
 साची फूस ११ गवाण १२ समर्थ १३ गरुडच्या १४ होंडा १५ सहाजेला
 १६ पासतो १७ पंदन पासला म्हणजे पावला-गोरा-होतो त्यास अनुत्पन्न हा
 उल्लेख आहे

चंदन म्हणितु साग तुझ म्या काय केल । तुज्या संगतीनं माझ अरद अंग गेल ॥३७॥
 चंदन म्हणितु साणचाई उण्या जाती । तिच्या संगतीन देहाची झाली माती ॥३८॥
 चकुट चंदनाच डोंगरी तेच गोते । साणकारण गावा येतु ॥३९॥
 चकुट चंदन साणवाइन सारिला । शाणा शब्द देगिला ॥४०॥
 पहाटच्या पान्यामदि दळिति रागराग । सासु जळति घरामाग ॥४१॥
 भणीभावडाची पोटांमदि माया । पिक्कल सिताफळ आत साकराचे छाया ॥४२॥
 लेकुरवाळीची वुटी उघडी भाकरीची । बाक्ष नारीच्या परवरी गोणी पडली साक
 रची ॥४३॥
 सरी दोपारीची आऊत सुटली माळाइची । सुरत कोमली बाळाइची ॥४४॥
 वळवाचा पाऊस आला शिवार झोडियितु । वाळ कुळव सोडियितु ॥४५॥ [२०
 भरल्या बाजारातु वळकिती गोतावळा । बघासारखा तोंडावळा ॥४६॥
 भरल्या बाजारातु सोड गोविदा माझा हातु । माज्या माटेरिच गवळी आल्याति
 बाजारातु ॥४७॥
 बधुजी लावी चुडा भावज गुजर गेली आतु । सोड मेराळा माझा हातु होइल दो-
 षाची कलागतु ॥४८॥
 बघाच्या घरा गेली बघा नाही घराइतु । भावज गुजर म्हणिइति कोण पावणी
 दाराइतु ॥४९॥
 मायबापाच्या माघारी भाऊ नव्हत बहिणीच । भावज गुजर म्हणियिती कोण गाव
 त्या पावणीच ॥५०॥

वा. दा. मुंडळे. [२०

१४ बाजीरावसाहेब पेशवे यांच्या कुटुंबाची शेवटची हकीकत

१ बाळाजी विश्वनाथापासून बाजीराव रघुनाथापर्यंतचा म्हणजे शक १६००
 पासून शक १७३९ पर्यंतचा पेशव्यांच्या कुटुंबाचा इतिहास बराच त्रोटक महशूर
 आहे. परंतु शक १७३९ पासून शक १८३५ पर्यंतची त्या घराण्याची हकीकत
 अद्यापपर्यंत कोणी लिहिलेली नाही. सचब शक १७३९ त बिठूरला बाजीरावसाहे-
 बांनी वास्तव्य केल्यापासून शक १८३५ पर्यंतच्या ९६ वर्षांतील त्या घराण्याची
 अगदी संक्षिप्त हकीकत येथे देतो.

१ इलध्या २ गोत. ३ कासार.

२ बाजीरावसाहेब विठ्ठल निघाले त्या वेळीं त्यांची एक धायको-बाई येथील काक राहत्याची मुलगी-रायगडास होती शक १७४० त इंगर्जांनी त्या किल्ल्यास भोरे लावून त्या बाईस सालीं उतरविलें, व तिची रवानगी मद्रासतास तिच्या मवच्याकडे करून दिली जवळच्याच एका टेंकडीवरून रायगडावर तोफांची मारगिरी करिताना, शिवाजीमहाराजांचा राजवाडा व आतील दफतरखाना साक जळून गेला त्यांत शिवकालीन सर्ष कागदपत्र 'अमय स्थाळा' झाले, त्यामुळे शिव कालीन इतिहासाची फार हानि झालेली आहे

३ मद्रासतास जाण्यापूर्वी बाजीरावसाहेबांस वाराणसाबाईच्या पोर्तू वामन राव नांवाचा मुलगा झाला होता, परंतु तो माझेना पंधरा दिवसांतच निवर्तला १] दुसरी धायको सरस्वतीबाई इ.ला हि एक मुलगी झाली होती, ती हि अशी व वारली

४ विठ्ठला गेल्यावर अन्यकर यांच्या घराण्यातील सत्यभामाबाई, दणदणे वितळे यांच्या घराण्यातील एक (नांव माझात नाहीं), पाहळी येथील आठव त्यांच्या घराण्यातील गंगाबाई गोखल्यांच्या घराण्यातील मेनासाहेब व रिसमुढांच्या घराण्यातील सईबाई अशा पांच धायका बाजीरावाने केन्ना ऐकीं, मात्रवल्यांच्या गंगाबाईला तीन मुली जाहल्या त्यातील एक जन्मल्यानंतर सहा दिवसांनी व निवर्तल्यामुळे याकींच्या दोन मुलींविषयी व सांमत आपणांस लिहावयाचे आहे हा दोघींची माहेरची नांवे अनुक्रमे योगाबाईसाहेब व कुसुमाबाईसाहेब ही होत या समयपरि १ वडील मुलींचे-योगाबाईसाहेबांचे-जन्म सुमारे शक १७३० त झाल, व पाकट्या मुलींचे-कुसुमाबाईसाहेबांचे-शक १७६८ च्या पोप शुद्ध १५ स साल २०] कुसुमाबाईसाहेबांस वयाबाईसाहेब म्हणतात हापिकी योगाबाईसाहेबांचे लग्न श्री बापसाहेब कुठंडवाडकर यांशी श्री मानासाहेब पेशवे यांनी शके १७७७/१७७८ चे सुमारास लावून दिल्यानंतर १५ वी वयाचे आत श्री सौ योगाबाईसाहेब ऊर्फ सरस्वतीबाईसाहेब पठवधन हा मद्रासतासच निवर्तल्या त्या वृद्धिगेंत आल्याप नाईत श्री कुसुमाबाईसाहेब ऊर्फ वयाबाईसाहेब, लखरचे बावासाहेब आपण यांचे चिरंजीव रावसाहेब यांस दिव्या यांच सासरच नांव सरस्वतीबाईसाहेब हें पटोप हा सध्या काशास आपल्या स्वतःच्या बापांस राहनात, व हांना ईदूर व ग्वान्दे येथील संस्थानिकांकडून अन्यथा मेनात चालू आहे इंगर्जांकडून मात्र अद्याप एक वपदिंक हि मिळत नही हा बाईचे पय आजमितीस ६६ वर्षांचे आहे आज पश्यांच्या कुडीतला ओरस संमति म्हणला म्हणजे हा एकव्या होत हाच्यापुढे पेशव्यांचे १०] कोणी ओरस राहिले माहीं या बाईचे दशनाचा वदी व आम्हांस योग आला बाई निस्पृह, धैर्यशाली व अभिजात असून मर्णाच्या घराण्यातील मुखवट्याची ठेग त्यांच्या चेहऱ्यांत दिसते

५. ब्रह्मावर्तास असतांना, पुत्रसत्ताति होण्याची निराशा वाटून, बाजीरावसाहेबानी धोंडोपत नानासाहेब, दादासाहेब व बाळासाहेब असे तीन मुलगे एकामागून एक दत्तक घेतले हेच हा की, एक दत्तक वागल्यास पूर्वजास पाणी देण्यास कोणा तरी रहावा. पुण्याजवळील बोरघाटासाली थोरले वेणगाव म्हणून एक खेडे आहे, तेथे भट या उपनावाचे कुटुंब रहात असे ते पेशव्याचे सगोत्र होते, दशातले देखील नव्हते. त्या घराण्यातील हे त्रिमूर्ति होत. नानासाहेब, दादासाहेब व बाळासाहेब यांची पूर्वीची नावे अनुक्रमे धोंडोपत, सदाशिवराव व गंगाधरराव अशी होती श्री धोंडोपतनाना याची एकदा तीन लहाने जाहली पहिली मुलगी करमरकराची, दुसरी पाटणकराची, व तिसरी सागली येथील गोंजुमामा करमरकराची. अशी ही श्रीमंत नानासाहेबाची तीन कुटुंबे असून पहिल्या दोघांचे नाव सारजाबाई असे होते, व [१०] तिसरीचे नाव रुष्णाबाई असे होते दादासाहेबास काशीच्या कालेंकर घराण्यातील मुलगी केली हिचे नाव रोहिणीबाईसाहेब बापू गोडबोले याची मुलगी काशीबाई बाळासाहेबास केली

६. वरील त्रिमूर्तिपैकी मधील दादासाहेब हे लवकरच मरण पावले तर त्याची बायको रोहिणीबाईसाहेब यानी रावसाहेब नावाचा मुलगा दत्तक घेतला ह्याचे पूर्वीचे नाव पांडुरंगपंत असून, त्याचा जन्म हि वेणगावच्या भट घराण्यातच झाला अर्थात् श्री. रावसाहेब हे बाजीरावसाहेबाचे नातू होत रावसाहेब याचे लग्न ओकाच्या घराण्यातील रमाबाईसाहेब नावाच्या मुलीशी झाले मार्गे सांगितल्याप्रमाणे नानासाहेब, दादासाहेब, बाळासाहेब व रावसाहेब हे भट घराण्यातील होते इतकेच नव्हे, तर ह्या चवघांपैकी नानासाहेब व बाळासाहेब हे सरखे बंधू असून, त्याचे [२०] बडिलाचे नाव माधवराव असे होते. दादासाहेब व रावसाहेब हे चुलत बंधू असून, ह्या उभयतांचे नानासाहेब व बाळासाहेब याशी तेच नाते होते. हे चवघे हि जवळ-जवळ समवयस्क असून, त्याचा काळ घोड्यावर रपेट करणे, दाडपट्टा खेळणे इत्यादि मर्दुमकीच्या खेळात जात असे प्रसिद्ध सेनानी तात्या टोपे हे ह्याचे सवगडी होत श्री नानासाहेब तर घोड्यावर बसण्यात तरबेज असून, तत्कालीन अश्व परीक्षकामध्ये व त्याचप्रमाणे घोड्यावर बसणारामध्ये अग्रेसरत्वाचा मान त्याज-कडेसच येतो रावसाहेब हि काही कमी नव्हते.

७ असो बाजीरावसाहेब शक १७७२ पौष शु. १२ स वारले त्या वर्षाच्या ज्ञानप्रकाशच्या अंकात ह्या निधनाची हकीगत तनिवार ओळखित दिली आहे ।

८. ब्रह्मावर्तास बाजीरावसाहेबाच्या आश्रयास रामचंद्र नारायण भिडे, तात्या [३०] टोपे, पुण्यातील कवठीच्या अड्ड्याजवळील पटवर्धन, मोरो बाबुराव फडणीस, गि-बूड, आठवले वगैरे बरीच मदळी होती. शिवाय ताबे, देवधर, पराडकर, देव वगैरे

आधित, कारकून व वैदिक हि बरे व होते म्हावर्त एकाचा अग्रगण्य संस्थान काच्या राजधानीसारखे होते, व स्वतः बाजीरावसाहेब राजेश्वराने रस्त्यात स्नान संध्या, जेवणसाण, यज्ञपाण, प्रार्थना-उद्यापन, मंत्र-घोष व जुजबा रेंवसाराम, अशा वृत्तवस्तु स्थितीत बाजीरावाने म्हावर्तास तेव्हास बर्फ काळ लोटत बाजीराव शरीराने घट्टगुठ काठीने उंच व वेड्याने उमदा दिसे ७५ वर्षांचे वय असून वेड्याने उमदेपणा जास्त दिसेतो हा गृहस्थाचा वेडा उतार बघापर्यंत बाळसे दार व तरुण दिसे, असे लोक सांगतात एकंदरित पुरुष निष्काळजी व बाळिश दारा स्वशरीरसंरक्षण एवढीच हा गृहस्थाची काळजी हापलीकडे दुसरी जगाव १०] दारी हाने ओळविली नाही व ओढवण्याचे हाच्या अंगात सामर्थ्य हि नव्हते साधारण, तत्संबंधक राष्ट्राच्या पुढाऱ्यावरील जबाबदारी, प्रजेचे कर्ण, वगैरेची जाणीव या पुरुषाला मासली व नाही

९. बाजीरावसाहेबांच्या निघनोत्तर त्यांचे आठ लाखांचे पेन्शन आपल्याला मिळाले, म्हणून घोंघांपत नानासाहेब यांनी फार खटखट केली परंतु ता कारकीर्द इतकीच होती असल्यामुळे नानासाहेबांना वाटाण्याच्या अहसास मिळाल्या हा अन्यायाचा सताप घेऊन, दिहोबे पातशाहा, अणोर्चेतील तालुकदार, लस्सीपाइसाहेब सांशीबाळ्या, घरेलीचा नयाब व हिंदुमुसलमान पट्टणी यांच्या साहाय्याने नानासाहेबांनी पेन्शन मागिते तर राज्य मिळविण्याचा प्रयत्न केला, तो संपविभूत व आहे हा प्रयत्नाला उत्तर हिंदुस्थानात 'नाना-गद्दी' म्हणून म्हणतात ती शक १७७९ २ जेव्हा येथे झुड झाली पुढील चार महिन्यांत मिरत, दिल्ली, कानपूर, घरेली व लखनौ या प्रांतांत अतिशय गर्दी उसळली सर्वत्र शांतिपातशाही झुड झाली नानासाहेबांच्या हातून सध सूर्य गेली, व बाजारमुणगांचा सर्वत्र झुडमुळाने माजला तेव्हा, आपाईत कामपूर सोडून नाना परिवारासह अपाण्यानांत गेले हा व वहा नानांची व तात्या टोप यांची शेवटची भेट झाली नाना उसरेकडे गेले व तात्या टोप पश्चिमेकडे गेल तात्या टोप हे माथिझाजबडील वेबल्याचे मूळचे रहा पार तात्या गोण्यांचा अंत शक १७८१ रचा येथे वय १ स झाला

* तात्या गोपेसंघाने ता. १७८१/९ चे 'टाइम्स मध्ये काही माहिती प्रसिद्ध झाली आहे मध्यहिंदुस्थानात पळण नावाचे संस्थान आहे त्या संस्थानच्या मुक त्या व राज्य कर लागलेल्या सगळ्या राजाच्या पणजोबाजबळ तात्या टोपे राहिले लगेच सर गिफ्ट मीड याजकडे त्याने बर्दी दिला, व अशा रीतीने तात्या गोपे पळवले गेले हायदर पळणचे राजांना १००० रुपयांचे वपासन रुपयांची करून दिले, व ते जपाव पाटू आहे

१०. नाना सपरिवार उत्तरेस जे गेले ते अनेक अडचणी व हालअपैर्षीं सात वसेदसे नेपाळात शिरले त्या वेळी त्याच्याबरोबर त्याच्या मातुःश्री सईबाई-साहेब व मैनाबाईसाहेब, त्याचें स्वतःचे कुटुंब, बाळासाहेब व त्याचें कुटुंब आणि रावसाहेब वगैरे मडळी होती. ही सर्व मडळी एक वर्षपर्यंत कधी नेपाळहद्दीत तर कधी इंग्रजहद्दीत लपत छपत होती. त्या काली नेपाळांत जगबहादुराचा अमल होता नेपाळच्या हद्दीत शिरले व जगबहादुराला ती बातमी लागली की त्याच्या प्रांतातून बाहेर जावे लागे. बाहेर जावयाचें म्हणजे इंग्रजहद्दीत. तेथें निभाव लागे-नासा झाला - व तो आठपधरा दिवसांतच लागेनासा होई- म्हणजे पुनः नेपाळे-श्वराच्या हद्दीत शिरणें कपाळी येई. असे गोते सात सात शक १७८० चा भाद्रपद मास आला, म्हणजे १७७९ च्या आपाढापासून १७८० च्या भाद्रपदापर्यंत चौदा [१० महिने ही मडळी वनवास करीत होती. ह्याचा मुकाम नेपाळ-हद्दीत पाचसात कोसांच्या अंतिबाहेर होई व तो हि जगलांत किंवा जगली खेड्यात होई. शेवटी शक १७८० च्या भाद्रपदात नेपाळहद्दीत ठाडा म्हणून एक गांव आहे, त्याच्या-पासून सात कोसावर देवसरी या स्थली स्वारीचा मुकाम पडला. तेथे दगदगीनें हळक होऊन नानासाहेब यास दोषी ज्वर लागला व त्यात च त्याचा अंत भाद्रपद वद्य १४ बुधवारी झाला नानासाहेब अत्यवस्थ पडले तेव्हां त्याच्यानें हालचाल होईना आणि नेपाळकरांच्या प्रातिक व ग्रामिक अधिकाऱ्यांचें तर आपल्या प्रांतातून निघून जाण्याचें ठुमणें लागलें. तेव्हां, मंडळीने स्वारीच्या दोन तुकड्या केल्या. स्त्रियादि परिवाराची एक तुकडी करून ती ठाडा येथें पाठविली व स्वतः नानासाहेब पांचचारशेलक्या लोकांसह देवसरीच्या रानांत एका ओढ्याच्या लगत्यास राहिले [२० तेथें त्याचा अंत व दहनविधि झाला. नंतर अस्थि गोळा करून त्याच दिवशी बरो-बरची मडळी ठाड्यास येऊन परिवारास मिळाली ठाडा येथे बारावा व तेरावा करून, नंतर हा स्त्रियादि परिवार तेथे च कांही दिवस राहिला. ह्या स्वारीत श्रीमंत गगा-भागीरथी मातुःश्री बयाबाईसाहेब आपटे ह्या होत्या. नानासाहेबाची उत्तरक्रिया त्याच्या देसत ठाड्यास झाली, हें सागावयास नको च त्या काली कुसुमाबाईसाहेब आपटे ह्याचे वय १२ वर्षांचें होतें. त्यांना सर्व गोष्टी यथास्थित कळत होत्या, व त्यांनी च मेहेरनजर करून आम्हास ही हृदयद्रावक हकीकत इत्थभूत मित्तीसुद्धां निवेदन केली.

११. तात्पर्य, नानासाहेब यांचा अंत दोषी ज्वरानें नेपाळहद्दीत देवसरी येथें शक १७८० भाद्रपद वद्य १४ बुधवारी म्हणजे इ. स. १८५८ च्या ६ ऑक्टो- [३० बरास झाला हें निश्चित आहे नानासाहेब काश्मिरांत गेले, रशियांत गेले, त्यांना इंग्लंडांत पिजऱ्यात घालून कोडून ठेविलें, वगैरे हकीकती ज्या अधूनमधून अद्याप हि स्वसतोषार्थ कित्येक उपद्र्यापी लोक नाताळच्या सुमारास प्रसिद्ध करीत अस-

मात त्यांत काहीं तथ्य नाहीं हे उघड आहे तसें च, नानासाहेब म्हणून कित्येक निरपराधी लोकांस जो मूर्ख १७७९ नंतर बीस पन्नास वर्षे पडला तो हि माझ्क होय हांत सशय नाहीं तत्कालीन इतर एकदोन गृहस्थानीं हि ही च इर्काकित अनुवादिली

१२ नानासाहेब माद्रपदांत देवगरी येथें वारळे त्यापूर्वी तीन महिने ज्येष्ठ वय अमावास्यास बाळासाहेब दोषी ज्वरानें च नेपाळांत डांग येथें निधान पावले

१३ हा थोडा महिन्यांच्या पळाला प्रारम होऊन दोनचार महिने होत आहोत नाहींत तों रावसाहेब पेशवे यांच्या डोळ्यांत काय क्यति आली न कळे, ते स्वाराला सोडून इंगजी इद्दीत ग्वालेरीकडे गेले त्यांचें कुटुंब रमाथाईसाहेब इंगजी १०] इद्दीत होत्या रावसाहेब सिपाळकोणजीक असतांना त्यांच्या मुक्कामाची बातमी जवळच्या इंगजी ठाण्यास त्यांच्या एका मराठे जातीच्या आश्रितानें किनूरी करून दिल्यामुळे, ते ओढ्या च दिवसांत धरले गेले, व त्यांना देहान्त-दंड म्हाला त्यांच्या खाणा हि मयंकर अंत घाला असें ऐकिवांत आहे। कोणत्या प्रकारें घाला तें माहीत नाहीं

१४ बाळासाहेब, नानासाहेब रावसाहेब व त्यांच्या पत्नी हीं चार माणसें निवर्तल्यावर बाकी बाजीरावसाहेबांच्या सिरा मैनाच ईसाहेब व सदाशाईसाहेब, बाळासाहेबांची स्त्री काशीबाई, नानासाहेबांची स्त्री रुग्णाबाई, व बाजीरावसाहेबांची मुलगी कुसुमाबाई हा साधा सिरा माघ राहिल्या नानासाहेबांच्या मृत्यूनंतर, त्यांना नेपाळसरकारापासून फारसा प्राप्त पोर्षकला नाहीं इतकें च मध्ये तर नेपा २०]ळांत राहण्याला हि त्या सरकारानें हा थार व कुर्लीम सिरांना आडकाठी केली नाहीं हा बायांच्या बरोबर तात्या टोपे यांचा मुलगा पांडुरंगराव याचे चार मुलगे होत शिवाय नावे बगेर कारकून व आश्रित असून राव राजेसर दिनकर राव राजवाडे यांचे साडू दामोदरपत पटवर्धन हे हि होते घडवंतराव राव हे हा पांच हि बायांना मातृवन् मानीत व वावज्जम त्यांच्या संपेत पांणीं आपला देह सधिया नानासाहेबांच्या मृत्यूनंतर काहीं कालानें ही सब मडळी साम्यांस गेली तेथें बायांच्या जवळ जें जडमवाहीर होतें तें माडून त्यांनीं तेथें धापोधडीत एक जागा विकत घेतली व त्यावर रक्षणपास बाड्या बांधिल्या योग्यभवाथ मीनचार लक्ष रुपये संपून मीनचार जहागिरी गांव सरेदी केले आणि त्यांच्यांतून वेगान्या पांच-सात हजार रुपयांच्या उत्पन्नावर गुजराण घालविली मित्रिश इद्दीपासून पांचचार ३०]मैलांच्या आंत 'राणौगज' म्हणून एक नेपाळांत आपल्या जहागिरींत मग गांव वस घून या बायांनीं एक रामार्थ व एक लक्ष्मणारायणार्थ अशीं दोन देवस्थानं सोलम

* हास प्रसन्नार्थ येथें राजवाडे यांच्या घरासमोर मिना आवण या १० थर १७८५ रोजी काहीं दण्णांत आले।

स्थापिली । ह्या लक्ष्मीनारायणाच्या देवळात मराठ्यांचा भगवा झेंडा व पेशव्यांची गादी ही ह्या थोर बायांनी त्या च वेळीं स्थापिली व ती अद्याप तेथें आहेत ! सई-बाईसाहेब नुकत्याच संवत् १९५३ त म्हणजे शक १८१८ त वारल्या. मैनाबाई-साहेब आणि काशीबाई व रुष्णाबाई अशा त्याच्या दोन्ही सुना त्यांच्या अगोदर काहीं वर्षे वारल्या. ह्या चौघा बायांनी कालक्रमणा अत्यंत साधुरीतीनें केली, असें तत्रस्थ लोक सांगतात. कित्येक क्षुद्र लोकानी जंगबहादुराचा व ह्या बायांचा निय सवध होता, वगैरे भिकार भारुडें रचिली; परंतु त्यांत कांही तथ्य नाही नेपोलियन बोना-पार्ट याला व याच्या सवध्यांना शिव्या देण्यात भूषण मानणारे कित्येक राष्ट्रांत जसे कित्येक लोक आढळतात, तसेच नानासाहेब व त्यांचें गणगोत यांची निंदा करणारे कित्येक अल्पात्मे सापडतात इतकेंच. ह्यापलीकडे त्या प्रलापांत कांही अर्थ[१० नाही. Curse a dog and then hang him ह्या तत्त्वज्ञानांत आपल-पोटेपणा तरी आहे, परंतु To curse a man's relatives after his death, ह्यात कोणता मतलब आहे तें एक सैतान जाणें.

१५. श्रीमंत नानासाहेब वगैरेंचा स्वभाव उमदा असून, त्यांची वृत्ति सत्त्व-गुणप्रधान अशी होती. शक १७७९ च्या 'नाना-गदी'चे पुढारी म्हणून त्याच्यावर आग पासडून कानपूर येथील कत्तलीशीं ह्याचा सवध जोडण्याचा कांही इंग्रज लेखकांनीं क्षुद्र प्रयत्न केला आहे. परंतु कानपूरच्या कत्तलीपासून शिपायांना परा-वृत्त करण्याचा नानासाहेबांनी पुष्कळ प्रयत्न केला; कत्तलीशी नानासाहेबांचा मुर्खीच सवध नव्हता, असें स्वतः श्री. बयाबाईसाहेब सांगत आहेत.

१६. बाजीरावसाहेबांची मुलगी श्री. कुसुमाबाईसाहेब यांना गर्दीनंतर स्थिर-[२० स्थावर झाल्यावर त्यांचे श्वशुर बाबासाहेब आपटे यांनी रेसिडेंटाच्या परवानगीनें खाट-मांडूहून ग्वाल्हेरीस आणिले. त्या सध्या काशी येथें दुर्गाघाटी हरिहरि म्हणत स्वस्थ आहेत. रघुनाथरावांचे दत्तक पुत्र अमृतरावसाहेब चित्रकूटवाले याचा वंश सध्या रायबरेलीस आहे. हा वंश रावबाजीच्या वंशजाच्या पंक्तीत नसल्यामुळे, त्याच्यासंबंधानें ह्याहून जास्त लिहिण्याचें प्रयोजन नाही.

१७. चेणेंपमाणें बाजीरावसाहेब पेशव्याच्या कुटुंबाची हकीकत आहे. पेशव्याची औरस पुत्रसंतति बाजीरावसाहेबानंतर राहिली नाही. पेशव्याची पुत्री-संतति मात्र महाराष्ट्रात पाचपंचवीस घराण्यात आहे.

१८. सईबाईसाहेब याच्या मृत्यूनंतर, नेपाळसरकारनें त्याची जहागीर विन-वारशी म्हणून जप्त केली. सध्या भगवा झेंडा व पेशव्यांची गादी असलेले देव-[३० स्थान मात्र चालू आहे. तेथें तावे उपनामक एक कऱ्हाडें कुटुंब पूजा करून असतें, उपरिनिर्दिष्ट चार खाशा बाया जोपर्यंत होत्या तोंपर्यंत सागली, पुणें, इंदूर, वहा-

यस व काशी येथून त्यांचे स्नेहसंबंधी अधूनमधून जाते आतां यापुढे पेशव्यांच्या
इतिहासाच्या संशोधकांखेरीज दुसरे कोणी तेथें जाईल, असा संभव दिसत नाहीं
वि का राजवाडे,
पां म पटवर्धन

१५ कूपखननलक्षण-मराठी गद्य

पार्श्व १-५

शेवटीं विष्णु सनत् १६८२ म्हणजे इ स १६२५ हा काल दिला आहे. पंध
ज्योतिषाचे आधाराजें लिहिला आहे. भाषाकार च आधुनिक केली आहे. बराहमि-
हिराच्या नुकत्या च उपलब्ध झालेल्या 'दुर्गागलशास्त्र' या ग्रन्थांत जे निषम आढ
१०]स्तान त्यांतील कांहींबाबोंत समझकेला आहे. यांतील गोष्टींचे अनुभव पाहण्या
छास आहेत. 'दुर्गागलशास्त्राचे' भाषांतरकर्ता रा गोरे हे बापमाजें त्यांत अनुभव
आल्याचें लिहितात. यांत आरंभी दिलेले श्लोक 'दुर्गागलशास्त्रा'त आढळत
नाहींत, परंतु मध्यम 'दुर्गागलशास्त्र' म्हणून 'बराहसंहिते'च्या ५३ व्या अध्यायांत
आपण ज्योतिषदृष्ट्या या बाबींच्या विचार केला आहे असें बराहमिहिर म्हणतो
तेव्हां त्यांत हे श्लोक असल्यास न कळे

श्रीगणेशायनमः । अथ बापिषकं ॥ बापीषकं मयस्यामि विज्ञेयं तवदा पुषे ।
राहिण्या गणपेदस्तं यावत्तिष्ठति चंद्रमाः । मध्ये चत्वारि धिष्यन्ति पृषादो च क्रयं
क्रमात् ॥ मध्ये श्रीगजलं स्वादु पूर्वस्यां संवितं जलं ॥ २ ॥ आग्नेयां मुजला बापी
घाम्या ये निर्जला महेत् ॥ मेरुस्यामुदकं ह्यारं पश्चिमे पोस्तं जलं ॥ ३ ॥ वायव्यां
२०]वायुमतं च उत्तरे बहुधा जलं ॥ इत्याद्यां स्वल्पकं तोष बापीषके नियोजयेत् ॥ गा
इति कूपचक्रं ॥ दिशाजलसमायुक्तं संवत्सरगजाश्रितं ॥ अष्टमिस्तु इरेद्रागं शेव दि
वसाथ उच्यते ॥ ५ ॥ सजलं निर्जलं पीठं पाषाणं च पुनः पुनः ॥ मुखकपं पंचमि
गुण्यं चतुर्विंशति माजित ॥ ६ ॥

[पृष्ठ १ पाठ

पोर मलपृष्ठ

लब्धचेवमवेदं शेषमनुस्मर्यते ॥ येशास्तं शुके इति माष कालगुण योषे
तथा यावणमास कार्तिके ॥ एभिः प्रसक्तं ३ रात्रि पात्रि सातं विलं च
सोम्य च पशो नराणां ॥ सूर्य लगने वश मयति वे बाप्या जलं
कारितेचे भद्रे बापि जलाग्रयो बहुवसा पात्राणमगारके ॥ सोम्ये शुक्रगुरो जला

बहुवसा पाषाणमंगारकः पाषाण कुटिले तमस्य द्विग्रहा राहोः फल केतुवत् ॥ य-
द्विध्य भागे खलु चद्रमा स्यात्तद्विग्विभागे लज (जल ?) निर्हराः स्युः ॥ तदाधिपे
क्रूरशुभान्विते स्यात्क्षार च गौल्य मुनयो वदति ॥ मीने कूला रेमकरे बहूदकं
कुंभे वृषे चापि तथैव चार्ध ॥ आलिं च तौलिं जलसंज्ञमाहुः शेषास्त्वनुक्ता अजलाः
प्रकीर्तिताः ॥ आता पाणि जाणायाचा प्रकार सर्गि ॥ वापी कूप तडागादि मूहुर्त

[पृष्ठ २ पोट.

वेळा पाहाव्या ॥ त्या वेळेचे लग्न पाहावें । मग विचारावे । लग्न जळचर होय । चद्र
जळराशिस होय । लग्न स्वामी जळराशिस होय । अथवा
चद्र वा सूर्य लग्नी होय । अथवा चद्र वा शुक्र ४ असे
तरि बहुत पाणिलागेल । यामध्ये कांही योग मिळति [१०
कांही न मिळति तर थोडे पाणी लागेल । असे जाणावे ।
जरि जळयोग मिळति पापग्रह लग्नी । ४ । होतील तर
पाणि न लागे जर जळचर लग्न होय आणि पापग्रह
होती तरी मध्ये खडक लागेल जरि त्या पापग्रहा ते
शुक्र चंद्र देखत तरि तो खडक फुटे खालि पाणि लागेल
असे जाणावे । जर चवथ्या स्थानी शुभग्रह देखत आणि

वू	च	श
उ	चि	स्वा
उ	मृ	अ
पू	री	फ
पू	ह अ	वि
भ	श्र	पू
म	आ	पु
पू	ज्ये	अ
अ	रे	उ

[पृष्ठ २ पा० २

पापग्रह होय तरि जितुके शुभग्रह देखतील तरि तितुक्या गजा अथवा तितुक्या
पुरुषा खडक लागेल । पापग्रहाचा भागा ३ तीनी भाग दीजे जितुक्या वेळा तीन तीन
फिटतील तितुक्या गजा खडक लागेल असे बोलावे । आता पाणी कसे कसे २०
लागेल ऐसे बोलावे । लग्नी १ अथवा ४ शुभग्रह होतील तरि पाणि मिष्ट लागेल । जरि
पापग्रह असतील तरि पाणि खारट लागेल । मेष ८ वृष ७ मिथुन (१) ५ कर्क ४
सिंह ५ कन्या ५ तूळ (१) ६ वृश्चिक (१) ७ धन १० मकर ५ कुम्भ ५ मीन ४ हे
अक राशिचे । जरि लग्नी चद्रशुक्र असती अथवा ४ असति तरि (ति ?) तुक्या गजा
पाणि लागे ऐसे जाणावें । चद्रशुक्र नसती तरि तितुक्या पुरुषा पाणि
लागेल । आता आणिक प्रकार सागेन । आदित्य १६ चद्र ४

[पृष्ठ ३ पोट

मंगल १० बुध २१ गुरु ७ शुक्र ५ शनि २१ हे ग्रह लग्नी रा ४ पडती ज-
लज २ लग्न होय इतुक्या गजा पाणि लागेल ऐसे जाणावें जरि जलचर लग्न न
होय तरि तितुक्या पुरुष पाणि लागेल असे जाणावे जरि ग्रह नसेल तरि राशीच्या [३०
अंकापासून बोलावे । आता आणिक प्रकार सागेन जेथे कूप विहीर तळे घर करणें

असेल त्या भूमीची परिक्षा सागेन भूमीमध्ये लवरास चौरस हात वेळ मूमि सणाची
 ते मृत्तिका सपुण मरावीं जरि उणि होय तरि बरि मध्ये असे जाणावें जरि सर्म
 होय तरि शुभ कदापि निषेध नाहिं जरि माति वाढेल तरी त्या स्थानां सुख परम
 होय तेच माति रात्री तुलिजे जरि उणि होय तरि निरें परंतु अशुभ नाहिं जरि तुलना

[पृष्ठ २ पाठ

करितां वाढ तरि बरे सुख भोग पक्ष होय आता पा (१) पाण्याचे भूमीभि बरिक्षा सागेन
 जेशा मनुष्याचे आगि शिरा असनी सातशें चोविस ७२५ तेशा भूमीमध्ये आहेंत
 एक पाणि यां ॥ या एक अमिची एक वायुचा रसायणाचा बहुता परिचा शिरा
 असती त्या मध्ये पाण्याचा शिरा जाणाऱ्या धार्त्वां लक्षणे बोलिलि असति । ज्या
 १०] छलि पाणि नाहिं तेथे वेताचें छाड मिळे साक्ष नीले जरि असे तारि या वेताचें
 छाडा पाखुन पश्चिमेकडे गज ३ सणिजे दौड पुरुष सणिजे मिष्ट पाणि लागेल ५
 श्विमे शार लागेल कांढि आलेना । जे ठाई जाधुलिचा वृक्ष बरवा सासिला असें
 तये जाधुलि सालि पूष दीयेन वाळू होय तरि जाधुलिचे पाला ४ दक्षिणेकडे स-
 पिजे २ दोळे पुरुषां २ बत पाणि मिष्ट लागे तें पाणि कदापि खंडेना । तेथे दक्षि
 णेचा सरा लागे सण

[पृष्ठ ४ पोट

म्हं दक्षिणेचा सरा लागे । सणता अथ पुरुषा मत्स्य लागे आणि कण
 कमचे पा रंगा सारिखा पापाण लागेल । त्या सालि निळि माति लागे
 तरि बहुत पाणि आढे एसे जाणावे भमि सणता शुच मंडळ निघे तथा सालि पिपबि
 २०] माति लागे पुढे चिथोळा पापाण लागे तर त्या ठाई बहुत पाणि असे असे
 जाणावे ज्या सृष्टि ओदुबराचे छाड बरे सांग होय त्यापासुन पश्चिमेकडे तीन गज
 ३ सणिजे ते पुरुषां १ पात्रा सप निषे काळा पापाण लागेल कोडा तेथे अड्या
 पुरुषां २॥ पाणि लागे सालि पानाळिची शिर लागेल कुडके पापाणा चे निपति ६
 जेथें निरंजनाचा ठाई अंजनाचा वृक्ष निला सोपाला होय त त्या वृक्षापासुन उत्त
 रेकडे ३ तिढि हा आ वाळू जरि होय तरि पश्चिमेकडे ३ हाता सणिजे तेथें ३॥

[पृष्ठ ४ पाठ

पुरुषा बहुत पाणि लागे ७ जे ठाई वाळूबाजि निगुडीचें छाड असे तरि त्यापासुन
 दक्षिणेकडे गज ३। सणिजे तेथें २। पुरुषा पाणि लागे मिष्ट तें कांढी आलेना तथें
 दक्षिणेचा सरा लागेल ॥ ८ भूमी सणता गज २ राताड मासळि निषे उजली
 १०] माती होय तथा उबती माति लागे ४ सालि वायु निषे तथा माति मुख्य निषे ।

तया खालिं चहुत प्राणि लागे चहुकडे शरे सुटती ९ कोणेके स्थानिं बोरिचे झाड
पालेले साग एकले बरवे असे त्यापासुन हात २।३। वाळू जरि असे तरि त्या
वृक्षापासुन पश्चिमेकडे खणिजे तेथें पुरुषां ३ पाणि बहुत लागे सणता हाता २।३।
पांढरि दुरोळि निघे दुरोजि म्हणजे पालि १० जवे सर्वे उंबर एक वाट निघालि
तेथे पाणि लागले असे जाणावे त्यापासुन दक्षिणेकडे ३ हातावर खणिजे
२।३। मडूक निघे तेथे पुरुषा तीही पाणि लागेल दक्षिणेचा झ-

[पृष्ठ ५ पोट

रा लागेल ११ कळ्या उबराच्या झाडा खालि वाळू होय तरि त्या झाडा खालि
खणिजे २।३ पुरुषा पाणि लागेल तेथे पश्चिमेचा शरा लागेल १२ निरजने ठाई
बहाव्याचे झड सोपाले साग जरि होय त्या खाल्या जवालें वाळू होय त्यापासुन [१०
पुरुषा १॥ पाणि लागे तेथे प्राक् शरा असे १३ जे ठाई सात्वानाचा वृक्ष असे
त्याजवळ वाळू असे होय तरि त्या वृक्षा आणि वाळू माझारि खणिजे खणिजे
पुरुषा ९ का सर्प कपिला निघे त्या खालि रातळि माति निघे त्या खालिं कुरुदासा-
रिखा पाषाण लागे तेथें मिष्ट पाणि लागे ॥ १४ ॥ इति कूपादिखननलक्षण समाप्त
॥ ७१ ॥ ॥ शके १६८२ विक्रमसंवत् ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ ७१ ॥

[पृष्ठ ५ पाठ

दत्तो वामन पोतदार.

१६ मल्हारीसुत

या च वरील बाडात एक २१ श्लोकांचें गणेशस्तोत्र आहे त्याचा कर्ता 'मल्हारी-
सुत'. हांतील निम्मे श्लोक पान फाटून गेल्यामुळें गहाळ झाले आहेत. शेवटचा [२०
२२ वा श्लोक असा:—

मल्हारीसुत दास जनार्दन रे ।
म्हणे X री मुक्तिपथासि ने रे ।
नको हेत ठेकं X र्ळा माजि जाण ।
भजे मोरया मोरया देव जाण ॥ २२ ॥

दत्तो वामन पोतदार.

१७ चिकोडी येथील शक ९१० तील एक ताम्रपट

१ हा ताम्रपट चिकोडी येथील रा आवण्या काळण्या उपाध्ये याजकडून पद्मण्यास मिळाला तीन पत्रे आहेत व ते कडीत अडकविलेले आहेत कडीवरील मुद्रेश्वर वराहलाक्षण आहे उत्तरचालुक्य जो तेलप त्याच्या साम्राज्यात ताम्रपट कोरविल्यामुळे चालुक्यांचे लाक्षण मुद्रेश्वर कोरविले असारे वर पद्म्याची लांबी १' १", रुंदी ७", जाडी ३" आहे व कडीमुद्रा तिन्ही पद्म्यांचे वजन सुमार २१ शेर (पळे) आहे पत्रे तांद्याचे आहेत

२ अक्षर शकशतक १ ०० तील महाराष्ट्रातील आहे.

३ याचा संस्कृत आहे

१०] प्रथम श्लोकांत सवज्ञ म्णून जिवांचे नांव व सद्धर्म म्णून जैनधर्माचे नांव येतले आहे त्यावरून दिसते की, ताम्रपट कोण्या तरी जैनाने कोरविला आहे दुसऱ्या श्लोकापासून पाचव्या श्लोकामुद्दा राष्ट्रकुटाच्या वंशातील कांहीं नांवें दिली आहेत, तीं येणेप्रमाणे:—

- १ शुमर्तुंग
- २ तत्सुत जगर्तुंग
- ३ तरसुत इंदुराज
- ४ तदनुज जगोपवर्ष वमगजमल
- ५ तत्सुत यक्षनामा रुणराज
- ६ तदुभातु सोष्टि
- ७ वक्षिग

१०]

वक्षिगानंतर राष्ट्रकुटाचे राज्य वृद्धि पावण्याचे तेलप चालुक्याच्या दडपणामुळे थांबले असे कथोद्वार पांचव्या श्लोकांत काढले आहेत शुमर्तुंग म्णजे दुसरा लकालवर्ष-शुमर्तुंग-रुण हा दुसऱ्या रुणापासून सोष्टिगापर्यंत इतरत्र राष्ट्रकुट ताम्रपटप्रमाणे च हा हि ताम्रपटांत नांवें दिली आहेत परंतु, सोष्टिगानंतर वक्षिग राजा झाला, असे म्हणले आहे इतर ताम्रपट कळल असे नांव देतात हा वक्षिग नंतर राष्ट्रकुटाचे राज्य संपून तेलप चालुक्याचे राज्य सुरू झाले इतके कथन केव्हांनंतर, ताम्रपटांत दक्षिण कोणत्या सिलाराची वंशावरुन येणेप्रमाणे दिली आहे —

धम्मियर
 |
 तत्सुत चामल किंवा अम्मल
 |
 तत्सुत ऐयप
 |
 तत्सुत आदित्यवर्मा
 |
 तत्सुत अवसर
 |
 तत्सुत इंद्र
 |
 तत्सुत भीम
 |
 तत्सुत अवसर (शक ९१०)

इतर ताम्रपटांत धम्मियराचा पुत्र ऐयप सांगितलेला आढळतो. धम्मियराचा पुत्र चामल किंवा अम्मल दिला असून, त्याचा पुत्र ऐयप आहे. इतरत्र ताम्रपटांत ऐयपाचा मुलगा अवसर दिलेला आहे. ह्या पाचा मुलगा आदित्यवर्मा दिला आहे. बहुशः अवसराचें आदित्यवर्मा असावें, यानंतरची वंशावळ इतरत्रप्रमाणें च आहे.

शक ९१० त राज्य करणाऱ्या ह्या अवसर सिलाराच्या अमलांत, मठ मठिका यांस काही भाग दिलेला आहे. दानपत्राचे शेवटी नेह अनुसरून ठरलेले तीन श्लोक आहेत. त्यांचा अर्थ दिलेला नाही.

पत्रा पहिला दुसरी वाजू

१ ॐ जयतुतरां सर्व्वज्ञो नन्दन्तु जनाश्च राजगोविन्दाः ।

२ वर्द्धन्तामविनाशि च शासनं भवतु ॥ य इह परमपृथ्वी

३ भो बल्लभो ऽ भू दिन इव शुभतुङ्गं स्तेजसा सुप्रसिद्धः ।

सर्वज्ञाचा विशेष जय असो, लोक आनंदित होवोत, राजा गाई प्रमुदित होवोत । सद्धर्माची वृद्धि होवो व (हे) शासन चिरकालिक तेजानें सुप्रसिद्ध जणु सूर्य च व पृथ्वीचा शास्ता असा शुभतुङ्ग व क्षाला । त्याचा पुत्र प्रतापी, परमशूर, व ज्यानें सर्व शत्रूस जि

४ वतिशूरस्तस्य पुत्रं प्रतापी विजितसकलशत्रु भीजमस्तु
 ५ देव ॥ सकलविद्रुपवपुस्तस्तुतो मित्यवध्वोऽमवविष विवजन्म भी
 ६ न्द्रराजो जितात्मा । तदनु तदनुजोऽमृन्मियोऽमोघवध्वो नृपगुण
 ७ रमणीयं सर्वसामन्तनाथ ॥ अथ वनगजमहायाहना
 ८ मप्रसिद्धं समभवद्वनीशस्तस्तुत कृष्णराज । निहतनिधि
 ९ लशत्रोस्तस्य धर्मैकवधोस्तदनु विधिवशेन धातरि प्रातरा
 १० ज्ये ॥ लोकप्रसिद्धस्त्यागभोगादिगुणशास्त्रिणि । भीमन्तो
 ११ द्विगदेव तु पर लोक गते सति ॥ भीराद्रुद्वान्वयकल्पवृक्षो
 १२ तुङ्गाद्वृक्षे वद्विमेवनास्ति । भीतेलपानल्पनगातिभारादप्रा

१०]

पत्रा हुसरा घाजू पहिली

१३ मवृक्षो सति देवयोमात् ॥ ५ इत सिलारवर्णनम् ॥ भीमान्वि
 १४ घाघरेन्द्रोऽमृत्परार्थभिरत सदा । जीमूतकेतो सत्पुत्रो नाम्ना
 १५ जीमूतघाहनं ॥ मत्वा नृणवदात्मान धीर प्रादाद्रुमते ।
 १६ यो नागरक्षणे वशा सिलारारूप्य स्ततोऽभवत् ॥ आसीत्तन्वान्वये भीमा
 १७ न्द्राजा धम्मियर परा । अभिवेलाकुलं रम्यं योऽकरोद्वालिपत्तनम् ॥
 १८ तत्र चाम्महनामामृतस्तुतो निखिताहितं । प्रचण्डदण्ड स्तत्पुत्रस्त
 १९ मभूदेवयो नृप ॥ आदित्यवर्मा पुत्रोऽसुप्तस्मादादित्य

जगत्सु देव नावाचा होता ॥ त्याचा मुलगा, सर्व विद्वानांचा पोषक, दुसरा इन्द्र च
 अर्सेही नित्यवप इन्द्राज म्हणून होता ॥ त्याचे मागून त्याचा माऊ पृष्णीस विष
 असलेला, नृपगुणांनी सालरुत, सर्वसामान्तांचा (ता) श्रेष्ठ असा अमोघवर्ष नावाचा
 होता ॥ मंतर त्याचा पुत्र कृष्णराज हा अवनीश झाला, तो वनगजमहायाह या
 नावाने प्रसिद्धीस आला । यमाचा एक यंपु व सर्व शत्रूंचा नाश करणारा तो
 त्याच्या मागून देववशान् त्याचा माऊ, जर्गी प्रथित अशा त्यागभोगादि गुणांनी
 युक्त, जो वाट्टी देव तो राजा झाला ॥ तो स्वर्गी गेल्यावर, राष्ट्रकुटाच्या वधूच्या
 कल्पवृक्षाचा अंकुराची जो वट्टिदेव तो भीतेलप हाच कोणी महानग त्याच्या
 माराने वृद्धि पावला माई हे दुवे व होय ॥

येथपासून सिलारकुळाचे वणम । जीमूतकेतूचा सत्पुत्र, विद्याधाराचा श्रेष्ठ,
 पोषकाची तत्पर, जीमूतवाहन नावाचा होता ॥ आपल्या स्वतःस नृणवत् मामून
 त्या धाराने नागरक्षणाकरिता गुरुडास आपला घडी दिला त्या दिवसापासून त्या
 वंशास 'सिलार' म्हणून नाव पडले ॥ त्या कुळात येमवशाली असा 'धम्मियर'
 नावाचा राजा झाला । त्याने 'बलिपूर' ज्याची सीमा समुद्रापावेतो गेली आहे,
 असे विद्वत् व रम्य केले त्याचा पुत्र शत्रूसंख्याने जिंकले आहे असा 'आमत्त'

- २० वेंत्स्वयम् । प्रतापापास्तैर्वैरीन्द्रतमोराशिः प्रजाप्रियः ॥
 २१ अवंसर इति पुत्र स्तस्य जातो जितारिः प्रथितपरमकीर्तिर्द्ध
 २२ मर्यकमर्माभिरामः । समभवदथ : शक्रवद्विक्रमाढ्यः सकलगु
 २३ णगरीयानिन्द्रराज स्तु तस्मात् ॥ समभवत्तनयो नयवां स्ततो ज
 २४ गति भीम उदारतमोऽभयः । य इह भीम इव प्रथितोऽखिलै
 २५ नृपगुणै गुणवद्भि रूपासितः ॥ सैहिकेय इव योऽतिदुर्ज

पत्रा दुसरा बाजू दुसरी

- २६ यो ग्रस्तकान्ततरचन्द्रमण्डलः । यश्च काम इव मानिनीमन
 २७ स्त्यक्तदर्पमकरोन्मनोरमः ॥ तत्पुत्रस्यावसरनृपतेर्द्धर्मपु
 २८ त्रोपमस्य सत्यत्यागायनुपमगुणालकृतेरस्तशत्रोः । कन्दर्प [१०
 २९ स्य परिमितमहारूपसौभाग्यलक्ष्म्या पूज्ये राज्येऽत्र व
 ३० लिनगरे वर्द्धमानेऽसमाने ॥ ५ शकनृपकालव्यपगत
 ३१ शतेषु नवसूतरेषु दशवर्षैः । श्रीसर्वधारिवर्षे कार्ति
 ३२ कशित-सोमवारपञ्चम्याम् ॥ श्रीमदवसरराजाय ।
 ३३ सिद्धैश्रेष्ठिपुत्रो रेउमश्रेष्ठी तत्सुतो नागैश्रेष्ठी
 ३४ तथा छट्टमैश्रेष्ठितनयो रेवणश्रेष्ठी तत्पुत्रो लोकै

नांवाचा होता । ज्याचें शासन अत्यंत कठिण असा त्याचा पुत्र 'ऐयप' म्हणून झाला ॥ दुसरा आदित्य च काय असा त्याचा आदित्यवर्मा नांवाचा पुत्र होता । त्यानें आपल्या प्रतापानें स्वतःच्या श्रेष्ठवैऱ्याचा (अधकार) नाश केला व तो प्रजेस अत्यंत प्रिय होता ॥ धर्मकर्मांनी अनिराम व जित आहेत शत्रू ज्यानें असा त्याचा पुत्र अवसर नांवाचा होता । त्याचा पुत्र इद्राप्रमाणें पराक्रमी, व सर्वश्रेष्ठ-गुणांनी युक्त असा इन्द्रराज नावाचा होता ॥ नंतर गुणिजनानी उपासित, नृप-गुणांनी विश्रुत, अपरभीम च जणू, अत्यंत उदार, व नीतिमान् असा त्याचा पुत्र भीम म्हणून झाला ॥ सुंदर अशा चन्द्रमण्डलाचा (चंद्रवशाचा !) ज्यानें ग्रास केला आहे असा दुसरा दुर्जय राहू च काय, अशा त्यानें आपल्या रूपानें मदनाप्रमाणें मानिनीच्या मनातील गर्वाचें हरण केले ॥ त्याचा पुत्र अवसर. ज्यानें शत्रूचा नाश केला आहे, जो सत्य, त्याग इत्यादि गुणांनी अलंकृत, जो दुसरा धर्मपुत्र च, व ज्याचे रूपसौंदर्यानें सौभाग्यलक्ष्मी परिमित झाली आहे असा दुसरा कंदर्पच तो होता. त्याच्या पूज्य राजवटींत बलिनगराची असमान भरभराट झाली ॥. शक ९१० सवत्सर सर्वधारि या वर्षी कार्तिक शुद्ध ५ सोमवारी या श्री अवसर राजास सिद्धैश्रेष्ठाचा पुत्र रेउमश्रेष्ठी व त्याचा पुत्र नागैश्रेष्ठी, तसेंच

३५ भेटी तथा महाभेटीपुत्र* क्षेत्रेय* इति अयोऽपि क्रमावतर्क -
 ३६ जलपुलांस जीवलोकादयस्त्रयीकरणार्थं स्वत्वारिंशद्दोनारजानि
 ३७ तां पादपूजां प्राबुः । अर्हणमस्य हृदयार्थं पूजकल्लसद्
 ३८ य म्यातिवर्ष्यं त्रिभिरेव वातव्यम् । × किञ्च । श्रीरेवणार्थमन्यु

पत्रा तिसरा बाजू पहिली

३९ कैभेष्टिनागपालामास्यपुलेनै हृदपादिप्रधान राजपुरुष
 ४० सकलवृद्धनगरहृदमानपक्षमठस्थानमठिकाप्रयीविवित
 ४१ श्रीमद्वत्सरराजपुत्रपौत्राद्विस्तृत्युप्रपौत्रेण्डु पालनी
 १०]४२ यमेतदाचमन्त्रार्कमिति ॥ बहुभिर्व्यसुषा मुक्ता राजानि* सगरा
 ४३ दिभिः । यस्य यस्य यदा भूमि तस्य तस्य तदा फलम् ॥ स्वदत्तां
 ४४ परदत्तां वा यो हरेत् वस्तुभराम् । पश्चिद्वर्षसहस्राणि वि
 ४५ टापां जायते कुमि ॥ सामान्यो ऽपि धर्मसेतुर्वृषा
 ४६ नां काल काले पालनीयो भवन्ति* । सर्वानेतान्माभिन*

४७ पार्थिवान्माभ्यो भूयो याचते राममद्व* ॥

छद्मेभेष्टीचा मुलगा रेवणभेष्टी व त्याचा पुत्र लोके भेष्टी, व तिसरा मध्येभेष्टीचा
 पुत्र क्षेत्रेष्टा, त्याचा आदिस्वर्मा या तिपांनीं पूर्वपरंपरागत पालत आलेली किंजल
 व छलीस या दोन गांवांच्या मुक्ताकरिता बाकीस दिनात पादपूजा म्हणून दिले ॥
 याची पुजा म्हणून व जे पूजाद्वय हृदय याच्या सर्पाकडे यावयाचे ते तिपांनीं
 दरवर्षी १ लक्ष मुपादिच्या स्वर्गात यावयाचे । नागेभेष्टीचा भाग मी परिपालन
 करावयाचा माहीं परतु

पापुडील अथ बरोबर लागत माहीं साधारण समजतो तो असा—हृदपादि
 प्रधान राजपुरुषांनीं हृदयनगरात पालविलेले पांच मठ व तीन मठिका पास श्रीरेवण
 कार्य मनुष्येष्टि व अमास्यपुत्र (१) नागपाल यांनी दिलेला भाग मात्र श्रीमद्व
 अवसर राजाच्या पुत्रपौत्रांनी त्यांच्या पुत्र पौत्राकडे आपन्मार्क पालवावा ॥ × ×

* +++ भेष्टिपुत्र आदिस्वर्मा +---गार्गेभेष्टिनी मागे व मयाः पादनीय।
 १ क्षत्रिय शब्दापरेष्टाः नाम वा पाह्यम् । २ यामद्वयनाम । अथवा असेस्त-
 तम् । ३ प्रधानराजपुरुषार्थे मां । पुडील उताऽन्यावदन । ४ असेस्तम्-पुल-
 पुका-वस्तुतेऽनुपपुक्तम् ।

४८ श्रीमन्नागरसन्धिविग्रहवता स्वस्वामिनोऽनुज्ञया श्रीम

४९ दामनसूनुना च कविना श्रीदेवपालेन हि । विस्पष्टं लिखि

५० तं स्वविस्तरसमुत्कीर्णं तथा वज्जडे नाकल्पावधि साधु तिष्ठतुत

५१ रां सर्वैः समं शासनम् ॥ इति मङ्गलमहाश्रीः ॥ ॐ ॥

९८ कल्यारंभ व भारतीय युद्ध

१ भारतीय युद्ध कधी झालें, ह्या चावीचा शोध व निर्णय युरोपीयन लोक गेलीं शंभर वर्षे करीत आहेत. इतकी वर्षे घालवून त्यांनी शेवटी असा निर्बंध करून घेतला आहे की, भारतीय युद्ध इसवीसनापूर्वी फार तर पंधराशे वर्षांपलीकडे झालें नसावें. ह्या निर्बंधाला ते विष्णुपुराणाचा आधार देतात.

यावत्परीक्षितो जन्म यावत्तदाभिषेचनं ।

[१०

एतद्वर्षसह तु ज्ञेयं पंचदशोत्तरं ॥

पंचदशोत्तर किंवा पंचाशदुत्तर अशा अर्थाचे पाठ इतर दोनचार पुराणांत आढळतात. त्यांच्यावर भिस्त ठेवून, व नंद इसवी सनापूर्वी ४०० वर्षे होते असें ठरवून, युरोपीयन शोधक म्हणतात की, भारतीय युद्ध इसवीसनापूर्वी १५०० वर्षे झालें असावें. हें युरोपीयनांचे म्हणणें आपल्या इकडील विद्वानास मान्य नाही. कां की, कलियुगाला प्रारंभ शकापूर्वी ३१७९ व्या वर्षी व संवतापूर्वी ३०४४ व्या वर्षी झाला व त्या च वेळी भारतीय युद्ध झालें, अशा अर्थाची वचनें पुराणांतून, शिलालेखांतून, व ज्योतिषग्रंथांतून अनेक आहेत. त्याचा आधार सोडून, युरोपीयनांचें म्हणणें ग्राह्य करण्यास विशेष कारण दिसत नाही. ह्यावर प्रतिप्रश्न असा उद्भवतो की, परीक्षितोच्या जन्मापासून नंदांच्या अभिषेकापर्यंत १०५०, १०१५, ९५०, [२० वर्गेरे जी काही वर्षे गेलीं म्हणून पुराणात सांगितलें आहे त्याचा अर्थ काय ? युरोपीयन सस्कृतज्ञांच्या पद्धतीप्रमाणें ज्या विधानाची उपपत्ति व सगति आपल्या म्हणण्याला जुळत नाही तें विधान बेधडक क्षेपकात उडवून देण्याचा उपटसुंभ व्यवहार स्वीकारावयाचा की काय ? तर असा प्रकार नाही. युरोपीयनांची उपटसुंभ पद्धती न स्वीकारता, आपल्या इकडील शोधकांचे असे म्हणणें आहे की, पुराणांतील वचनांचा अर्थ युरोपीयन लोक सरुद्धर्शनी करतात तसा नाही यावत्परीक्षितो जन्म

× ॥ श्री वामनाचा मुलगा कवि देवपाल जो सन्निविग्रहाचा अधिकारी त्यानें आपल्या स्वामीचे अनुज्ञेनें स्पष्ट असें लिहिलें व वज्जडानें तें सोदलें. सर्वासह त हें शासन कल्याचे अवधिपावेतों चिरकालिक होवो !!! इति मङ्गलम ॥ इ ॥

इत्यादि वचनांचा अर्थ युरोपीयन लोकांस करता आला नाही, अर्थात् त्यांच्या पु
 कोच्या विधानांनी आपल्या मतांत फेरबदल करून घेण्याची आवश्यकता मासत
 नाही. ह्यावर कोणो प्रतिपक्ष असा करतात की, युरोपीयन लोकांचे म्हणणे एकीकडे
 राहिले. तुमच्यातील व रा अर्थव्यवस्था काळे "यावत्परीक्षितो जन्म" इत्यादि वच
 नांचा आधार घेऊन भारतीय युद्ध इस्वीसनापूर्वी १२०० वर्षांच्या सुमारास झाले
 म्हणून म्हणतात त्याची वाच काय ? तर ह्या प्रतिपक्षावर आमचे हे व म्हणणे
 आहे की, रा काव्यांना हि "यावत्परीक्षितो जन्म" इत्यादि वचनांचा अर्थ युरोपीय
 नांच्या इतका व कळळा आहे सचच, काव्यांचे म्हणणे हि आदर्श कपूल करीत
 नाही. येथे रा काळे विचारतील की, "यावत्परीक्षितो जन्म" इत्यादि वचनांचा सरा
 १०] अर्थ जर मला कळला मतेऊ, तर तो मला कळविण्याची मेहेरपानी करा
 काव्यांची ही विनंति रास्त आहे निचा बहुमान करणे अत्यंत अन्यायचे आहे.

२ वायुपुराणांत साठील श्लोक आहेतः—

महादेवोऽमियेकासु जन्म यावत्परीक्षित* ।

एकवर्षसहस्रं तु क्षेपं पचाशद्वत्सर ॥ १ ॥

प्रमाण वे तथा चोक्तं महापद्यांतरं च यत् ।

अंतरं तच्छतान्यष्टौ पद्विंशच्च समाः स्मृताः ॥ २ ॥

पतत्कालान्तरं भाष्या आध्यान्ता ये प्रकीर्तिताः ।

मविष्महे च संख्याताः पुराणज्ञे श्रुतपिभिः ॥ ३ ॥

सप्तर्षयस्तदा प्राहुः प्रतीपि राज्ञि वे शतं ।

२०] सप्तविंशे शते भाष्या आध्यान्ता तदा पुन ॥ ४ ॥

सप्तर्षयो महायुक्ताः काळे पातिसिते शतं ।

आध्यान्ते सचतुर्विंशे मविष्मति मते मम ॥ ५ ॥

मुख्य मुद्रापे श्लोक ते हे व त्यांचा अर्थ कदाचयाचा आहे वेकी, पहिला व
 तेवढा श्लोक आपाराळा घेऊन युरोपीयन लोकांनी समाधान मानिलेले आहे
 चार्कीच्या चार श्लोकांकडे त्यांनी लक्ष सुद्धा दिलेले नाही अर्थात् अपभ्रंश पुरातन।
 जमेल बघून निगम करू पद्यांच्या वदितमर्षांच्या दुस बापायतेची उपेक्षा केल्यात
 ते म्याप्य व झोईल तरी उपेक्षा रा काळे यांची करता येत नाही कारण, त्यांनी
 पांच हि श्लोक जमेल घाले आहेत व त्यांची सगळी लावण्याचा प्रयत्न केला आहे
 पहिल्या तीन श्लोकांचा अर्थ काळे येणेप्रमाणे करतात --

१०] "(१) महादेवाच्या अमियेकापासून परीभिनीच्या मग्मापर्यंत १५१ वर्षांसाठी

(२) पास प्रमाण, परीभिनीच्या अभियेकापासून महापद्यापर्यंत ८३६ वर्षे साठी,
 असे मानतात (३) इतका व कळ महापद्यापासून आधीच्या अंतापर्यंत साळा

पापांच्या वळी संपाप जे हात तव्हापासून आंध्रांच्या अंतापर्यंत २७००, व
परीक्षितीच्या काळी सप्तर्षि मघांत होते. आंध्रांच्या असेरीस २४
नवरी येतील. ”

असा एकदूर पंचविधानात्मक अर्थ काढे करतात. त्यांच्या मते पहिल्या
ला प्रमाण दुसरे विधान आहे. परंतु हे मत रास्त नाही. अशाकरिता की,
अर्थाचे जे श्लोक मत्स्यपुराणांत आहेत त्यांचा मतलब काळ्यांच्या विधा-
नेपक नाही. मत्स्यपुराणातील श्लोक असे:—

महापद्माभिषेकात्तु यावज्जन्म परीक्षितः ।
एतद्वर्षसहस्रं तु ज्ञेयं पंचाशदुत्तरं ॥
पौलोमस्तु तथांध्रात्तु महापद्मांतरं पुनः । [१०
अनंतरं शतान्यष्टौ षट्त्रिंशत्तु समास्तथा ॥
तावत्कालान्तरं भाव्यं आंध्रांतादापरीक्षितः ।
भविष्ये ते प्रसंख्याताः पुराणज्ञैः श्रुतर्षिभिः ॥
सप्तर्षयो मघायुक्ताः काले पारीक्षिते शतं ।
ब्राह्मणास्तु चतुर्विंश भविष्यांति शतं समाः ॥

श्लोकाचा अर्थ असा:—महापद्माच्या अभिषेकापासून परीक्षितीच्या जन्मापर्यंत
किंवा १५० (जसा अर्थ घ्यावा तसा) वर्षे गेली. त्यानंतर लागलीच
पासून पुलोमन् आंध्र याच्यापर्यंत ८३६ वर्षे गेली. हे दोन काळ मिळून जे-
वढे तेवढा परीक्षितापासून आधान्तापर्यंत गेला. आता, ह्या मत्स्योक्तीत काळ्यांचे
विधान (परीक्षितीच्या अभिषेकापासून महापद्मापर्यंत ८३६ वर्षे झाली) [२०
ठ नाही. उलट वायु ज्याला महादेव म्हणतो त्याला च मत्स्य महापद्म म्हणतो.
वायुपुराणातील पहिल्या तीन श्लोकांचा सरा अर्थ खालीलप्रमाणे आहे:—
ऊर्फ महापद्म याच्या अभिषेकापासून परीक्षिताच्या जन्मापर्यंत १०५० किंवा
वर्षे गेली. महापद्मापासून आधान्तापर्यंत अंतर ८३६ वर्षांचे होते. मत्स्यपुरा-
श्लोकांचे भाषान्तर करिताना, (आधान्तापासून परीक्षितापर्यंत आणखी ति-
न वर्षे गेली) हे वाक्य, मूळांत तसे शब्द नसताना, काळ्यांनी पदरचे घुस-
विले. काळ्यांचे हे कृत्य अशास्त्र आहे, अर्थात् अविश्वास्य आहे, व त्यांच्यावर
ह्या सर्व इमारत डळमळीत आहे. मूळात ‘आणखी’ असा शब्द नाही. “आं-
पासून परीक्षितापर्यंत इतके कालान्तर समजावे ” असा “ तावत्कालान्तर
आधान्तादापरीक्षितः ” ह्या ओळीचा अर्थ आहे. “इतके कालान्तर” म्हणजे [३०
+ ८३६ मिळून १७८७ इतके अंतर. म्हणजे परीक्षितापासून आधान्तापर्यंत
वर्षे झाली असा सरळ अर्थ निघतो. ई. स. ३०० च्या सुमारास आंध्रांचा

अंत झाला असें समजल्यास, परीक्षितीचा काल इसवीपूर्वी १२८७ येतो तो का
 ज्यांना नको आहे त्यांना इसवीपूर्वी १२६३ हा काल द्या आहे इसवीसन २५०
 म आंध्राचा अंत झाला असें समजल्यास, परीक्षितीचा काल इसवीपूर्वी १५३७ येतो
 तो तर काज्यांना मुर्खी व नको कां नको त्यांचे कारण येणेप्रमाणे परीक्षितीच्या
 जन्मापासून १५१ वर्षांचा विशेष काज्यांनी केला, तो १५१ व्या वर्षाला चंद्रगुप्त
 मौर्याचा काळ येऊं लागला, तेव्हा काज्यांनी असें ठरविलें कीं, वायुपुराणोक्त जो
 महादेव तो चंद्रगुप्त होय, नव नव्हे हा शोध केल्यावर आध्यात्मपर्यंतच्या ८३६
 वर्षांचा विशेष पद्धतां काज्यांना असें दिसून आलें कीं, चंद्रगुप्तापासून आध्यात्मा
 पर्यंत ८३६ वर्षे होत नाहींत, फक्त ३२५ + २५० म्हणजे ५७५ वर्षे होतात तेव्हा
 १० जेकाज्यांनी दुसरा असा शोध लाविला कीं, ८३६ हीं पुराणोक्त वर्षे शातवाहनाच्या
 कारकीर्दीचा व इतर आणीक कारकीर्दीचा पोटाला कडून चुकीचीं दिलीं आहेत
 तात्पर्य, शोध व छाटाछाट करतां करतां काज्यांना असें आढळून आलें कीं, वायु
 पुराणोक्त जीं वाक्ये आपण आधाराला घेतलीं तीं सर्व चुकीचीं आहेत, राजांचीं
 नांविं चुकीचीं आहेत, वर्षांची संख्या चुकीची आहे, शब्दरचना चुकीची आहे,
 तात्पर्य, येथून तेथून पुराणांतील वचनें कबळीमोळ आहेत, असा निर्णय काज्यांच्या
 शोधापासून फलित झालेला आहे वायुपुराणोक्त वचनांचा काळे जो अर्थ करतात
 तसा अर्थ कळू नव्हतास असा व निर्णय प्राप्त झालेला, यांत संशय नाहीं तेव्हा,
 असें समजावयाचें कीं काय कीं, वायुपुराणांतील हीं वचनें निष्पक्ष बाष्कळ आहेत
 व त्यांचा विचार करणे केवळ कालहरण आहे ! तर असा प्रकार नाहीं, सरळ अर्थ
 २० जेव्हा असतां उत्तम संगति लाभते कधी लाभते तें सांगतों

आपल्या एकोनएक सर्व ज्योतिष्यांच्या मतें शककालापूर्वी ११७९
 वर्षे कलियुगारंभ झाला तसें व द्वार आणि कळि पांच्या संघास भारतीय
 युद्ध झालें, असें हि एकोनएक सर्व ज्योतिष्यांचें मत आहे भारतीय युद्ध द्वारता
 च्या अती व कळीच्या भारींनी झालें, असें मत आपभगपासून आजपर्यंत केवढे
 म्हणून पोरने ज्योतिषी झाले तेवढ्या सर्वांचे आहे म्हणजे शक १९८ पासून हे मत
 प्रचलित आहे व तत्पूर्वी हि हे व मत प्रचलित होते असें दिसतें कारण, पदपि
 आर्यभट्ट, शक ४२१ पर्यंत कळीची ३६०० वर्षे गेलीं आणि कल्पाची ६ मन्वन्तरे
 व २७३ पुर्णे गेल्यानंतर भारतीय युद्ध झालें असें मानतो, तथापि एका मन्वन्त
 रांत ७२ पुर्णे असतात, असें तो म्हणतो आणि याशेवटच्या विधानाभिरिता, मत्स्यगुप्त
 ३० जेवाला 'धृतिस्मृतिविरोध करणारा' म्हणून दूषण देतो याचा अर्थ इतका व कीं,
 शककालापूर्वी ११७९ वर्षे कलियुगारंभ व भारतीयसधाम झाला, असें मत आर्यभट्ट
 पूर्वी फार प्राचीनकाळापासून प्रचलित होते तात्पर्य, भारतीय युद्ध व पांडव शका

पूर्वी ३१७९ वर्षे झाले, हे मत भारतवर्षात सार्वत्रिक आहे. ह्या मताला अपवादक म्हणून वृद्धगर्गाचा वराहमिहिरादृत श्लोक देत असतात; तो श्लोक असा:-

आसन्मघासु मुनयः शासति पृथ्वीं युधिष्ठिरै नृपतौ ॥

षड्विकपंचाद्वि (२५२६) युतः शककाल स्तस्य राज्ञ श्व ॥

-बृहत्संहिता, सप्तर्षि चार.

ह्या श्लोकाचे भाषान्तर सामान्यतः असे करतात:-युधिष्ठिर म्हणजे पडुपुत्र धर्म-राजा पृथ्वीचे राज्य करीत असता. मुनि(सप्तर्षि) मघानक्षत्री होते शककालात २५२६ मिळविले म्हणजे त्या राजाचा (युधिष्ठिराचा) हि (काल येतो) या श्लोकाच्या ह्या अर्थावरून अशी निष्पत्ति निघते की, शककालापूर्वी २५२६ वर्षे म्हणजे कालि-युगाची ६५३ वर्षे (३१७९—२५२६) गेली तेव्हा पांडव व भारतीय युद्ध झाले [१० इतर सर्व ज्योतिषी भारतीय युद्ध शकापूर्वी ३१७९ वर्षे झाले असे मानतात व गर्ग-वचनाप्रमाणे वराहमिहिर ते युद्ध शकापूर्वी २५२६ वर्षे झाले असे मानतो, असे सरुद्धर्शनी दिसते. दोहो मतात ६५३ वर्षांचे अंतर पडते. अर्थात् ३१७९ हा आंकडा भारती युद्धाचा सरा मानावा की २५२६ हा आंकडा सरा मानावा, असा द्वैधीभाव उत्पन्न होतो. आणि या द्वैधीभावामुळे ह्या दोन्ही आंकड्यांवरचा विश्वास उडून जातो. वराहमिहिर म्हणजे काही लहानसहान व्यक्ति नव्हे, बडे धेंड आहे. तो भार-तीय युद्ध शकापूर्वी २५२६ वर्षे झाले, असे ज्याअर्थी गर्गवचन देऊन सागतो, त्या-अर्थी शक ४२७ त भारतीय युद्धाच्या कालासंबधाने दोन मते होती असे सरुद्ध-र्शनी म्हणावे लागते. परंतु हे केवळ सरुद्धर्शन झाले. वराहमिहिर कलियुगशकापूर्वी ३१७९ वें वर्षीसुद्ध झाले हे मानतो यात तर बिलकुल संशय नाही. म्हणजे वराह-[२० मिहिराला कलियुगाचा ३१७९ हा शकपूर्वकाल इतर ज्योतिष्याप्रमाणे च मान्य आहे. इतर ज्योतिष्याप्रमाणे च वराहमिहिरापुढे श्रुतिस्मृतिपुराणग्रंथ होते. ह्या पुराणग्रंथांत पांडव व भारतीय युद्ध कलियुगारंभी झाले असे स्पष्ट व एककठरवाने सांगितले आहे. अर्थात्, हे पुराणवचन वराहमिहिराला माहीत होते, ह्यात संशय नाही. वराहाच्या पूर्वी नुकता च झालेला जो आर्यभट तो भारतीय युद्ध शकापूर्वी ३१७९ वर्षे झाले असे मानतो. आणि वराहमिहिराला च ते न मानण्याला कारण काय? वस्तुतः कारण तर काहीएक दिसत नाही. ह्यावर कोणी अशी क्लृप्ति काढतात की, वराहमिहि-राच्या वेळी व वृद्धगर्गाच्या वेळी भारती युद्धाच्या कालासंबधाने दोन परंपरा असाव्या किंवा असल्या पाहिजेत. परंतु गर्ग आणि वराहमिहिर ह्यांच्या पूर्वी अशी एसादी परंपरा होती, असे म्हणण्याला गर्गवराहांखेरीज दुसऱ्या कोणाचे प्रमाण नाही. [३० तेव्हा, अशी द्विविध परंपरा होती, असे निःशंक विधान करण्यास मन धजत नाही. तेव्हा गर्गवराहोक्त भारतीय युद्धाचा २५२६ हा शकपूर्व काल संशयित आहे असे

म्हणण्याकडे प्रवृत्ति होते आणि ही प्रवृत्ति साधार आहे, हें हि दाखवून देता येतें
 बराहोदृत वृद्धगर्गाचा श्लोक जो आहे त्यांत युधिष्ठिरे नृपती हा पदांचा अर्थ
 आजपर्यंत काहीं लोक जसा करीत आले आहेत तसा नाहीं युधिष्ठिरे नृपती
 म्हणजे पंडुपुत्र धर्मराजा असा अर्थ कित्येक लोक करतात परंतु, असा अर्थ का
 प्यांत ते संपरोक्ष चुकत आहेत, असें साधार दाखवून देता येतें ब्रह्म व इम"
 प्राच्यमरतेष्ट (२-४-६६) असें पाणिनीय सूत्र आहे हा सूत्रांत युधि
 स्थिराच्या गोत्रापत्यास युधिष्ठिर म्हणार्हे, पौष्पिष्ठिर म्हणु नये, असा उपदेश केलेला
 आहे. युधिष्ठिराचे जे वंशज किंवा वंश त्यांना युधिष्ठिर म्हणत असा पाणिनि
 श्लोक 'युधिष्ठिर' शब्दाचा अर्थ आहे मघियुधिष्ठ्या स्थिरा (८-३-१५) या
 सूत्रावरून दिसतें कीं, पाणिनीला 'युधिष्ठिर' शब्द संज्ञाधक म्हणून माहीत[१०
 होता व ब्रह्मच इत्यादि सूत्रावरून असें दिसतें कीं, भरतकुलांत कोणी युधिष्ठिरहाला
 हें हि पाणिनीला माहीत होते इतकें व नव्हे, तर लौकिक गोत्र उत्पन्न करण्या
 सारखा कोणी युधिष्ठिर नांवाचा भरतकुलोत्पन्न मसिद्ध पुरुष होता, हें हि पाणिनि दश
 वितो असो प्रस्तुत एवढें व आहे कीं, युधिष्ठिराच्या गोत्रापत्याला काहींएक प्रत्यय
 न लावतां युधिष्ठिर हा संज्ञेनें व ओळखीत तात्पर्य, गगबराहोक्त श्लोकांत युधि-
 स्थिरे नृपती या पदांचा अर्थ युधिष्ठिर राजाचा वंशज राजा, युधिष्ठिरमोत्रां
 तील राजा, युधिष्ठिराचा वंशज, असा वस्तुतः आहे हा पदांचा हा वास्तविक
 अर्थ घेतला असतां, गगबराहोक्त उपरिनिर्दिष्ट श्लोकाचा अर्थ येणेमार्गे होतोः—
 शककालांत २५२६ वर्षे निळविला असतां, युधिष्ठिराच्या कुलांत उत्पन्न झालेल्या
 राजाचा काळ येतो अथवा, युधिष्ठिराच्या वंशांत झालेल्या शेवटला राजा या[२०
 श्लोकांत लक्ष्य आहे शकापूर्वी २५२६ व्या वर्षी युधिष्ठिरकुलोत्पन्न शेवटच्या
 राजाचें राज्य संपलें म्हणजे हा वर्षी युधिष्ठिरवंश साम्राज्यापासून भट्ट झाला
 असा हा श्लोकाचा अर्थ आहे पंडुपुत्र जो पहिला युधिष्ठिर राजा तो या श्लोकांत
 लक्ष्य नाहीं हाचा अर्थ असा कीं, कलिकालांत ६५३ वर्षे युधिष्ठिरकुलोत्पन्न
 राजे भारतवर्षांत साम्राज्य करीत होते, व त्यापुढें दुसऱ्या कुलांत साम्राज्य गेलें. हा
 महत्त्वाच्या बाबीला अनुलक्षून हा गगबराहोक्त श्लोक आहे तात्पर्य, हा गगबराहोक्त
 श्लोक इतर पौरुष किंवा पौराणिक प्रतांच्या विरुद्ध नसून, त्यांना अनुसंधादी आहे
 त्यांत एवढी व महत्त्वाची बाब सांगितली आहे कीं, शकापूर्वी २५२६ वर्षे युधिष्ठि
 राजे म्हणजे युधिष्ठिरकुलोत्पन्न राजे झाले आजपर्यंत गगबराहोक्त श्लोकांतिल
 युधिष्ठिर नृपति म्हणजे पंडुपुत्र पहिला धर्मराजा असा अर्थ करून सर्व संशोधक[३०
 पराकाष्ठेच्या पुष्कळप्रांत पडले आतां तो पुष्कळ राहिला नाहीं गगबराह सुनि-
 स्मृतिपुराणज्योतिष्युक व गोष्ट अनुसंधादीत आहेत एवंच, शकापूर्वी ३१०९ वे

वर्षा भारती युद्ध व पांडव झाले, ही बाब भारतवर्षातील गंगवराहासुद्धा, अर्थात् राजतरंगिणीकार कल्हणासुद्धा, सर्व प्रतिष्ठित कालगणकांना बहुमान्य आहे, सावित्री काडीचा हि सशय घेण्याला कागण नाही

३ आता पूर्वोक्त वायुमत्स्यादि पुराणातील श्लोकाचा अर्थ, भारतीय युद्ध शका-पूर्वा ३१७९ वे वर्षा झाले ही श्रुतिस्मृतिपुराणोक्त गोष्ट लक्षांत ठेवून, काय होतो ते पाहू. वायु व मत्स्य ह्या दोन पुराणांतील श्लोकांत तीन बाबी सांगितल्या आहेत: (१) परीक्षिताच्या जन्मापासून महादेव ऊर्फ महापद्म ऊर्फ प्रथम नंद याच्या अभिषेकापर्यंतचा काल, (२) महापद्मापासून पोलोमा आंध्र याच्यापर्यंतचा काल, व (३) प्रतीपापासून किंवा परीक्षितापासून आंध्रान्तापर्यंतचा काल अर्थात्, पहिल्या दोन कालाची किंवा कालान्तराची बेरीज तिसऱ्या कालान्तराबरो- [१० वर असली पाहिजे पहिले परीक्षितापासून महापद्मपर्यंतचे कालान्तर, जसा अर्थ करावा किंवा पाठ घ्यावा तसे, ९५१, किंवा १०१५ किंवा १०५० किंवा १११५ वर्षांचे आहे दुसरे कालान्तर म्हणजे महापद्मापासून आंध्रान्तापर्यंतचे कालान्तर ८३६ वर्षांचे आहे, आणि हा दोन कालान्तरें मिळून जी बेरीज होईल ती तिसऱ्या कालान्तराबरोबर म्हणजे परीक्षितापासून आंध्रान्तापर्यंतच्या कालान्तराबरोबर असली पाहिजे पहिली दोन कालान्तरें किती वर्षांची समजावयाची तें पुराणांनी साक्षात् आंकडे देऊन च स्पष्ट सांगितले आहे तिसरे कालान्तर स्पष्ट आंकडे देऊन सांगितलेले नाही, मोघम सप्तर्षिकालांत शतकांनी सांगितले आहे कालान्तर किती शतकांचे आहे, तें श्लोकाचा सरळ व व्याकरणशुद्ध अन्वय घेऊन ठरविणे रास्त होईल, मत्स्यपुराणातील श्लोक प्रथम घेऊ

[२०]

सप्तर्षयो मघायुक्ताः काले पारीक्षिते शतं ।

ब्राह्मणास्तु चतुर्विंशा भविष्यांति शतं समाः ॥ ४३ ॥

असा श्लोक आहे त्याचा अन्वयः—पारीक्षिते काले शतं ब्राह्मणाः सप्तर्षयः मघायुक्ताः चतुर्विंशाः शतं समाः भविष्याति अर्थः—परीक्षिताच्या काली सप्तर्षींचे एक शतक चालले होते आंध्रान्ती सप्तर्षि मघायुक्त चोवीस शत वर्षे होतील. नुसती चोवीस शत वर्षे होतील असे म्हटलेले नाही, मघायुक्त चोवीस शत वर्षे असे म्हटलेले आहे मघायुक्त चोवीस म्हणजे चौतीस 'मघा' हा शब्द दहा या अर्थी येथे योजिलेला आहे मघा हें दहावें नक्षत्र असल्यामुळे, दहा या अर्थी तो शब्द योजिलेला आहे. वस्तु जितक्या सरुयेची असेल त्या वस्तूचा 'वाचक' शब्द तितकी सरुया दर्शविण्यास सरुतात योजतात. म्हणजे या श्लोकाचा अर्थ असा [३०] होतोः—परीक्षितापासून आंध्रान्तापर्यंत एकदर सुमारे चौतीसशे ३४०० वर्षे गेली.

आतां वायुपुराणांतील बचन चेऊं

सप्तपयो मषायुक्ता काले पारीक्षिते शत ।

आंध्रान्तो सप्ततुर्विंशो भविष्यति मते मम ॥

अर्थ — मम मते पारीक्षिते काले शत, आंध्रान्ते सप्तपयो मषायुक्ता सप्त
तुर्विंशो भविष्यति

अर्थ — माझ्या मते पारीक्षिताच्या काळां सप्तर्षींचे पहिलें शतक चाललें होते,
चोवीस शतकांनीं पुढे जो आंध्रान्त त्याचे ठाईं दुहानांनीं पुढे सप्तर्षी
होतील म्हणजे चोवीस आणि दुहा मिळून चोवीस शतकें पारीक्षिता
पासून आंध्रान्तापर्यंत सप्तर्षींची होतील

१०] वायुपुराणांतील दुसरे बचन प्रतीपापासून आंध्रान्तापर्यंतच्या काळाचें आहे तें
असें : —

सप्तर्षय स्तथा प्राहुः प्रतीपे राक्षि वै शतं ।

सप्तविंशौ इति भाष्या आंध्रान्ता स्ते तदा पुन ॥

अन्वय — प्रतीपे राक्षि (शासति) सति तदा सप्तपयो शत प्राहुः । तदा
आंध्रान्ताः ते (सप्तपयो) पुन सप्तविंशो शतैः भाष्या

अर्थ — प्रतीप राजाच्या वेळीं सप्तर्षी पहिल्या शतकांत होते असें पुराणज्ञ
धृतराष्ट्र लोक म्हणतात तसेंच आंध्रान्ता अर्ती ते सप्तर्षी किंवा पुनः
सप्तर्षीसंशेर्नां गणावें म्हणजे मषांनां ऊक वहा शतकांनीं गणून
पुन म्हणजे वर, शिवाय सप्तर्षीस शतकांनीं आणखी गणावें, म्हणजे
२०] सदतीसशे वर्षांनीं गणावें—सांगण्याचा मुद्दा काय कीं प्रताप राजापासून
आंध्रान्तापर्यंत सदतीसशे वर्षे लोटलीं होती ।

असा ह्या तीन श्लोकांचा व्याकरणशुद्ध व सर्वमशुद्ध अर्थ आहे हा अर्थ
सोडून देऊन, काळ्यांनीं अगदीं विपरीत व मुळाने सोडून अर्थ केलेला आहे
आंध्रान्ता अर्ती २४ वें नक्षत्र असेल, असें काळे म्हणतात ह्या तान श्लोकांत
'नक्षत्र' हा शब्द विलक्षण नाही, सप्त 'शत' हा शब्द आहे (काळे, पृष्ठ १८८,
दुसरा प्यारा) तसें 'मषा' या शब्दाचा अर्थ हि काळ्यांच्या प्यानांत आल्या
भाई 'मषायुक्ता' मषायुक्ता अर्था पुढेच ह्या पौराणिक श्लोकांत बारबार केलेली
आहे सप्तर्षी जर मषांत सदांच आहेत, तर त्यांची तपूक स्थिति बारबार सांग
ण्यांत मतलब काय ! बरे, तें सापेक्षतः स्थिर नसून चल आहेत असें मानिले, तर
१०] 'मषायुक्त' या विशेषणांत कांहीं व अर्थ रहात नाही युधिष्ठिर राजाच्या काळां
म्हणजे धर्म राजाच्या काळां सप्तर्षी मषांत होते म्हणून गगनवाह सांगतात (लौकिक

चुकीचा अर्थ). परीक्षिताच्या वेळी सप्तर्षि मघात होते म्हणून वायु व मत्स्य सागतात आणि प्रतीपाच्या वेळी हि सप्तर्षि मघात म्हणजे पहिल्या शतकात होते असें वायु सागतो. शेवटला युधिष्ठिरवशातला राजा असा अर्थ युधिष्ठिरनृपति या शब्दाचा केला, तरी सप्तर्षि पुनः मघात आहेत च तसें च शंकर बाळरुष्ण दीक्षित (भारतीयज्योतिषेतिहास, पृष्ठे ११८।११९) सागतात की, गर्गाला सप्तर्षि मघात दिसले म्हणून त्यानें शकारभी युधिष्ठिरास २५२६ वर्षे झाली असें ठरविले. तात्पर्य, मघायुक्ताः, आसन् मघासु, वगैरे शब्दप्रयोगांचे योग्य अर्थ पाहिले पाहिजेत, आणि नंतर पौराणिक व इतर श्लोकांचा अर्थ करावयास गेले पाहिजे. उदाहरणार्थ, आसन् मघासु इत्यादि श्लोक च ध्या ह्या श्लोकाचा सारा अर्थ असाः—युधिष्ठिर-वशातील शेवटल्या राजाच्या काली सप्तर्षि दहाव्याशतकात होते दहावे शतक [१० कोणापासून ? तर वायुपुराणोक्त प्रतीप राजापासून युधिष्ठिरवश कलिकाल ६५३ त सपला व धर्म राजापूर्वी प्रतीप तिसऱ्याशतकात होता म्हणजे ६५३+३००=९५३ शेवटला युधिष्ठिरवशीय राजा प्रतीपापासून दहाव्या शतकात होता, असा सारा अर्थ मला दिसतो प्रतीप हा कोणी तरी प्रख्यात राजा आहे; नाही तर त्याच्यापासून आघ्राचें अंतर सागण्यात वायूचा काहीएक मतलब दिसत नाही परीक्षितापासून आघ्र न्ताचे अंतर वायु सागतो तें ठीकच आहे परीक्षित हि प्रसिद्ध होता व आघ्रान्त ही गोष्ट हि प्रसिद्ध व चित्ताकर्षक होती, असो. तेव्हा, श्लोकाचा सरळ अर्थ केला असता निष्पत्ति येणेप्रमाणें होते.—प्रतीपापासून आघ्रान्तापर्यंत कालान्तर ३७०० (सद्तीसशें) वर्षांचे आहे व परीक्षितापासून आघ्रान्तापर्यंतचें अंतर ३४०० (चौतीस-शें) वर्षांचे आहे

[२०

४ पुराणोक्त तिसरें कालान्तर एणेप्रमाणे ३४०० (चौतीसशें) वर्षांचे आहे. तेव्हां पुराणोक्त पहिल्या कालान्तराची व दुसऱ्या कालान्तराची बेरीज ३४०० आली पाहिजे पैकी दुसरे कालान्तर महापद्मापासून आघ्रान्तापर्यंतचे ८३६ वर्षांचे आहे. ३४०० त ८३६ वजा करिता बाकी २५६४ रहातात. म्हणजे परीक्षिताच्या जन्मापासून नदाभिवेकापर्यंत २५६४ वर्षे सुमारे एवढ्या च करिता म्हटले आहे की, पुराणांत मोघम सप्तर्षिकालशतकानां गणना केली आहे, नकी वर्षे सांगितलेली नाहीत. आतां पुराणोक्त पहिलें कालान्तर ९५१ किंवा १०१५ किंवा १०५० किंवा १११५ वर्षांचे आहे, २५६४ वर्षांचे नाही. तेव्हा, हे कूट कसे उकलावयाचे ? हेंतर उघड आहे की, एकमेकांच्या पडताळ्याकरिता तीन निरनिराळी कालान्तरे ह्या पुराणोक्त श्लोकात दाखल केलेली आहेत. ह्या तीन निरनिराळ्या कालान्तरांपैकी [३० तिसरें कालान्तर सप्तर्षिकालगणनेनें सांगितलें आहे, व दुसरें कालान्तर सामान्य प्रचलित ३६५ दिवसाच्या वर्षानीं सांगितले आहे. पहिलें कालान्तर मात्र साप्तर्षिक

हि नाही व सामान्यवार्षिक हि असलेलें दिसत नाही तें सामान्य-वार्षिक असतें तर तें + ८३६ = ३४०० असें समीकरण सुस्पष्टीत वसलें असतें परंतु, तसें तें वसत नाही १०५० + ८३६ म्हणजे ३४०० वर्षे कांहीं होत नाहींत त्या अर्थी ह्या पद्धत्या कालान्तरांत कांहीं तरी गूढ आहे व हें कालान्तर दुसऱ्या दोन कालान्तरांहून निराश्रया व एसाद्या कालगणनेनें सांगितलेलें आहे, असा तर्क करावा लागतो ही कालगणना कोणत्या स्वच्छपाशी असेल, तें पाहिलें पाहिजे ३४०० त ८३६ वजा जातो २५६४ उरलात श्लोकांत, समजा, १०१५ वर्षांचें परीक्षिताच्या जन्मापासून नव्यामियेकापर्यंतचे कालान्तर सांगितलें आहे तर १०१५ = २५६४ (झुमारे) कोणत्या कालगणनेनें होतलं हें शोधावयाचें आहे श्लोकांत असें एक १०] हापक आहे की, हें कालगणन पुराणज्ञ व धुतर्पि अशा पुरुषांच्या तोंडून ऐकिल्लें नमूद करून ठेविलें आहे पुराणज्ञ म्हणजे पुराणेतिहासज्ञ व धुतर्पि म्हणजे ऋषींच्या तोंडून ज्यांनीं माहिता मिळविली ते अशा पुरुषांनीं जे कालगणन सांगितलें तें वेधे आपण नमूद करतो, म्हणून बापू सांगतो हें ऋषींच्या कालचें जुनेपुराणें अधवा प्राचीन कालगणन कोणतें ? वेदांग ज्योतिषकारां एक पंचसप्तसत्तरात्मक काल गणन असे त्याला युग म्हणत त्या युगांतील प्रत्येक सप्तसराचे दिवस पांच पंचवीस दिवसांच्या तफावतीनें बघुन सारखे असत ह्या पंचसप्तसत्तरात्मक युगांतील सप्तसराचीं प्रस्तुत मुद्दयांतील कालगणन केलेलें असण्याचा संभव नाही की की, पंचसप्तसत्तरात्मक युगांतील सप्तसरांची १०१५ सप्तसरां मोजते, तत्रापि कार तर सामान्य दोनचार वर्षे कमीअधिक होतील २५६४ सामान्य वर्षे होणार नाहींत २०] काट्यांनीं चार वर्षांचें एक युग वेदिक कार्ती असे त्यांतील वर्षे ३६५.२ दिवसांची असत, अशी एक कल्पना काडिली आहे ही कल्पना सरी घडून घालेलें, तत्रापि तिनें १०१५ वर्षांचा २५६४ वर्षे होऊं शकत नाहींत तेव्हां भारतयुद्धकार्ती किंवा युधिष्ठिरवशकार्ती किंवा वेदकार्ती दुसरे एसावे कालगणन असावे, अशा कल्पना करणें भाग पडतें ती कल्पना आपल्या पुढें मांडण्याचें धाण्य मी करीत जाई आपल्या चिकित्सक मजरेला ती कितपत पसंत पडते तें पहावें

प्राचीन कार्ती म्हणजे वेदकार्ती ऊर्फ भारतयुद्धकार्ती युगांनीं गणना करीत, हें प्रसिद्ध आहे गणपराशरादि ज्योतिषी व वेदांगज्योतिषकार पंचसप्तसत्तरात्मक युग घरीत कित्येक वेदिक ज्योतिषी चार सप्तसरांचें युगमानात बघून कित्येक वेदिक कालीन टोफ हाडून हि जास्त सप्तसरांचें युग मानीत असें दिग्दर्शन भगवेदान १०] (१-१५८-६)

दीर्घतमा मामतेषो जुनुषान् दशमे युगे

असें वाच्य आलेलें आहे दासतमा मामतेष दहाव्या युगांत म्हातारां जाता, असा ह्या वाक्याचा अर्थ आहे त्यावर शंकर याच म्हणून दासित म्हणताना की, पांच

वर्षांचें युग घेतलें, तर ५० व्या वर्षीं दीर्घतमा मामतेय म्हतारा झाला असें होईल तें तर कर्मापणा दाखविणारें आहे. ऋचेचा काही तरी वैशिष्ट्य ऊर्फ स्तुति दर्शविण्याचा हेतु आहे. सवच ह्या मंत्रात युग म्हणजे १० वर्षांचें मानणें अपरिहार्य आहे (भारतीयज्योतिषाचा इतिहास, पृष्ठ २४) हा अभिप्राय इ.स. १८९६ साली दीक्षितानी दिलेला आहे. १९१२ साली Maedonell व Kerth आपल्या Vedic Index नांवाच्या सूचीत (Vol II, P. 192) म्हणतात:- The expression दशमे युगे applied To दीर्घतमस्, in this passage must mean ' tenth decade ' of life युग म्हणजे दहा वर्ष ह्याखेरीज दुसरा अर्थ ह्या स्थली संभवत नाही व शक्य नाही अर्थात् वैदिकसमाजात एके काली दहा वर्षांचें युग मानीत, असें विधान करण्याला शक्तिमान् आधार आहे [१० पाच वर्षांचें व चार वर्षांचें व कदाचित सहासान वर्षांचें जसें निरनिराळ्या ऋाळी युग मानीत त्याप्रमाणें च एके काळी दहा वर्षांचे युग मानीत, हें निःसंशय आहे. सामान्य दहा वर्षांच्या ह्या युगाचे चार भाग करीत पहिल्या भागाला कृत म्हणत, दुसऱ्याला त्रेता म्हणत, तिसऱ्याला द्वापर म्हणत व चौथ्याला कलि म्हणत. कलि म्हणजे आपले सामान्य एक वर्ष, द्वापर म्हणजे दोन वर्षे, त्रेता म्हणजे तीन वर्षे, व कृत म्हणजे चार वर्षे. मिळून दहा सामान्य वर्षांचा जो कालममूह त्याला युग म्हणत. ह्या दहा वर्षांच्या युगात चार पोटयुगे असत आणि त्या प्रत्येक पोटयुगाला युग किंवा वर्ष ही संज्ञा असे

कृतयुग किंवा कृतवर्ष = पहिले वर्ष = ४ सामान्य वर्षे	
त्रेतायुग किंवा त्रेतावर्ष = दुसरे वर्ष = ३ सामान्य वर्षे	[२०
द्वापरयुग किंवा द्वापरवर्ष = तिसरे वर्ष = २ सामान्य वर्षे	
कलियुग किंवा कलिवर्ष = चौथे वर्ष = १ सामान्य वर्षे	
चतुर्युग ऊर्फ युग	= १० सामान्य वर्षे

ह्या एकेक सामान्य वर्षांनीं वाढत जाणाऱ्या वर्षांनीं कालगणना करीत गणित-श्रेढीनें वाढत जाणाऱ्या ह्या वर्षांनीं कालगणना घेणेप्रमाणे करीत. ह्या गणनेची चार वर्षे म्हणजे सामान्य दहा वर्षे, चाळीस वर्षे म्हणजे सामान्य शंभर वर्षे, पन्नास वर्षे म्हणजे सामान्य सवाशे वर्षे तात्पर्य, ह्या कालगणनेचे एक वर्ष म्हणजे आपली सामान्य अडीच वय ही श्रेढी वर्षे घेतली असता, महाभारतातील काही वचनांचा मेळ मोठा समर्पक वसतो अज्ञातवासासुद्धा पांडवांचा राज्यभ्रम एकदूर तेरा वर्षांचा तेराव्या वर्षाच्यानंतर चौदाव्या वर्षी द्वापराच्या अमदानीत भारतीय युद्ध झालें [३० व युद्ध संपल्यावर कलिवर्ष आलें,

कलियुग = धम राजाच्या राज्याचे पहिले वर्ष

द्वापरान्त = युद्ध

द्वापरान्तचे पहिले वर्ष म्हणजे एक वर्ष = अज्ञातवास

श्रेता	३	} १२ वर्षे वनवास
स्त	४	
कलि	१	
द्वापर	२	
श्रेतार्थी	२	

श्रेतांत वनवास सुरू झाला म्हणजे वनवासांत श्रेता द्वापर व कलि येतात,
 १०] युद्धांत द्वापर येतो व नंतर अचिरान् कलि येतो तीर्थयात्रेत असता दोन स्थळीं
 श्रेता व द्वापरांचा सावे येतो (काळे-पृष्ठ २५९) परंतु, हा काही अव्यक्त मुद्द्याचा प्रश्न
 नाही. भारतप्रभात नानाप्रकारची वचनें नानाकाळीं लिहिलीं असण्याचा संभव आहे
 तेव्हा, एसाद्वोन स्थळीं कोणत्या हि एसाद्या काळगणनेनें सनपक मेळ घसला असें जरी
 प्रत्ययास आले तशापि त्याचें मोठेंसें महत्त्व आहे, अद्यांतला माग नाही मुख्य
 मुद्दा एवढाच कीं, भारतयुद्धकाळीं एक कालगणना अशी होती कीं तिचें सरासरा
 च्या मानाचें एक वर्ष म्हणजे आपलीं अडीच वर्षे ह्या हिशोबान् पहातां, वायुपुराणां
 तील १०१५ वर्षे म्हणजे सामान्य २५ ७३ वर्षे होतात म्हणजे परीक्षिताच्या
 जन्मापासून नन्दाभिवेकापर्यंत २५१७३ वर्षे सुमारे गेलीं असा वायुपुराणांतील पूर्वोक्त
 प्रथम श्लोकाचा अर्थ होतो हीं वर्षे निव्वळ सुमाराचीं आहेत नव्ही नव्हीत कीं
 २०] कीं, सात्त्विक ३४०० वर्षे हि सुमाराचीं च आहेत नव्ही नव्हीत परीक्षितापासून
 आध्रान्तापर्यंत ३३० पासून ३४०० पर्यंत काळ गेलेल्या आहे निव्वळ ३४००
 हि नाहींत व निव्वळ ३०० हि नव्ही नाहींत ह्या दोन अंतरांमध्ये कोणता तरी संख्या
 आहे ती संख्या कोणती तिचा छद्म पदनात्रयानें लावू चद्रगुप्त भोय सुमारे
 इसवी सनापूर्वी ३२१ व्या वर्षी राज्याभिषेक झाला पुराणांमार्फत तत्पूर्वी १००
 वर्षांनीं महापद्म नंदाचा अभिवेक झाला म्हणजे शकापूर्वी (३२१+७८+१००)
 ५०० व्या वर्षी नदाभिवेक झाला भारतायुद्धकाळ ३१७९ तून नदाभिवेकाळ ५०
 वजा करितां २६७९ रहातात हे अंतर सुमाराचेंच धरावयाचें आहे १०१५
 सुगर्वें म्हणजे २५३७३ सामान्य वर्षे होतात तेव्हा १००० सुगर्वें जर धरिलीं
 तर २६२५ सामान्य वर्षे येतात ३१७९ तून २६२५ वर्षे वजा
 ३०] करतां शकपूर्व ५५४ वर्षे नंदाभिवेकाची येतात हीं पूर्वा ७०० च्या जवळ
 जवळ च आहेत तेव्हा वायुपुराणांत १००० किंवा १००१ हा आंकडा उरून
 असावा असा अंदाज होतो आध्रान्तापर्यंत (परीक्षितजन्मापासून) ३४०० वर्षे
 धरिलीं व त्यांतून ८३६ वर्षे नंदाभिवेकापर्यंतची (आध्रान्तापासून) वजा केली,

तर २५६४ रहातात व ही वाकी पूर्वीक युगवर्ष १०१५ पासून निघालेल्या २५३७^१ वर्षांच्या जवळजवळ येतात युरोपीयन शोधाच्या साहाय्याने पहाता परीक्षितापासून नदाभिषेकापर्यंत २६२५ सामान्य वर्षे गेलेली दिसतात, व पुराणवचनाप्रमाणे पहाता २५६४ वर्षे गेलेली दिसतात. दोन्ही मेजात सुमारे ६० वर्षांचे अंतर पडते. परंतु, सर्व च बोलणे-युरोपीयन व पौराणिक-जेथे केवळ अंदाजाचे च आहे, तेथे इतके, किंवा वाढून हि जास्त अंतर पडल्यास आश्चर्य मानावयास नको. तात्पर्य, वायुपुराणांतील पहिल्या श्लोकातील कालगणना दशसवत्सरात्मक युगगणनेची आहे. परीक्षिताच्या जन्मापासून आध्रान्तापर्यंत जे कालान्तर गेले ते पटताच्याकरिता तीन निरनिराळ्या कालगणनांनी पुराणकारानी सांगितलेलं आहे. (१) दशसवत्सरात्मक युगगणना, (२) [१० सामान्य वर्षांची कालगणना, व (३) साप्तवार्षिक कालगणना. एवच, सिद्ध काय झाले, तर पुराणांच्या व ज्योतिषाच्या सार्वत्रिक मताने (१) कलि व भारतीय युद्धशकापूर्वी ३१७९ वे वर्षी सुरू झाले, (२) तेथपासून ६५३ वर्षांनी युधिष्ठिरवश समाप्त झाला, (३) तेथून म्हणजे युद्धापासून सुमारे २६०० वर्षांनी नंदाभिषेक झाला, (४) नंदाभिषेकापासून ८३६ वर्षांनी आध्रान्त झाला, व (५) युधिष्ठिरवश समाप्तीपासून २५२६ वर्षांनी शातवाहनशक सुरू झाला इतक्या पाच वाची पुराणे सांगत आहेत.

५. आता किंचित् राजतरंगिणीकडे बघू तीत कल्हणाने खालील श्लोक दिले आहेत:—

अष्टषष्ट्यधिकामब्दशतद्वाविंशतिं नृपाः । [२०
अपीपलन्स्ते काश्मीरान् गोनर्दायाः कलौ नृपाः ॥
प्रायः स्तृतीयगोनर्दादारभ्य शरदां तदा ।
द्वे सहस्रे गते त्रिंशदधिकं च शतत्रयं ॥

ह्या श्लोकाचा अर्थ करतांना रा. काले २२६८ बद्दल १२६८ ज्ञानतः किंवा अज्ञानतः लिहून (काले-पृष्ठ २४३) मोठी चूक करून बसले आहेत. ह्या श्लोकाचा अर्थ असा:— काश्मीरात गोनर्दादि राजानी २२६८ वर्षे राज्य केले आणि तृतीय गोनर्दापासून शक १०७० पर्यंत २३३० वर्षे गेली. गर्गवराहोक्त २५२६ शकपूर्ववर्षी युधिष्ठिरवंशीय पांडव राजा असता गोनर्दादि राजे काश्मीरात राज्य करूं लागले. त्यांनी २२६८ वर्षे राज्य केले. म्हणजे शकपूर्वक (२५२६ -- २२६८) २५८ वर्षांपर्यंत राज्य केले. नंतर यवन, बाल्हीक, शक, वगैरे म्लेच्छांचे व इतरांचे [३० राज्य त्या देशात झाले. तिसऱ्या गोनर्दापासून शक १०७० पर्यंत २३३० वर्षे गेली.

म्हणजे तिसरा गोनद शकपूर्व १२६० त राज्य करता आला असा सरळ अर्थ या श्लोकाचा आहे

वि का राजवाडे

९९ निंबगांव येथील श्रीखडोबा

मोज निंबगांव पुण्यापासून सुमारे बारा कास असून खेडाहून तीन कोसांवर आग्नेय्या दिशेस मीमा नदीचे कांई आहे. या गांवची मूर्त चंद्रचुडांकडे इनाम असून तथं त्याचा चिरेषदी तथंदाचा जगा वाढा व त्यातील काम पाहण्यालायक आहे. गांवाचे उत्तरेस सुमारे अर्ध मैलावर टेकड्यावर थोसडोपाचे देवालय आहे. मुख्य देवालायास लागून व शेजवर वसामादप असून मार्गे पाठर्मितसि म्हाळसा १०] वाईचे लहान देवालय आहे. शेजवर व सवामादप पांचवगडी घडाव काम फार प्रेक्षणाय आहे. मोवताळीं चिरेषदी, काट] असून पूषपाश्रिम १९५ फूट, दक्षिणोत्तर ११० फूट व उष्वा २४ फूट घाममाणे अनुक्रमे त्याचा लांबी, रुंदी व उंची आहे. तटाचे आतून ओवऱ्या आहेत व पूषदराजावर नगारखाना आहे. नगारखाना रोज चालू असून त्याचद्वल त्यास घडोदे संस्थानकडून इनाम जमीन आहे. देवा कडे सुमारे पसतास एकर जमीन इनाम चालत आहे. तटावरुपर पूषदराजाजवळ व म्हाळसायाइचा माळ हगडे प्रधान पार्श्व दळक आहे. येथे गळेरुकाचे नेवेय दास वितात कारण असे नेवेय तगाचे आंतोल देवालयति हाण्याची मनाइ आहे. या प्रधानाचे देवळात असलेली मूर्ति ज्याने सग बांधला ता मेत्यावर त्याचे घापकोने त्याची प्रतिमा मसविली अशी दंतकथा बृद्ध लोक सांगतात. महार, मांग, पांमार, २०] वगैरे जातीचे लोक देवालयति जात नाईत त्याचेकरिता "पाडुका" (पाडुका) बाहेर आहेत. येथून साली उत्तरण्यास पापऱ्या आहेत परंतु त्या चालू माईत कोटाच बाहेर गुरव व मगत पांशी वसति आहे. तटाबाहेर बायव्य कोप न्यास जुमी विझीर आहे, परंतु ती इली उपयोगति माई. मुख्य देवालय मसिद्ध १०] गंगोपा सात्पा चंद्रचुड यांनी शक १६९१ मध्य बांधल व बांदतार्ती करस शक १६६२ मध्य बांधला (लेंसाक ५ ६ व ७) नगारखाना, कोर वगैरे फत्तसिंगाव गायकवाड यांनी बांधल (लेंसाक ८) दीपमाझा तीन आहेत (भा० इ० सं० मंडळाचा अडपाल शक १८३२ फात ३० व लेंसाक १० पहा) पोकीत पांद्णी देण्याकरिता दगडी सांवाप दोन चपुत्रे आहेत. तळपरे चार आहेत. घडगींदिन आहेत. देवार्थी निरसीम भक्त एक मुरळी होती तिचे धडग दक्षिणेस आहे व बायव्य

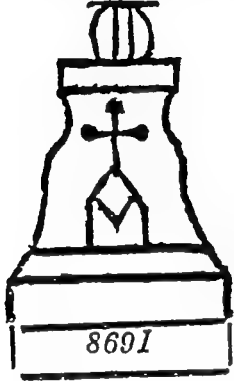
कोपन्यातील बहुधा गायकवाडापैकी कोणाचे तरी असावे असे वाटते (लेखांक ९) सभामंडपाचे बाहेर एक " फिरगाण " घटा आहे.

तीवर
आहे.
लुटी-

अशी आकृति असून 8691 (८६९१) असा हयजीत आकडा घट्याची आकृति खालीलप्रमाणे आहे. हा घटा वसईच्या किल्ल्यातील पैकी असल्याचे तेथील माणसे सांगतात. याच सुमारास देवालय

बाधले असल्यामुळे कदाचित हा घटा " फिरगाण " असण्याचा पुष्कळ संभव आहे.

देवाचे उत्पन्नाबद्दल गुरव व भगत याचा तटा पडल्यावरून देवाच्याचे मालक चशवतराव गगाधर ऊर्फ दादाजी गगाधर चंद्रचूड यांनी देवालायातील उत्पन्नावर जप्ती केली व गुरव-भगताकडून देवळातील सामान आपल्या ताब्यात घेतले. त्या सामानाचे यादीत " ६ घटा सहा पौ एक फिरगाण, व बाकी साव्या पाचप येकूण " असा उल्लेख आहे, त्यावरून हा घटा फिरगाण असावी याबद्दल शका उरत नाही. हल्ली

असलेल्या ठिकाणी देव येण्यापूर्वी जवळ च दावडी या गावी असुडमल डोंगरावर आले. तेथून धामणटेकचे टेकडीवर आले नंतर देवालायाच्या पाठीमागच्या कडेपठारावर येऊन नंतर हल्लीच्या ठिकाणी आले, अशी वद्द माणसे परंपरागत आलेली दतकथा सांगतात. हल्लीचे देवालय बाधण्यापूर्वी हेमाडपती लहान देवालय असून जवळ च पडशाळा होती. सदर देवालायावर वरचेवर विजा पडतात असे दिसते. शक १६८७ मध्ये गंगोबा नात्या चंद्रचूड यांनी " श्रीमार्तंडाच्या देवळाचा कळस विजेने पडिला होता तो नवा केला " (लेखांक ११) सुमारे ७०।७५ वर्षांपूर्वी पश्चिमद्रवाजावर [२० व सुमारे २५।३० वर्षांपूर्वी देवाचे शेजमदिरावर वाज पडली असे वद्द माणसे सांगतात. गेल्या साली पूर्वद्रवाजावरील नगरखान्यावर पडली देवळावरच विशेषेकरून वाज का पडावी ह्याचे कारण समजत नाही प्रत्येक सोमवती अमावास्यास देव भीमेवर स्नानास येतात. दसऱ्याचे दिवशी मोठ्या समारंभाने देवाची पालखी गावात येऊन जाते. गायकवाडाकडून देवाप्रीत्यर्थ काही नेमणुकी खर्च चालू आहे. तेथे गायकवाडाची टाकी सतत चालत असे. तिसरी दीपमाळ बाधणारा निवगावचा रहिवासी रा० देवबा शिंदे यास कायम टाकीबद्दल अगदी अलीकडे सुद्धा गायकवाडाकडून वर्षासन मिळत असे. एखादा मनुष्य एकसारखा बोलू लागला तर त्यास " तुझी गायकवाडाची टाकी पुरे कर बोवा । " असे म्हणतात हल्ली ही टाकी बंद आहे. येथे माथी व चौत्री पोर्णिमानिमित्त मोठी यात्रा भरते [३०

त्या घेई तीनचार महिन्यांपासून साठ पाळून पुढे धनवून तयार केलेले पैल गाडपास जुपून गाडपास गव माणसें बसवून टेंकडीवर सहकाळ घांतून एकमेकांच्या भवाओडीनें भरघाव घोड्याप्रमाणे नेतांना पाहून फार मजा वागते कांहीं गाड्यांवर नवसाचे बगाड व गळ असतात पूर्वी नवस मृणून या बगाडावरील गळ पाठीस टोंघून धेऊन तसेंच छत्कत जाऊन देवाथें दशन घेत असत दशनानंतर जेथे गळ नोंबला असेल तेथे देवाचा भंडार गळीत असत, त्यामुळे जन्म होती किंवा नष्टती अस वाटत असे ईशज सरकाराचे अमलांत ही गळ टोंघून वेण्याची चाल बंद पडली यात्रेनिमित्त सर्व प्रकारच्या मालाची दुकान येतात मत्पेक दुकान दारापासून त्याच्या मालाबद्दल शेष सरकार (इनामदार) पागील-कुळकर्णी, सुनार १०] पलुते वारे पास मिळत असे (लेखांक २)

लेखांबद्दल विशेष खुलासा

लेखांक १ - यांत मौजे निंबगांव येथे श्रीसडेराव देव निसी शक १३८७ मार्ग शीव शुद्ध पंचमी शनिवार रोजी कशा रीतीनें प्रकट झाले बाबद्दल उल्लेख आहे कागद व लिपी शिवकालीन आहे

लेखांक २ - यांत गुरव व मगत यांचे मांडण झुकून देवाथें उत्तम विजापूरचा सरदार दिलावरसान (शक १५०५-१५१२) याचे कारकीर्दीत सर कारजमा झालें त्याचा मोकर पंताजीपंत यानें कदीमचा कर दर माणशीं बीड छका होता तो तीन रुके केला पुढें दिलावरसान याची कारकीर्द सात वर्षे सान्मानंतर इामीदसान (शक १५१३) या सुम्याची

२०] व्यवस्था पाहू लागला तेव्हां त्याचा कारकून रामा... यहाळ यानें कदीमप्रो दरमाणां बीड एक्याप्रमाणें कर ठरवून त्याप्रमाणें यात्रेची कमावीस केली मूळ कागद व लिखाण शिवकालीन आहे यांत देवास येणाऱ्या हरएक वस्तूवर कोणाचा कितपत झुक असे व दुकानदार पासून घेतलेली शेष व रोकड यांवर दिवाण, मोकदम, कुळकर्णी, श्रे, मतुत वगैरे यांचा हक्काना कसा असे हें स्पष्ट आहे

लेखांक ३ - धामणटेकची टेंकडी निंबगांवापासून इशाम्येस सुमारे दोन मैलां पर आहे तेथे पादुका असून त्यावर दहानदेऊळ आहे वक्षिमाळ हि आहे संडोया देव पूर्वी येथे होते या समजुतानें व गोसाशीकर महाराजें येथे पादुकांची स्थापना केली असावी

१०] लेखांक ४ - शक १६२२ पौष शुद्ध १२ मंगळवारी आंगजेय यादशाहोप शिपाई यानीं देवाचा महप व वळस पाडला नंदी कोडला देवाचा लेप कोडला स्वयंभू लिंगास माघ धऊ टाबला नाहीं

लेखांक ५ - यांत देवालयचे कामास प्रारंभ केल्याचा मुहूर्त फाल्गुन शुभा १२ शक १६६० दिला आहे.

लेखांक ६ - शिलालेख - मुख्य देवळाचे मागे पाठभितीस म्हाळसावाईचे देवा-
लयावर दोन वाजूस दोन श्लोक दगडावर कोरलेले आहेत. सदर शिला-
लेख रा. विश्वनाथ काशीनाथ राजवाडे यांनी लावण्याचा प्रयत्न केला व
लागलेल्या भागावरून हे देऊळ थोरले मल्हारराव गायकवाड यांनी बांधले
असे अनुमानाने लिहिले (भा इ स. मडळाचा शक १८३२ चा अह-
वाल पृष्ठ ३८ पहा), परंतु ते चुकीचे आहे, हे या सबब शिलालेखावरून
सहज सिद्ध होते. माझे इतिहाससंशोधक मित्र रा पांडुरंग नरसिंह पटवर्धन
हे निंबगावी मजकडे आले. त्या वेळी त्यांनी सदर शिलालेखाचा भाग [१०
म्हाळसावाईचे देवळाचे गच्चीत गेलेला उकरून काढून दोन तीन दिवस
अत्यंत परिश्रम घेऊन सर्व लेख लावला. गगोबा तात्या चद्रचूड यांनी
खंडोबाचे शिखराचे देवालय शक १६६१ मध्ये बांधले, गेंडेटायकर
(मुंबई गेंडेटायर व्हा. १८ भाग ३ पान २६२ वर) सदर देवालय गोविंद-
राव गायकवाड यांनी बांधले असे म्हणतो ते हि अर्थात चुकीचे ठरते

लेखांक ७ - देवालयाभोवती फरशी करण्याचा मुहूर्त दिला आहे. तो शक
१६६२ मधील आहे.

लेखांक ८ - हे पत्र फत्तेसिंगराव गायकवाड यांनी आपल्या मातुश्रीस पाठविलेले
आहे यात नगरखाना वगैरे कारखाना चालू असल्याबद्दल उल्लेख आहे.
पत्रावर तारीख मित्ती वगैरे काहीच नाही. तथापि ज्या अर्थी फत्तेसिंग- [२०
राव तारीख २१ डिसेंबर सन १७८९ इ. रोजी वारला त्या अर्थी त्या-
पूर्वीचे हे पत्र होय.

लेखांक ९ - दादाजी गगाधर चद्रचूड यास त्याच्या कारकुनाने पाठविलेल्या एका
पत्रापैकी मजकूर घेतला आहे. गायकवाड मार्तंडापाशी थडगे बांधतात
वगैरे लिहिले आहे. कोणाचे थडगे बाबद्दल स्पष्ट उल्लेख नाही.

लेखांक १० - जायाजी पाथरवट चासकर याचे हे पत्र आहे. याने पहिली दीप-
माळ बांधली हा उत्तम कागगीर होता.

लेखांक ११ - श्रीमार्तंडाच्या देवळाच्या कळसावर शक १६८७ मध्ये वाज पडली
म्हणून गगोबा तात्या चद्रचूड यांनी नवा कळस केला. त्या कामाचा
हिशेब (अपूर्ण) आहे. [३०

वरील लेखांपैकी ५, ७, ९ व ११ हे कागद श्री० चद्रचूडांच्या दप्तरापैकी

आहेत, व १, २, ३, ४, ८ आणि १० हे अत्यंत महत्त्वाचे कागद निर्मणाव घेधील कुलकर्णी रा सावळाराम मिर्जाजी टहू यांनी आपली सर्व जुनीं दप्तरें विशेष आस्थेन दाखविलीं त्यांतून निघवलेल्या कागदांपैकीं आहेत या त्यांच्या आस्थेबद्दल व घर दिलेली माहिती त्यांनीं परिश्रमानें मिळवून दिव्याबद्दल मी त्यांचा फार ऋणी आहे

गं ना सुसुमदार

श्रीमार्तंड

लेखांक १ शके १३४७ कुघन नांव सप्ततरे मागसर शुध ५ शुनवार ते दिवसी मोजे मजकुरास श्रीदेव आला टिकान वरसाचे साड त्याज साले सील होती ते १०]सिलेसाले श्रीदेवाची लिगे निघाली ते दिवसी गावात कुललोकास स्वर्नें जाली की आपण त्या टिकाणाम आलो आझे मूणउनु गावातित्या लोकानी स्वर्नें देखिली दिवस उगवोन गावाचे लोक एके टापी गोला जाले येरुणयेरास स्वर्नें सांगितली मग याजातरे लाऊन डोगरावर वरसाच्या साडासाले गेले सील उचलून पाहिली तो सीलेसाले स्वयंम लिगे आझेमी व मंडा पाहिले आहे व तेथे मगसाचे सोड पालोन पाहिले आहे जीव नाही मग गावकरीयानी त्यास श्रीदेवाचे मंदार लाविले मग सा वध जाला मग त्यास पुसिले की नु कोण कोणाचा आझेसी हे सागणे X X तो बोलिला की आपणास काही टावके नाही व सुचत नाही उबर मवा दहा वरसाचा होना

लेखांक २

तालाक १

२०] शके १३४७ फोष नाव सप्ततरे मागसर शुध ५ वचमी शुनवार ते दिवसी सुढेराऊ मोजे निशगाऊ मागणास अन्ना मगट जाला

कदीम जाग्रा २
पापसेटी यागरी शर्मा
१ १

मोह्य पुनव पुसी
मगत गरय भा
डमा दिवाणात ज
मा जाली काजकीर्दी
खाम दिलावरखान पाचे
निगेपान पतानी
पत ते यम्ता जमा
जाला

३०]

१ पपावटी, मागशीव शु० ६ २ यांगर-सुट, पोष शु० ६ ३ मापी पोरिमा

किा डंवी कर व गळेकाटु व भुडी
 व सेडी व जायल व भीकवाली
 व कान टोचणे व नाक टोचणे
 बेडी व खोडा व भुतफरोती
 येकूण डवी.

सेटीचा रुके   कुळकर्णी रुके
 १०   ११

चाकी उरेल तें दिवाणचें

[१०

कर दर माणसास रुके कदीम ४१॥
 जे रोजी काटकर येतील ते रोजी धुळ-
 दरशण देणे काटकर व हुदेवाईक विता
 काटकर वाजात्री पालखीचे छडीदार
 भोई सिहासनी नेजदारदुमामीरुमालदार
 जे दिवसां जात्रा करितील ते रोजी नव-
 साचे बकरे पडतील चास रुके
 रुके   मुढी
 ४१॥   १

काटकर व बाजे मानकरी याचे बकरे
 व गळेकाटू व मुढिया पाच व कर माणसे
 पाच पाटउन उलफ . .

ज्याजती कर काजकीदीं दिलावरखान
 याचे निगेवान पताजी पत ते वस्ती दर
 माणसास रुके ४३ तीन रुके घेतला
 साले ७ कंमावीस जाली त्यावर काज-
 कीदीं हमदीखान याचे कारकून रामा-
 जा बळाल कौल देऊन कानु दर माण-
 सास रुके ४१॥ प्रमाणे कौल दिवला
 तेणेप्रमाणे कमावीस जाली सेडी व जा-
 वळ भीकवाळी व कानटोचणे रुके ४१०

दिवाण रुके   लाजिमा [२०
 ४४   ४२ मोकदम
 ४४ न्हावी
 ४६

१ देवापुढील उत्तनाची पेंटी २ हिसा बकरी घगैरेची. ३ डोकें. ४ भेडी=
 चौलकर्म. ५ जावळ. ६ पायात लाकडी खोडा=बेडी घालून देवदर्शनास जाण्याचा
 नवस करितात. ७ देवास मुखवटा करून वाहणे १ मूर्ति विकून आलेला पैका.
 ८ जरीपदक्याने वेष्टित अशी देवाची काढी धरणारे ९ नुजादार=भालदार
 १० चौघडेवाला. ११ इतर, किरकोळ.

प्रो:-

जमा सासा काटकर व बाजात्री व भुत करोसी भोग
छडीदार व कमालदार पासि दररोज रुके ॥ ६
मुपारतीस दर्शन देत जाणे दिवाण रुके लाजीमा
मोई गेल व बगौडाचे गल व मेढी व ८६ मोकदम
साहा रुके ८११ ॥ कुमार
॥ ६

दिवाण रुके लाजीमा
८४ ८२ मोकदम ८१ कुलकर्णी
१०] ८४ सुतार
८७

[पृष्ठ २ पोट]

मोने निमगाळ
सा सेड सा पुनर
जात्रा सदेराळ
किा १ इषी भीतरील
इषी योा इषी १ पासि
लाजीमा

कानू कदीम कमावीस

नस्त वमे रासीस	रेम जिनस पेइल
२०] पासोडी मो सेटीपा रुके	नारेले केडे
कदम टके ।	सारीक सोपरे
५	उस सुपारी
कुलकर्णी बलुते	पाभे रूप
टके २॥	पासि लाजीमा मजर
सेराती	लाजीमा पाइोन
देव माझण	देणे
बाकी छरे ते निमे दिवाण निमे पुजारी	मोकदम सेटीपा
सुगडी पेसाळ	कुलकर्णी
पांदिवा पडदा	बाकी जरेल ते निमे
३०] मडप सगे	दिवाण निमे पुजारी

१ दगडी चमुतन्यावर लांकडी सापावर आडवा सांग असून त्यास दोन्ही
मानूनी दोरीस गळ लावून ठेवितात २ गाड्यापरील गळ ३ जातील (देवमातील)
४ पांदिवा, पांदिणी

मुंडासा साडी चोली
 सदरहु देवास देणे
 दिवाणास नाही बाकी
 पाघुरणे निमे दिवान
 निमे पुजारी
 नवेद अन येईल
 उभे रासीस खैराती
 लाजीमा

भाडी
 एकारती पंचारती
 नैवेद्याचे गाड
 ताट
 धुपारती उदबती
 शारी वाजत्रे व
 निशाण

मोकदम सेटीया
 बलुते कुलकर्णी
 देउनु बाकी उरेल ते निमे
 दिवाण निमे देउळकरी

सदरहु देवास देणे
 दिवाणास नाही
 या खैरीज भाडे
 येईल ते निमे दि-
 वाण निमे पुजारी

[१०]

[पृष्ठ २ पाठ]

यात्रेस येईल गाचे म्हैस येईल ते नामे दि-
 वाण नामे पुजारी
 अडवारी पुजारियाने घेणे दिवा(णा)
 स नाही
 टोणगा येईल तो घडसीयाने घेणे पूजा-
 रियास व दिवानास नाही

कटौला येईल तो बाघीयाचा पुजारियास
 व दिवाणास नाही

क्रिा १ डबी पाउदकापौसील
 डबी येक वजा लाजीमा
 सेटीया रुके १०
 बाकी बेरीज उरेल ते
 निमे दिवाण निमे
 घडसी
 क्रिा १ डबी बाजार वजा लाजीमा
 सेटीया रुके १० बाकी
 उरेल ते दिवाण

[२०]

१ टोणगा. २ कंठाळी (घोड्याची). ३ देवळावाहेरील अन्य जातीकरिता
 असलेल्या पाडुका.

कमावास

वाणी पसारे दर दुकानास दररोज
 दिवाण हकदार
 हासक २ मोकदम
 रुके सुपारी सुपारी
 ८३ ४ २ सेटीपा
 सुपारी
 १ कुलकर्णी

तेली हासक दररोज पागरी
 दिवाण हकदार
 रुके ८४ सेल ८८१ मोकदम
 ८८१ ८८१ सेटीपा
 ८८८९ कुलकर्णी
 कदीम सबणी रोज दोनी
 हाली रोज पपारी

दररोज पेणे

१०]

[३४ ३ पेटी]

कानू कदाम कमावास

मोजे निवगारु
 सा सेडसा जुमर
 जात्रा सडैराऊ
 कमावीस पागार

यफाल

कदीम तड
 णी रोज २
 हाली रोज ४
 २०] सादाडी
 हासक हकदार
 रुके सुपारी २ मोकदम
 ८१॥ २ २ सेटीपा
 १ कुलकर्णी
 ५

कदीम सड
 णी रोज दोनी दररोज देणे
 हला कमावास
 रोज ४ -
 १०] चोल सिपा दर

तेली

मुधला बेइल त्यास
 हासक हकदार
 रुके नेल ८८१ मोकदम
 १ ८८॥ ८८१ सेटीपा
 ८८१ कुलकर्णी
 दररोज पेणे

बागवान हासक दरे
 रोज रुके ४
 दिवाण ८४ सेव म
 मस्त सेव जर लाजमा
 ८३ ८१ मोकदम
 कदाम रोज सेटीपा
 दोनी हाली कुलकर्णी

१ इशॉल

दुकानास दररोज

खडणी रुके ४२

कदीम राजे हाली कमा-

२ वीस रोज

४

चांटे दर दुकानास

दररोज रुके ४३

सराफ दररोज रुके

४३

माले व भारा येईल

त्यास

दिवाण हकदार

रुके ४ नजर ..

नख्त सेव पाहोन घेणे

४३ ४१ १ मोकदम

१ सेटीया

१ कुलकर्णी

उसाचा गा-

डा येईल त्यास

रोज च्यारी

सेरणीकर

दिवाण हकदार

रुके सेरणी ४४। मोकदम

४६ ४४। ४४। सेटीया

४४९ कुलकर्णी

४४॥९

कदीम रोज दोनी

हाली रोज चार

केलाचे माकणीस केले ५ व रुके [१०

लाजीमा मोकदम व सेटीया व कुलकर्णी

नजर लाजमा पाहोन घेणें

[२०

[पृष्ठ ३ पाठ]

दिवाण हकदार

मोकदम

सेटीया

कुलकर्णी

नजर माजना पाहोन घेणें

साटीक किर्दी करील त्यास दर रुके

४३

बकरे उमे विकील

त्यास दर रुके ४२

पाटी दही व दूध व तूप व भाकरी दर

केलाचे पाटीस नजर माजना पाहो-
न सेव घेणे

सिद्दी पखाली यास रुके १३

फुटाणकर दर दु

कानास जोडा १

ठाणकर दर दुकानास

दिवाण हकदार.

रुके ... ४०॥ मोकदम

४४ ४४। ४४। सेटीया [३०

४४। कुलकर्णी

४१

१ कापड विकणारे किंवा लोहार.

पाटीस रुके

८१

एकद्वार नजर

पाझेन घेणे मोक

दम सेगीया कुलकर्णी

सेगीयासी मो

मी येईल पास

दिवाण एकद्वार

रुके नजर माज

१०] । मा पाझेन

घेणे मो-

कदम सेटी

पा कुलकर्णी

ताबोली

इसक

दिवाण

रुके विडे

८२ २

मोकदम

सेगीया

कुलकर्णी

दुकान पाझेन घेणे

मारा पानाचा येईल त्यास

दिवाण एकद्वार

रुके पाने

। १००

सेगीया

कुलकर्णी

मारा पाझेन

घेणे

पेढारी दररोज रुके ८१ गाडगा रुके ८२

पो रुके ८८

कडवा दर भारिबास पुला—१

गोपी गळिबाची येईल त्यास—

रुके ८३ गला ८४॥ मोट गळियाची

२०] त्याम पैसमई नजर माजना दिवाण

येईल व एकद्वार

शुकेकरास

दिवाण

एकद्वार

गोली पुढी

मोकदम

१ १

सेगीया

कुलकर्णी

नजर माजना

पाझेन घेणे

किया इमी बाणी

दिवाणोस दर बेलास रुके ८१ पो इमी एकद्वार दरबेटी रुके ८१

पेक पेकी वजा एकद्वार टके

ता

॥ मोकदम

८॥ मोकदम

। सेगीया

८१ कुलकर्णी

। कुलकर्णी

८१ रसबालिया माझार

१८

८१

पाकी उरेल ते दिवाणचे

३०] आस्वीने आईतबार

१ (१)

तीन वार देउलकरी यानी घेणे पैकी
हकदार

१ मोकदम

१ सेटिया

१ कुलकर्णी

नजर लाजमा तूप व प्रसाद—

जात्रेस दावणीचे बकरे पाच मारतील
त्यापैकी येक बकरा घेणे निमे दिवाण
निमे देउळकरी बाकी उरेल त्याची गले
काटु घेणे

चौथावार नखत व लुगडी खेरीज करून
येन

जिनस

खारीक

खोबरे

केले

ऊस

तूप

नवेद्य आन

जमा करून उभे रासीस देव बाह्यण
देऊन बाकी उरेल त्यास हकदार मोक-
दम कुलकर्णी बलुते यांसी नजरलाजमा
देऊन बाकी उरेल ते जमा जालिया [१०
सारीखे गाव लोकास नजरलाजमा पा-
होन देणे

[पृष्ठ ६ पोट]

कानू कदीम
कमावीस

मौजे निबगारु

ताा खेड साा जुनर

जात्रा खडे राऊ

हर्मशाई गावगणादो गारवावी मोकदम
व त्या बराबरी लोक असतील असे
जत्रा पाहण्यास येतील त्यास कर
नाही बाजे लोक जात्रा करावयास
येतील त्यास कर व बाजे हासील घेणे
मोकदम व वांगे पालणे

सीव झडे

भोज मार रेटवडी

खरपुडी दाविडी

कालोस गोसासी

याच्या माणसास कर नाही बाजे
हासील घेणे खेरीज मौजे मजकूर

गलसेटी गलेकाटु

जावल भी व मुढी

कबाली भुतफरोसी

कान टोचणे

जात्रेस नवसाचे बकर पडतील गेले
काटु जमा मुढीया जमा होईल त्यास
लाजीमा मुढीया [२०

६० मौजे मजकूर

५ काा खेड मोक-

दम

५ सेटिया

५ रेटवडी मोक-

दम

५ खरपुडी मोक-

दम

५ गोसासी मो-

कदम

५ कालोस मो

कदम

५ काा कडुस

[०

१ समाईक २ वाये (१)

माक टोषणे

मोकदम

५ मोजे पावट

मोकदम

५ का कपूर

मोकदम

२ बाचे जात्रा

१ मेढतांगी

या सेली

१ मेढतरी

या माली

१ मेढत्रा ता

बोली

५ म्हागिरा

५ पुजारि या

वेकलकी

१०]

[पृष्ठ ६ पाठ]

साथ सडे मोकदम बागीपास नाही
मोजे मजकूर लोकास कुल हासील नाही
निन्हाले घेतील इही वेकल-५ वर्षामाल
२०] ५ पढसालकेली ५ पसेरा मोडली असेल
ते ॥ करितील सवय निन्हालीपाण्या
तुरवमाचा आसेल त्याच्या माणसास ५
नाही ५ बाजे हासील नाही उलफ
वेजे नाही

लेखांक ३*

शके १६२३ वृशानाथ संवत्सरे पुस शुध १५ ते दिवसी वामणपेकी इनाक
माझर मोजे गोसात्री याणे पाठनकाची थापना केली सदरू धानक मोजे निमगाळ
मागणा ता खेड सु ॥ सन ११११

लेखांक ४*

१०] शके १६२४ चित्रमाम संवत्सरे पुस शुध १२ मंगलवार ते दिवसी अपूर्णशाह

* हे दोन्ही लेख एकाच कागदावर लिहिलेले आहेत शक १६२४ चे सुमारासप
लिहिलेले असावेत

४६०]

पातशाह मोजे कोरेगाऊ ता पाबल येथें तलेगावहून आला तेथून अहादी (१)
कनेरसरावरून आले आणि श्रीदेवाचा मडप व पडशाल पाडिली व कलसही
थोडासा वरून पाडिला व देवाचे लेप फोडिले व बैल येक मारिला परंतु स्वयंभू
लिंगे वाचली आहेती त्यास ढका लावला नाही थानक मोजे निमगाव नागणा†
ता सेड सु ॥ सन १११२ . १२ सावान

लेखांक ५

श्री

- ॥ शके १६६० काळयुक्त नाम सवत्सरे
- ॥ फालगुण शुध द्वादसि सोमवार
- ॥ पुष्ये नक्षत्र त दिनि श्रीमार्तेड
- ॥ जीच्या सिखरास प्रारंभ सका-
- ॥ लचे प्रहरि पांचां घटीका दक्ष-
- ॥ णेकडील चिरा मांडला कर्त्ता
- ॥ राजेश्री गंगाधर येशवत सो (जो १) सि कु-
- ॥ लकर्णी मोजे मजकूर शुभं भवतु ॥ १ ॥

[१०]

लेखांक ६

निंवागांव येथील खंडोबाचे देवालयावरील शिलालेख

१ उत्तर बाजू

- १ श्रीगणेशायनमः ॥ सोळाशे व
- २ रि येकसाष्टिवरषे सिद्धार्थी संवत्सरी ॥ शा
- ३ ळी वीन शकी सुबुद्धि उपजे त्या बाजि गगा
- ४ धरी ॥ द्रव्याची ममता ति ही न धरितां अर्पूनि
- ५ या शीखरी ॥ जोडूनि कर आणि शीर
- ६ कमळें भावार्थ या ईश्वरी ॥ १ ॥

[२०]

† निंवागांवाजवळ नागणा या नावाचे लहान सेडेगाव भीमेचे कांठीं दक्षिणेस होतें,
यावरून 'निंमगाव-नागणा' असे जोडनाव आहे सदरहू गांव हल्ली उध्वस्त असून
पूर्वीचा अवशेष एक मास्तूचीचे देवालय आहे हल्ली दावडी गाव जवळ असल्यामुळे
निंवागाव-दावडी असे म्हणतात.

२ क्षत्रिण बाणू

- १ ॥ श्रीगणेशायनमः श्रीमार्तंड मेरवाय न
  - २ ॥ मः शके १६६१ सिद्धार्थिनामसंस्कारे ॥
  - ३ ॥ ये पंत बरवे मिधाम मीमार्तीरि ॥
  - ४ ॥ कुलकर्णी उपमाम चद्रभूढ ते ज्योतीष त्याचे बरी ॥
  - ५ ॥ विष्णुवर्धन गोअ र अम्यंतरी ॥
  - ६ ॥ मुटोनी मग म्हाळसा वर हि दे गंगावरी ॥
- ॥ २ ॥

छेस्तांक ७

धी

१०]

धीगजानन प्रसंग

कसांस मुहूर्त

*माघ शुक्ल दशमीस गुरुवारी अठरा १८ घटकांनंतर चार घण्टा (= घटका) पुढे मुहूर्त

*माघ वद्य द्वितिया गुरुवारी १७ संध्या घटकांनंतर पुढे ४ घटकापर्यंत स्वस्त्य घनास प्रारंभ

छेस्तांक ८

धी

गंगामागीर्धी मातुर्धी मया

बडिलाचे सेवेसी

अपत्य घालके फतेसिंग याने चरनावर मस्तक टेकून सिरसाप्रांग बंडवत विनंति
२०] विहापना येसीजे श्रीचा कारखाना चालतोय हे तो बडिलास माझान आढे घात
कुटुंबदार आसावी दोन तीन आढेत त्याजपारी तब पडलाये तो मागता म्हणून
येते परमार कळले घास मंगारखानचे पडसी घास व पाथरंग कपीलदार आसावी
आहेत पाजपासी मागू नये पाजपासी दोन चार रुपये घेतल्याने काही परिनाम
लगनार माही तरी एसाद्याचे सांगितल्यावर मागू नये देवली गुराव मगत पडसी
मंगारखान्याचे व पाथरट यासी बंगार आंगार दासबितात तरी त्यास बडिलाची
साकीद आसावी धी पडशास व पाथर मजिनदार यासी तडा कड आसी साकीद
आसावी कारखानदार व नगाखान्याचे पडसी घास रोजमुरा दाहा घारा मशिने
मिलाला माही तरी म्यानी घावे कोटून घामतब घास उपद्रव बडिलाकडील व
लागावा सर्व काम होलात ही बडिलाची आहेत तेथे मजकडेस कारे न करणे ते
१०] बडिलास कलेल तेसे कराय बहुत काये लिहिणे हे विहापना

*शक १६६२

लेखांक ९

आस्वीन शु० १४ सन १

“ श्रीमार्तंडापासी थडगे गायकवाड बाधितात त्याचें बोलणें जालें आहे आ
येक वेळ बोलणे होऊन खचीत लिहून पाठऊ ”

लेखांक १०

श्री

खडेराऊ

राजश्री रामजी सिंदे पा

टील मौजे निवगांव

गोसावी यासी

॥ॐ॥

आखंडित लक्ष्मी आलंकृत राजमान्य स्नो जायाजी पाथरुट वा
चास राम राम विनति येथील कुशेल स्वकीये कुशल लेखन करणे यानंतर श्री
दीपमाल आम्ही बाधली त्यास दाहा वरसे झाली त्याचे रुपये ४५ पचेताळीसर
ते आम्हास तुम्ही दिले नाहीत आम्ही तो काम केले ते तुम्हास विदित आहे
आमचे रुपये कामाचे तुम्ही ठेवावे हे गोष्ट उत्तम नाही हाली आमचे रुपये
देणे रुपये तुम्हापासी आहेत तेवडे रुपये आमचे तुम्ही देणे याबद्दल गगाजी
राउ पाठविले आहेत तरी आमचे कामाचे रुपये सदरहू तुम्हापासी आहेत ते
मेहरबानी करून रुपये गगाजी भालेराऊ यापासी पाठवणे आम्ही चासेमधे स
रचे कामावरी गुतलो आहे तरी रुपये देणे रुपयास तुम्ही भोटाई करून ठेवाल
सरकारचा वरातदार येईल मसाला घेईल आणि रुपये द्यावे लागतील येसे पस्ट
समजोन तुम्ही चासपावेतो येणे न या तरी आम्हास बोल नाही बहुत काय लि
कपा असो देणे हे विनति गगाजी भालेराऊ जबानी सागता कळो येईल हे वि

लेखांक ११

श्री

११७५

तार्वंद श्री मार्तंडाच्या देवळाचा कलस विजेने पडिला होता तो नवा
झुा सीत सीतैन मया व अलफ सन ११७५ खर्च ————— रा

६५॥- बदल मुशाहिग

रु.

६॥- आबाजी

१४ पौष रोज

२९ माघ रोज

७ फालगुण रोज

५०

८ दूरमहा ८ ४ प्राप्ति—

४ लक्ष्मण

११ माहे पौष

२३ माघ

३४

९ दूरमहा ८ ४ प्राप्ति

१०॥ धोडि

२६ माघ मास

७ फालगुण

३३

१० दूर ८ प्राप्ति

४ धिमा

१४ पौष

२९ माघ

८ फालगुण

५१

११ यो आवा

३ सगुणा

१५ फालगुण

२३ चैत्र

३८

१२ यो आदा

११ मेगा रोज चैत्र १५

२ ज्ञानकी

११ पौष

२१॥ माघ

२३

६ -
१८४ मरिस

१०]

२०]

३५॥ मेलहारि गर्वड

१४ पौश

३० माघ मास

१५ फालगुण

२३ चैत्र

८२

७०० आदा दरमाहा १४ रु. प्रो

२१ राही गगाई

१॥ पौश

१८ माघ

[१०

६॥ फालगुण

२६

१॥ बिंबाजी रोजे पौश मास १३

२ यसाऊ

११ पौश

२१ माघमास

३३

६५॥-

लागवड

रु.

[२०

१४ चुना खंडि २ गुा बेलहोजी आरगडे दर खंडी रु. ७ प्रा.

१ वाळु चुनियात घालावयासी ताा बेलहोजी

१ मेहनत चुना वाहून देवलास नेला ताा बेलहोजी आरगडा

गं ना. मुजूमदार

४६॥ शिर्के यांस सनद

इतिहास-संग्रह वर्ष ३ अक २ पान ५८ यांत पुढील हकीकत दिली आहे.
चंद्रसेन जांघव याची बाळाजी विश्वनाथ याशी चुरस लागून बाळाजीस चंद्रसेनाने
पाडवगड किल्ल्याजवळ आपले स्वागनिशी अडवून धरिले या सकटाचे प्रसंगी
पिलाजा जाधव व यमाजी धुमाळ या दोघा शिलेदारांनी इरेस चढून बाळाजी

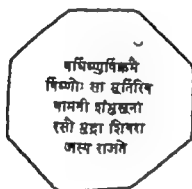
व त्याचीं मुलेंमाणसें पास कित्याचे माचीत नेऊन सुरक्षित घातलें, व जवामर्दीची शर्थ करून त्यास वाचविलें

बडोद्यास १८९७ त रा ताराजीराव जाधव यांची बाडीकर जाधव यांचा वृत्तान्त छापला आहे त्यांत पृ ५ येथें बरील इमानी शिल्लेशराचे जोडीपैकीं धुमाळ याचें नांव माधोजीराव असें दिलें आहे

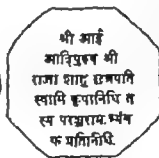
या स्वारींत बाळाजीस म्हणजे परंपरेनें शाहूमहाराजांचे पक्षास ज्यांनीं मदत केली त्या अंसांमिंत कान्होजीराजे शिर्के होते ही माहिती नवाम व उपलब्ध होत आहे या कान्होजीचे बापाचें नांव तानाजी असें होतें. हा कान्होजी शिरक्यांच्या कुळातील कुटरे येथील शासक होता

१०] पुढें दिलेली अस्तित्व सनद मला शिरके यांच्या एका बंधाजाकडून मिळाली

श्री

स्वतः श्री राज्याभिषेक शके १९ मंथन संवत्सरे चैत्र शुक्ल चतुर्थी गुरुवाते

हस्त्रियकुलावतंस श्री राजा
शाहू छत्रपती स्वामी यांनीं
देशाधिकारी व लेखक वत
मान माची त्या जिजापूर
प्रांत राजपुरी देह
१ मोजे साजे
१ मोजे दुरटोली
१ मोजे कुडली
१ मोजे विपार
१ मोजे जामगाव

यासी आज्ञा केली औसी जे राजश्री कान्होजी राजे सिके हे पांडवगडचे स्वारीस
 राजश्री घालाजी विश्वनाथ सेनाकर्ते यासमागमे युद्धप्रसंगे बहुत केला हे जाणोन
 ह्दबसंवृक्षणाणार्थ देहेमजकुरचा निमे आकार मोकासा मारनिल्हेकडे करार करून
 दिल्हे असे तरी सदरहूपमाणे मारनिल्हेकडे चालवीत जाणे

ठेसनालंकार

मर्या
 देय रा
 जते

रुजु

सुरु सुद वार

23 rd, October 1839

No 15.

Collector
 of Thana

ठाणाचे
 कलेक्टर

१८

म मो फडणिस

~ ~ ~ ~ ~

१०१ कांहीं शब्दाची व्युत्पत्ति

(१) अजेसेन

अजितसेन=अजियसेण=अजेसेन

(२) अट्टलघोर

इट्टघोरक=अट्टघोर=(स्वार्थक ल ला गून) अट्टलघोर, इट्टघोरक म्हणजे बाजा रातला देसत घोरी करणारा

(३) अठविणें

अतरायन=अठ्ठावणें=अठ्ठावणें=अठविणें अठ्ठावणें असा हि उच्चार फार ऐकूं येतो अंतरि म्हणजे मध्य येणें, इति ध्य करणें

(४) अवाच्यासबा

अमात्यसम=अवाच्यासबा=अवाच्यासबा हें क्रियाविरोध आहे

स सुप्रः अमात्यसम मृते=तो सुप्र अवाच्यासबा बोलतो अवाच्यासबा म्हणजे धोर प्रधामासारसें, आपल्या मोलाहून जास्त स अमात्यसम मर्त्य मृते=तो अवाच्यासबा किंमत सांगतो, जशी धोर अमात्य मोठी किंमत सांगेल तशी तो सांगतो

(५) आशर

राक्षसः कोणव क्रम्यात्मक्याद्गोऽश्वर

आशरः ॥ ६३ ॥

अमर-प्रथमकांड-स्वगवण

हा श्लोकान आशर शब्द आला आहे आमुपातीत इति कालेतांत असु

राच्या राजधानीला व माताला Asahur आशर म्हटलेलें आहे

(६) उचकणें, दुचकणें

उत्सनर्ग=उचकणें=उचकणें=दुचकणें दुचकून मारणें

(७) उतरणें (पलीकडे जाणें)

मदीं उतराति=मदीं उतरणें

उतरणें (चालीं)

अवतरण=उतरणें, जिमा उतरणें=सोपान अवतराति

(८) उवाइला (क्षामेश्वर)

उपाहित (सपोजित) = उवाइअनल=उवाइल (ला-ली-लें)

(९) ऊर

उदर=उपर=ऊर ऊर म्हणजे पोट वृक्षकीच्या उरीं रुष्ण साला

ऊर

उरस्=ऊर, ऊर म्हणजे छाती; ऊर व वेंण

(१०) कचरा

कचर=कचरा (११) कट्टी

कटि=कटि, कट्टी हें कानडा दशांत आडनांव आहे कटि म्हणजे विद्वान् माणुस

(१२) (नरें) करणें

अयं नायिकः मर्यामि करोति = ॥ म्हावी पांगलीं मसें करतो, म्हणजे मसें

काढनो. हा प्रकार मराठीनें सस्कृतांतून
शपऱपरेनें घेतला आहे

(१३) कुचका

कुशिकः = कुचिका, कुच न मुली
द्वाड मुलांना कुचका वोंगे शब्द लाव-
तात. येथें कुचका म्हणजे चक । असा
अर्थ असतो.

(१४) कुरकुर

कुर (आवाज करण) (पुनरुक्त)
= कुरकुर कुर म्हणजे शोकाचा, तका-
रीचा आवाज करणें कुर शब्दे असा
पाणिनि सामान्य अर्थ देईल परंतु,
मराठी अर्थावद्दन दिसतें की, मूळ
संस्कृत अर्थ शोकम्बर असा होता.

(१५) कुरकुरणे

कुर शब्दे कुरकुर (द्वित्व) ' कुर
शब्दे असा सामान्य अर्थ धातुपाठांत
दिलेला आहे परंतु मराठीत कुरकुरणें
म्हणजे तक्रारीचा किंवा नापसतीचा
शब्द काढणें असा ज्या अर्थी अर्थप्रच-
लित आहे, त्या अर्थी संस्कृतांत कुर
म्हणजे तक्रारीचा शब्द करणें, असा
अर्थ असावा, नव्हे होता, असे म्हणावें
लागतें. कुररी हा शब्द कुर या धातूपासून
संस्कृतांत निघाला आहे कुररीप्रमाणें
शब्द करणे म्हणजे दुःखाचा, नापसतीचा
शब्द करणें.

(१६) कुरळ (केंस)

कुरळ किंवा कुरळ (Curly hair)
= कुरळ (ळा,ळी,ळें) किंवा कुरळ
(ळा,ळी,ळें,)

(१७) कुलुली (खीभोगेच्छा)

(नपु ' कुरीर (खीभोग) = कुलील

= कुलुली (खी.) संस्कृतांत कुरीरी
किंवा कुरुरी असा शब्द असावा.

(१८) कुलुगा (कुत्रा)

कुलुग (एक प्रकारचा हरिण) = कुलुग
(गा, गी, गें). कुलुग हरणासारखें चारीक
आकाराचें कुत्र

(१९) कुला

कोल = कोला = कुला (अवयवविशेष).

(२०) केरमुणी

कर्शणी = कर्मसणी = केरमुणी. कर्शणी =
वाईट चालीची खी. झाडणीशी काहीएक
संबंध नाही.

(२१) कोड

कोतुक = कोडुअ = कोड. कोड पुरविणें
म्हणजे कोतुक पुरविणे कोडकोतुक असा
जोड शब्द हि आहे फारसी व मराठी
असे जोड शब्द मराठीत पुष्कळ आहेत
परंतु प्राकृत व संस्कृत असे जोड शब्द
मराठीत विरळा सांपडतात पैकी हा
एक आहे.

(२२) कोढी

कुडिका = कोडो

(२३) कोळी (समुद्रतीरचा)

कूलिन् = कोळी

कोळी म्हणजे समुद्रतीरचा माणूस.

कोल या शब्दापासून निघालेला कोळ
शब्द व लोक या समुद्रतीरच्या कोळ्या-
हून निराळे.

(२४) खिचडी

रुशर = किचडा = खिचडा

(खी) खिचडी

तादूळ व डाळ याचे अन्न म्हणजे
रुशर.

(२५) सितपणें

सि+तप्=सितप+णें=सितपणें

सि (क्षय पावण, संगणें) व तप् (तापणें) या दोन संस्कृत धातूंच्या जोडा पासून हा मराठी सितप धातू निघाला आहे

(२६) सोट (ग-गी-टें)

(कूट) कौट=सो (टा-टी-टें)

(२७) सोडसाळ

कूटसाळ=सोडसाळ

(२८) सैमणें सचणें

सैजनें=सैगणें

सैजनें=सैचणें

ज=ग

ज=च

(२९) चरक

चक्र=चरक=चरक चक्र (वैदिक)

म्हणजे जामाड तोंडाचा चरक या वाक्य सडांन चक्र शब्दापासून निघालेला चरक शब्द येतो वैदिक चक्रपासून संस्कृत चक्रिणी (द्विवचन) चक्रिणी म्हणजे सालच्या व वरच्या दाताच्या कवळ्या

(३०) चानणें (स्पर्श करणें)

चानेनं=चानणें

अथ पूर्णिमादिने समुद्रवेला चानि ।

पंचतथ-प्रथमतस्तत्र-कथा १२

(३१) चावळणें

चालनं=चवळणें=चावळणें

सोपित चालन कर्ण

स्वप्+चल्=चल् हा धातू साम्य आहे

(३२) चिरडणें

चिप=चिरड+णें=चिरडणें

चिप् (वैदिक) गर मारणें

(३३) चुकणें

चुकु=चुक+णें=चुकणें

चुक म्हणजे ठडी मारणें, गमि करणें कडून चुकणें म्हणजे कडून पुढें जाणें, कडून दुसरें कांहीं जलदीनें काम करणें

(३४) छानदार-शानदार

सान्द्र=छानदार=छानदार, शानदार

सांद्र म्हणजे नीट, सुंदर, दाट विण

लेले, स्थावरून नीट सुंदर, सुरेख

(३५) छांडणें

म्यम्+छंड=छांड+णें=छांडणें

पाणी छांडणें म्हणजे पाणीवर काढून वाहनें करणें

(३६) जमाविणें

समवे=जमवि (णे)

(३७) जमाव

समवाय=जमआय=जमाय=जमाव

(३८) जंवाड

जंवाल=जंवाडे

जंवाड म्हणजे शेवाळाची जुड, पोया

(३९) झाप

सप (jump) = छप

(४०) झालें !

जान्म = झालें

झालें ! येथें काय करावें ! =जान्म !

किमत्र कार्य !

(४१) गार

(ग्री) ग्राग (blow on the head) = गार (ग्री)

(४२) टिकाउ

मितिष्ठु = टिगाउ = टिकाउ

टिकाउ म्हणजे समदार

नाम टिकाव.

(४३) टुण (रुन्)

त्वङ्ग (gallop) = टुण

(४४) टोकडा

तोक (पोर) = टोक, टोकडा (लघुत्व-दर्शक), टोकडा म्हणजे पोरगा

(४५) ठेवणे

म्हेपनं = ठेवणे

स्तेप = फेंकणे

त्यानें एक ऐसा चेडु ठेऊन दिलान् म्हणजे फेंकलान्

(४६) टाव्या, टाव

स्तुभ = टुव = टाव, टाव्या

टाव म्हणजे चुद्दाने थावलेल्या, स्तब्ध, मूर्ख

(४७) तवें

त्मन् (वैदिक even &c.) = तवें

(४८) तवान (ताजा)

नवीयान् = तवान (ना-नी-नें).

(४९) तन्हा

ज्यह. = तन्हा

त्याची तन्हा झाली म्हणजे तो तीन दिवस कंठत बसला.

(५०) ताण

तान (thread) = ताण

(५१) त्रा

कित्येक जुन्या लेखांत गुर्जरत्रा असा शब्द येतो. ह्याचा अर्थ कित्येकानी गुर्जर लोकानी जिंकलेला किंवा वसाहत केलेला प्रांत असा केला आहे. त्याला सबळ आधार ते म्हणण्यासारखा कांही च देत नाहीत माझ्या मते गुर्जरत्रा या

शब्दाचा अर्थ गुर्जर लोकांतून किंवा गुर्जर लोकांत. गुर्जरत्रा हें नाम नाही, अव्यय आहे किंवा क्रियाविशेषण आहे. अर्थात्, गुर्जरत्रा ह्या अव्ययापासून गुजराथ, गुजरात, हें नाम निघणे अशक्य आहे शिवाय या व्युत्पत्तीला दुसरी एक अडचण आहे त्रा चे प्रारुत सा, ता होईल, त, थ, होणार नाही गुर्जरत्रा-माग्या च कुरुपचालत्रा असा वेदभाषेत एक प्रयोग आढळतो; त्याचा अर्थ कुरू व पचलातून किंवा कुरू व पचालात असा होतो तो च प्रकार गुर्जरत्रा या अव्ययाचा आहे

(५२) तिरामिर

तैमिर्यं=तिरामिर (darkening

पहिला र आगतुक

(५३) तिरळ (ला-ळी-ळें)

टेर+ल (स्वार्थे) = तेरळ = तिरळ

(ला-ळी-ळे) टेर म्हणजे चकणा.

(५४) तिवंधा

त्रिपथा=तिवंधा

तीन रस्ते मिळण्याची जागा.

(५५) त्रेधा

त्रेधा=त्रेधा

त्याची त्रेधा उडाली म्हणजे त्याला हें करू का तें करू का असें करू, असें तीन प्रकार झाले.

(५६) थापटणे

हस्तस्फोटन=हत्थथापटणें=अत्थथा-

पटणें=थापटणें (अ लोप)

(५७) थोपटणे

अत्यास्फोटन=थोपटणें (अलोप)

(५८) धोपणें

स्तुम=धोष=धोप+णें=धोपण

स्तुभ धोपणें

(५९) दह

हैं नाव गुर्जरराजाभ्या वंशावलीत
शक २०० पासून सुमारे शक ४००
पर्यंत येतें हा शब्द प्राकृत आहे हाचें
मूळ संस्कृत दध हा दध शब्द चाप्पान
योजिला आहे:—

" मातृशयनीयतुलिकातलानिपणः च
तनयोन्य तनय अभिवेकुकात्मस्य
दधस्य कद्रवाधिपतेः अभवन्
मृत्यवे । "

चाणा:—हर्षचरिते—पठ उच्छ्वासः

दध=दह

दह=दध हैं व्यक्तिनाम त्या काली
इतर वंशात हि प्रचलित होत, असें
हर्षचरितावरून दिसतें

(६०) दहा पांच बवें

दहा पांच बवें हे शब्द कालासंघान
योजतात ही योजना मराठीनें संस्कृतां
तून घेतली आहे व ती पंचतंत्राच्या काला
इतकी जुनी आहे —

शिथिलो च सुषुप्तः च पततः पततो न वा ।
मिराल्लिनो मया मदे दश वपाणि पंच च
॥१२६॥

पंचतंत्र — द्वितीय तंत्र — कथा ६

(६१) धडपडणें

अधउत्तरतम = धडपडणें = धोडपडणें
= धडपडणें

धडपडणें म्हणजे पर साली झालेला
कारणें

(६२) धस्त

साध्वसं = धस्त (सालोप)

माझ्या हृदयांत धस्त सालें = मेहदि

साध्वसं सममवत्

(६३) धुणावळ

धावनमृत्यु = धोणोळ = धुणोळ = धुणावळ

हा वळ प्रत्यय मृत्यु वा संहृत शब्दा
पासून निघालेला आहे आवळी-ळि वा
ओळ शब्दक संहृत शब्दापासून हा
शब्द व्युत्पादणें अनुचित होय

जेवणावळ म्हणजे जेवणाचें मृत्यु

साणावळ म्हणजे साणाचें मृत्यु

लिहिणावळ म्हणजे लिहिणाचें मृत्यु

पडणावळ म्हणजे पडणाचें मृत्यु

सोदणावळ म्हणजे सोदणाचें मृत्यु

जेव्हा जेवणावळ व साणावळ वा

शब्दांचा अर्थ जेवणाच्या व साणाच्या
पंक्ति असता असतो, तेव्हा आबळि शब्दा
पासून निघालेला आवळ प्रत्यय आहे,
असें समजणें रास्त आहे

(६४) (नात) धूस

धूस = धूस = धूस

(६५) धोपट

अधःपट = धारट = धोपट

धोपट माग म्हणजे पापासालचा मार्ग

(६६) धोपटणें

अधःपटणं = धोफोर्णं = धोपटणें

(६७) धापी

धोतिक = धोविभ = धोपाज = धापी

(६८) निपक

निपक = निपक

निपक म्हणजे कानीत विद्यतें

(६९) निरवणें

निवर्हण = निरवणें

(७०) निर्वा निरव

निर्वाह अनिर्वाह = निर्वाअ अनिर्वा
= निर्वा निरव

(७१) पचणे

प्रत्ययन = पच्चअणं = पचणें
यत्प्रत्येष्यते तत्तूहि = जें पचेल तें बोल.

पचेल म्हणजे प्रत्ययास येईल.

पच जिरणें वा धातूहून हा पच
प्रत्ययास येणें हा धातू निराळा

(७२) पटणे

प्रतिभान = पडिहाणें = पडणें = पटणें

यत्ते प्रतिभाति तत्कुरुष्व = जें तुला
पटेल तें कर

(७३) परटी

परिमृष्टि = परिटी = परटी (परिटाचें कर्म)

(७४) परीट

(परिमृजू) परिमृट् = परिइट् = परीट

(७५) परतणे (अकर्मक)

प्रति + ई = परत + णे = परतणे.

परतणे म्हणजे उलट निघून जाणें.

तो परतला म्हणजे उलट फिरला.

(७६) परतणें (सकर्मक)

प्रति + आयच् = परतणें

परतणें म्हणजे उलट फिरविणें

भाकरी परतणें, भाजी परतणें म्हणजे

भाकरी किंवा भाजी तव्यावर उलट सु-
ळट फिरविणें.

(७७) परसूं

(पुं.) परिसर = परिस = परस्. (नपुं.)

मला परसा कडेस जावयाचे आहे
म्हणजे घराच्या परिसरा कडे शौचार्थ
जावयाचें आहे.

परसाकडे हा शब्द मराठीत एकारान्त
स्त्रीलिङ्गी नाम आहे.

(७८) पसरणें

प्रसरण = पसरणें

अथरूण प्रसरणे = आन्तरण प्रसरण

(७९) पसार हाणें

अपसार भू = पसार होणें

पसार होणें म्हणजे निघून जाणें

(८०)

पष्टवाह = पष्ट्या = पष्ट्या

पष्टवाह (वैदिक) म्हणजे चार वर्षांचा
बैल.

पष्टवाह म्हणजे ओढें वाहून नेण्याला
किंवा नांगर ओढण्याला योग्य असा
चार वर्षांचा बैल त्यावरून कामकर्त्या
तरुण माणसाला लक्षणेने पष्ट्या म्हणतात.

(८१) पर्या

परीवाह = परीआअ = पर्या

परीवाह म्हणजे ओढोळ किंवा वहाळ.
हा शब्द रत्नागिरीच्या बाजूस आढळतो;

(८२) पहा

पल्यः = पहा

पल्य a sack for corn (pro-
bably containing a certain
measure, Vedic)

पल्य हे वैदिक कालीं माप होतें व
सध्यां हि महाराष्ट्रात माप च आहे. महा-
राष्ट्रातील पल्ल्यावरून वैदिक पल्ल्याचे
मान कळून येण्यासारखें आहे.

(८३) पाटा

पाटक=पाटा

पाटक म्हणजे वारावपाचा दगड

(८४) पाडा

पाटक=पाडाक=पाडा

पाटक म्हणजे गावाचा एक लहान भाग

कोणत्या हि गावा साल्या किंथिन्
दूर असलेला जो लहानगा पांच दहा
पराचा समूह त्याला पाडा म्हणतात

(८५) पातळ

मतल=पातळ

पातळी

मतलिम = पातळी (superficies)

(८६) गतेली

पातलि = पातेली

हा शब्द Monier Williams

देतो पांशु प्राकृत विसता Williams

याने ते मीठ संस्कृत आहे किंवा मालीने
तपासले आहे

(८७) पासाडी

पासुकल=पासुकल=पासुड=पासोडी

पासुकल म्हणजे चिम्यांचा हात ह्या
चिम्या एकत्र शिबून बुद्ध मिथु पासर-
ण्यास गोघडी करीत

(८८) पुरेपूर

पुरे+पुर=पुरोपुर=पुरेपूर

पुरे व पुर या दोनी शब्दांचा अर्थ
पुरेपूर असा आहे

एकाच दोन शब्द जोडून अतिशय
दाखविलेला आहे

(८९) पुडुका

पुलक=पुडका, पुडुका

पुडका म्हणजे रोमांच

मळके-पुळके या संयुक्त जाहे शब्दांत
हा शब्द येतो

(९०) पुजा

पुजराज=पुजा (एक देश)

हे विशेषनाम सायदेशांत बरेच आढळते

(९१) पो (शेणाचा)

पब=पो

पब म्हणजे शेण

(९२) पंजी

पांथि=पंजी

(९३) करडा

स्पर्ध=करडा

करडा लेसक म्हणजे ईर्ष्यावान लेसक

(९४) फुट (स्पर्धक)

स्फुट=फुट

फुटकळ

स्फुटकळ=फुटकळ

(९५) फुसफुसणे

पुस्फुर्गिष=फुसफुस+णे=फुसफुसर्ग

फुसफुसणे म्हणजे एक प्रकारचा
मयमय आवाज करणे

(९६) फोड (ली)

स्फुटिका=फुडिआ=फोड

(९७) फोड (पु)

स्फोट=फोड

(९८) फद

फंद (पात्रमेल् = फंद

(९९) बसवणे

प्रमाणे बसवणे, उदाहरणे बसवणे

ताळा बसवणे, बगेरे प्रयोगांत बसवणे

हा शब्द उपवेशन या शब्दापासून निघा

लेला समजणे असमजत आहे येथे

बसवणें हा शब्द संस्कृत अवसेय, अव-
सान या शब्दापासून निघालेला स्पष्ट
दिस्तो

उदाहरणानि अवसेयानि = उदाहरणे
बसवादी

प्रमाण अवसेयं=प्रमाण बसवावें
अवसेय=बसवावें म्हणजे जाणवे
बसवणें म्हणजे जाणजे असा मराठी
धातू आहे.

(१००) बट्टा

अवष्टभः = बट्टा = बट्टा

त्यानें बट्टा दाखविला म्हणजे अवष्टभ
ऊर्फ दर्प ऊर्फ उरपटपणा दाखविला

(१०१) -बा

पाद = पाअ = बाअ = बा
देवपादा. = देवपाया=देववाआ=देवबा
गणपादाः = गणबा
गोविदपादाः = गोंदबा
हरिपादाः = हरबा
नारायणपादाः = नारबा
महादेवपादा. = म्हादबा
बल्लालपादाः = बाळोबा
इ. इ. इ.

(१०२) बात्या

वातिकः = बात्या

वातिक म्हणजे धूर्त

गीतनृत्यहासितैः उन्मत्तता आवहति
वातिकाः ।

बाण -हर्षचरित -चतुर्थोश्वास, पृष्ठ
१३८, निर्णयसागर.

बात्या, बाताड्या, बातल, ही ह्या
शब्दाची रूपें आहेत.

(१०३) बावळ (ला की कें)

व्याकुल = बाउळ=बावळ (ला-की-कें)

भयव्याकुलः = भयानें बावळा

(१०४) बिजेसिंग

विजितसिंह = बिजेसिंग

(१०५) बिळगणें

विलगन = बिळगणे

(१०६) बंड-बंडू

भड = बड, बंडू (ममत्तदर्शक)

बडोपत हें नाव मराठीत सामान्य
आहे.

(१०७) लिमये

ह्या आडनावाचा निमये असा पाठ
कोंकण देवाच्या गेटण्यास गोडबोले
याच्या येथे सापडला गोत्रांत निनिः,
निमयः असें नाम आहे

निमयः = लिमये

(१०८) लिवलिवणे

लिप् (लिप्त = भक्षित) = लिव

(द्विरुक्त) लिवलिवणें

जीभ फार लिवलिवते आहे, म्हणजे
फार खाण्यास इच्छिते आहे.

(१०९) व

उत (आणि) = उअ = व

ओ, व, हें अव्यय फारशीत संस्कृत-
सदृश प्राकृताने गेलेले आहे, व मरा-
ठीत महाराष्ट्रीद्वारा उतरलेले आहे. व हें
अव्यय फारशीतून मराठीत आलें, असें
म्हणण्याचें कारण नाही

(११०) वडा

वटक = वडा (भक्ष्यविशेष)

(१११) वरकड ।

प्राकृत = पराकड = वराकड वरकड
(बाण-इपचरित) प्राकृतप्रमदेव
मारोदीत्=वरकड स्त्रियाप्रमाणे फाररबली
प्र = फार

(११२) विजेसेन

विजितसेन = विजिषसेन = विज
सेन, बिजेसेन

(११३) विडी

विटि = विट्टि = विडी

मुसळ वगैरेमा जे लोखंडाचें बलव
किंवा बळ पाळतात त्याला विडी म्हणतात

(११४) वेड (डा-डी-डें)

वेधेय (मूर्ख) = वेडे अ = वेड =
(डा-डी-डें) वेडसवा असा शब्द कवि
तेंत घेतो

(११५) वेडें (आसक)

विधेय=विडेअ=वेड (डा-डी-डें)

मकजनानुरोधविधेयानि मु भवति
देवतामां मनासि ।

बाण-इपचरित-वनुशोधकास

-पृष्ठ १ ३-निर्णयसागरमत

देवतांचीं मनं मकजनांवर वेडीं होतात

तो निध्यापर वेडा छाला=स तहि

वेयो घमूय ।

(११६) शेळी

ऐलिका=शेळी

छगली=शेळी=शेळी

ऐलिका हा शेळी वा मराठी प्राकृत

शब्दावरून बनविलेला संस्कृत शब्द

आहे, मूळ शब्द छगल

(११७) छक्क, पुक्क

पुक्क=शुक्क

पुक्क जाणें असा संस्कृत धातू आहे
मांजराळा शुक्क किंवा पुक्क म्हणून महा
राष्ट्रांत हाकलतात ज्या वेळेस संस्कृत
भाषा बोलण्यांत होती म्हणजे पाणिनी
च्या वेळेस मांजराळा जा, नोप, असें
सांगावयाचें छालें म्हणजे पुक्कस असें
रूप पोजीत त्यावरून मराठीत आसा
थांचें द्वितीयेचें एकवचन पुक्क असें परं
परें अलें आहे ह्या मराठीत पुक्क रूपा
वरून पाणिनीय (पुक्क, प्वक्क, प्वस्क्,
स्वस्क् हे धातू रोजच्या बोलण्यांतले होते,
केवळ पाणिनिविरहित नव्हते हें उपर
होतें दिसकें च नव्हे, तर सिद्ध होतें
मराठी व्युत्पत्तीवरून पाणिनीय धातू
पाडावर मकाश हा असा पडतो

(११८) सलम

संलम=संलग्न=सलग

(११९) सरकणें

सेकनं=सरेकणं=सरकणें

छक्क गतिक्रमा

(१२०) सवरतो

स्वरपति=सवरतो

स्वर म्हणजे दोष काढणें

बोलतो सवरतो म्हणजे बोलतो आणि

दोष काढतो

(१२१) सांढणें

सं. (संदिन)=सांढणें (पेधणें)

सांढणें धातू निगळा

बि का ॥ जवाडे

समाप्त

सूची

श्री

श्रीअवधूत १३१

श्रीआत्माराम महाराज ३९

श्रीरुष्णदर्शनीवलास (गुरुदासकृत) २६

श्रीरुष्णपंचरत्न [माधवनंदनकृत] ३३

श्रीरुष्णलीलामृत ५०

श्रीसंडोबा ४४८

श्रीसंडोबाचे निमगावास आगमन ४५२

श्रीसंडोबाच्या पाउतकांची स्थापना ४६०

श्रीगहिनीनाथ २४०।२४१

श्रीगैत्रीपीठ २४०

श्रीगंडरादित्यः २२३

श्रीचितामणि २२९

श्रीजगत्तुङ्ग ४३२

श्रीनागनाथ १६९

श्रीनागनाथदेव १७२।१७३।१७४

श्रीनाथ द्वादश महावाक्याविवरण [गुरु-
दासकृत] २८

श्रीनारायणलक्ष्मीहृदय ५

श्रीनारायणेश्वर ३८२

श्रीनिरजन २२९

श्रीबल्लाळदेव २२९

श्रीभक्तमालिका [उद्धवचिह्नकृत] ३३

श्रीभक्तमालिका [बाळकृत] ३१

श्रीमत् भगवद्गीतेवर टीका (मेरुकृत) ४

श्रीमत् भगवद्गीतेवर टीका [चिदानंदानु-
कृत] ३

श्रीमहालक्ष्मी २२५

श्रीमार्तंडाच्या देवळाचा कळस विजेने
पडिला ४६३

श्रीमारसिंहः २२३

श्रीमहालक्ष्मीदेवी १७२

श्रीमुकुंदांचा काल १५९

श्रीमंतांच्या राज्यासी व सिंयांच्या दौल-
तीची व्हिवाट करावी म्हणोन कलमे २१९

श्रीमंताचे जुन्या वाड्यावर झेडा लाविला
(इंग्रेजानी) ३९३

श्रीराजा शाहू छत्रपती स्वामी २५३

श्रीराजा शाहू छत्रपती स्वामी २३४

श्रीरामदासतुकारामसंवाद १६८

श्रीरामपंचरत्न (मेरुकृत) ३४

श्रीरामपंचरत्न [माधवसुतकृत] ३३

श्रीरेवणआर्य ४३४

श्रीरंगशास्त्री २९५

श्रीलक्ष्मीनृसिंहकल्पलता [रामकृत] ३०

श्रीवाग्भटकृतअष्टागसंहिता २९०

श्रीविकटेश सहस्रनामस्तोत्र ३३

श्रीशक १०३ मधील ताम्रपटातील
मन्हाट कुळी १९३

श्रीशक १०३ मधील ताम्रपटातील
राजाची नाती १९४

श्रीशक १०३ मधील ताम्रपटातील
गावें. १९६

श्रीशक १०३ मधील मराठी ताम्रपट १९२

श्रीशकायद्वल अनुमाने १९६
 श्रीधिवरावाची शिस्त दाहविणारी
 पत्रे ४१
 श्रीसमर्थ ३८
 श्रीसमर्थावर अष्टक [मेरुस्त] २९
 श्रीसुंदर नारायणाचे देवा-य ३१६
 श्रीसुंदर नारायण देव ३१८
 श्रीसरस्वतीमहात्म्य सजावर १
 श्रीसरस्वती मंदीर २४१
 श्रीसुपेणस्त आधुर्वेद मद्रोवधि १४७
 श्रीज्ञानेश्वर महाराजांचा काळ १५९
 श्रीज्ञानेश्वर महाराजांचे मूळ नांव
 कोणते ? १५७

अ

अकालवर्ष शुभतुंगरुष्ण ४३०
 अकोले-संमेलन २४१
 अक्षुताभमांचा बेरागर याच १६५
 अक्षुताभमवोविया किंवा महाकथा
 मध्य २८
 अक्षुताभमांचा काळ १६६
 अंजना गावघी ३६
 अजी-अजे २८१
 अटोबो २२५
 अटोबो २२१
 अर्थात २४७
 अद्वैतनिरूपण ३७
 अद्वैतकाय [मृत्युजयस्त] २८
 अद्वैतमकाय [महाणिमतोजीस्त]
 १७
 अद्वैतमकरंद १९
 अद्वैतसार [श्रीसमर्थस्त] १८
 अन्नपूर्णा स्तोत्र ३०
 ' अनिबध्नीय पुस्तक १५९

अनुभवामृत ३
 अनुभवसार [मेरुस्त] } २०
 „[मृत्युजयस्त] }
 अनुभवसार [केरीराजदास किंवा
 वासामुदास्तस्त] २७
 अनुभवामृत २२
 अर्जतमोनी ३८
 अनंतसुत संत पुरोहित तुकदेव १६१
 अन्वय व्यतिरेक २११३९
 अपरोक्षानुमति [वामनस्त] ४१२०
 अपरोक्षानुमति (अपूर्ण) २०
 अमृतानुभव [मृत्युजयस्त] ३७
 अनुभवसार (मेरुस्त) ६
 अनुभवामृत (कामठी मापा) ३७
 अनुभवामृतांतील जास्त ओवी ९५
 अनुभवामृताच्या पोख्या ९४
 अनुभवामृतांतील ओवी ९३
 अनुभवामृताची टीका [वीरेश्वरस्त] ५
 अर्जतवर्ज २१२
 अनंतमठ ३१८
 अर्जतोपाध्याय २९५
 अर्जदगिरीचा मठ २४७
 अपत्यप्रमृतिगोत्र २७८
 अप्पारस्त २३५
 अपरोक्षानुमति [वामनस्त] ४
 अकालसाग ३२१
 अमदुल रसुलसान ३४७१३६५
 अबार्जी ४०१
 अमरकोश २३५१२ ८१४६८
 अमानुसासाज ३४६१३४७
 अमतरावसाधे २१४
 अमतरावसाधे धिक्कटवाले ४२५
 अमृतमंद ३८

आमृतराव रघुनाथ पेशवे मृत्यू पावले

३९५

अमोघवर्ष ४३२

अमोघवर्ष वनगजमल्ल ४३०

अरुडमल डोंगर ४४९

अयाचित-महादेव २९५

अर्जुननीति ३७

अलका २३६।२३८

अलि इदलशा ३२०।३२३

अलि दलशा ३२३

अलि नामजादुनिया गयबती ३२१

अवधूतगीता १३१

अवधूतगीता [मेरुक्त] ४

अवधूतगीतेवरील टीका १२८

अवरंगाबाद २४०।३४६।३८८

अवरंगशहा ४६०

अवरंगजेब पातशा दिलीहून दक्षिणेत
आले ३८०

अवरंगजेब शात झाले ३८१

अवरंगजेब खंडोबाचे देऊळ पाडतो ४६१

अवसर ४३१।४३३।४३४

अष्टांग-संग्रह-संहिता २७४

अष्टावक्रटीका सिद्धांत चिदंबरी ३६

अष्टावक्रा सूक्तटीका सिद्धांत चिदंबरी
(वैष्णवाथरुत) २५

अष्टावक्रटीका ८

असदखान ३४७

असरीचा किल्ला २१८

अहमदनगर २४०

अहिल्याबाई होळकर ३८४

अळजपुर ६१

अज्ञानसिद्ध नागेश ३८

आ

आठवले ४२१

आगुदाना ६४

आंगारक ३०९

आग्र्यांच्या संबंधी काही टाचणे १६४

आंगरे सरखेल ३५५

आंगरे याचे महजर व इतर कागद
पत्र ३४२

आंगरे ३३०।३३७

आनंदीबाई पेशवीण इच्या पुराणिकास
पत्रे १९०

आत्माराम [श्रीसमर्थरुत] ८

आत्माराम २०

आत्मबोधावर टीका अपूर्ण [कोण-
रुत न कळे] १३

आत्मबोधावर टीका (पूर्णानंदानुचर
शिवरामरुत) १३

आत्मबोधावर टीका [जगन्नाथरुत] १२

आत्मबोधावर टीका ९

आत्मबोध [जगन्नाथरुत] २५

आतरवेदी ३९०

आदित्यवंशी ४३१।४३३

आदि (नामदेवरुत) ३७

आदि २४२

आदालत ३९७

आताजी मल्हार वाकेनीस ३०९

आत्मसुख २१

आत्माराम [श्रीसमर्थरुत] ३

आत्मसाक्षात्कार (मेरुक्त) २

आत्माराम स्वामी १५०

आनघट फकीर २२८

आंध्रांचा अत ४३८

आभ्रांत २३७।२२१।२२२।२२३।२२५

२२७

आभ्रदेश ६१

आनंदीबाईस देवाहा साली ३९१

आफळे २३३

आपाजीसोपुवसिसवपुर २६६

आप्पाजी माणकेश्वर अभिंकर ३८२

आपाजी गुलब्या २२८

आपरोक्षानुभव ३

आपदिन बाह्यराने खानी व मनसुक्त १७६

आनंदराव ३६२

आनंदराव ३६०

आनंदगिरीचा मठ २५४

आभासाहेब पुरंदरे ३९१

आभाजी माझदेव ३२३

आभाजी बलाल ३३८

आभाजीपंत पुरंदरे ३८१।३८२

आंघळे २००।२०१

आषट्ठल रसूलखान ३५०।३६८

आपा धळवत ३९०

आरसेमहाल ३९६

आर्यलिली २८७

आर्यमठ २३८।२३९

अमृतराव पेठे ३८९

आमानुलाखान ३५०।३५२

आमळ २३२

अलीखान ३४६।३५०।३५२

आलिष्ठसाहेब विनायसेस गेले ३९६

आलपिएसाहेब व बापू गोसले ३९३

आलपिएसाहेब पुण्याहून मुंबईस गेले

३९७

आलिष्ठसाहेब ३९३।३९४।३९८

आवरंगशाहा तुळापुवास आले ३८०

आवरंगशाह पातशा ३७७।३७९।३८०

३७७।३८१

आवरंगशाह ३४६।३८१

आलीखान ३४७

आसू ६४

आसमाजी महाल जळाला ३९२

आसन्मघासु मुनय इत्यादि श्लोकांचे

मापीतर २३८

आसदखान ३४९।३५०।३५१।३५२

अस्तापूर मंगळवार ३८३

आम्बीनीकुमार ३५६

आबलीकाई २२७

■

इजारपट्टा २५७

इतिहास संपद २४०।२४१।२४५

इदलशाजी पावशाहा ३२२

इदलशा २३३

इदलशाही बुडविली ३८०

इंद्र २३१

इन्द्रराज २३२।२३३

इधम इदलशा ३२१।३२२

इधामखान ३८६

इस्मालसादनी ३८८

ईदूर ३८३

ईदापुर ३७६

ईगरेज २७२

उ

उज्जनी ३८३

उडाण सिद्दार्थकादी ३४४

उसउमाएजे १७२

उत्तर पंचविशी किंवा उत्तर पत्रिका ६

उत्तर पंचविशी ९।१०

उपदेश रत्नाकर २१

उपनिषत्तार्प्य ९
 उपनिषत्सार १७
 उद्धवचिद्धन ३८
 उद्धव रामजी ४०१
 उद्धोधनाथ १५७
 उरुस २७३
 उर्वशी २३६
 उषाहरण १००
 उंबरज २५३

ऋ

ऋद्धपुर ६१

ए-ऐ

एकनाथ ३८
 एसजी बिन आबाजी २५८
 एकापूर ६१
 ऐतरेयोपनिषदांतील कथा १०९
 ऐयप ४३१।४३३

अं

अंताजी रंगनाथ केळकर ३२३
 अंताजी मल्हार ३१०।३११
 अताजी मल्हार वाकेनीस यांची
 कारकीर्द ३०६
 अंतर्भाव (समर्थकृत) ३१।२०
 अंजणवेल ३२७।३२६।३२८।३३९
 ३३५।३३७
 अजनवेल तालुक्याची वहिवाट ३१९
 आंगिरसाः व अंगारक १०३
 अंगार नामजाद हवालदार ३२२
 अंबेवेरिक ऊर्फ अंबेवेर २२१
 अंबेवेरिक २२५
 अंबेवेल २२१
 अंबाजीपंत पुरधरे ३८१
 अंबाजीचे घर २४४

अंबाजपित लोहगांवकर २४३
 अंबरखाना २३०
 अंबरखाना शब्दाचा अर्थ २३१

क

कफ़ल ४३०
 कचेश्वर २४६
 कचेश्वरकृत आत्मचरित्र २४१
 कचेश्वर व तुकाराम २५५
 कचेश्वराच्या तुकारामावर आरत्या २५५
 कचेश्वराने पाडलेला पाउस २४७
 कचेश्वरभट बिन सिधेश्वर भट बहो
 २४७।२५३
 कटुबाण १७२
 कडू चव्हाण ३५१
 कथासारामृत (रुष्णदास पंडित-
 कृत) २७
 कदमकडू ३४९।३५१
 कनकगिरी ३७६।३७९
 कनकादित्याचे देऊळ २२०
 कपिलानिर्णय २८५।२८७
 कबजी ३७९।३८०
 कमला १६१
 कमलाई १९४
 कमळोजी कदम २६६
 करवीरकर महाराज यांचा व परशुराम-
 पंत भाऊचा तह २१९
 कडे ३८७
 कर्णेश्वराचे देवळांतील शिलालेख २१०
 कर्नाटक २१५।३७६।३७४
 करवीर २१५
 कऱ्हाड २३६
 करुणामृतरस (देवदासकृत) २५
 कशेली २७४

करोळी गांवातील शास्त्रीची आठवणी २२२	कार्लर २२१
करोळीचा ताम्रपत्र मराठी मजकूर २२२	कालज्ञान [अज्ञानसिद्धमागेश्वर] १३
करोळी ताम्रपत्राचे वर्णन २२१	कालोजी मारिकवाडी ३४४
करोळी येथील शक १११३ तील शि	कारमीर २३६
लाहाराचा ताम्रपत्र २२०	काशीबाई २२१।२२४
कलसी बंगला पळाला ३९१	काशीनाथ २२९
कल्याण व भारतीय युद्ध २३५	कासारवुर्ग ३१९
कल्हण २२१	कासि २२८
कलि २३८।२४५	कासिबाई २२७
कलिपुगारंम २३८	कासी रंगनाथ ३२८
कसतत्यान २७२	कालमट्ट १९७
कसेलिप्राम २२५	कांकरिया ३८३
कसेळी २२१	किता (पहिला अष्पाष) ४
काकमर २७६।२७७।२७८	किन्नर २३५।२३६।२३८
काटे २८६	किंपुरुष २३८
कानगो ३७५	किंपुरुषवर्ष २३८
कानपूर २२२	किलीचवान मिनाम वहादुर नमुलुक ३४७
कानपूरची कसल २२५	
कान्हापूर ३८४	किष्किभाकाण्ड ३९
कान्होजी आंगरे ३४७।३४८।३५१। ३५२	किंजल २३८
कान्होजी मिन तुकोजी आंगरे ३४६। ३५३	किर्तिराज २२३
कान्होजी मोहिते ३८८	कुंकळीप्राम १७१
कान्होजी राजे सिकें २६६।२६७	कुटरे २६६
कापुल २३८	कुडोपि २१३
कार्मनाक १९७	कुतुषशाहा।मोरिता ३८९
कापार्जापाथे-लम, काळऐक्यतिनी	कुघेर २३६।२३८
शी ऐक्य भाव [धीवासानुक्त] २०	कुन्हा १९४
कारंजे व शिवपादस्पर्श ११	कुस्त नदी २०५
कार्तिकस्वामीचे देवळावर शीज पडली ३९१	कुलनाम २७८
	कुसुमाबाईसाहेब २२०।२२१।२२५
	कुळकर्णी २००
	कुंजपुरा पेतला ३८६

कुंडली २६६
 कुंपणी सरकार इंग्रज बहादुर याची
 द्वाही शहरात फिरली ३९३
 कुमेरी ३९०
 कुटस्थ दीप १२
 कूपखननलक्षण २२६
 कृष्णदास पण्डित ३८
 कृष्णभट २२३
 कृष्णभट व देवकी १५१। ५२-
 कृष्णराज २३०। २३२
 कृष्णाचे गाणे ४१६
 कृष्णाजी २६६। ३५५। ३६१
 कृष्ण, जी कडू ३६०
 कृष्णाजी दादाजी ३०६। ३०९। ३१०
 कृष्णाजी दादाजी ठोसर ३०६
 कृष्णाजी परशराम ३२८
 कृष्णाजी विन गोदजी ३४६
 कृष्णाजी भवानी मृत्यु पावले ३९२
 कृष्णाजी विश्वनाथ बर्वे ३३७। ३३८
 कृष्णाबाई २२१। २२४
 कृष्णाप्पा मंगलमूर्ती २२९
 केसंडिका २२५
 केज येथील विंवकासिधुची प्रत ११३
 केशव २२९
 केश गुरु निरजन २२९
 केशव नाईक थत्ते ३९१
 केशवसुत २२९
 केसरीनाथ १५७
 केसो कृष्ण टिलक ३३८
 केळुसकर २००
 केलासपर्वत २३६
 कोफण २३६। २३९
 कोटसाहेब ३९३

कोडभट २२८
 कोडांत १७५
 कोनकरादेव आबोसी ३४२
 कोरेगाव २१४। २६६। ३८५
 कोल्हापूरकर व आल्पिष्ट ३९५
 कोडूबाई धुमाळीण मेली २१२
 कोढणा ३८५
 कोतापुरी २२६
 कपण २२५

ख

खडकी पेट ३७५
 खडकी शब्दाची व्युत्पत्ति ६४
 खरपुडी येथील श्रीरामेश्वराच्या देवाल-
 यावरील शिलालेख १६०
 खरपुडी गावाची वासलात १६१
 खरपुडी १६०
 खाटमांडू २२४
 खान आजम आभराखान ३४३
 खान आजम आमीनखान ३४३
 खान आजम आलावलखान सिलेदार
 ३४३
 खान आजम आसतखान ३४३
 खान आजम आहमदखान सिलेदार
 ३४३
 खान आजम एकलासखान विनी ३४२
 खान आजम कैकखान ३४३
 खान आजम जमालखान ३४३
 खान आजम जाहांगीरखान ३४३
 खान आजम ताजखान ३४३
 खान आजम दिलावरखान विनी ३४२
 खान आजम नामरखान ३४३

नि आजम विलापरसान धनिरानी

३४२

सान आजम फरादसान ३४३

सान आजम भिजली सर्गासान ३४२

सान आजम मझमदसान ३४३

सान आजम सरकससान ३४३

सान आजम सितावसान ३४४

सान आजम सुज्यायेतसान ३४३

सान आजम मझुदसान ३४३

सान आजम सेदसान ३४३

सान आजम सेरसान ३४३

सान आजम सैद मझमदसिलेदार ३४३

सान आजम हैवाससान ३४३

सेह ४४८।२४१।२४२।२४३।३।३४।३५०

सुरासन सान ३२१

सुरासानसान नियावत गेयती ३२१

सुळे २५६।२५७।२५८

सुजस्ते सुनियाव ३४५

सेधीवाडा ३९०

सेत्रे ४३४

सेत्रेय ४३३

सेटकपाम २४४

सेट्टिंग ४३०

सेट्टिंगदेव ४३२

सेह सरकार ३५०

सेडोजी ४०१

सेडोयाची यात्रा ४५२

सेडोराव रास्ते पास देवाहा झाली ३९२

सेडोजी अण्णा गरिबीकर २७०

सेडोजी कडू ३४६।३४९।३५१।३६०

३६१

सेडो कडू ३६०

सेडो पलाळ पिटणीस २७५

सेडोयाच्या व म्हाकसेच्या पितळेच्या

मूर्तीवर असलेला श्लोक २६९

सेडोयाचे देऊळ २६५

सेडोराव दामाडे ३०६।३०९

ग

गजेन्द्रमोक्ष [देवदासकृत], ३४

" [एकनाथकृत] ३४

[धामकृत] ३६

गडे ३२७

गडे मंगळ ३८४

गणपतीचा रगमझल ३९६

गणपतराव जगन्नाथ उर्फ आयासाहेब

राजगुरु २४७

गणेश कृष्ण फोलेकर ३३७

गणेश गोसावी ४०१

गणेशखिंड २१४

गणेशनाथ ९९

गणेश नारायेण धडकळे ३८२

गणेशपंत गोखले ३९१

गणेशपंत देहरे ३०५।३०६।३०९

गणेशयोगी २२९

गद्यण २१०

गद्यान ६४

गर्गवराह ४४७

गर्लड ७३

गवारीठ २२८

गळटोची ४५०

गळेकाटूचे मेवेय ४४८

गागाभट्ट २९५

गाडबदरा २५६।२५७

गाडवे २१६

गाणपत्यांची एक पादी २२९

गायकबाडाची टाकी ४४९

गायधर्मा ४०१

गारबीर ३८६

गालेरी ३९५

गीता २४४

गीताचंद्रिका १३२

ग्रीकलोक २८०

गुप्तनाथ १५७

गुढे ३१९।३२०।४०४

गुणाकर पंडित २८६

गुर्जर २९५

गुहागर ३२६।३३४

ग्रैग २७३

गुजराथ ६१।२३५।२३७

गुरुदास ३८

गुरुबोध (गुरुदासरुत) २

गुरुशतक [नारोजी पंडितरुत] ३६

गुरुशिष्यसंवाद [वरदनागेशरुत] १६

गुर्जर २३६

गुह्यक २३५।२३६

गुह्यकेश्वर २३६

गुह्यराष्ट्र २३७

गूवल २२३

गूवलेशः २२३

गोकाक दिवाणखाना ३९६

गोडवण ३८४

गोदूबाई देशमुखीण ३१०

गोनर्द ४४७

गोपाई १९४

गोपाळराव चिटणीस २१६

गोपाळराव गोविंद ३८७

गोपाळराव २२०

गोपाळभट १७२।१७३

गोपाळराव मिरजकर ३८७

गोपीनाथ दीक्षित ओक यांचे पत्र १०२

गोपिकाबाई ४१५

गोबजी पा वाघाडीकर १७६

गोबजी १७६

गोमाजी बलद रुष्णाजी ३६०

गोमाजी कडू ३४६।३४७।३५०।३६०।

३६१।३६९।३७०

गोमाजी नाईक वाडी हवाला ३४४

गोलतिवाडे १७४

गोवलकोट ३२८

गोवा २२४

गोविंद ३८

गोविंद गणेश २६६

गोविंद गोसावी ४०१

गोविंद गणेश कुळकर्णी श्रीगोंदेकर

२६७

गोविंद बलहाळ बुधेले ३८६

गोविंदभट २२५

गोविंदराव ३६१

गोविंदराव काळे २१५

गोविंदपत ठोसर ३०७

गोविंदराव पिंगळे २१५

गोपीनाथ दक्षित ओक याचे पत्रावरून

सुचण्णरी अनुमाने १०२।१०३

गारेखबोध १३

गोरा कुंभाराने केलेली परीक्षा ५१

गोविंदराव ३७०

गोविंदरावकडू ३४६।३४७।३६१

गोसावीनदन २२९

गोसावीसुत (वासुदेव) २२९

गोळे २२९

गोंदजी बलद नागोजी ३५०

गोकळ २२३

गंगाजी मवाळ २२८

गंगाजी क्षीरसागर ३२८

गंगाजी २०१

गंगाबाई २२८

गंगाबाई २२०

गंगाधर बाबाजी कारकून ३१०

गंगाधर बालरुष्ण मराठे ३३८

गंगाधर यशवंत चंद्रपूर ३१६ । ३१७

३१८ । २२८ । २६१ । २६२

गंगाधर रघुनाथ इवालदार ३६५।३६६

गंगाधरराव २२१

गंगाधर शास्त्री पास सरकारीने मारिले

३१२

गंधर्व २६५।२६६।३९२

गंधार २३६

गंभीरानंद १३१

गंध लेखणी ३

घ

घांगो २१६

घाटदरणा १९२

घासीराम कोतवाल १९१

घताची २३६

च

चक्रधर ३१६

चक्रधराची घांगो ६५

चतुष्टय [श्रीसमर्थरुत] २२

चतुसमासी (समर्थरुत) ७

चतुर साधा २२९

चमत्काराची परंपरा ९७

चन्नेली २२५

चम्पूकडू ३२९।३५१।३५२ । ३५६

चाकण २२२।२५३।३२५।३२८ । ३२७

३२८।३२६ । ३२९।३५० । ३५१।

३५३।३५५।३५७।३६०

चाकणकित्ता ३७६

चाकण चोन्पारी ३७५

चाकण परगण्यातील गावे २२७

चाकण परगण्यातील वेशमूस २२८

चाकण ब्रह्मे २२२

चापण साहेब ३९७।३९८

चापेसणाना चौक ३९६

चामळ किंवा अम्मल २३१

चांडोली ३५०

चांदोरकर २२२

चामारगोंदे २१६

चि कोडी येथील ताम्रपट २३०

चिकोडीच्या ताम्रपटाचे वर्णन २३०

चिगसतान ३७५

चिन्नदीप (राघवरुत) ५

चिदानंद १३०

चिदानंदानुषार ३८

चिदंबरजयंतीस्तोत्र [वेदनाथरुत] ३७ ।

चिपकून ३२८

चिमणाजी नारायेण सचीव पंत ३८५

चिमणा वेद्य २२९

चिमणाजी बलाळ ३८३

चिमनीकाव्य ११५

चिमाजी ३६१।३९२

चिमाजी आपा ३९२

चिमाजी आप्पासाहेब कासीत निघोन

गेले ३९५

चिमाजी कडू ३६१।३६९।३७०

चिमाजी यिन गोमाजी कडू ३२२

चिमाजी महाराजाविषयी गीत ४१५

चिमाजी माणकर ३३७

चिमाजी बाा मुलतानजी ३६०

चिरंजीव पद [एकनाथरुत] ३

चिपणे २६

चिबोली २२०

चिचोली येथील गहिर्नानायाचे देवाल-

यावरील शिलालेख २४०

चिंतामण मिसर ४०२

चिंतामणराव माधव पेठे ३९९

चिंतामणि २२९

चिंतामणि धरणीधर २२९

चितो वामन देशमुख यास देवाज्ञा झाली

३९२

चंद्रचूड यांचा संग्रह २८६

चंद्रराट् २२३

चंद्रसेन जाधव ४६५

चंद्रगुप्त मौर्य ४४६

चंद्रादित्य २२३

चंदीचंदावर २३३।३७६

चंदीचंदावराहून देसी स्वराज्यास(राजा-
राममहाराज) आले ३८०

चितो विठल ३८९

चितो विश्वनाथ ३११।३१२

चुडा १५३

चौभाकवीचे नाव १०१

चौधरी ७२

चंगीरखान ३२१

चंडीपति २८०

चंद्रगुप्त ४३८

चंद्रचूड ४४८

छ

छहमेश्रेष्ठी ४३४

छत्रपती राजे (राजा शिवाजी) म्हणून

सिंहासना रुढ केले ३७९

छयापी कागद सुरू झाले ३९६

ज

जगत्तुंग ४३८।४३९

जगन्नाथ: ३८।२९५

जगन्नाथ रामचंद्र २१८

जतपाल राठोड १९४

जतिग २२२।२२३

जनकोजी सिंदे ३८६।३९६

जनार्दन नारायण देशपांडे ३३८

जनार्दनराम ३०७

जबतखान ३९०

जयगड ३२६।३२७।३२९

जयराम ३८

जयाद्रिमाहात्म्य २७१

जयनगरे ३९०

जयेनगरवाले ३९०

ज्यार्ज जिंवरन साहेब २५९

ज्योतिपंत महाभागवताचे उपनाव, ४६

.. " गोत्र ४६

ज्योतिपंताच्या पोथीचे वर्णन ४७

ज्योतिपताचा काल निर्णय ५०

ज्योतिपंताचा पूर्वज ४६

ज्योतिपताचा बाप ४६

ज्योतिपताचा संकल्प ४७

ज्योतिपंताची आई ४९

ज्योतिपंताची आख्यायिका ४७

ज्योतिपताची आराधना ४७

ज्योतिपताची गुरुपरपरा ४८

ज्योतिपताची नोकरी ४७

ज्योतिपताची वंशावळ ४८

ज्योतिपंताचे अक्षर ४७

ज्योतिपंताचे गायत्री पुरश्चरण ४७

ज्योतिपंताचे चरित्र [सखारामरुत]

४९

ज्योतिपंताने दिलेले भागवत ४७

म्योतिर्वताने देह ठेविला ४८

भाऊनाद ३२२

भासोजी नार्हकवाडी ३४४

भाचकाचे वंशज २६५

भाद मरतपुरास गेला ३८६

भाधवराव ३२३।३८१

भानोजी ३५५।३६१

भानोजी नार्हकवाडी ३४४

भानोजी भोसले ३८७।३८८।३८९

भानोजी सेपले ३५७

भामसेह २४०

भामगाव २१६।४६६

भावजी पा बाबाईकर १७६

भिजाळ २२७।२२८।३७६।३७७।३७९

भिमपूर ४६६

भिवानी गणेश सासगीवाले ३८५

भितो ३८९

भिकर कवसवर पसानराय सांके करा

सिया १७५

भीमूतव इन २२२।२३६।४३२

भीर्णपुर २४३

भीबन्मुक ३८

भुजूर ३५७।३४१।३४५।३४७।३७६

३५०।२४१।२४२

भुनाट, पुरुष [श्रीसमर्थरुत] ८।२०

भेजूरीचे वेशवे २७१

भेजूरी येथील शिलालेख २६५

भेनी २२८

भैतपाळ १३

भियासगराव ३६१

भयसिंगराव कडू ३६१

भंगमहादूर ४२३।४२५

भजि-पाषा शिंदी २७५

भजिन्याषा इजरसखान २७४

भंयुक्षीप २३८

ढ

ढिपु ठार पडिला ३९२

ढिप महादूर ३९०।३९२

ढिपुवर स्वारा ३९०

ढोपकर २७२

ढापणासिद्धनिरुपण [श्रीसमर्थरुत] ८

ठ

ठाडा ४२३

ड

डांग ४२३

डोमभाम १५२

डायेतीथ १५४

ड

डंडिराज महाराज २२९

ड

डत्तपट [मेरुत] ११

डत्तविभेक १२

डलियान २७३

डळेगाव ३०६

डळगाव डमढरे येथील श्रीसमर्थमूनाधवावा

१७८

डसर ३२९

डान्या गेये ४२१।४२४

डान्या टोप्याषा अंत ४२२

डानाजी ४६६

डायि ४२१।४२५

डायोजी ३४६।३५५।३६१

डायोजी बिन संडोजी ३४६

डायोजी कडू ३६०

डारक मस ६।१७

डारकधोष [गुरुशरुत] ९

ताराक ३८१।३८८।३८७

तारावाई ३७८

ताल ३८३

तिमनायक २१२

तिसरा गोनर्द ४४८

तीर्थावली [बहुधा विष्णुदासनामारुत]

३०

तीर्थावली २४२

तुकदेवाची कुलपरपरा १६२

तुकदेव व शंकराचार्य १६२

तुक्याकुमर नारायणचुवा ४०१

तुकाराम २२८।४०१

॥ तुकारामांचें प्रयाण ९८

साधकबाधकप्रमाणें ९८

तुकारामाचें हस्ताक्षर ४०१

तुकारामाचें मारिलेला स्वदस्तुरचा शेर

४०१

तुकाराम बोआ देहूकर ४००

तुकारामाचे आडनांव ४००

तुकारामाचानिर्याण शक २२७

तुकाराम समकालीन व्यक्ती २२७

तुकारामाचे सदेहप्रयाण २५५

तुकारामाच्या देह्यष्टीचें वर्णन २५५

तुकोबाची पदे २४४

तुकोबाच्या वह्या २४५

तुकोजी होळकर २६७।२७१।३९०

तुलसाजी कडू ३५९

तुलजाजी आंगरे सरखेल ३३०

तुरंगवदन २३८

तुषार २३७।२३९

तुळजापूर ३८९

तुळपुर ३७७

तैलप्र ४३२

तैलप चालुष्य ४३०

त्र्यंबकराव आवा ३९५

त्रिंबक किल्ला घेतला ३८६

त्रिंबकपंत उदगर ३३८

त्रिंबक रुग्ण बर्वे ३३७

त्रिंबक रुग्ण ३४१

त्रिंबकजी डेंगला यास साष्टीस कैदेत

टेविलें ३९२

त्रिंबकजी डेंगळा इंग्रजांनी कैद करून

नेला ३९४

त्रिंबक विश्वनाथ ३१०

त्रिंबक चौडे ३४

त्रिमळ ३८

त्रिंबकपंत आकोलकर २६७

त्रिंबकराव मामा पेठे ३८७।३८९।३९०

त्रिंबकगव सविदेव २६८

त्रेता ४४५

थ

थापोथली ४२४

थाळनेर १७५

द

दणदणे चितळे ४२०

दताजी ठाकुर विन आमाजी ठाकूर ३५३

दमाजी गायकवाड ३५६।३८५

दमाजी थोरात ३८२

दमाजी येसाजी ३८८

दत्तात्रय ३८

दवाजी चंवधरी २७०

दशमदरणा १९४

दशसंवत्सरात्मक युगगणना ४४७

दशावतार श्लोक ३६

दहावर्षाचे युग ४४५

दक्षिणामूर्तिस्तोत्रटीका [भाष्यतनय
स्त] ३०

प्रविष्टदेश ६१

दाजी विष्वनाथ १२१

दाद नार्कवाडी ३२२

दादजी धिन सेजी इडि ३२२

दादासाहेब २२१

दादासाहेब पेशवे यांचे एक पद ३९९

दादासाहेब व रावसाहेब यांचे सख्य
सल्ले ३८८

दादासाहेब भानववल्लीहून घोडपेस झाले
३८९

दादासाहेब व भाष्यराव रावसाहेब भागा
नगर प्रांती गेले ३८७

दादासाहेब पांजी मिरत घेतली ३८७

दादासाहेब रुसून गेले ३८७

दादासाहेब हिंदुस्थानांत फौजेनसी स्वा
रास गेले ३८८

दादासाहेबांची हिंदुस्थानाची स्वारी ३८२

दादो कोडदेव ३७६।३७७

दादाजी कोडदेव मृत्यु पावले ३७६।
२२७

दादो कान्हे ३०६।३०९

दादोपंत ३०९

दाभेमेशी वसाहत ३२०

दाभेमसुमा ३२०

दामोल सुमा ३२३

दाम २१०

दामाशार्ह ३२५

दामोदरपंत पटवर्धन २२२

दासविश्वामधाम ३९

दासानुदास ३८

दापर २३८।२२५

दिनकर सत्ताराम गोडबोले ३३८।३४२

दिनकरराव राजवाडे २२४

दिनमार्क २७३

दिनार २३४

दिवाटा [श्रीसमर्थरुत] २३

दिवाकर ३८

दिखी ३७८।२ २

दिली दरवाजा (शमवार वाढ्यास)
बांधला ३८५

दिलाच ठाणे नारोराकर पाजकडे सांगि
सल्ले ३८६

दीर्घतमा मामतेपोजुनानंदरामे पुगे
२२४

दानी वसपदाकित मुकुंद २२२

दीपरत्नाकर ९

दुगापाट २२५

दुगदिवीचा कळ ३७५

दुरदोली २६६

दुगागल्यास २२९

दगाव ६१

देवगिरी ६१

देवदास ३८।२७२

देवमागरी २८७।२८८

देव २२१

देवसरी २२३

देवघर २२१

देवपाणील ३५०

देवपालराज ३५१

देवपा शिंदे २२९

देवपोनि २३५

देवमकानुवाद (मुकुंदरुत) २

देवराव हिंगण्यापा समाधिकाल ३८७

देवराय १७१

देवराय येथील शके १५७५ मधील शि-
लालेख २०९

देवाचे गोठणे २७६

देवलिपी २८७

देशमुखीचे हक्क ३७१

देशमुख मामले दंडाराजपुरी २५६।२५७

द्वैतविवेक ९

दोदु कोडदेव मोकासि २२८

दौलतखान दिवाण ३२१

दौलतराव २१४।२१६

दौलतराव बाबा २१९

दौलतराव सिदे ३९६

दौलताबाद ३७६

ध

धडकळे यादी ३७५

धनाजी जाधराव ३८१

धरणीधर ग्राम १५७

धर्मराजा ४३९

धर्माजी नागनाथ २१२

धर्माधर्मलक्षण [कोणकृत न कळे]
३८

धाम्मियर ४३१।४३२

धामणटेकची टेकडी ४४९

धारवाड घेतले ३८८

धालवल्ली २७६

धोडप ३८९

धोडोपत ४२१

धोडोपंत जोगळेकर ३६२।३६६।३६८

धोडोपंत नानासाहेब ४२१।४२२

धोडोपा २२०

नजीबखान ३९०

नबाब निजामन आलीखा ३८७

नबाब निजामन ३८७।३८८

नबाब असबजा ३८१

नमन २६।६

नवते ३१९

नवनाथचरित्र १३१

नरसिंगराव उधव ३३६।३६९

नरसिंगराव नाईक सितोळे देशमुख

० प्रा पुणे सिकेकरी यास देवाज्ञा
शाली. ३९५

नंजणगोसांवी १७१

नद ४३५।४३८

नंदाभिषेक ४४३।४४६। ४४७

नागझरी १७३

नागणनायकु १७१

नागणा ४६१

नागपाल ४३४

नागराऊत कनोजा ३४४

नागांच्या वशावळी २४०

नागेश ३८

नागेश्रेष्ठी ४३३।४३४

नागोजी ३६१

नागोजी कडू ३६०

नाथांचे देवालय १७८

नाथाजीराव ४६६

नानासाहेब ४२१

नानासाहेब २२९

नानासाहेब ३१८

नानासाहेब पेशवे ३१६

नानांची शिस्त ३०९

नानासाहेबांच्या प्राणीत्कमणार्थे स्थान ३८३
 नानासाहेबांच्या देशाला भगती दिली ३८३
 नानासाहेब यांची स्वारी हिंदुध्यान प्रती
 भाऊसाहेब यांचे कुमकेस गेली ३८६
 नानासाहेबांची कर्नाटक प्रांती स्वारी ३८६
 नानासाहेब व दुमाजी ३८५
 नानासाहेब भागानगर प्रांती स्वारीस
 गेले ३८५
 नानासाहेब यांस देव-आज्ञा झाली ३८७
 नानासाहेब (पोंडोपंत) यांचा अंत ४२३
 नानासाहेब व तात्याटोपे यांची शेवटची
 भेट ४२२
 नानागदी ४२२
 नानासाहेब यांच्या इकीगती ४२३
 नाना साजगीची वसुधा वाटीत झेते
 २१६
 नामजाद इबालदार ३२२
 नामदेवराव २४२
 नामदेव दाद मागतात ५२
 नामदेवांची गुरुपरपरा ५२
 नामरत्नमाळा [पाठकनामास्त] ३०१३१
 नामविज्ञापनास्तक [नारोजी पंडित
 रत्न] ३०
 नायिम्स २२३
 नावजी माली २२८
 नारायण २२९, २४१, २४५
 नारायणजी कडू ४५९
 नारायणराव बळ्हाळ ३१०
 नारायणराव कृष्ण पारसनीस ३६५
 नारायणेश्वर ३८
 नारायण मयूरेश्वर २२९
 नारायणकिंत माधवदास ३८

नारायणहृदय ३६
 नारायणराव २१४
 नारायणरावाचा मनु ४१४
 नारायणयुवा ४०१
 नारायणयुवाना लेख ४०१
 नारो गोविंद आवटी ३४२, ३३८
 नारो शंकर ३८७, ३८८
 नारोपंत चक्रदेव २१५
 नारोजी चंद्रस २४७, २५४
 नासरजय नवाय पुण्यास आले ३८४
 नाझमतखान ३९०
 नक्षत्रे ३८७
 निगमसार [वामनस्त] ४
 निर्गुणप्याम [श्रीसमर्थस्त] १
 निजसुख २१
 निजानंद १५७
 निजामनमुलक ३४७, ३८१
 निजामशापासगा ३७६
 निजामन ३८३
 निजामन आलीखान यहादूर ३८५
 निजाम आली ३८८, ३८९
 निविश्याम २७२
 निर्माण ९
 निवृत्ति अक्षूत ३८
 निर्विकल्प [श्रीसमर्थस्त] १८
 निर्जन २२९
 निर्जनात्मजमुत २२९
 निर्जमवापव २४२
 निशानी सद्दी २७६
 निशानी (शब्दाचा अर्थ) २७६
 निवृत्त महादेव पुरंदरे ३८७
 निषगाव ४४८
 नीरानदी २१६

नृसिंहशास्त्री २९५
नेपाळात भगवा झेडा व पेशव्याची गादी
४७५

प

पदार्थद्योतिनी २७८
पद्मनालदुर्गा २२५
पद्मपुराण २८८
पद्मावती १६७
परमप्रकाश [निवृत्तीअवधूतकृत] ८
परमप्रकाश ३१७
परमप्रकाश किंवा परमहंस १९
परमार्थतत्त्वप्रबोध ११२
परमानन्दचैतन्य अवधूत ३८
परमानन्द २९५
परली ३२७
परशराम केशव वोक्त ३३८
परशराम रामचंद्र घोटगे ३३८
परशुगम त्रिचक प्रतीनिधीचा शिक्षा
४६६
पराडकर ४२१
परीक्षिती ४३७।४४१।४४३।४४६।४४७
परीक्षितीचा काल ४३८
परीक्षितीचा जन्म ४३८
परूण ४२२
पवनविजय [माळाहरदासकृत] १९
पवार ३१९।३२०
पाटण येथील शिलालेख ६४
पाणिनी २८७।४४०
पाताळ वुरुज ३२९
पादशाही अमल ३२०
पानिपतची लढाई ३८६
पामरसाहेब २१९
पारगा ३८७
पारव गवि २१३

६३

पारसनीस (रा ब) २४२
पारसनिर्वास ३६९
पिंगल साहेब ३९९
पाडवांचा अज्ञात वास ४४५
पाडवगड ४६५।४६७
पांडुरंग लक्ष्मण केळकर ३३८
पांडुरंगपंत ४२१
पांडुरंगपत लिमये ३३८
पांडुरंग २९५
पिशाच २३५।२३६
पाडोवा भाऊ केळकर ३९९
पिलाजी जाधव ४६५
पुत्रलक्षण ३८
पुणे २५७।३७६
पुणे वर्णनपर पुस्तक २३२
पुणेभर ३८२।३८३
पुण्याचा देशपांड्यांचा सग्रह २२७
पुरधर ३८२।३८३
पुलीस ४३४
पुलोमन् आध ४३७
पूजार्निंद १३१
पुर्णार्निंदाची परपरा १३०
पूर्णामृतकरणोडशकळा (मेरुकृत) २१
पूर्वार्भ (श्रीसमर्थकृत) ३८।२१
पृच्छाविवरण २८
पेडाराची आडनावें १४६
पेशव्याचा गोखाना ३१५
पेशव्यांची घसर २५७
पेठण ६१
पैमासीची चौकशी ३९९
पौलोमांध ४४१
पौरुष ज्योतिषी ४३८

[१७

पंचतंत्र २७९, २७०, २७१

पंचमान [श्रीसमर्थरुत] २२

पंचयोग [श्रीसमर्थरुत] ८

पंचलिंगाचि देऊळ २६९

पंचसमाप्ती [श्रीसमर्थरुत] ३८

पंचसंवत्सरतत्त्वक कालगणन ४४४

पंचीकरण (मुकुंदराजरुत) ३

पंचीकरण [श्रीसमर्थरुत] ८११९

पंचीकरणयोग [श्रीसमर्थरुत] ८

पंचीकरण [ज्ञानेश्वररुत] ३

पंचीकरण ९

पंचभूतविवेक १२

पंचमुद्रा [ज्ञानदेवरुत] १८

पजाब २३७, २३८, २८०

पंढरपुर २१५

पंकारादीप ५

पंकारादीप [मासुममोतोजीरुत] ३११२

पणविवरण १९१६७

पतापसिद्ध छत्रपती, व आत्मिष्ठसाहेब

३९५

प्रतिनिधी ३२७

प्रतीप ४९१, ४९२, ४९३

प्रथमर्गद ४४१

प्रबोधचन्द्रोदय ५०

प्रबोधसुधाकर ३७

प्रभाकर २९५

प्रभू-प्रकरण [निवाडपत्रे] २८६

प्रवृत्तिनिवृत्तिरूपता-रत्नावली ५१

प्रवृत्तिनिवृत्तिरूप अथवा मनपरिच

५१२८

प्रारूप मातेपु ४४०

प्रातः स्मरामि नामावली [शिबक पोंडे
रुत] ३६

प्रास्ताविकपद्यानि ११५

प्रेमरयान २७३

फ

फकीरजी गाढवे २१५

फतेसिंग गाडकवाड ४४८, ४६१

फतेसिंग बाइर मोकदुम २४१

फत्यापूर २८७

फडाचा चौक वुरुली ३९१

फरासीस २७२

फाळके १५३

फिरंगी २७२

कुलगाव २५६, २५७, २५९, ३९४

कुलगावात बाह्यणात जमिनी दिव्या

त्यार्ची मर्ति २६२

कुलशहर २५६

ख

खजाणा याथा ३९५

खजाणा यिन यामूराव सितोळे यास

देवाहा छाली ३९६

खडे साग दिवाण ३९२

खयामाईसाहेब आपटे ४२०, ४२३, ४२५

खोट गोरगेल ३९९

खोली ४२२

खोलीचा मयाथ ४२२

खर्बतराव मागमाथ मय्यु पापले ३९२

खर्बतराव दाते ३३८

खळबतराव देवे ४२४

खलिनगर ४३३

खलीपेपु १९७

वहरिगड ३२६।३२७।३३८
 वहिरी निज्यामशा ३२०
 वहिरोपंत पिगळे दूर केले ३८१
 वहिरो त्रिचक ३२४।३२८
 बहुधा गोसावी [श्रीसमर्थकृत] १८
 बहुर (भोर) ३०९
 बव्हच इत्र ४४०
 बळियेप्पा १९४
 बाग २५७
 बागपूर २१८
 बाजी कदम ३८१
 बाजी गोपाळ देशपांडिये ३७२
 बाजी देवराव ब्रह्मे ३७२
 बाजी मोधी २२०
 बाजीराव पंडित प्रधान याणी वाडा
 बाधावयास मुहूर्त केला ३८३
 बाजीराव बल्लाळ यास प्रधानपंताची व-
 स्त्रे दिली ३८२
 बाजीराव बलाळ प्रधान याची हिंदुस्ता-
 नची स्वारी ३८३
 बाजीराव बल्लाळ यास कैलासवास जाला
 ३८३
 बाजीराव रघुनाथ ३९७।४१९।३९४।
 ३९२।३७८
 बाजीराव रघुनाथ पुण्यास आले ३५३
 बाजीरावसाहेब पेशवे याच्या कुटुंबाची
 शेवटची हकीगत ४१९
 बाजीरावसाहेब ३९४।४२१।२१४।२५७
 बाजीरावसाहेब बिठूरला निघाले ४२०
 बाजीरावास ब्रह्मावर्तस नेऊन ठेविले
 ३९४
 बाजीरावसाहेब यांचे वर्णन ४२२

बाण २८१।२८०।२८२
 बानराऊत नाईकवाडी ३४४
 बापू गोखले ३९३
 बापूजी गणेश गोखले ठार पडले ३९४
 बापू गोडबोले ४२१
 बापूजी आपाजी ३२८
 बापूजी श्रीपत ३८२
 बापूजी नारायण जोशी ३११
 बापूसाहेब कुरुंदवाडकर ४२०
 बाबाजी धर्माजी काट २७०
 बाबा फडनवीस ३५८
 बाबा वाकेर्नास ३०६
 बाबासाहेब आपटे ४२०
 बाबूजी नाईक वारामतकर ३८४
 बाबुराव आगरे २१६
 बाबुराव फडणीस ३८७
 बाबुराव चिन त्रिचकराव ऊर्फ तात्या
 सितोळे देशमुख ३९५
 बायजाबाई ३९६
 बायाचे बोलण्याची कलमें त्याजवर,
 सिंदे याची उत्तरे २१७
 बारशी पानगाव ३८५।३७८
 बालकाण्ड [एकनाथकृत] २२
 बाळ ३८
 बालरुष्ण बापजी लेले ३३७
 बाळाजी रुष्ण ३०९
 बाळाजी रुष्णाजी ३०६
 बाळाजी जनार्दन नाना फडणीस ३९१
 बाळाजी जनार्दन भानू ३७८
 बाळोजी नाईकवाडी ३४४
 बाळाजी बाजीराव ३८४।३३७
 बाळाजी बाजीराव नानासाहेब ३७८।
 ३३७

बाळाजी बापूजी देगपाडिये २४७
 बाळाजी बापूजी २५४
 बाळोबा तात्या २१६
 बाळाजी विश्वनाथ सेनाकर्ते ४६७
 बाळाजी विश्वनाथ ३८१।४६५।४१९
 बाळाजी विश्वनाथ मठ २००।२७५।
 ३०५।३०९।३६४।३८२
 बाळाजी विश्वनाथ पाटावर कर्ची गेला।
 २०१
 बाळाजी विश्वनाथ पास पंतप्रधान केलें
 ३८१
 बाळाजी विश्वनाथ पास देव आहा सली
 ३८२
 बाळोबा पागमांस २२०
 बाळासाहेब ४२१
 बाळासाहेब निधन पावले ४२४
 बाळासाह ३९६
 बाळमर ३१८
 बाळाजी शंकर ३१०
 बिराडमन्त्रान दिवाण ३२२
 बिदुर ४१९
 बिज्यागड ३८४
 बिज्जण २२४
 बांदीबडे १६९
 बांदीबडे शिलालेखाचा कालनिर्णय
 १७०
 बांदीबडे वेधील एक मराठी शिलालेख
 १६९
 बेगम ३८०
 बृहत्संहिता ४३९
 पुढाणुलमुलुक ३६४
 बुधवार ३८०
 बिमपरायेदेव २२६

बिम्बपूर ३०४
 बहो २४८
 बहोकचेश्वर बाबा ३५९
 बोल्डोबा भाऊ ४०१
 बोधन ३८०
 बोधिसत्व २७३
 बेहरामसा १७६
 बेदर ३४९।३८०
 बहामन ३८।३३१।३५७
 बहादुराचें विवरण २१
 बाह्यनत्वाचा अधिकार २४१
 बहामन ४३८
 बाह्या २८७

म

भक्तमंजरीमाला २४१
 भकराज १९।२२८
 भक्तविजय ४००
 भक्ति (क) राज हा पद्य कोणाचा।
 ५५
 भार्गव ३८।२२९
 भट ४२१
 भट विश्वमा २९५
 भट विष्णु २९५
 भटमाग केव्हा झाला। १५१
 भर्गेबाईचे पांच पुत्र (दत्ता, चांगा,
 रुष्ण, गुंडा परसा) १५२
 भरतपूर ३९०
 भवानजी ३६१
 बाहू आहमद् भोक्कदम ३४४
 बाळसाहेब ३८६
 बासजगिन २६८
 बागवतावर ओपीषद् प्राप्त टीका ४७
 भागिरथी २२८।२२९

भागिर्ध वाईची नेमणुक २१६

भागानगर ३८०

भाडकुदळ शब्दाची व्युत्पत्ति १२१

भांडारकर (डॉ०) २४२

भाणस्तरि २१३

भाडारी २३९

भानजी कडू ३४६।३४८।३४९

भामजी कडू ३४६।३४७

भावजी कडू ३५९

भारतीय युद्ध शकापूर्वी ३१७९ चे वर्षी

सुरू झाले ४४७

भारतीय युद्ध केव्हा झाले ? ४३८

भारतीय युद्ध-वराहमिहिराचे मत ४३९

भिकाजी बलाल भावे ३३८

भिकं भट मनोहर याची स्मरण वही-

तिचे वर्णन, तींतील नोंदी ४३, ४४,

४५, ४६

भिकंभट बाळंभट नारायणभट २२९

भिडे २५७

भीम ४३१।४३३

भिमथडी २५९

भीमरूपीस्तोत्र [श्रीसमथरुत] ८।३०

भीमानदी २५९

भीमोपदेश ३८

भीमोपदेश (मेरुत) २।२२

भिल्लम १९४

भीष्मस्तवराज [माधवरुत] ३०

भूगोपाल २९५

भूत २३५।२३६

भूतान २३६

भूपाल ३८३

भेड ७३

भोजदेवः २२४

भोजजी ३६१

भोजजी बलद जैतजी कडू चव्हाण ३५१

भोजराज २२३

भोसले २१४।३२३

भोसले याचें राज्य ३७६

भैरव मोरेश्वराचा शिक्षा ४६६

म

मणीदेव २२८

मत्स्य ४४१

मतिरत्नाकर [दिवाकररुत] ३७

मनाजीपंत खडोजीपंत २६७

मनीषापंचक [शिवरामरुत] १३

मनुफथ्रेष्ठी ४३४

मनोबोध १२८

मनोहर गिर गोसावी यास देवाह्या ३९२

मयु २३६।२३७।२३८

मयुरेश्वर २२९

मराठी भाषेतील स्थित्यंतरे १७०

मराठ्यांच्या इतिहासातील परीक्षेची

वेळ १६४

मराठ्यांच्या इतिहासाची साधने २४२

२४३

महाराष्ट्रातील जुनी गीते ४०९

मलकण साहेब ३९६

मल्हारी २३९

महाकाली तोफ ३९३

महादजी २१४

महालिंगदास १४४

महालिंगदासाची ३२ र्शि १४२

महात्मालिपी १५३

महावाक्यविवरण २८

महावाक्यविवेक [राघवस्त] २८
 महात्मावेप १७३
 महादजी धिम बायूजी २५६।२५७
 महादजी विश्वनाथ उर्फ बाळासाहेब
 राजगुरु २४२
 महादजी ४०१
 महादजी शिंदे ३१०
 महादेव २९५।४३७।४३८।४४१
 महापद्य ४३७।४४३।४४६
 मल्हार जनैत ३९६
 मल्हारजी तावरा ३११
 मल्हारजी होळकर २६८।२६९।३१८

३८६ L

मल्हार विश्वनाथ ३०५।३०६।३०९
 मल्हार देवाचें गाणे ४१६
 मल्हारीसुत ४२९
 मलकापूर ३८३
 मलकापुरपेठ ३७५
 मलिकआबर ३७५।३७६
 मल्लिख्यकुंद ज्ञान ३२१,
 मल्हवज्ञान दिवाण ३२२
 मल्हमाध्य ११९
 मल्हानिलुभ ११४
 मल्हार नवर २४१
 मल्हाराज छत्रपती ३२४
 मल्हाराष्ट्र-साहित्य-संमेलन २४१।२४२
 मल्हाज्ञान [यलिरामकृष्णस्थ श्रीमाता
 वपरास्त] २८
 महिपती ४००।४०१
 महिपती बासा २२८
 महेश्वेष्टी ४३४
 म्हाळसाबाई ४४८

म्हाळसाबाईचा भाऊ हंगेडे प्रधान ४४८
 मंगिप्रभु १७१
 मांडकी ३१९
 मांड-गोल्फ २८१
 माणाकदुर्ग ३१९
 मासमसाम ३४७
 मातापुर ६२
 मांदुस २१३
 माधव ३८
 माधववर्नदन ३८
 माधवराव बळाळ ३१०।३१४।३८७
 ३८९
 माधवराव नारायण प्रधान ३१८।३८९
 माधवराव निकळठ पुरंदरे ३८९
 माधवराय २२९
 माधवराव बळाळ ३१४।३१०।३८७।
 ३८९
 माधवराव बळाळ प्रधान पासवले दिली
 ३८७
 माधवरावसाहेब धोरले २५७
 माधवरावसाहेब कर्नाटक प्रांती स्वारीस
 निघाळे ३९०
 माधवराव रास्ते ३९४
 मानपान (पाटीलकीचे व मोकदमीचे)
 ३७१
 मानमवोत्पत्ति कथा १५०
 मानमाबाकथा धं-यांचा शोध ६९
 मानमाबांचा व्यास ६६
 मानमाबी मन्त्र १५६
 मानमाबी लिपी ६७
 मानधंपक [श्रीसमर्थरुत] १८
 मानसपूजा [मेःरुत] ५
 मानसोलास २८

मानाजी आगरे ३५६

मायनाक २३९

मात्योजीराव विचारे ३३१

मालजी गाज्या, २२८

मालकणसाहेब गौरनेल मुबईस गेले
३९९

मालकण साहेब पुण्यास आले ३९७

मालिढसाहेब ३९९

मालोजी राजे भोसले ३७६

महादजी आंबाजी पुरंधरे ३८५

महादाजीपंत २२७

महादाजीपंत कानडे ३३८

महादजी बिन बापुजी २५८

महादाजी अनंत ३२३

महादाजी बलाल ३२८

महादाजी मोरेस्वर जोसी ३५३

महादाजीराम ३०७।३२८

माहादेव २२८

माहुली २३२

मीजसाहेब ३९६

मीपणाचा समास (श्रीसमर्थकृत) ८

मिरजप्रात २१५

मिर्जाराजा दक्षणेस मुभा होऊन आले
३७९

मिर्जाराजा यांचा व सिंवाजीराजे भोसले
याचा सला जाला ३७९

मिरत ४२२

मुक्ताबाईचा जन्मशक व उपदेशकाल
१३१

मुकुंद ३८२

मुकुंदराज ३८।२८२।१११

मुकुंदराजाचें समाधिस्थान ११४

मुकुंद व ज्ञानेश्वर ११४

मुकुंदाची गुरुपरंपरा ११३

मुकुंद व ज्ञानेश्वर यांचें गुरुशिष्यांचें नातें
१५९

मुजफरखान २१४

मुजफरजग ३८६

मुजावर २४१

मुगदल २७६

मुगदल रामायण २७७

मुडा: २३७।२३९

मुनि महर्षि ४३९

मुबजी नाईक ३३१

मुद्राविलास [एकनाथकृत] ५।२५

मुर्तजाबाद शनवार ३८३

मुरादखान ३२०

मुरार जगदेवराव ३७६

मुस्तफाखान ३२०

मूळस्तभ १९

मृत्युंजय ३८

मेगनाथ बिन शंकरभट २४२

मेनका २३६

मेरु ३८

मेरुबोध [मेरुस्वामीकृत] ७

मैनाबाईसाहेब ४२०।४२३।४२४

मोकदमीचे मानपान व कलमे ३७१

मोंगलाची तळेगावाकडील धामधूम ४०४

मोडी २८७

मोमिनाबाद ऊर्फ चाकण ३४६

मोर दीक्षीत ठार पडले ३९३

मोरया गोसावी २२९

मोरे ४००

मोरेश्वर गोसावी २२९

मोरो जनार्दन ३०
 मोरेस्वरदेव २२९
 मोरो घाघूराव फडणीस ४२१
 मोरो विठल ३८९
 मोरो विम्बनाथ ३८२
 मोडियाबाद ३८०
 मोडियाबाद ऊर्फ बुधवार ३८३
 मोक्षवर्म [केशवकृत] १५
 मौना २३७।२३९
 मोर्य २३८
 मोर्या २८७
 यमदोर २७३
 यमाजी घुमाळ ४६५
 यमुनाबाई २१४
 यवना २३७।२३९
 यशोदाबाई ३९१
 यहुदीन २७३
 यल्ल २३५।२३६
 यावत्परीक्षितो जम्म
 बगेरेचा अर्थ } ४३६
 युग ४४४
 युधिष्ठिर ४३९
 युधिष्ठिर वश ४४७
 येकह्याळी ३९
 येशवतराव सिबाजी २१९
 येशवतराव झेळकर पास देवाळा साली
 ३९२
 येसाजी यिन आबाजी २५६।२५७
 येसाजी बलद सताजी २४७।२५४
 ३५१
 येसाजी बलद सताजी ३४६।३५२
 योगराज [अमृतनेंदकृत] २१

योगवासिष्ठ (माधवरावकृत) २।९।२१
 योगवासिष्ठसार १३६
 योगाबाईसाहेब ४२०

र

रसतत्त्वान ३६४
 रसतार २७३
 रसभाजी जाचक २६९
 रसभाबाई ३९६
 रमाबाईसाहेब ४२१
 रसुभाई २७
 रंगनाथस्वामीची संतमालिका १००
 रघुजी कदम २६६
 रघुनाथ २९५
 रघुनाथ अंमक घर्वे ३३७।३४१
 रघुनाथ देशपांडे १७६
 रघुनाथ बाजीराव २८६
 रघुनाथ हरी झुमेवार ३६५
 रेपाजी मोसले ३८४
 रजतपुर २९४
 रजपुताना २३७
 रत्नाकर ३८
 रत्नाकर देव २२९
 रत्नागिरी ३२६।३२७।३३५
 रत्नागिरी मित्हा २७४
 रमाबाई ३९१
 रविचार ३८३
 रसाळगड ३०६।३०९
 रससु २३५।२३६
 राघव ३८
 राघोजी ३६१।३७४
 राघोजी मोसले नागपूरकर ३८४

राधोषा बलाळ अत्रे ३२३।३२४
 राधो वासुदेव ३२३
 राजगुरु २४१
 राजतरंगीणी ४४७
 राजधर्म क्षेत्रधर्म बुद्धिवाद ७
 राजधर्म [श्रीसमर्थरुत] ८
 राजमहाल २२१
 राज्याभिषेक शक ३७७
 राजयोग (वामनरुत) ४
 राजवाडे याची ज्ञानेश्वरी १५८
 राजवाडे २४१।२४२।२४३।२४७।२७३।
 २९०।३१६।२९०।४०९
 राजापूर २७४
 राजपुरी ४६६
 राजाराम २३४।३७८
 राजाराम छत्रपती २३२।३२८।३८०
 राजाराम छत्रपती परलोकास गेले ३८०
 राजाराम महाराजाचा कारकीर्द ३७८
 राजाराम महाराज याची द्वाही फिर-
 विली ३८५
 राजाराम प्रासादी २४१
 राजाराम व ताराबाईसाहेब व समस्त
 राजमंडळ चदीचंदावराकडे गेले
 ३८०
 राजा शाहू महाराज याची कारकीर्द ३७८
 राजा शाहू स्वदेशास यावयासानिघाले
 ३८१
 राजे शाहू छत्रपती कैलासवासी झाले
 ३९२
 राणीगंज ४२४
 राणोजी ३६१
 राद्राजी अनंत ३२६

राधागो १९४
 राधाबाईचे सहगमन ३९५
 राबीणसाहेब ३९८
 राधीनसन कलकटरीचे कामावर पुण्यास
 आला ३९९
 राचिन्सन् साहेब २१५।२१६। ३९४
 ३९६।३९७
 रामकृष्णदासपत ४०४
 रामचंद्र अण्णा २१६।२२०
 रामचंद्र गणेश ३१४।३८९।३९०
 रामचंद्र गणेश विसाजी पत बिर्नीवाले
 ३९०
 रामचंद्र जाधवगव ३८७
 रामचंद्र नारायण भिडे ४२१
 रामचंद्र महादेव नगरकर ३३८
 रामजी सिंदे ४६३
 रामदास पंत दिवाण ३८५
 रामदासाची बखर ४००
 रामदीन ३९४
 रामदेव रावो १५१
 रामदेवराय व लीळाकार ६४
 रामनामतर्ग [माधवनंदनरुत] २५
 रामनायकु १७१
 रामनाक २३९
 रामप्रभु १७१
 रामराजा छत्रपती ३१९
 रामराजे छत्रपति यास देवआज्ञा झाली
 ३८९
 रामराजे यांची कारकीर्द ३७८
 रामशास्त्री मृत्यु पावले ३९१
 रामस्तोत्र [कोणरुत न कळे] ३६
 रामसिंग ३७९
 रामसोहळा [भेरुत] २२

रामाई १९४	-	रंगनाथस्वामी १००	२४	२
रामामृत तरंग [माधवसुतकृत] ५		रंगो बापूजी धडकले ३७५	३४	१०
रामाचें गिराण ४१३	-	रंजितराय ३७५	०५	१
रामाजी कडू ३४०।३५० -	-	रंभा २३६	-	१३१३
रामाजी काशी ठोसर ३०६।३११।३१४	३१५	रंभाजी निबाळकर ३८१।३८३	३८३	३
रामाजी काशी पाकेगीत यांची कारकीर्द	३०६	लक्ष्मी ४२२	४२	५
रामाजी जेनार्दव सच्चनीस ३४५	३	लक्ष्मी जाधवराव देशमुख ३७६	३७६	५
रामाजी माझादेव धिबलकर ३३७	-	लघुयोगशास्त्र [नारायणाचा माधव-		
रामजी व लिंबाजी ३५०	३	दासकृत] २२	-	१
रामार्जव १३१	-	लतियान २७३	-	१
रामार्जव गोसावी ५५	-	लमानराव २४०।२४१	-	१
रामामृत तरंग [माधवकुमारकृत] ३		लवधलेकर २६६।२७१	-	१
रामार्पा २७६	-	लक्ष्मण अनंत २१८	-	१
रामेश्वरमठ २२८	-	लक्ष्मण गोविंद मनोहर १६४	-	१
रामबरेली ४२५	-	लक्ष्मण बलाल करवीकर ३३८	-	१
रायेगड ३७९	१	लक्ष्मीबाई २१४	-	१
रावमाजी ५६	-	लक्ष्मीबाईबापे इने बांधलेली दीपमाळ	५४	१७७
रावसाहेब २१४	-	लालमझळ ३७७	-	१७
रावसाहेब ३८६।४२१।४२४।४२७	-	ललित पासरी ३।२१।२८	५५	५५
रावसाहेब यांस देहान्मर्द ४३४	-	लीळासंवाद ३१६	-	१७७
रावेर ३८३	-	लीळासंवाद पंथातील शब्दसंकेत ६३	-	१७७
राष्ट्रकूट्या पशातील कांहीं नावे ४३७	-	लीळासंवादातील अक्षर संकेत ६०	-	१७७
राक्षसमुक्ताची लढाई ३८८	-	लीळासंवादातील मजकूर ६१।६२।६३	-	१७७
रिसभूट ४२१	-	लीळासंवाद पोर्थाचे वर्णन ५९	-	१७७
रुक्मदौला ३८९	-	लीळासंवाद व लीळापरिच ६६	-	१७७
रुद्राजी हरिदेव शेणवी २७४	-	लोहियेष्टी ४३४	-	१७७
रस्तुमराव ३८२	-	लंयोदर २२९	-	१७७
रेऊजी नार्कवाडी ३४४	-	लंयोदर २२९	-	१७७
रेऊमयेष्टी ४३३	-	वज्जन २२६	-	१७७
रेवणयेष्टी ४३४	-	वद्विग ४३०	-	१७७
रोहिणीबाईसाहेब ४२९	-	वद्विगदेव ४३२	-	१७७
		वडगाव २१४।२६६	-	१७७

वडनेर ६१

वडवाळ सिद्धनागनाथ यांचे ग्रन्थाचा
शोध ४०

वनगजमल्ला ४३२

वरदनागेश ३८

वराहमिहिर ४२६

वल्हाळदेव २२३

वलदेज २७२

वलंवे ३१९

वसईचा किल्ला ४४९

वसिष्ठ २००

वृद्धगर्ग ४३९।४४०

वृद्ध ७३

व्याघ्रगड ३२७

व्याडिसंग्रह १११

व्याजन १५३

वाई २१५।३७६

वाकेनीस (ठोसर) ३०५

वाकेनिसांचा वाडा ३०८

वाकेनिसांचा वशवेल ३०७

वाकेनिसांचे उत्पन्न ३०७

वाकेनिसांचे काम ३०७

वाकोजी ढमढेरे ३८२

वाफगांवचे रान २४३

वामन ३८

वामनगिरी ३४६

वामनराव ४३०

वायुपुराण ४४१

वारतिथिमासनामादिवर्णन [रत्नाकर-
रुत] २५

वाराणसीवाई ४२०

वाळवे ३२७

वा (व) लिमक तयार कोणते १९८६

वाल्हाजी २७०

वासना १५३

वासुदेव हरि जोशी १६१

विजयगड ३२९

विजयादित्य २२४

विजयानगर १७१

विजयाक्षदेव २२३

विज्यापुर २४४।३७६

विठल कान्हो ३०९

विठल कान्हो ठोसर ३०५

विठलपत ३०९

विठोजी वलद बाबाजी देशमुख २४७

विठल विश्वनाथ पटवर्धन ३३८

विठळ सिवदेव ३८८

विठल सुंदर ३८८

विठल कान्हो ३०६।३१०

विठल गोपाळ ३२८

विठलनाथ कालनिर्णय ९९

विठलनाथांचे पद १००

विठल नारायण २१८

विठल राम ३०७

विठल सुंदर ३८७

विठोजी गायकवाड ३३८

विठोजी वलद बाबाजी २५४

विठोबा ४०१।२२८

विद्याधर: (ज्ञानेश्वर) १५९

विद्याधर: २२२।२३५।२३६

विद्यानंद [राघवकृत] १८

विधाट ४६६

विनायक २९५

विनायक भट विन नारायण भट

२३३।२३४

विनायकदास ४०४

विनायेकमठ विन येकनाथधट २३३

विनेज २७२

विमाने २७९

वि [बी १] लाईत ३१९

विवेक उत्पत्ति [मृत्युंजयस्त] १९

विवेकसिंधू ५१८।२२।२१।३७

विवेकसिंधू (शके १७४४ ताल प्रत) ३

विवेकसिंधु व गुरुचरित्र २८२

विवेकसिंधु व गुरुचरित्र घामधील साम्य

२८३

विश्वनाथ २२९

विश्वरूपनमन [रत्नाकरविरचित] २३

विश्वासराव ३८६

विश्वासराव गोळी लागून पडले ३८६

विश्वासराव यांचे लग्न झाले ३८५

विशालगड ३२६

विष्णु आपाजी गिलक ३३८

विष्णुदासनामा ३८।२४२

विष्णुपुगण २३७।२३८।२३९।४३५

विष्णु रामचंद्र भागवत २२०

विंसा सैयराची मूळ पीठिका ५३

विंसाजी रुग्ण विनीवाले ३१४।३८९

३९०

विंसाजी लत्तानी ३५७।३५८

विंसाजी सैयरा ५१

वीठळ शीवदेव सासबडकर २६९

वीरभार ३८

वेम्पगांव घोरले ४२१

वेलाळपंपविशी १४३

वेदसंठिका १७२

वेदवेदान्तसार एतन्मसिर्विवरण २८

वेदान्तसूत्र [श्रीधरकृत] ३

वेकेशस्तोत्र ३६

वेद्यनाथ ३८

वेरागर ग्रंथांचे स्वरूप १६९

वेरांगळ ६१

वेदेधावा १७२

इ

शकदेश २३९

शमवार वाड्याची आग ३९६

शमवार वाड्यावरील शिलालेख ४०२

शमवार वाड्यामून मुद्दत ४०३

शङ्खण्व कुळी १४६

शेनवी २९५

शेनवी जातिधर्म निणय २९३

शानवाइन ४३८

शानवाइनशक ४४७

शाबुदीन खान ३२२

शामजी नारायेण राजापूरकर २६७

शामळाचा दुंगा २०८

शास्ताखान सिबाजी राजे यांचे पार

पत्त्यास आले ३७९

शाहजी कटू ३४७।३४८।३४९।३५०

शाहजा २९४।३६१।२४२।३७६।३७७

शाहजीची कारकीर्द ३७६

शाहजीची जाहगीर ३७६

शाहजी राजे मोसले बोटपासाली

आले ३७९

शाहजी या जानोजी ३६०

शाहुगड ३२७

शाहुवा शिफा ४६६

शाहु छत्रपती २८७।३०५।२०६।३०९

३६५।३७७।३८९।४६६

शाहु छत्रपति मरणासंध जाले २८५

शाहु महाराज वारले ३८५

शाहूराजे दिलाहून आले ३७८
 शाहूराजे दुसरे यांची कारकीर्द ३७८
 शितिकण्ठः २१५
 शिरके ४६६
 शिर्के यांस सनद ४६५
 शिलाहार २२२
 शिलाहार राजे २३६
 शिवकल्याण ३८
 शिवकल्याणाचा काल ९७
 शिवकल्याणांची टीका ९६
 शिवकालीन शास्त्री व पंडीत २९३
 शिवकालीन कागदपत्र ४२०
 शिवदिन १५७
 शिवबोध [दत्तात्रय अवधूतरुत] १९
 शिवराज्याभिषेक ३७७
 शिवराम ३८
 शिवराम ते च सदानद १३१
 शिवराय २४२
 शिवरायांची एक सनद ५४
 शिवाजी २९५
 शिवाजीचा जन्म ३७७
 शिवाजीच्या वाड्याची जागा २३१।२३०
 शिवाजी वाडा गॅलेटिअरची हक्कागत
 २३०
 शिवाजीची कारकीर्द ३७७
 शिवाजी व नानासाहेब २३०
 शिवाजीराजे दुसरे यांस राज्याभिषेक
 ३८०
 शिवापुर ३०९
 शुकाष्टक [एकनाश्रुत] ३
 शुभतुंग ४३०।४३१
 शेष २९५

शेडे चितळे २७७
 शेडे सोमण २७७
 शंकर ३८।२७८
 शंभरखणी २५७

ष

पडिपु (श्रीसमर्थरुत) ८।२१
 पाहिस्तेखानाच्या शिक्षेची जागा २३१

स

सईवाई ४२०
 सईवाईसाहेब ४२३।४२४
 सईवाईसाहेब वारल्या ४२५
 सकपाळ २३१
 सकु रुद्राजी २४१
 सकोजी आगरे यास देवाज्ञा १६५
 सखवारवाईचे सहगमन ३८५
 सखाराम कासीनाथ होनप २५८
 सखाराम बापू ३७८।३८६।३८७
 सगुणभ्यान [श्रीसमर्थरुत] ३।२५
 सजणाजी ३६१
 सच्चिदानंदविलास [भगवतरुत] १६
 सद्धर्म ४३०
 सत्यभामाबाई ४२०
 सताजीसुत येसोजी देशमुख २४८
 सदानद १३१।१५०
 सदानदकालनिर्णय १३४
 सदानदपरंपरा १३३।१३५
 सदार्ययोमघायुक्त. इ० श्लोकांचा अन्व-
 यार्थ ४४१
 सदाशिव गणेश भटजी २२९
 सदासिव चिमाणाजी ३।४।३७।३७८
 ३८६
 सदाशिव चिमणजी भाऊसाहेब व
 विश्वासराव बलाळ हिंदुस्थानचे स्वा-
 रीस गेले ३८६

सदाशिव दादाजी भावलंगकर २३१
 सदाशिव माणकेश्वर ३९२
 सदाशिव माणकेश्वर यास देवआज्ञा
 ३९३

सदाशिव रामचंद्र यास दिवाणगिरी ३८५
 सदाशिवराय ४२१

सदाशिव शंकर अम्बकर ३३८

सदाशिव पेठेंत झोव ३९१

सदासीव दीक्षित कर्णे उपाध्ये ३११

समयही ३९५/३९७

समर्थशिष्य तैजावर प्रातों १

समसेर बहदुर ३१४

सरकारी बाग २५७

सरकारी बाड्याचें वर्णन २५९

सरदेशमुखी पातशर्णी शाहू राजे यास
 दिल्ली ३८१

सरस्वती गंगापर २८२

सरस्वतीपार्श्व ४२०

सरस्वतीपार्श्वसादेव पत्रवर्णन ४२०

सरस्वती मंदिर २४२/१४७

सरस्वती महालाची पुढील १४था १

सरस्वती महालाचें वर्णन १

सरस्वती महालातील ग्रंथ २

सर्जेंराव २१४/२१५/२१६

सर्वज्ञ ४३०/४३१

सवाई माधो ४०२

सशानें लाडगा मारिला ३७५

सहजानंद १३१/१३६

सहजानंद परंपरा ६३७

सहजानंद व महाजानंद १६७

सहजानंद ये ज्ञानेश्वर १४

स्थानकर्महाल २२४

रुट [कोणस्त म कळे] ५६

स्कृत श्लोक ३६

स्वात्मसुख [एकनाथस्त] १२

स्वात्मसुख २१

स्वात्मानुभव ९

स्वात्मानुभव [ज्ञानेश्वरस्त] ३११२

स्वात्मानुभवांतराणि काणी कराविली ३

कोठें ! केव्हां कली ! १६२/१६३

स्वानंदलहरी (मेळस्त) ४३८

साने ४६६

सातारा २१५/३७८/३८०

साक्षात्पाम्बव नृपजने साने प्राचा: संध

२०९

साने (का ना) २५७

सावर्पाक कालगणना ४४७

सामनायक २१२

सारजापार्श्व ४२१

सावर्णे ३१५/३३८

साहस २५७/२५९/२६६

सिद्ध २३५/२३६

सिद्धगुणाकरपंडित २८५/२८६/२८७

सिद्धनागाभुंज ९

सिद्धसंकेत (मृत्पुजयस्त) ३१२/३३७

सिद्धानुभव [दासानुदासस्त] १३

सिद्धार्थ १०७

सिद्धेश्वर २४२

सिद्धेश्वरशास्त्री ३९९

सिद्धेश्वरी ४३३

सिद्धीपाकूष ३७५

सिखळ ३७६

सिखाळो ३५३/३७१

सिमेदगिरी ३८९

सिलार ४३२

सिलाराची वंशावळ ४३०

सिवजी २२८
 सिवजी कडू ३५०।३६०।३७०
 सिवजी नाईकवाडी ३४४
 सिवजी वलद गोमार्जी कडू ३६०
 सिवजी वलद विठार्जी कडू ३४६।३५१।
 ३५२
 सिवनेरी ३७७
 सिवरामपत थसे २१५
 सिवार्जी ज्यवक ३२८
 सिवार्जी भोसले ३२३
 सिवार्जी महाराज २२८।३२८।३७७
 ३७८।३७९
 सिवार्जी महाराज छत्रपत्री यासी राज्या-
 भियेक ३२३
 सिवार्जी माहाराज कारकीर्द ३२३
 सिवार्जी राजे याणी खानाचा आंगठा
 तोडिला ३७९
 सिवार्जी राजे याणी गागाभट आणिले
 ३७९
 सिवार्जी राजे महाराज यांस कैलास-
 वास झाला ३७९
 सिवार्जी राजे यास राज्याभियेक झाला
 ३८०
 सिवार्जी राजे (भाकटे) कारकीर्द ३७४
 सियाचे घरचा फितूर २१६
 सिंदे ३९०
 सिव्हगड ३८०।३८५
 सिताराम बावा ३९
 सीर ३१९
 सुपे ३७६
 सीरसट १९७
 सुभानजी मोरे ३५७।३५८
 सुभाषिणी ४९

सुरजमल जांट ३९०
 सुलतानजी कडू ३४७।३५५।३४९
 ३४८।३६१
 सुलतानजी बावा ३६९
 सुलतानजी बिन नागोजी ३४६।३४८
 सुलतान महमद ३२१।३२३
 सुलतान महमुद्दीन ३२२।३२३
 सुवर्णदुर्ग ३२६।३२७
 सुवेज २७२
 सुश्रुत ७३
 सुंदरनारायण ३१६
 सुंदरनारायणाचे देवळांतील शिलालेख
 ३१९
 सुंदराचें देऊळ ३१६
 सेखोजी आंगरे ३४८।३४९।३५१
 सेणवे २२६
 सैदसलाऊद्दीन ३८२
 सोमनाथः २९५
 सोमसुंदरस्तोत्र [कोणकृत न कळे]
 ३०
 सकटहरणी शिवग्रन्थ ४०
 संगमाजवळ पूल नवा बाधला ३९८
 संतसिद्ध २७
 संसाजी २२८
 संतोबा २२७
 सभाजी ३७९
 सभाजी आंगरे ३४८।३४९
 सभाजीचा वधकाल १७७
 सभाजीची कारकीर्द ३७७
 सभाजी राजे ३२८।३७७।३७८।३८०
 सभाजी राजे यास जिवे मारिले ३८०
 सभाजी राजे यास राज्याभियेक ३३७.९
 सभाजी व सवाई माधवराव हि ३३४.५
 संभूनाथाचें आहनांव १७९

इडप २३४
 इडपव्य २३४
 इमजाबाद ३२७
 इयशी ३३५
 इषती भांभे ३३०
 इयसीखान ३२८
 इरजी पाटील ३५३
 इरजी विन रामजी ठाकूर ३५३
 इसीखाना २५७
 इरमट २२९
 इरमन विन जगद्वनमट २३३।२३४
 इरिदासानें ग्रंथ का रचिला १८१
 इरिदासांचें गोथ १८१
 इरिदासानें ग्रंथ कोठें रचिला १८१
 इरिदासांच्या ग्रंथाचें स्वरूप १८०
 इरिदासांचे गुरू १८२
 इरिदासांची गुरुपरंपरा १८२
 इरिमट विखनाथमट प्रतवर्धन यांस सनद
 १७७
 इरिपंत फडके २५७।३९०
 इरिपाठ ५६
 इरिपाळ पोळ १९४
 इरिपाल देव २२६
 इरि बलाळ फडके यास देवाळा साली
 ३९१
 इरि पाळरुष्णा दीक्षित पटवर्धन ३८५
 इरिभजम [गोविंदरुत] २२
 इरिमेतल ७३
 इरि रघुनाथ देव २२९
 इरि रघुनाथ भागवत ३३८
 इरिराम शेंडे २७६
 इरिराम २७८

इरिपारि १११।२७८।२७२
 इरिपरिवांतील दार्सीची माबें २७९
 इस्तामलक [एकनावरुत] ३।१७।१९
 हातगा शब्दाची व्युत्पत्ति ८१
 हातग्याची गार्गी ८१
 हातीत ७३
 हातीचा बीम जानजी २७०
 हालीम २०९
 हिंगणगांव ३८२
 हिंगणगांवची गळी ३८२
 हितोपदेश २७१
 हिमालय २३६
 हिंसा झीन सताळ ३८२
 हुसेन यागे सानी १७९
 हेगडे प्रधान २६६
 हेगोजी काट २७०
 हैदर नाइक ३८९।३९०।३९१ -
 हैदरनाईक धाजवर स्वारी ३८८
 हैदरखान ३८६
 हेमाबाद ३८०
 हेमनखान ३७५
 हेमकल्प ३४
 हेमादपंत २२९
 हेळबाळ ३२७
 होळकर ३९०
 होनजी कडू शुमासे ३७१

क्ष

क्षयमास पढला ३९८
 क्षेत्रधर्म [श्रीसमर्थरुत] ८

क्ष

क्षानेपर ३८

ज्ञानसन्ध्यास टीका [दास्तानुदासकृत]

१४

ज्ञानप्रदीप अथवा ज्ञानदीपिका १३७

ज्ञानदेवरुत पत्र २८

ज्ञानसार २०

ज्ञातामृत २६।२०

ज्ञानाज्ञानविवरण १३

ज्ञानेश्वरांचे योगवाशिष्ठ, प्रकरण,
ओवां १३९

ज्ञानेश्वर महाराजाचे योगवाशिष्ठ १३८

English words

Abdagases २३८

Arsakes २३८

Asii २३९

Azes २३८

Azes II २३८

Azitises २३८

Bactria २३९

Early History of India १०८

Gazetteer २६५।२६६

Gondophares or Guduphara
२३८

Greeks २३९

Historian's History of the
World २३९

Indo-Parthian Kings २३७

Taxartes २३९

Kabul valley २३७

Maues २३७।२३८

Onones २३८

Orthagnes २३८

Pakores २३८

Panjab २३७

Pasiani २३९

Sacae २३९

Sacaraucae २३९

Sanabares २३८

Sogdians २२९

Strabo २३९

Tochari २३९

Vedic Index २४५

Vincent Smith २३७।२३८

सालील निबध यावर्षी वाचले गेले असून इतिवृत्तात छापले नाहीत. ते
शके १८३६ च्या इतिवृत्तात उपभंडळाने पसत केल्यास छापले जातील:--

१ शक १४४६ तील बनावट ताम्रपट २ काही आख्यायिका ३ प्रवृत्ति-
निवृत्ति-ऐक्यतारत्नावली ४ सन १८३६ तील पुण्यातील ठळक गृहस्थांची यादी
५ एक मानभावी बाड ६ श्रीधराबद्दल आणखी, काही माहिती ७ आटपाट-
नगर ८ रघुनाथपत हणमते ९ नारायणांकित माधवदास १० शिवाजीराजे
छत्रपति केव्हा झाले ? ११ काही मराठी आडनावे १२ योगवासिष्ठाचे अवतार
१३ दशावतार श्लोक १४ तुकारामाचे ठळकरी १५ सत बहिणाबाई १६
देहूच्या सनदा १७ देवस्की १८ मेदिनीकोशाचा काळ १९ श्रीसड्या आख्यान
२० अवरगजेचाचा जुलूस २१ सडकलाट येथील तीन मराठी ताम्रपट

महळाचे उद्देश व नियम

- (१) संशोधनाचे कामे वर्षानुवर्ष सारखे झाले म्हणून तीन चार संशोधकांची या वर्षाकामी नेमणूक करून त्यांचा योगक्षेम घालविणे
- (२) आपल्या महाराष्ट्रांत व अजून कित्येक ऐतिहासिक घराणीं वरिष्ठ आहेत की त्यांच्याकडील कागदपत्रांचा आपल्यास काहीच शोध नाही तो शोध लावून ते कागदपत्र मिळविणे
- (३) मराठी भाषेच्या उत्पत्तीपासून ती शके १७४० पर्यंत मराठीत जे अनेकविध सारस्वत निमाणे झाले त्यापैकी सहाशेचाही फार तर आपल्यास माहिती झाली आहे याची जे सारस्वत व्हातवासात पडले आहे ते प्रकाशात आणणे
- (४) एतद्विषयक सर्व मंदर्मज्झांचा संयोज करणे
- (५) इतिहासाच्या साधनांचे संकट व काव्यसंग्रह प्रकाशित करणे
- (६) व्यक्तिगत समासदांके जो संयोज झाला आहे व यापुढे महळाचा प्रयत्नाने जो होणार आहे तो अमीपासून सुरक्षित ठेवण्यासाठी सारस्वतीमंदिर बांधणे
- (७) संशोधनात्मक निबंध व टांचणे त्रैमासिक, पाण्यासिक अगर वार्षिक वृत्तरूपाने प्रकाशित करणे

ही व या व घोरणाची इतर कामे विस्तृत प्रमाणावर व्हावीत असा महळाचा हेतु आहे

महळाचे समासद हजेर्यापैकी नियम पुढीलप्रमाणे आहेत

(अ) महळास दरसाल १०० किंवा अधिक रुपये देणारे " आश्रय दाते " होत

(आ) दरसाल १२५ अथवा अधिक रुपये देणारे " हितकर्ते " होत

(इ) दरसाल २५ अगर अधिक रुपये देणारे " समासद " होत

(ई) वरील तिन्ही वर्गांच्या हाती महळाची व्यवस्था राहिल)

(ए) दरसाल किमान १२ रुपये देणारे " साधारण समासद " होत

(ब) दरसाल किमान ६ रुपये देणारे " सहामुंबविक समासद " होत

(अ) दरसाल किमान ३ रुपये देणारे " चहाते " होत

पडिल्या या वर्गांच्या समासदांना महळाकडून प्रकाशित होणाऱ्या यथांची राखी किंमत पडणार नाही सहामुंबविक समासदांस ते रंध निम्मा किंम समिळतील

महळाचे धर्म क्षेत्र ते फाल्गुन

मंडळाचे उद्देश व नियम

- (१) सशोधमाचें कामें वपावुवर्ष सारसैं व्हार्न म्हणून तीन चार सशोध कांची या 'च' कार्मी नेमणूक करून त्यांचा योगक्षेम घालविणें
- (२) आपल्या महाराष्ट्रांत च अजून कित्येक ऐतिहासिक घराणीं अशीं आहेत कीं त्यांच्याकडील कागदपत्रांचा आपल्यास काहींच शोध नाहीं तो शोध लावून ते कागदपत्र मिळविणें
- (३) मराठी भाषेच्या उत्पत्तीपासून तों शके १७४० पर्यंत मराठींत जें अनेकविध सारस्वत निर्माण झालें त्यापैकीं सद्गुरूशाची फार तर आपल्यास माहिती चाली आहे. बाकींचें जें सारस्वत अज्ञानवासांत पडलें आहे तें प्रकाशांत आणणें
- (४) एतद्विषयक सर्व संदर्भग्रंथांचा संग्रह करणें
- (५) इतिहासाच्या साधनांचे संग्रह व काम्यमय प्रकाशित करणें
- (६) व्यक्ति सभासदांकडे जो संग्रह झाला आहे व पापुडें मंडळाचा प्रयत्नार्ज जो झेणार आहे तो अभीपासून सुरक्षित ठेवण्यासाठीं सरस्वतीमंदिर बांधणें
- (७) सशोधनात्मक निषय व टांचणें प्रेमासिक, वाण्मासिक अगर वार्षिक वृत्तरूपानें प्रकाशित करणें

हीं व पा च धोरणाची इतर कामें विस्तृत प्रमाणावर व्हार्वांत असा मंडळाचा हेतु आहे

मंडळाचे सभासद झेण्याविषयी नियम पुढीलप्रमाणें आहेत

(अ) मंडळास दरसाल ३०० किंवा अधिक रुपये देणारे " आभय दाते " होत

(आ) दरसाल १२५ अथवा अधिक रुपये देणारे " हितकर्ते " होत

(इ) दरसाल २५ अगर अधिक रुपये देणारे " सभासद " होत

(ई) दरसाल किमान १२ रुपये देणारे " सभासद " होत

(क) दरसाल किमान १२ रुपये देणारे " साधारण सभासद " होत

(ख) दरसाल किमान १ रुपये देणारे " सहानुभविक सभासद " होत

(ग) दरसाल किमान ५ रुपये देणारे " यहाते " होत

पहिल्या चार वर्गांच्या सभासदांना मंडळाकडून प्रकाशित झेणान्या ग्रंथांची निरावडी किंमत पडणार नाहीं सहानुभविक सभासदांस ते ग्रंथ निःशुल्क किंमतीस मिळतील

मंडळाचें वर्ष चैत्र ते फाल्गुन

